

13284

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MAHMUT ŞEVKET PAŞA VE DÖNEMİ

Kemal YAKUT
(Doktora Tezi)

Danışman
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Eskişehir-1998 ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

415

MAHMUT ŞEVKET PAŞA
VE DÖNEMİ

MAHMUT
ŞEVKET

Eskişehir-1998

ÖZET

Mahmut Şevket Paşa, 1857 yılının Ağustos ayında Bağdat'ta Osmanlı Devleti'nin anayasalı meşrutî sistemle yönetilmesini isteyen bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının etkisiyle modern sivil ve askeri okullarda okuyarak eğitimini tamamlamıştır. 1882 yılında erkân-ı harp yüzbaşı olarak orduda göreve başlamış ve kısa bir süre sonra da ordunun ıslâhı için görevlendirilen Von der Goltz ve Kompofner Paşa'ların yardımcılığına getirilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Von der Goltz'un desteğiyle ordu bürokrasisi içinde sıvırılmış ve silah satın alınması için Almanya'ya gönderilen komisyona üye seçilmiştir. Ülkeye döndükten sonra Osmanlı ordusunun silah teknolojisini saptayan Tophâne-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi'nde çalışmaya başlamıştır.

Askerî görevlerde başarılı olan Mahmut Şevket Paşa, Makedonya Sorunu'nun yoğunlaştığı 1905 yılında Kosova Valiliğine atanmıştır. Burada her geçen gün artan etnik ve dinsel çatışmaları önlemeye çalışmıştır. Abdülhamit döneminde idârî ve askerî bürokrasinin ileri gelen kişilerinden biri olmasına rağmen, Kosova'da yoğunlaşan İttihat ve Terâkî (İ.T.) hareketini engellememiştir. Meşrutîyetin ilânından sonra Üçüncü Ordu komutanlığına getirilen Mahmut Şevket Paşa, İ.T. karşıtı eylemleri sindirmiştir. Bu tavırdan dolayı İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'ya sempatiyle bakmışlardır. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa'nın "31 Mart" Ayaklanması'nı bastırmak üzere Rumeli'de hazırlanan Hareket Ordusu'nun Komutanlığını üstlenmesine sıcak yaklaşmışlardır. Toplumun büyük bir kısmı Mahmut Şevket Paşa'yı "31 Mart" Ayaklanması'nı bastırmadaki rolünden dolayı "hürriyet mücâhidi" olarak nitelendirmiştir. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın Divan-ı Harbi Örfileri araç olarak kullanarak rejim karşıtlarını tasfiye etmesinin yanı sıra İ.T.'nin muhaliflerini de sindirmesi, toplumun değişik kesimlerince eleştirilmiştir. Güçünü Kanun-ı Esasi ve yasalardan almamakla birlikte Osmanlı siyasi yaşamının en güçlü simâsı haline gelmiştir. Bu "fiili" durumun sona ermesi için Mahmut Şevket Paşa, 1910 yılının Ocak ayında İbrahim Hakkı Paşa kabinesine Harbiye Nazırı olarak girmiştir. Ancak, bu tarihten itibaren de iç ve dış siyasi gelişmeleri yönlendirmeye devam etmiştir. Girit Sorunu'nda, Trablusgarb'ın işgalinde, Yemen ve Arnavutluk Ayaklanmalarında hükümetin politikasını belirlemiştir. Trablusgarb'ın işgalini önleyememesi ve gerekli savunma stratejilerini geliştirememesi ve Arnavutluk Ayaklanması'nda izlediği sert

politika nedeniyle muhalefetin boy hedefi haline gelmiştir. Özellikle, Divan-ı Harb-i Örfi'nin, Cemiyet-i Hafiye Olayı'ndan dolayı Sinop Mebusu Rıza Nur'u tutuklaması, İ.T.'ye ve hükümete sert eleştirileriyle tanınan Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'i tutuklama girişiminde bulunması, basını kontrol altına alması ve çeşitli parti ve cemiyetler üzerinde baskı kurması, Mahmut Şevket Paşa'nın yoğun bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Bu uygulamaların siyasi kültürün demokratikleşmesine engel olduğu öne sürülmüştür.

Mahmut Şevket Paşa'nın, Harbiye Nazırlığı sırasında üzerinde durduğu konulardan biri de orduda yapılan reform hareketleri ve ordu-siyaset ilişkisi olmuştur. Meşrutiyetin ilânından beri ordunun yeniden yapılandırılması ve silah, araç ve gereçlerinin modernleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Ancak, ordudaki reform hareketleri Mahmut Şevket Paşa'nın Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişliği'ne ve Harbiye Nazırlığı'na getirilmesinden sonra daha da artmıştır. Ordunun örgütsel yapısında, ülkedeki dağılımında ve savunma stratejisinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde İ.T. ile muhalefet arasında sürdürülen siyasi mücadelede ordu-siyaset ilişkisi önemli bir yer tutmuştur. Mahmut Şevket Paşa, orduyu siyasetten arındırmak ve uzaklaştırmak için çeşitli genelge ve talimatnameler yayınlamıştır. Ancak, başarılı olamamıştır. İ.T.'nin muhaliflerinin desteğinde, bir grup subayın Manastır'da dağa çıkması ve Halâskâr Zabitân Grubu'nun çeşitli faaliyetlerde bulunmasından ötürü güç kaybetmiş ve istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu siyasi gelişmeler karşısında İ.T. de iktidardan düşmüştür.

İ.T., 23 Ocak 1913'te bir hükümet darbesiyle iktidarı yeniden ele geçirerek Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Ülkenin içte ve dışta karşılaştığı ağır sorunlar karşısında Mahmut Şevket Paşa, çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. İ.T.'nin muhalifleri bir darbe yaparak iktidarı yeniden ele geçirmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Bununla birlikte, 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa, bir suikast sonucu öldürülmüştür. İ.T., bu olayın sonucunda ülkedeki tüm örgütlü ve örgütsüz muhalefeti tasfiye etmiştir. Böylece, meşrutiyetin ilânından beri tüm eksikliklerine karşın sürdürülen özgürlükçü ve çoğulcu siyasal yapı sona erdirilmiştir.

ABSTRACT

Mahmut Shevket Pasha was borned at the month of August of 1857 in Baghdad as son of a father demanding that the Ottoman Empire should be administrated by constitutional system. He completed his education at modern civil and military schools by his father's influence. In the year of 1882, he began the service in the army as captain of general staff and then was appointed to the assistant of Von der Goltz and Kompofner Pasha who were charged to reform the army. Mahmut Shevket Pasha advanced rapidly in the army bureaucracy by the supporting of Von der Goltz and then was elected the member of the commision sent to Germany in order to buy the weapon. After Shevket came back to the country, he began to work in Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe and Muayene Dairesi determining the arm technology of the Ottoman army.

Getting the success in the military service, Mahmut Shevket Pasha was appointed to the Governor of Cosova in the year of 1905 while the Macedonian question became dense. Shevket, there, tried to prevent the ethnic and religious conflicts increasing day by day. Although he was one of the notable person in the administrative and military bureaucracy during the time of Abdülhamid, he did not stop the movement of Union and Progress Committee (CPU) becaming dense at Cosova. After the declaration of constitutional monarchy, Mahmut Shevket Pasha was appointed to the Commandership of the Third Army. And he suppressed the movements against the CPU. Because of this attitude, Unionists took to the sympathy Mahmut Shevket Pasha. As a matter of fact, they positively approached to Mahmut Shevket Pasha undertaking the Commandership of the Movement Army preparing in Rumeli to subdue the affair of "March 31". Most of the people call him as "combatant of freedom" due to the fact that he suppressed the anti-constitutional rebellion known as affair of "31 March". However, Mahmut Shevket Pasha was also criticized either he discharged the people opponent the regime by using Court Martial during a state of siege or he subsidized the opponents of CPU, by some of the groups. Though he did not get the power from the constitutions, he became the most important person in Ottoman political life. In order to come to an end this de facto, Mahmut Shevket Pasha participated the cabinet of İbrahim Hakkı Pasha as Minister of War at the month of January of 1910. But, after this time, he continued to orientate the internal and external developments. He designated the government policy in the Crete Question, in the occupation of Tripoli and the Rebellions of Yemen and Albania. Because of the fact

that Mahmut Shevket Pasha could not prevent the occupation of Tripoli and could not develop the defending strategies and his violent policy in the Rebellion of Albania, he became the target of the opposition. Mahmut Shevket Pasha was criticized intensively especially because of the fact that Court Martial during a state of siege arrested Rıza Nur, deputy of Sinop due to the Investigator of Society Event (Cemiyet-i Hafiye Olayı); secondly, Shevket undertook to arrest Lütfi Ekrem Bey, deputy of Dersim, who is known with his hard criticism against the CPU and the government; and finally he took the press under the control and restrained the some parties and groups. It was claimed that these policies hindered the politic culture to become democratic.

When Mahmut Shevket Pasha was the Minister of War, he also dwelled upon the reform movements in the army and the relation of army with the politics. Some developments had been made in order to reform the army and to modernization of the weapons and military equipments since the declaration of the consitutional monarchy. Nevertheless, the reform movements in the army much more increasæd after Mahmut Shevket Pasha was appointed to the Inspector of the First, Second and the Third Armies and the Minister of War. Significant alterations were realized in the organizational structure of the army, in its allocation in the country and in the defending strategies. In the Second Constitutional period, relation of the army with the politics played an important role in the the political struggle between the CPU and the opposition. Mahmut Shevket Pasha declared some circulars and regulations to purify and separate the army from the politics. But, he did not success to do that. The one group of officer, supported by the opponents of CPU, rebelled in Manastır, and the Group of Savior Officers (Halaskar Zabitan Grubu) realized some activities and so Shevket Pasha lost his power and had to resign. Because of these political developments, CPU came to an end.

CPU came to the power again in 23 January 1913 by a coup d'etat, and appointed Mahmud Shevket Pasha as Grand Vizier. Shevket made some works towards the serious internal and external problems of the country. Meanwhile, the opponents of CPU tried to come to the power by coup d'etat, but they did not success. Mahmut Shevket Pasha was killed by the assasination in the 13 June 1913. As a result of this assasination, CPU discharged all the organized and disorganized opponents in the country. Finally, since the declaration of the constitutional monarchy, liberalistic and pluralistic political structure, carried on in spite of all its deficiency, came to an end.

ÖNSÖZ

23 Temmuz 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin öncülüğünde “hürriyetin ilânı”, yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Basın yaşamının canlanması, toplumun siyasileşmesi, özgürlükçü ve çoğulcu bir siyasal düzenin kurulmasına yönelik ilk adımların atılması ve çeşitli alanlarda reform hareketlerinin yapılması çağdaş Türkiye’nin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, bu dönemi Cumhuriyet tarihinin “siyaset laboratuvarı” olarak nitelendirmiştir.

Bu olağanüstü döneme damgasını vuran; dönemin siyasi, sosyal ve askeri gelişmelerini yönlendiren kişilerden biri de Mahmut Şevket Paşa’dır. Abdülhamit döneminden başlayarak askerî bürokrasi içinde sivrilen ve önemli görevler üstlenen Mahmut Şevket Paşa, “31 Mart” Ayaklanması’nın bastırılmasından sonra ülkenin en güçlü kişisi haline gelmiştir. Bu olgu, II. Meşrutiyet’in daha da anlaşılması için Mahmut Şevket Paşa ve döneminin araştırılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Biz de bu çalışmamızda gelişen olaylar ekseninde Mahmut Şevket Paşa ve dönemini tanıtmaya çalışacağız..

Böylesine önemli bir konuda araştırma yapmaya yönelmemi sağlayan, çalışmam sırasında her türlü yardımı esirgemiyen ve tüm akademik yaşamımda olduğu gibi bu aşamada da büyük katkısı olan danışman hocam Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ’e şükran borçluyum.

Ayrıca, tezimin hazırlanması sırasında izin konusunda kolaylıklar gösteren bölüm başkanı Doç. Dr. Cahit BİLİM’e, değerli görüşleriyle beni yönlendiren Prof. Dr. Ahmet MUMCU’ya, Prof. Dr. Yavuz ERCAN’a ve Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY’a teşekkür borçluyum. Bu çalışmada dostluk ve yardımlarını esirgemiyen Yrd. Doç. Dr. Yüksel KOCADORU’ya, Öğr. Grv. Yağmur SAY’a, Öğr. Grv. Erkan İZNIK’e, Öğr. Grv. Emre GÖKALP’e ve Arş. Grv. Nilgün ELAM’a da teşekkür ederim.

Özellikle, tanışmaktan mutluluk duyduğum ve doktora çalışmam sırasında ulaşamadığım bazı kaynakları sağlayan ve yaptıkları önerilerle katkıda bulunan Faruk ILIKAN’a ve Erol Şadi ERDİNÇ’e şükran borçluyum.

Tezin son haline getirilmesi sırasında büyük özveriyle düzeltmeleri yapan Öğr. Grv. Kenan ŞANLIER’e özel şükran borcum var. Son olarak kendi doktora çalışmasına rağmen yıllardan beri desteğini esirgemiyen ve tezin hazırlanması sırasında gösterdiği özveriden dolayı eşim Arş. Grv. Esra YAKUT’a teşekkür ederim.

Kemal YAKUT

Eskişehir- Şubat 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ

A- Konunun Boyutları	1
B- Kaynakların Eleştirisi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE MESLEĞE GİRİŞİ

I-AİLESİ, DOĞUMU ve EĞİTİMİ	10
A-Ailesi ve Doğumu	10
B-Eğitimi	12
C-Mesleğe Giriş	14
II-İLK GÖREVLERİ	18
A-Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi İkinci Başkanlığı'na Atanması	18
B-Hicaz Telgraf Hattı'nın Uzatılması Görevine Gönderilmesi	19
C-Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi Başkanlığı'na Atanması	25
III-KOSOVA VALİLİĞİ'NE ATANMASI VE ÇALIŞMALARI	28
IV- ÜÇÜNCÜ ORDU KOMUTANLIĞI'NA ATANMASI ve ÇALIŞMALARI	41

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART AYAKLANMASI VE MAHMUT ŞEVKET PAŞA

I- 31 MART AYAKLANMASI	45
A- Ayaklanmanın Nedenleri	45
1-İstanbul'daki Siyasal Gelişmeler	45
2-Taşradaki Siyasal Gelişmeler	63
B- Ayaklanmanın Başlaması	74
1-İstanbul'da Ayaklanma	74
2-Taşrada Ayaklanma	79
II- AYAKLANMA KARŞISINDA HÜKÜMETİN TUTUMU	87
III- AYAKLANMA KARŞISINDA İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN TUTUMU	91
A- Siyasal Önlemler	91
B- Askeri Önlemler	94
IV- MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN YILDIZININ PARLAMASI	98
A- Hareket Ordusunun İstanbul'a Girmesi	98
1- İlk Önlemler	98
2- Eylemleri	101
3- Ayaklanmanın Bastırılması	106
4- Abdülhamit'in Hal' Edilmesi	113
5- Divân-ı Harb-i Örfilerin Kurulması ve Sanıkların Yargılanması	121
B- Mahmut Şevket Paşa'nın Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişliği'ne Atanması	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN HARBİYE NAZIRLIĞI'NA ATANMASI ve ÇALIŞMALARI

I- MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN HARBİYE NAZIRLIĞI'NA ATANMASI	139
II- MAHMUT ŞEVKET PAŞA ve SİYASAL GELİŞMELER	141
A- Dış Politikadaki Gelişmeler	141
1- Girit Sorunu	141
2- Trablusgarb'ın İşgali	152

B- İç Politikadaki Gelişmeler	167
1- Yemen Ayaklanması	167
a- Ayaklanmanın Nedenleri	167
b- Yemen Sorunu'nun Çözümlemesi	169
2- Arnavutluk Ayaklanması	179
a- Ayaklanmanın Nedenleri	179
b- Arnavutluk Sorunu'nun Çözümlemesi	188
c- Muhalefetin Arnavutluk Sorunu'na Bakışı ve Meclis-i Mebusanda Mahmut Şevket Paşa Hakkında Verilen İstihzah	212
3- Cemiyet-i Hafiye Olayı	221
a- Cemiyet-i Hafiye'nin Ortaya Çıkartılması	221
b- Sanıkların Yakalanması ve Divân-ı Harbi Örfi'de Yargılanması	224
c- Meclis-i Mebusan'daki Yankıları	226
4- Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Tutuklanması Girişimi ve Meclis-i Mebusan'daki Yankıları	230
5- Divân-ı Harbi Örfilerin Çalışmaları ve Muhalefetin Tepkisi	237
III- ORDU ve SİYASET İLİŞKİSİ	242
A- Manastır Olayı'nın Ortaya Çıkması	242
1- Manastır Olayı	242
2- Manastır Olayı ve Muhalefet	247
B- Halâskâr Zâbitân Grubu'nun Ortaya Çıkması	250
1- Halâskâr Zâbitân Grubu'nun Kuruluşu	250
2- Halâskâr Zâbitân Grubu'nun İstekleri	252
3- Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığından İstifa Etmesi	254
4- Halâskâr Zâbitân Grubu'nun Çalışmaları	258
5- Halâskâr Zâbitân Grubu ve Muhalefet	263
C- Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları	266
D- Siyasi Grupların Tepkileri	279

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN YILDIZININ YENİDEN PARLAMASI VE ÖLDÜRÜLMESİ

I- MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN AYANLIK DÖNEMİ	286
A- Ayanlığa Atanması	286
B- Mahmut Şevket Paşa'nın Ayanlık Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi	287
C- İç Politikadaki Gelişmeler	291
II- MAHMUT ŞEVKET PAŞA HÜKÜMETİ'NİN KURULMASI VE BU DÖNEMDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER	298
A- Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin Kurulması	298
B- Siyasi Gelişmeler	300
1- Dış Politikadaki Gelişmeler	300
a- Balkan Savaşı'nın Sürdürülmesi	300
b- Osmanlı-İran Sınırı'nın Düzenlenmesi	308
c- Kuveyt Sorunu'nun Ele Alınması	311
2- İç Politikadaki Gelişmeler	315
a- Taklib-i Hükümet Girişimi	315
b- Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi	319
i-Suikastin Nedenleri	319
ii-Suikast Eyleminin Planlanması	321
iii-Suikastin Gerçekleştirilmesi	323
iv- Suçluların Yakalanması ve Yargılanması	324
c- Muhalefetin Tasfiyesi	326

BEŞİNCİ BÖLÜM

ASKERİ ALANDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ

I- KARA ORDUSUNDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ	331
A- II. Meşrutiyet'ten Önce Orduda Yapılan Reform Hareketleri	331
B- II. Meşrutiyet'in İlân Edilmesinden Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na Getirilmesine Kadar Orduda Yapılan Reform Hareketleri	337

1- Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti'nin Kurulması	337
2- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin Yeniden Düzenlenmesi	338
3- Şura-yı Askeriyenin Kurulması	343
4- Von Der Goltz Paşa'nın Tekrar Çağırılması	345
5- Asker Alma Yönteminin Düzenlenmesi	348
6- Askeri Eğitimin Yeniden Düzenlenmesi ve Yeni Askeri Okulların Açılması	353
7- Askeri Sınıflarda Yapılan Düzenlemeler	358
8- Ordunun Silah,Araç ve Gereç Bakımından Modernize Edilmesi	359
C- Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na Getirilmesi ve Orduda Yapılan Reform Hareketleri	362
1- Harbiye Nezareti'nin Yeniden Düzenlenmesi	362
2- Orduda Teşkilat-ı Esasiye Nizam-nâmesi'nin Hazırlanması ve Uygulanması	365
a- Orduda Müfettişlik Teşkilatının Kurulması	365
b- Kolordu Teşkilatının Kurulması	368
c- Erkân-ı Harbiye Heyet'nin Düzenlenmesi	370
3- Ordunun Sağlık Teşkilatının Düzenlenmesi	371
4- Askeri Personelin Özlük Haklarının İyileştirilmesi	373
5- Askeri Reformlara Maddi Kaynak Bulunması	378
6- Yeni Bir Alman Askeri Heyetinin Getirilmesi ve Çalışmaları	384
II- JANDARMADA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ	385
A- II. Meşrutiyet'ten Önce Jandarmada Yapılan Reform Hareketleri	385
B- II. Meşrutiyet'in İlân Edilmesi ve Jandarmada Yapılan Reform Hareketleri	390
1- Jandarma Tensikat Dairesinin Kurulması ve Çalışmaları	390
2- Jandarma Umum Komutanlığı'nın Kurulması	394
3- Rumeli Jandarmasında Yeniden Düzenlenme Yapılması	395
a- Rumeli Seyyar Jandarma Taburlarının Kurulması	395
b- Rumeli Jandarma Kumandanlığının Kurulması	398
4- Jandarma İdari Teşkilatında Yeni Düzenlemeler Yapılması	399
a- Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiye'nin Kurulması	399
b- Anadolu Jandarma Teftiş Heyetlerinin Kurulması	401
c- Jandarma Subaylığının Yeniden Düzenlenmesi	403

5- Jandarma Eğitiminin Yeniden Dzenlenmesi	404
a-Jandarma Erlerinin Silah Altına Alınması	404
b- Jandarma Okullarının Yeniden Dzenlenmesi	408
6- Jandarma Yetkilerinin Yeniden Dzenlenmesi	410
a-Jandarma ve Yönetici İlişkisi	410
b- Jandarma ve Halk İlişkisi	414
III-İLK ASKERİ HAVACILIĞIN KURULMASI	416
SONUÇ	422
KAYNAKÇA	427
EKLER	448

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.E.O.	: Bâbiâli Evrak Odası
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev:	: Çeviren
D.	: Devre
DH. H. MŞ.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH. M.U.İ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Kalemî Belgeleri
DH. S.Y.S.	: Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri
DTCF.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
DUİT	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
Haz:	: Hazırlayan
İ.S.	: İçtima Senesi
M.A.Z.C.	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
M.M.Z.C.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M.V.M.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
S.	: Sayı
s.	: Sahife
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.F.R.1.K.V.	: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
T.F.R.1.M.K.M.	: Rumeli Müfettişliği Makâmât Evrakı
T.F.R.1.U.M.	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
ty.	: Tarih yok
vd.	: Ve devamı
Y.A. Hus.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Marûzat Evrakı
Y.A. Res.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Marûzat Evrakı
y.a.g.b.	: Yukarıda adı geçen belge
y.a.g.d.	: Yukarıda adı geçen dergi
y.a.g.e.	: Yukarıda adı geçen eser
y.a.g.g.	: Yukarıda adı geçen gazete
Y.E.E.	: Yıldız Tasnifi Esas Evrakı
Y. M.T.V.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Marûzat Evrakı

GİRİŞ

A. Konunun Boyutları

Abdülhamit'in istibdat yılları ve II. Meşrutiyet dönemi, yakın Türkiye tarihinin en bunalımlı evreleri olarak bilinmektedir. Bu nedenle, son zamanlarda istibdat ve meşrutiyet dönemlerini odak noktası alan, çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Ancak, bu araştırmaların bir kısmının yöntem açısından bilimsel olmaması ve "orjinal" kaynaklara dayanmaması, Türkiye tarihinin bu hassas dönemini tanımamızı güçleştirmektedir.

Oysa, II. Meşrutiyet döneminin Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle Cumhuriyet tarihinin bir "siyasi laboratuvarı" niteliğinde olması, günümüzün de anlaşılabilmesi için bu yılların araştırılmasını ve tanınmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle, istibdat yıllarında idari ve askeri bürokrasi içinde adından söz ettiren ve "31 Mart" Olayı'ndan sonra da, ülkenin en etkin siyasi ve askeri kişiliği haline gelen Mahmut Şevket Paşa'nın araştırılmasının bu yılların tanınması açısından önemli olacağı inancındayım. Zira, Mahmut Şevket Paşa'nın yaşamının incelenmesi, bir bakıma II. Meşrutiyet döneminin siyasi ve askeri tarihinin incelenmesi anlamına gelmektedir.

Böyle olduğu halde, II. Meşrutiyet dönemine yönelik yapılan siyasi, sosyal ve askeri nitelikli araştırmalarda, Mahmut Şevket Paşa'nın rolü ya çok az belirtilmiş ya da hiç belirtilmemiştir. Birkaç araştırmacı ise, Mahmut Şevket Paşa'yı araştırma konusu olarak seçmekle birlikte, ne yazık ki, Mahmut Şevket Paşa'nın yaşamının tümünü ele almamışlar ve olaylar üzerindeki etkisini yeterince irdeleyememişlerdir. Genellikle, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanlığını ve Harbiye Nazırlığı dönemindeki ordu-siyaset ilişkisine değinmişlerdir. Oysa, Mahmut Şevket Paşa, Girit Sorunu'ndan Divan-ı Harb-i Örfi çalışmalarına, Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in tutuklanması girişiminden askeri alanda yapılan reformlara kadar birbirinden tümüyle farklı bir dizi olayların içinde yer almıştır. Bu nedenle, ben, araştırmamı Mahmut Şevket Paşa'nın biyografisi yanında O'nun doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğu siyasi, sosyal ve askeri olayları da içine alacak şekilde hazırladım.

B. Kaynakların Eleştirisi

Bugüne kadar Mahmut Şevket Paşa hakkında yayınlanan çalışmalar yeterli değildir. Ancak, yapılan çalışmalarda, Mahmut Şevket Paşa konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, bazı yazarlar Mahmut Şevket Paşa'nın "hürriyet mücâhidi" olduğu tezini savunurken bir bölümü ise, O'nu diktatör olarak nitelendirmektedirler. Böylesine birbiriyle çelişen düşüncelerin ileri sürülmesi, kanımca dönemin öznel koşullarından, yazarların kullandığı kaynaklardan ve yazarların bakış açılarından kaynaklanmaktadır.

Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanı olarak "31 Mart" Olayı'ndan sonra rejim karşıtlarını ve İttihat ve Terakki (İ.T.) muhaliflerini sindirmeye çalışması, ona ülke çapında büyük bir ün kazandırmıştı. Bu hava içinde Mahmut Şevket Paşa hakkında kitap, makale ve çeşitli risaleler yazılmaya başlanmıştır. İlk olarak Mir'at-ı Sicill-i Memurîn Heyet-i Tahririyesi tarafından 1909 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın çocukluğunu, askerlik mesleğine girişini, yükselişini ve "31 Mart" Olayı'nın bastırılmasındaki rolünü içeren bir risale yazılmıştır¹. Bu risalenin yoğun bir şekilde üzerinde durduğu konu, Mahmut Şevket Paşa'nın "31 Mart" Ayaklanması'nın bastırılmasındaki rolünden dolayı bir "hürriyet mücahidi" olduğudur. Ayrıca, bu risalede Hareket Ordusu'nun faaliyetlerinin meşruiyeti üzerinde de durulmuştur.

Bu risalenin ileri sürdüğü görüşler, başka yazarlar, gazeteler ve dergiler tarafından da tekrarlanmıştır. Tevfik Bey, "Şanlı Hürriyet Ordusu'nun Dersaadet'e Muzafferden Duhülu ve İstibdatın Külliyyen İzmihlâli" adlı eserinde² "10 Temmuz İnkılâbı"ndan sonra kimi parti, cemiyet, gazete ve derginin toplumu adım adım "31 Mart"a sürükleyişini irdeledikten sonra, Mahmut Şevket Paşa'nın ve Hareket Ordusu'nun meşrutiyeti kurtarma çabasını vermiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'da

¹Mir'at-ı Sicill-i Me'murîn Heyet-i Tahririyesi, Mücâhid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, İstanbul: 1327.

²Tevfik Bey, Şanlı Hürriyet Ordusu'nun Dersaadete Muzafferden Duhülu ve İstibdatın Külliyyen İzmihlâli, Birinci Cüz, Dersaadet: 1325.

denetimi sağlamasından sonra basında Mahmut Şevket Paşa sıkça ele alınmaya başlanmıştır. İlk kez kapsamlı bir yazı Resimli Kitap'ta çıkmıştır³. Resimli Kitap, olayların bastırılmasından sonra meydana gelen coşkunun etkisinde kalarak Mahmut Şevket Paşa'yı "dünyanın en büyük adamlarından, en büyük kumandanlarından biri" olarak ilan etmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'yı anlamamızı sağlayan en önemli kaynaklardan biri de, kendisinin tuttuğu gündüktür. Özellikle, Mahmut Şevket Paşa'nın günlük tutan tek sadrazam olması, bu eseri daha da ilginç kılmaktadır. İlk kez 1965 yılında Hayat Mecmuası'nda tefrika olarak yayınlanan gündük, daha sonra "Arba Yayınları" tarafından 1988'de "Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Gündüğü" adıyla bir kitapta toplanmıştır⁴. Gündük, Mahmut Şevket Paşa'nın 23 Ocak 1913'te sadrazamlığa atanmasıyla başlamakta ve öldürülmesine kadar sürmektedir. Mahmut Şevket Paşa, bu eserde karşılaştığı iç ve dış sorunları, bu sorunlar karşısında ürettiği çözümleri ve İ.T. ile olan mücadelesini irdelemektedir. Bu eserin diğer bir özelliği ise, Mahmut Şevket Paşa'nın kendisini partilerüstü biri olarak göstermek istemesidir. Nitekim, İ.T.'yi ve diğer siyasi grupları aynı üslûpla eleştirmektedir.

Bilindiği gibi, Mahmut Şevket Paşa ve İ.T. arasında özel bir ilişki mevcuttu. İttihat ve Terâkki, kaybettiği iktidarını "31 Mart" Olayı'ndan sonra Mahmut Şevket Paşa'nın karizmatik kişiliğine dayanarak kurabilmişti. Fakat, Mahmut Şevket Paşa'nın gittikçe siyasi ve askeri kurumlar üzerinde etkili olması İttihatçıları rahatsız etmişti. Buna rağmen, İttihat ve Terakki, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar zaman zaman bu güçten yararlanmış, zaman zaman bu gücü eleştirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913'te öldürülünce İ.T.'nin yayın organı Tanin gazetesi, Mahmut Şevket Paşa'nın uzun bir biyografisini yayınlamıştır⁵. Bu yazıda, Mahmut Şevket

³"Mahmut Şevket Paşa", Resimli Kitap, No:7, (Nisan 1325).

⁴Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Gündüğü, İstanbul: Arba yayınları, 1988.

⁵Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

Paşa'nın İ.T. ile olan politik mücadelesine hiç değinilmemiş, yalnızca "hürriyet mücahitliği" ve üstlendiği görevler büyük bir övgüyle açıklanmıştır.

Tanın gazetesinin Mahmut Şevket Paşa'nın biyografisi hakkında verdiği bilgiler, II. Meşrutiyet dönemi üzerine çalışmalarıyla tanınan Ziya Şakir (Soko) tarafından da kullanılmış ve bağımsız bir eser meydana getirilmiştir⁶. Fakat, Ziya Şakir, elde ettiği bilgileri, "populist bir tarih" anlayışıyla değerlendirmeyi tercih etmiştir. Yalnız, Tanin gazetesinden farklı olarak Mahmut Şevket Paşa'nın "diktatör" olduğuna ilişkin muhalefetin iddialarına ve İttihat ve Terakki ile olan inişli-çıkışlı ilişkisine de kendi üslûbu çerçevesinde eğilmiştir. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa'nın bazı devlet kurumlarını, siyasi cemiyet ve partileri hiçe saymasını, onların faaliyetlerini kısıtlamasını meşruti düzenin yerine oturması adına yaptığını söylemektedir. Ziya Şakir, bu çelişkiyi, Mahmut Şevket Paşa'nın "nev-i şahsına münhasır bir kişi" olmasıyla açıklamaktadır.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal da, "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" adlı eserinde⁷, Mahmut Şevket Paşa'nın ailesinin etnik kökenini, doğumunu, eğitimini ve görevlerini incelemiştir. Bu eserde, ayrıca, mahmut Şevket Paşa'nın bazı anı kitaplarında övülmesi ve eleştirilmesi de ele alınmıştır. Bu konuda bazı pasajlar verilmiştir.

Öte yandan, Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun siyasete müdahale etmesi karşısında aldığı tavrı ve başta İ.T. olmak üzere diğer cemiyet ve siyasi partilerle olan ilişkisini inceleyen bir başka araştırmacı da Tarık Zafer Tunaya'dır. II. Meşrutiyet dönemi üzerine yapılan çalışmalarda en önemli başvuru kaynaklarından birini hazırlayan Tunaya⁸, Mahmut Şevket Paşa'nın güçlü bir kişiliğe sahip olması

⁶Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, İstanbul: 1944.

⁷İbnülemin Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul: 1964.

⁸Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler. İttihat ve Terakki. Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, C. 3, İstanbul: 1989, s. 119-148.

nedeniyle, askeri ve politik gelişmelerin zaman zaman Mahmut Şevket Paşa'nın tercihlerine göre biçimlendiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, iktidarın elde edilmesi açısından Mahmut Şevket Paşa'nın bazen İ.T. ile anlaşmazlıklar yaşadığını vurgulamaktadır. Tunaya, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan Zabıtlarına ve basının verilerine dayanarak İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politik gelişmelerin sonucunda Mahmut Şevket Paşa'ya karşı tutumunu belirlediğini, bazen uzlaştığını, bazen de "gözden çıkardığını" irdelemektedir. Ancak, İ.T.'nin 11 Haziran 1913 suikastından sonra tam anlamıyla Mahmut Şevket Paşa'ya sahip çıktığını ve "anısı önünde saygı ile eğildiğini" vurgulamaktadır. Tunaya'nın Mahmut Şevket Paşa'yı, orduyu siyasetten arındırma ve uzaklaştırma çabalarının öncüsü görmesi ve İ.T. ile yaşadığı sorunların zaman ve koşullara göre değişmesini tespit etmesi gerçekçi bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahmut Şevket Paşa'nın çeşitli yönlerini içeren akademik düzeylerde tezler de yapılmıştır. Mahmut Şevket Paşa hakkında ilk ciddi akademik çalışma, Glen W. Swanson tarafından Amerika'da Indiana Üniversitesi'nde hazırlanan doktora çalışmasıdır⁹. Swanson, doktora tezini büyük ölçüde İngiliz ve Alman arşivlerine dayandırmasına rağmen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden birkaç belge dışında yararlanmamıştır. Bu tezde, esas olarak Alman askeri misyonunun Osmanlı Ordusu'nu modernleştirilmesi ve bu çalışmada Mahmut Şevket Paşa'nın katkıları üzerinde durulmuştur. Swanson, Mahmut Şevket Paşa'nın askeri teknolojinin yeniden yapılandırılmasında ve ülkenin savunma stratejisinin geliştirilmesinde Almanya'dan yana tavır koymasını, devletin içte ve dışta karşılaştığı farklı sorunlardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Kanımca bu tespit yerindedir. Bu doktora tezinin üzerinde durduğu ikinci konu, Abdülhamit ve II.Meşrutiyet hükümetlerinin Osmanlı Ordusu'nu modernleştirmede yöntemler ve anlayışlar açısından birbirinden farklı olmadığı noktasıdır. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa'nın bu sürekliliği temsil ettiği

⁹Glen W. Swanson, Mahmut Şevket Paşa And The Defense of The Ottoman Empire: A Study of War Revolution during The Yoğung Türk Period, (Unpublished Doctora Thesis), Indiana University: 1970.

belirtilmektedir. Buna rağmen, Swanson'ın orduda yapılan reformları sınıflandırarak incelememesi çalışmanın eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğeri ise, Zekeriya Türkmen'in "Osmanlı Meşrutiyeti'nde Ordu-Siyaset Çatışması" adlı çalışmadır¹⁰. Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanlığı döneminin ele alındığı bu çalışma, ne yazık ki, büyük ölçüde Sina Akşin'in "Şeriatçı Bir Ayaklanma. 31 Mart Olayı"¹¹ ve Ziya Şakir'in "Mahmut Şevket Paşa" adlı eserlerinden esinlenilerek hazırlanmıştır. Buna rağmen, Zekeriya Türkmen, Hareket Ordusu'nun hazırlanmasını, Mahmut Şevket Paşa'nın bu ordunun komutanlığına getirilmesini, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini ve İstanbul'daki faaliyetlerini arşiv belgelerine dayanarak incelemiş ve konuya bu açıdan katkıda bulunmuştur.

Ahmet Turan Alkan'ın "II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset" adlı doktora tezinde¹², II. Meşrutiyet'ten önce Osmanlı Ordusu'nun durumu, ordunun siyasete müdahale etmesinin nedenleri, meşrutiyetin ilanında ordunun rolü, "31 Mart" ve Manastır Ayaklanmaları, Halâskâr Zâbitân Grubu, Bab-ı Ali Baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve sonuçları incelenmiştir. Alkan'ın arşiv ve belgesel kaynaklara dayanmayan bu çalışması, daha çok basın ve anılara dayanılarak hazırlanmıştır. Alkan, Mahmut Şevket Paşa'nın asker-siyaset ilişkisinde çelişkiye düştüğünü, askerinin siyasetten arındırılmasını istemekle birlikte kendisinin sürekli siyaset yaptığını ileri sürmektedir. Hatta, Mahmut Şevket Paşa'nın "bir Osmanlı aydını, bir Osmanlı askeri ve bir Osmanlı devlet adamı olarak, yaşanan buhranlar içinde savunduklarıyla, icraatını çakıştıracak iktidar ve zihni donanımdan yoksun" olduğunu savunmaktadır¹³. Kanımca, Mahmut Şevket Paşa, aldığı askeri eğitim ve Von der Goltz'un etkisiyle ordunun siyasete müdahale etmesine karşı çıkıyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın içine düştüğü çelişki, II. Meşrutiyet döneminin siyaset

¹⁰Zekeriya Türkmen, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul: 1993.

¹¹Sina Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, 31 Mart Olayı, Ankara: 1994,

¹²Ahmet Turan Alkan, II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara: 1992.

¹³Y.a.g.e., s. 201.

kültürüyle ilintilidir. Bu dönemde iktidar ve muhalefet arasında yaşanan mücadele ve siyasi grupların ürettiği siyasi şiddet, sözü edilen çelişkiyi kaçınılmaz kılmıştır.

Ben, Mahmut Şevket Paşa'yı salt biyografik açıdan değil, dönemin olaylarını da gözönüne alarak incelemeye çalışacağım: Çalışmamı beş bölüme ayıracağım.

Bölüm 1: Bu bölüm iki kısımdan oluşacak. Birinci kısımda Mahmut Şevket Paşa'nın doğumu, ailesi, eğitimi ve ilk görevlerini, İkinci kısım da ise, II.Meşrutiyet'in ilan sıralarındaki siyasal tutumunu inceleyeceğim.

Bölüm 2 : Bu bölüm üç kısımdan oluşacak. Birinci kısımda İstanbul ve taşranın adım adım "31 Mart" Ayaklanması'na gidişini, İkinci kısımda ayaklanma karşısında hükümetin ve İ.T.'nin tutumunu, Üçüncü kısımda da Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanlığına getirilmesini ve İstanbul'daki faaliyetlerini irdeleyeceğim.

Bölüm 3 : Bu bölümde Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanmasını, iç ve dış politika ekseninde iç ayaklanmaları ve savaşları, siyasi kişi ve gruplarla olan ilişkisini ve orduyu siyasetten arındırma çabalarını inceleyeceğim.

Bölüm 4: Bu bölümde İ.T.'nin Bab-ı ali Baskını sonucu iktidarı ele almasını, Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını, dış politikada karşılaşılan sorunların çözümlenmesini, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini ve muhalefetin tasfiye edilmesini çözümlenmeye çalışacağım.

Bölüm 5: Askeri reformların ayrıntılı olarak incelendiği bölümdür. Bu bağlamda, kara ordusunun yeniden yapılandırılmasını, jandarma teşkilatının çağdaş bir hale getirilmesini ve askeri havacılığın kurulmasını inceleyeceğim.

Çalışmamda kullandığım kaynakları dört grupta toplayacağım. a) Arşiv kaynakları, b) Belgesel kaynaklar, c) Basın, d) Kitap ve makaleler.

a) **Arşiv Kaynakları:** Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin konuyla ilgili tasniflerinden, Faruk Özerengin Özel Arşivi'nden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nden yararlandım. Ancak, tüm çabalarımın karşın, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi'ne (ATASE), "belgeler bilgisayara geçiriliyor" gerekçesiyle giremedim.

b) Belgesel Kaynaklar

1. **Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Zabıtları:** II.Meşrutiyet döneminde ülkenin iç ve dış sorunlarının tartışıldığı en önemli siyasi odaklardan biri meclisler olmuştur. İktidara ve muhalefete mensup milletvekilleri siyasi gelişmeler karşısında görüşlerini bazen "demokratik terbiye"nin ölçülerini aşan bir şekilde açıklamışlardır. Bu siyasi çekişme siyasi kültürün gelişmesini engellemiştir. Kuşkusuz, ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar karşısında milletvekillerinin ürettikleri çözümlerin meclis zabıtlarından izlenmesi, dönemin tanınması açısından önemlidir.

Daha muhafazakâr bir yapıya sahip olan Meclis-i Ayan'da da politik kamplaşma kendini göstermiştir. İttihat ve Terakki'nin görüşlerine yakınlık duyan ayanlar ile muhalif harekete sempatiyle bakan ayanlar arasındaki mücadele dönemin siyasi gelişmelerinin bu kaynaktan öğrenilmesini zorunlu kılmaktadır.

2. **Düstûr:** II. Meşrutiyet döneminde siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanlarda reform hareketleri yapılmıştır. Hükümetler, bu yeniden yapılanma sürecinde birçok kanun, tüzük ve nizamname çıkartmışlardır. Düstûr, bu yasal düzenlemelerin izlenmesi açısından önemli bir belgesel kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

c) **Basın:** II.Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra basında önemli bir canlanma görülmüştür. Ard arda çıkan gazete ve dergiler toplumun siyasileşmesine öncülük yapmıştır. Siyasi çevreler, görüşlerini bu gazete ve dergilerde savunmuşlardır.

Nitekim, kısa bir süre içinde İttihatçılar ve muhalif gruplar ayrı ayrı gazete ve dergiler çıkartmışlardır. Çalışmamda İttihatçı ve muhalif basını, birarada kullanmaya özen gösterdim. Bunun için birçok gazete ve dergiyi taradım.

d) Kitap ve Makaleler: Alanımla ilgili bilimsel ve orjinal nitelikli araştırmaları kullandım. Bilindiği gibi II. Meşrutiyet dönemiyle ilgili birçok anı yayınlanmıştır. Ben, bu anılar içinde seçme yaparak konuyla ilgili olanları dönemin başka kaynaklarıyla karşılaştırarak kullanmaya çalıştım. Yararlandığım araştırma ve anı nitelikli yayınları “dipnotlarda” ve kaynakçada gösterdim.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN AİLESİ,
EĞİTİMİ VE MESLEĞE GİRİŞİ

I- AİLESİ, DOĞUMU VE EĞİTİMİ

A- Ailesi ve Doğumu

Mahmut Şevket Paşa, 1857 yılının Ağustos ayında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir¹. Babası Basra Vilayeti Müntefik Sancağı'nın mutasarrıflarından Kethüda-zâde Süleyman Bey'dir².

Kethüda-zâde ailesini kuran ve aynı zamanda Mahmut Şevket Paşa'nın büyük babası olan Kethüda Hacı Talip Ağa, daha yedi yaşında bir çocuk iken Kafkasya'dan Bağdat'a getirilmiştir. Hıristiyan Gürcü bir aileye mensup olan bu kişi, Bağdat'ta bir valinin himayesine verilmiştir³. Burada kendisine Türk gelenekleri çerçevesinde askeri bir eğitim verilmiştir. Kethüda Hacı Talip Ağa, bu eğitimi sayesinde hızla yükselerek Bağdat askeri birliklerinin komutanlığına getirilmiştir⁴. Köle kökenli olması nedeniyle ailesi "Bağdat Kölemenleri"⁵ olarak adlandırılmıştır.

¹Mahmut Şevket Paşa'nın doğum tarihi çeşitli kaynaklarda farklı olarak verilmektedir. Rumi 1273 Ağustos'u için bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.12; yalnız rumi 1273 tarihi için bkz. "Mahmud Şevket Paşa", Resimli Kitap, Nisan 1325, No: 7, s.749; Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.5; Hicri 1273 / Miladi 1856 için bkz. İnal, a.g.e. C.4, s.1869; Türkmen, a.g.e.,s.135; Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.7; Milâdi 1856 için bkz. İbrahim Alâettin (Gövsâ), Meşhur Adamlar-Hayatları-Eserleri, C.3 (Haz: Sedat Simavi), İstanbul: 1933-1935, s.996. Milâdi 1858 için bkz. Swanson, a.g.e., s.2.

²Kethüda-zâde Süleyman Bey'in mutasarrıflığı için; Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: 1287/1871, s.156.

³Swanson, a.g.e., s.3.

⁴Ziya Şakir, Kethüda-zâde ailesini kuran bu kişinin ünvanı nereden aldığı belli olmadığını, fakat uzun yıllar Bağdat valilerinden birine kâhyalık ettiğini yazmaktadır. Bkz. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.11.

⁵Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Tanin Gazetesi, 19 Nisan 1910'da yayınladığı bir yazıda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Arab olduğu belirtmiştir. Tanin, 6 Nisan 1326, No: 585. Mahmut Şevket Paşa'nın soyca Arab olduğunu belirten bir diğer kaynak için de bkz. Gövsâ, a.g.e., C. 3, s. 996; Mahmut Şevket Paşa'nın ünlü muhaliflerinden Rıza Tevfik Bey ise, onun bilinenin aksine Arab olmayıp, Gürcü bir aileden geldiğini Bağdat'ta yaşayan akrabalarından öğrendiğini ileri sürmektedir. Rıza Tevfik, Biraz da Ben Konuşayım, (Haz: Abdullah Uçman), İstanbul: 1993, s.182.

Mahmut Şevket Paşa'nın anne tarafından soy ağacı ise yine Bağdat'ın ileri gelen ailelerinden birine dayanmaktadır. Bu ailenin kurucusu, IV. Murat'ın Bağdat'ı fethetmeğe giderken yanına aldığı Anadolu Türklerinden biri olan Cin Murat adında birisiydi. IV. Murat bu kişiye fetih sırasında gösterdiği yararlıklardan dolayı Bağdat'ın İhtisap Ağalığını vermiştir⁶.

İşte Kethüda Hacı Talip Ağa'nın oğlu Süleyman Bey, bu aileden biriyle evlendi. Bu evlilikten Mahmut Şevket Paşa'nın yanı sıra, Numan, Ragıb, Halit ve Arif Hikmet adlarında altı çocuk daha dünyaya geldi⁷.

Kethüda-zâde Süleyman Bey, evlendikten bir süre sonra Müntefik Sancağı'nda sürdürdüğü mutasarrıflık görevinden⁸ ayrılarak İstanbul'a gitti. Fakat uzunca bir süre burada açıktaki kaldı⁹. İstanbul'un hareketli siyasal atmosferi içinde Yeni Osmanlıların meşruti sistem kurma çalışmalarına katıldı. Namık Kemal'in çevresinde bulunarak siyasal kültürünü geliştirdi. Namık Kemal'in etkisiyle siyasal içerikli yazılar yazdı¹⁰.

Kanun-ı Esasi'nin 1878'de yürürlükten kaldırılmasından sonra siyasi çalışmalarını sürdürdü. Özellikle Ali Suavi Efendi'nin V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak için oluşturduğu cemiyetin içinde yer aldı¹¹. Bu nedenle, 20 Mayıs 1878 tarihinde meydana gelen Çırağan Vak'ası'nda¹² saray civarında dolaşması nedeniyle Divan-ı Harbçe suçlu bulunarak üç yıl Sakız Adası'nda kürek cezasına çarptırıldı¹³.

⁶Tanın, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.11.

⁷Tanın, 30 Mayıs 1329, No: 1629.

⁸Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: 1287,s. 156.Ziya Şakir Namık Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasından sonra Süleyman Bey'in Müntefik Mutasarrıflığı'na gönderildiğini ve bu görevde iken evlendiğini belirterek bir tarih hatasına düşmektedir. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 12; Zekeriya Türkmen de bu hatayı tekrarlamıştır. Türkmen, a.g.e., s. 135.

⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", Bellekten, C. VIII, S.29, Ankara: 1944, s.92.

¹⁰Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 11-12.

¹¹Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İstanbul: 1994, s. 380.

¹²Y.a.g.e., s. 381 vd.; Pars Tuğlacı, "Çırağan Sarayı Olayı (Çırağan Vak'ası)", Tarih ve Toplum, C. 14, S. 82, (Ekim 1990), s. 48-49.

¹³Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", s. 103 vd.

B-Eğitimi

Mahmut Şevket Paşa, ilk eğitimini Basra'da o dđnemin bir geleneği olan mahalle mektebinde "hatim" indirerek yapmıŐtır¹⁴. Sonra babası tarafından daha ũst dũzeyde modern bir eğitim alması için Bağdat'a gđnderilmiŐtir. O tarihlerde Bağdat'ta valilik yapan ve kentin modernleştirilmesi için alıŐan Mithat Paşa, onu "Alliance İsrailite" okuluna kaydetmiŐtir¹⁵. Mahmut Şevket Paşa, bu okulda yabancı dil ve farklı kũltũrlerden bir çok insan tanıyarak ufkunu genişletmiştir. Ancak buradaki Őđrenimini bir yıl sũrdũrmũŐtũr. 1870 yılında askeri eğitim gđrmeyi arzuladığı için babası tarafından İstanbũl'a gđnderilmiŐtir¹⁶.

İstanbũl'da modern bir askeri eğitim veren ũskũdar AtlamataŐ Askeri RũŐtiyesi'ne yerleŐtirilmiŐtir¹⁷. Buradaki eğitimini iki yılda tamamlayarak 1872 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Kuleli Askeri İdadisi'nde eğitime baŐlamıŐtır¹⁸. 1877 yılında ikiyũz kırk Őđrenci arasında ikincilikle mezun olduktan sonra Mekteb-i Harbiye'ye gemiŐtir¹⁹

Mahmut Şevket Paşa'nın okula giriŐinden kısa bir sũre Önce bu eğitim kurumunda Önemli değişiklikler yapılmıştır. İleri ve ađdaŐ bir askeri eğitimin verilmesi için ders programları değiştirilmiş ve sũzlũ sınav sisteminden yazılı sınav sistemine geçilmiştir. Matematik dersinin her sınıfta okutulmasına karar verilmiştir. Özellikle Mekteb-i Harbiye Őđrencilerinin piyade, sũvari, istihkām, topçu ve kurmay sınıflarına nasıl ayrılacakları ve nasıl eğitileceklerine ilişkin dũzenlemeler gerekleŐtirilmiŐtir²⁰. Nitekim bu modernleşme atılımı, Mahmut Şevket Paşa'nın

¹⁴Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 12-13.

¹⁵Ali Haydar Mithat, Hatıralarım-1872-1946, İstanbũl: 1946, s. 247. Osmanlı İmparatorluğu'nda Alliance İsrailite okulları yoğun olarak Bağdat ve Şam'da bulunuyordu. Bkz. İlknur Polat HaydarŐđlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara: 1990, s. 186. Okulun diğer adı, David Sassoon'du. Bkz. Swanson, a.g.e., s. 5. O'nun Bağdat'ta yeni açılan Mekteb-i RũŐtiye-i Mũlkiye'ye yerleŐtirildiđi iddiası için bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 13.

¹⁶Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 13.

¹⁷Y.a.g.e., s. 13; "Mahmud Şevket Paşa", Resimli Kitap, s. 749.

¹⁸Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 13.

¹⁹Tũrkmen, a.g.e., s. 136.

²⁰İsrafil Kurtcephe-Mustafa BalcıŐđlu, Kara Harp Okulu, Ankara: 1992, s. 58; Osman Ergin,

askeri eğitiminde önemli bir iz bırakmıştır. 1880 Haziran'ında mülâzim-i sâni rütbesi ile sınıfının birincisi olarak mezun olmuş ve erkân-ı harbiye sınıfına geçmiştir²¹.

Osmanlı Ordusu'nda erkân-ı harb teşkilâtının gerçek anlamda oluşturulması ve erkân-ı harb subayı adaylarına askerlik sanatı ışığında modern bir eğitim verilmesi Mahmut Şevket Paşa'nın erkân-ı harb öğrenciliği dönemine rastlamıştır²². 1880 yılının ilk aylarında tüm askeri okullarda yapılan reform çalışmaları çerçevesinde Erkân-ı Harbiye Mektebi sınıflarında yeni atılımlar gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan nizam-nameye göre; Mekteb-i Harbiye'de askerliğe ilişkin derslerde, Fransızca dilinde ve yazı dersinde başarılı olanlar, iyi bir sicile sahip olmak koşuluyla Meclis-i Maarif'in onayıyla Erkân-ı Harbiye sınıflarına seçileceklerdi. Ayrıca Erkân-ı Harbiye'nin kapasitesinin kırk ile elli öğrenci mevcutlu, üç sınıftan oluşacağı, sınavlarının Dar-ı Şura-yı Askeriye ve Seraskerlikçe tayin edilen müfettişlerin huzurunda, kendi hocaları tarafından sözlü olarak yapılacağı, sonuçların sınavda hazır bulunan müfettişlerin mühürleriyle tasdik edileceği karara bağlanmıştı. Öte yandan okulda yığılmayı önlemek için sınıfta kalan öğrencilerin, taşıdıkları rütbe ile bağlı buldukları sınıfların alaylarına gönderileceği belirtilmişti. Erkân-ı Harbiye sınıflarında okutulacak dersler ise, Avrupa'daki benzer okulların ders programları gözden geçirilerek tesbit edilmiştir²³. Dersler daha çok teknik alanlara yönelikti. Fakat bunların yanında erkân-ı harb subaylarının yeteneklerini geliştirici ve onlara yeni bakış açıları kazandırıcı askeri strateji ve harb tarihi gibi dersler de konmuştur.

Yeniden düzenlenen bu okulun öğrencilerinin büyük kısmı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kısmından gelenler oluşturmuştu. Yalnızca Mahmut Şevket Paşa ve birkaç öğrenci devletin diğer bölgelerinden gelmiştir²⁴. Bu seçkin kadro içinde²⁵ Mahmut

Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, İstanbul: 1977, s. 434-435.

²¹Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Swanson, a.g.e., s.6.

²²M. Mazlum İskora, Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi, Ankara: 1944, s. 13. Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı ordusunda ilk olarak 1849 yılında Erkân-ı Harb subaylarının görev yaptığını belirtiyor. Bkz. Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, C. 2, Dersaadet: 1325, s. 16.

²³Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. HUS), 3 /19-4.

²⁴Swanson, a.g.e., s. 57.

²⁵II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra Harbiye Nazırlıklarında bulunacak olan Mahmut Şevket, Ali Rıza, Nazım Paşa'lar aynı sınıfta eğitim almışlardır. Bkz. Y.a.g.e., s. 7.

Şevket Paşa modern ve profesyonel bir askeri eğitim alarak, 2 Temmuz 1882 yılında okulu birinci olarak yüzbaşı rütbesinde bitirmiştir²⁶.

Mahmut Şevket Paşa, askeri eğitimini politik bir tavırdan uzak, tamamen askeri bir disiplin ve anlayış çerçevesinde sürdürmüştür. Okul sırasındaki bu tercihi, yaşamındaki siyasi ve askeri çizginin oluşmasında önemli bir etki sağlamıştır.

C-Mesleğe Girişi

Mahmut Şevket Paşa, erkân-ı harplik eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra, Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin İkinci Şubesi'nde Te'lif ve Tercüme Bürosu'nda çalışmaya başlamıştır. Oldukça iyi derecede Fransızca ve Almanca bilmesi nedeniyle dairenin bu dillerdeki çeviri işlerini üstlenmiştir²⁷. Bununla birlikte, Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin yayınladığı Mecmua-ı Fünûn-ı Askeriye adlı dergide askeri konulara ilişkin yazılar da kaleme almıştır²⁸.

Bu teorik çalışmalar, Mahmut Şevket Paşa'nın Mısır'da ortaya çıkan Arâbî Paşa sorununu çözmek için Girit'te toplanan askeri kuvvetlerin Erkân-ı Harbliğine atanmasıyla yarıda kalmıştır²⁹. Ancak Abdülhamit'in Mısır seferini sürekli ertelemesi³⁰, Mahmut Şevket Paşa'nın Girit'te bir yıl boyunca hareketsiz kalmasına yol açmıştır. İngiltere'nin kendi güçlerine dayanarak Mısır'da düzeni sağlaması ezerine, Girit'te bulunan Mahmut Şevket Paşa ve Osmanlı askerleri geri çekilmişlerdir.

²⁶Mahmut Şevket Paşa okulun 34 nolu öğrencisi olarak kayıtlara geçmiştir. Mehmet Esat, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul: 1320, s. 570; İnal, a.g.e., C.4, s. 1882.

²⁷Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 14; Türkmen, a.g.e., s. 136.

²⁸Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Mecmua-ı Fünûn-ı Askeriye dergisinin 1882-1883 yılı sayılarında "Yüzbaşı Mahmut Şevket" imzalı yazılar bulunmamaktadır. Muhtemelen kaleme aldığı makaleler imzasız yayınlanmıştır.

²⁹Y.a.g.g.; Arâbî Paşa Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a müdahale etme politikasına, Çerkez ve Türk subaylarının himaye edilip Mısırlı sivil ve askeri personelin geri plana itilmesine ve Hidiv Tevfik Paşa'nın otoriter yaklaşımlarını ileri sürerek bir muhalefet hareketi örgütlemiştir. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), C. 8, Ankara: 1988, s. 91 vd.

³⁰Abdülhamit, toplanan askerlerin kendisinin hal' edilmesinde kullanılacağını, bu olmazsa da Arabi Paşa kuvvetlerinin galip geleceğini düşünmüştür. Bkz. Karal, Osmanlı Tarihi, C. 8, s. 97-98.

Bu çerçevede Mahmut Şevket Paşa, Şubat 1883'de eskiden görevli bulunduğu Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin İkinci Şubesi'ne geri dönmüştür³¹. Burada üç ay çalıştıktan sonra 14 Nisan 1883'de bir dönem öğrencisi olduğu Harbiye Mektebi'nin "Hendese-i Haliye" ve "Cebr-i Alâ" derslerinin hocalıklarına atanmıştır³². Alman Generali Von der Goltz'un Harbiye Mektebi'nin ıslah edilmesi için İstanbul'a çağırılmasından sonra onun ekibinde çalışmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Mahmut Şevket Paşa'nın askeri görüş açısına, Von der Goltz ve Alman askeri kuralları yön vermeye başlamıştır. Yeni görevi nedeniyle okutmakta bulunduğu derslerin hocalıklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat teorik bilgisi ve eğiticilik özelliği Von der Goltz'un dikkatini çekmiştir. Kendisinden yararlanılması için bu kez de Mekteb-i Harbiye'nin Üçüncü sınıflarında verilen "Fenn-i Eslîha" ile Erkân-ı Harbiye sınıflarında okutulan "Endaht Nazariyeleri" derslerinin hocalıklarına getirilmiştir³³.

1884 yılında okuldan mezun olması iki yılı bulduğundan rütbesi Erkân-ı Harbiye Kolağalığı'na yükseltilmiştir³⁴. Bu atanmayla birlikte, Von der Goltz'un ekibinden alınarak yine Osmanlı ordusunun ıslahında görevli bulunan bir başka Alman generali olan Kompofner Paşa'nın yardımcılığına getirilmiştir³⁵.

Mahmut Şevket Paşa, 1885 yılında Mekâtib-i Askeriyye Müfettiş-i Umumisi olan Von der Goltz'un yardımcılığını tekrar üstlenmiştir. Böylece askeri okulların yeniden yapılandırılması çalışmalarına katılmıştır. Von der Goltz Paşa okullarda askeri eğitimin çağın koşullarına göre uygulamalı yapılmasını istiyordu. Bu nedenle zaman zaman Abdülhamit'in koyduğu bazı yasakların kaldırılmasını istemiştir³⁶. Nitekim 10 Mart

³¹Tanın, 5 Haziran 1329, No: 1635; Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s. 6.

³²Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s. 6; İnal, a.g.e., C.4, s. 1883.

³³Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 15.

³⁴Tanın, 5 Haziran 1329, No: 1635.

³⁵Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s. 7.

³⁶II. Abdülhamit, Harbiye Mektebi öğrencilerinin Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karışıkları gerekçesiyle kendi silahlarıyla uygulamalı eğitim yapmalarına yasak getirmişti. Jehuda L. Wallach, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, (Çev: Fahri Çeliker), Ankara: 1985, s.45; Yasaklamanın bir irade ile gerçekleştirildiğini Harbiye Mektebi Öğrencileri Şifahen Von der Goltz Paşa'ya açıklamışlardır. B.O.A., Y. MTV., 17/42-2.

1885 tarihinde Tophane-i Amire makamına yazdığı bir yazıda “elde top mevcut olmadığı halde topçu talebelerine arazi üzerinde hâlât-ı muhtelifiye nazaran topların sevk ve idâresini ta’lîm ve tefhîm eylemek gayr-i kabil olacağı”nı dile getirmiştir. İyi bir eğitim için Mühendishâne-i Berrî Hümayun ve Harbiye Mektebi öğrencilerinin her hafta salı günleri Ok Meydanı’nda kendilerine ait toplarla, yürüyüşler ve atış talimleri yapmalarının zorunlu olduğunu belirtmiştir³⁷. 18 Mart 1885’de yazdığı bir başka yazıda da, eğitim ve öğretim döneminde verilen kısa süreli tatillerde Harbiye Mektebi öğrencilerine İstanbul’un dışındaki arazilerde manevralar yaptırılmasını önermiştir³⁸.

Çağdaş askeri eğitim kurallarının uygulanmak istenmesi, Mahmut Şevket Paşa’nın üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu etkileşim sırasında Von der Goltz’un “Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra” adlı Fransızca kaleme aldığı eseri Türkçe’ye çevirmiştir³⁹. Von der Goltz ise, Mahmut Şevket Paşa’nın üstün yeteneklerini Abdülhamit’e anlatmıştır. Bunun üzerine Abdülhamit, Mahmut Şevket Paşa’nın rütbesini binbaşılığa yükseltmiştir⁴⁰. Artık Mahmut Şevket Paşa askeri hiyerarşide hızlı bir tırmanışa girmiştir. Nitekim 1887 yılının başlarında silah ve techizat alınması için Vidinli Tevfik Paşa’nın başkanlığında Almanya’ya gönderilen komisyona üye olarak atanmıştır. Komisyonda kendisine “endaht muayenesi” görevi verilmiştir⁴¹. Planlamaya göre komisyon, beşyüz bin mavzer tüfeği, elli bin filinta ve yüz milyon kara barutlu mavzer fişeği alacaktı. Ancak Mahmut Şevket Paşa, daha önce alınması kararlaştırılan 9,5 mm. çapındaki 1877 model tüfeklere itirazı etmiştir⁴². Henüz deneme aşamasında bulunan 7,65 mm. çapında tüfeklerin alınmasını padişaha tavsiye etmiştir⁴³. Abdülhamit’in önerilere sıcak bakması sonucu kararlaştırılan miktarda tüfek ve mavzer fişeği 614.196 lira karşılığında satın alınmıştır⁴⁴.

³⁷B.O.A., Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.M.T.V.), 17/42-1-2.

³⁸B.O.A., Y.M.T.V., 17/51-2.

³⁹Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

⁴⁰Y.a.g.g.

⁴¹Y.a.g.g.

⁴²Y.a.g.g.; Alınacak silahların miktarının 713.404 mavzer tüfeği, 15.000 filinta ve 100.000.000 kara barutlu mavzer fişeği olduğuna ilişkin bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. 3/6, 1.Kitap, Ankara: 1971. s. 436.

⁴³Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

⁴⁴Yıl sonunda alınan tüfeklerin bedellerinin ödenmesine rağmen fişeklerinin ekonomik sıkıntular nedeniyle verilmemesi Mösyö Mavzer ile Osmanlı Hükümeti arasında sorunlar yaratmıştır. B.O.A., Y.M.T.V., 29/102-1. Bunların tüm ordulara dağıtılması ise 26 Şubat 1896 tarihinden itibaren gerçekleşmiştir. B.O.A., Y.A.Res., 78/19-2.

Mahmut Şevket Paşa'nın devleti büyük bir zarardan kurtarması padişah üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Bu nedenle 1888 yılında rütbesini Erkân-ı Harb Kaymakamlığı'na yükseltmiştir⁴⁵. Bu arada Mahmut Şevket Paşa, Almanya'daki çalışmalarını poligonlarda sürdürerek askeri bilgisini arttırmaya devam etmiştir. Bununla birlikte alınacak silah, araç ve gereçlerin teknik özelliklerini en ince ayrıntısına kadar gözden geçirerek Osmanlı Ordusu'na uygun olanlarının alınmasına çaba harcamıştır. 1890 yılında özverili çalışmaları sonucu rütbesi miralaylığa terfi ettirilerek komisyonun ikinci başkanlığına getirilmiştir⁴⁶. Ayrıca altın, gümüş imtiyaz, altın liyakat ve sanayi madalyaları ile ödüllendirilmiştir⁴⁷.

Mahmut Şevket Paşa, 1891 yılında Magdeburg şehrindeki Grozon top fabrikasında yeni icat edilen seri ateşli topların denemelerine katılan Osmanlı askeri heyetine başkanlık yapmıştır. Osmanlı Hükümeti'ne bu topların satın alınmasında acele edilmemesini, bunların daha da geliştirileceğini rapor ederek siparişlerin askıya alınmasını önermiştir⁴⁸. Artık Mahmut Şevket Paşa satın alınacak silahların kalitesine, modellerine ve Osmanlı Ordusu'na uygunluğuna karar veren kişilerden biri haline gelmiştir. Nitekim 1894 tarihinde Fransa'ya giderek önceki yıllarda alınması kararlaştırılan zırhlı kule modellerini incelemiştir. İki aylık bir inceleme sonucunda bu zırhlı kule modelinin işlevsel olmadığını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiş ve alım işleminden vazgeçilmesini istemiştir⁴⁹. Mahmut Şevket Paşa'nın mesleğine olan saygısı ve dürüst kişiliği, doğruları söylemekten çekinmeyen tavrı, İstanbul'daki sarayla bağlantılı silah komisyoncularını rahatsız etmiştir. Bunlar, Mahmut Şevket Paşa'yı Abdülhamit'e şikayet etmişlerdir. Herşeye rağmen Mahmut Şevket Paşa Almanya'da yeni üretilen silahları inceleyerek kendini yetiştirmeye devam etmiştir. Bu arada deneyimlerine dayanarak yazmış olduğu "Küçük Çaplı Mavzer Tüfeklerine Dair Atlas" adlı eserini 1895 tarihinde Müşir Şakir Paşa aracılığı ile Abdülhamit'e sunmuştur. Bu girişimiyle mirlivalık rütbesini almıştır⁵⁰. Fakat uzun yıllar yoğun

⁴⁵Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 20.

⁴⁶İnal, a.g.e., C. 4, s. 1869.

⁴⁷Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 21.

⁴⁸Y.a.g.e., s. 21-22; Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635. Osmanlı ordusuna seri ateşli topların alınmasına 14 Nisan 1903 tarihinden itibaren başlanmıştır. B.O.A., Y.M.T.V., 242/80.

⁴⁹İnal, a.g.e. s. 1869.

⁵⁰Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

tempoda çalışmanın sonucu ruhsal bunalımlara girmiş ve 1896 tarihinde Almanya'daki görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. Erenköy'de bir süre tedavi olduktan sonra⁵¹ 1897 tarihinde başlayan Osmanlı-Yunan Savaşı'na katılmak istemiştir. Bu isteği Seraskerlikçe kabul edilmemiştir. Alman Dr. Ficher tedavisine devam etmiş ve bir süre açık havada çalışmasını tavsiye etmiştir⁵². Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, Abdülhamit'e bir dilekçe yazarak hastalığı dolayısıyla İstanbul'da bir kıta görevine ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Fakat, birtakım kişiler, onun hastalığını öne sürerek İstanbul'a geldiğini, aslında bir darbe planlama çabası içinde olduğunu jurnallemişlerdir⁵³. Bu gerçek dışı ithamlar, Mahmut Şevket Paşa'yı bir süre Padişah karşısında zor durumda bırakmıştır. Böylece yıllar yılı Almanya'da büyük özveriyle çalışarak Osmanlı Ordusu'nun modern silahlarla güçlendirilmesi çalışmalarında bulunmuş olan Mahmut Şevket Paşa, beklediği mevkiye gelememiştir.

II-İLK GÖREVLERİ

A-Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi İkinci Başkanlığı'na Atanması

Mahmut Şevket Paşa'nın çıkar gruplarının bir takım entrikaları sonucu bir askeri birliğe komuta etmesinin önlenmesi, dönemin tipik özelliklerinden biriydi. Zira Abdülhamit'in kuşkucu tavrı ve her an bir darbe ile tahttan indirilme korkusu taşıması, yetenekli sivil ve askeri görevlilerin önemli görevlere getirilmesini engellemiştir. Mahmut Şevket Paşa da bu mekanizmadan payını almıştır. Yalnız askeri bürokrasi arasındaki çatışma Mahmut Şevket Paşa'nın bu zor durumdan kurtulmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim bir süreden beri Askeri Mektepler Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa ile sürtüşme halinde bulunan Tophane Müşiri Zeki Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın Tophane'de görevlendirilmesini sağlamıştır⁵⁴. Tüm bu engellemelere ve karanlık işlere rağmen Mahmut Şevket Paşa Tophane'deki yeni görevini profesyonel

⁵¹Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 24; "Mahmut Şevket Paşa", Resimli Kitap, s. 749.

⁵²Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

⁵³Askeri Mektepler Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'nın verdiği jurnale göre yapılacak darbe ile şehzade Reşat Efendi tahta geçirilecekti. Y.a.g.g.; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 25-26.

⁵⁴Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

bir tavırla sürdürmeye çalışmış, kendisini çatışmaların dışında tutmaya özen göstermiştir. Tophane’de Osmanlı ordusunun kullanacağı silahların teknik incelemelerini yapan komisyonun içinde yer almıştır. Askeri uğraşının yanı sıra Tophane’nin sivil işlerini de yapmaya çalışmıştır. 1899 yılında Tophane’ye temsilen Nafia Nazırı Mahmut Celalettin Paşa’nın başkanlığında toplanan bütçe komisyonuna katılmıştır⁵⁵.

Tophane’de, Almanya’da uzun yıllar kaldığı süre boyunca öğrendiği bilgileri ve kazandığı deneyimleri gösterme olanağı elde etmiştir. Nitekim bilgi ve becerisi sayesinde “Tophane-i Amire Meclisi Tecrübe ve Muayene Dairesi Reisi Vekili Sanisi” görevine getirilmiştir⁵⁶. Rütbesi de 17 Mayıs 1899’da ferikliğe yükseltilmiştir⁵⁷. Abdülhamit tarafından birinci dereceden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir⁵⁸.

Dairenin ikinci başkanı olarak eskiden beri yapılmakta olan silah, araç ve gereçlerinin teknik olarak incelenmesi ve bunların orduya uygun olup olmadığının tesbit edilmesi işini devam ettirmiştir. Aslında yapılan iş, Osmanlı Ordusu’nun modernizasyonu çerçevesinde stratejik bir öneme sahipti. Nitekim zaman zaman Yıldız Sarayı’nda Serasker Rıza Paşa’nın başkanlığında toplanan askeri komisyona konuyla ilgili açıklamalarda bulunmak üzere çağırılıyordu⁵⁹. Böylece Mahmut Şevket Paşa’nın askeri bürokrasi içindeki önemi giderek artmıştır.

B-Hicaz Telgraf Hattı’nın Uzatılması Görevine Gönderilmesi

Osmanlı Devleti’inde ilk telgraf hatları⁶⁰ askerî, siyasî ve ekonomik nedenlerle yapılmaya başlanmıştır. Giderek halkın sosyal ve ekonomik yaşantısının vazgeçilmez araçlarından biri olmuştur. Nitekim Şam halkı 1896 yılının sonlarına doğru Osmanlı

⁵⁵Y.a.g.g.; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 27.

⁵⁶“Mahmut Şevket Paşa”, Resimli Kitap, s. 750.

⁵⁷B.O.A., İrâde-i Taltifat, No:26, 6 Muharrem 317.

⁵⁸Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 27.

⁵⁹Y.a.g.e., s. 28; Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

⁶⁰Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk telgraf hattı 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin haberleşmelerini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştu. Bunu Osmanlı Hükümeti’nin 1855’de kendi adına İstanbul’dan Edirne’ye, oradan da birinci kolu Şumnu’ya, ikinci kolu Filibe-Sofya-Niş üzerinden Aleksinaç’a uzattığı Avrupa bağlantılı hat izlemiştir.

Hükümeti'ne başvurarak kendi bölgelerinde bir telgraf şebekesinin kurulmasını istemiştir. Bu iş için de kendi aralarında toplam onsekiz bin direk sağladıklarını belirtmişlerdir⁶¹. Yine aynı tarihlerde Suriye Valisi tarafından ve Hicaz Vilayeti'nin değişik kesimlerinden gönderilen yazılarda, bu istek tekrarlanmıştır. Osmanlı Hükümeti bu başvuruları dikkate alarak 31 Aralık 1896 tarihinde bölgede; Kudüs'den başlayarak Ma'an, Medâin, Tebük, Hediye yoluyla Medine'ye ve oradan Mekke'ye ulaşacak bir telgraf hattının yapılmasına karar vermiştir. Bu hattın alt yapı çalışmalarını hemen başlatmıştır. Buna göre hat için yirmidokuz bin direğe ihtiyaç duyulacaktı. Tel, izvilatör ile diğer araç ve gereçlere 585.828, nakliye ve telgrafhâneler inşaatı için 2.078.915, bir yıllık memur maaşına da 703.200 guruş harcanacaktı. Ayrıca hattın yerli kabilelerin saldırısından korunması için alınacak önlemlerin de belli bir masrafı gündeme getireceği açıklanmıştır⁶².

Hattın yapımı için hazırlıkların yapıldığı sıralarda⁶³ bölge kabileleri ile çıkar ilişkisi içinde olduğu ileri sürülen Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa, 14 Şubat 1897 tarihinde güzergâh konusunda itirazlarını İstanbul'a iletmıştır. Tespit edilen hattın bölge koşullarına uymadığını ve hattın Urbanın saldırılarına açık olduğunu belirtmiştir. Oysa hattın Ma'an'dan veya Gazze'den Akabe'ye, oradan Gubute, el-Müreylis, el-Vech, Rabig yoluyla Cidde'ye uzatılmasının daha gerçekçi olacağını açıklamıştır. Hatta bu bölgedeki kabileler ile Osmanlı askerlerinin telgraf hattını birlikte koruyabileceklerinin de mümkün olacağını ileri sürmüştür⁶⁴. Aslında Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa, telgraf hattına bölgedeki nüfuzunu azaltacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır⁶⁵. Bu yüzden hattın yapımını elinden geldiğince engellemeye çalışmıştır.

Fakat Hicaz Demiryolu'nun⁶⁶ yapılması fikrinin 1900 yılının başlarında

⁶¹B.O.A., Y.A.Hus., 363/147.

⁶²Hattın korunması için her Urban şeyhine yılda 5.000, kabile ileri gelenlerine de 2.500 guruş verilmesi düşünülmüştür. Bkz. Y.a.g.b.

⁶³Ufuk Gülsoy, Hicaz Demiryolu, İstanbul: 1994, s. 216.

⁶⁴B.O.A., Y.A.Hus., 366/70-2.

⁶⁵Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa'ya telgraf hattının uzatılması ve korunması için elinden geleni yapması için nasihat verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:19, 9 Şevval 1319.

⁶⁶Hicaz Demiryolu'nun dinî, siyasî, askerî ve iktisadî nedenlerle yapımı planlanmıştır. Abdülhamit'in Panislamizm politikasının araçlarından biri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülsoy,

uygulamaya sokulmasından sonra⁶⁷ Hicaz Telgraf Hattı da ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır. Artık Abdülhamit Hicaz Telgraf Hattı'nı Hicaz Demiryolu projesinin tamamlayıcı bir unsuru olarak görmeye başlamıştır. Bu yüzden dönemin yöneticileri, hacca gelenlerin haberleşme sorunlarını çözmek⁶⁸, yerel güçlerin etkisini azaltarak merkezi otoriteyi güçlendirmek⁶⁹, bölge halkıyla doğrudan iletişim kurmak⁷⁰ ve halifenin dünya müslümanları üzerindeki nüfuzunu arttırmak gibi nedenlerle hattın yapımını tekrar hızlandırmışlardır⁷¹. Hemen hattın yapımında kullanılacak tel ve diğer araç ve gereçlerin Avrupa fabrikalarından sipariş ederek Beyrut limanına aktarılması girişimlerini başlatmışlardır⁷². Öte yandan görevlendirilecek memurlara verilecek tahsisatın tedarikini sağlama yoluna gitmişlerdir⁷³.

Telgraf Hattı'nın Şam Vilayeti'nin Salt Kazası'ndan Hicaz'a kadar uzatılacak olan kısmında çalışacak kişilerin sağlık sorunlarını çözmek üzere Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Doktor Ethem Akif Bey, Eczacı Naim Efendi, Haydarpaşa Hastahanesi cerrahlarından Mahmut Efendi'den oluşan özel bir sağlık heyeti oluşturulmuştur. Heyette bulunanlar, 19 Nisan 1900 tarihinde Müsajeri Vapuru'yla Beyrut'a gönderilmişlerdir. Ayrıca Beşinci. Ordu'daki nakliye bölümünün de hattın yapımında istihdam edilmek üzere görevlendirildiği hükümet tarafından açıklanmıştır⁷⁴. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Abdülhamit, telgraf hattının bir an önce inşa edilerek açılışının yapılması için 30 Nisan 1900 tarihinde bir irade yayınlamıştır⁷⁵.

a.g.e., s. 31 vd.

⁶⁷Y.a.g.e., s. 126.

⁶⁸İkdam, 2 Nisan 1316, No: 2079. Sami Vilayeti'nin Salt Kazası'nda başlayıp Hicaz'da sona erecek olan 2,500 km. hat aynı zamanda Mekke'ye giden hacıların kullandıkları güzergahtı. Bkz. Gülsoy, a.g.e., s.42.

⁶⁹B.O.A., Y.A.Hus., 425/ 20-2.

⁷⁰İkdam, 17 Nisan 1316, No: 2094.

⁷¹Hicaz Telgraf Hattı'nın inşa edilmesinin yüce maksatlar taşıdığı açıklanmıştır. Bkz. B.O.A., İrâde-i Hususiye, 72/ 22 Ramazan 1319.

⁷²İkdam, 2 Nisan 1316, No: 2079. Hatta kullanılacak tel ve direkler Londra'da bulunan Simon Buruters adlı firmadan 50.000 lira karşılığında alınmıştır. Bkz. İkdam, 29 Nisan 1316, No: 2106.

⁷³Hükümet, telgraf hatında çalışacak görevliler için 1900 yılı bütçesine 2.115.000 guruş civarında bir para ayırmıştı. Fakat yapılan incelemeler sonucu ayrılan bu miktarın çok fazla olduğu ileri sürülerek hat için 694.810 guruşun ayrılması kararlaştırılmıştı. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 206/119-1-2.

⁷⁴İkdam, 6 Nisan 1316, No: 2083.

⁷⁵İkdam, 17 Nisan 1316, No: 2094.

Hicaz Telgraf Hattı inşaatı merkezi hükümetin kararlı tutumu sonucu tekrar başlamıştır. Yapımı çabuklaştırmak amacıyla çalışan asker ve subaylara üç kat maaş verileceği⁷⁶, ihtiyaç duydukları su ve diğer araç ve gereçlerin derhal sağlanacağı belirtilmişti⁷⁷. Hattın yapımını kontrol etmek ve korunmasını sağlamak için askeri birlikler bölgeye gönderilmiştir⁷⁸. Nitekim inşaat devam ettiği sırada, Mahmut Şevket Paşa çalışmaları kontrol ve güvenliği sağlamak amacıyla 4 Temmuz 1901 de ikiyüz lira harcırah ile bu işte görevlendirilmiştir⁷⁹. O yıllarda Hicaz'a atamalar sürgün anlamına geldiğinden, bu atanma Mahmut Şevket Paşa'nın üzerinde ruhsal bir çöküntü yaratmıştır⁸⁰. Özellikle o sıralarda Hicaz'a sürgün edilen kişileri taşıyan Mürüvvet adlı vapurla yolculuğa mecbur edilmesi depresyonunu iyice artırmıştır⁸¹. Herşeye karşın uzlaşmacı bir tavır takınarak görevi kabul etmiştir. Aralık 1901'de bir ay süren yolculuktan sonra Hicaz bölgesine giderek yeni görevine başlamıştır.

Hicaz Telgraf Hattı'nın yapımında görevli selefi Sadık Paşa, kendisine devir ve teslim işlemlerini yapmadan bölgeden ayrılmıştı. Bununla birlikte Cidde-Deheban arasında telgraf hattının değişik noktalarında on üç direğin daha yerel kabilelerce tahrip edilmesi üzüntüsünü bir kat daha artırmıştı⁸². Kısa zamanda bölgede gelişen olayları ve Mekke Şerifi Avnürrefik ile Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa arasındaki çıkar ilişkisini öğrenmiştir. Gözlemlerini ve topladığı bilgileri 22 Ocak 1902'de bir telgrafla İstanbul'a bildirmiştir. Buna göre; telgraf hattının Hicaz Valiliği tarafından korunmadığını, hatta

⁷⁶B.O.A., İrâde-i Askeriye, No:6, 8 Rebiyel-evvel 1319.

⁷⁷B.O.A., Y. M.T.V., 217/131.

⁷⁸B.O.A., İrâde-i Askeriye, No:3, 9 Rebiyelahir 1319.

⁷⁹B.O.A., İrâde-i Hususiye, No: 32, 17 Rebiyel-evvel 1319; Kendisine yardımcı olmak üzere yine Tophane-i Amire Tecrübe ve Muayene Dairesi'nde çalışan yüzbaşı Hacı Mahmut Efendi 50 lira harcırah ile bölgeye gönderilmiştir. Bkz. B.O.A., İrâde-i Hususiye, 32/ 22 Rebiyel-evvel 1319.

⁸⁰Atanmanın Mahmut Şevket Paşa'yı sevmeyenlerce organize edildiği iddiası için bkz., Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.28-29; Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa, Hicaz Telgraf Hattı görevine nezaret etmenin önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle II. Abdülhamit, Mahmut Şevket Paşa'yı hem zekasından ve Arap nesline mensubiyetinden hem de bölgede dönen entrikalar hakkında sağlıklı bilgiler almak için gönürmiştir. Bkz., Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid-Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul: 1990, s.400.

⁸¹Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.31-32.

⁸²B.O.A., Y. M.T.V., 225/86-1.

hattı tahrip edenleri “te’dir cihetine” gitmediğini ve inşaatta çalışanlara çeşitli güçlükler çıkarttığını belirtmiştir. Böyle giderse padişahın iradesi gereginde hattın hac mevsimine yetiştirilemeyeceğini, dolayısıyla padişahın İslâm dünyası nazarında prestijinin sarsılacağını açıklamıştır⁸³. Öte yandan hattın yapımını desteklediğini söyleyen Emir Avnürrefik⁸⁴, bir yandan Osmanlı Devleti’yle aynı amaçları güttüğünü söylerken öbür yandan da Osmanlı Devleti’nin bölgeye yönelik çalışmalarında başarısızlığa uğraması için elinden geleni yapıyordu. Bölgeyi doğrudan İstanbul’a bağlayacak olan telgraf hattını, yerli halkı kullanarak inşa edilmesini engelliyordu. Çünkü İstanbul ile kurulacak bir haberleşme ağı nedeniyle nüfuzunun azalacağını ve bölgenin “efendisi” olamayacağını düşünüyordu⁸⁵.

Mahmut Şevket Paşa, telgraf hattının herşeye karşın tamamlanması için Emir Avnürrefik ve Vali Ahmet Ratıp Paşa ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu sayede kullanılacak araç ve gereçlerin ihtiyaç duyulan yerlere sevk edilmesini sağlamıştır⁸⁶. Fakat telgraf hattının Cidde’ye uzatılması çalışmalarında yardım alamamıştır. Bir süre sonra Mahmut Şevket Paşa, Emir Avnürrefik ve Vali Ahmet Ratıp Paşa’yla mücadele etmeye başlamıştır.

Hicaz Telgraf Hattı inşaatı Medine-Bayar-Nasaf arasında özellikle Harb Aşiretinin saldırıları sonucu ilerleyememiştir. Üstelik saldırılar Hediye şehrine doğru genişleme göstererek önemli maddi hasar ve can kaybına neden olmuştur.⁸⁷. Cidde’den 50 km. uzaklıkta Deheban kentinde bedeviler hattın yapımında çalışan askeri müfrezeye saldırımları sonucu altı askeri öldürmüşler, üç askeri de yaralamışlardır. Saldırıya uğrayan askeri müfreze buldukları çalışma yerini terkederek Cidde’ye sığınmışlardır⁸⁸. Hükümetin bilgi istemesi üzerine Vali Ahmet Ratıp Paşa, saldırıların

⁸³B.O.A., Y. M.T.V., 225/86-2.

⁸⁴Mekke Şerifi Avnürrefik ve Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa ortaklaşa İstanbul’a gönderdikleri bir yazıda telgraf hattının inşaatının başlatılmasını istemişlerdir. II. Abdülhamit de bu talebin kamuoyunca öğrenilmesi için gazetelerde ilan edilmesini emretmiştir. Bkz., B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:3, 1 Ramazan 1319.

⁸⁵İhsan Süreyya Sırma, Birkaç Sahife Tarih, Konya, 1991, s.38-39.

⁸⁶Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

⁸⁷B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:72, 22 Ramazan 1319.

⁸⁸B.O.A., Y.A.Hus., 424/14-2.

yerli halkın cahilâne düşüncelerinden ileri geldiğini açıklamıştır. Vali ayrıca, Bedeviler'in hükümetin telgraf hattı nedeniyle kendilerinden birtakım vergiler toplanacağını ve "telgraf teli gibi efrence adetlerin kendi memleketlerinde geçecek olur ise hayvanlarının telef olacağını"⁸⁹ düşündüklerini hükümete aktarmıştır.

Mahmut Şevket Paşa, telgraf hattının Bedeviler'in saldırılarından korunması ve inşaatın bir an önce bitirilmesi için Vali Ahmet Ratıp Paşa'dan ek asker talep etmiştir.⁹⁰ Bunun üzerine vali, hükümete asker sevkiyatı için on bin liraya ihtiyaç duyacağını ve paranın bir kaç gün içinde poliçeyle havele edilmesini istemiştir⁹¹. Fakat Osmanlı Hükümeti miktarı çok yüksek bulması nedeniyle parayı göndermemiştir⁹². Bu nedenle Mahmut Şevket Paşa, hattın korunması için gerekli gördüğü askeri kuvvetleri elde edememiştir. Bedevilerin hac kabilelerine saldırılarını sıklaştırması⁹³, telgraf direklerini, tellerini kullanılamaz duruma getirmeyi sürdürmeleri bölgede teknik yatırımların çok yavaş ilerlemesine yol açmıştır. Artık Mahmut Şevket Paşa, telgraf hattında görevli askeri müfrezenin işinin kalmadığına inanmaya başlamıştı. Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiği bir yazıda artık bazı müfreze subaylarının istifa ettiğini, bazılarının da "tebdil-i hava" bahanesiyle bölgeyi terk ettiklerini bildirmiştir. Özellikle yazısında bundan sonra hattın yapımında izlenmesi gereken politikanın ne olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, Medine-Mekke arası telgraf hattının çabuk ve hızlı bitirilebilmesi için bölge kabilelerinin desteğinin alınması gerekliydi. Hatta inşaatta görev alan asker ve subayların gönderilerek yerlerine yerel unsurların kullanılmasını öneriyordu⁹⁴.

⁸⁹Y.a.g.b.

⁹⁰Mahmut şevket paşa,sekiz yüz mevcutlu iki tabur piyade, martini tüfeğiyle donatılmış ikiyüz öncü asker ve yüz elli katırlı bir müfreze istemiştir. Bkz. Y.a.g.b.

⁹²Y.a.g.b.

⁹²Vali Ahmet Ratıp Paşa'nın böylesine yüksek bir para istemesinin nedeni hattın yapımını engellemektir. Nitekim Vali bazı yabancı uyruklu kişilerle görüşerek hattın yapılmaması için çaba harcıyordu. Bkz. B.O.A., İrade-i Hususiye, No: 36, 2 Şevval 1319.

⁹³B.O.A. Y.A.Hus., 425/20.

⁹⁴B.O.A. Y. M.T.V.,227/31; Vali Ahmet Ratıp Paşa bu şikayetten sonra görevden alınmışsa da 24 saat sonra tekrar göreve iade edilmiştir. Bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

Mahmut Şevket Paşa, Vali Ahmet Ratıp Paşa ve bölgenin kabile liderleriyle anlaşamadığı için Hicaz'dan ayrılmak istiyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın bölgeden ayrılma isteği, Osmanlı Hükümeti tarafından uygun bulunmuştur. Bölge hakkında bilgi ve yapılan işlerin hangi düzeyde olduğunu açıklamak üzere İstanbul'a çağırılmıştır. Fakat Hicaz'da çıkan kolera nedeniyle İstanbul'a dönüşünü bir süre ertelemek zorunda kalmıştır. 1902 yılının nisan ayında⁹⁵ dokuz ay görev yaptığı Hicaz'dan ayrılmıştır. İstanbul'a ulaştıktan sonra Hicaz hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Bab-ı ali'ye sunmuştur⁹⁶. Raporunda, Vali Ahmet Ratıp Paşa ve Emir Avnürrefik'in ilişkilerini, bunların hac kabilelerini soymak için neler yaptıklarını ve büyük devletlerin konsolosluklarının Osmanlı Devleti aleyhine olan çalışmalarına nasıl destek verdiklerini açıklamıştır⁹⁷. Rapor, Meclis-i Vükela gündemine getirilmek istenmişse de Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın bölge hakkında herkesin bilgisi var diyerek karşı çıkması nedeniyle ele alınmamıştır⁹⁸. Bundan sonra Hicaz Telgraf Hattı konusu ile ilgili Mahmut Şevket Paşa'nın deneyimlerinden yararlanılmamıştır. Gerek bölgedeki yöneticilerin tutumları gerekse yerel unsurların direnci nedeniyle Hicaz Telgraf Hattı inşaatına büyük zorluklarla devam edilebilmiştir.

C-Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi Başkanlığı'na Atanması

Mahmut Şevket Paşa, Hicaz'dan İstanbul'a döndükten sonra yine Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın desteğiyle eski görevi olan "Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi Reis Vekilliği"ne getirilmiştir⁹⁹. Bu dairedeki işlerinin yanı sıra

⁹⁵Kolera salgınından sonra hac mevsimini de orada geçirmeye karar verdi. Hacı olduktan sonra dönmüştür. Y.a.g.g.

⁹⁶İnal, a.g.e., C.4, s. 1870.

⁹⁷Tanın, 5 Haziran 1329, No:1635; Vali Ahmet Ratıp Paşa bölgedeki tüm yolsuzluklarına rağmen ancak II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra görevinden alınabilmiştir. 7 Ağustos 1908'de tutuklanmasına karar verilerek tüm mallarına el konulmuştur. Bkz. Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul: 1995, s. 198-199.

⁹⁸Y.a.g.g.; Raporun ele alındığına ilişkin bkz. İnal, a.g.e., C.4, s. 1870; Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.8.

⁹⁹Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.34.

askeri tarih çalışmalarına ilgi duymaya başlamıştır. Bu yönde materyaller toplamıştır. Osmanlı Ordusu'nun örgütsel yapısını ve asker ile subayların giydikleri üniformaların gravürlerini içeren bir eser kaleme almıştır¹⁰⁰. Kitabını Abdülhamit'e takdim ederek övgülerini almışsa da basımı hakkında net bir yanıt alamamıştır¹⁰¹. Abdülhamit, onun askeri tarihe ilişkin çalışmalarını bir askeri müzenin oluşturulması¹⁰² yönüne kanalize etmiştir¹⁰³. Nitekim Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında kurulan bir heyet, M.S. 8. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonlarına kadar asker ve subayların üniforma ile silahlarından oluşan bir kolleksiyon oluşturmaya karar vermiştir¹⁰⁴. İstanbul'un çeşitli silah depolarında saklanmış altmış beş cins ve yüz otuz parça eski silahı ayırarak isimlerini bir deftere kaydetmiştir¹⁰⁵. Fakat bir binanın bulunamaması nedeniyle yapılan çalışma, tarihi değerleri yüksek olan eserlerin biraraya getirilmesinden öte bir gelişme sağlayamamıştır. Herşeye karşın Mahmut Şevket Paşa bu konuya olan entellektüel ilgisini devam ettirmiştir¹⁰⁶.

¹⁰⁰Bu eser 1909 yılında Mekteb-i Harbiye Matbaası'nda "Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi-Osmanlı Ordusunun Bidâyet-i Te'sisinden Zamanımıza Kadar" adıyla iki cilt olarak yayınlanmıştır.

¹⁰¹Swanson, a.g.e., s. 19.

¹⁰²Osmanlı Devleti'nde ilk modern askeri müze 1846 yılında Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa'nın girişimiyle Aya İrini Kilise'sinde açılmıştır. Askeri müzenin ilk kuruluş hareketleri için bkz. Tahir Nejat Eralp, "Askeri Müze", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: 1985, s.104.; Askeri müze Abdülhamit döneminde tekrar canlandırılmaya çalışıldı. İlk çalışma 1894 yılında Mirliva Grombekov Paşa'nın bir "Osmanlı Topçu Müzesi" nin kurulmasına ilişkin lahiyası olmuştur. 23 Eylül 1895 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığında Grombekov Paşa ve Alman Mühendis Yasmund bir askeri müze kurmak için gerekli projeleri hazırlamışlar ve padişaha sunmuşlardır. Bu projeye göre müze, Padişahın gezip görmesine uygun Pangalata civarında inşa edilecekti. Bkz. B.O.A. Y. M.T.V., 138/41-3; Müze açılmışsa da Padişahın yersiz kuşku ve şüpheleri nedeniyle kapatılmış ve buradaki eserler Maçka Silahanesine taşınmıştır. Bkz. "Askeri Müze", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, İstanbul:1993, s.350; Nisan 1900 tarihinde Askeri müzenin bu kez de Maçka Silahanesi civarında inşası kararlaştırılmıştır. İkdam, 25 Mart 1317, No:2071.

¹⁰³Abdülhamit daha önce de Mahmut Şevket Paşa'ya İtalya Kralı'na sunulmak üzere eski silahlardan bir kolleksiyon hazırlatmıştı. Tahsin Paşa, a.g.e., 213-214.

¹⁰⁴B.O.A. Y. M.T.V., 234/70-1.

¹⁰⁵Y.a.g.b.

¹⁰⁶Mahmut Şevket Paşa, 10 Ekim 1904 tarihinde Alman İmparatoru Frederik adına açılan askeri müzenin açılışına gönderilmek istenmiştir. Bkz. B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:2, 1 Şaban 1322. Fakat müzenin açılışının yapıldığı Berlin Elçiliği'nden bildirilince vazgeçilmiştir. B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:32, 13 Şaban 1322.

Mahmut Şevket Paşa askeri tarih çalışmalarının ardından Tophane'deki silahların teknik özelliklerinin incelenmesi görevini sürdürmüştür. Bir süre sonra çalıştığı dairenin başkanlığına getirilmiştir¹⁰⁷. Osmanlı Hükümeti; Sırbistan'ın Almanya ve Avusturya'dan¹⁰⁸, Bulgaristan'ın Fransa'dan¹⁰⁹ seri ateşli toplar sipariş etmesi karşısında kuşkuya düşmüştür¹¹⁰. Teftiş-i Askeri Komisyonu Osmanlı Ordusu'nu güçlendirmek için seri ateşli topların satın alınmasını hükümete tavsiye etmiştir¹¹¹. Hükümet, satın alma işlemlerini tamamlamak için Alman Deutsche Bank ile 2.640.000¹¹² liralık bir borçlanma antlaşması yapmıştır¹¹³. Borçlanma yoluyla elde edilen paranın büyük bir kısmı Alman Krupp silah fabrikasından alınan top ve mühimmat siparişine harcanmıştır. Mahmut Şevket Paşa alınan bu silahların teknik özelliklerini tecrübe ederek Osmanlı Ordu birliklerine dağıtılmasını sağlamıştır. Yine ordunun, top açısından donatılması için Bakırköy'de bulunan barut fabrikasını ataletten kurtararak üretime geçmesine yardımcı olmuştur. Burada günde üretilen üçyüz kilo dumansız barutu askeri birliklere dağıtarak, bunları cephane yönünden güçlendirmeye çalışmıştır¹¹⁴.

Mahmut Şevket Paşa, yoğun çalışması nedeniyle 1905 yılı başlarında sinirleri bozulmuştu. Özel doktoru Ficher'in önerisiyle bir askeri kıta komutanlığına atanmak üzere Seraskerliğe başvurmuştu. Fakat Mahmut Şevket Paşa'nın bu isteği yerine getirilmemiştir¹¹⁵.

¹⁰⁷27 Ekim 1904 tarihli bir belge de Mahmut Şevket Paşa "Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi Reisi" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 267/42-1.

¹⁰⁸Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırbistan'ın Niş kentindeki şebenderi İstanbul'a gönderdiği bir yazıda hükümetin dikkatini çekmiştir. B.O.A., Y.M.T.V., 242/80.

¹⁰⁹Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹¹⁰Mahmut Şevket Paşa 1891 tarihinde Almanya'nın Mağdeburg şehrinde Grozon top fabrikasında bu topların atış denemelerine katılmıştı. O tarihlerde Osmanlı Hükümeti'ne bu topların daha da geliştireceğini bildirerek sipariş edilmemesini tavsiye etmişti. Bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹¹¹B.O.A., Y.M.T.V., 242/80.

¹¹²Tanin Gazetesi bu miktarı 2.500.000 lira olarak vermektedir. Bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹¹³Borçlanmanın adı "Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin 1905 senesinde Doyçebank marifetiyle aktetmiş olduğu %4 faizli 60.000.000 franklık (2.640.000 lira) askeri teçhizat istikrazı"dır. Bkz. İ. Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul: 1964, s. 99.

¹¹⁴Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹¹⁵Y.a.g.g.

III- KOSOVA VALİLİĞİ'NE ATANMASI VE ÇALIŞMALARI

Mahmut Şevket Paşa 16 Nisan 1905 tarihinde “Vilayât-ı Selâse”¹¹⁶ idâri teşkilatı içinde yer alan Kosova Valiliğine atanmıştır¹¹⁷. Atama uluslararası niteliği bulunan Makedonya Sorunu¹¹⁸ nedeniyle tereddütle karşılanmıştır. Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ve eski Vali Şakir Paşa hükümete gönderdikleri raporlarda Mahmut Şevket Paşa'nın valilik için uygun olmadığını belirtmişlerdir. Bu yöneticilere göre vilayet, Yakova'da meydana gelen bir cinayet davasının Müslümanlarla Hıristiyanları karşı karşıya getirmesi ve Volçetrin'de halkın vergi vermek istememesi nedeniyle, çok gergin bir durumdaydı. Bu nedenle, “Mahmut Şevket Paşa'nın iktidarı ma'lum ise de henüz umûr-ı mülkiyede istihdam olunmamış ve Rumeli'nin ahvâl ve lisanına vukûf bulunmamış ve tensikat ve teşkilât-ı ahirenin teferruât ve tafsilatla Arnavutların mizaç ve makasidine muttâli' olama(ması)” nedeniyle yerine deneyimli başka birisinin atanmasını istemişlerdir¹¹⁹. Buna karşın Osmanlı Hükümeti bu uyarıları

¹¹⁶Osmanlı Devleti resmi terminolojide Berlin Antlaşması'ndan sonra uluslararası diplomaside Makedonya olarak adlandırılan Manastır, Selanik, Kosova ve bağımsız Drama, Serez Sancakları için “Vilayât-ı Selâse” kavramını kullanmıştır.Bkz. Gül Tokay, Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908), İstanbul:1996, s.32.

¹¹⁷B.O.A., Y.A.HUS., 486/63-1.

¹¹⁸Makedonya Sorunu'nun 1870 yılında Rum Patrikhanesinden bağımsız olarak Bulgar Eksarlığı'nın kurulmasıyla temelleri atılmıştı. Uluslararası politika alanına ilk kez 1876'da İstanbul Konferansı'yla getirildi. 1878 Yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla da Makedonya olarak kabul edilen Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri büyük devletlerin denetiminde ıslahat yapılması koşulluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Artık Makedonya Sorunu olarak tanımlanan ve Osmanlı Devleti'nde Avrupalı Devletlerin müdahalelerini gündeme getiren olaylar gelişmeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.Makedonya, Mazi-Hal-İstikbal, (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti), Cenevre:1316, s.12 vd.; Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair”, Osmanlı Araştırmaları, S.9, İstanbul:1989, s.78 vd.; Tokay, a.g.e., s.31 vd.; Makedonya Sorununun ortaya çıkmasını bir kaynak şöyle analiz etmiştir: “Makedonya inkırazı, muhtelif milletlerin yekdiğeriyle müsadememesinden başladı. Bu meseleyi ihdâs eden esbâb Rumların “ Megalo İdeâ” yı takip etmesi, Bulgarların Makedonya Bulgarlarını himaye eylemesi, Sırbaların kendilerine Adalar Denizi tarikini açmak için Makedonya ıslavlarıyla mücadelât-ı daimede bulunması, Ulâhların kendi kendilerine bir milliyet teşkiline gayret eylemeleriydi.” Bkz. Behram Lütfi, Kanlı Kitap-Rumeli'nin Derdleri, İstanbul: ty., s.3.

¹¹⁹B.O.A., Y.A.HUS., 486/63-1; Hüseyin Hilmi ve Şakir Paşalar, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine bölgede 26 yıldan beri görev yapan Taşlıca Mutasarrıfı ve Kumandanı Süleyman Paşa'yı önermişlerdir. Bkz. Y.a.g.b.

dikkate almamıştır¹²⁰. 22 Nisan 1905 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'nın rütbesini "Birinci Ferikliğe" yükselttilerek Kosova Vilayeti'ne göndermiştir¹²¹.

Mahmut Şevket Paşa, Avrupalı diplomatların "siyasi neşterleriyle"¹²² belirlenen bölgeye vali olarak atandığında, kendisini çok karmaşık sorunların içinde bulmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin bir kaç yıldan beri uyguladığı reform paketleri¹²³ "hükümetin nüfuzunu sıfıra" indirmiştir¹²⁴. Bu nedenle Kosova'da yaşayan Arnavut eşraf ve ulema, reformların, Padişahın yetkilerini kısıtladığını, jandarma ve polis kuvvetine hıristiyanların alındığını ve dengenin her geçen gün Sırp'ların lehine değiştiğini ileri sürerek muhalefet etmeye başlamışlardır¹²⁵.

Öte yandan Kosova Vilayeti'nde yaşayan çeşitli halklar etnik ve dinsel bir takım mücadelelerin içine girmişlerdi. Bulgar, Sırb ve Yunanlılar tarafından oluşturulan çetelerin adam kaçırmaya, öldürmeye, soygunculuğu ve her türlü kanun dışı faaliyetleri

¹²⁰B.O.A., İrade-i Hususiye, No:56, 13 Safer 1323; Eski Kosova Valisi Şakir Paşa bölgeden ayrılırken Vilayet Mektupcusu Mazhar Bey'i vekil bırakmıştır. Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa bu atamayı onaylamayarak yeni vali gelinceye kadar Birinci Ferik Seyfullah Paşa'nın bu göreve bakması için İstanbul'dan yetki istemiştir. Bkz. B.O.A., Y.A.HUS., 486/66-2.

¹²¹B.O.A., İrade-i Taltifat, No: 38, 17 Safer 1323.

¹²²M.A., Hûn-în Sahifeler, İstanbul: ty., s.10.

¹²³Kasım 1902 'de yürürlüğe konulan "Rumeli Vilâyetleri Hakkında Talimat" için bkz.Said Paşa, Said Paşa'nın Hatıratı, C.2/Kısm-ı Sanî, Dersaadet: 1328, s.154; Avusturya ve Rusya'nın 21 Şubat 1903 tarihinde Bab-ı aliye verdikleri memorandum; Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", s.87; Ekim 1904 'de Rusya ve Avusturya Hariciye Nazırlarının Balkanlarda barışın ve statükonun korunması iddiasıyla hazırladıkları " Murzsteg Programı"; Selanikli Şems-al-din, Makedonya (Tarihçe-i Devr-i İnkılâb), İstanbul:1324, s.33-34; Vilâyat-ı Selâse'nin mali işlerini denetlemek üzere 1905 yılının sonlarına doğru bir mali komisyonun kurulması; Tokay, a.g.e., s.101 vd.

¹²⁴M.A., a.g.e., s.19; Rusya'nın Sırp'ları gizli silahlandırması, Avusturya'nın bazı Arnavutlar arasında taraftar bulma çalışması ve İtalya'nın kendi himayesinde özerk bir Arnavutluk kurulması için bazı Arnavut ileri gelenlerini örgütlemesi bölgeyi bir saatli bomba haline getirmişti. Bkz. Y.a.g.e., s.20; Nuray Bozbora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk-Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul: 1997, s.245; Stavro Skendi, The Albanian National Awakening (1878-1912), New Jersey:1967, s.281.

¹²⁵Tokay, a.g.e., s.69-70; Yakova, Loma, İpek ve Debre gibi yerlerde reform karşıtı Arnavutlar silahlanmaya başlamışlardır. Bkz.Bozbora, a.g.e., s.243-244.

alabildiğine artmıştı¹²⁶. Nitekim daha Mahmut Şevket Paşa'nın valiliğinin birinci ayında Bulgaristan dışişleri yetkilileri, Kumanova'nın bazı köylerinde Sırp çeteleri tarafından çok sayıda Bulgar'ın zorla patrikhaneye intisap ettirildiğini dile getirmişti. Mahmut Şevket Paşa yaptığı araştırmalarda olayı doğrulamış ve özellikle Oblafça köyünde olayın büyük boyutlara ulaştığını açıklamıştır¹²⁷. Bölgenin İslam unsurları da asayiş bozucu¹²⁸ ve ayrılıkçı hareketler içinde bulunmuşlardır. Özellikle Arnavut Ulusçuluğu geliştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Hükümeti, Kosova Vilayeti'nde bulunan Müslüman Arnavutlarla Hıristiyanların silahlanarak güçlerini birleştirdiklerini ve uygun bir zamanda ayaklanacaklarını 10 Eylül 1905 tarihinde Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmiştir. Umumi Müfettiş'ten böyle bir hazırlığın hangi boyutlara ulaştığının araştırılmasını istemiştir¹²⁹. Olay derhal Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 11 Eylül 1905'de Mahmut Şevket Paşa'ya yansıtılmış ve kendisinden bilgi istenmiştir¹³⁰. Mahmut Şevket Paşa, ertesi gün Müfettiş-i Umûmiliğe Müslüman Arnavutların Hıristiyanlarla birleşmelerinin ihtimal dışı olduğunu aktarmıştır. Mahmut Şevket Paşa yaptığı incelemeler¹³¹ sonucu belirtildiği gibi çok sayıda silah bulunmadığını, olanların da küçük çapta tüfek olduğunu, halkın bu silahları hükümete karşı değil, Karadağlılar aleyhine kullanmak üzere elde ettiklerini belirtmiştir. Hatta Berat'taki Arnavutların Padişah ve halifeye bağlı olduklarını söylemiş ve Avrupalıların müdahalelerine karşı nefret duyduklarına dile getirmiştir¹³².

¹²⁶Bu tür olayları önlemek ve suçluları yakalamak için çok sayıda askerî tabur takip hareketine girişmişti. Bkz. Behram Lütfi, a.g.e., s.15-16; Kazım Nami Duru, Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım, İstanbul: 1959, s.21 vd; Makedonya bölgesinin diğer yerleşim alanlarında çetelerin faaliyetleri için bkz Said Paşa, a.g.e., C.2, s.171 vd.

¹²⁷B.O.A., Rumeli Müfettişliği Tasnifi Kosova Evrakı (T.F.R. 1.K.V.), 94/9366-1.

¹²⁸Hükümetin uygulamalarına karşı gelerek sürgünde ve hapiste bulunanların serbest bırakılmalarını Mahmut Şevket Paşa'dan talep etmişlerdir. Bkz. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 95/9461-2.

¹²⁹Osmanlı Hükümeti'nin aldığı duyuma göre Alber Kiğa, Berat, Elbasan ve Görice de bulunan Hıristiyan ileri gelenleri ile mektuplaşıyordu. Bükreş askerî kuvvetlerince yapılan aramalarda Panatreli adında birisinin evinde ele geçirilen mektuplarda ayaklanma hazırlıkları olduğu ortaya çıkmıştı. Buna göre Plava'da 5.000, Sala'da 4.500, Kalanto'da 5.300 ve Gosine'de 3.000 kişinin silahlarıyla birlikte hazır bekledikleri ve kısa bir süre sonra İşkodra'yı ele geçirecekleri öğrenilmişti. Bkz. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 103/10242-12.

¹³⁰B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 103/10242-8-9.

¹³¹Mahmut Şevket Paşa bir ay önce hükümetten gelen talep üzerine Berat'ta incelemelerde bulunmuştur. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 103/10242-1.

¹³²Y.a.g.b.

Fakat Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, bölge hakkında özel araştırmalar yapmış ve Mahmut Şevket Paşa'nın tahlillerinin gerçekleri yansıtmadığını ortaya çıkarmıştır. Elde ettiği sonuçları hükümete bildirmiştir. Buna göre, Müslüman Arnavutlar ve Hıristiyanlar kitlesel olarak devlete karşı işbirliği içinde bulunmamaktadırlar. Fakat İpek, Yakova, Gosine ve Plava gibi yerlerde bazı Arnavut kabileleri çok sayıda silahlı adama sahiptirler. Üstelik bu yerleşim yerlerinde Hıristiyan nüfus Müslümanlardan fazladır. Ve bunlar yer yer ufak çapta ayrılıkçı hareketler organize etmektedirler Mahmut Şevket Paşa'nın kısa bir süre önce Berat ve İpek sancaklarında incelemelerde bulunmasına rağmen bu tür faaliyetleri tespit edememesini "Kosova Valisi Paşa Hazretlerinin bu babda asla malûmat ahzına muktedir olmaması"ndan kaynaklanmaktadır. Kosova'da bu tür olaylar hakkında sağlıklı bilgiler almak için padişaha sadık ileri gelen bazı Arnavut reisler görevlendirilmiştir¹³³. Bu yaklaşımlar Hüseyin Hilmi Paşa'nın henüz Mahmut Şevket Paşa'nın valiliğini kabullenemediğini göstermektedir. Loma'da yine 1905 yılının sonlarına doğru adam öldürme ve gasb gibi suçları işleyenlerin yakalanması için bir dizi önlemler alınmıştı. Mahmut Şevket Paşa, Şemsi Paşa'ya¹³⁴ verdiği talimatta; hükümet kuvvetlerinin suçluların üzerine doğrudan gönderilmemesini, bölgenin ileri gelen kişilerinin aracılıklarına başvurularak sorunların çözülmesini istemiştir. Bununla birlikte Arnavut kabile reislerinin takipler sırasında halka kötü muamele yapmalarının önlenmesi gerektiğini açıklamıştır. 17 Aralık 1905 tarihinde Şemsi Paşa'ya verilen talimata rağmen¹³⁵, kabile reisleri bazı uygunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa, gelişen olayları ve mülkî ile askerî yöneticiler arasında uyum bulunmadığını hükümete bildirmiştir. Asayişin sağlanması için idarî ve askerî tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir¹³⁶.

¹³³B.O.A., T.F.R.1.K.V., 103/10242-4.

¹³⁴Abdülhamit 1901 yılında Şemsi Paşa'yı Priştine, İpek ve Prizren sancaklarında asayiş sağlama için görevlendirmişti. Müfid Şemsi, Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad-Terakki (El Haku Ya'lû velâ Yu'lâ Aleyh), (Haz: Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul: 1995, s. 147.

¹³⁵Mahmut Şevket Paşa ile Şemsi Paşa arasında bölgede asayişin sağlanması konusunda çeşitli ihtilaflar çıkmıştır. 3 Haziran 1906 tarihinde Karadağlıların Kolaşin'de Müslüman halka saldırmaları üzerine alınacak önlemler konusunda yine anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bkz. Y.a.g.e., s. 122 vd.; Kolaşin olayında Mahmut Şevket Paşa pasifleştirilmiştir. B.O.A., İrâde-i Hususiye, No:25, 10 Rebiyelahir 1324.

¹³⁶B.O.A., T.F.R.1.K.V., 113/11229-1.

Mahmut Şevket Paşa Kosova'daki valiliğinin birinci yılını tamamlamasına rağmen bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı nedeniyle asayiş tam olarak sağlayamamıştı. Arnavut çeteleri Sırbistan sınırından içeri girerek Sırp'lulara ait evleri ve hayvanları yağmalamaya devam ediyorlardı. Bu konuda Sırbistan Elçiliği'nin Bab-ı ali'ye şikayetlerinin ardı arkası kesilmiyordu¹³⁷. Bulgar çeteleri de Sırbistan'dan Kosova'ya kaçak silah sokuyorlardı¹³⁸. Bununla birlikte Bulgar Metropolidi de, Köprülü Kazası'nda Eksarhane'ye bağlı bazı Bulgar köylerinin Sırb çetecilerince baskı altına alınarak "Sırpılaştırıldığını" ileri sürüyordu¹³⁹. Mahmut Şevket Paşa, Bulgar ve Sırb çetelerinin bu tür saldırılarını önlemek için bazı köylerde seyyar müfrezeler bulundurarak güvenliği sağlamaya çalışıyordu¹⁴⁰.

Öte yandan Osmanlı-Sırbistan sınırında Sırb askerleri ve çeteleri Müslüman halkın üzerlerine ateş açarak sınır güvenliğini ihlâl ediyorlardı. Osmanlı Hükümeti, Sırbistan Hükümeti nezdinde protestolarda bulunarak bu konuda imzalanan Viyana Protokolü uyarınca incelemelerde bulunulmasını istemiş,¹⁴¹ Sırbistan ise, her zaman olduğu gibi iddiaları reddederek Sırb çetelerinin Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini zayıflatıcı eylemlerine destek vermeyi sürdürmüştür.

1907 yılının sonlarında Rusya'nın teşvikiyle oluşturulmaya çalışılan Sırbistan ve Bulgaristan ittifakı gerçekleşmemiştir¹⁴². Dolayısıyla Sırb ve Bulgar çeteleri arasındaki mücadeleler artmıştır. Bununla birlikte, Üsküp ve Kumanova'daki bazı Bulgar ve Sırb çeteleri arasında işbirliği olanakları araştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Sırbistan'da merkezi komiteden ayrılan bazı çete reisleri, "Belgrad Yugoslawen" Kulübü'nü kurmuşlardır. Belgrad'da, Güney Slavların birleşmesi için çalışan örgüt, Sırb ve Bulgar çetelerini biraraya getirmeye çalışmıştır¹⁴³. Örgüt Üsküp'te taraftar

¹³⁷B.O.A., T.F.R.1.K.V., 126/12585. Osmanlı Hükümeti şikayetlerin araştırılması için Sırbistan Hudud Müfettişi Kaymakam Aziz Bey'i görevlendirmiştir. Aziz Bey yaptığı araştırmalar sonucu iddiaların asılsız olduğunu ve bu iddiaların devleti bölgede güçsüz hale getirmek amacıyla ileri sürüldüğünü Bab-ı ali'ye bildirmiştir.

¹³⁸B.O.A., T.F.R.1.K.V., 121/12038-1.

¹³⁹B.O.A., T.F.R.1.K.V., 142/14148-1-2.

¹⁴⁰B.O.A., T.F.R.1.K.V., 145/14438-1.

¹⁴¹B.O.A., T.F.R.1.K.V., 151/15045.

¹⁴²Tokay, a.g.e., s. 66.

toplayarak siyasi çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak özerklik taraftarı olan Üsküp Rum Metropolitleri üzerinde baskı kurmuşlardır. Kumanova'da tüccar ve esnafın baskısıyla Metropolit tarafından görevden alınan "Genç Radikal Fırkası" na üye Sırb Mektebi Müdürü ve yedi öğretmenin görevlerine iadesini sağlamaya çalışmışlardır. Mahmut Şevket Paşa, Kosova'daki bu dışarıdan destekli siyasi mücadeleleri düzenli olarak Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmiştir Nitekim 24 şubat 1908'de Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, Sırb çeteleri arasındaki siyasi mücadelelerin Üsküp Sırb Konsolosu tarafından yönlendirildiğini açıklamıştır¹⁴⁴.

Kosova'da etnik unsurlar arasında mücadele sürerken Arnavutlar da, artan Slav tehlikesine karşı Sırlara yönelik düşmanlık içindeydiler. Mahmut Şevket Paşa, karşılıklı husumet sonucu 1908 yılının şubat ayında İpek Kazası'na bağlı sınır köylerinde on sekiz Sırb ailesinin topluca Sırbistan'a göç ettiğini Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmiştir¹⁴⁵. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, İpek Kazası'na yerel gelenek ve göreneklere bilen memurlar göndererek olayları önlemek istemiştir¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti, çete faaliyetlerinin yanı sıra önemli siyasal gelişmeler ile de karşı karşıya gelmeye başlamıştır¹⁴⁷. Makedonya'da etnik ve dinsel çatışmaların yoğunlaşması, reformlarla bölgenin Osmanlı egemenliğinden kopartılacağı inancının yayılması¹⁴⁸, yabancı subaylardan duyulan nefretin artması¹⁴⁹, düzenli olarak maaş

¹⁴³Osmanlı İmparatorluğu'nun Belgrad Sefiri gelişen siyasi olayları Umûmi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya sürekli rapor etmiştir. B.O.A., T.F.R.1.K.V., 197/19637-1.

¹⁴⁴Y.a.g.b.-2.

¹⁴⁵B.O.A., T.F.R.1.K.V., 192/19177-1.

¹⁴⁶B.O.A., İrade-i Hususiye, No:68, 25 Rebiyelevvel 1326.

¹⁴⁷Bölgede geliştirilen muhalefet hareketlerinden biri Mustafa Kemal'in daha önce Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni Rumeli'de yayma çalışmalarıdır. Bkz. Hüsrev Sami Kızıldoğan, "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", Belleten, C.1, S. 3-4 (1937), s. 620 vd.; Mustafa Kemal'in Makedonya'da verdiği mücadele için; Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk- Okul ve Genç Subaylık Hatıraları, İstanbul: 1981, s. 90 vd.

¹⁴⁸Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), (Haz: Halil Erdoğan Cengiz), İstanbul: 1991, s. 77.

¹⁴⁹Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul: 1957, s. 13-14.

alınmaması¹⁵⁰ ve ülke kaynaklarının yabancıların elinde sömürülmesi¹⁵¹ gibi faktörler bölgede sivil ve askeri unsurlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle Üçüncü Ordu'nun genç idealist subayları arasındaki huzursuzluk siyasal bir nitelik kazanmıştır¹⁵².

Bölgedeki muhalefet hareketi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti¹⁵³ adı altında örgütlenmiştir. Kısa sürede yayılan cemiyet, bir şubesini de Kosova'da kurmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın en büyük yardımcısı şehrin Jandarma Komutanı Miralay Galip Bey, eşraf ve ulemeden bazı önemli kişileri harekete kazandırmıştır. Özellikle Kosova'daki subayların büyük çoğunluğunu Cemiyeti'ne üye yapmıştır¹⁵⁴. Cemiyet'in Kosova şubesi, hareketin amaçlarını ve vilâyetin sorunlarını dile getiren "Yıldız" adlı bir gazete çıkartarak üyelerine dağıtmıştır. Osmanlı Hükümeti, bu siyasal hareketlilik sonucu cemiyetin merkezinin Kosova olduğu inancına kapılmıştır¹⁵⁵.

Aslında bu sırada Abdülhamit istibdatına karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti de (İ.T.C) bulunuyordu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti daha etkin mücadele yapmak için İ.T.C.'ne katılmıştır¹⁵⁶. Bu siyasal birleşme Makedonya bölgesinde

¹⁵⁰Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık-Yüzbaşı Cemal'in Anıları, (Haz: Kudret Emiroğlu), Ankara: 1996, s. 9-10. Maaş alamadıklarını beyan ederek şikayette bulunanlar Divan-ı Harb'e verilmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909), İstanbul: 1993, s. 112-113.

¹⁵¹Mehmet Ali Gökaçtı, "Selânik ve Makedonya Sorunu", Tarih ve Toplum, C. 27, S. 157, (Ocak 1997), s. 24-25; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), (Editörler: Osman Okyar-Halil İnalçık), Ankara: 1980, s. 300 vd.

¹⁵²Behram Lütfi, a.g.e., s. 22-23; Enver Paşa'nın Anıları, s. 57 vd.; Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 29.

¹⁵³Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Eylül 1906'da Selânik'te oluşturuldu. Cemiyet'in ilk kurucuları şunlardır: Askeri Rüştüye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir, Fransızca Öğretmeni Naki, Selânik P.T. Müdürlüğü Başkatibi Talat, Mithat Şükrü, Hakkı Baha, Edip Servet, Ömer Naci, Kazım Nami, Rahmi ve İsmail Canbulat Beyler. Bkz. Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 13.

¹⁵⁴Galip Pasinler, "Galip Paşa'nın Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, C. 1, S. 6, (Temmuz 1966), s. 5-6.

¹⁵⁵Tokay, a.g.e., s. 152-153; Vali Mahmut Şevket Paşa'nın yaygınlaşan siyasal muhalefete karşı önlemler alıp almadığına ilişkin bilgi yoktur. Fakat en büyük yardımcısı Jandarma Komutanı Galip Bey'in hareketin başında yer alması ilginçtir.

¹⁵⁶Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hareketin daha kolay yayılmasını sağlamak için adı daha popüler olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. Bkz. Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s.16-17; Tekeli-İlkin, a.g.m., s.374-375.

Abdülhamit'in istibdadına karşı sürdürülen çalışmaları hızlandırmıştır. Buna, Avrupalı devletlerin Makedonya için yeni reform ve müdahale projeleri üretmesi neden olmuştur¹⁵⁷. Gelişmelerden rahatsızlık duyan Cemiyet, 28 Mayıs 1908'de harekete geçerek Manastır'da Rusya dışındaki büyük devletlerin konsolosluklarına bir bildiri vermiştir. Bildiride; "...Avrupa'nın Makedonya'da giriştiği yenileştirme ve yeni düzen hareketleri hiç de iyi bir sonuç vermemiştir. Makedonya'da yına karışıklıklar sürmekte, hatta daha kötü bir duruma girmektedir. Azınlıkların ayaklanması çoğalmış, problemi bir kat daha çözülmez bir duruma getirmiştir"¹⁵⁸ denilmiştir. İngiliz Kralı VII. Edward ile Rusya Çarı II. Nikola'nın 9-10 Haziran 1908'de Reval'de buluşmaları Cemiyeti büsbütün endişelendirmiştir¹⁵⁹.

Öte yandan Abdülhamit'in Cemiyet'in ortaya çıkartılması için gönderdiği kişilerin çalışmaları, isyanın bir an önce yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır¹⁶⁰. Nitekim Resneli Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de iki yüz kadar asker ile birlikte dağa çıkmıştır. Böylece istibdata karşı isyan ateşi yakılmıştır¹⁶¹. 7 Temmuz 1908' de etkili olmaya başlayan eylemleri bastırmak için hareket geçen Şemsi Paşa öldürülmüştür¹⁶². Manastır Valisi Hıfzı Bey, Şemsi Paşa'nın cinayetini İstanbul'a bildirirken "güzargâhda maiyyeti

¹⁵⁷İngiltere, 3 Mart 1908'de Makedonya Sorununa ilişkin yeni önerilerde bulunmuştur. Diğer Avrupalı devletlerin karşılık vermesi sonucu yeni bir tartışma başlamıştır. Bkz.Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.1, K.1, Ankara:1983, s.412 vd.

¹⁵⁸Bildirinin tam metni için bkz. Resneli Niyazi, Balkanlarda Bir Gerillacı-Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, (Haz:İhsan Ilgar), İstanbul:1975, s.64-76.

¹⁵⁹Ernest Edmondson Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: 1982, s.153; Reval'de Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasının söz konusu olmadığı iddiası için bkz. Orhan Koloğlu, "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", Tarih ve Toplum, C.4, S.24, (Ankara:1985), s.16-19.

¹⁶⁰Ramsaur, a.g.e., s.152; Bayur, a.g.e., C.1, K.1, s.439.

¹⁶¹Resneli Niyazi Bey'in Anıları, s.89-90; Süleyman Külçe, Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, İzmir: 1944, s.26-27.

¹⁶²İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", Bellekten, C.20, S.77, (1956), s.109; 7 Temmuz'da Manastır'a gelen Semsî Paşa, Cemiyet üyelerini çok korkutmuştur. Resneli Niyazi'yi yakalamak üzere Resne'ye gitmeye hazırlanan Şemsi Paşa'nın başarılı olması halinde "Mukkaddes Cemiyet"in büyük tehlikeye düşeceğini düşünen Mülazım Atıf, Şemsi Paşa'yı vurmaya karar vermiştir. Bkz. Bedîî N. Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey", Bellekten, C.23, S.90, (1959), s.330 vd.

askerler ve sair zabitan bulunduğu halde mütecâsir(in) teşhis ve der-dest olunama(masına)” dikkati çekmiştir¹⁶³. Bu olayla Cemiyet gelişmeleri yönlendirir hale gelmiştir.

Tam bu hareketli günlerde Mahmut Şevket Paşa, Kosova’da gergin günler geçirmeye başlamıştır. Mahmut Şevket Paşa, Üsküp’te Avusturyalı çocuklar için eğitim veren bir okulun fakir öğrencileri yararına Firzovik yakınlarında bir ormanlık alanda eğlence tertip etmesine izin vermesi¹⁶⁴, yöre halkını galeyana getirmiştir¹⁶⁵. Bu eğlence Arnavutlar arasında Firzovik civarında Hıristiyanlara arazi verileceği ve Avusturya askerlerinin gelip oraları işgal edeceği şeklinde algılanmıştır¹⁶⁶. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, eğlence tertibini iptal etmek istemişse de söylenti kısa zamanda çevre köy ve kasabalarda yayılmıştır¹⁶⁷. Sayıları sekiz-on bini bulan Arnavutlar, akın akın Firzovik’e gelerek girişimi protesto etmişlerdir¹⁶⁸. Toplananlar Priştine mutasarrıfının azlını ve Firzovik’e gönderilmesini istemişlerdir¹⁶⁹. Avusturya uyruklu demiryolu mühendisi ve çalışanlarının üzerinde baskı kurarak bölgeyi terk etmelerini talep etmişlerdir¹⁷⁰. Bu eylemlerle yetinmeyen protestocular, telgrafhaneyi işgal ederek çevre köy ve kasabalara telgraflar çekerek Arnavut eşraf ve ulemasını Firzovik’e çağırılmışlardır¹⁷¹.

¹⁶³B.O.A., Y.M.T.V., 312/63-3; Şemsi Paşa öldürülmeden bir gün önce Manastır Valisi Hıfzı Bey’in evinin arabalık kapısına İ.T.C. mührüyle damgalı bir beyanname ile bir fişek bırakılmıştı. Bkz. Y.a.g.b.

¹⁶⁴Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹⁶⁵Mahmut Şevket Paşa, yöre halkının tepkilerini azaltmak için eğlenceye müslüman çocuklarının da katılabileceğini belirtmiştir. Bkz. Y.a.g.g.

¹⁶⁶B.O.A., Y.M.T.V., 312/94-3.

¹⁶⁷Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635; Üçüncü Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa, 8 Temmuz 1908’de Seraskerliğe gönderdiği telgrafta teşebbüsün sıradan bir olay olduğunu ve cehaletten kaynaklandığını ifade etmiştir. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 312/73-2.

¹⁶⁸Mahmut Şevket Paşa toplantıya katılanların sayısını 15 bin olarak İstanbul’a bildirmiştir. Bkz. B.O.A., T.F.R. I.K.V., 206/20501-59; Toplananların sayısının 30 bin olduğu iddiası için bkz. Külçe, Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, s.55.

¹⁶⁹Priştine Mutasarrıfı korulukta okul yararına yapılacak eğlencelerin yapılmasına yardımcı olduğu ve eğlencelere katılmayı planladığı için halkın nefretini kazanmıştır. Bkz. Manastır Müftüsü Recep Cudi, “Kosova’da Vaki Firzovik Cemiyeti Yahud Ahâl-i Umûmiyenin Hissiyat-ı Şeriat-perverânesi”, Beyan-ül Hak, C.2, Aded:27, (23 Mart 1325), s.630 vd.

¹⁷⁰Eğlencenin yapılacağı arazinin sahibi ve aynı zamanda demiryolu hatunun bekçisi Hayrullah Efendi’nin evi yakılmıştır. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 312/94-2.

¹⁷¹B.O.A., T.F.R. I.K.V., 206/20501-59.

Vali Mahmut Şevket Paşa toplananların dağıtılması ve asayişin sağlanması için 8 Temmuz 1908'de Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi Efendi ile Jandarma Komutanı Galip Bey'i Firzovik'e göndermiştir¹⁷². Aynı zamanda İ.T.C. üyesi olan Galip Bey, kendilerine yardımcı olunması için Kalkandelenli Arnavut Emin Bey ve Recep Efendi'yi alarak Firzovik'e gitmiştir. Galip Bey, İ.T.C. Merkez Heyeti'nden aldığı direktif sonucu geçtiği köy ve kasabalarda propaganda yaparak halkın Firzovik'teki toplantıya katılmalarını sağlamaya çalışmıştır¹⁷³. Böylece gösteri, meşruti sistemi talep etmeye yönelik bir girişime dönüştürülmüştür. Arnavutlar arasında saygınlığıyla bilinen Hacı Şaban Efendi göstericilere, İslamiyet'in ilkelerinden olan meşveret usulünün yürürlüğe konulmasının ve Kanun-ı Esasi'nin ilanına çalışmanın dini bir borç olduğunu anlatmıştır¹⁷⁴. Din, şeriat, kanun-ı esasi ve meşrutiyet gibi kavramları kullanarak topluluğun siyasal tavrını geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim gezintiye çıkan öğrenciler için yapılan tiyatro platformu halk galeyana getirilerek parçalatılmıştır¹⁷⁵. Topluluğun liderleri çevre kaza ve sancaklardan katılımlar istemişlerdir. Bunun üzerine toplanan kalabalık, Üsküp ulema ve eşrafiyla birleşmek istediklerini Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmişlerdir. Bu olmadı takdirde Üsküp'e yürüyeceklerini açıklamışlardır¹⁷⁶. Galip Bey de, Mahmut Şevket Paşa'ya Firzovik'te toplananların her geçen gün artmasına karşın, bunların "sirkat ve katl ve emsalı ahval-ı müessifenin ref'i" nedeniyle biraraya geldiklerini aktararak güdülen siyasal amaçları gizlemiştir¹⁷⁷.

¹⁷² B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-75; Galip Pasinler, "Galip Paşa'nın Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, C.1, S.6, (Temmuz 1966), s.10.

¹⁷³ Külçe, Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, s. 53; Başka bir kaynakta ise Galip Bey'in Arnavutlar tarafından yakalanarak rehin alındığı belirtilmektedir. Bu süreçte İtihatçı subayların Arnavutları ikna ederek destek sağladıkları ileri sürülmektedir. Bkz. Swanson, a.g.e., s. 40.

¹⁷⁴ Y.a.g.e., s. 59-60.

¹⁷⁵ Göstericiler arasında "tiyatro ile dostlarımız demir gibi olan milliyet ve İslâmiyetimizi yavaş yavaş delip deşecek büyük büyük rahneler açarak hafif ve zayıf düşürecekler. Tedricen tabiatıyla sefahat ve mukteza-ı şehvete sevk ile hissiyat-ı aliye-i milliyet ve İslâmiyetimizi gönlümüzden mürüvvet ve hamiyeti ve vicdanımızdan silerek alçak edecekler" gibi propagandalar yapılmıştır. Bkz. Manastır Müftüsü Recep Cudi, "Kosova'da Vaki Firzovik Cemiyeti Yahud Ahâl-i Umûmiyenin Hissiyat-ı Şeriat-perverânesi", Beyan-ül Hak, C.2, Aded:28, (30 Mart 1325), s.660.

¹⁷⁶ B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-26; Hüseyin Hilmi Paşa bugüne kadar yapılan besaların hiçbirine Üsküp Sancağı ahalisi iştirak edilmediğine dikkati çekmiştir. Bkz. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-33.

¹⁷⁷ B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-45.

Mahmut Şevket Paşa ise, bu tehditleri ve gelişmeleri günü gününe hükümete aktararak durumun giderek kötüleştiğini ifade etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Galip Bey'in halkı organize ederek siyasi tansiyonu yükselttiğini sezmeye başlamıştır. Bu nedenle Firzovik'teki görevinden alınarak Priştine Mutasarrıflığı vekaletine atanmasını istemiştir. Mahmut Şevket Paşa ufuktaki siyasi gelişmeleri sezmesi sonucu, Rumeli Vilayetleri Müfettişi Vekili ünvanını kullanarak olayın üstüne gitmemiştir¹⁷⁸. Bunun üzerine hükümet, 20 Temmuz 1908'de Üçüncü Ordu Müşirliği'ne bir telgraf çekerek Galip Bey'in görevini yapmadığını, bu nedenle Kosova'ya gönderilerek yerine uygun birisinin atanmasını istemiştir¹⁷⁹. Oysa Galip Bey siyasi faaliyetlerinden sonuç almaya başlamıştır. Aralarında Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi Efendi'nin de bulunduğu çok sayıda Kosovalı Arnavut, 20 Temmuz 1908'de imzaladıkları bir telgrafı Padişah ve Şeyhülislâma göndererek meşrutiyetin ve Kanun-i Esasi'nin ilanını talep etmişlerdir¹⁸⁰. Bu telgrafa aradan iki gün geçmesine rağmen hükümet merkezinden yanıt gelmemesi üzerine, bu kez de Priştin'e Belediye Başkanı Sudi Bey, Firzovik'teki gerginliği belirterek bu istekleri tekrarlamıştır¹⁸¹.

Öte yandan İ.T.C., 23 Temmuz'da meşrutiyetin ilanı için koşulların olgunlaştığı kararını vererek Selanik, Manastır ve Preşova'dan Padişaha telgraflar çekerek baskı yapmaya başlamıştır¹⁸². Aynı gün Kosova'nın değişik kaza ve sancaklarından Mahmut Şevket Paşa'ya gönderilen telgraflarda "bilâtefrik din ve mezhep ahal-i müttefikan hükümet konağı piş-gâhında ictima ederek" hürriyetin ilan edildiği bildirilmiştir¹⁸³.

¹⁷⁸B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-103.

¹⁷⁹B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 206/20501-3

¹⁸⁰Külçe, Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, s.60-61.

¹⁸¹Y.a.g.e., s.65.

¹⁸²Uzunçarşılı, "1908 Yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair", s.171 vd; Harp Okulu Ders Nazırı Binbaşı Vehip Bey, 23 Temmuz 1908'de Manastır Hürriyet Meydanı'na toplanan halka, "Adalet, musavat, hürriyet, uhuvvet meslek-i esasımızdır. ... Artık cennetmekan Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri padişah ile millet arasına çekilen kafesi kıracağız. ... Bizi insan gibi yaşatacak usûl-ı meşrua-ı meşverettir. Ki bu isteklerimizin cümlesini temin eyleyen Kanun-i Esasi'dir. ... Osmanlı Bayrağı altında ittihat eyleyen ecnas-ı muhtelif bilâtefrik-i cins ve mezhep birbirinin ruhu, nur-u hadika-ı ifituhardır. Birbirinin malını, canını, ırzını aynı şiddet ve asabiyetle müdafaa ve muhafaza ederek" biçiminde seslenerek yeni düzenin başladığını duyurmuştur. Bkz. Ahmet Refik, İnkılâb-ı Azim, Dersaadet:1324, s.84-85.

¹⁸³Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.39-41.

Abdülhamit, Firzovik'te dile getirilen taleplerin kısa sürede siyasi harekete dönüşmesi üzerine, 23/24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi tekrar ilân etmek zorunda kalmıştır¹⁸⁴. Böylece Osmanlı tarihinde yeni bir dönem daha açılmıştır.

Meşrutiyetin ilân edilmesine karşın Üsküp'te gerginlik sona ermemiştir. Firzovik toplantısı sırasında Üsküp ulema ve eşrafının toplantıya katılmasına engeller çıkartılması üzerine göstericilerden on bini Üsküp'e doğru harekete geçmiştir. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, göstericilerin Üsküp'e ulaşmaları halinde kentte bulunan Bulgar, Sırb ve Yunanlılarla çatışmaya girebilecekleri sanısına kapılarak Arnavutlara karşı önlemler almıştır. Topluluğu Üsküp'ün on kilometre dışında tutmak için temaslarda bulunmuştur. Bununla birlikte bir savunma gücü oluşturmak için kentte bulunan asker ve subayları silahlandırarak kritik noktalara yerleştirmiştir¹⁸⁵. Fakat İ.T.C.'ne mensup subaylar istenmeyen olayların çıkmasını engellemek için Üsküp'e girmeğe çalışan Arnavutları yatıştırarak dağılmalarını sağlamışlardır. Yalnız ünlü Arnavut liderlerinden İsa Boletini Sırp ajanlarının propagandası sonucu iki bin yandaşı ile Üsküp'e girmeğe çalışmıştır. Üsküp'te bulunan Avusturya Konsolusluğu ve vatandaşları büyük bir kaygı duymuşlardır. Mahmut Şevket Paşa ve İttihatçı subaylar bu grubun olası bir provakasyonuna karşı birlikte hareket etmişlerdir. Nitekim ortaklaşa sürdürülen çalışmalar sonucu kriz sona erdirilmiştir¹⁸⁶.

Buna karşın şehirde hâlâ düzen ve asayiş sağlanamamıştır. Üsküp Hapishanesi'nde bulunan mahkumlar yöneticilerin bilgisi dışında serbest bırakılmışlardır. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, vilayetin kaza ve sancaklarına telgraflar göndererek başta hapishanelerin boşaltılmasına engel olunması için bir dizi güvenlik tedbirlerinin alınmasını istemiştir. Kosova'da meşrutiyetin ilanıyla ortaya çıkan bir diğer sorun da halkın gıda bulmakta zorluk çekmesiydi. Mahmut Şevket Paşa bu sorunu Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya aktararak çözümlenmesini istemiştir¹⁸⁷.

¹⁸⁴Meşrutiyeti ilan eden ve meclisi toplantıya çağıran iradenin metni için bkz. Düstür, Tertib-i Sanî, C.1, s.1-3; Abdülhamit isyan hareketinin yoğunlaşması üzerine Avlonyalı Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan alarak Sait Paşa'yı atamıştır. Meşrutiyetin ilanı sorunu önce Sadrazam Sait Paşa'nın başkanlığında Yıldız'da toplanan Meclis-i Vükelâ Heyeti'nde tartışılmıştır. Toplantıya katılanlar için bkz. İhsan Nuri Sir, "23-24 Temmuz 1908 Gecesi Yıldız'daki Meclis'te Kimler Bulunuyordu", Tarih Dünyası, C.1, S.1, (Kasım 1953), s.248-249.

¹⁸⁵Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635; Swanson, a.g.e., s.42.

¹⁸⁶Avusturya, bu hizmetinden dolayı Mahmut Şevket Paşa'ya Avusturya Ordusu'nun "Iron Cross First Class" madalyasını vermiştir. Bkz.Swanson, a.g.e., s.43.

¹⁸⁷B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 205/20497-1.

Üsküp'te provakasyon tehlikesinin ortadan kaldırılması ve asayişin sağlanmasından sonra "hürriyet" resmi olarak 26 Temmuz 1908'de törenle ilan edilmiştir¹⁸⁸. Mahmut Şevket Paşa, 27 Temmuz 1908'de Üsküp'ten Von der Goltz'a yazdığı mektupta, meşruti sistemi benimsediğini şöyle ifade etmiştir: "Osmanlı Milletinin meşrutiyet ile idare olunacak kadar henüz kemâle ermediğini tasdik eylerim. Fakat Türkiye ahvâline vâkıf olan bir kimse, saray hükümetinin istimâl ettiği desâyis ve veliahd ile bil-cümle Osmanlı azâ-yı hânedânının tamamen mahbus bir halde bulundurulmalarından dolayı bir gün ihraz edecekleri mevki-i âli için lâzım olan talim ve terbiyeyi iktisab edemedikleri nazar-ı dikkate alınacak olursa her iki usûl-u hükûmeti yekdiğeriyle mukayese edip meşrutiyetin her halde idare-i müstebideden daha ziyade vatanı tahlis etmeğe kabiliyeti olduğunu tasdik edeceğine şüphe yoktur. Talebenizin icraatı bu sebepten şâyan-ı takdirdir"¹⁸⁹. Ayrıca "hürriyetin" ordu tarafından ilan ettirilmesinin meşruiyyet temellerine dayandığını da savunmuştur. Türkiye'nin bölünmekten kurtarılması ve yabancı müdahalelerden arındırılmasını "millet" in tek başına yapamayacağını ileri sürerek ordunun öncülüğünün zorunlu olduğunu açıklamıştır¹⁹⁰. Bununla birlikte amacın gerçekleştiğini ifade ederek "ordudaki itâat-ı askeriyeyi ihlâl etmemek için, zabitan bundan böyle siyaset ile iştigal etmemelidir"¹⁹¹ önerisini getirmiştir. Diğer yandan Mahmut Şevket Paşa, ordunun "vücûda getirdi(ği) eserin idâre-i sâbika tarafından tekrar mahv ü harab edilmesi" ni önlemekle yükümlü olduğunu ve bu nedenle "müteyakkızâne" halde bulunmasını arzu ettiğini açıklamıştır¹⁹².

Mahmut Şevket Paşa Kosova Valiliği sırasında etnik ve dinsel çatışmaları önlemenin yanı sıra vilayetin eğitim, bayındırlık ve iktisadi yönlerini de geliştirmeye çalışmıştır. Tarımsal çalışmalara ağırlık vermiş, elma¹⁹³, haşhaş, tütün ve üzüm gibi ürünler ihraç ederek vilayetin gelirlerini arttırmıştır¹⁹⁴. Vilayetin alt-yapı sorunlarını

¹⁸⁸Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹⁸⁹Tahsin Paşa, a.g.e., s.369.

¹⁹⁰Y.a.g.e., s.369; Swanson, a.g.e., s.43.

¹⁹¹Tahsin Paşa, a.g.e., s.370.

¹⁹²Y.a.g.e., s.370.

¹⁹³Kosova'da ilk kez elma ihraç edilmiştir. Bkz. Swanson, a.g.e., s. 29.

¹⁹⁴Yıllık gelir 40-50 bin liraya çıkartılmıştır. Bkz. Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635; Osmanlı Bankası'nın 23 Temmuz 1908'de Vilâyât-ı Selâse için verdiği 100 bin lira krediden Kosova'nın payına düşen 48.500 lira olmuştur. B.O.A., T.F.R., I.K.V., 206/20512-1.

çözmek amacıyla belediye gelirleri üç-dört bin liradan sekiz-dokuz bin liraya çıkartmıştır. Ayrıca iptidai okullar, rıhtımlar, bir demir köprüsü, altı km. dekovil hattı¹⁹⁵, bin kişilik hapishane ve üç yüz kişilik bir nezarethâne yapmıştır. Bunların yanı sıra şehrin su şebekesini ve bir ekmek fabrikasını yaparak halkın hizmetine sunmuştur. Bununla birlikte yarım bırakılmış bir idâdiyi ve büyük bir tiyatro salonunu da tamamlamıştır¹⁹⁶.

Mahmut Şevket Paşa'nın valilik görevi boyunca stratejisi; vilayeti kalkındırmak etnik unsurlar arasında çıkabilecek olayları önlemek ve Avrupalı devletlerin müdahalelerini engellemek olmuştur. Bu çalışmaları sırasında Osmanlı Devleti'nde "hürriyetin" ilânı için organize edilen siyasi çalışmalardan haberdar olmuş, fakat bu eylemlere katılmamıştır¹⁹⁷. Von der Goltz'un deyimiyile, "O, müşkül vazifesini sâkâtâne ve fakat kemâl-ı muvaffakiyetle ifa"¹⁹⁸ etmeye çalışmıştır.

IV- ÜÇÜNCÜ ORDU KOMUTANLIĞI'NA ATANMASI VE ÇALIŞMALARI

Mahmut Şevket Paşa, Haziran-Temmuz 1908'de yoğunlaşan siyasal muhalefet sonucu yeni bir dönemin başladığını görmüştür. Temmuz 1908'in ortalarından itibaren İ.T.C.'ne karşı sempatiyle bakmaya başlamıştır¹⁹⁹. Bu nedenle "hürriyetin ilanı"ndan sonra Rumeli'de bulunan en saygın üst rütbeli subaylardan biri kabul edilmiştir.

¹⁹⁵B.O.A., T.F.R. I.K.V., 126/12585-1.

¹⁹⁶Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹⁹⁷Mahmut Şevket Paşa meşrutiyetin ilânından sonra Von der Goltz Paşa'ya gönderdiği mektupta siyasal tavrını şöyle açıklamıştır: "Kosova Vali-i Umûmisi olduğum için doğrudan doğruya harekete iştirak etmedim. Fakat icrâ-yı harekete müsaade ettim." Von der Goltz Paşa'nın Neue Freie Presse Gazetesi'ndeki makalesinden aktaran, Tahsin Paşa, a.g.e., s. 369. Öte yandan Temmuz 1908'in ortalarında kendisine gönderilen imzasız bir mektupta ya harekete katılması ya da harekete karşı olan diğer subaylara yapıldığı gibi kötü muameleye maruz kalacağı bildirilmiştir. Bkz. Swanson, a.g.e., s. 41.

¹⁹⁸Tahsin Paşa, a.g.e., s. 368.

¹⁹⁹Meşrutiyet ilân edildikten sonra valilik makamında bulunan Mahmut Şevket Paşa, Binbaşı Aziz Samih, Binbaşı Cafer Tayyar, Mektupçu Mazhar ve Ali İffet Beyler tarafından İ.T.C.'ne girmek için tahlif edilmiştir. Bu iddia için bkz. Süleyman Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir: 1944, s. 353. Rıza Tevfik Bey, Selanik'te İ.T.C. adına yardım toplarken Mahmut Şevket Paşa isteyerek on iki altın lira vermiştir. Bkz. Rıza Tevfik, a.g.e., s. 179-180.

Nitekim 17 Ağustos 1908'de kendisinin Kosova Valiliği'nden alınacağı bildirilerek başka bir göreve atanacağı açıklanmıştır²⁰⁰. Mahmut Şevket Paşa ilk anda Selânik Valiliği'ne getirileceğini düşünmüştür. Ancak “hastalık ve Selânik havası ile imtizâc edemiyeceğini” ileri sürerek böyle bir göreve istekli olmadığını dile getirmiştir²⁰¹. Bununla birlikte Sadrazam Kamil Paşa, 25 Ağustos 1908'de Üçüncü Ordu Komutanlığı'ndan ayrılan Müşir İbrahim Paşa'nın yerine atandığını kendisine bildirmiştir²⁰². Mahmut Şevket Paşa bu kez de Kosova Valiliği'nde aylık onyedini bin beş yüz guruş alırken Üçüncü Ordu Komutanlığı'nda Onüç bin beş yüz guruş alacağını ileri sürerek “Selânik gibi maîşetin pek pahalı” olduğu bir yerde bu parayla onurlu bir yaşam sürmenin zor olduğunu açıklamıştır²⁰³. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa bu itirazları 26 Ağustos 1908'de Sadrazamlığa ileterek Mahmut Şevket Paşa'nın istifa etmesinin önlenmesini ve birinci ferik rütbesindeki ordu komutanlarına da onyedini bin beşyüz guruş ödenmesini talep etmiştir²⁰⁴. Meclis-i Vükelâ 30 Eylül 1908 tarihindeki toplantısında ücrete ilişkin talepleri ele alarak tüm ordu komutanlarına askeri rütbeleri derecesinde maaş verileceğini karara bağlamıştır. Dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa'nın “birinci feriklik” rütbesine karşılık olarak on iki bin beşyüz guruş alması gerektiği açıklanmıştır²⁰⁵. Hükümetin bu ücret politikasına rağmen Mahmut Şevket Paşa görevi kabul etmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanı olarak ilk icraatı ihtilâl yapmış bir ordunun “tedricen teskin-i efkâra ve iâde-i intizama” çekmeye çalışması olmuştur²⁰⁶. Üçüncü Orduya yayınladığı bir beyannâmede ordunun siyasetle ilgisini keserek “aslî vazifesi”ne dönmesini istemiştir²⁰⁷. Böylece ordu içinde bozulan dengeleri tekrar yerleştirerek askerî hiyerarşiyi kurmayı hedeflemiştir²⁰⁸.

²⁰⁰B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 208/20752-9; Kosova Valiliği'ne Ferik Hadi Paşa atanmıştır. Bkz. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 208/20752-4.

²⁰¹B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 208/20752-7.

²⁰²B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 208/20752-4; Tanin, 11 Ağustos 1324, No: 24.

²⁰³B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 208/20752-1.

²⁰⁴B.O.A., İrâde-i Askeriye, No:6, 7 Ramazan 1326.

²⁰⁵Konuyla ilgili irade 3 Ekim 1908'de yayınlanmıştır. Y.a.g.b.; Tanin, 28 Teşrin-i evvel 1324, No: 100.

²⁰⁶Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

²⁰⁷Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.43-44.

²⁰⁸Beyannâmede belirtilen ilkelerin uygulanmasında pek ısrarcı olmamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s. 44.

Meşrutiyetin ilânının üzerinden dört ay geçmesine karşın Rüstem Kabaşın²⁰⁹ ve İsa Buletini gibi Abdülhamit yanlısı Arnavutlar faaliyetlerine son vermemişlerdir²¹⁰. Kasım 1908'in ortalarında Arnavutlar arasında kulüplerde “genç zabitanın kumar-ı lu’biyyâtına ve sair ef’âl-ı menâhîyi icra eylemelerine bir merkez-i bid’at olduğunun ve tecemmü’ etmekde olan Meclis-i Mebusan’da zât-ı şahane aleyhinde bir tertip olup bu ahvâle sebep İttihat ve Terakki Cemiyeti” olduğu söylentisini yaymışlardır²¹¹. Kasım 1908’de İ.T.C. Kulüpleri’nin kaldırılması ve padişahın güvenliğinin sağlanması için Kosova Vilâyeti’nin kazalarına telgraflar çekerek her kazadan 6 kişinin Firzovik’te toplanmasını istemişlerdir²¹². Mahmut Şevket Paşa, bu karşı Firzovik toplantısını “idâre-i meşrua-ı meşruta aleyhine bir hareket” şeklinde değerlendirmiş ve bölgeye 18 Kasım 1908’de dört tabur asker ve bir batarya topu sevk etmiştir²¹³. Ayrıca bu askeri tedbirlerin yanında bir beyanname yayınlarak göstericilerin dağılmaması halinde yakalanan sorumluların meşrutiyete muhalefet etmeleri nedeniyle derhal idam cezasına çarptırılacağını açıklamıştır²¹⁴.

Göstericiler bölgeye askeri birliklerin sevk edilmesi sonucu aynı gün dağılmışlardır²¹⁵. Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa’nın tavrı, İ.T.C. üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, 29 Kasım 1908’de Dahiliye Nazırlığı için İstanbul’a çağırıldığında “Müfettiş-i Umûmiliğe aid işlerin Üçüncü Ordu-yu Hümayun Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa Hazretleri tarafından vekâleten” yürütülmesine karar verilmiştir²¹⁶. Aynı zamanda Avusturya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Rusya delegelerinden oluşan “Vilâyat-ı Selâse Maliye Komisyonu” başkanlığı da Mahmut Şevket Paşa’ya verilmiştir²¹⁷.

²⁰⁹Rüstem Kabaşın, hazineinden kayd-i hayat şartıyla aldığı 500 guruş maaşın kesileceğinden endişe ederek “idare-i sabıka taraftarları” arasına katılmıştır. Bkz. B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-8; İstibdad devri faaliyetleri için bkz. Tanin, 15 Teşrin-i sani 1324, No: 112.

²¹⁰Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutlar, s. 359-360.

²¹¹B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-7.

²¹²B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-8; Tanin, 5 Teşrin-i sani 1324, No: 108.

²¹³B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-6.

²¹⁴B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-14-1.

²¹⁵B.O.A., T.F.R. 1.K.V., 213/21214-15.

²¹⁶B.O.A., Rumeli Müfettişliği Tasnifi Umum Evrakı (T.F.R. 1.U.M.), 27/2641.

²¹⁷British Documents on the Origins of the War (1898-1914), (Ed. G. P. Gooch-H. Temperley), Vol. V, The Near East, London, 1928, s. 297; Tanin, 5 Haziran 1329, No: 1635.

Mahmut Şevket Paşa, idari, mali ve askeri görevlerinin yanı sıra, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi²¹⁸, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi²¹⁹ gibi yeni olayların yarattığı sorunların çözümü yanında tekrar ortaya çıkan çetecilik faaliyetleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. 1909 yılı bahar aylarında Saray-Bosna bölgesinin adli, idari ve askeri sorunlarının çözülmesi için Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sürdürülen görüşmelere, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın²²⁰ temsilcisi olarak katılmıştır²²¹.

Mahmut Şevket Paşa, "Vilâyat-ı Selâse Maliye Komisyonu"nda ülkeyi sarsan mali sorunlar hakkında deneyimler kazanmıştır. Mali Komisyonun Mart 1909'da sahip olduğu yüz altmış dört bin liralık bütçesinin %70'ini askeriye ayırmıştır. Komisyonun diğer üyeleri askeriye çok yüksek miktarda pay ayrılmasına karşın askerlerin maaşlarının düzenli olarak ödenmemesini eleştirmişlerdir²²². Mahmut Şevket Paşa bu eleştirilere, bölgedeki Üçüncü Ordunun modernize edildiğini²²³, kısa bir süre içinde askerlerin maaşlarının yanında müteahhitlerin alacaklarının da ödeneceğini belirtmiştir²²⁴.

Mahmut Şevket Paşa 1909 yılının ilk aylarında Makedonya da önemli bir kişi olmasına rağmen, İmparatorluğun diğer bölgelerinde aynı oranda tanınmıyordu. Fakat, O eski yönetimle bağlarını kopararak meşruti düzenin savunuculuğunu üstlenmiş gözükmüyordu.

²¹⁸Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi (1908-1918), C. 9, Ankara: 1996; Bayur, a.g.e., C. 1, K. 2, s. 101 vd.

²¹⁹Ali Şadi, Bosna-Hersek Yahud Osmanlıların Alsas-Loren'i, Dersaadet: 1327, s. 3 vd.

²²⁰Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti için bkz. İhsan Güneş, "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi(OTAM), Yıl: 1, S. 1, (Haziran 1990), s. 202-207; İnal, a.g.e., C. 4, s. 1665-1666.

²²¹Swanson, a.g.e., s. 45.

²²²Y.a.g.e., s. 46; Makedonya Mali Komisyonu'nun gelir ve giderleri ile iktisadi faaliyetleri için bkz. British Documents on the Origins of the War, s. 294-298.

²²³8 Aralık 1908'de Krupp fabrikasından satın alınan seri ateşli toplardan 20 batarya Selânik'e gönderilmiştir. Tanin, 25 Teşrin-i sani 1324, No: 128.

²²⁴Swanson, a.g.e., s. 46.

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART AYAKLANMASI VE MAHMUT ŞEVKET PAŞA

I- 31 MART AYAKLANMASI

A- Ayaklanmanın Nedenleri

1- İstanbul'daki Siyasal Gelişmeler

İ.T., Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilânı sürecini başarıya ulaştırmasına rağmen daha önce “istibdat, şahsî ve keyfi idareden”¹ sorumlu tuttuğu Abdülhamit'i tahttan indirmemiş ve iktidarı tam anlamıyla ele geçirmemişti. Cemiyet, hükümet mekanizmasını “nezâret ve teftiş”² etmekle yetinmişti. Bunu yapabilmek için Selanik'ten cemiyetin üyeleri bulunan Erkan-ı Harp Binbaşısı Hakkı, Necip, Talat, Rahmi ve Hüseyin Beylerden oluşan bir “heyet-i mahsusa” yı İstanbul'a göndermişti³. Cemiyetin “hükümet olma” konusundaki bu muğlak siyasal tavrı bir dizi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunların içinde en önemlisi İ.T' nin Sadrazam Sait Paşa'nın icraatlarından memnun olmaması idi⁴.

Nitekim Sait Paşa 1 Ağustos 1908'de baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmıştır. Fakat aynı gün tekrar sadrazamlığa getirilmiştir. Yeni hükümetle

¹Tank Zafer Tunaya, “Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci 'Jön Türk' Hareketi'nin Fikri Esasları”, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul: 1956, s. 169.

²Tevfik Bey, a.g.e., s. 24. Bu döneme İ.T.C.'nin “denetleme iktidarı” dönemi adı da verilmektedir. Bkz. Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 83.

³Tanin, 21 Temmuz 1324, No:3.

⁴Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 85. Eski hafiyelerden Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey'in 27 Temmuz 1908'de Zaptiye Nezareti'ne getirilmesi ittihatçı çevrelerin hükümete sert eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, Matbuat Hatıralarım (Haz: Alpay Kabacalı), İstanbul: 1993, s. 133-134.

birlikte yayınlanan Hatt-ı Hümayun'un 10. maddesinde yer alan "Makam-ı Meşihatda ve Harbiye ve Bahriye Nezâretlerinde bulunacak zevatdan başka vükelâyı, sadrazam intihâb ve tasdikimize arzedeceği" şeklindeki açıklama basın ve kamuoyu tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır⁵. Hatt-ı Hümayun'un yarattığı gerginlik sonucu kabine üyelerinin birçoğu istifa etmiştir. Sait Paşa derinleşen bunalım sonucu 4 Ağustos 1908'de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır⁶. 6 Ağustos 1908'de İ.T.'nin tavsiyesiyle liberal ve İngiliz taraftarlığıyla bilinen Kamil Paşa, sadrazamlığa getirilmiştir⁷. Hüseyin Cahit, yeni hükümetle 23 Temmuz 1908'den beri süre gelen hükümeteşizliğin sona erdiğini ve son on gün içinde Bab-ı ali'nin ülkeye yaptığı fenalıkların tamir edileceğini yazmıştır⁸.

Hatta İ.T, 6 Ağustos 1908'de bir beyannâme yayınlarak halktan "heyet-i vükelâyaya emniyet ve itimad edilmesini her bir ferdin idâre-i umur-u millete müdahale etmiyerek kendi umur-u hususiyesiyle meşgul olmasını" istemiştir⁹.

Kamil Paşa, 16 Ağustos 1908'de hükümet programını açıklamıştır¹⁰. Hükümet, devlet kurumlarının verimli bir şekilde çalışmasını, ekonomisinin düzeltilmesini ve adaletin egemen kılınarak halkın huzur ve güvenliğinin sağlanmasını kendisine hedef seçmiştir¹¹. Hükümet öncelikle İttihatçı basın ve kamuoyunun etkisiyle Abdülhamit'in üst düzey memurlarını görevlerinden alarak tutuklamış ve servetlerine el koymuştur¹².

⁵Hüseyin Cahit, "Kanun-ı Esasi ve Yeni Hatt-ı Hümayun Meselesi", Tanin, 22 Temmuz 1324, No:4. Hatt-ı Hümayun'un tam metni için bkz. Ali Cevat, İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, (Haz: Faik Reşit Unat), Ankara: 1985, s. 109-112.

⁶Tanin, 24 Temmuz 1324, No: 6.

⁷Tanin, 25 Temmuz 1324, No:7; Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, (Haz: İsmail Arar), İstanbul: 1986, s. 152. Hüseyin Cahit, Kamil Paşa'yı şöyle tanımlamıştır: "Kamil Paşa Hazretleri İngiltere'de Oksford Dar-ül Fünun'un da tahsil etmiş, münevver fikirli, meşrutiyet idareye taraftar, şu asr-ı medeni de devlet idâresi nasıl kabil olacağını müdrük, tecrübedide bir zattır". Bkz. Hüseyin Cahit, "Yeni Heyet-i Vükela", Tanin, 15 Temmuz 1324, No: 7.

⁸Y.a.g.g.

⁹Tanin, 26 Temmuz 1324, No: 8.

¹⁰Türkiye'de ilk hükümet programı olmuştur. Hükümet programının tam metni için bkz. Güneş, a.g.m., s. 198-200.

¹¹Y.a.g.m., s. 198-200.

¹²Bahriye Nazırı Hasan Rahmi Paşa'nın tutuklanması için bkz. Tanin, 26 Temmuz 1324, No: 8. İstibdat dönemi üst düzey memurların devlet kurumlarından tasfiye edilmesi için, Kansu, a.g.e., s. 179-200.

Başlangıçta belli kişilere yönelik olan bu tasfiye hareketi, zamanla tüm devlet dairelerinde tensikat çalışmasına dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda binlerce çalışana işten el çektirilmiştir¹³.

Fakat hükümetin tensikat yoluyla devlet kurumlarına yeniden hayat verme arzusu işten atılanların tepkisine yol açtığı için istenilen sonucu vermemiştir¹⁴. Toptan işten atmaların sonucu olarak İstanbul sokakları işsiz-güçsüz insanlarla dolmuştu. Halkın ve basının gözünde “Hükümet-i Müstebidenin en meşhur alat-ı zülmü olan ve ekserisi hafiyeye gürühundan bulunan polisler, jandarmalar” güvenliği sağlayamıyorlardı. Hükümet hergün “halk tarafından tahkir edilen” bu kitleye yönelik düzenlemeler yapmışsa da başarılı olamamıştır¹⁵. Şehirdeki dükkanların soyulmasına ve cinayetlerin işlenmesine devam edilmiştir¹⁶. Özellikle Evkaf Nezareti’nin para kasasının soyulması ve faillerinin yakalanmaması İstanbul’da ciddi bir güvenlik sorununun olduğunu ortaya çıkarmıştı¹⁷. 23 Ağustos 1908’de Fatih semtinde çıkan “çır çır yangını”¹⁸ ve onu izleyen bir dizi kundaklama¹⁹ olayı bu tespiti perçinlemişti. Dahası kamuoyu ve basın meydana gelen yangınların “iâde-i istibdad fikrinde bulunması muhtemel olan eşhas-ı haine tarafından çıkarılmış olabileceği”²⁰ düşüncesine sahip olmuştu. Öte yandan yangınlar İstanbul halkının bazı kesimleri tarafından ise “şeriat hükümlerinin uygulanmaması yüzünden”²¹ Allah tarafından verilmiş bir ceza olarak yorumlanmıştı²². Kundaklama olaylarına atfedilen bu siyasal nitelik meşruti sistemin potansiyel muhaliflerinin olduğunu göstermişti.

¹³Tanin, 25 Ağustos 1324, No: 38; Kansu, a.g.e., s. 203-212.

¹⁴Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: 1986, s. 51.

¹⁵Polislerin üniformaları değiştirilmiş ve disiplin altına alınmışlardır. , Dersaadet: 1326, s. 96. Polisin yeniden düzenlenen görevleri için bkz. Tanin, 31 Ağustos 1324, No: 44.

¹⁶Tanin, 25 Eylül 1324, No: 69.

¹⁷Ziya Şakir, Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı, Talat, Enver, Cemal Paşalar, İstanbul: 1943, s. 25.

¹⁸Tanin, 12 Ağustos 1324, No: 25; Salname-i Servet-i Fünun, Sene: 1326, s. 96.

¹⁹Tanin, 17 Ağustos 1324, No: 30; Tanin, 18 Ağustos 1324, No: 31

²⁰Tanin, 15 Ağustos 1324, No: 28.

²¹Ecvet Güresin, 31 Mart İsyanı, İstanbul: 1969, s.3.

²²Kansu, a.g.e., s.281.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte çeşitli düşüncelerin örgütlenme olanağı bulması siyasal yaşamı canlandırmıştı. İlk olarak Ağustos 1908'de Avnullah el Kâzımî' nin önderliğinde kurulan Fedakâranı-ı Millet Cemiyeti'nin²³ şantajla siyasi gelecek elde etmeye yönelmesi siyasi tansiyonu yükseltmişti²⁴. Cemiyetin “git-gide sırf kendi efradının menafine hâdim gibi bir hal alması...yegâne meşgale-i hususiyeleri, çekmiş oldukları eza ve cefalardan, kayb eylemiş oldukları mansıb ve rütbelerden, hulâsa uğradıkları maddî ve manevî zarar ve ziyandan dolayı hükûmetten tazminat istemek, yine eski hal maişetlerinin îade edilmesini talep etmek; ve bu uğurda mutasavver olan her türlü vesait müracaattan” çekinmemesi İ.T. ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştu²⁵.

Böylece meşrutiyetin ilanının üzerinden bir-iki ay geçmesine rağmen “ Cemiyet-i mukaddes” adı verilen İ.T., muhalif gruplarla yavaş yavaş çatışmaya girmişti. Özellikle basın sansürünün kalkması sonucu oluşan özgürlük ortamında birçok gazete ve dergi “ Cemiyet-i muhtereme aleyhine idâre-i kelâm” etmekten geri kalmamıştı²⁶. Hatta basında özgürlüğe susamışlığın etkisi ile toplumun değişik kesimlerine karşı her türlü eleştiri, hakaret ve ihtiras gibi tavırlar dile getirilmişti²⁷.

Yeni dönemle birlikte çeşitli siyasal beklentiler içinde olan Mizancı Murat Bey, Mizan gazetesini tekrar çıkararak İ.T.'ye tekrar girmek istemişti²⁸.

²³Cemiyetin sürgünden dönen “siyasi mağdurlara” yardım amacıyla kurulduğu ilan edilmişti. Geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi, C.1, İstanbul:1988, s.131-141; Sina Akşin, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti” , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C.29, S.1-2, (Mart-Haziran), s.125-136.

²⁴Cemiyetin yayın organı olarak “Hukuk-u Umumiye Gazetesi” çıkartılmıştı. Bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.133.

²⁵Mustafa Şahin, “Cemiyet mi, Eşkiya Çetesi mi?”, Tarih ve Toplum, C.18, S.107, (Kasım 1992), s.58.

²⁶Tevfik Bey, a.g.e., s.24.

²⁷Basında Sadrazam Kamil Paşa ve Dahiliye Nazırı Hakkı Bey gibi devletin ileri gelen kişilerin karikatürleri yapılarak malzeme haline getirilmişti. Bkz. Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi- II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), Ankara: 1996, s.14-15.

²⁸Birol Emil, Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri, İstanbul: 1979, s.205; Tokgöz, a.g.e., s.153.

Kendisini aynı zamanda cemiyetin İstanbul şubesi başkanı olarak ilan eden Mizancı Murat Bey, talebinin kabul edilmemesi halinde cemiyete karşı muhalefet hareketini başlatacağını bildirmişti²⁹. İ.T. bu tehdide “ Sizin hakkınızda he’yet-i merkeziyenin re’yi şudur : he’yet sizi katiyen efrad-ı cemiyetten tanımaz. Şube reisi sıfatıyla değil, hiç bir suretle cemiyet namına bir harekette bulunmanıza da müsaade göstermez” karşılığını vererek Mizancı Murat Bey’i dışlamıştır. Bundan sonra Mizancı Murat Bey bir yandan İ.T.’ye karşı ulemayı öne çıkarmış diğer yandan ise dinsel temaları kullanarak İ.T.’yi karalama hareketini sürdürmüştür³⁰. Takınılan bu siyasi tavır, iç politikanın daha da gerginleşmesine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti’nde Eylül 1908 yılına gelindiğinde yeni rejim “hükümsizlik”³¹ ve özgürlüğün yanlış tanımlanmasından oluşan anarşiyi ortadan kaldıramamıştı³². Öte yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i 5 Ekim’de ilhak etmesi³³, Bulgaristan’ın da 6 Ekim 1908’de bağımsızlığını ilan etmesi³⁴, meşruti rejime yönelik iyimserliğin azalmasına yolaçmıştır. Nitekim, “Dünyada pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat’i olarak boşa çıkarmıştır”³⁵ şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kamuoyunda meşruti sisteme yönelik beliren endişelere paralel olarak ülke içerisinde muhalefet hareketi de ivme kazanmıştır. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nden sonra 14 Eylül 1908’de ideolojik kaynağını Prens Sabahattin’in “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin programından alan Osmanlı Ahrar Partisi kurulmuştur³⁶. Ahrar Partisi’nin gerçek liderleri olarak gözükten Kamil Paşa ve Prens

²⁹Tanin, 17 Temmuz 1324, No:3.

³⁰Emil, a.g.e., s.206.

³¹Salname-i Servet-i Fünun, Sene: 1326, s, s.97.

³²Tanin, 25 Eylül 1324, No:69.

³³Tanin, 24 Eylül 1324, No:68. İlhaka karşı gösterilen tepki İ.T.C. öncülüğünde Avusturya-Macaristan mallarına karşı boykot olmuştur. Bkz.Tanin, 26 Eylül 1324, No:70.

³⁴Tanin, 23 Eylül 1324, No:67.

³⁵Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, C.1, K.2, s.61.

³⁶Prens Sabahattin partinin kurucuları arasında yer almamışsa da gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.142 vd.; Sina Akşin, “31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Doç Dr. Cem Sar’a Armağan), C.27, No:3, Ankara:1972, s.548-549.

Sabahattin Bey'in partiye giderek "istibdad taraftarı olup zahiren kendilerini hürriyetperver gösteren" tutucuları³⁷ ve her türden muhalif kişileri alması³⁸, İ.T.'nin şiddetli tepkisine yol açmıştır³⁹. Aslında İ.T. "Teşebbüs-ü Şahsî" düşüncesine olumlu bakmakla birlikte bu ilkenin "esâs-ı makulede bırakılmayıp da sûret-i ifrât-perverânede tefsir edilecek olursa o zaman adem-i merkezîyet vadilerine düşüleceğini, Osmanlı memleketi inkıraz ve izmihlâle doğru" gideceğine inanmıştı⁴⁰.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin getirdiği özgürlüklerden yararlanan Arapların⁴¹, Arnavutların⁴², Yunanlıların⁴³, Bulgarların⁴⁴, Ermenilerin⁴⁵, Sırpların⁴⁶, ve Musevilerin⁴⁷ çeşitli cemiyetler adı altında örgütlenmeleri dinsel ve etnik sorunları su yüzüne çıkartmıştı. Hüseyin Cahit, Ekim-Kasım aylarındaki İstanbul'un siyasi havasını şöyle tasvir etmişti: "Yukarı tabakada, ihtilal ve meşrutiyet için çalışmış teşekküllerde nerede ise patlak verecek bir münaferet, aşağı cahil tabakada serkeşliğe, anarşiye doğru bir sürükleniş"⁴⁸.

³⁷Tevfik Bey, a.g.e., s.27.

³⁸Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları, 1908-1918", Fikir Hareketleri, C.4, S.88, (29 Haziran 1935), s.151

³⁹Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İ.T.C. ile ilişkisi için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.145-146.

⁴⁰Hüseyin Cahit'in "Adem-i Merkezîyet" başlıklı yazısı için bkz. Tanin, 22 Ağustos 1324, No:35.

⁴¹İstanbul'da kurulan ilk Arap Cemiyeti "İha El-Arabî El-Osmanî -- Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti" dir. Bkz. Y.a.g.e., s.600; Zekeriya Kurşun, Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İstanbul:1992, s.88-92.

⁴²28 Ağustos 1908'de İstanbul'da "Arnavut İttihad Kulübü -- Arnavut Başkım Kulübü" kurulması çalışmaları başlamıştır. Bkz. Tanin, 17 Ağustos 1324, No:30. Kulübe ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.539 vd.

⁴³İlk kurulan cemiyet "Rum Meşrutiyet Kulübü" dür. Bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1,504-508.

⁴⁴Y.a.g.e., s.509-534.

⁴⁵Y.a.g.e., s.565-598.

⁴⁶Y.a.g.e., s.544-554.

⁴⁷Y.a.g.e., s.554-564.

⁴⁸Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.87, (22 Haziran 1935),s. 133-134.

İstanbul'da çeşitli muhalif gruplar dinsel bir söylemle çalışmalarını yürütmeye devam etmişlerdir. Nitekim Fatih semtinde 6 Ekim 1908'de Kör Ali adlı bir hoca Halıcılar Camii'nde, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan, özgürlük ve eşitlik aleyhinde bir vaaz vererek halkı meşrutî sisteme karşı kışkırtmıştır. Camii çıkışında etrafına topladığı kalabalıkla Galata köprüsünden geçerek Beşiktaş ve Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe geçmiştir. Yolda karşılaştıkları Sadrazam ve Şeyhülislamın aleyhinde sloganlar atmışlar ve şeyhülislamın arabasının camlarını kırmışlardır⁴⁹. Ertesi gün Kör Ali, yardımcısı İsmail Hakkı ve diğer işbirlikçileri, meşrutîyet aleyhindeki gösterilerine bu kez de Harbiye Nezareti önünde devam etmek istemişler de askerler tarafından engellenerek tutuklanmışlardır⁵⁰. Aynı gün hareketin diğer üyeleri ulema kılığında Şeyhülislamlık makamına giderek orada bulunan din adamlarını kışkırtmak istemişlerdir. Fakat kendilerine orada taraftar bulamamışlardır⁵¹.

Kör Ali ve destekçilerinin sorgulamaları sırasında İstanbul'un değişik semtlerinden bazı hocalardan yardım aldıkları ortaya çıkartılmıştır⁵². Kör Ali, mahkemede meşrutî sisteme karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Yargılamalar sonucunda 26 Ekim 1908'de Kör Ali ve suç ortağı İsmail Hakkı meşrutîyeti "tağyir" etmek suçundan idama mahkum olmuşlardır⁵³.

Kör Ali'nin dışında İstanbul halkını meşrutîyet aleyhine ayaklanmaya sürükleyen bir diğer kişi ise Mizancı Murat Bey olmuştur. Gazetesinde halkı sürekli "nümayiş" yapmaya davet etmiştir⁵⁴. Bu nedenle 9 Ekim 1908'de Sadrazam Kamil Paşa'nın emriyle Zabtiye Nezaretince tutuklanarak Harbiye Nezaretine sevk edilmiş ve orada bir hafta tutulmuştur⁵⁵. Soruşturmalardan sonra Mizan gazetesi "ezhân-ı umûmiyyeyi

⁴⁹Tanin, 26 Eylül 1324, No:70; Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutîyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.83, (23 Mayıs 1935),s. 69-70.

⁵⁰Tanin Gazetesi haberi "İşte askerce bir muamele. İşte istediğimiz hareket" şeklinde okuyuculara duyurmuştur. Bkz.Tanin, 26 Eylül 1324, No:70.

⁵¹Tanin, 27 Eylül 1324, No:71.

⁵²Tanin, 29 Eylül 1324, No:73.

⁵³Tanin, 14 Teşrin-i evvel 1324, No:88.

⁵⁴Emil, a.g.e., s.207.

⁵⁵Tanin, 27 Eylül 1324, No:71; Emil, a.g.e., s.209. Sadrazam Kamil Paşa, 22 Eylül 1908'de Mizancı Murat Bey'i daha dikkatli bir üslûp kullanması için uyarıyordu. Bkz. Kansu, a.g.e., s.284.

tahdış ve tehyîc edecek yolda neşriyât-ı muzırrâne” yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Mizancı Murat Bey ise gelişmeler karşısında yurt dışına çıkmayı tercih etmiştir⁵⁶.

İstanbul’da böylesine kitlesel hareketlerin ortaya çıkması ve belli grupların çeşitli tertipler içinde olduklarına ilişkin duyumların alınması, Abdülhamit’i endişelendirmiştir⁵⁷. Abdülhamit siyasi bir manevra yaparak sorumluluğu üzerinden atmak için 13 Ekim 1908’de bir irâde yayınlamıştır. İrâdesinde, “bazı hain-i vatanın memlekette idâre-i istibdadı iâde fikrinde olduklarına dair bir takım şayialar devran etmekde olduğunu” “tedkikât-ı amika ve bi- tarafâne icrasıyla hakikatın meydana çıkarılmasını” ve “müşevviklerin her kim olursa olsun” cezalandırılmasını istemiştir⁵⁸. Fakat Hüseyin Cahit, Abdülhamit’in bu göstermelik tavrı ile polis ve askerlerin olaylar karşısındaki duyarsızlıklarının birbiriyle örtüşmediğine dikkati çekmiştir⁵⁹.

Abdülhamit’in bu irâdesi de meşrutiyetin karşılaştığı potansiyel tehlikeleri ortadan kaldırmamıştır. 14 Ekim 1908’de Beşiktaş’ta Bedriye adlı bir Müslüman kızın, Tudor adındaki bir Rum gencine kaçması istismar edilerek, halk arasında heyecan yaratılmıştır⁶⁰. Karakolu basan kalabalık bir Müslüman kitlesi, Tudor’u dışarı çıkartarak linç etmiştir⁶¹. Basın, hareketi istibdadı geri getirme girişimi olarak değerlendirmiştir⁶². Şeyhülislâm Cemalettin Efendi ise, olayın 23 Temmuz’dan önce saraydan beslenen 10 bin kişinin meşruti sistemin gelmesiyle “ekmeksiz” kalmalarından ve bazı çevrelerce kışkırtılmalarından kaynaklandığını açıklamıştır⁶³.

⁵⁶Tanin, 27 Teşrin-i evvel 1324, No:89; Emil, a.g.e., s.210-211.

⁵⁷Hüseyin Cahit Yalçın, “31 Mart’ın Provası ve Kendisi”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.1, S.4, (22 Mart 1962), s.136.

⁵⁸Tanin, 30 Eylül 1324, No:74.

⁵⁹Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.4, S.83, (23 Mayıs 1935), s.70.

⁶⁰Tanin, 3 Teşrin-i evvel 1324, No:77.

⁶¹Tanin, 4 Teşrin-i evvel 1324, No:78.

⁶²Maiyyeti seniye çavuşlarından Osman adlı birisinin sarayca korunduğu iddiası için bkz. Tanin, 11 Teşrin-i evvel 1324, No:85.

⁶³Şeyhülislâmın Tan Gazetesi muhabiri ile yaptığı röportaj için bkz. Tanin, 8 Teşrin-i evvel 1324, No:82.

İstanbul'da halkın dinsel duygularının sömürülmesine yol açan diğer bir hareket ise sokaklarda "açık-saçık giyindikleri" ileri sürülen müslüman kadınların gündeme getirilmesi olmuştur. Halktan bazı gruplar, bu tür kadınlara tacizlerde bulunarak arabalarını takip etmişlerdir⁶⁴. Hatta Hukuk Mektebi öğrencilerinden bazılarının böylesi Müslüman kadınlara tecizlerde bulunmak için bir cemiyet kurdukları bile basına yansımıştır. Zabtiye Nezareti halk üzerinde uyanan bu heyecanı yatıştırmak için gazetelere olayların münferid olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır⁶⁵.

İstibdad döneminde saraydan beslenen kişilerin ve bazı gazete köşe yazarlarının halkın dinsel duygularını alabildiğine istismar etmesi, İstanbul'un siyasi havasını çok gerginleştirmiştir. Nitekim 28 Ekim 1908'de Taşkışla'da bulunan 2. Fırkanın bazı taburlarının Cidde'ye sevki kararlaştırılınca yetmişbeş-yetmişaltı asker kaputlarını ve tüfeklerini alarak talimânede silah çatmışlardır. Bunlar askerlik sürelerinin tamamlanmasına çok az bir süre kaldığını söyleyerek, tezkirelerini alarak memleketlerine dönmek istediklerini söylemişlerdir. Geceyi talimâne meydanında Abdülhamit lehinde ve kışla kumandanının aleyhinde gösteri yaparak geçirmişlerdir. Bunun üzerine daha önce Rumeli'den getirtilen Avcı taburları⁶⁶ 30 Ekim 1908 gecesi kışlayı işgal ederek asileri çember içine almışlardır. Ertesi gün Binbaşı Remzi Bey komutasındaki avcı taburları tarafından teslim olmaya zorlanmışlardır. Çıkan çatışmada dört kişi öldürülmüş, üç kişi de yaralanmıştır⁶⁷.

İ.T. askeri isyanın bastırılmasından sonra kamuoyuna yayınladığı bir beyannamede, "mesele(nin) devr-i sabıkda şımarıklığa alışan birkaç neferin te'dibinden ibaret" olduğunu belirtmiştir⁶⁸. Nitekim olaylara karışanların sorgusunu yürüten Hassa Ordusu Birinci Divan-ı Harb Heyeti, isyancı askerlerin dışarıdan teşvik

⁶⁴Tanin, 4 Teşrin-i evvel 1324, No:78.

⁶⁵Y.a.g.g.

⁶⁶İ.T.C. meşrutiyetin korunması amacıyla 19 Ekim 1908'de 3. Ordudan seçtiği üç avcı tabururunu Taşkışla'ya yerleştirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Selanik'te bu askerlerin yolcu edilmesinde şu nutku söylemiştir: "İstanbul'da vazifeniz pek mühimdir. Bunu, şimdiden düşünmelisiniz ve ona göre, vatanın maruz kalabileceği tehlikeleri gözönünde tutmalısınız... Siz sadece asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nighbânisiniz." Bkz. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.45-46.

⁶⁷Tanin, 19 Teşrin-i evvel 1324, No:91; Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.97-98.

⁶⁸Tanin, 19 Teşrin-i evvel 1324, No:91.

aldıklarına ilişkin bir kanıt ulaşılmadıklarını açıklamıştır⁶⁹. Fakat kamuoyu, 2. Fırkanın doğrudan doğruya Abdülhamit'in şahsına bağlı olduğunu ve bu nedenle meşrutiyete karşı bir hareketin bu kuvvet eliyle yapılacağını düşünüyordu⁷⁰. Meşrutiyet düzenine bağlı olan kesimlerin, Abdülhamit'e karşı büyük bir güvensizliği vardı. Abdülhamit, kendisine yönelik bu kuşkuları dağıtmak için bir irâde daha yayınlamıştır. İrâde-i seniyesinde, "İkinci Fırka taburlarının da sair efrâd-ı asâkir-i Osmaniye gibi doğrudan doğruya Harbiye Nezâreti emrine tabi' olduğunu hükümetce görülecek lüzûm üzerine istenilen tarafa sevk olunabileceğini" dile getirmiştir⁷¹.

Taşkışla Olayı'ndan sonra İ.T., Selanik'ten İstanbul'a kendisine bağlı yeni askeri birlikler kaydırmıştır⁷². Bununla birlikte İ.T., meşrutiyetin aleyhinde sürdürülen faaliyetlerin artması sonucu hükümete karşı olan muhalif tavrını netleştirmiştir⁷³. Toplumun gittikçe ağırlaşan sorunlarının "manasız, şahsiyetsiz, aciz bir hükümetin elinde" bulunulmasından kaynaklandığını vurgulamıştır⁷⁴. Hüseyin Cahit, "karşımızdaki hükümet nenin hükümetidir? Hükümet-i müstebiddenin hükümeti mi, Genç Türklerin hükümeti mi?" diye sorarak tutumunu sertleştirmiştir⁷⁵. Hatta meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi ilkelerine karşı en büyük tecavüzün "hükümet memurları tarafından" gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür⁷⁶.

1908 yılı Kasım ayı boyunca gelişen bir dizi olay nedeniyle İttihatçılarla Kamil Paşa Hükümeti arasındaki gerginlikler devam etmiştir⁷⁷. Ancak 30 Kasım 1908'de

⁶⁹Tanin, 22 Teşrin-i evvel 1324, No:94.

⁷⁰Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.87, (22 Haziran 1935), s.133-134.

⁷¹Tanin, 19 Teşrin-i evvel 1324, No:91.

⁷²Alkan, a.g.e., s.84.

⁷³Hüseyin Cahit, Kalem Gazetesi sorumlu müdürünün Sadrazam Kamil Paşa'nın emri üzerine Zaptiye Nazırınca tutuklanmasını "hürriyet-i şahsiyeye" bir tecavüz olarak değerlendirmiştir. Bkz. Hüseyin Cahit, "İdare-i Örfiye mi Var?", Tanin, 7 Teşrin-i evvel 1324, No:81.

⁷⁴Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.88, (22 Haziran 1935), s.151-152.

⁷⁵Y.a.g.m., s.151.

⁷⁶Tanin, 10 Teşrin-i evvel 1324, No:84.

⁷⁷İ.T.C. ile Kamil Paşa arasında krize dönüşen Balkan Komitesi Olayı için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: 1996, s.19.

İ.T.'nin baskısıyla hükümete Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dahiliye, Manyasizade Refik Bey'in de Adliye Nazırlıklarına getirilmeleri gerginliği belli ölçülerde azaltmıştır⁷⁸.

İ.T. hükümetle yaşadığı bu sorunların yanında gayr-i müslimlerle de sorunlar yaşamıştır. Özellikle Meclis-i Mebusan seçimlerinde hükümetin seçim çevrelerini bir gayr-i müslim çoğunluğunu olanaksız kılacak şekilde düzenlediği savı huzursuzluğu arttırmıştı⁷⁹. İstanbul'da Rumlar nüfuslarına oranla gerekli sayıda mebus çıkartamayacaklarını ileri sürerek İ.T.'yi eleştirmişlerdir⁸⁰. Rumlar ayrıca 21 Kasım 1908'de İstanbul'da başlayan seçimlerde

ihlaller yaşanıldığı gerekçesiyle Beyoğlu ve Galata'da gösteriler düzenlemişlerdir⁸¹. Rumların seçimlerin iptali için yaptıkları gösteriler 22 Kasım'da Beyoğlu'nda devam etmiştir. Bölgeye asker sevk edilerek olayların yatıştırılması sağlanmıştır⁸². İstanbul seçimlerinde İ.T. adayları büyük bir zafer elde etmişlerdir⁸³. İstanbul'daki İttihatçıların bu üstün başarısı siyasi gruplar arasındaki iplerin kopmasını hızlandırmıştır.

Ülkenin tüm bölgelerinde seçimlerin tamamlanması üzerine Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de iyimser bir hava içinde açılmıştır⁸⁴. Böylece İ.T. çoğunluğu kendi üyelerinden oluşan Meclis-i Mebusan'da hükümeti denetleme olanağına

⁷⁸Hüseyin Cahit, "Tebdil-i Vükela", Tanin, 10 Teşrin-i sani 1324, No:121.

⁷⁹Kansu, a.g.e., s.291.

⁸⁰Tanin, 14 Teşrin-i evvel 1324, No:88; Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hauraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.84, (30 Mayıs 1935), s.85-86.

⁸¹İkdam, 9 Teşrin-i sani 1324; Tanin, 9 Teşrin-i sani 1324, No:112.

⁸²Hüseyin Cahit, "Yaşamın Asker", Tanin, 10 Teşrin-i sani 1324, No:114.

⁸³Reşat Ekrem Koçu, "Türkiye'de Seçimin Tarihi. 1877-1950", Tarih Dünyası, Yıl:1, S.5, (15 Haziran 1950), s.181.

⁸⁴Babanzade İsmail Hakkı, "Tarihi Bir Gün", Tanin, 5 Kanun-ı evvel 1324, No:139; Türkgeldi, a.g.e., s.16-17. Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla "Otuz milyonluk bir Osmanlı milleti(nin) otuz senelik bir sıyâmdan sonra bayram yapmıştır." Bkz. Volkan, 5 Kanun-ı evvel 1324, No:8.

kavuşmuştur⁸⁵. Nitekim 30 Aralık 1908'de İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey, verdiği bir önergede; Kamil Paşa'nın meşrutiyet idaresine aykırı davrandığını ve meclise gelerek mebuslara iç ve dış politika konularında bilgi vermesini istemiştir⁸⁶. Önergenin Meclis-i Mebusan'da siyasal kültür bağlamında tartışılması⁸⁷, İ.T. ile Kamil Paşa arasındaki köprüleri atmıştır. Cemiyet Kamil Paşa'yı "selamet-i saadet-i memleket için gayet muzır" ilan etmiştir⁸⁸. Fakat 13 Ocak 1909'da Meclis'te Kamil Paşa'nın önergeye ilişkin açıklamalarının⁸⁹ yeterli bulunması hükümetin ömrünü biraz daha uzatmıştır⁹⁰.

Kamil Paşa elde ettiği bu siyasal başarı sonucu İ.T.'ye karşı daha kararlı politika izlemeye başlamıştır⁹¹. İlk etapta İttihatçılar tarafından "nigehban-ı hürriyet" misyonuyla İstanbul'a getirilen avcı taburlarının Yunan komitelerine karşı mücadele etmek üzere Yanya'ya göndermek istemiştir⁹². İttihatçılar bu icraatla hem cemiyetin kapatılacağını⁹³ hem de meşrutiyetin tehlikeye gireceğini ileri sürmüşlerdir⁹⁴. Bu nedenle giderek Kamil Paşa 'ya karşı seslerini yükseltmişlerdir.

Kamil Paşa ise 10 Şubat 1909'da Bahriye ve Harbiye Nazırlarını İ.T.'nin ve Meclis-i Mebusan'ın haberi olmaksızın görevden almıştır. İttihatçı basın bu davranışı, "Bu bir tebeddül-i vükela değil, bir tebdil-i hükûmettir. Ruh-ı meşrutiyet ve mütûn-i siyâsiye ile kabil-i te'lif olmayan her hareket bir eser-i istibdaddır. Millet istibdaddan

⁸⁵Türk siyasi tarihinde ilk kez padişahın dışında bir siyasal güç (mebuslar) hükümeti denetlemeye başlamışlardır. Bkz. Güneş, *a.g.m.*, s.179.

⁸⁶*M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se.1, C.1, Ankara:1982, s.80; Güneş, *a.g.m.*, s.179-180.

⁸⁷*M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se.1, C.1, s.80, vd.; Güneş, *a.g.m.*, s.180.

⁸⁸Hüseyin Cahit, "Kamil Paşa ve Taraftarları", *Tanin*, 26 Kanun-ı evvel 1324, No:160.

⁸⁹Kamil Paşa açıklamasını sesinin uygun olmadığını söyleyerek Sadaret Mektupcusu Ali Fuat Bey'e okutmuştur. Bkz. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.17.

⁹⁰*M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se.1, C.1, s.171-176.

⁹¹Mehmetefendioğlu, *a.g.e.*, s.29.

⁹²Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet. Bir Devrin İçyüzü (1908-1918)*, İstanbul:1989. s.84. Kamil Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne yazdığı tezkirenin metni için bkz. *Volkan*, 1 Şubat 1324, No:45.

⁹³Turan, *a.g.e.*, s.85.

⁹⁴*Salname-i Servet-i Fünun*, Sene:1326, s.103.

bîzar ve daha büyük kuvvetleri ittihad ve meknetiyle pâ-yı kahr ü tedmîri altına alan millet bir sadrazamın istibdâddına esir olamaz. Bunu sadrazam paşa lâıyıkıyla teemmül etmelidir” biçiminde yorumlamıştır⁹⁵. Kamil Paşa, görevden aldığı Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın yerine Nazım Paşa'yı ve Arif Hikmet Paşa'dan boşalan Bahriye Nezareti'ne ise Hüsnü Paşa'yı getirmiştir. Hüseyin Cahit, kabine değişikliğini “Ahrar Fırkası azasından iki zat he'yet-i vükela'ya dahil olmuştur. Bu iki nazırın İttihad ve Terakki Fırkası'na muarız olacakları temin edilebilir” şeklinde okuyucularına aktarmıştır⁹⁶.

İ.T.'nin kabine değişikliğini “iktidar” bağlamında ele alarak yorumlaması siyasi arenada birçok senaryonun tartışılmasına neden olmuştur⁹⁷. 13 Şubat 1909 tarihinde Meclis-i Mebusandan bazıları “Harbiye ve Bahriye Nazırları istifa etmedikleri halde muhalif-i usul-u meşrutiyet olarak tebdil edilmeleri” ne sert bir üslupla karşı çıkmışlardır⁹⁸. Verilen önerelerde sadrazamın meclise gelerek açıklama yapması istenmiştir⁹⁹. Kamil Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a gelme konusunda ayak direktmesi mecliste tepkiyle karşılanmıştır¹⁰⁰. Bu arada Beşiktaş açıklarında demirlemiş olan donanmadan meclise gönderilen bir telgrafta “Harbiye ve Bahriye Nazırlarının şöyle bir zamanda ve bilâ-sebebe tebdilleri meşrutiyete muvaffık görülemeyeceği”¹⁰¹ açıklanarak yeni bahriye nazırını tanımadıklarını bildirmişlerdir¹⁰². Aynı gün Kamil Paşa ise meclise bir tezkire göndererek 17 Şubat'ta geleceğini haber vermiştir¹⁰³. İttihatçı mebuslar bu manevrayı Meclis-i Mebusan'a “adeta bir hakaret” olarak yorumlamışlardır¹⁰⁴.

⁹⁵Şura-yı Ümmet, 29 Kanun-sani 1324

⁹⁶Hüseyin Cahit, “Tebdil-i Vükela”, Tanin, 30 Kanun-ı sani 1324, No:194..

⁹⁷Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Yusuf İzzettin Efendi'nin getirileceği söylentisi için bkz. Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.31; Ahmad, İttihat ve Terakki., s.69.

⁹⁸M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.1, s.570.

⁹⁹Y.a.g.e., s.570 vd.

¹⁰⁰Y.a.g.e., s.603 vd.

¹⁰¹Y.a.g.e., s.598.

¹⁰²B.O.A., Yıldız Esas Evrakı(Y.E.E), Kamil Paşa Evrakına Ek, 86/34-3368. Meclis-i Mebusan'a gönderilen telgraf yabancı basına da yansımıştır. Bkz. Y.a.g.b.; Hüseyin Cahit Yalçın, “Deniz Kuvvetlerinin Zoruyla Çekilen Sadrazam”, Yakın Tarihimiz, C.2, S.15, (7 Haziran 1962), s.46-47.

¹⁰³M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.1, s.603.

¹⁰⁴Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey'in konuşması için bkz. Y.a.g.e., s.606-607.

Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılarda görülen genel bir hoşnutsuzluğun diğer gruplara da yayılması sonucu meclis başkanlığına verilen yüz iki imzalı bir önerge ile, "sadrözama adem-i itimat dermiyan" edilmiştir¹⁰⁵. Bundan sonra yapılan oylamada Kamil Paşa Hükümeti, Meclis-i Mebusan'da hazır bulunan iki yüz yedi mebusan yüz doksan altısının güvensizlik oyuyla, düşürülmüştür¹⁰⁶.

Hükümetin siyasi ömrüne, mebusların güvensizlik oyuyla son verilmesi bir yandan demokratik kültüre katkılar sağlarken¹⁰⁷ diğer yandan iktidar-muhalefet çatışmasını hızlandırmıştır. Ayrıca askeri güçlerin politik arenada belirleyici bir role sahip olmaları siyasi iklimi derinden etkilemeye başlamıştır. ♀

14 Şubat 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti¹⁰⁸, bu siyasi mirası devr alarak çalışmalarına başlamıştır. İ.T., yeni hükümete açık destek vermekle birlikte¹⁰⁹, yine eskiden olduğu gibi "işlere uzak ve aciz" kalmıştır¹¹⁰. Ülkede iktidar, "padişah, resmi hükümet ve Cemiyet"¹¹¹ arasında paylaşılmıştır. Böylece ülkede bulunan siyasal kurumlar dengeyi sağlayarak işlevlerini yerine getirememişlerdir. Oluşan bu siyasal boşluk sonucu çatışmacı zihniyet siyasete daha fazla egemen olmaya başlamıştır. Nitekim Volkan gazetesi tüm muhalif basını ortak hareket etmeye çağırarak provakasyonlara zemin hazırlamıştır: "Acele et Mizân!¹¹² Arş ileri Serbestî! İmdâd! Osmanlı! Sebât et İkdâm! Hakperest matbûat! Hep hücûm edelim; işte kale-i istibdâd! İşte şahid-i hürriyet, zincirlere bağlanıyor, bize, imdâd! diye kollarını uzatıyor; kale ise zayıftır... İşte Volkan sancakdârlık vazifesiyle ilerliyor... Müfteriler! Kamil'in namusu ikmâl edilecektir, ikmâl"¹¹³. Bu çağrılar toplumun bazı kesimlerini politize ederek

¹⁰⁵Y.a.g.e., s.610.

¹⁰⁶Y.a.g.e., s.613-614; Güneş, a.g.m., s.183.

¹⁰⁷Kamil Paşa, Türk siyasi tarihinde mebusların güvensizlik oyuyla düşürülen ilk sadrazamdır. Bkz.Güneş, a.g.m., s.183.

¹⁰⁸İnal, a.g.e., C.4, s.1665-1666; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.35. Hükümetin programı için bkz.Güneş, a.g.m., s.205-207.

¹⁰⁹Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.39-40.

¹¹⁰Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.4, S.97, s.294.

¹¹¹Y.a.g.m., s.201.

¹¹²Murat Bey, Mizân gazetesini Kamil Paşa'nın düşüşünden sonra tekrar yayınlamaya başlamıştır. Bkz.Emil, a.g.e., s.217.

¹¹³Volkan, 5 Şubat 1324, No: 49.

hükümete karşı harekete geçirmiştir. Nitekim Kamil Paşa yanlısı muhalefetin İstanbul'da büyük bir miting düzenlemek için harekete geçtiği haberi yayılmıştır¹¹⁴. Hatta Kamil Paşa'nın oğlu Sait paşa'nın bu organizasyon için beş bin lira dağıttığı ileri sürülmüştür¹¹⁵. Öne çıkartılan bu muhalefet hareketi İstanbul'da İngiltere Hükümeti'nin desteği ile çıkartılan Levant Herald gazetesi tarafından da desteklenmiştir. Hatta bu gazete sütunlarında İ.T.'nin siyasi hayattan çekilmesini içeren yazılara da yer vermiştir¹¹⁶.

Muhalefet bu tarihten itibaren niteliği ne olursa olsun gelişen her hareketi, kendi perspektifinden değerlendirmiştir. Nitekim Harbiye Mektebi öğrencilerinin “mektepe idaresinin meşrutiyet hükûmetine layık bir şekle ifrağını ve her türlü levazım-ı tedris ve istirahatı cami” bir okul talebiyle Meclis-i Mebusan'a dilekçe ile başvurmaları¹¹⁷ muhalefetin ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Öğrencilerin talepleri gazete sütunlarına taşınarak onlar üzerinden siyaset yapılmıştır: “İstibdâdın en dehşetli ve en ateşli zamanında haklarını müdâfaadan çekinmeyen bu genç askerler, şu devr-i mesûd-i hürriyette nasıl olur da hukuk ve vazife-i mukaddeseleri pây-ı tahkîr altında ezilir, ve olur olmaz haksızlığa karşı sukûta icbâr edilir?”¹¹⁸.

İ.T.'ye ve meşrutiyet aleyhindeki hassas tahrikler özellikle dinsel bir söylem ile yapılmaya devam edilmiştir. Süleymaniye yakınlarında bulunan Hoca Gıyasettin Mahallesi imam vekili Hafız İbrahim Hulusi Efendi, Portakalcı Şükrü, Bab-ı Meşihat muhasebe katiplerinden Osman ve Nüvvab Mektebi öğrencilerinden Mustafa adlı kişiler, Kanun-ı Esasi'nin dini kurallara uygun hale getirilmesi için müslüman halkı 27

¹¹⁴İkdam, 18 Şubat 1324, No: 62.

¹¹⁵Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.4, S.97, s.294. Hükümet toplantı ve gösteriler için 24 saat öncesinden ilgili makamlardan izin alınması kuralını getirmiştir. Bkz. Y.a.g.m., s.294-295.

¹¹⁶Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, (Çev: Fatmagül Berktaş), İstanbul:1986. Derviş Vahdeti'nin bu siyasal gelişmeler içinde İngiliz ajanları tarafından kullanıldığı iddiası için bkz. Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1919), (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), C.1, İstanbul:1997, s.110-111.

¹¹⁷Ahmet Bedevi Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul:ty., s.133 vd.

¹¹⁸Volkan, 6 Şubat 1324, No:50.

Şubat 1909'da Süleymaniye bahçesinde bir mitinge davet etmişlerdir. Olayın güvenlik güçlerince haber alınması üzerine soruşturma başlatılmış ve olayın boyutları öğrenilmeye çalışılmıştır. Soruşturmanın sonucunda bu kişilerin; hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesi ve çaldıklarının karşılığının ödetilmesi ve namaz kılmayanların kırk değnek vurularak cezalandırılması gibi katı şeriat hükümlerinin uygulanmasını istedikleri görülmüştür¹¹⁹. Kapalıçarşı'da ise hoca kılığında üç-dört kişi 28 Şubat 1909'da bir imza kampanyası başlatarak meşrutiyet döneminde çıkartılacak kanunların "şer-i şerife" uygun olmasını istemişlerdir. Ayrıca bu kişiler, toplanan kalabalığı "şeriat istiyoruz" talebi ile hükümete karşı gelmeye davet etmişlerdir¹²⁰. Hüseyin Cahit, olayı kendi sütününda "istibdâda, anarşiye ricât demek olan bir hareket-i mezmûmenin en son şekli 'şeriat isteriz' namı altında ortaya çıkan lakırdıdır"¹²¹ şeklinde değerlendirmiştir. Dinsel muhalefeti örgütleyenler buna "şeriat istemek neden, istibdâd istemek olsun?"¹²² sorusunu sorarak sert bir yanıt vermişlerdir. Ayrıca Tanin gazetesinin taşıdığı siyasal görüşü tehdit etmekten geri kalmamışlardır: "Tanin! Senin bunlarla ve bunların emsâli saçmalar ile şerî'at-ı âlü'l-ale mukabelen Proudos ile münâzarana benzemez. Min-indillah öyle bir darbe yersin ki, seni cemiyetin de muhafaza edemez. Şerî'at-ı tâhine ve mutahharamız, o derece muazzez ve muallâdır ki, atılan taşların hiç biri o burc-ı âliye vâsıl olamadan geri döner, döner de rami-i hâinin kellesini hurdahâş eyler"¹²³.

İ.T.'ye ve hükümete karşı dinsel muhalefet bununla da kalmamıştır. Özellikle ulema ve talebe-i ulûm öğrencilerinin askere gitmeme ayrıcalığına son verilerek 1909 yılından itibaren silah altına alınacaklarına ilişkin karar verilmesi, bu kişilerin şiddetli tepkisine yol açmıştır¹²⁴. Bunlar Bayazıt Cami'nde biraraya gelerek "kendilerinin de Dersaadet ahâlisi gibi istisna edilmesini talep"¹²⁵ etmişlerdir. Derviş Vahdeti, bu kitlenin taleplerini de siyasal amaçlarına alet ederek muhalif tabanını genişletmiştir¹²⁶.

¹¹⁹Hayri Mutluçağ, "Mahmut Şevket Paşa'nın Bir Uyarması", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No:2, (Kasım 1967), s.26.

¹²⁰Tanin, 17 Şubat 1324, No:210.

¹²¹Y.a.g.g.

¹²²Volkan, 19 Şubat 1324, No:63.

¹²³Y.a.g.g.

¹²⁴Volkan, 23 Kanun-ı sani 1324, No:36.

¹²⁵Volkan, 20 Şubat 1324, No:64.

¹²⁶Y.a.g.g.

Bir süreden beri basında Volkan gazetesi öncülüğünde sürdürülen İslâmî muhalefet, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin örgütlenmesi çalışmalarıyla hız kazanmıştır¹²⁷.

İlk beyannamesini 16 Mart 1909'da yayınlayan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, "Biz ki şer-i şerif dairesinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu salâhiyetimiz de hiç bir şahıs, şahs-ı mânevi karışmaz ve karışamaz" diyerek siyasi stratejisini açıklamıştır¹²⁸. Hızla İstanbul'da ve taşrada örgütlenen cemiyet, meşrutiyet sistemini ilkesel olarak benimsediğini söylemekle birlikte ileri sürdüğü fikirlerde "dinî kuralları" referans kabul etmiştir. Böylece "dinî bir fırka maskesi altında, muayyen bir zümrenin nam ve hesabına, müthiş bir hırs ve gerilik kılıfı içinde, kurulu devlet nizamını kökünden sarsmak gayesini" savunmuştur¹²⁹. Cemiyet bir dizi ideolojik örgütlenme çalışmalarından sonra 5 Nisan 1909'da büyük bir kalabalığın önünde okutulan bir mevlütle resmen siyasi hayata girmiştir¹³⁰.

Cemiyet siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için ilmiyeyi ve askeriye kendisine taban seçmiştir. Nitekim Derviş Vahdeti, "şüphe yoktu ki, bilcümle asakir-i şahâne İttihad-ı Muhammedî Cemiyet-i mukaddesesinin aza-yı tabîsi ve halifeleri ki" şeklinde değerlendirerek orduyu siyasallaştırma düşüncesinde olduğunu açıklamıştır¹³¹. Aynı zamanda ulema sınıfına mensup bazı kişilerin de cemiyete destek verdikleri ilk günden ortaya çıkmıştır¹³². Hatta gerek Volkan gazetesine gerek Meclis-i Mebusan'a gönderdikleri telgraflarda meşrutî düzene tepkilerini göstererek, çıkartılacak "kavaninin fikh-ı şerife" uygun olmasını istemişlerdir¹³³.

¹²⁷Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, C.1, s.182. Bediüzzaman Said-i Nursi'nin "Yaşasın Şerî'at-ı Garrâ" yazısı için bkz. Volkan, 1 Mart 1324, No:73.

¹²⁸İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi için bkz. Volkan, 3 Mart 1324, No:75; Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, C.1, s.199-200.

¹²⁹Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'de İlk İrtica Partisi: İttihad-ı Muhammedî Fırkası", Vatan, 16 Mart 1949. Meşrutiyet İslamcılarını ileriye doğru hamleleri hedeflerken, "Volkancı" fikirler taassuba dayanarak geriye dönmeyi istemişlerdir. Bkz. Y.a.g.m.

¹³⁰Volkan, 23 Mart 1324, No:95.

¹³¹Volkan, 3 Nisan 1324, No:106.

¹³²Açılış töreninde softaların toplu halde mevlütle bulunmaları için bkz. Sina Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı, Ankara:1994, s.39.

İ.T.'ye ve hükümete karşı geliştirilen dinsel muhalefetin yanı sıra, Ahrar Partisi kaynaklı muhalefet de uslûbunu sertleştirmiştir. Özellikle Rıza Nur'un "Görüyorum ki İş Fena Gidiyor" başlıklı makalesi siyasal unsurlar arasındaki çatışmayı derinleştirmiştir¹³⁴. Rıza Nur, İ.T.'yi hükümet içinde hükümet olmakla itham ederek bir dizi sömürünün ve yolsuzlukların kaynağı olarak göstermiştir. Ayrıca toplumun "bir idare-i pederane"ye gereksinimi olmadığını belirterek, İ.T.'nin tüm şubelerini feshederek Manastır ve Selanik'e çekilmesini talep etmiştir¹³⁵. Bu siyasal ithamlara İttihatçılar gerek Tanin gazetesinde¹³⁶, gerekse 12 Mart 1909'da Pera Palas'ta düzenlenen bir yemekte muhalifleri hain ilan ederek karşılık vermişlerdir¹³⁷.

Ahrar Partisi'ni destekleyen Serbest-i gazetesi ise bu suçlamalara karşılık sesini yükselterek çeşitli eylemlerin bayraktarlığını yapmıştır. İlk olarak hükümetin basınla ilgili tutumunu protesto etmek için "sunuf-u muhtelif-i Osmaniye'den" bir çok kişinin katılımını sağlayarak bir mitingin hazırlıklarına girişmiştir¹³⁸. Ayrıca başyazarları Hasan Fehmi Bey'in 6 Nisan 1909'da siyasal bir cinayete kurban gitmesi sonucu İ.T. ile köprüleri tümüyle atmışlardır¹³⁹. Katilin subay kıyafetli olması ve yakalanmaması cinayetin, İ.T. tarafından işlendiğinin kanıtı olarak gösterilmiştir¹⁴⁰. Bunun üzerine tüm muhalif gruplar, 7 Nisan 1909'da birleşerek görkemli bir cenaze töreni düzenlemişler ve İ.T.'ye gözdağı vermek istemişlerdir. Mizan gazetesi ise 10 Nisan 1909'da "bihakkın galeyana gelmiş olan avam ve havacı uzun müddet intizarda

¹³³Volkan, 19 Şubat 1324, No:63; Volkan 5 Mart 1325, No:77.

¹³⁴Rıza Nur'un yazısı başmakale olarak İkdam'da yayınlanmıştır. Bkz. İkdam, 27 Şubat 1324. Makalenin yayınlanmasından sonra İ.T.C. tarafından Rıza Nur hakkında çıkartılan ölüm emri iddiası için bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, (Haz:Abdurrahman Dilipak), C.1, İstanbul: 1992, s.290.

¹³⁵İkdam, 27 Şubat 1324.

¹³⁶Hüseyin Cahit, "İş Fena Gidiyor", Tanin, 4 Mart 1325, No: 225.

¹³⁷Akşin, Seriatçı Bir Ayaklanma, s.39.

¹³⁸Yücel Aktar, İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul:1990, s.74.

¹³⁹Alpay Kabacalı, Türkiye'de Siyasal Cinayetler, İstanbul:1993, s.91-92.

¹⁴⁰Ali Cevat, a.g.e., s.46; Karabekir, a.g.e., s.427 vd. Cinayetin İ.T.C. ile ilişkilendirilmesi basında sürekli ele alınmıştır. Nitekim Mevlanzâde Rifat, 7 Nisan 1909'da Zaptiye Nazırına başvurarak katilin yakalanmasını istediğinde nazırın yanında bulunan Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, "şahsiyât ile uğraşanların âkibeti böyle olur" diye söze karışmıştır. Bkz.Volkan, 26 Mart 1325, No:98.

bırakılamaz”¹⁴¹ diyerek hükümeti harekete geçirmek istemiştir. Ayrıca İstanbul’daki çeşitli okullara mensup öğrencilerin¹⁴², ulema ve askerlerin politika içine çekilmek istenmesi, siyasi havayı iyice kirletmiştir.

İktidar ve muhalefet arasında sertleşen havayı yumuşatmak için bazı örgütler ve gazeteler çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeni Taşnaksutyon Cemiyeti bir bildiri yayınlarak katilin yakalanmasını ve bütün siyasi parti ve cemiyetlerin “meşru olmayan” kavgalarına son vererek bir uzlaşmaya gitmelerini önermiştir¹⁴³. Öte yandan İkdâm gazetesi bir koalisyon hükümeti, Yeni Gazete ise iki aylık “mütareke ve itilâf” tekliflerinde bulunmuştur¹⁴⁴. Fakat İ.T. çağınları “gürültü” ve “post kavgası” olarak nitelendirip samimi bulmamıştır¹⁴⁵. Böylece cemiyetler ve partilerarası uzlaşmanın sağlanamaması nedeniyle meşruti düzeni ortadan kaldırmayı hedefleyen siyasi hareketlere geçit verilmiştir.

2- Taşrada Siyasal Gelişmeler

Osmanlı Devleti’nde “hürriyet”in ilanı İstanbul’da olduğu gibi ülkenin diğer bölgelerinde de önce şaşkınlık daha sonra da sevinçle karşılanmıştır. Bununla birlikte halk meşrutiyetle tüm sorunlarına çözüm bulunacağı inancı ile¹⁴⁶ uzun yıllar mahrum kaldığı “hukûk-ı tabi’iyye ve kanuniyyesine ... bir günde”¹⁴⁷ kavuşmak için hükümet otoritesini hiçe sayarak eylemlere başlamıştır. Bu nedenle “hürriyete” çeşitli anlamlar atfederek¹⁴⁸ “düzen, kanun ve hükümete itaatten bahsedene(leri) istibdâd artığı”¹⁴⁹

¹⁴¹ Aktaran Karabekir, a.g.e., s.429.

¹⁴² Ali Kemal Bey’in Mülkiye öğrencilerini kıskırtması için bkz. Aktar, a.g.e., s.75-76; Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s.73-74.

¹⁴³ Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.40.

¹⁴⁴ Yunus Nadi, İhtilal ve İnkılab-ı Osmanî, Dersaadet:1325, s.73-74; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.49-50.

¹⁴⁵ Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.41.

¹⁴⁶ Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul:1979, s.53.

¹⁴⁷ Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.14.

¹⁴⁸ Bazı yerlerde halk özgürlüğü “yabancı ülkelerin birinden gelmiş bir rahibe” olarak telaffuz etmiştir. Bkz. Hüseyin Cahit Yağın, Talat Paşa, İstanbul:1943, s.16.

¹⁴⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, (Sadeleştirilen:Enver Koray), Ankara:1985, s.284.

olarak suçlamıştır. Özellikle taşradaki halk çoğunlukla “hürriyet”i hükümete vergi vermeme olarak algılamıştır¹⁵⁰. Ayrıca hoşlanmadıkları devlet memurlarını döverek bölgelerinden uzaklaştırmayı¹⁵¹ “devr-i dilârâ-ı meşrutiyet’in bir yeniliği olarak anlamışlardır.

Siyasal bilinçten yoksun halkın meşrutiyetle her istediğini yapma hakkına sahip olduğuna inanması, taşradaki istibdad yanlılarının muhalif hareketini güçlendirmiştir. Bu siyasal tavır, Abdülhamit yanlısı memurların buldukları şehirlerde kanun-ı esasiyi ilan etmede direnmelerini kolaylaştırmıştır. Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa, Mekke Şerifi’nden kanun-ı esasinin “ahkâm-ı şerîyeye muhalif olduğunu” Araplara ilan etmemesini istemişse de başarılı olamamıştır¹⁵². Fakat meşruti hükümetin şeriata uygun olmadığı propagandası ulema arasında taraftar bulmuş ve ciddi bir muhalif taban oluşturmuştur¹⁵³. Şam’da İ.T.’nin modernleşmeden yana görüşlerine karşı İslâmî muhafaza ve müdafaa etmek için Dar ül-ulema adlı bir dernek kurulmuştur. Derneğin ilk eylemi kadınların başaçık (peçesiz) olarak halk içine çıkmalarına karşı bir kampanya başlatmak olmuştur. Ayrıca meşruti hükümetin tasfiye ettiği Ebu’l Huda El-Seyyadî, İzzet El-Abid gibi ileri gelen Araplar ile Suriye bölgesinde görevden alınan otuz memurun haklarını korumak için de faaliyete geçmişlerdir¹⁵⁴. Öte yandan birçok kasaba ve şehirde istibdad yanlısı olarak görülün bazı ileri gelen Arapların küçük düşürülmesi ve devletten aldıkları maaşların kesileceğinin söylenmesi bu kitlenin tepkisine yol açmıştır¹⁵⁵. Özellikle Meclis-i Mebusan seçimlerinde İ.T.’nin istemediği bazı kişilerin aday olarak gösterilmesi ve yeni yönetim tarafından Cebel-i Lübnan’ın

¹⁵⁰Tanin, 6 Ağustos 1324, No:19. Meşrutiyetin ilk aylarında halkın vergi ödememesi sonucu devletin gelirleri düşmüştür. Bu nedenle Tanin gazetesi “Vergi Verecek Miyiz?” adlı bir yazı yayınlarak devlete vergi ödemenin bir yurttaşlık görevi olduğunu açıklamıştır. Bkz. Tanin, 12 Ağustos 1324, No:25.

¹⁵¹Memurlardan bazıları “birer merkebe” bindirilerek kent dışına çıkartılmıştır. Bkz. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s.4.

¹⁵²El-Muazzam gazetesinden aktaran Tanin, 6 Eylül 1324, No:50.

¹⁵³David Dean Commins, Osmanlı Suriye’sinde İslahat Hareketleri, (Çev:Selahaddin Ayaz), İstanbul:1993, s.255.

¹⁵⁴Y.a.g.e., s.261.

¹⁵⁵Kansu, a.g.e., s.256.

sahip olduğu imtiyazların kaldırılma endişesi, Araplarla İ.T. arasında ilişkilerin giderek gerginleşmesine neden olmuştur. Hatta seçimler sırasında vilayete bağlı belediye, nahiye müdürlükleri ve El-Cem'iyet El-Vataniye, El Cemaat El Vataniye El Fütühiyye gibi cemiyetler Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına telgraflar çekerek seçime katılmak istemediklerini ve eski imtiyazlarını korumak istediklerini açıklamışlardır. Bundan sonra Arap kamuoyunda giderek İ.T. yönetiminin Araplar için bir felaket olacağı ileri sürülmeye başlanmıştır¹⁵⁶. Şam'da Ekim 1908'in sonlarında İ.T. adaylarının seçilmemesi için muhalefet büyük bir gösteri düzenlemiştir. İttihatçı adaylardan Reşid Rıza Bey'in seçim propagandasını engelleyerek sopayla dövmüşlerdir¹⁵⁷. Ertesi gün güvenlik güçlerinin olayın elebaşlarından olan Salih Tunusi'yi tutuklaması olayların tekrar başlamasına neden olmuştur. Ramazan ayının son gününün yaşanmasının da etkisiyle camilerdeki tüm halk provake edilerek ayaklandırılmıştır: "Ulemayı İ.T.'den koruyun, ey müminler!", "İ.T. ulemayı da din-i islâmı da istemiyor", "Kahrolsun Meşrutiyet!" gibi sloganlarla vilayet konağına saldırarak Salih Tunusi'yi kurtarmak istemişlerdir. Fakat yöneticiler olası kötü olayları önlemek için tutukluyu daha önce serbest bırakmışlardır. Salih Tunusi'nin göstericilere gözükmesinden sonra ortalık yatışmıştır¹⁵⁸.

İ.T.'nin güçlü olduğu Edirne gibi bir vilayette de Abdülhamit sevgisi ve istibdad taraftarlığı hala güçlü idi. İ.T. Heyeti'nden Erkan-ı Harp Kolağası Ruşen Bey, meşrutiyet kutlamaları için geldiği Edirne istasyonunda kendisini karşılayan bir binbaşının göğsündeki bir nişanı kopartıp yere atması ve ayaklarıyla çiğnemesi askerler arasında heyecan yaratmıştır¹⁵⁹. Heyetin Edirne'den ayrılmasından sonra 1 Ağustos 1908'de Yanıkışla'daki askerler bir subay ve bir tabur imamının liderliğinde ayaklanmışlardır. Topluluk, "Padişahımızı isteriz, babamızı isteriz" sloganlarıyla kent merkezine yürümüşlerdir¹⁶⁰. Kendilerine engel olmak isteyen Kaymakam Kayserili

¹⁵⁶Kurşun, a.g.e., s.45.

¹⁵⁷Commins, a.g.e., s.262-264.

¹⁵⁸Y.a.g.e., s.264-265.

¹⁵⁹Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Haturaları, Ankara:1988, s.31-32. İstasyonda "Padişahım Çok Yaşa" levhasını parçalaması iddiası için bkz.Turan, a.g.e., s.80.

¹⁶⁰Karabekir, a.g.e., s.372.

Galip Bey'i atından indirip hırpalamışlardır. Halkın kollarındaki hürriyet kokartlarını süngü ile kopartmışlardır¹⁶¹. İ.T. ortamı yumuşatmak ve ayaklanan askerlerin gerçeği görmeleri için bunlardan bir heyet oluşturarak İstanbul'a göndermiştir¹⁶². Heyetin heyecanı padişahla görüşmelerden sonra yatışmış ve üç gün sonra Edirne'ye geri dönmüşlerdir¹⁶³.

„Küçük çapta “bir Otuzbir Mart” olayı olarak değerlendirilen Edirne ayaklanması, meşrutiyetin getirdiği ilkelerin daha başlangıçta bazı askerlerce benimsenmediğini göstermiştir¹⁶⁴.

Meşrutiyetin ilanı Bursa'da biraz da İstanbul'daki çöşkudan etkilenilmiş olarak büyük bir heyecanla karşılanmıştır¹⁶⁵. Bununla birlikte daha ilk günlerden itibaren vilayette halktan bazı kimselerin asayiş ihlal eden hareketleri görülmeye başlanmıştı. İsmail adında bir müezzin gereksiz yere halktan vegi ve resim alınmakta olduğunu¹⁶⁶ ileri sürerek ilk kıvılcımı çıkartmıştı. Daha sonra kenttin marjinal kesimleri (ayak takımı) üzerinde belli bir nüfuzla sahip olan Debbağ Mustafa'nın aynı talepleri dile getirmesi hoşnutsuzluğun giderek yayılmasına yol açmıştır¹⁶⁷. Özellikle Meclis-i Mebusan seçimlerinde aday olan Müderris Ömer Fevzi Efendi'nin bu vergilerin kaldırılması gerektiğini seçim propagandalarında açıklaması olayın siyasi bir boyut kazanmasına neden olmuştur¹⁶⁸. Nihayet 20 Ağustos 1908'de politize edilen halk ,

¹⁶¹ Apak, a.g.e., s.32. Göstericiler, “Yaşasın Vatan!” sloganını “ülen yaşasın Vartan diye bir Ermeni için bağıracağınıza, padişah için bağırısanıza gavur herifler” şeklinde yorumlayarak vatan kavramından ne kadar uzak olduklarını göstermişlerdir. Bkz. Y.a.g.e., s.32.

¹⁶² Tanin, 22 Temmuz 1324, No:4.

¹⁶³ Y.a.g.g.

¹⁶⁴ Apak, a.g.e., s.31.

¹⁶⁵ Mehmet Tevfik Biren, II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, C.1, İstanbul:1991, s.447-448. Bursa'da Mutlakiyet devrinin “en azılı ve ahlaksızlarından birtakım kimselerin” ön safları işgal ederek “Yaşasın Hürriyet! Kahrolsun İstibdad” diye bağırmasını Vali Mehmet Tevfik Bey'in dikkatini çekmiştir. Bkz. Y.a.g.e., C.1, s.449-450.

¹⁶⁶ Oktrova resmi bunlardan biri idi. Bkz. Y.a.g.e., s.464.

¹⁶⁷ Y.a.g.e., s.464.

¹⁶⁸ Y.a.g.e., s.464-465. İ.T.C. Bursa Şubesi gelişen bu olaylar nedeniyle 16 Ağustos 1908'de vergi ödemenin faziletlerinden sözeden bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname metni için bkz. Y.a.g.e., s.465.

Debbağ Mustafa'nın önderliğinde belediyenin önünde toplanarak "kat'iyen duhuliye resmi vermeyiz" diyerek ayaklanmışlardır. Daha sonra jandarma komutanının tahrikiyle hükümet konağının camlarını kırarak¹⁶⁹ aralarında Belediye başkanı, Nafia müdürü ve Vilayet naibi gibi bir grup memurun azlını istemişlerdir¹⁷⁰. Kısa sürede şehirde bulunan diğer "gayr-i memnun" kişilerin katılımıyla çoğalan ayaklanmacılar, kentte bulunan fabrikalara, mağazalara ve reji idaresine saldırmışlardır¹⁷¹.

İ.T. yeni rejimi tehlikeye sokan bu hareketi sona erdirmek ve halkı yatıştırmak için Manyasizâde Refik Bey'i Bursa'ya göndermiştir¹⁷². Bununla birlikte Meclis-i Vükela ise kente bir subay ve Hassa Ordusu'ndan bir tabur asker göndererek isyanı bastırmıştır. Ayaklanmanın elebaşları olan Debbağ Mustafa ve Değirmenci Mahmut ile diğer tahrikçiler tutuklanmışlardır. Hükümet otoritesini kurduktan sonra gönderdiği askerleri geri çekmiştir. Fakat olası olayları önlemek için daimi bir askeri kuvveti Bursa'da bulundurmaya karar vermiştir¹⁷³.

Taşrada "şimdi hürriyet var" mantığıyla meydana getirilen asayişsizlikler¹⁷⁴ dalga dalga yayılmaya devam etmiştir. Bu nedenle hükümet "ötede beride vukua gelen münasebetsizlikleri" önlemek amacıyla valiliklere bir genelge yayınlayarak gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir¹⁷⁵. Ayrıca Tanin gazetesi, Şeyhülislâma çağrıda bulunarak Ramazan ayında "köylere bir terbiye-i medeniye dersi vermek, vatanın, hürriyetin mana-yı ulviyetini anlatmak, anasır-ı muhtelif-i memleket arasındaki

¹⁶⁹Y.a.g.e., s.467-468; Tanin, 13 Ağustos 1324, No:26. İttihatçılar, Debbağ Mustafa'nın eski bir mahkum olduğunu ve kendisine İ.T.C. üyesi süsü vererek halkı etrafına topladığını ileri sürmektedir. Bkz. Y.a.g.g.

¹⁷⁰Ayaklananlar, önce kendileri daha sonra da İttihatçılar aracılığıyla görevden alınmasını istedikleri memurların isimlerini valiye bildirmişlerdir. Liste için bkz. Biren, a.g.e., C.1, s.470. Valinin ve Vilayet Mektupçusu Süleyman Nazif Bey'in de azlının istendiği iddiası için bkz. Tanin, 13 Ağustos 1324, No:26.

¹⁷¹Y.a.g.g.; Biren, a.g.e., C.1, s.472.

¹⁷²Y.a.g.g. Manyasizâde Refik Bey'le birlikte yine İ.T.C. üyesi bulunan Halil, Hilmi ve Avukat Abdurrahman Adil Beyler de Bursa'ya gitmiştir. Bkz. Biren, a.g.e., C.1, s.473-474.

¹⁷³Tanin, 16 Ağustos 1324, No:29.

¹⁷⁴Hüseyin Cahit, "Taşralarda", Tanin, 6 Ağustos 1324, No:19.

¹⁷⁵Tanin, 12 Ağustos 1324, No:25.

rabıtayı takviye etmek için vâiz efendilere talimat” verilmesinin uygun olacağını belirtmiştir¹⁷⁶.

Ne var ki tüm bunlara rağmen yeni rejimi tehlikeye düşürecek olaylara son verilmemiştir. Nitekim Ağustos 1908’in sonlarında Kayseri’de istibdad devrinin ileri gelenleri “taassubu-ı cahilânesi ile ma’ruf” Hacil Köyü halkını “Ermenilere Beylik verilecekmiş” sözleriyle tahrik etmişlerdir. Bunun üzerine halk kent merkezindeki Ermenilere ait malları yağmalamak üzere harekete geçmiştir¹⁷⁷. Olay bir anda gerici bir ayaklanmaya dönüşmüştür¹⁷⁸. Gerek kentte bulunan askeri komutanın cahil köylülere karşı askeri önlemler alması, gerekse İstanbul’daki basının olayların içyüzünü kamuoyuna açıklaması ayaklanmanın bertaraf edilmesini sağlamıştır¹⁷⁹. Meşrutiyetle kendi çıkarlarının sarsıldığına inanarak cahil halkı galeyana getiren kenttin muhasebecisi, tahrirat müdürü, polis komiseri ,vergi müdürü, belediye başkanı ve vekili ile bunların yandaşları tutuklanarak etkisiz hale getirilmişlerdir. Kenttin belediye binası da kapatılmıştır¹⁸⁰. Olaydan sonra Kayseri’de asayişin sağlanması, ayaklananların elebaşlarının cezalandırılması, adaletin dağıtılması, yeni memurların tayin edilmesi ve belediye ile mebusan seçimlerinin huzur içinde yapılması için İ.T.’nin çabalarıyla geçici bir yerel yönetim kurulmuştur. İ.T. üyesi bulunan yirmi müslüman ve yirmi Ermeni arasından seçilen “İdâre-i Muvakkate”ye kentte bulunan mirliya rütbesindeki askeri komutan başkanlık yapmıştır¹⁸¹.

Meclis-i Mebusan seçimlerinin taşra vilayetlerinde yapılması sırasında yeni rejime ve İ.T.’ye karşı hoşnutsuzluklar iyice su yüzüne çıkmıştır. Özellikle Orta Anadolu kentlerinde istibdad döneminin ünlü simaları Meclis-i Mebusan’a üye olarak seçilmek için çalışmışlardır. Nitekim Konya’dan Hüseyin Cahit’e gelen bir mektupta durum tüm çıplaklığıyla ortaya konmuştur: “Mebusan intihap meselesine taşra müteneffizânın su-i

¹⁷⁶Tanin, 17 Ağustos 1324, No:30.

¹⁷⁷Y.a.g.g.

¹⁷⁸Kansu, a.g.e., s.312.

¹⁷⁹Tanin, 17 Ağustos 1324, No:30.

¹⁸⁰Y.a.g.g.

¹⁸¹Y.a.g.g.

isti'mâl karıştıracakları, nüfuzlarını ment-ı şahsiyelerini temin için kullanacakları şüphesizdir. Anadolu içlerindeki müteneffizler ahaliye son derecede gadr ederler. Bunlar eski zalim me'murlarla birleşerek ahali üzerinde asl-ı hükümetden ziyâde hükm sürerler..."¹⁸². Kütahya Sancağı'nda üçüncü sırada seçilen Hocasade Rasih Efendi, İ.T. Eskişehir şubesi tarafından hazırlanan bir raporda, "bu zâlim ve müthiş müstebidin mutlakiyetçi rejim döneminde edindiği servet ve mali gücünü yalnız Kütahya'da değil, aynı zamanda Eskişehir'de de halkın aleyhinde kullandığını menhus istibdad devrinde kanlı elleri, zehirli tırnaklarıyla yapmadığı fenalığın kalmadığını"¹⁸³ açıklamıştır. Eskişehir'de Abdülhamit yanlısı Zeytunzâde Tevfik, Mehmet Ali, Derici Hacı Veli gibi halk arasında hafiye ve mütegalibe olarak bilinen kişiler de İ.T.'ye karşı siyasi faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmamışlardır¹⁸⁴. Burdur'da, Bolu'da¹⁸⁵, Antalya'da¹⁸⁶, Ankara'da¹⁸⁷ ve Trabzon gibi diğer Anadolu kentlerinde gerek bazı Müslüman unsurların Kanun-ı Esasi'ye karşıtlıkları gerekse gayr-i müslimlerin seçim konusundaki hoşnutsuzlukları belli bir muhalif tavrı ortaya çıkarmıştır. Hatta Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu'dan bir alayın Kanun-i Esasi ve yeni rejime karşı ayaklandığı haberi bile yayılmıştır¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında yeni rejime yönelik yer yer muhalif hareketler başgöstermiştir. Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında gayr-i müslimlerle yaşanan sorunların dışında istibdada dönüşü arzulayan eylemler görülmüştür. Gümölcine'de meşrutiyet aleyhinde konuşan bir hocanın cezalandırılması diğer imamlar arasında heyecan yaratmıştır. Toplanan imamlar yeşil bayraklarla ayaklanmışlar ve halktan on bin kişiyi de etraflarına toplamışlardır, İsyancılar belediye binası önünde seçimlerde yaşanan haksızlıkları ve seçilen mebusları istemediklerini

¹⁸²Hüseyin Cahit, "Taşralarda", Tanin, 6 Ağustos 1324, No:19.

¹⁸³Kansu, a.g.e., s.304.

¹⁸⁴B.O.A., Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrak Katoloğu (DH. S.Y.S.), 119/1-2-3.

¹⁸⁵Kansu, a.g.e., s.305.

¹⁸⁶Y.a.g.e., s.309.

¹⁸⁷Y.a.g.e., s.311-312.

¹⁸⁸Y.a.g.e., s.319. "31 Mart" Olayı sırasında bu bölgede de "harekât-ı irticaiye" meydana gelmiştir. Bkz.B.O.A., Bab-ı ali Evrak Odası (B.E.O.), Harbiye Nezareti-Gelen, No:266296.

açıklamışlardır. Daha sonra belediye binasına saldırmışlar ve kendilerine engel olmak isteyen kenttin askeri komutanını dövmüşlerdir. Bununla yetinmeyen kalabalık daha önce öne sürdükleri talepleri genişleterek meşrutiyetin ilanından sonra atanan mutasarrıf ve memurların azl edilmesini istemişlerdir. Ayaklanma Edirne'den gönderilen bir müfreze askerin yardımıyla bastırılmıştır. Fakat halkın halâ gösterilere hazırlandığı haberleri yayılmaya devam etmiştir¹⁸⁹. Dinsel ve siyasal taleplerin içiçe geçtiği bu ayaklanma, İ.T.'nin doğup geliştiği Rumeli topraklarında meşrutiyetin çeşitli tehlikelerle yüzyüze gelebileceğinin işaretlerini vermiştir.

Rumeli'de kuşkusuz Abdülhamit yanlısı faaliyetler, Arnavutlar arasında daha yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Rüstem Kabaşın ve İsa Boletin'i gibi istibdad döneminde saraydan beslenen kişiler, 17 Kasım 1908'de "kötülük yuvasına dönen İttihat Terakki Cemiyeti kulüplerinin" kapatılması ve padişahın güvenliğinin sağlanması için gerici bir ayaklanma tertip etmişlerdir¹⁹⁰. Bunun için her kasabadan altı kişinin Firzovik'te toplanmasını istemişlerdir¹⁹¹. Bu alternatif Firzovik toplantısını, bölgede bulunan Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa "idâre-i meşrua-ı meşruta aleyhine bir hareket" olarak yorumlaması sonucu aldığı askeri önlemlerle bastırmıştır¹⁹². Fakat bölgede gericilik hareketlerinin önü alınamamıştır. 1909 yılının başlarında Debre'deki askerler hocaların teşvikiyle şeriatın tam olarak uygulanması için ayaklanmışlardır. Askerlerin bu hareketini Mutasarrıf Sadık Bey¹⁹³, aldığı önlemlerle yayılmadan bastırmıştır. Yalnız hükümet ayaklanmanın karşın kamuoyu tarafından duyulmaması için adeta üstünü örtmeye çalışmıştır¹⁹⁴.

Taşrada meşrutiyete, kanun-i esasiye karşıtlık ve istibdada dönüşü arzulayan hareketler, 1908 yılının sonlarında Volkan gazetesinin çıkmasıyla ivme kazanmıştır.

¹⁸⁹Tanin, 22 Teşrin-i evvel 1324, No:94.

¹⁹⁰B.O.A., T.F.R.1.K.V., 213/21214.

¹⁹¹Tanin, 5 Teşrin-i sanî 1324, No:108.

¹⁹²İsa Boletin'in meşrutiyet aleytarlığı giderek Arnavut milliyetçiliğine dönüşmüştür. Bkz. Skendi, a.g.e., s.435.

¹⁹³Sadık Bey, miralay rütbesi ile 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bkz. Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul:1990, s.48.

¹⁹⁴Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.160.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulması ve taşrada örgütlenmesi halkın dinsel bir gericilik söylemiyle politize edilmesine yol açmıştır. Volkan gazetesi Maraş'ta Kasım 1908'de mutasarrıfın cuma namazından sonra Bakara Suresi'nin son ayetinin¹⁹⁵ okunmaması yönündeki tavsiyesini bir ay sonra tekrar gündeme getirerek halkı galeyana getirmiştir. Aslında olay meydana geldiği ilk anda kentteki yirmi bin kişi hükümet konağı önünde gösterilerde bulunarak hükümetten mutasarrıfın azlini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Sadrazam ve Dahiliye Nazırı, mutasarrıfı Halep'e tayin ederek olay kapatmışlardır¹⁹⁶. Ancak Volkan gazetesi yayın hayatına atıldıktan sonra bu olayı kendisine politik malzeme yaparak tarihin hiçbir evresinde dünyanın hiçbir yerinde “böyle bir vaka-ı müessife”nin meydana gelmediğini ileri sürerek kitleleri harekete geçirmek istemiştir. Okuyucularından mutasarrıfın, “şariat-ı garrâ-ı Ahmediyye'nin mücâzâtına” uğratarak “âleme ibret olmasını” din adına istemiştir¹⁹⁷.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti siyasi amacını “Kur'an-ı Azîmüşşân'ın ilâ yevmi'l-kıyam bekâ ve şariat-ı mutaharra-ı muhammediyye'nin muhafazası âmâline” dayandırdığı için taşrada daha kolay örgütlenmiştir¹⁹⁸. İlk önce Mısır, Medine ve Suriye bölgesinde kendisine çok sayıda taraftar bulmuştur¹⁹⁹. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin daha kuruluş hazırlıkları sırasında Şam'da şariatın egemen kılınması için açtığı bir imza kampanyası büyük bir ilgi görmüştü²⁰⁰. Daha sonra cemiyetin resmîyet kazanmasıyla Abdülkadir Aclâni, Cezayirli Abdullah Paşa, Murâdi Abdullah, Tevfik Kudsi ve Salih Sunisi gibi yörenin ileri gelenleri Şam'da cemiyetin şubelerini açmışlardır²⁰¹. Kısa sürede örgütlenen cemiyet, Şam'da üye sayısını yetmiş bin kişiye çıkartmıştır²⁰². Volkan gazetesi, bölgenin cemiyete olan bu yoğun ilgisini yörenin

¹⁹⁵Bakara Suresi'nin son ayeti şöyledir: “Rabbimiz kâfirler milletine karşı bize yardım et”.

¹⁹⁶Volkan, 28 Kanun-ı evvel 1324, No:17.

¹⁹⁷Y.a.g.g.

¹⁹⁸Volkan, 23 Kanun-ı sani 1324, No:36.

¹⁹⁹Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Temmuz 1325, No:49.

²⁰⁰İlk anda bin kişi imza atmıştır. Bkz. Commins, a.g.e., s.269.

²⁰¹B.O.A., B.E.O., Dahiliye Nezareti-Gelen, No: 265948. Şariatın katı olarak uygulanmasını isteyen ve İ.T.C.'ne muhalif olan Salih Sunisi'nin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üyeliği için bkz. Commins, a.g.e., s.269.

²⁰²Kurşun, a.g.e., s.55.

sorunlarını sürekli gündeme getirerek canlı tutmaya çalışmıştır²⁰³. Fakat zaman zaman politik bir manevra sonucu Arap Vilayetlerinde kendi inisiyatifi dışında meydana gelen dinsel-siyasal örgütlenmelere “büyük teessüfler” yöneltmekten de geri kalmamıştır²⁰⁴. Oysa tüm bu hareketler aynı zamanda cemiyetin üyesi olan istibdad yanlısı kişilerce organize ediliyordu²⁰⁵.

1909 yılının ilk aylarında Orta Anadolu kentlerinde de “şeriat-ı Ahmediye”nin uygulanması için İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti sempaticileri ulema tarafından bazı beyannameler yayınlanmıştır²⁰⁶. Hatta Kütahya’dan Meclis-i Mebusan’a gönderilen ve ulemadan elli kişinin imzasının bulunduğu bir “istirham-name”de yapılacak kanunların şeriata uygun olması istenmiştir²⁰⁷.

Taşraya egemen olan bu istibdadçı ve dinsel söylem sonucu halk İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin merkezine başvurarak şubeler açma arzusunda olduklarını bildirmişlerdir²⁰⁸. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Merkezi ise tüm başvuruları kabul ederek örgütünü genişletmiştir²⁰⁹. Ayrıca sayı abartılı da olsa Sapanca’da on bin kişinin cemiyete girdiği ve her türlü harekete hazır oldukları açıklanmıştır²¹⁰. Bununla birlikte cemiyete hergün yeni katılımların olduğu söylenerek hükümete ve İ.T.’ye karşı önemli bir siyasal unsurun ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır²¹¹.)

²⁰³Volkan, 8 Şubat 1324, No:52; 11 Şubat 1324, No:55.

²⁰⁴Volkan, 14 Şubat 1324, No:58. Derviş Vahdeti, Hama’da Ebulhüda’ya mensup Şeyh Hâris Şekafi ile işbirlikçilerinin kurduğu Cemiyet-i Muhammediyye’yi kendi örgütünün uzantısı olarak kabul etmemiştir. Bkz. Volkan, 7 Mart 1325, No:79.

²⁰⁵Commins, *a.g.e.*, s.269.

²⁰⁶Volkan, 23 Şubat 1324, No:67.

²⁰⁷Volkan, 19 Şubat 1324, No:63. Kosova Vilayeti’ne bağlı Yenipazar Kasabası’ndan 147 kişi Meclis-i Mebusan’a gönderdiği bir layihada çıkarılacak kanunların şeriata uygun olmasını ve hiç bir şekilde “kavanin-i sairenin vaz’ edilmesine katı’yyen razı olmayacaklarını” bildirmişlerdir. Layiha metni için bkz. Volkan, 5 Mart 1325, No:77.

²⁰⁸Gebze’den gönderilen telgraf için bkz. Volkan, 6 Mart 1325, No:78.

²⁰⁹İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Merkezi, Firzovik Şubesi’nin açılmasının mevlütle olmasını istemiştir. Bkz. Volkan, 18 Mart 1325, No:90.

²¹⁰Y.a.g.g.

²¹¹Gebze’nin Taşköprü nahiyesi ve bağlı köylerden sekiz bin kişinin cemiyete girdiği iddiası için bkz. Volkan, 24 Mart 1325, No:96.

Böylesi propagandaların yanında cemiyetin taşrada giderek siyasal dengeleri değiştirdiği resmi kanallardan da açıklanmaya başlanmıştır. Nitekim Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, 6 Nisan 1909'da hükümete gönderdiği bir yazıda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Rumeli Vilayetlerinde yayıldığını ve giderek tehlikeli boyutlara ulaştığını belirtmiştir²¹². Mahmut Şevket Paşa, yaptığı araştırmalarda cemiyetin Halep şubesinde Arnavutluk'un ileri gelen kişilerine Türkçe, Arapça ve Arnavutça bir takım mektuplar gönderildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu mektuplarda Arnavutların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaları gerektiği ve devlet işlerinin dini kurallara göre yürütülmesi gerekliliği vurgulanmıştır²¹³. Mahmut Şevket Paşa, Rumeli'nin etnik ve dinsel bakımdan çok hassas olması nedeniyle bu cemiyetin sorunları daha da arttıracığını belirtmiştir. Durumu böylece tespit ettikten sonra hükümetin acilen önlemler alması gerektiğini açıklamıştır. Ülkenin huzur ve güvenliğinin korunması için, din perdesi altında örgütlenen ve toplumsal barışı bozan cemiyetler hakkında bir kanun tasarısının hazırlanmasını, subaylara karşı itaatsiz davranan erlerin askeri mahkemelerde yargılanmasını ve bozguncu nitelikteki bu tür derneklerin Meclis-i Mebusan kararıyla kapatılmasını önermiştir²¹⁴.

Mahmut Şevket Paşa'nın uyarı yazısı üzere hükümet, Meclis-i Mebusan'da bir "Cemiyetler Kanunu" nun yapılması hazırlığını başlatmıştır. Bunu haber alan Derviş Vahdeti çok sert bir yanıt vermiştir: "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Cemiyet-i muhaddese değildir ki, kanun-ı beşere tabî olsun. Onun kanunu, kanun-ı ilahidir"²¹⁵.

↳ Fakat gerek başkentte gerekse taşrada muhalif hareketlerin yoğunlaşması mşrutiyeti tehlikeye düşürmüştü. Eleştiriler karşısında giderek gücü tükenen hükümetin etkin önlemler alması söz konusu değildi. }

²¹²Mutluçağ, a.g.m., s.26.

²¹³Y.a.g.m., s.27.

²¹⁴Y.a.g.m., s.27.

²¹⁵Volkan, 27 Mart 1325, No:99.

B- Ayaklanmanın Başlaması

1- İstanbul'da Ayaklanma

Osmanlı Devleti'nde ufak çapta çıkan "irtica hareketleri" büyük bir ayaklanmanın alt yapısını hazırlamıştır. Hükümetin etkili önlemler almaması ve meşrutiyete yönelik bir genel hoşnutsuzluğun giderek artması sonucu gerici bir ayaklanmanın doğal ortamı oluşmuştur. Nitekim 13 Nisan 1909'da sabaha karşı Taşkılla'da bulunan Dördüncü Avcı taburunun askerleri²¹⁶ başlarındaki subayları hapsederek²¹⁷ silah ve cephaneleri alarak ayaklanmışlardır²¹⁸. Başlarında taburun onbaşları ve çavuşları olmak üzere birkaç yüz asker Ayasofya meydanı'na doğru yürüyüşe geçmişlerdir²¹⁹. Bu arada isyanı yönlendiren Hamdi Çavuş²²⁰, Bölük Emni Mehmet, Kamacı Arif ve Hazım Çavuş gibi kişilerin direktifiyle öbür askeri birliklere haberler gönderilerek bunların da Ayasofya'da Meclis-i Mebusan'ın önünde toplanmaları istenmiştir²²¹. Bu davet üzerine Tophane'deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa'daki askerler, Beyoğlu'ndaki Topçu Numune Alayı, Yıldız'daki 5.6. ve 7. alaylar ve Bahriye Nezareti'ne mensup bir kısım asker beyaz, kırmızı ve yeşil bayraklarla²²² çevrili Ayasofya Meydanı'na gitmişlerdir²²³. Ayaklanan askerler yollarda "şerîat isteyen meydana toplansun, istemeyenler dışarıda kalsun" çağrılarında bulunarak halktan kendilerine yandaş

²¹⁶Rumeli'den "nigehban-ı meşrutiyet" adıyla getirilen bu askerlerin kimler tarafından meşrutiyet aleyhtarlığına yöneltildiği günümüzde de tam olarak bilinmemektedir. Yalnız ayaklanmanın elebaşlarından olan 4. Avcı taburunun 3. Bölüğü 1. Çavuşu Hamdi'nin Abdülhamit tarafından satın alındığı iddiası için bkz. Salname-i Servet-i Fünun, Sene: 1326, s.111. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise Abdülhamit'in olayı teşvik ettiğine inanmıştır. Bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.173.

²¹⁷Bazı subaylar da ağaçlara bağlanmış. Bkz Güresin, a.g.e., s.44-45.

²¹⁸Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.150.

²¹⁹Y.a.g.e., s.173. Askerlerin kışlanın önünde bekleyen yeşil bayraklı hocaların öncülüğünde yürüyüşe geçtikleri iddiası için bkz. Güresin, a.g.e., s.44.

²²⁰Hamdi Çavuş, meşrutiyetin ilanı sıralarında Kolağası Niyazi Bey'in refakatinde bulunmuştur. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, "31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?", Tarih Dünyası, C.2, S.13, (15 Ekim 1950), s.558.

²²¹Bu girişim, isyandan diğer askeri birliklerin daha önceden haberdar edildiğini gösteriyor.

²²²Yeşil Bayraklar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılışında kullanılan bayraklardı. Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.43-44.

²²³Y.a.g.e., s.44; Karal, a.g.e., C.9, s.85; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.150.

toplamaşlardır²²⁴. Kısa sürede Ayasofya Meydanı'nda toplanan isyancı askerlerin sayısı üç bini bulmuştur²²⁵. Öğlene doğru ulema ve medrese öğrencileri de sırtlarında cübbeleriyle meydana gelerek harekete katılmaya başlamaşlardır²²⁶. Kitlenin giderek büyümesi ile birlikte bazı ünlü simalar da isyancıların arasına katılarak onları yönlendirmeye başlamaşlardır. Derviş Vahdeti, hoca kıyafetinde ve elinde yeşil bayraklarla askerlere şeriat üzerine nutuklar söyleyerek hareketin boyutlarını genişletmeye çaba harcamıştır²²⁷. Ayrıca er kıyafetine bürünmüş kadro dışına çıkarılmış “bazı ümera ve subaylar” isyanı askeri yönden sevk ve idare etmişlerdir²²⁸. Askerler, polislerle birlikte İstanbul'un güvenliğini sağlamak için devriyeler çıkartmışlardır²²⁹. Özellikle azınlıkların ve yabancıların mallarına ve canlarına dokunulmayacağı yönünde güvence verilmiştir²³⁰. Hatta yabancı elçiliklerin kapılarına nöbetçi koyarak olası olaylara karşı önlem almışlardır²³¹.

Ayaklananların bir kolu ise Bayezıt Meydanı'nda ve Harbiye Nezareti'nin önünde idi. Harbiye Nezareti'nde bulunan askerlerin kendilerine katılması için baskıda bulunmuşlardır. Birinci Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, içerdekiler ile dışarıdakilerin birleşmelerine engel olmuş ve bir dizi askeri tedbirler almıştır²³².

Ayasofya Meydanı'nda ve caddelere dağılmış olan isyancılar, rast-gele sağa sola ateş açmışlardır. Meclis-i Mebusan önünde Adliye Nazırı Nazım Paşa²³³ ve İttihatçı Hüseyin Cahit Bey'e benzetilen Lazkiye Mebusu Arslan Bey öldürülmüşlerdir²³⁴.

²²⁴Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.173.

²²⁵Ecvet Güresin, sayının 5-6 bin olduğunu ifade etmektedir. Bkz.Güresin, a.g.e., s.44.

²²⁶Volkan gazetesi o günü “mebusan dairesinin önü bembeyaz kesildi. Herkeste hissiyat-ı diniyye galeyana geldi” şeklinde okuyucularına tasvir etmiştir. Bkz.Volkan, 1 Nisan 1325, No:104.

²²⁷Ahmet Refik, 11 Nisan İnkılâbı, İstanbul:1325, s.36.

²²⁸Celal Bayar, Ben De Yazdım. Milli Mücadele'ye Gidiş, C.1, İstanbul:1966, s.401.

²²⁹Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.44.

²³⁰Yunus Nadi, a.g.e., s.39-40.

²³¹Bayar, a.g.e.,C.1, s.141; Güresin, a.g.e., s.45.

²³²Francis MC. Cullagh, Abdülhamid'in Düşüşü, (Çev:Nihal Önal), İstanbul:1990, s.75 vd.

²³³Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek vurulduğu rivayet edilmiştir. Bkz.Türkgeldi, Görüp İşitdiklerim., s.26.

²³⁴İkdâm, 1 Nisan 1325, No:5347.

Bunları üç mektepli subay, bir katip ve Şerif sadık Paşa ile uşağının öldürülmeleri izlemiştir. Ayrıca İttihatçılara yakınlıklarıyla bilinen Tanin ve Şura-yı Ümmet gazete binaları tahrip edilerek içlerindeki araç ve gereçler yağmalanmıştır²³⁵. İsyancıların başlangıçta İstanbul halkına karşı sergiledikleri zoraki yumuşak tavır saatler geçtikçe yerini dehşetli bir teröre bırakmıştı. Çok sayıda insan kurşunlara hedef olarak ya ölmüş ya da yaralanmıştır²³⁶.

Yaratılan bu korkunç terör ortamında ele geçirilen mektepli subaylar vahşice katledilmişlerdir²³⁷. Hatta terörü bazen subay olsun olmasın “mekteplilik” olgusuna çevirenler olmuştur²³⁸. Ayaklanma sırasında İ.T.’nin Şeref Sokağı’ndaki yönetim binası ve Zaptiye Nezareti’nin karşısındaki İttihatçı niteliğiyle bilinen “Müslüman Hanımlar Kulübü”nün kapıları kırılarak içerdeki herşey yakılıp yıkılmıştır²³⁹. İttihatçıların evleri de tebeşirle işaretlenerek onlara korku dolu anlar yaşatılmıştır²⁴⁰.

İsyancılar, İstanbul’da hakim olduktan sonra Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi’yi isteklerinin hükümete ulaştırılmasında aracılık yapması için konağından alıp Ayasofya Meydanı’na getirmişlerdir²⁴¹. Muhtemelen kendilerini bu isyanın birinci derecede önderleri olarak göstermek istemeyen Derviş Vahdeti ve benzer ünlü simaların yer almadığı bir grup, isteklerini Şeyhülislâma aktarmışlardır. Buna göre ileri sürülen istekler şunlardır:

- 1- Şeriatın tamamen icrası,
- 2- Bu hareketlerinden dolayı ceza görmeyeceklerine dair kendilerine mühürlü senet verilmesi,

²³⁵Y.a.g.g.; Güresin, a.g.e., s.51; Tokgöz, a.g.e., s.177

²³⁶Cullagh, a.g.e., s.108-109.

²³⁷Köprü üzerinde öldürülen İlyas adlı bir mektepli subayın cesedi 24 saat orada bırakılmıştır. Bkz.Güresin, a.g.e., s.51.

²³⁸İbrahim Temo, isyancı askerlerin kendisine “Sen burada ne arıyorsun” sorusuna “Ben hekimim, bir hastaya bakmağa geldim” yanıtını vermiştir. Bunun üzerine “Sen mektepli hekim misin” diyerek sataşuklarını anlatmıştır. Bkz. İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul:1987, s.191.

²³⁹Cullagh, a.g.e., s.113.

²⁴⁰Temo, a.g.e., s.190; Karal, a.g.e.,C.9, s.91.

²⁴¹İkdam, 1 Nisan 1325; Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.151.

- 3- Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in azilleri,
- 4- Başlarındaki mektepli subayların değiştirilmesi,
- 5- Şeriatın başarılarından dolayı toplar atılarak şenlik yapılması²⁴².

Şeyhülislâm, isyancılara şeriatın “bakî ve payidar” olduğunu açıklayarak yumuşak bir tepki göstermiştir. Ancak talepleri hükümete ileteceğini söylemiştir²⁴³. Fakat temelde bir hükümet değişikliği içermeyen bu istekler, isyanda siyasi beklentiler içinde bulunanları tatmin etmemiştir. Başta Derviş Vahdeti ve ulemadan ileri gelen hocaların etkisiyle ayaklanan askerler, bu taleplerin boyutlarını genişletmişlerdir²⁴⁴. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevden alınarak Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesi ve Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na tayini gibi daha net siyasi istekleri dile getirmişlerdir²⁴⁵. Ayrıca Volkan gazetesinin daha önce yazdığı beş kişinin²⁴⁶ (Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talat ve Şura-yı Ümmet gazetesinin imtiyaz sahibi Bahaeddin Şakir) ülke dışına çıkarılmasını arzuladıklarını ifade etmişlerdir²⁴⁷. Hükümete ve İ.T.'ye karşı olan taleplerin yanı sıra isyancılar giderek açığa çıkarılmış bulunan alaylı zabitanın eski görevlerine dönmesini ve müslüman kadınların Beyoğlu'na sokulmamasını ileri sürmüşlerdir²⁴⁸.

Baştan beri ayaklanmanın içinde olduğu sanılan Ahrar Partisi ve Prens Sabahattin, olaydan siyasetten yararlanmanın kaygısı içinde olmuştur²⁴⁹. Prens

²⁴²İkdam, 1 Nisan 1325; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.151; Turan, a.g.e., s.97 Hükümet ilk aldığı bilgilerden isyancıların, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'i, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı ve müslüman kadınlarının Beyoğlu'na girmesini istemediklerini öğrenmiştir. Bkz.Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.175.

²⁴³Yunus Nadi, a.g.e., s.36.

²⁴⁴Karal, a.g.e., C.9, s.86.

²⁴⁵Salname-i Servet-i Fünun, Sene: 1326, s.11.

²⁴⁶Volkan gazetesi, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden sonra “Hükümetten Talep” başlığıyla şunları yazmıştır: “Ya Şehid-i Hürriyet Hasan Fehmi Bey'in katlini bulmalı, yahud -mâlûm olan- beş kişiyi vatan haricine çıkarmalı: Bu ikiden mâadası milletin galeyânını teskin edemez”. Bkz.Volkan, 29 Mart 1325, No:101.

²⁴⁷Yunus Nadi, a.g.e., s.35-36.

²⁴⁸Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.177.

²⁴⁹İhsan Ilgar, “31 Mart ve Hareket Ordusu”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No:6, (Mart 1968), s.24-25.

Sabahattin, Mevlanzade Rıfat'la yaptığı bir görüşmede “İşte biz durur, durur da siyaset meydanına böyle atılırız. Mirim! Durumu nasıl buldunuz?” yollu açıklaması muhalefetin liberal kanadının da olayların içinde olduğunu göstermiştir²⁵⁰. Hatta Prens Sabahattin ve yandaşları bu olayı kullanarak hem hükümeti ve İ.T.'yi hem de Abdülhamit'i tahttan indirmeyi amaçlamıştır²⁵¹.

Hareketin diğer bir cephesini de Abdülhamit oluşturmuştur. Aslında hafiyelerin getirdiği bilgileri değerlendirerek büyük bir olayın çıkacağını tahmin eden Abdülhamit, etkin önlemler almaktan kaçınmıştır. Hatta “31 Mart” olayından önce basında kendisi ile ilgili çıkan haberleri Sadrazam Hüseyen Hilmi Paşa'ya değerlendirirken “öyle ammâ milletin başına bir felâket hazırlanıyor, ileriye pek vahim görüyorum” demiştir²⁵². Nitekim sarayın casusları ve jurnalcileri isyandan kısa bir süre önce İstanbul'a yayılarak “beşûşâne ve müstakimâne halka yırtıcı tırnaklarını ve keskin dillerini”²⁵³. göstererek ajitasyonda bulunmuşlardır. Özellikle isyancı askerlerin İstanbul caddelerinde Yıldız kaynaklı Osmanlı ve İngiliz²⁵⁴. altınlarını bozdurarak faytonlarla gezmeleri, lokantalarda ve birahanelerde alabildiğine masraf etmeleri, kamuoyunda Abdülhamit'in ayaklanmada parmağı olduğu izlenimini doğurmuştur²⁵⁵. Ayrıca olay günü “harekât-ı askeriyeden dolayı Sultan Abdülhamid'in telaş ve endişe ettiği ve ikindiye doğru aldığı ma'lûmat-ı husûsiyeden dolayı ferahlaması”²⁵⁶, isyanın aldığı şekilden memnun olduğunu göstermiştir. Asar-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey'in sarayda vahşice öldürülmesinden sonra tepki gösteren Mabeyin Başkatibi Ali Cevat Bey'e seslenişi de isyana karşı olan duyarsızlığını iyice netleştirmiştir. Şöyle ki “Başkatip ne bağıryorsun? Bu asî herifleri bizim aleyhimize döndüreceksin. Sarayı

²⁵⁰Mevlânzade Rıfat'ın Anıları, (Haz: Metin Martı), İstanbul: 1992, s.38. Prens Sabahattin'in isyanı başlatanlar arasında bulunduğuna ilişkin bkz. Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.254-255.

²⁵¹Mevlânzade Rıfat'ın Anıları, s.38.

²⁵²Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.173.

²⁵³Y.a.g.e., s.21.

²⁵⁴O tarihlerde Avrupa bankalarından 1-2 milyon liranın Yıldız'a getirildiği iddia ediliyordu. Bkz.Y.a.g.e., s.21.

²⁵⁵Y.a.g.e., s.21. Bir başka kaynakta ise “kanlı altunlar içinde boğulan süslü, rütbeli, nişanlı hafiyeler sürüsünün” olayı başlattığı anlatılmıştır. Bkz.Fuat Talat, 31 Mart İrticaî, İstanbul:1327, s.10.

²⁵⁶Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.178.

kurşuna tutturacaksınız!”²⁵⁷. şeklinde tavrını göstermiştir. Abdülhamit’in isyandaki liderliği²⁵⁸ tam olarak kanıtlanamamakla birlikte gerekli önlemleri almadığı ve yalnızca kendi siyasi geleceğini düşündüğü açıktır.

Hareketin birinci günü dolduğunda isyancılar tamamıyla İstanbul’a egemen olmuşlardır. Tüm muhalif gruplar isyanı kendi siyasi beklentilerine yanıt verecek şekilde sahiplenip yönlendirmeye çalışmışlardır. Saray, hükümet ve askeri otorite tam bir acizlik içinde adeta isyancılara teslim olmuşlardır.

2- Taşrada Ayaklanma

Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul’da oluşan otorite boşluğu, siyasi çatışmalar ve dinsel muhalefet taşrada kendisini hissettirmiştir. İ.T. ülkenin bazı yerlerinde şubeler açmasına rağmen siyasal etkinliği Rumeli’de olduğu gibi güçlü olmamıştır. Ayrıca askeri birlikler İstanbul’daki gibi “şeriat” adı altında yapılan propagandalara açık bulunmuşlardır. Ancak bu siyasi çalışmalar İ.T. üyesi bulunan subayların çabalarıyla etkisiz bırakılıp askeri disiplin sağlanmıştır. Fakat “31 Mart” Olayı İstanbul’da patlak verince taşrada belli merkezlerde bulunan örgütlü ve örgütsüz muhalefet, “şeriat”ın uygulanması talepleriyle merkezi hükümete karşı ayaklanmışlardır²⁵⁹.

Taşrada ilk isyan hareketi Bursa’da meydana gelmiştir. İstanbul’a yakın bulunması ve daha önceden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin burada şubeler açarak halkı örgütlemesi, isyanın kısa sürede çıkmasına yol açmıştır. Nitekim 14 Nisan 1909’da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Bursa şubesi kurucularından Hoca Kemalettin’in liderliğinde büyük bir kalabalık Büyük Cami’den yeşil bayraklar alarak

²⁵⁷Ali Cevat, a.g.e., s.60-61.

²⁵⁸Konuyla ilgili olarak birçok kişi Abdülhamit’in olayı örgütlediği kanısındadır. Bkz. Süleyman Nazif, Yıkılan Müesseseler, İstanbul:1927, s.8. Talat Paşa, Abdülhamit’in “31 Mart” olayında katkısının olmadığı görüşündedir. Bkz. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s.43. Abdülhamit’in ve “Yıldız bendegânının” olayda katkısının olmadığı iddiası için bkz. Kuran, “31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?”, s.557.

²⁵⁹Dahiliye Nezareti, İstanbul’da çıkan ayaklanmayı 14 Nisan 1909’da telgraflarla vilayetlere haber vermiştir. Bkz. Biren, a.g.e.,C.2, s.15-16.

Osmangazi ve Orhangazi türbelerine giderek dua etmişlerdir²⁶⁰. Daha sonra bu grup ellerindeki yeşil bayraklarla hükümet konağına gelerek memurlara sarık sarmak istemişlerdir. İsmail Hakkı adında bir kişi de belediyede bulunan Ramazan topunu ele geçirerek top ateşleriyle isyanı halka duyurmaya çaba göstermiştir²⁶¹. Bir süre sonra iyice kalabalıklaşan göstericiler Hoca Kemalettin ve Müderris Bekir Zeki'nin öncülüğünde telgrafhaneye giderek Volkan gazetesine ve Meclis-i Mebusan'a telgraflar çekerek İstanbul'daki isyanı desteklediklerini bildirmişlerdir²⁶². Bursa'da giderek yayılan ayaklanma sırasında kentte bulunan gayri müslimlerin katledileceği haberleri büyük bir korku ve endişe yaratmıştır²⁶³. Özellikle Bursa'daki askeri komutanın isyancılara verdiği destek ve hoca kıyafetindeki asker kaçaklarının sertleşen tutumları siyasi havayı iyice gerginleştirmiştir²⁶⁴. Ancak Bursa'da bulunan İ.T.'ye üye bazı subayların askerler arasında yaptıkları karşı propaganda sonucu gerilim azaltılmıştır. Gerek bu subayların çabaları gerekse İstanbul'dan Bursa'ya gönderilen bir miktar asker²⁶⁵ olayların daha fazla yayılmadan bastırılmasını sağlamıştır.

İstanbul'da yakılan isyan ateşi kısa bir süre sonra Arap Vilâyetlerine sıçramıştır²⁶⁶. Dinsel muhalefetin yoğun olduğu bu bölgelerde “şeriat”ın ödünsüz uygulanması için hemen girişimlere başlanmıştır. Şam'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin üyeleri “31 Mart”ı bayram ilan ederek elde edilen zaferi resmî geçit, fener alayı ve taklarla kutlamak için harekete geçmişlerdir²⁶⁷. Ancak Vali ve kenttin Garnizon komutanının şehrin içinde yürüyüşe asla izin vermeyeceklerini kesin bir dille ifade etmeleri, bu organizasyonun tertipleycilerini başka arayışlara yöneltmiştir.

²⁶⁰Y.a.g.e., s.42.

²⁶¹Bayar, a.g.e.,C.2, s.353; Karal, a.g.e., C.9, s.92.

²⁶²Telgrafta, “ Şeriat-ı Ahmediyyenin icrasına dair mesainize ve bu sayede maksadın sübütuna yüzbin ilmiye ve ahali yaşasın şeriat-ı Ahmediyye avezelerini ayyuka çıkararak telgrafhane önüne sancaklarla gelinip umum beldenin” teşekkürleri iletilmiştir. Bkz. Volkan, 3 Nisan 1325, No:106.

²⁶³Biren, a.g.e.,C.2, s.42.

²⁶⁴Y.a.g.e., s.42.

²⁶⁵Bayar, a.g.e.,C.2, s.354.

²⁶⁶Arap Vilayetlerinde meydana gelen olayların “yabancı konsolosluklarının özellikle İngilizlerin parmağının” olduğu iddiası için bkz. Kurşun, a.g.e., s.53-54.

²⁶⁷Commins, a.g.e., s.269.

Nitekim Şeyh Abdülkadir El-Hatip, Ahmet El-Kdmânî, Müftü Salih Efendi bir beyanname yayınlayarak, adliye dairesini tahrip edeceklerini, tıbbiye mektebini yıkacaklarını, Askerî Hürriyet Kulübü'nü yağma edeceklerini ve El-Muktebes gazetesi yazarlarını öldüreceklerini açıklamışlardır²⁶⁸. Bunun üzerine tehdit edilen kişiler ve yağma edilecek binalar koruma altına alınarak muhalifler sindirilmeye çalışılmıştır²⁶⁹.

Akka'da ise İha El-Arabî El Osmanî Cemiyeti'nin²⁷⁰ teşvikleri sonucu meşrutiyet ve İ.T. aleyhinde gösteriler yapılmıştır²⁷¹. 17 Nisan 1909'da kenttin muhasebe Başkatibi Mahmut Efendi'nin evinde eski Meclis-i İdare azalarından Akkalı Mustafa Dellâl, Muhasebe katiplerinden Nabluslu Arif ve daha birkaç kenttin ileri gelen kişisi toplanarak strateji belirlemişlerdir. Burada alınan kararlar gereğince ertesi gün belediyeden bir yeşil bayrak alınarak sokaklarda dolaştırılmıştır. Daha sonra toplanan kalabalık ellerindeki bayrakla Cezzar Ahmet Paşa Cami ve hükümet konağı önünde toplanarak bağırılmışlardır²⁷². İ.T. ve bu cemiyete üye Akka Tahrirat Müdürü Haki Efendi aleyhine sloganlar atılarak kenttin havasını gerginleştirmişlerdir. Gerek Akka Garnizon komutanının askeri önlemler alması gerekse müftünün gerginliği azaltıcı telkinleri, asayişî tekrar sağlamıştır. Fakat İtalya'nın bölgedeki vatandaşlarının emniyetinden kaygı duyduğunu açıklayarak Akka Limanı'na Piyemonte adlı savaş gemisini göndermesi gerginliği tekrar tırmandırmıştır. İtalyan subaylarının kentte durumu sakin olduğunu görüp geri dönmeleri olası bir uluslararası krizin çıkmasını engellemiştir²⁷³.

Bazı Arap Vilayetlerinde ise İ.T.'nin muhalifleri kendilerini göstermek için küçük boyutlu eylemlere başvurmuşlardır. İttihatçılara gözdağı vermek için Mısır'da Prens Sait Halim Paşa'nın konağını kurşunlanmışlar²⁷⁴ ve Hicaz'da bir gazete matbaasının

²⁶⁸Tanin, 8 Mayıs 1325, No: 257.

²⁶⁹Y.a.g.g.

²⁷⁰Cemiyet için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.600; Kurşun , a.g.e., s.88 vd.

²⁷¹B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Gelen, No:269893.

²⁷²Y.a.g.b.

²⁷³Y.a.g.b.

²⁷⁴Tanin, 27 Mayıs 1325, No: 276.

yağmalamışlardır²⁷⁵. Aslında “31 Mart” ayaklanması tüm Arap bölgelerinde mevcut olan meşrutiyet muhalifliğini gerek sözle gerek eylemle ifade edilmesini çabuklaştırmıştır.

Taşrada meşrutiyete karşı biriken öfkenin patladığı bir diğer vilayet Erzurum olmuştur. Vali Tahir Paşa ve Yedinci Nizamiye Komutanı Yusuf Paşa, ortaklaşa Erzurum ve çevresine telgraf çekerek²⁷⁶ halkın dinsel duygularını galeyana getirerek bir ayaklanma organize etmek istemişlerdir²⁷⁷. Gönderilen telgrafta; ülkenin yıllardır karşılaştığı sorunların şeriata göre hareket edilmediğinden ileri geldiği, bundan sonra şeriatın temel kurallarına tamamen uyulacağı, padişaha itaat edileceği, bozgunculara uyan kişilerin telkinlerle doğru yola getirileceği ve bundan böyle kulüp ve konferans gibi uydurma işlerin terk edileceği gibi konulara yer verilmiştir²⁷⁸. Bu çağrıya Erzurum’da 21 Nisan 1909’da üç tabur asker ayaklanarak olumlu baktıklarını göstermişlerdir. Askerler başlarındaki mektepli subayları reddederek başçavuş ve çavuşları tabur ve bölüklere komutan olarak atamışlardır²⁷⁹. Askeri ayaklanmaya başlangıçta pasif tavır gösteren Dördüncü Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa, Erzincan’da bulunan İttihatçı subayların etkisiyle daha aktif önlemler almaya yönelmiştir. Buna göre Müşir İbrahim Paşa, ayaklanan askerleri Dersim harekâtına katılmak üzere Erzincan’a çağırarak etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bu sırada İttihatçı subaylar, Erzincan’da isyancı askerlerin elebaşılarını tespit ederek onları tutuklamışlardır. Daha sonra da askerler üzerinde karşı propaganda yaparak isyandan vazgeçirmişlerdir. Askerler, bir süre sonra tekrar Erzurum’a geri dönmüşlerdir²⁸⁰.

Dördüncü Ordu bölgesindeki bu isyan hareketi bastırılmasına rağmen bu kez de ordunun merkezi olan Erzincan’da bir askeri ayaklanma başgöstermiştir. Aslında daha

²⁷⁵Tanin, 31 Temmuz 1325, No: 342.

²⁷⁶Alpaslan Orhun, “Erzurum ve Erzincan’da ‘31 Mart Olayı İle İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları”, İkinci Askeri Tarih Semineri, Ankara:1985, s.96.

²⁷⁷B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Gelen, No:266296.

²⁷⁸Telgraf metni için bkz. Orhun, a.g.m., s.96-97.

²⁷⁹Y.a.g.m., s.95; Halil Paşa, İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e: Bitmeyen Savaş-Kütülamare Kahramanı Halil Paşa’nın Anıları, İstanbul:1972, s.67-68.

²⁸⁰Orhun, a.g.m., s.98; Halil Paşa, a.g.e., s.69; Bayar, a.g.e., C.1, s.161-162.

İstanbul'da "31 Mart" ayaklanması çıkmadan önce Dördüncü Ordu merkezinde bulunan askerler arasında bir başkaldırının olacağı söylentisi yayılmıştı. Nitekim 22 Nisan 1909'da "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin hizmetkârı" bazı çavuş ve başçavuşlar biraraya gelerek askerlerin Erzincan merkezinde bir gösteri yapmalarına önyak olmuşlardır²⁸¹. Ayrıca bir ayaklanma stratejisi oluşturarak sonuca ulaşmayı hedeflemişlerdir. Bu stratejiye göre şu ilkeler belirlenmiştir: şeriatın ilan edilmesi, tüm askeri birliklerin ayaklanmaya katılmalarının sağlanması, Ermeni mahallesinin kuşatılması, İttihat Kulübü'nün tahrip edilmesi, hükümet konağında bulunan adliye memurlarının işten atılarak yerlerine hocaların atanması, mektepli subayların tasfiye edilmesi ve şehirde başarısızlığa uğranılması halinde dağlara çekilerek mücadelenin sürdürülmesi²⁸². İsyancı askerler, 23 Nisan 1909'da şehir merkezine doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Bu arada Yüzbaşı Kemalletin Sami Bey²⁸³, isyancıları şehirden uzak tutmak ve hatta isyanı bastırmak için askerlerin arasına sızmıştır. Kemalettin Sami Bey, askerler arasında karşı propagandada bulunarak onları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Buna rağmen şehrin dışındaki Cirit Meydanı'nda toplanan isyancılar, Müşir İbrahim Paşa'ya ve bölgenin ileri gelen din adamı Şeyh Fevzi Efendi'ye taleplerini tekrarlamışlardır²⁸⁴. Fakat giderek karşı propagandaların etkisiyle parçalanan ve güç kaybeden isyancı askereler, birer birer tutuklanarak tamamıyla etkisiz hale getirilmişlerdir²⁸⁵.

Erzincan askeri ayaklanması, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin taşrada alaylı askerler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermiştir. Çevre illere sıçramadan bastırılması kanlı olayların çıkmasını engellemiştir. Öte yandan ülkenin bu bölgelerinde dinsel muhalefetin etnik sorunlarla beslendiği görülmüştür.

²⁸¹Orhun, a.g.m., s.98. Ayaklanmanın 13 Nisan 1909'da başladığına ilişkin bkz. Bayar, a.g.e., C.1, s.159.

²⁸²Orhun, a.g.m., s.98-99. Çavuşların divan-ı harplere üye olarak atanması ve askeri cezaların hafifletilmesi istekleri için bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.36.

²⁸³Yüzbaşı Kemalettin Sami Bey, "irticanın düşmanı, meşrutiyet inkılabının en hararetli taraftarlarından" birisi idi. Bkz.Bayar, a.g.e., C.1, s.159.

²⁸⁴Subayların "şeriat"a içtenlikle bağlı olduklarına ilişkin yemin etmeleri ve "Kürt Yardımlaşma Kulüpleri"nin kapatılması gibi talepler ileri sürülmüştür. Bkz.Orhun, a.g.m., s.106.

²⁸⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Mayıs 1325, No:11; Orhun, a.g.m., s.108.

Taşrada hükümet otoritesinin çok zayıf olmasından dolayı, ülkenin değişik yerlerindeki etnik sorunlar giderek belirginleşmiştir. Adana ve çevresinde Ermeni Murahhasası Muşeg Efendi, meşrutiyetin ilanından sonra verdiği vaazlarda bağlı bulunduğu cemaati hükümete karşı örgütlemeye çalışmıştır. Muşeg Efendi, bu siyasi çalışmalarını Bulgaristan gibi bir “prenslik” elde etme esasına dayandırmıştır²⁸⁶. Bu nedenle bölge nüfusunu Ermenilerin lehine çevirmek için Doğu Anadolu’dan Ermeni aileler getirerek Çukurova bölgesine yerleştirmiştir²⁸⁷. Bunları Türklere karşı silahlandırmıştır²⁸⁸. Hatta Muşeg Efendi, Kıbrıs üzerinden Adana’ya çeşitli silah ve cephane ithal ederek bu silahlanmanın boyutlarını genişletmiştir²⁸⁹. Öte yandan, kapların üzerine Ermenistan arması işlenmesi, eski Ermeni kral ve kahramanlarının resimlerinin evlere asılması, Ermenice yazıların yer aldığı siğara kağıtlarının piyasaya sürülmesi ve eğitim adı altında cemiyetler kurularak siyasi propagandaların yapılması müslümanlarla Ermenileri karşı karşıya getirmiştir²⁹⁰. Özellikle Mersin’de 11 Nisan 1909 tarihinde Ziya Paşa Gazinosu’nda “Sivas’ın Timurlenk Tarafından Tahribi” adlı bir siyasi tiyatro eserinin sahnelenmesi sırasında izleyenlerin “Yaşasın Ermenistan Kraliyeti, Yaşasın Ermeniler” haykırılarıyla siyasi taleplerini en üst düzeye çıkartmaları müslümanların nefretini iyice arttırmıştır²⁹¹.

Yerel yöneticilerin iktidarsızlıkları ve Türkler arasındaki çıkar çatışmaları²⁹² Çukurova bölgesindeki siyasi iklimi olumsuz yönden etkilemiştir. Bununla birlikte

²⁸⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 1 Haziran 1325, No:15.

²⁸⁷Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47.

²⁸⁸Meşrutiyetin ilanından sonra Adana’da revolver atmak modası yaygınlaşmıştı. Nitekim maddi durumu iyi olan Ermenilerin birkaç revolver satın alması ve şehir dışında talimler yapmaları, müslüman unsur arasında “Ermeniler ta’lim ediyor günün birinde fişenkerini bizde deneyecekler gibi şayialar” dolaşmasına neden olmuştur. Bkz. Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.71.

²⁸⁹Mehmet Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, (Haz:İsmet Parmaksızoğlu), Ankara:1986, s.7; Cemal Paşa, Hauralar, (Haz:Behçet Cemal), İstanbul:1959, s.351.

²⁹⁰Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.71; Karal, a.g.e., C.9, s.94-95.

²⁹¹Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.203-204.

²⁹²Sanayi Mektebi Müdürü Gergerli Ali ile gazeteci İhsan Fikri, halef ve seleflik yüzünden çatışma halinde bulunmuşlardır. İhsan Fikri’nin bir miting girişiminde bulunması siyasi havayı iyice gerginleştirmiştir. Bkz.Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47; Taha Toros, Ali Münif Bey’in Hauraları, İstanbul:1996, s.49-50.

Adana Valisi Cevat Bey'le Jandarma Komutanının Ermenilerin taşkınlıklarına hoşgörüyüyle yaklaşması olayların tırmanmasını hızlandırmıştır²⁹³. Silah atan Ermenilerin serbest bırakılmasına karşın aynı suçu işleyen müslümanların tutuklanması halk arasında hükümete olan güveni sarsmıştır. Ayrıca bir müslümanı öldüren Ermeni'nin yakalanmaması, hatta Ermenilerce saklanması müslümanlarla hükümeti karşı karşıya getirmiştir²⁹⁴. 12 Nisan 1909 akşamı Tepebağı Mahalles'nde silah atan Mahmut adlı bir müslümanın polislerce yakalanmak istenmesi halkı galeyana getirmiştir. Müslüman halktan beşyüz kişi "Ermenileri tutmuyorda yine İslâmları tutuyorsunuz" diyerek Mahmut'u polisin elinden almışlardır. Daha sonra havaya rastgele ateş açarak güç gösterisinde bulunmuşlardır. Ertesi gün silah atanların tutuklanmak istenmesi üzerine müslüman halkı yine polislerle karşı karşıya gelmiştir. Polis Müdürü tahkir edilmiş ve karakoldaki bir mahkum çocuk kaçırılmıştır²⁹⁵. Bu olay üzerine Adana'daki müslümanlar silahla gezmeye ve hükümet konağı civarındaki kahvelerde gösteriler yapmışlardır²⁹⁶. Müslüman göstericilerin sokakta gezdikleri bir sırada Ermenilerden birinin İmam-zade Nuri Efendi'yi öldürmesi iki topluluk arasında uzun süredir beklenen çatışmayı başlatmıştır²⁹⁷. Üç gün boyunca süren çatışmalarda her iki taraftan binlerce insan öldürülmüştür²⁹⁸. Adana sokakları birer savaş alanı

²⁹³Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47.

²⁹⁴Y.a.g.g.; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.110.

²⁹⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.110.

²⁹⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47.

²⁹⁷Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.111. İlk önce Ermeni bir kesimin öldürüldüğü iddiası için bkz.Karal, a.g.e., C.9, s.95.

²⁹⁸Adana Kazası'nda Ermeni ve Müslüman nüfusun yanısıra diğer etnik unsurlardan da insan öldürülmüştür:

	<u>Kadın</u>	<u>Erkek</u>	<u>Toplam</u>
İslâm	44	738	782
Rum	1	32	33
Ermeni	226	1545	1771
Ermeni Katoliki	3	170	173
Protestan	11	138	149
Keldani	7	126	133
Süryani Katoliki	4	58	62
Süryan-i Kadim	39	379	418
TOPLAM	335	3186	3521

Bkz Tasvir-i Efkâr, 31 Temmuz 1325, No:74.

haline dönmüştür. Vilayette yeterli asker bulunmaması nedeniyle bastırılmayan olaylar, Osmaniye, Dört Yol ve Ceyhan Kasabalarına sıçramıştır²⁹⁹. Bunun üzerine Adana Kazası'ndaki redifler silah altına alınarak olayların önlenmesi düşünülmüştür. Fakat halkın redif depolarını yağmalaması ve redifleren sivil elbiseleriyle olaylara müdahale etmek zorunda kalması anarşi ortamını büsbütün arttırmıştır³⁰⁰. Ayrıca olayların Orta Anadolu kentlerine özellikle Kayseri'ye sıçrama eğiliminde olması hükümeti iyice endişelendirmiştir³⁰¹. Bu sırada Halep'teki Fransız Konsolosu'nun İngiliz, Fransız ve Amerikan donanmalarının karaya asker çıkaracağını ifade etmesi olayın uluslararası boyut kazanması tehlikesini doğurmuştur³⁰².

Hükümet olayları basit tedbirlerle çözemiyeciğini anlayınca daha etkin girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle Vali Cevat Bey'i azl ederek bölgeye yeni askeri birlikler göndermiştir. Bununla olayları kontrol altına almak istemiştir³⁰³. Fakat Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi ve bir direnişle karşılaşması Ermenileri cesaretlendirmiştir. Tekrar saldırıya geçen Ermeniler, yine Adana'yı ve çevresini kana bulamışlardır³⁰⁴. Bunun üzerine hükümet vilayete çok sayıda düzenli asker göndererek isyanı kısa sürede bastırmıştır. Bununla yetinmeyen hükümet, vilayette idare-i örfiye ilan ederek bir Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti oluşturmuştur³⁰⁵.

²⁹⁹Toros, a.g.e., s.50; Mehmed Asaf, a.g.e., s.12-13.

³⁰⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47; Karal, a.g.e., C.9, s.95; Mehmed Asaf, a.g.e., s.14-15.

³⁰¹Biren, a.g.e., C.2, s.29 vd.; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.129.

³⁰²Mehmed Asaf, a.g.e., s.16.

³⁰³Salname-i Servet-i Fünun, Sene: 1326, s.114.

³⁰⁴Çalyan Karabet, Ermenilerin bu son hareketleriyle hem Mersin ve İskenderun limanları önünde bulunan yabancı savaş gemilerinden karaya asker çıkartmalarını sağlamak hem de Hareket Ordusu'nu manevi bir çöküntüye sürüklemek için yapuklarını ileri sürüyor. Çalyan Karabet'in Adana Vak'ası ve mesulleri eserinden naklen; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.126.

³⁰⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mayıs 1325, No: 8; Toros, a.g.e., s.51. Birinci Divan-ı Harbi Örfi özel bir harita düzenleyerek olayda ölenlerin sayısını tespit etmiştir. Buna göre Adana ve çevresinde gayr-i müslimlerden 5243, müslümanlardan 1186 kişi ölmüştür. Bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 31 Temmuz 1325, No:74. Olayda ölenleri Ermeni Murahhası Muşeg Efendi 30 bin, Heyet-i Teftiş-i Mülkiye 15 bin olarak ileri sürmüşlerdir. Bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.128.

Hükümet olayın siyasi niteliklere sahip olması nedeniyle ve ülkedeki “ittihad-ı anasır”ın korunması için bölgeye “fevkalâde selâhiyetli bir tahkik heyeti” göndermiştir³⁰⁶. Tekirdağ Mebusu Agop Babikyan Efendi, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Şuray-ı Devlet üyelerinden Faik ve Cinayet Mahkemesi üyelerinden Artin Medreseciyan Efendi’nin yer aldığı bu heyet; olayların nedenlerini ve yerel yöneticilerin tutumları hakkında rapor hazırlamıştır³⁰⁷.

Adana Olayı meşrutiyetin ilanından sonra izlenmeye çalışılan “ittihad-ı anasır” politikasına büyük bir darbe vurmuştur. Hükümetin ve yerel yöneticilerin “yetmezlik”lerinin uygun ortam sağladığı olay, “hürriyet neşesinin kanlı sarhoşluğu”³⁰⁸ olarak tarihe geçmiştir.

İstanbul’da “31 mart” ayaklanmasının yarattığı yeni siyasal dengelerden güç alan taşradaki muhalif unsurlar, kendilerini irili-ufaklı eylemlerle ifade etmişlerdir. Bir yandan İstanbul’daki ayaklanmaya destek vermek için harekete geçmişler bir yandan da kendileri tehlikeli olabilecek ayaklanmalar organize etmişlerdir. Fakat hükümete ve İ.T. ye karşı olan bu hoşnutsuzluklar, siyasal bilinçten yoksun geniş halk kitlelerini harekete geçiremediği için çabuk sindirilmişlerdir.

II- AYAKLANMA KARŞISINDA HÜKÜMETİN TUTUMU

Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan hükümetler, İstanbul ve taşrada yeni rejimin aleyhine irili-ufaklı on askeri ayaklanma çıkmasına rağmen etkin önlemler alamamışlardır³⁰⁹. Hatta İttihatçıların belli oranda temsil edildikleri Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti döneminde meşruti sistem giderek daha fazla tehlikelerle karşılaşmaya

³⁰⁶Toros, a.g.e., s.51.

³⁰⁷Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, Ankara:1981, s.116; Mehmet Asaf, a.g.e., s.16-17. Agop Babikyan Efendi, raporunu Meclis-i Mebusan’a sunamadan ölmüştür. Bkz.Toros, a.g.e., s.51.

³⁰⁸Son Vak’anüviş Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.66.

³⁰⁹Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar-Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebeti, İstanbul:1341, s.102.

başlamıştır³¹⁰. Siyasi çevrelerin ve basının saldırgan tutumları, “hükûmet-i meşruta” düzeninin olağan faaliyetleri sayılmıştır. Uzun süreden beri takınılan bu tavır hükümetin iyice duyarsızlaşmasına yol açmıştır.

Sadrızam Hüseyin Hilmi Paşa, 13 Nisan 1909 tarihinde çıkan ayaklanmayı bu psikolojik tavrıyla karşılamıştır³¹¹. Nitekim ayaklanmayı sabahın erken saatlerinde saraya bildirirken “bu hâl-i fevkalâdeye karşı tedabir-i hâkimâneye tevessül ile te'min-i sükûn ve intizamdan başka bir tarîk ihtiyari müşkil ve gayr-i caiz”³¹². olduğunu söylemiştir.

Hükümet üyelerinden bazıları, Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu politikasını uygulamak üzere Sultanahmet Camii'ndeki ulemayı ve İkinci Fırka Komutanı'nı isyancılara “bera-yı nasihat” etmek üzere görevlendirmişlerdir³¹³. Böylece hükümet, ilk andan itibaren isyancılara karşı askeri önlem almaktan kaçınmıştır. Ancak, hükümet kitlenin giderek büyümesi ve kontrolden çıkmasından sonra toplanabilmiştir. Hükümet, ilk olarak daha önce Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından tespit edilen “asâkir hakkında cebr ü silah isti'mal olunmamasını ve nesâyih ile suret-i hakîmânede” davranılması politikasına devam edilmesine karar vermiştir³¹⁴. Bununla birlikte, isyancıların Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi aracılığıyla aktardıkları talepleri, tek tek ele alarak tartışmıştır. İsyancıların hükümetten istediği talepler şunlardı:

- 1- Herkesin şeriata uyması gerektiği,
- 2- İsyancıların affedilmesi,
- 3- Mektepli subayların tebdili,
- 4- Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza

³¹⁰ Abdülhamit, “31 Mart” ayaklanması çıkmadan önce Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı ve Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'yı saraya çağırarak tehlikeli gelişmeler olduğunu belirtmiş ve önlemler almalarını istemiştir. Bkz. Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, (Haz: İsmet Bozdağ), İstanbul:1986, s.105-106.

³¹¹ Cullagh, a.g.e., s.84.

³¹² Telgrafın tam metni için bkz. Ali Cevat, a.g.e., s.88; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.174.

³¹³ Ali Cevat, a.g.e., s.89-90. Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'da bulunan Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'ye askerlere nasihat verilmesi için emir vermiştir. Bkz. Y.a.g.e., s.48.

³¹⁴ Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.151. Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa askeri önlemler alınarak isyanın bastırılması taraftarı idi. Bkz. Y.a.g.e., s.143; Mc Cullagh, a.g.e., s.78-79.

Bey'in azl edilmesi, Hükümet, öncelikle isyancılara öğüt verilmesini, bu yetmez ise "hafif va'adler ile" isyancıları dağıtmayı kararlaştırmıştır³¹⁵. Hükümetin bu tutumunu isyancılara bildirmek üzere Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi, Bayezit Meydanı'na gönderilmiştir. Yalnız Ziyaeddin Efendi, isyancılara öncelikle birinci ve ikinci maddelerin kabul edildiğini bildirecekti. Eğer ayaklanmanın tansiyonu düşürülmezse Meclis-i Vükela'nın aldığı diğer kararlar açıklanacaktı. Fakat Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi, ders vekili Ahmet Efendi, Fetva Emni Hacı Nuri Efendi, eski ders vekili Ahmet Efendi ve bazı ileri gelen ulemayı yanına alarak Bayezit Meydanı'na gitmemiştir. Bunun yerine Meclis-i mebusan'a gitmiştir.

Meclis-i Vükela'nın otoritesi kalmamıştı. Bu nedenle "Heyet-i Vükela, acz-i tâmm içinde"³¹⁶ idi. İstanbul'da gelişen olaylar hakkında sağlıklı bilgi alınmamaya başlanmıştı. Bunun üzerine nazırlar arasında isyancılara karşı konulması konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Harbiye ve Bahriye Nazırları, "dahil-i şehirde silah isti'mâlini münasib" görmemeye başlamışlardır³¹⁷.

Öte yandan ayaklananların; Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Meclis-i Mebusan başkanını istemediklerini açıklamaları, hükümetin siyasi ömrünü bitirmiştir. Nitekim Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi, "biz bu işin üstesinden gelemeyeceğiz. Aczimiz zâhirdir. Bizi de istemiyorlar. Bu hâlin temâdisi vehâmeti artırıyor. Padişah müdâhale etmedikçe önü alınamıyacaktır. ... Anın için hükûmeti sahibine teslim edelim"³¹⁸. demiştir. Bu yetmezlik sonucu Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti, 13 Nisan 1909'da "selâmet-i memleket namına" istifasını vermiştir³¹⁹. Abdülhamit, tarafsızlığıyla bilinen Tevfik Paşa'yı³²⁰ "ahkâm-ı celile-i şer-i şerîfe bir kat daha dikkat

³¹⁵ Abdurrahman Şeref Bey'in Maarif Nazırı olarak yer aldığı Meclis-i Vükela'daki görüşmeler için bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.151-152.

³¹⁶ Y.a.g.e., s.154.

³¹⁷ Y.a.g.e., s.154.

³¹⁸ Y.a.g.e., s.154.

³¹⁹ Abdülhamit, isyandan dolayı ileride sorumlu tutulmamak için nazırların istifa nedenlerini yazarak, bir mazbata ile sunmalarını istemiştir. Mazbatanın tam metni için bkz. Ali Cevat, a.g.e., s.90-92. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifada ısrar ettiği iddiası için bkz. Türkgeldi, a.g.e., s.26.

³²⁰ Sultan Abdülhamid'in Haura Defteri, s.107. Tevfik Paşa, sarayda "mücessem namus" olarak anılırdı. Bkz. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, Ankara: 1994, s.142.

olunması” direktifi ile sadrazamlığa atamıştır³²¹. Eski nazırların bir çoğunun yerlerini koruduğu yeni kabinede; Harbiye Nazırlığına Ethem, Bahriye Nazırlığına da Emin Paşa getirilmiştir³²². Tevfik Paşa Hükümeti amacını “her hal ü kârda ahkâm-ı celile-i şer-i şerîfe temessüh” ve Kanun-ı Esasi’nin korunması olarak açıklamıştır³²³.

Belirlenen bu strateji vilayetlere çekilen telgraflarla taşraya bildirilmiştir. Yeni hükümetle İstanbul’daki olayların kontrol altına alındığı ve taşrada ise Osmanlı uyrukları arasında iyi ilişkilerin kurulması gerektiği açıklanmıştır³²⁴. Aslında yeni hükümetin kurulduğu andan itibaren etkinliğinin olmadığı ortaya çıkmıştı, 15 Nisan 1909’da meşrutiyetin “ilgasını teşvik eden” Volkan gazetesi hakkında dava açılmasını istemişse de³²⁵ gazetenin saldırgan tutumunu engelleyememiştir. Ayaklananların “vükela arabalarına sa(r)kıntılık” etmeleri ve hatta el koymaları hükümetin ciddiye alınmadığını göstermiştir³²⁶. Özellikle kabine üyelerinin iktidar sahibi olamamaları ve en basit önlemleri almaktan çekinmeleri isyancıların cesaretini arttırmıştır³²⁷. Bu durumu Tevfik Paşa, 15 Nisan 1909’da Rumeli Vilâyetleri Müfettişliği Vekâletinde bulunan Mahmut Şevket paşa’ya gönderdiği telgrafla itiraf etmiştir. Buna göre; isyancıların istekleri kabul edilmesine rağmen öldürme olaylarının devam ettiği ve hâlâ sokaklarda silahla havaya ateş edildiği bildirilmiştir³²⁸.

³²¹Takvim-i Vekayi, 2 Nisan 1325, No:182; İnal, a.g.e., C.3, s.1708; İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vak’ası, İstanbul:1986; Güneş, a.g.m., s.208.

³²²Tevfik Paşa, kabine üyelerini belirlerken Abdülhamit, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını Sadaret Hatt-ı Hümayunu’na koydurmak istemiştir. Tevfik Paşa, böyle bir girişimin Kanun-ı Esasi’ye aykırı olduğunu söylemiştir. Fakat yine de Abdülhamit, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının atanmasında etkili olmuştur. Bkz. Ali Cevat, a.g.e., s.57; Türkmen, a.g.e., s.27-28.

³²³Hükümet üyelerinin listesi ve hükümet programı için bkz. Güneş, a.g.m., s.209-211.

³²⁴Telgrafın tam metni için bkz. Ali Cevat, a.g.e., s.129-130; Danişmend, 31 Mart Vak’ası, s.55-56. Ankara Vilayetine gönderilen telgraf için bkz.Biren, a.g.e., C.2, s.15-16.

³²⁵B.O.A., Meclisi Vükela Mazbataları (M.V.M.), 126/53.

³²⁶Maliye Nazırı Rifat Bey’in arabasına el koymaları ve Orman ve Maadin Nazırı Mavrokordata Efendi’nin arabasına binmek istemeleri örnek olarak gösterilebilir. Bkz.Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.168.

³²⁷Y.a.g.e., s.37. Meclis-i Vükela’da, Bahriye Nazırı Emin Paşa’nın alması gereken birtakım basit önlemler diğer nazırlar tarafından hatırlatıldığında “söz veremeyip sakız çiğne(mesi)” içinde bulunulan hükümet boşluğunu göstermeye yeterlidir. Bkz.Y.a.g.e., s.34.

³²⁸Bayar, a.g.e., C.2, s.593.

Bununla birlikte Tevfik Paşa Hükümeti, kendisini meşru göstermek ve siyasi destek sağlamak için Meclis-i Mebusan'da girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 16 Nisan 1909'da hükümet adına Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi yaptığı konuşmada, hükümetin “meşrutiyet dairesinde teşekkül” ettiğini ve programının okunarak güvenoyu isteneceğini açıklamıştır³²⁹. En önemlisi de hükümetin meşrutiyeti koruyacağını ifade etmiştir³³⁰. Buna rağmen aynı gün Meclis-i Mebusan, aldığı bir kararla, hükümetin güvenoyu aldığı güne kadar siyasi sorumluluğu olan konularda görüşme yapmamaya karar vermiştir³³¹.

Şiyasi olarak zayıf bulunan Tevfik Paşa Hükümeti, etkin önlemler alamamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin yaptığı gibi ayaklananların isteklerini kabul etmesine karşın olayları durduramamıştır, Harbiye Nazırı Ethem Paşa, eski kabine üyelerinin yaptığı gibi kontrolden çıkmış isyancıları yumuşatmak için “nasihat” yöntemini devam ettirmiştir³³². Gelişen bu olaylar nedeniyle 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ilan ettirme onurunu elinde bulunduran İ.T., ilk şaşkınlığını üzerinden attıktan sonra tüm teşkilatlarıyla hükümet ve isyancılara karşı harekete geçmiştir.

III- AYAKLANMA KARŞISINDA

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TUTUMU

A-Siyasal Önlemler

İ.T. “31 Mart”tan önce basının ve çeşitli siyasi parti ve cemiyetlerin meşrutiyet aleyhindeki faaliyetlerinin farkına varmıştı. Hatta taşrada çıkan birtakım ayaklanmaları kendi teşkilatlarına dayanarak etkisiz hale getirmişti. Fakat “31 Mart”taki ayaklanma karşısında İstanbul'daki İttihatçılar hiç bir direniş göstermeden büyük bir şaşkınlık içerisinde siyaset alanını terketmişlerdir.

³²⁹M.M.Z.C.,D.1, İç. Se.1, C.3, s.21.

³³⁰Y.a.g.e., s.21.

³³¹Y.a.g.e., s.24.

³³²Akşin , Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.82.

Selânik'te bulunan İ.T. Cemiyeti Merkez-i Umumîsi³³³ ayaklanmayı Yüzbaşı İsmail Canbulat'ın "meşrutiyet mahvoldu" şeklindeki telgrafıyla öğrenmiştir³³⁴. Ayaklanma haberi Selanik'e ulaşır ulaşmaz İ.T. Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nde ve Üçüncü Ordu merkezinde büyük bir heyecan yaşanmıştır³³⁵. Rumeli Mufettişi Vekili ve Üçüncü Ordu komutanı bulunan Mahmut Şevket Paşa, kurmay heyetiyle gelişmeleri değerlendirdikten sonra³³⁶ Askerî Kulüpte ileri gelen İttihatçılarla biraraya gelerek bir toplantı yapmıştır³³⁷. Görüşmelerde Rumeli'den gönderilecek bir ordu ile ayaklanmanın bastırılarak meşrutiyetin kurtarılması kararlaştırılmıştır³³⁸. Bununla birlikte Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi sonucu, kamuoyunun desteğinin sağlanması ve halkın harekete geçirilmesi için 14 Nisan 1909'da 11 Temmuz Meydanı'nda büyük bir miting düzenlenmesi kabul edilmiştir³³⁹. Nitekim ertesi gün 11 Temmuz Meydanı'nda İ.T.'nin çabaları sonucu, çeşitli etnik unsurlardan 20-30 bin kişi biraraya getirilmiştir. Topluluğa verilen söylevlerde meşrutiyetin tehlikede olduğu ve halkın silaha sarılarak İstanbul'a yürümesi gerektiği açıklanmıştır³⁴⁰.

Rumeli bölgesi, İ.T. ve Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın çabaları sonucu hükümete karşı aktif bir şekilde harekete geçirilmiştir. Bunun yanı sıra ülkenin çeşitli yerlerindeki İ.T.'nin teşkilatları; Bab-ı ali'yi ve Yıldız Sarayı'nı telgraf yağmuruna tutarak, Tefvik Paşa Hükümeti'ni tanımadıklarını, eski kabinenin işbaşına getirilmesini ve aksi takdirde silahlanarak İstanbul'a yürüyeceklerini bildirmişlerdir³⁴¹.

³³³31 Mart ayaklanması üzerine İstanbul'daki İ.T. Cemiyeti Merkezi Umumisi'nin dağılması ve Selanik'teki Vilayet Merkez Heyeti'nin önceden kararlaştırılmış olduğu üzere, kendisini merkez-i umumî ilan ettiği iddiası için bkz. Duru, İttihat ve Terakki Hauraları, s.41.

³³⁴Türkgeldi, Görüp İştiklerim., s.29; Danişmend, 31 Mart Vak'ası, s.40. Rahmi Bey, kayınpederi bulunan Selanik Redif Fırkası komutanı Hüseyin Hilmi Paşa'ya Büyükkada'dan şifreli bir telgraf çekmiştir. Bkz. Bayar, a.g.e., C.1, s.212-213.

³³⁵Bleda, a.g.e., s.66-67; Bayar, a.g.e., C.1, s.212-213.

³³⁶Bleda, a.g.e., s.67.

³³⁷Y.a.g.e., s.67; Uzer, a.g.e., s.242-243.

³³⁸Bleda, a.g.e., s.67; Uzer, a.g.e., s.242-243; Türkmen, a.g.e., s.32.

³³⁹Mücahid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.12.

³⁴⁰Mitingte; Yeni Asır gazetesi başyazarı Necip Fazlı ve Müderris Recep (Türkçe), Avdül (Arnavutça), Tomak (Bulgarca), Emanuel Karasu (Türkçe-Yahudice), Nikola (Sırpça), Kurki Apano Efendi (Ulahça) söylevler vermişlerdir. Miting hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Nadi, a.g.e., s.130-135.

³⁴¹Telgraflar için bkz. Danişmend, 31 Mart Vak'ası, s.41 vd.; Ali Cevat, a.g.e., s.62-63,130.

Bu telgrafların içinde kuşkusuz siyasal açıdan en önemli olanlarını, 14 Nisan 1909'da İ.T. Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nin padişaha gönderdiği telgraflar oluşturmuştur. İlk telgrafta, "padişah, iftihar ediniz! Bir irticâ mel'anetiyle binâ-yı meşrutiyet hedm ve hükûmet-i müstebidde ikame edildi" denilerek Abdülhamit dolaylı bir şekilde suçlanmıştır. İkinci telgrafta ise "galeyâne gelen ordu ve millet bu hareket-i bâğiyâneyi ika' edenlerden bütün şiddetiyle intikam almaya büyük bir azm-i vatanperverâne ile azmetmiştir. ... Eğer dâhil-i vatanda sel gibi kan akıtılması arzu edilmiyorsa ve eğer padişah da bizim gibi yeminine karşı sadık ise hiç durmayıp eski meşru kabinemizi makamına ve Ahmet Rıza Bey'i de Meclis-i Mebusan riyasetine geçirsin."³⁴² diyerek İ.T.'nin kesin tavrı dile getirilmiştir.

Öte yandan taşradaki İ.T.'nin şubeleri hükümetin vilayetlerle olan haberleşmesini keserek kendi otoritelerini kurmuşlardır³⁴³. 18 Nisan 1909'da Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden Manastır Vilayetine gönderilen bir telgrafa şu yanıt verilmiştir: "istihsal-ı hukuk-ı millet için hareket etmiş olan Ordu-yu Umumînin programına tevfikân Kanun-ı Esasi ahkâmı iade edilerek he'yet-i meşrua-ı vükelâ makamına avdet etmedikçe nezaretler tebligatının ke-en-lem-yekûn hükmünde tutulması vilayet-i heyet-i aliyesinin cümle-i mukarreratından olmağla neticeye kadar bu gibi tebligat ile telgrafhanelerin ve makam-ı vilayetin işgal"³⁴⁴ edileceği söylenmiştir.

Vilayetlerdeki İ.T. üyesi defterdarlar ise Maliye Nazırını gayr-i meşru ilan ederek emirlerini dinlemeyeceklerini ifade etmişlerdir³⁴⁵. Hükümete karşı direnişin merkezi

³⁴²Danişment, 31 Mart Vak'ası, s.48-49. Aynı gün gönderilen üçüncü telgrafta "asker ve ahaliyi tahrik ve teşvik ile vaka-ı feciâyı ika' eyleyen İkdâm sahibi Ahmet Cevdet, Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murat, Yeni Gazete sahibi Abdullah Zühtü, Volkan muharriri Vahdeti, Hacı Hakkı, sabık Manastır askeri alay müftüsü Mustafa Şevket ve Kamilpaşazade Said Paşa'nın firarlarının önlenerek İstanbul'a gelindiğinde padişaktan isteneceği bildirilmiştir. Bkz.Y.a.g.e., s.49.

³⁴³B.O.A., T.F.R. 1.UM., 29/2803-2. İzmir'e gönderilen telgrafların yöneticilere verilmediği İ.T. İzmir Heyet-i Merkeziyesi tarafından hükümete bildirilmiştir. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.37-38.

³⁴⁴Yunus Nadi, a.g.e., s.139-140.

³⁴⁵Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.37. Maliye Nazırı Nuri, içine düştüğü durumu şöyle tasvir etmiştir: "Bugün yine gayr-i meşru kabinenin gayr-i meşrû maliye nazırı, seni tanımayız, diye birtakım yerlerden telgraflar aldım; biz niçin gayr-i meşrû olalım? Ben bu adamların hiç birini tanımıyorum, şahsıma karşı böyle tecavüzde bulunmaya ne hakları var?" Bkz.Türkgeldi, a.g.e., s.30.

olan Selanik'te Vali, Dahiliye Nezaretiyle her türlü haberleşmeyi keserek tepkisini ortaya koymuştur³⁴⁶. İ.T.'nin propagandası sonucu Cemiyetin Bartın şubesi "şekl-i meşrutiyet-i hakikiyye teessüs edinceye kadar merkez-i payitaht ile kât-ı alaka" eylediklerini "akça-i vahide irsaline rıza" göstermiyeceklerini hükümete bildirmişlerdir³⁴⁷. En ilginç tepki ise Sivas vilayetinde İT, Cemiyeti-i İlmiyye-i İslamiyye, Taşnaksutyon ve Hıncakyan Cemiyetleri'nin meşrutiyetin iade olunmaması halinde vatandaşlıktan çıkacaklarını açıklamaları olmuştur³⁴⁸.

İ.T. başta Rumeli olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinde bulunan halkı isyancılara ve hükümete karşı örgütleyerek ilk tavrını göstermiştir. Başlıca hedefi hükümeti siyasi olarak güçsüzleştirip, otoritesini yok etmek olmuştur.

B-Askeri Önlemler

İstanbul'da ortaya çıkan ayaklanma haberi Selanik'e ulaştığında askeri ve sivil kesimler üzerinde büyük bir infial yaratmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında askeri kulupte yapılan toplantıda ayaklanma ve ayaklanmaya karşı geliştirilecek askeri tavr, tüm boyutlarıyla tartışılmıştır. İstanbul'la bir askeri gücün gönderilerek isyanın bastırılması toplantıya katılanların ortak arzusu olmuştur Ancak Mustafa Kemal (Atatürk) toplantıda böyle bir hareketin başarıya ulaşması için bazı koşulların yerine getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

1-Bu ordunun bir an evvel teşkilatlanıp hiç vakit kaybetmeden İstanbul üzerine hareket etmesi,

2-Subayların kendilerine verilecek askeri ödev dışında hiç bir şeyle meşgul olmaması,

3- Orduya hiçbir kuvvetin (politikacıların) müdahalede bulunmaması³⁴⁹.

³⁴⁶Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.37.

³⁴⁷Telgrafın tam metni için bkz.Danişment, 31 Mart Vak'ası, s.75-76.

³⁴⁸Y.a.g.e., s.77-78.

³⁴⁹Mufassal Osmanlı Tarihi, C.6, İstanbul:1972, s.3444. Mustafa Kemal Bey'in orduya dışarıdan hiçbir kuvvetin karıştırılmaması ilkesi ile İ.T. Merkezi Umumîsi'ni kastettiği iddiası için bkz. Bayur, a.g.e., C.1, K.2, s.198.

Görüşmelerden sonra bir ordunun hazırlanmasına ve bu ordunun komutanlığına Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'nın, Erkan-ı Harbiye Başkanlığı'na ise Mustafa Kemal'in getirilmesi uygun bulunmuştur³⁵⁰. İstanbul'a sevk edilecek ordunun idari yapısı belirlendikten sonra hızla oluşturulmasına başlanmıştır. İlk önce sağlıklı bir askeri hareket yapılması için stratejik bir konumda olan Edirne'deki İkinci Ordu ile bağlantı kurulmuştur. Serez milletvekili Mithat Şükrü Bey, Edirne'ye giderek Selanik'ten hareket edecek kuvvetlere yol boyunca karşı konulup konulmayacağını araştırmıştır³⁵¹. Mahmut Şevket Paşa ise İkinci Ordu komutanı Salih Paşa ile haberleşerek İstanbul'a gönderilecek askeri kuvvetlere destek verilmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur³⁵². Askeri hiyerarşi bağlamında tereidütleri bulunan Salih Paşa, tekliflere endişeli yaklaşmıştır³⁵³. Edirne'deki İttihatçı subayların propagandaları sonucu gerek Salih Paşa gerekse diğer duyarsız subaylar hareketin içine girmişlerdir³⁵⁴. Böylece Edirne'den Mirliya Şevket Turgut Paşa komutasındaki bir tümen, Selanik'teki kuvvetlere yardımcı olmak üzere harekate katılması sağlanmıştır³⁵⁵.

Öte yandan Mahmut Şevket Paşa, kesik bulunan İstanbul ile Selanik arasındaki telgraf haberleşmesini tekrar sağlamaya çalışarak isyan hakkında sağlıklı bilgiler almaya çaba harcamıştır³⁵⁶. Nitetim büyük bir zorlukla 14 Nisan 1909'da Harbiye Nezaretine çektiği bir telgrafta, " Dersaadette kıtal vuku' hakkında buraca devran eden şayiat üzerine ahali ve ordu fevkalade heyecana gelmiş. Dersaadette azimet edilmek üzere fevç fevç istihzaratda"³⁵⁷ bulunulduğunu açıklayarak hükümeti sıkıştırmaya başlamıştır.

³⁵⁰Mufassal Osmanlı Tarihi, C.6, s.3444; Bleda, a.g.e., s.67; Türkmen, a.g.e., s.39-40.

³⁵¹Bleda, a.g.e., s.68.

³⁵²İsmet İnönü, Hatıralar, (Haz: Sabahattin Selek), 1. Kitap, Ankara:1985, s.52; Türkmen, a.g.e., s.40.

³⁵³Karabekir, a.g.e., s.447; Swanson, a.g.e., s.54.

³⁵⁴Bayar, a.g.e., C.2, s.335-336; Swanson, a.g.e., s.54.

³⁵⁵İnönü, a.g.e., s.52; Karabekir, a.g.e., s.447. Edirne'deki kuvvetlerin Selanik kuvvetleri zor duruma düşerse yardım edecekleri için bkz. Bleda, a.g.e., s.68.

³⁵⁶Y.a.g.e., s.40. Selanik yoluyla yabancı ülkelere giden özel mesajlardan bilgi alındığına ilişkin bkz. Swanson, a.g.e., s.51.

³⁵⁷İkdam, 4 Nisan 1325, No:5350; Bayar, a.g.e., C.2, s.352.

1908 hareketin kahramanlarından Resneli Niyazi Bey de ,17 Nisan 1909'da Manastırdaki yabancı konsolosluklarda bulunan askeri ateşelerle ilişkiye geçerek askeri operasyonun kendi hükümetlerince nasıl algılanacağını anlamaya çalışmıştır.En çarpıcı yanıtı İngiliz askeri ateşesi vermiştir.Buna göre Kanun-i Esasi'nin gerçekten çiğnendiğine dair bir bilgisinin olmadığını,bu nedenle “ iç savaşta” hükümetinin ne tavır alacağını tahmin edemeyeceğini vurgulamıştır³⁵⁸.

İstanbul'a gönderilecek orduya Edirne'den takviye alınmasının yanı sıra Rumeli'nin diğer bölgelerinden de çok sayıda askerin katılması sağlanmıştır. Selanik Redif Fırkası'nın tüm taburları silah altına alınmıştır³⁵⁹. Manastır'daki çalışmalar sonucu Ohri'de Resneli Niyazi ile³⁶⁰ Kolağası Eyüp Sabri Bey'lerin komutasında iki tabur harekete geçirilmiştir³⁶¹. Serezde Miralay Hasan İzzet Bey'in çabalarıyla Redif Fırkasına, ihtiyatların dışında ,Müslüman,Bulgar,ve Rum gönüllüler de katılmıştır³⁶². Selanikteki Arnavut,Başkım Kulübünün propagandaları sonucu ise Arnavutluğun çeşitli yerlerinde toplanan gönüllüler meşrutiyeti kurtarmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir³⁶³

Ünlü İttihatçılardan Kazım Nami, sivil kesimin orduya olan ilgisini “ ... hemen gönüllüler yazılmağa başladı. Silah,elbise depoları açıldı;gönüllülere elbise,silah dağıtıldı.Bu gönüllüler içinde Türklerden başka Rum, Bulgar,Musevi gibi gayr-i müslim vatandaşlar da vardı. Hele Pepo Modyano adındaki Musevi genci ,Musevi vatandaşları gönüllü yazılmağa öyle teşvik etti ki bu gayretten mütehassis olmamak kabil değildi”³⁶⁴ diye tasvir emektedir.

³⁵⁸Swanson, *a.g.e.*, s.54.

³⁵⁹Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s.74. Celal Bayar, çalışmaları seferberlik ilanı olarak nitelendirmiştir. Bkz.Bayar, *a.g.e.*, C.1, s.213.

³⁶⁰Ohri Milli Taburu'nun silah altına alınması için bkz. Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.131.

³⁶¹Manastır Valisi Fahri Paşa, Kolağası Eyüp Sabri Bey'in komutasındaki taburun 20 Nisan 1909'da Ohri'den hareket ettiğini Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmiştir. Bkz. *B.O.A., T.F.R. 1.U.M.*, 29/2803-11.

³⁶²Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.132-133.

³⁶³*Y.a.g.e.*, s.131-132. Debre'de talep edilmemesine rağmen iki bin kişinin ısrarla harekete katılmak istedikleri hakkında bkz. *B.O.A., T.F.R. 1.U.M.*, 29/2803-12.

³⁶⁴Duru, *İttihat ve Terakki Hauraları*, s.40.

İT'nin "ittihad-ı anasır" kavramına hayat verme düşüncesi orduya gönüllü sağlamada patlama yaratmıştır. Bu nedenle Mahmut Şevket Paşa, 17 Nisan 1909'da Rumeli vileyetlerine bir genelge yayınlayarak İkinci ve Üçüncü ordulardan oluşturulan kuvvetin İstanbul'daki isyana karşı gerekli askeri önlemleri almada yeterli olacağını belirtmek zorunda kalmıştır³⁶⁵. Ayrıca halktan "başka gûne teşebbüssatta bulunmamalarını ve herkesin iş ve güçleriyle meşgul olmalarını" isteyerek profesyonel askerliği öne çıkartmaya çalışmıştır³⁶⁶.

Ancak Üsküp eşrafından bazıları Rumelideki bu asker toplama kampanyasını, İ.T.'nin meşrutiyeti kurtarma adı altında kendi konumunu güçlendirmek için yaptığı şeklinde yorumlamışlardır. Bunlar 18 Nisan 1909'da ayaklanma hakkında sağlıklı bilgiler elde etmek için Rumeli vilayetlerinden oluşturulacak bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdir³⁶⁷. Rumeli'deki siyasal gelişmeleri yönlendiren İttihatçılar, İstanbul'a herhangi bir heyet göndermenin askeri hareketi engelleyeceğini belirterek bu muhalif grubu ikna etmeye çalışmışlardır³⁶⁸. Öbür yandan ise askeri hazırlıklar tüm hızıyla sürdürmüştür.

İstanbul'daki ayaklanmayı bastırmak için Rumeli bölgesindeki askeri direniş boyutlarında olmasa da Anadolu'nun değişik yerlerinde de "gönüllülük" bağlamında kıpırdanmalar görülmüştür. Horasanlılar, Erzurum'da Dördüncü Ordu kapsamında oluşturulan milli taburlara³⁶⁹ "müttefik ve müttehid" iltihak ettiklerini hükümete bildirmişlerdir³⁷⁰. Bursa'da ise "istibdad idaresine" karşı gönüllü bir silahlı kuvvet oluşturulmuştur³⁷¹.

³⁶⁵B.O.A., T.F.R. 1.U.M., 29/2803-1,12.

³⁶⁶B.O.A., T.F.R. 1.U.M., 29/2803-1.

³⁶⁷B.O.A., T.F.R. 1.U.M., 29/2803-1,4,7.

³⁶⁸B.O.A., T.F.R. 1.U.M., 29/2803-1.

³⁶⁹Erzurum'da ayaklanma çıkınca bu kuvvetler harekete geçirilmemiştir.

³⁷⁰Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.37.

³⁷¹Bayar, a.g.e., C.2, s.356.

Anadolu'da ve Rumeli'de askeri önlemler alındıktan sonra Selanik'te hazırlanan kuvvetler, "Hareket Ordusu"³⁷² adıyla meşrutiyeti kurtarmak üzere yola çıkarılmışlardır. Bu ordunun finansmanını Mahmut Şevket Paşa, Rumeli vilayetleri müfettişliği ve uluslararası mali komisyon başkanlığı nüfuzunu kullanarak tütün rejisinin otuzbin lirasına el koyarak sağlamıştır³⁷³.

IV- MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN YILDIZININ PARLAMASI

A- Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girmesi

1- İlk Önlemler

Selanik'te, İstanbul'daki "irtica"nın tasfiye edilmesi için bir dizi askeri stratejiler geliştirilmiştir. Yapılan planlara göre başta Selanik ve Edirne olmak üzere diğer Rumeli kentlerinden yola çıkartılacak kuvvetler, Çataça'da toplanacaktı³⁷⁴. Tüm bu taşıma işlemleri Şark Demiryolları'na ait trenlerle gerçekleştirilecekti³⁷⁵. Ayrıca Anadolu'daki Abdülhamit yanlısı askeri birliklerin İstanbul'a yönelmelerini ve İstanbul'dan kaçacak isyancıların iç bölgelere dağılmalarını önlemek için Üçüncü Ordu merkezinden iki müfreze, İzmir yolu ile Eskişehir'e sevk edilecekti³⁷⁶. Bursa'da ise toplanan gönüllülerden isyancıların firarlarını engellemek için Mudanya'da ikinci bir engelleme hattı kurulacaktı³⁷⁷. Hareket Ordusu, İstanbul'a gönderilmeden önce kenttin askeri ve

³⁷²Bu orduya "Hareket Ordusu" adını veren Mustafa Kemal, bu kavramın nasıl ortaya çıktığını şöyle açıklamıştır: "İstanbul'a hitaben bir beyannâme yazmak lazım geldi. Bunu ben yazdım; sonra sefirlerle hitaben ikinci bir beyannâme yazdık. Bazı arkadaşlar Hürriyet Ordusu dediler. Halbuki bütün ordu Hürriyet Ordusu vaziyetinde idi. Operasyon kuvvetleri denilmesini de uygun bulmadım. Fransızc "mouvement" manasına gelen hareket kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halinde idik. Kuvvetlerimizin adı 'Hareket Ordusu' oldu." Bkz. Türklerin Altın Kitabı: Gazinin Hayatı, (Yayımlayan: Türk Neşriyat Yurdu), Ankara:1928, s.22.

³⁷³Swanson, a.g.e., s.53. Bu uğurda tüm servetini kullandığı iddiası için bkz. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.47; Yunus Nadi, a.g.e., s.125. Ordunun masraflarının Avusturya ve Almanya tarafından karşılandığı iddiası için bkz. W.M. Ramsay'dan naklen, Türkmen, a.g.e., s.43.

³⁷⁴Yunus Nadi, a.g.e., s.125; Türkmen, a.g.e., s.47; Karabekir, a.g.e., s.447-448.

³⁷⁵Tülbentçi, a.g.m., s.900.

³⁷⁶İkdam, 10 Nisan 1325, No:5356; Swanson, a.g.e., s.57.

³⁷⁷Bayar, a.g.e., C.2, s.360.

siyasi durumu hakkında Selanik'e bilgi akışını sağlamak için gizli bir karargah kurulacaktı. İttihatçıların görev alacağı bu merkezde, İstanbul basınında Hareket Ordusuyla ilgili yer alan haberler kontrol edilerek kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesi engellenecekti³⁷⁸.

Askeri ve siyasi önlemler alındıktan sonra 15 Nisan 1909'da gece vakti Binbaşı Muhtar Bey komutasında 1700 askerden oluşan ilk birlik Selanik'ten yola çıkarılmıştır³⁷⁹. Ertesi gün Edirne'den Kazım Karabekir, iki taburuyla Çatalca'ya hareket ederek bu askeri kuvvetlerle birleşmiştir³⁸⁰.

Hareket Ordusu'nun bu ilk ilerleyişi İstanbul'da halkı ve hükümeti heyecana sürüklemiştir³⁸¹. 16 Nisan 1909'da Meclis-i Vükela, askeri kuvvetlerin miktarını ve bunların Selanik'e geri gönderilmelerini ya da en azından Çatalca'da kalmalarını sağlamak için Tophane-i Amire Nazırı Ferik Hurşit Paşa başkanlığında bir nasihat heyetini Çatalca'ya göndermeye karar vermiştir³⁸². Heyet, Çatalca ve Hadımköyü'nde askerlerle yaptığı görüşmeler sonucunda ancak bunların İstanbul'a girmesini erteletebilmiştir³⁸³. Fakat Selanik'ten gelen askerler, bu sürenin isyancılar tarafından direnmek için hazırlık olarak kullanılması halinde, sorumluluğun hükümete ait olacağını bildirerek derhal İstanbul'a yürüyeceklerini açıklamışlardır. Ayrıca Hareket Ordusu askerleri; meşrutiyetin tehlikede olması nedeniyle harekete geçtiklerini, bu nedenle geri dönmelerine imkan olmadığını ve İstanbul askerlerinin kendilerini "selamlaması sonucu düşmanlığın kalkabileceğini" heyete aktarmışlardır³⁸⁴.

³⁷⁸Yeni Gazete'nin ikaz edilmesi için bkz. Yalman, a.g.e., s.113.

³⁷⁹B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, 265080. Hareket Ordusu'nun ilk birliklerinin Çatalca'ya ulaşmasından sonra ülkenin değişik yerlerinden gönderilen telgraflar için bkz. M.M.Z.C., D.1, İ.S.1, C.3, s.41-48,72-80,89-97.

³⁸⁰Karabekir, a.g.e., s.447-448.

³⁸¹İkdam, 5 Nisan 1325, No:5351.

³⁸²B.O.A., M.V.M., 126/55. Heyete erkan-ı harb mirlivası Çürüksulu Mahmut Paşa, Halep Mebusu Nafi Paşa, Üsküp Mebusu Sait Efendi, Rize Mebusu Mehmet Bey, ders vekili Halis Efendi ve bir dersiam katılmıştır. Bkz.Y.a.g.b.

³⁸³Muhtar Bey, heyetten Hoca Halis Efendi'yi askerlerle görüştürmemiştir. Bkz.Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.40. Hurşit Paşa'nın çektiği telgraf için bkz. M.M.Z.C., D.1, İ.S.1, C.3, s.40.

³⁸⁴B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden,265777.

Hükümet, Hurşit Paşa'nın izlenimleri doğrultusunda Hareket Ordusu ile isyancı askerleri karşı karşıya getirmeme stratejisi izlemeye çalışmıştır³⁸⁵. Siyasal gücü tükenmiş bulunan Meclis-i Mebusan ise Hareket Ordusu'nun bu manevrasını memnuniyetle karşılamıştır. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, “elbette oradan gelen asakir bağıyor ki, bizim bu hükümete emniyetimiz yoktur. Şüphesiz, hükümetin gönderdiği heyet-i nâsihayı dinleyemeyecektir. Onun bütün ümidi bu milletvekillerindedir, başka yerde değil”³⁸⁶ diyerek meclisi siyasi sorumluluk yüklenmeye davet etmiştir. Buna göre meclis, “İleride mucibi zarar ve elem olacak bir mesuliyete meydan” verilmemesi için Çatalca'ya bir nasihat heyeti gönderilmesine karar vermiştir³⁸⁷. Fakat Yusuf Kemal Bey'in başkanlığında Çatalca'ya gönderilen heyet³⁸⁸, doğrudan doğruya sorumlu kişilerle görüşmemesi nedeniyle bir sonuç elde edememiştir³⁸⁹.

Gönderilen heyetlerin istenileni sağlayamaması nedeniyle hükümet, bu kez de 18 Nisan 1909'da Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet ve Çürüksulu Mahmut Paşaları Hadım Köyü'ne göndererek Selanik'ten gelen askerlerin hareket tarzını öğrenmeye çalışmıştır³⁹⁰. Ahmet İzzet Paşa, görüşmelerde ılımlı davranarak ordunun İstanbul'a girmesine engel olmayacağı mesajlarını vermiştir. Ayrıca Hadımköyü'nde bulunan öncü birliklerin komutanlarıyla görüşerek Hareket Ordusu'nun Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ni muhatap olarak kabul etmesini ve Erkan-ı Harbiye Reisi aracılığıyla İstanbul'daki isyancı askerlere mesaj göndermesini istemiştir³⁹¹.

Hükümetin nasihat heyetlerini kullanarak Hareket Ordusu'nun Çatalca'da kalmasını sağlama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Oysa Çatalca'daki

³⁸⁵Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.41.

³⁸⁶M.M.Z.C., D.1, İ.S.1, C.3, s.40-41.

³⁸⁷Y.a.g.e., s.40-41; Heyette yer alan kişilerin isimleri için bkz.Y.a.g.e., s.41.

³⁸⁸Heyet katibi'nin yaptığı araştırmaya göre otuzbir kişilik heyette; ondört “halis ittihatçı”, onyediy farklı eğilimlerde kişi bulunmakta idi. Bkz Tengirşek, a.g.e., s.113.

³⁸⁹Y.a.g.e., s.113-114.

³⁹⁰Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.1, (Haz: Süheyl İzzet Furgaç), İstanbul: 1992, s.67; Türkmen, a.g.e., s.51. Nazım Paşa'nın heyette bulunduğu iddiası için bkz. İkdam, 7 Nisan 1235, No:5353.

³⁹¹Bayar, a.g.e., C.2, s.625-630.

kuvvetler Rumeli'nin çeşitli kent ve kasabalarında akın akın gelen askeri birlik ve gönüllülerle sürekli artmıştır. Ordunun miktarı 18 Nisan 1909'da onbeş bine ulaşmıştı³⁹². Çatalca'da toplanan askerler arasında en dikkati çeken nokta, nefer elbisesi giymiş İttihatçı subayların, İstanbul'daki isyancıların aleyhine proramanda yapmaları olmuştur³⁹³. Bu kişiler hem siyasal bilinçten yoksun askerleri örgütleyerek harekete hazır duruma getirmişler hem de orduya sızacak bozgunculara karşı önlemler almışlardır³⁹⁴.

Hareket Ordusu'nun askeri yönden iyice güçlendirilmesinden sonra 17 Nisan 1909'da bazı birlikler Ispartakule'den Küçük Çekmece'ye kaydırılmıştır³⁹⁵. İki gün sonra da Küçük Çekmece'deki bir jandarma müfrezesi Ayastefanos istasyonunu işgal ederek İstanbul'u iyice sıkıştırmaya başlamıştır³⁹⁶.

İstanbul'daki ayaklanma üzerine "hürriyet" in yeniden iade edilmesi için çaba gösteren askeri ve sivil güçler, ilk önlemleri aldıktan sonra kararlı bir şekilde istibdadın üzerine yürüyüşe geçmişlerdir.

2- Eylemleri

Hareket Ordusu'nun askeri ve politik bir çekim merkezi haline gelmesinden sonra bu ordunun askeri ve siyasi eylemleri yoğunlaşmıştır. Nitekim, Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, dış güçlerden özellikle İngiltere'nin olası bir müdahalesine olanak tanımamak için 19 Nisan 1909 günü Dedeoğaç'tan İstanbul'daki elçiliklere bir telgraf göndererek ordunun amaçlarını açıklamıştır³⁹⁷. İstanbul'daki

³⁹²Mücahid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.14; Türkmen, a.g.e., s.54.

³⁹³Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara: 1988, s.35-36.

³⁹⁴Y.a.g.e., s.36-37. Bu sivil giyimli propagandacıların ellerinde ise zabıt alâmeti olarak dürbünler mevcut idi. Bkz.İkdam, 8 Nisan 1235, No:5354.

³⁹⁵250 nefer ve 60 subay Küçük Çekmece İstasyonu'nu işgal etmişlerdir. Bkz.Mücahid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.14-15; Türkmen, a.g.e., s.53.

³⁹⁶Türkmen, a.g.e., s.54.

³⁹⁷İkdam, 6 Nisan 1235, No:5352; Yunus Nadi, a.g.e., s.111; Ahmad, İttihat ve Terakki, s.84;

yabancı devlet temsilcilerinin bilgilendirilmesi anlamına gelen telgrafta; ordunun meşrutiyeti güçlendirmek için harekete geçtiği, elçilerin ve bütün yabancıların can ve mallarının korunacağı ve asayişin ihlal edilmesine izin verilmeyeceği belirtilmiştir³⁹⁸.

Hareket Ordusu'nun diplomatik çevrelere yönelik bu manevrasından sonra Erkan- Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya ve İstanbul halkına da birer telgraf çekilerek izlenecek stratejiler hakkında ipuçları verilmiştir³⁹⁹. Ayaklanan askerlere Ahmet İzzet Paşa aracılığıyla gönderilen mesajda; Hareket Ordusu'nun Ayastefanos önlerine geldiği, tutuklu subayların hemen serbest bırakılması, alınacak önlemlere kesinlikle karışılmaması ve bir daha siyasi işlere karışmayacaklarına dair Şeyhülislam ve ders vekili huzurunda yemin etmeleri istenmiştir⁴⁰⁰.

İstanbul halkına ise yapılacak askeri hareketin meşru temellere dayandığı, gerçek amacın meşruti hükümetin hiç bir kuvvetin sarsamayacağı surette kuvvetlendirilmesi, şeriat kuvvetiyle desteklenen Kanun-ı Esasi'nin üstünde hiç bir kanun, hiç bir gücün olmadığı ve olamayacağının kanıtlanması ve suçluların cezalandırılması gibi noktalar belirtilmiştir⁴⁰¹. Ayrıca adı olaylara karışmamış sıradan halkın, ulemanın ve erlerin korunacağı açıklanarak Hareket Ordusu'nun bu kesimlerle bir sorununun olmadığı dile getirilmiştir⁴⁰². Böylece Hareket Ordusu amaçlarını ve hareket tarzını açıklayarak kendisine yönelik olumlu bir kamuoyu yaratmak istemiştir.

Hareket Ordusu'nun bu beyannamelerinden sonra ordunun esas birlikleri Hadımköyü'nden Halkalı'ya hareket etmişlerdir⁴⁰³. Bu nedenle Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, ordunun askeri, siyasi ve psikolojik olarak hazır duruma geldiğini düşünerek artık İstanbul'a girilebileceğini Selanik'e bildirmiştir⁴⁰⁴.

Türkmen, *a.g.e.*, s.51-52; Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s.139.

³⁹⁸*Mücahid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu*, s.14; Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.111.

³⁹⁹*İkdam*, 8 Nisan 1235, No:5354.

⁴⁰⁰*Y.a.g.g.: Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.6, s.3445; Türkmen, *a.g.e.*, s.58.

⁴⁰¹Telgrafın tam metni için bkz.*İkdam*, 8 Nisan 1235, No:5354; Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.149-150.

⁴⁰²Yunus Nadi, *a.g.e.*, s.150-151.

⁴⁰³Bu tarihte Hareket Ordusu'nun nizami birliklerinin sayısı 40-50 bin dolayında, gönüllülerin mevcudu ise 20-25 bin idi. Bkz.*İkdam*, 11 Nisan 1235, No:5357.

⁴⁰⁴Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s.47-48.

Fakat İ.T., Hüseyin Hüsnü Paşa'nın gerekli askeri ve politik manevra yeteneğinden yoksun olduğunu gündeme getirerek başka birisinin liderliğini gündeme getirmiştir. Kuşkusuz Cemiyet, ayaklanmanın bastırılmasıyla en yüksek düzeyde siyasi faydayı sağlamak istemiştir. Bu nedenle İ.T. Cemiyeti Selanik Merkezi Umumisi, baştan beri ayaklanmanın bastırılması için kendileriyle birlikte hareket eden Mahmut Şevket Paşa'ya hareketin komutanlığını vermeyi kararlaştırmıştır⁴⁰⁵. Öteden beri öne çıkmak isteyen Mahmut Şevket Paşa, bu teklifi tereddüt göstermeden kabul etmiştir⁴⁰⁶.

Mahmut Şevket Paşa, Ayastefanos'a hareket ederek komutanlığı ele almadan önce 21 Nisan 1909'da Serez'den hükumete bir telgraf çekerek ülkenin karışıklıklardan ve tehlikelerden kurtarılması için İkinci ve Üçüncü Orduların harekete geçtiğini bildirmiştir⁴⁰⁷. Bununla birlikte daha fazla kan dökülmemesi için alınmasını istediği önlemlerin öğrenilmesi ve bunların yürütülmesi konusunda izlenecek yöntemlerin görüşülmesi için hükümetin oluşturacağı sorumlu bir heyetin telgrafhanede hazır bulunmasını istemiştir⁴⁰⁸. Bunun üzerine hükümetin görevlendirdiği Şura-yı Devlet Reisi Raif Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi, Bab-ı ali Telgrafhanesine giderek Mahmut Şevket Paşa'nın alınmasını istediği önlemler paketini telgrafla almışlardır⁴⁰⁹. Kısaca alınması istenen önlemler şunlardır:

- 1- İstanbul'da bozulan asayişin sağlanması,
- 2- Çeşitli teşvikler sonucu siyasileşen halkın ve askerlerin itaat atına alınması,
- 3- İsyana katılanların ve önderlerinin kanunlar çerçevesinde cezalandırılması,
- 4- İstanbul'daki tüm askeri güçlerin düşünsel olarak "zehirlenmiş" olmaları nedeniyle padişahı koruyacak bir miktar askerin dışında diğerlerinin terhis edilmesi, Üçüncü Ordu'dan bir fırkanın Davut Paşa ve Rami kışlalarına yerleştirilmesi ve İstanbul'un asayiş için yalnız polis ve jandarmaların kullanılması,
- 5- İstanbul ve çevresinde İdare-i Örfiye'nin ilan edilmesi,

⁴⁰⁵Y.a.g.e., s.48-49; Swanson, a.g.e., s.58; Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, İstanbul:1950, s.518.

⁴⁰⁶Mücahid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.6.

⁴⁰⁷B.O.A., M.V.M., 127/7-1.

⁴⁰⁸Y.a.g.b.

⁴⁰⁹B.O.A., M.V.M., 127/4-1; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.47-48.

6- Meclis-i Mebusan'ın anayasaya uygun olarak toplanması ve kendisine bir başkan seçmesi,

7- Anayasaya uygun olarak bir hükümetin kurulması,

8- Meclis-i Mebusan'ın basın, dernek, kulüp, toplantı ve serseri nizamnamelerini yapması ve bu yasalar çıkıncaya kadar İdare-i Örfiye'nin yürürlükte kalması⁴¹⁰.

Mahmut Şevket Paşa, sert bir üslup kullanarak bütün önlemlerin alınması konusunda ordunun kararlı bulunduğunu ve hükümetin yirmidört saat içinde bu istekleri kabul etmemesi halinde sorumluluğun kendisinde olmayacağını çok net bir şekilde ortaya koymuştur⁴¹¹.

Hükümet ise ileri sürülen istekleri ilkesel olarak kabul ettiğini açıklamıştır⁴¹². Fakat ayaklanan askerlerin silahlarının toplanması ve idare-i örfiye ilan etmenin kendi sorumlulukları dışında olduğunu belirtmiştir⁴¹³. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, isyancı askerleri zaafa uğratmak için hükümetle ikinci defa haberleşerek İstanbul'da bulunan 1321-1322'li ihtiyat askerlerinin derhal terhisini istemiştir⁴¹⁴. Siyasal gücü iyice tükenmiş bulunan hükümet, askeri güçlerin kendi kontrolleri altında bulunmadığını ileri sürerek bu isteği gerçekleştiremeyeceğini söylemiştir⁴¹⁵. Hükümetin bu tavrı karşısında Hareket Ordusu'nun daha etkin hale getirilmesi için yeni stratejiler geliştirilmiştir. Bu nedenle Birinci Mürettep Fırkası Erkan-ı Harbi Mustafa Kemal Bey⁴¹⁶, 21 Nisan 1909'da orduda disiplinin sağlanması ve düzenli hareket edilmesi için bir emir yayınlamıştır. Bu bildiri; Hareket Ordusu'nun görevinin askeri

⁴¹⁰B.O.A., M.V.M., 127/4-1-2.

⁴¹¹Y.a.g.b. Mahmut Şevket Paşa, istekler için hükümete 24 saat süre tanıdığını vilayetlere bildirmiştir. Bkz.Bayar, a.g.e., C.2, s.610-611.

⁴¹²B.O.A., M.V.M., 127/7-1-2.

⁴¹³Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.48.

⁴¹⁴B.O.A., M.V.M., 127/7-1-2; Türkmen, a.g.e., s.65.

⁴¹⁵B.O.A., M.V.M., 127/7-2.

⁴¹⁶Enver Bey'in Berlin'den, İsmail Hakkı Bey'in Viyana'dan, Fethi Bey'in Paris'ten ateşemiliterlik görevlerinden istifa ederek Selanik'e gelmelerinden sonra Hareket Ordusu'nda görev dağılımı yeniden yapılmıştır. Bkz.Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908-1914), İstanbul:1983, s.166-167.

olduğunu, İstanbul ile politik konular üzerine görüşme yapmanın uygun olmadığını ve hiçbir rütbe sahibinin belirlenen amaçlar dışına çıkmamasını belirtmiştir⁴¹⁷.

Böylece Hareket Ordusu ile hükümet arasında köprülerin atılmasından sonra İstanbul'a girme planları uygulamaya sokulmuştur. Enver , İsmail Hakkı ve Fethi Beyler yapılan planlar gözden geçirmek üzere Ayastefanos'a gitmişlerdir⁴¹⁸.

Mahmut Şevket Paşa ise 21 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'na komuta etmek üzere Rumeli Müfettişliğine ait işleri Başkatip Halil Bey'e bırakarak⁴¹⁹ Ayastefanos'a hareket etmiştir. Aynı zamanda Hüseyin Cahit, Cavit ve Rahmi Bey gibi ünlü İttihatçılar da gelişmeleri yakından takip etmek üzere ordunun genel karargahına gitmişlerdir⁴²⁰.

Mahmut Şevket Paşa, 22 Nisan 1909'da Ayastefanos'a ulaştığında Hareket Ordusu askeri ve politik olarak hazır duruma gelmişti. Son olarak donanmadaki subay ve askerlerin de Hareket Ordusu ile birlikte kanlarının son damlasına kadar mücadele edeceklerini açıklamaları orduyu iyice güçlendirmiştir⁴²¹. Nitekim donanmadan Ertuğrul Korveti, Asar-ı Tefvik Fırkateyni, Feth-i Bülent ve Peyk-i Şevket torpidoları Ayastefanos önüne kadar gelip, Mahmut Şevket Paşa'nın emrine girmişlerdir⁴²².

Böylece Hareket Ordusu büyük bir güç ve prestijle meşrutiyeti kurtarmak üzere İstanbul'un surlarına dayanmıştır.

⁴¹⁷Türkmen, *a.g.e.*, s.43.

⁴¹⁸*İkdam*, 9 Nisan 1235, No:5355.

⁴¹⁹*B.O.A., T.F.R. 1.U.M.*, 28/2771; Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s50.

⁴²⁰Türkmen, *a.g.e.*, s.64. İ.T., Hareket ordusu ile olan bu birlikteliğinin yanlış yorumlanmaması için daha önce bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; "31 Mart"ın görünüşte İ.T.'yi, fakat gerçekte meşrutiyeti hedef aldığını, ordunun ise askerlerin bu eylemde araç olarak kullanılmasından dolayı şan ve şerefine sürülen lekeyi silmek ve meşrutiyeti kurtarmak için harekete geçtiği açıklanmıştır. Ayrıca Cemiyetin hiçbir siyasal beklentisinin ve amacının olmadığı vurgulanmıştır. Bkz. *İkdam*, 15 Nisan 1235, No:5359.

⁴²¹*İkdam*, 9 Nisan 1235, No:5355.

⁴²²*İkdam*, 10 Nisan 1235, No:5356.

3- Ayaklanmanın Bastırılması

Mahmut Şevket Paşa, 22 Nisan 1909'da Ayastefanos'tan sadarete bir telgraf göndererek Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceğini bildirmiştir. Bu nedenle istenmeyen olayların meydana gelmemesi ve askeri kayıpların olmaması için alınması gereken önlemleri görüşmek üzere Hassa Ordusu Komutanı Nazım Paşa'yı Ayastefanos'a çağırmıştır⁴²³. Görüşmelerde bulunmak üzere Ayastefanos'a giden Nazım Paşa, İstanbul'daki askeri güçlerin komutansız kalması için geri dönüşüne izin verilmemiştir⁴²⁴. Ertesi gün padişaha da haber gönderilerek Rumeli'den gelen kuvvetlerin kendisini hal' etmeyeceğini, ancak "tedib-i usat sırasında birtakım fesede kargaşalık çıkararak hayat-ı hümayunlarına iras-ı mazarrat edecek olurlar ise bundan dolayı ordunun hiçbir mesuliyet" altına girmeyeceği açıklanmıştır⁴²⁵. Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun padişaha yönelik herhangi bir amaç taşımadığını belirtmesi, ayaklanmanın kısa bir süre içinde bastırılması ve olası bir siyasi kaosun önüne geçmek için idi. Nitekim aynı gün Sadrazamlığa gönderilen bir telgrafta bu görüşler tekrarlanmış ve bunların gazetelerde yayınlanması ve elçiliklere bildirilmesi istenmiştir⁴²⁶.

Hareket Ordusu'nun siyasi gelişmeleri yönlendirir hale gelmesi sonucu 23 Nisan 1909'da Abdülhamit'in Cuma selamlığına çok az kişi katılmıştır⁴²⁷. Daha önce ayaklanmayı alkışlayan İstanbul basını ise Hareket Ordusu'nun en ateşli taraftarı haline gelmeye başlamıştı. Nitekim İkdam, "... artık bu ordunun süngü parıltıları karşısında ... millet otuz üç seneden beri gördüğü istibdattan, otuz üç seneden beri duçar olduğu ümitsizlikten kâmil halas"⁴²⁸ bulacağını okuyucularına duyurmuştur. Kuşkusuz Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden önce yaşanan en önemli siyasal gelişme

⁴²³B.O.A., M.V.M., 127/7-1-2; Danişment, 31 Mart Vak'ası, s.112.

⁴²⁴Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.188-189; Türkmen, a.g.e., s.69.

⁴²⁵Ali Cevat, a.g.e., s.68.

⁴²⁶Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1325, No:191; Ali Cevat, a.g.e., s.69.

⁴²⁷Ali Cevat, a.g.e., s.68.

⁴²⁸İkdam, 11 Nisan 1235, No:5357; Yunus Nadi, a.g.e., s.184 vd. Diğer gazetelerin taraf değiştirmesi için bkz.Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.184-185.

Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın, Meclis-i Umumî-i Milli adıyla Ayastefanos'taki Yat Kulübü'nde toplanması olmuştur⁴²⁹. Milli Meclis, Meclis-i Ayan Başkanı Sait Paşa'yı oy birliğiyle başkanlığa seçmiştir⁴³⁰. Daha sonra ise ayaklanma sırasında geçici olarak Meclis-i Mebusan başkanı seçilen Halep Mebusu Mustafa Efendi istifa ederek, Ahmet Rıza Bey'in başkanlığı oybirliğiyle kabul edilmiştir⁴³¹. Bu gelişmeden sonra Sait Paşa, Ahmet Rıza Bey ile ortaklaşa başkanlık yapmışlardır⁴³².

Meclis-i Umumi ilk olarak Hareket Ordusu'nun meşruti koşulları sağlama çabalarını ve bu bağlamda “neşr olunan beyannamenin muhteviyatını” tasvip ettiğini ve ordunun “emr ü hareketi âmal-i millete muvafık” olduğunu kamuoyuna açıklamıştır⁴³³. Böylece ayaklanma karşısında aldıkları tutum nedeniyle siyasal etkinlikleri iyice azalan mebusan ve ayan meclisleri tekrar siyasi çekim merkezi haline gelmek istemişlerdir⁴³⁴.

Ayaklanmanın bastırılması öncesinde yaşanan siyasal gelişmeler, Hareket Ordusu'nun gücünü iyice arttırmıştır. Nitekim Mahmut Şevket Paşa, 23/24 Nisan 1909'da askeri ve politik koşulların olgunlaştığını düşünerek Hareket Ordusu'nun İstanbul'un içlerine ilerleme emrini vermiştir⁴³⁵. Hareket Ordusu birlikleri dört koldan ilerleyerek Bosnaviran'ı, Baruthane ve Bakırköyü işgal ederek Rami kışlasına kadar olan bölgeyi kontrol altına almıştır⁴³⁶. Kısa bir süre sonra Hareket Ordusu'nun öncüleri Kağıthane ve Maslak dolaylarına kadar ilerlemişlerdir. İstanbul'un böylesine kısa bir süre içinde düzenli olarak kuşatılması sarayı, hükümeti ve halkı büyük bir

⁴²⁹ Akşin, Şariatçı Bir Ayaklanma, s.189; a.g.e., s.141. Hareket Ordusu'nun kararlı tutumu karşısında Meclis-i Mebusan'ın “bazı şeyleri” farkederek Ayastefanos'ta toplanma savı için bkz.Zekeriya T. Balioğlu, “Meşrutiyet'in Meşruiyyetten Düşüğü Gün:31 Mart”, Tarih Medeniyeti, S.13, (Mart 1995), s.38.

⁴³⁰ Sait Paşa, a.g.e., C.2, K.2, s.476.

⁴³¹ İkdam, 11 Nisan 1235, No:5357.

⁴³² Ahmet Rıza Bey'in Anıları, s.38.

⁴³³ Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1325, No:191; a.g.e., s.70.141.

⁴³⁴ Mebuslar ve ayan üyelerinin Ayastefanos'a kadar gelerek Hareket Ordusu komuta heyetine, İstanbul'da aldıkları kararların tehdit altında alınmış olduğunu, bu nedenle kararların hükümsüz olması gerektiğini ve askeri harekâtı tasvip ettikleri savı için bkz. Ilgar, a.g.m., s.25-26.

⁴³⁵ Mahmut Şevket Paşa'nın iki numaralı ordu emri için bkz.Y.a.g.m., s.26 vd.

⁴³⁶ Y.a.g.m., s.27-28; Türkmen, a.g.e., s.77.

heyecana sürüklemiştir. Abdülhamit, gelişmeler hakkında bilgi almak için Başkatip Ali Cevat Bey'i evinden çağırmıştır⁴³⁷. Sarayda bulunan Tevfik, Harbiye Nazırı Ethem ve İkinci Fırka Komutanı Memduh Paşalar ise toplanarak genel bir durum değerlendirmesi yapmışlardır. Bu toplantı sonucunda ancak askerler arasında büyük bir karizmaya sahip bulunan Nazım Paşa'nın Ayastefanos'tan geri çağırılması kararı alınabilmiştir⁴³⁸. Kuşkusuz en büyük panik, Yıldız civarına konuşlandırılmış bulunan İkinci Fırka askerleri arasında görülmüştür. Bu askerler kendilerine cephaneye verilmemesi üzerine Sadrazam ve Harbiye Nazırının bulunduğu Yıldız Kasrına girerek, "Askeri vuracaklar, bizim ne günahımız vardır? Cephaneye isteriz. Karı gibi ölmek istemeyiz. Onlar asker ise biz de askeriz"⁴³⁹ diyerek direneceklerini söylemişlerdir. Kendilerine Hareket Ordusu'nun barışmak için geldiği ve padişahın kan dökülmemesi için emri bulunduğu söylenilmesine rağmen kızgın kitle cephanelik kapılarını kırarak istediklerini almışlardır⁴⁴⁰. Bunu haber alan Padişah kendi dairesi önündeki binek taşına çıkarak "Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar"⁴⁴¹ demiştir. Abdülhamit'in Hareket Ordusu'na karşı direnilmemesi yönündeki bu çabası, onun klasik manevralarından birisi idi. Böylece Hareket Ordusu'nun desteğini yanına almayı amaçlamıştır.

Hareket Ordusu birlikleri, isyancılara kesin bir darbe vurmak amacıyla 24 Nisan 1909'da Rumeli'den getirdiği ağır toplar eşliğinde İstanbul'a girmişlerdir⁴⁴². Kısa bir süre içinde Birinci Fırka Kalfaköy'den Boğaziçi'ne kadar, İkinci Fırka ise Ayastefanos'tan Sirkeci'ye kadar olan bölgeyi kontrolleri altına almışlardır⁴⁴³. Bu arada Harbiye Mektebi öğrencileri ise kendi aralarında iki bölük oluşturarak Hareket Ordusu'na katılmışlardır. Bir bölük elçiliklerin korunmasını üstlenirken diğeri de Taksim Kışlası'na yapılan saldırıda yer alacaktı⁴⁴⁴. Sürekli katılımlarla iyice güçlenen

⁴³⁷Ali Cevat, a.g.e., s.70.

⁴³⁸Nazım Paşa, bu çağrıya yanıt bile vermemiştir. Bkz.Y.a.g.e., s.70.

⁴³⁹Y.a.g.e., s.70-71.

⁴⁴⁰Y.a.g.e., s.71; Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.200.

⁴⁴¹Ali Cevat, a.g.e., s.71.

⁴⁴²Mücahid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.16; Ilgar, a.g.m., s.25.

⁴⁴³Türkmen, a.g.e., s.83.

⁴⁴⁴Kuran, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, s.154-155.

Hareket Ordusu, gün boyu süren şiddetli çatışmalardan sonra isyancıların güçlü olduğu Babıali, Taksim ve Taşkılla bölgelerini ele geçirmiştir⁴⁴⁵. Tüm planları büyük bir özenle uygulamaya sokan Hareket Ordusu komutanları, kontrolleri altına aldıkları bu bölgelerin güvenliğini sağlamak için Rumeli'den getirttikleri jandarma birliklerini sokaklarda devriye gezdirmişlerdir⁴⁴⁶.

Öte yandan Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'un ele geçirilmesinde en fazla hassas davrandığı yer Yıldız Sarayı olmuştur. Daha önce yapılan askeri planlar uyarınca Topağacı ve Nişantaşı semtlerine ağır toplar yerleştirilmiştir⁴⁴⁷. Gerek bu askeri hazırlıklar gerekse İstanbul'un değişik semtlerinden gelen top-tüfek sesleri Yıldız Sarayını büyük bir endişeye düşürmüştür⁴⁴⁸. Bunun üzerine sarayın çevresine yerleştirilmiş bulunan İkinci Fırka askerleri direniş hazırlıklarına hız vermişlerdir. Fakat Padişah, Sadrazam, Harbiye Nazırı ve İkinci Fırka komutanı devletin en önemli siyasal merkezlerinden biri olan sarayda bir iç çatışmanın yaşanmaması için çaba harcamışlardır⁴⁴⁹. Bu nedenle İkinci Fırkanın askerleri ve Yıldız kuşatan birliklerin komutanı Şevket Turgut Paşa ile yapılan görüşmeler sonucunda bir çatışmaya meydan verilmeden bölgenin teslimi sağlanmıştır⁴⁵⁰. Böylece 24 Nisan 1909'da Anadolu yakasındaki Üsküdar Selimiye Kışlası dışındaki tüm İstanbul, Hareket Ordusu'nun denetimi altına girmiştir.

Hareket Ordusu'nun bu başarısı üzerine ordunun komuta heyeti, kenttin güvenlik sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştır. Bu nedenle Hareket Ordusu öncü komutanlarından Miralay Galip Bey, Dersaadet Jandarma ve Polis Müfettiş-i Umumiliği'ne getirilmiştir. Galip Bey'in ilk eylemi, 24 Nisan 1909'da İstanbul halkının günlük yaşamını

⁴⁴⁵İkdam, 13 Nisan 1325, No:5358; Yunus Nadi, a.g.e., s.212-213; Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.203.

⁴⁴⁶Bir çok genç subay, bu iş için jandarma kılığına girmişti. Bkz. Yunus Nadi, a.g.e., s.202.

⁴⁴⁷Mahmut Şevket Paşa'nın beş numaralı ordu emri için bkz. İlgar, a.g.m., s.30-31.

⁴⁴⁸Ali Cevat, a.g.e., s.71.

⁴⁴⁹Y.a.g.e., s.71-72.

⁴⁵⁰Yıldız Sarayı'nın teslimi için bkz. Y.a.g.e., s.71-72; Karal, a.g.e., C.9, s.103.

düzenleyen beyannamesi olmuştur⁴⁵¹. Kısaca beyannamede şu noktalara yer verilmiştir:

1- Halkı heyecana sürükleyecek hareketlerden kaçınılması. Örneğin; kışkırtıcı yazıların yazılması heyecanlı sözlerin söylenmesi, sokaklarda koşuşturulması gibi hareketlerden çekinilmesi.

2- Hızlı bir şekilde ülkede asayişin sağlanması için halkın Hareket Ordusu'nun görevlendirdiği askerlere ve Selanik'ten getirtilen polis ve jandarmalara yardımcı olması, gece saat 20'den sonra fenerli ve fenersiz hiç kimsenin sokaklarda dolaşmaması,

3- Askeri güçlerle inzibat görevlilerin dışında hiç kimsenin silah taşımaması, taşıyanların cezalandırılması.

4- Ayaklanma bastırıldığından halkın ve bütün tüccar ve esnafın işlerine devam etmesi⁴⁵².

Hareket Ordusu'nun çalışmalarını kolaylaştırıcı bu önlemlerin alınmasından hemen sonra İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan isyancı askerler, tren ve Garb adlı bir buharlı gemiyle Selanik'e gönderilmişlerdir⁴⁵³. Kuşkusuz İsyancıların on gün egemen olduğu bir kentte asayişin sağlanması için bu girişimler yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, 25 Nisan 1909'da İstanbul'da İzmit ve Çatalca Sancaklarında idare-i örfiye ilan ederek⁴⁵⁴ daha etkin çalışmanın koşullarını yaratmıştır. Buna göre; "mahall-i asayiş" tehdit edecek en ufak bir hareketin şiddetle cezalandırılacağı ve herkesin ona göre davranması gerektiği kamuoyuna açıklanmıştır⁴⁵⁵. Kanun-ı Esasi'ye göre hükümetin yetkisinde bulunan sıkıyönetimin, Mahmut Şevket Paşa tarafından ilan edilmesi, hükümetin siyasal varlığına büyük bir darbe vurmuştur⁴⁵⁶. Sadrazam Tevfik Paşa, yaşanan bu anayasal krizi çözmek amacıyla kabineyi toplamış ve bu arada sıkıyönetimin ilanı için bir mazbata kaleme

⁴⁵¹Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1325, No:192.

⁴⁵²Beyannamenin tam metni için bkz.Y.a.g.g.

⁴⁵³Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.129; Cullagh, a.g.e., s.211.

⁴⁵⁴B.O.A., Y.E.E., Kısım:6, Evrak:1754, Zarf:82, Karton:3.

⁴⁵⁵Y.a.g.b.

⁴⁵⁶Mahmut Şevket Paşa, hükümetten sıkıyönetimin ilan edildiğini elçiliklere bildirmesini istemiştir. Bkz. Danişmend, 31 Mart Vak'ası, s.134.

aldırtmıştır⁴⁵⁷. Böylece hükümet oybirliğiyle 24 Ramazan 1294 tarihli İdare-i Örfiye Karamamesi'ni yürürlüğe koyarak⁴⁵⁸. Mahmut Şevket Paşa'nın eylemine meşruiyet kazandırmıştır. İdare-i örfiyenin ilan edildiği Meclis-i Umumi'ye bildirildiğinde ise bazı mebusların tepkilerine yol açmıştır⁴⁵⁹. Agop Babikyan Efendi, meşrutî düzenlerde idare-i örfiyenin “kanun-u mahsusla” ilan edildiğini ve bu nedenle mecliste yasal düzenlemelerin yapılması için bir komisyon oluşturulmasını önermiştir⁴⁶⁰. Lütfi Fikri Bey ise, ileri sürülen düşüncelerin teorik olarak yerinde olduğunu, fakat hazırlanacak bir kanunun Abdülhamit'in onayına sunulması gerektiğini açıklayarak bu tür siyasi çözümlere karşı çıkmıştır⁴⁶¹.

Meclis-i Umumi'de son gelişmelerin ortaya çıkardığı idare-i örfiye krizi, Hareket Ordusu Komutanlığı'nın “kuvve-i icraiye”yi eline aldığı savının gündeme getirilmesiyle daha da şiddetlenmiştir⁴⁶². Nitekim Yorgo Boşo Efendi, “Burada büyük bir yanlış görüyorum, Hürriyet Ordusu için kuvve-i icraiye deniliyor, askeri kumandanı kuvve-i icraiye değildir. O, hürriyeti muhafaza için gelmiştir. Bize geçen dendi ki kumandan, meclisin kararını tatbik me'murdur. Halbuki şimdi bunun aksi anlaşılıyor. Hürriyet Ordusu bizim emrimiz altında değil, biz onun emri altına girmişiz” diyerek “bir sadaret, bir de hürriyet ordusu” olmak üzere iki yürütme gücünün varlığına dikkati çekmiştir. Hatta Yorgo Boşo Efendi, eleştirilerinin dozunu daha da artırarak idare-i örfiyenin ilanına gerek olmadığını ileri sürmüştür⁴⁶³. Bunun üzerine mecliste bulunan İttihatçı mebusların idare-i örfiyenin gerekliliği üzerine yaptıkları konuşmalar sonucu, Süleyman Sudi Bey'in önergesi⁴⁶⁴ 107 oyla kabul edilmiştir⁴⁶⁵.

⁴⁵⁷B.O.A., M.V.M., 127/10.

⁴⁵⁸Y.a.g.b.

⁴⁵⁹Meclis-i Umumi, idare-i örfiyenin ilan edildiğini Mahmut Şevket Paşa'nın 25 Nisan 1909 tarihli telgrafıyla öğrenmiştir. Telgraf metni için bkz. Meclis-i Umumi Zabıt cerideleri, C.1, s.77.

⁴⁶⁰Y.a.g.e., s.27.

⁴⁶¹Y.a.g.e., s.27-28.

⁴⁶²Kozmîdi Pandelaki Efendi, “Kuvve-i icraiye, bugün kumandanlığın elinde bulunuyor” sözleri için bkz, Y.a.g.e., s.28.

⁴⁶³Y.a.g.e., s.29.

⁴⁶⁴Önergenin metni şöyledir:

Riyaset-i Celiliye

Müddet tayin ve tahdidi icap emeyip Hareket Ordusu Kumandanlığının talebi üzerine memleketin iade-i asayişine değin muvakkaten idâre-i örfiyenin tasdikini talep eylerim.

Bayezit Mebusu Süleyman Sudi.

Bkz. Y.a.g.e., s.32.

⁴⁶⁵Y.a.g.e., s.32.

Meclis-i Umumi, güvenlik nedeniyle kendi çalışma binasından uzak bir yerde yaptığı bir toplantıda, idare-i örfiye ile ilgili ortaya çıkan fiili bir durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bununla yetinmeyen Mahmut Şevket Paşa, hareket alanını genişletmek için Şile Kazası'nda da idare-i örfiyenin ilan edilmesini sağlamıştır⁴⁶⁶. Bu yasal düzenlemelerin yapılmasından sonra sayıları bir hayli fazla olan işsiz-güçsüz serserileri memleketlerine göndermiştir. Abdurrahman Şeref Efendi yapılan uygulamaları şöyle kaleme almıştır: “geceleri her tarafta asker ve jandarma devriyeleri gezerek tesadüf eyledikleri mechûlü'l-ahvâl kimseleri tevkif eylediklerinden ve bu korku te'siri ile zevât-ı ma'rûfe bile erkence meskenlerine çekildiklerinden bir-iki gün zarfında İstanbul'da asayiş ve emniyet tamamıyla îade kılınmıştır”⁴⁶⁷. demiştir

Mahmut Şevket Paşa, açıklanan bu önlemler paketi ve uygulamalarından sonra birkaç günden beri yaşananları bir bildiriyle İstanbul kamuoyuna duyurmuştur⁴⁶⁸. Bildirede; 24 Nisan 1909 cumartesi günü sabahın erken saatlerinde şehre girildiğini, dükkanların kapalı, halkın evlerinde olması nedeniyle kayıpların az olduğunu⁴⁶⁹, ordunun İstanbul'da ilerleyişi sırasında yer yer direnişlerle karşılaştığını ve bunların top ateşiyle susturulduğu açıklamıştır⁴⁷⁰.

Taşra halkının bilgilendirilmesi amacı ile vilayetlere gönderilen telgraflarda ise; Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına başladığı, ülkede asayişin sağlandığı ve isyana sebep olanların yakalanarak adalete teslim edildiği vurgulanmıştır⁴⁷¹. Böylece topluma;

⁴⁶⁶B.O.A., İrade-i Dahiliye, No:4, 27 Rebiyelaahir 1327.

⁴⁶⁷Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.129-130.

⁴⁶⁸Mücâhid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.28-30.

⁴⁶⁹İkdam gazetesine göre Taksim'deki çatışmalarda isyancılardan⁷⁰, Hareket Ordusu'ndan 7 kişi ölmüştür. Bkz. İkdam, 13 Nisan 1325, No:5358. Bir başka kaynağa göre ise çatışmalarda Hareket Ordusu 49 ölü, 82 yaralı vermiştir. Bkz.Türkmen, a.g.e., s.88. Hareket Ordusu'nun İstanbul'da ilerleyişi sırasında çıkan çatışmalarda ise 4500 ölü, 800 yaralı savı için bkz. Edwin Pears'tan naklen, Y.a.g.e., s.88.

⁴⁷⁰Bildirinin tam metni için bkz.Mücâhid-i Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, s.28-30; Faruk İlikan, 31 mart Olaylarında Mahmut Şevket Paşa'nın Bir Bildirisi”, Tarih ve Toplum, C.18, S.103, (Temmuz 1992), s.6-7.

⁴⁷¹Ankara Vilayeti'ne gönderilen telgraf metni için bkz, Biren, a.g.e., C.2, s.35-36.

ayaklanmanın bastırıldığı, yaşanan kaosa son verildiği ve siyasi kurumların yeniden çalışmaya başladığı mesajları verilmiştir.

Bununla yetinmeyen mahmut Şevket paşa; topluma güven verilmesi, Hareket Ordusu'ndaki İttihatçı subayların frenlenmesi ve siyasi dengelerin yerine oturması için Hareket Ordusu'nun niteliğini açıklama ihtiyacını duymuştur. 25 Nisan 1909'da yerli ve yabancı basının Hareket Ordusu'nun İ.T. ile ilişkisi bulunduğu savını reddederek "bu ordunun kumandanlarıyla zabitan ve efradının hiçbiri hiç bir cemiyete ve fırak-ı siyasiyeden hiçbirisine mensup" olmadığını açıklamıştır⁴⁷².

Tüm bu tedbirler ve açıklamalarla ayaklanma bastırılmış ve siyaset meşru yollarla yeniden yapılmaya başlamıştır. Fakat Mahmut Şevket Paşa'nın ayaklanmanın bastırılması ile elde ettiği karizmatik nitelik, siyaseti derinden etkileyecektir.

4- Abdülhamit'in Hal' Edilmesi

İ.T. uzun yıllar şahsına ve istibdadına karşı mücadele ettiği Abdülhamit'i, "hürriyetin ilanı"ndan sonra tahttan indirmemişti. Henüz halkın büyük çoğunluğunun geleneksel duygularla bağlandığı bu kişiyi, yerinde bırakarak olası siyasal krizlerin önüne geçmişti. Ancak buna rağmen Cemiyetin önde gelenleri Abdülhamit'e yönelik muhalif söylemlerini devam ettirmişlerdir. Nitekim bu grup, İstanbul'da ve ülkenin çeşitli bölgelerinde İ.T.'ye ve hükümete karşı geliştirilen muhalefet hareketlerinin istibdadı geri getirmek için Yıldız Sarayı'ndan organize edildiğini gündeme getirmişlerdir. Abdülhamit ise, bu suçlamalar karşısında sürekli olarak İttihatçılar tarafından hal' edileceğini düşünmeye başlamıştır. Özellikle İ.T. ve muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği 1909 yılının şubat ayında Selanik'te çıkan bir gazetenin ilavesinde padişahın hal' edildiği haberi yayınlanınca bu kuşkular iyice somutlaşmıştır. Cemiyet, İstanbul basını aracılığıyla haberi tekzip ederek durumun normalleşmesini sağlamıştır⁴⁷³.

⁴⁷²Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1325, No:192. 2 Mayıs 1909'da ise ayaklanmanın İ.T ile ortaklaşa bastırıldığını fakat "şimdi ordu milletın ordusu ve herhangi bir bir fırkaya mensup olsun kanun-ı meşrutiyete tevfikan müteşekkil ve vükela-ı milletın itimadına haiz hükümetin" emrinde olduğunu belirtmiştir. Bkz.Takvim-i Vekayi, 21 Nisan 1325, No:200.

⁴⁷³Ali Cevat, a.g.e., s.36.

“31 Mart” ayaklanmasının haberi ülkenin çeşitli bölgelerinde duyulmaya başlandığı andan itibaren -özellikle Rumeli kentlerinde- Abdülhamit’in isyanda parmağı düşünülerek “şahsına karşı zaten mevcut olan nefret mütemadiyen” artmıştır⁴⁷⁴. Hatta halkın zihninde “başka türlü fikr ve emel hasıl” olduğu vurgulanarak padişahın yakın gelecekteki siyasal konumunun tartışmaya açıldığı mesajları verilmiştir⁴⁷⁵. Bu anlayış “31 Mart” olayını protesto etmek için Sadrazam Tevfik Paşa’ya ve Abdülhamit’e çekilen telgraflarda git-gide netleştirilmiştir⁴⁷⁶.

Hareket Ordusu’nun İstanbul’un kenar mahallelerine dayandığı günlerde kamuoyu ve basında Abdülhamit’in aleyhine propagandalar daha da arttırmıştır. Ayaklanmada onbir saray görevlisinin aktif rol oynadığı⁴⁷⁷, Abdülhamit’in kendisine dokunulmaması koşuluyla Hareket Ordusu’na on milyon lira teklif ettiği⁴⁷⁸, sadık adamlarının onu kanlarının son damlasına kadar koruyacaklarını ilan ettiği⁴⁷⁹ ve Yıldız’daki İkinci Fırka askerlerine padişahı korumak üzere yüzer fişenk ile beşer lira verdiği haberleri yayılmıştır⁴⁸⁰. Özellikle Hilal gazetesinde yer alan “Şurut-u Hilafet” adlı başmakalede Abdülhamit’in zalim olduğu ve “nazar ve hükm-i şeriat karşısında halife” olmadığı birçok şer’i kaynaklara dayanılarak kanıtlanmaya çalışılmıştır⁴⁸¹. Hükümet, Hilal gazetesinin Abdülhamit aleyhindeki bu sınırsız propagandasını gazetenin yayını yasaklayarak önlemek istemiştir⁴⁸². Fakat ertesi gün çıkartılan Hürriyet adlı gazete aynı içerikte yazılar yayınlayarak Abdülhamit’e karşı kamuoyu oluşturma işlevini sürdürmüştür⁴⁸³. İsyanın ilk günlerinde ayaklanan askerlerin hareketlerini alkışlayan İkdam ise, taraf değiştirerek Abdülhamit’i Neron’a benzeterek tahttan indirileceğinin kaçınılmaz olduğunu yazmıştır⁴⁸⁴.

⁴⁷⁴B.O.A., T.F.R. 1.U.M., 29/2803.

⁴⁷⁵Y.a.g.b.

⁴⁷⁶Telgraflar için bkz. Danişment, 31 Mart Vak’ası, s.57-97.

⁴⁷⁷Tercüman-ı Hakikat’ten naklen, Türkmen, a.g.e., s.74.

⁴⁷⁸İkdam, 10 Nisan 1325, No:5356; Yunus Nadi, a.g.e., s.175.

⁴⁷⁹İkdam, 10 Nisan 1325, No:5356.

⁴⁸⁰Y.a.g.g.

⁴⁸¹Yunus Nadi, a.g.e., s.171-174.

⁴⁸²B.O.A., M.V.M., 127/2. Gazetenin sahibi ve aynı zamanda “Şurut-ı Hilafet” adlı makalenin yazarı olan Mustafa Efendi hakkında soruşturma açılmıştır. Bkz.B.O.A., Dahiliye Nezareti-Giden, No:265300.

⁴⁸³“Abdülhamit’in Zülmü” adlı makale için bkz.Yunus Nadi, a.g.e., s.174-175.

⁴⁸⁴İkdam, 11 Nisan 1325, No:5357.

Ünlü İttihatçılardan Enver Bey ise, Abdülhamit'in siyasal geleceği hakkında Fransız Matin gazetesine verdiği bir demeçte, "Abdülhamid-i Saninin tahtında ibkası vatanın mahv ü perişanisi demek olacağından, sultan bundan böyle hayatının muhafazasından başka hiçbir talep dermeyanına hakkı"⁴⁸⁵ bulunmadığını ifade etmiştir.

Ayastefanos'a taşınmış bulunan Meclis-i Umumi içinde bir grup milletvekile ise⁴⁸⁶, Abdülhamit'in hal' edilmesi için müzakere açılmasını⁴⁸⁷ ve alınacak kararın bir hal' fetvası ile⁴⁸⁸ Hareket Ordusu'na bildirilmesini istemişlerdir. Fakat Ayastefanos'ta bulunan Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Rıza Bey ile görüşerek meclisin bu tavrının zamanlama açısından yalnız olduğunu belirtmiştir: "... ben yanımdaki askeri, meşrutiyeti ve padişahı kaldırmak isteyenleri yola getireceğiz, padişahın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan olacağını asker duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayân ve mebusana gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi görüşmenin zamanı gelince ben size haber veririm"⁴⁸⁹ demiştir.

Meclis-i Umumi'nin Abdülhamit'i tahttan indireceği haberlerinin İstanbul'da duyulması üzerine Mahmut Şevket Paşa, askeri ve siyasi güç kaybına uğramamak için padişahın hal' edileceği söylentilerini şiddetle yalanlamak zorunda kalmıştır⁴⁹⁰. Nitekim 23 Nisan 1909 tarihinde sadaret makamına çektiği bir telgrafta, "bazı fesade ve

⁴⁸⁵Y.a.g.g.

⁴⁸⁶Bu heyet arasında; Fazıl Arif (Amasya), Arif Hikmet (Mersin), Ebuzziya Tefvik (Antalya), Mahir Seyyit (Ankara), Şevket (Divaniye), Ali Münif (Adana), Müfid (Manisa), Naci (Canik), Mehmet (Antalya), Talat (Edirne), Kasım Nuri (Ankara), Ayandan Ferik Şevket ve Mehmet Ali bulunmuşlardır. Bkz. B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 18/8.

⁴⁸⁷Ahmet Rıza Bey'in Anıları, s.38; Yunus Nadi, a.g.e., s.182.

⁴⁸⁸Hal' fetvasının müsveddesinin hazır olduğu için bkz. İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul:1961, s.375.

⁴⁸⁹Ahmet Rıza Bey'in Anıları, s.38. Mahmut Şevket paşa, ordunun padişahı tahttan indirenleri cezalandıracağı duyumunu aldığını belirtmiştir. Bkz Swanson, a.g.e., s.60.

⁴⁹⁰Yunus Nadi, a.g.e., s.182.

erbab-ı denâet taraflarından kuvve-i mezkurenin güya zât-ı padişahiye hal' maksadıyla geldiği işâ'a edilmiş ise de, bunu suret-i katıyyede tekzip" ettiğini açıklamıştır⁴⁹¹.

Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun İstanbul'da kontrolü ele geçirmesinden sonra Ayastefanos'ta bulunan Meclis-i Umumi'ye telgraf çekerek meclisin kendi binasında toplanmasında bir sakınca kalmadığını bildirmiştir⁴⁹². Bunun üzerine 26 Nisan 1909'da İstanbul'a dönen meclis Ayasofya'daki binasında çalışmalarına başlamıştır⁴⁹³.

Ayaklanmanın bastırılması ve meclisin kendi binasında çalışmalarına başlaması siyasal dengelerin kurulmasına yetmemiştir. Zira kamuoyu⁴⁹⁴ ve siyasi çevreler sabırsızlıkla ayaklanmada parmağı olduğu düşünülen Abdülhamit'in hal' edilip edilmiyeceğini düşünmekte idiler. Nitekim Ahmet Rıza ile Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nezareti'nde ziyaret ederek hal' sorununu gündeme getirmişlerdir. Bu defa Mahmut Şevket Paşa, duruma hakim olduğunu, tehlike kalmadığını ve artık hal' sorununun meclisin görüşebileceğini açıklamıştır⁴⁹⁵.

Meclis-i Umumi, 27 Nisan 1909'da Sait Paşa'nın başkanlığında bu siyasal beklentiler ışığında gizli olarak toplanmıştır⁴⁹⁶. Rumeli'den meclise okunmak üzere

⁴⁹¹Telgrafın tam metni için bkz. Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1325, No:191. Abdülhamit'in bu telgraftan ve hal' olunmıyacağı hakkındaki teminattan memnun kalmıştır. Bkz. a.g.e., s.69-70. Kamuoyu ise Abdülhamit'in hal' edilmesini beklediği için bu bildiri ile hayal kırıklığına uğramıştır. Bkz. Yunus Nadi, a.g.e., s.186.

⁴⁹²25 Nisan 1909 tarihli telgraf için bkz. Meclis-i Umum Zabıt Cerideleri, C.1, s.33.

⁴⁹³Y.a.g.e., s.38; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.21.

⁴⁹⁴Ali Canip Yöntem, "... Abdülhamid'i tahtından indirmeği Hareket Ordusu ve Hükümet değil, o anda halkta görülen heyecan ve fikir birliği istemiştir" demiştir. Bkz. Ali Canip Yöntem, "Her Yönü ile Abdülhamid", Yakın Tarihimiz, C.3, S.29, (13 Eylül 1962), s.65.

⁴⁹⁵Ahmet Rıza Bey'in Anıları, s.39; Sait Paşa, a.g.e., C.2/2, s.478. Mahmut Şevket Paşa, Ayastefanos'ta iken Sait Paşa ile yaptığı görüşmede, "Benim vazifem asileri tenkildir. Padişah hakkında karar vermek Millet Meclisi'ne aittir" demiştir. Bkz. Osmanlı Mebusan Meclis-i Reisi Halil Mentese'nin Anıları, (Haz:İsmail Arar), İstanbul:1986, s.144.

⁴⁹⁶Meclis-i Umumi'de; Meclis-i Mebusan'dan 240, Meclis-i Ayan'dan 34 kişi hazır bulunmuştur. Bkz. Danişment, 31 Mart Vak'ası, s.159.

gönderilen telgraflarda, Abdülhamit'in ayaklanmadaki rolünden dolayı hutbelerde adının zikredilmeyeceği bildirilmiştir⁴⁹⁷. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın Yıldız'daki memur, hademe, ağa ve tüfenkçilerin teslim alınıp vapurlara bindirildiklerini ve böylece askeri harekâtın tamamen sona erdiğini bildiren 25 Nisan 1909 tarihli telgrafı meclisi harekete geçirmiştir⁴⁹⁸. Bu telgraf mebuslarca; Yıldız'ın kol ve kanatlarının kırılıp etkisizleştirildiği ve "zihinleri işgal eden hal' kararının ittihaz olunması lüzûmu" şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁹⁹. Bundan sonra birçok mebus söz alarak kendi siyasal kültürleri ışığında hal'in yöntemi üzerinde görüşler ileri sürmüşlerdir⁵⁰⁰. Ayan'dan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, "meselenin mahiyeti zaten cümleye malum olup herkesin zihninde karar" verdiğini, Abdülhamit'in mebusların emrine itaat etmesi gerektiğini, Osmanlı tarihi boyunca saltanat değişikliklerinin türlü şekillerde meydana geldiğini ve bazen ölümlerle sonuçlandığını ve sonuç olarak "Hareket Ordusu'nun mahfuziyeti altında bulunan veliahd-ı saltanatın hemen getirilerek biat" edilmesinin kaçınılmaz olduğunu açıklamıştır⁵⁰¹. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ayrıca Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olması ve taşra halkının üzerinde herhangi bir olumsuz etki oluşmaması için "şer-i şerif" doğrultusunda hareket edilerek bir fetva alınmasını önermiştir⁵⁰².

Meclis-i Umumi üyeleri, kritik bir anda⁵⁰³ gündeme getirilen bu önerileri biçimsel ve hukuksal olarak uygun bulmuştur. Bu bağlamda şeyhülislamın, fetva emininin ve vükelanın meclise çağırılmalarına karar vermişlerdir. Bunun için Ayandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Mebusandan ise Talat Bey

⁴⁹⁷Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.22; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.1, K.2, s.210.

⁴⁹⁸Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.22.

⁴⁹⁹Y.a.g.e., s.22; Ali Cevat, a.g.e., s.146.

⁵⁰⁰Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.22; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.1, K.2, s.210-212.

⁵⁰¹Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.22.

⁵⁰²Y.a.g.e., s.22; Ali Cevat, a.g.e., s.147.

⁵⁰³Beşinci Ordu Müşiri Tatar Osman Paşa'nın ordusuyla birlikte İstanbul'a gelerek Abdülhamit'i koruyacağı yolunda söylentiler ortaya çıkmıştı. Bkz. Ahmet Reşit Rey, Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922), İstanbul:1945, s.110.

ve Mustafa Asım Efendi'yi meşihat makamına göndererek gerekli çalışmaları yapmalarını istemişlerdir⁵⁰⁴.

Meclis-i Umumi'ye gelen Şeyhülislam Ziyaettin Efendi ve Fetva Emni Nuri Efendi; sadrazam, hükümet üyeleri, Ayan ve Mebusan başkanları ile milletvekillerinden bazılarıyla görüşerek hal' sorununu sonuçlandırmak istemişlerdir. Fakat hal' eylemindeki dinsel ve siyasal sorumluluk nedeniyle Fetva Emni Nuri Efendi, "Fetva itâsı bana âit değil, şeyh-ül islama aittir. Fetva emni yalnız müsveddesini yazar, şeyh-ül islâm imza eder. Ben fetva emanetinden istifa etmişim; istifayı sizin kanun-ı esasîiniz de kabul ediyor" diyerek fetva hazırlamaktan kaçınmıştır⁵⁰⁵. Mecliste beklenilmeyen bir anda ortaya çıkan bu fetva krizini ulemadan Elmalılı Hamdi Efendi ve Mustafa Asım Efendi araya girerek çözmüşlerdir. Bunun üzerine Fetva Emni Nuri Efendi, fetvanın "feragat teklifi veya hal'i suretiyle iki şık üzerine" yazılması koşulluyla onaylayabileceğini belirtmiştir. Meclisin ulema kökenli milletvekillerinden olan Elmalılı Hamdi Efendi'ce kaleme alınan hal' fetvası⁵⁰⁶, Şeyhülislam Ziyaettin Efendi tarafından da imzalanmıştır⁵⁰⁷.

Fetvada, Abdülhamit'in otuzüç yıllık saltanatlığı döneminde yaşananların ışığında birçok suçun dökümü yapılmıştır:

- 1- Şer'i kitaplardan bazı şeylerin çıkartılması,
- 2- Bu kitaplardan bazılarının yasaklanıp yaktırılması,
- 3- Devlet malının ısraf edilmesi,
- 4- Şer'i nedenler olmadan adam öldürülmesi, hapsedilmesi ve sürülmesi,
- 5- Doğru yolda yürüneceğine yemin edilmesine karşın bu yeminden dönülmesi ve

⁵⁰⁴Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.23.

⁵⁰⁵Türkgeldi, Görüp İstittiklerim., s.37. Meclis'in fıkıh kökenli milletvekilleri tarafından birkaç fetva sureti hazırlanmıştır. Bkz.Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.23.

⁵⁰⁶Elmalılı Hamdi Efendi, hazırlamış olduğu fetvadan dolayı daha sonraki yıllarda pişmanlık duymuştur. Bkz. A. Vehbi Vakkasoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri, İstanbul:1994, s.14.

⁵⁰⁷Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.24; Türkgeldi, Görüp İstittiklerim., s.33; Ali Cevat, a.g.e., s.81-82.

büyük fitne ve katliam yapılması. Ayrıca ülkenin birçok yerinde Abdülhamit'in hal' edilmiş sayıldığı, saltanatta kalmasının zarara, gitmesini faydaya ve iyiliğe neden olacağı ve saltanatın feragatla mı ya da tahttan indirilme ile mi olacağı "erbab-ı hall ü akd ve evliya-ı umur" a bırakıldığı açıklanmıştır⁵⁰⁸.

Meclis Başkanı Sait Paşa hazırlanan fetvayı, mecliste okutturarak oylamaya koymuştur. Özellikle İttihatçı milletvekillerinin "hal" sesleri⁵⁰⁹ arasında meclis üyeleri, ayağa kalkarak Abdülhamit'i oybirliğiyle tahttan indirmişlerdir⁵¹⁰.

Meclis-i Umumi, Abdülhamit'in otuzüç yıllık iktidarına son verdikten sonra, Veliht Mehmet Reşatı, V. Mehmet adıyla⁵¹¹ yine oy birliğiyle padişah ilan etmiştir⁵¹². Alınan kararları Abdülhamit'e ve yeni Padişah V. Mehmet'e ulaştırmak için heyetler kurulmuştur. Mehmet Reşat'a padişahlığı bildirmek üzere Meclis-i Ayan İkinci başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Talat Bey, Mebuslardan Mustafa Asım, Agop Babikyan ve Arestidi Efendilerden oluşan bir heyet görevlendirilmiştir⁵¹³. Mahmut Şevket Paşa ise herhangi bir karışıklık çıkmaması için Bolulu Habib, Toygarlı Halit ve Kadıköylü Fehmi adlarında üç subayı meclisce oluşturulan heyetten önce yeni padişaha göndererek gerekli önlemlerin alınmasını

⁵⁰⁸14 Nisan 1325/27 Nisan 1909 tarihli fetvanın metni için bkz. B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 18/8; Takvim-i Vekayi, 15 Nisan 1325, No:194; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.24.

⁵⁰⁹Talat Bey, oylama sırasında, "hal' keyfiyeti evvelce mukarrer ve fetva ise muahhar olduğunu ihtar" etmiştir. Bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.26.

⁵¹⁰Meclis-i Umumi'nin Hal' Kararnamesi için bkz. B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 18/8. Talat Bey, " Sait Paşa'nın yanında durup hocalardan ayağa kalkmamış olanlar üzerine hışm ile atf-ı nigâh" ederek onları ayağa kalkmaya zorlamıştır. Bkz. Türkgeldi, a.g.e., s.37. Meclis üyelerinin oturdukları yerlerden oy kullandıkları iddiası için bkz İnal, a.g.e., C.2, s.1081-1082.

⁵¹¹Oylama yapılmadan önce Ayandan eski Zaptiye Nazırı Sami Paşa, İstanbul'un II. Mehmet tarafından fethedildiğini, fakat şehrin "istibdat ve irtica'dan" kurtuluşunun bir anlamda da fetih sayılacağından Mehmet Reşat Efendi'nin, V. Mehmet adıyla tahta çıkarılmasını önermiştir. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.23.

⁵¹²Y.a.g.e., s.27.

⁵¹³Y.a.g.e., s.28.

sağlamıştır⁵¹⁴. Nitekim Meclis-i Umumi'nin oluşturduğu heyetle yüzyüze gelen Mehmet Reşat, “ ... mâdemki millet beni arzu ediyor maa't-teşekkür bu hizmeti kabul ederim. Benim birinci emelim şer'-i şerif ve kanun-i esasi mûcibince icra-yı hükümetdir. Otuz senedir âlâm-ı istibdâdı beraber çektik” diyerek tahta geçmeyi kabul etmiştir⁵¹⁵. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'ne götürülen yeni padişah; Sadrazamın, kabine üyelerinin, ayan ve mebusan başkanlarının ve bazı komutanların huzurunda şeriata, Kanun-ı Esasi hükümlerine, meşrutî sisteme ve milletin haklarını koruyacağına dair yemin ederek resmen tahtta oturmuştur Orada bulunanlar kendisine biat ederek teşrifat törenlerini tamamlamışlardır⁵¹⁶. Hal'i Abdülhamit'e ulaştırmak için⁵¹⁷ kurulan heyette ise; Ayandan Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa, Ermeni Katolik cemaatinden Aram Efendi, Meclis-i Mebusandan Draç Mebusu Esat Paşa ve Selanik Mebusu Emanuel Karasu Efendi yer almışlardır⁵¹⁸.

Bu arada saray, heyet Yıldız'a ulaşmadan hal' işleminin gerçekleştiğini ve yeni padişahın tahta çıktığını atılan cülüs topları ve gönderilen telgraflarla öğrenmiştir⁵¹⁹. Meclis-i Umumi'de kararlaştırıldığı gibi heyet, Saraya giderek Abdülhamit'e “millet” tarafından hal' edildiğini tebliğ etmiştir⁵²⁰. Bunun üzerine Abdülhamit, hal'e neden olan gelişmelerden kendisinin sorumlu olmadığını, ancak durumu kabul edeceğini ve bundan sonra Çırağan Sarayı'nda kalmak istediğini belirtmiştir⁵²¹. Fakat Mahmut

⁵¹⁴Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri, s.520.

⁵¹⁵Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.29.

⁵¹⁶Y.a.g.e., s.29-30.

⁵¹⁷Meclis-i Umumi, hal' kararının Abdülhamit'e bildirilmesi için Mahmut Şevket Paşa'yı görevlendirmek istiyorsa da, paşa bunu reddetmiştir. Bkz. Swanson, a.g.e., s.73.

⁵¹⁸Ali Cevat, a.g.e., s.61. Heyetin kozmopolit olması bir çok eleştirinin yapılmasına neden olmuştur. Lütfi Simavi Bey, bu heyetin otuz üç sene makam-ı hilafette bulunmuş bir hükümdara nasıl gönderilebildiğini ve bu af olunmaz hatâ ve silinmez lekenin kimlerin re'y ve tensibiyle irtikâb edildiğini ta'mik etmiyorum” demiştir. Bkz.Lütfi Simavi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, İstanbul:1340, s.1. Abdülhamit anılarında, “Beni hal'den çok, hal'in bana ulaştırılma biçimi üzdü” yorumuna yer vermiştir. Bkz. Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s.116.

⁵¹⁹Osmanoğlu, a.g.e., s.15 vd.; Ali Cevat, a.g.e., s.82.

⁵²⁰Ali Cevat, a.g.e., s.82.

⁵²¹Y.a.g.e., s.82.

Şevket Paşa, Abdülhamit'in bu isteğini siyasi nedenlerden ötürü kabul etmemiş ve hatta ileride İstanbul'da muhalefetin çekim merkezi olur gerekçesiyle Selanik'e sürgün edilmesinin uygun olacağını açıklamıştır⁵²². Meclis-i Umumi'nin ya da hükümetin onayı olmaksızın alınan bu karar⁵²³, Hüseyin Hüsnü Paşa, Miralay Galip ve Fethi Beyler aracılığıyla uygulamaya sokulmuştur⁵²⁴. Abdülhamit, hal' sorununun bir an önce sonuçlandırılması için çok kısa bir süre içinde yolculuğa hazır duruma getirilmiş ve yirmidört kişilik maiyetiyle birlikte özel bir trenle sesizce Selanik'e gönderilmiştir⁵²⁵.

Mahmut Şevket paşa ve İttihatçılar, “erbab-ı irtica için mevcudiyeti bir tâziyâne-i gayret olan Abdülhamid'in hal'i”ni⁵²⁶ zorunlu görmüşlerdir. Bu nedenle hal' işlemleri, “zalim ve hunhar bir hükümdar”dan kurtulmanın ötesinde anlamlar taşımıştır. Nitekim hal' ile bir yandan geleneksel siyasi odakların tasfiye edilerek meşruti sisteme işlerlik kazandırılması diğer yandan İ.T.'nin otoritesinin ve nüfuzunun arttırılması amaçlanmıştır. Böylece İ.T.'nin önderliğinde yeni siyasi değerlerle bambaşka bir toplum inşası mümkün olabilecekti.

5- Divan-ı Harb-i Örfilerin Kurulması ve Sanıkların Yargılanması

Hareket Ordusu tarafından ayaklanma bastırılmış, idare-i örfiye ilan edilmiş ve ülkede asayiş sağlanmıştı. Mahmut Şevket Paşa, kazanılan bu askeri başarının bir

⁵²²Kararın ordu namına teblig edildiği için bkz. Y.a.g.e., s.84; Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635; İdris Bostan, “II. Abdülhamid'in Selanik'te Korunması ve Alatini Köşkü”, Tarih ve Toplum, C.27, S.160, (Nisan 1997), s.24. Abdülhamit'in Selanik'e gönderilerek göz hapsinde bulundurulması kararını İ.T.C. Merkez-i Umumi'sinin verdiği savı için bkz. Bleda, a.g.e., s.68.

⁵²³Mahmut Şevket Paşa, Abdülhamit Selanik'e ulaştıktan sonra Meclis-i Umumi Başkanlığı'na bir tezkire göndererek alınan kararı bildirmiş ve onaylanmasını istemiştir. Bkz. Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, C.1, s.43; İkdam, 17 Nisan 1325, No:5361.

⁵²⁴Ali Cevat, a.g.e., s.85.

⁵²⁵Selanik'te Abdülhamit ve ailesine Alatini Köşkü tahsis edilmiştir. Bkz. Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s.121 vd.; Osmanoğlu, a.g.e., s.157; Bostan, a.g.m., s.25.

⁵²⁶Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar., s.101.

anlam ifade edebilmesi için meşrutiyete darbe vuranların “birer birer pence-i kanuna tevdi”⁵²⁷ olunmasını zorunlu görmüştür. İttihatçılar ise, “31 Mart”ın bastırılmasının meşrutiyetin ilanından sonra ihmal edilen istibdadın tasfiyesine ve bu dönemin aktörleriyle hesaplaşılmasına yeni bir şans verdiğini dile getirmişlerdir⁵²⁸.

Bu bağlamda “31 Mart” ayaklanmasını çıkaran kişilerin yargılanması ve başkenttin istibdadıcılardan temizlenmesi için⁵²⁹ 24 Ramazan 1294/2 Ekim 1877 tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi gereğince bir “Divan-ı Harb-i Örfi” kurulmuştur⁵³⁰. 25 Nisan 1909’da kurulan Divan-ı Harb’in başkanlığına Tophane Nazırı Ferik Hurşid Paşa, üyeliklerine ise Hareket Ordusu Birinci Mürettep Fırka Komutanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, Üçüncü Topçu Fırka Komutanı Mirliya Hasan Rıza Paşa, Erkan-ı Harp Mirlivası Nazif Paşa, Erkan-ı Harp Kaymakamı Cemal, Bahriye Kaymakamı Vasıf ve Bahriye Kolağası Rauf Beyler getirilmişlerdir⁵³¹. Ayrıca Divan-ı Harb’in çalışmalarına yardımcı olunması, tutuklananların ilk soruşturmalarının yapılması ve elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi için üç “heyet-i tahkikiye” oluşturulması yoluna gidilmiştir⁵³². Bunların yanında Hareket Ordusu Komutanlığı, “31 Mart” olayına karışan tüm kişilerin ortaya çıkartılması ve Divan-ı Harb’in verdiği kararların hızla yerine getirilmesi için Harbiye Nezareti bünyesinde “Divan-ı Harb-i Örfi Tedkikat

⁵²⁷Takvim-i Vekayi, 14 Nisan 1325, No:193.

⁵²⁸Akşin, Şeriatçı Bir Ayaklanma, s.219-220.

⁵²⁹Tanin, 2 Mart 1326, No:550; Biren, a.g.e., C.2, s.35.

⁵³⁰B.O.A., Y.E.E., 6,1754,82,3;Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1325, No:192

⁵³¹B.O.A., Y.E.E., 6,1754,82,3; İkdam, 15 Nisan 1325, No:5359.

⁵³²Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.130. Üç Heyet-i Tahkikiyenin üyeleri şunlardır:

I. Heyet-i Tahkikiye: Piyade Dairesi Birinci Şube Müdürü Kaymakam Muhittin, Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Sermet, İkinci Ceza Mahkemesi Zabıt Katiplerinden Cemal Bey.

II. Heyet-i Tahkikiye: Topçu 6. Alay Komutanı Kaymakam Osman, Divan-ı Harb Bahrî Müdde-i Umumisi Binbaşısı Cemal Bey ve İstintak Dairesi Zabıt Katiplerinden Mustafa Efendi.

III. Heyet-i Tahkikiye: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsusadan Kaymakam Mustafa Hami, Erkan-ı Harb Kaymakamı İhsan ve Birinci Ceza mahkemesi Başkatip Muavini Reşat Bey. Bkz. Türkmen, a.g.e., s.100.

Komisyonu” adıyla bir organizasyon daha meydana getirmiştir⁵³³. Bu komisyon kurulduktan hemen sonra, “fıkr-i irtica’ ve istibdadda bulunan ve hadise-i zaileyi ika’ eden fesede ve müşevvikin haklarında” bilgisi olanların sözlü veya yazılı olarak kendilerine ihbarda bulunmalarını istemiştir⁵³⁴. Hareket Ordusu Komutanlığı yasak silahların toplanması⁵³⁵ ve bunların sahipleri hakkında yasal işlemlerin yapılması için 9 Haziran 1909’da üç Divan-ı Harb-i Örfi daha oluşturmuştur⁵³⁶. Öte yandan ayaklanmaya karıştıkları tespit edilip askerlikten ihraç edilen subaylar hakkında incelemede bulunmak üzere 10 Haziran 1909’da bir “heyet-i tahkikiye” daha oluşturulmuştur⁵³⁷.

Kısa zamanda örgütsel yapısı oluşturulan Divan-ı Harb, çalışmalarına başlamış ve “31 Mart” ayaklanmasında dolaylı ya da doğrudan katkısı bulunan kişileri tutuklamaya başlamıştır. O dönemin ünlü muhaliflerinden Şerif Paşa yaşananları şöyle dile getirmiştir: “Bu hürriyet kahramanları! Bir kaçgün içinde Yıldız Saraylarından vükela konaklarına, hatta. bir sürü bi-çarelerin meskenlerine kadar ‘tedmir-i irtica!’ fıkr-i ahraranesiyle! baş vurdular. Taraf taraf medreseler gezerek zavallı binlerce hocaları Bekirağa bölüklerine naklediverdiler”⁵³⁸. Nitekim İstanbul ve taşrada tutuklananların sayısının sürekli artması Divan-ı Harb’in çalışma hızını azaltmıştır. Taşradaki sanıklar büyük sıkıntılar içinde İstanbul’a gönderilmişlerdir. Bu nedenle Divan-ı Harb’in uzun süre yürürlükte kalmaması ve siyasal dengelerin bir an önce yerine oturması için Divan-ı Harb’in sayısı üçe çıkartılmıştır⁵³⁹. Özellikle bu kararın

⁵³³Takvim-i Vekayi, 22 Nisan 1325, No:201. Komisyonun üyeleri şunlardır: Başkanı Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Fahrettin Bey, üyeleri ise, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Neşet, binbaşı Halil, Binbaşı Şevki, Kolağa Müfit, Kolağa Hüseyin Beylerden oluşmuştur. Bkz.Y.a.g.g.

⁵³⁴Y.a.g.g.

⁵³⁵Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Komutanlığı tarafından yasak silahların toplanması amacıyla yayınlanan için bkz. Takvim-i Vekayi, 1 Mayıs 1325, No:210.

⁵³⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 27 Mayıs 1325, No:10.

⁵³⁷Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Mayıs 1325, No:11.

⁵³⁸Şerif Paşa, Meşrutiyete Doğru. Ben ve Hayatım, Dersaadet:1911, s.27.

⁵³⁹Son Vak’ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.130.

alınmasında Meclis-i Umumi'nin idare-i örfiyenin geçici olması konusundaki ısrarı etkili olmuştur⁵⁴⁰.

Divan-ı Harbler hızla çalışmalarına başlayarak gerek istibdatçı görüşleriyle bilinen gerekse ayaklanmada aktif rol alanları yargılayarak çeşitli cezalara çarptırmıştır. Divan-ı Harbler ilk idam hükümlerini 1 Mayıs 1909'da isyana katılan ve önderlik eden Dördüncü Avcı taburunun erbaşları hakkında vermiştir⁵⁴¹. İdam hükümleri 3 Mayıs 1909'da ibret alınması için beşi Ayesofya'da, üçü Köprü'de ve diğer beşi de Bayazıt'ta infaz edilmiştir⁵⁴². Ayaklanma sırasında Yıldız'da, Abdülhamit'in gözleri önünde öldürülen Ali Kabulî Bey'in katilleri⁵⁴³ ise 12 Mayıs 1909'da idam edilmişlerdir⁵⁴⁴.

Divan-ı Harbler tüm araştırmalarını saraya ve saraya yakınlıklarıyla bilinen kişiler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hatta Birinci Divan-ı Harb-i Örfi, hazırladığı bir raporla Abdülhamit'in ayaklanmadaki rolüne işaret ederek yargılanmasını istemiştir⁵⁴⁵. Harbiye Nazırı Salih Paşa'nın "elden" Meclis-i Vükela'ya sunduğu rapor, siyasal nedenlerden ötürü gündeme alınmamıştır. Özellikle Adliye Nazırı Necmeddin Molla'nın Abdülhamit'e isnad edilen suçların hukuki delillerden yoksun olduğunu açıklaması diğer nazırlar üzerinde etkili olmuştur. Nazırlardaki bu isteksizlik raporun Harbiye Nazırı'na iade olunmasına yol açmıştır⁵⁴⁶. Böylece isyan sırasındaki tavırları ve konuşmalarıyla şüpheleri üzerine çeken Abdülhamit, yargılanmadığı için olaydaki sis perdesi de aralanamamıştır. Fakat yargılanmalar sırasında sarayın Başmuhasibi

⁵⁴⁰Meclis-i Umumi'deki tartışmalar için bkz. Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, C.1, s.30-31. Ebuzziye Tefvik Bey, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Redif Paşa'nın ilan ettiği idare-i örfiyenin otuzbir buçuk sene devam ettiğini hatırlatmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.30.

⁵⁴¹Sabah, 19 Nisan 1325, No:7040.

⁵⁴²Sabah, 21 Nisan 1325, No:7042.

⁵⁴³Bu olayla ilgili olarak 23 kişi suçlu görülmüştür. İsimleri için bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.212-214.

⁵⁴⁴Sabah, 29 Nisan 1325, No:7050.

⁵⁴⁵İnal, a.g.e., C.3, s.1302; Güresin, a.g.e., s.74-75. Raporun sadeleştirilmiş metni için bkz. Bayar, a.g.e., C.2, s.400-408.

⁵⁴⁶İnal, a.g.e., C.3, s.1302.

Cevher Ağa, “hükûmet-i müstebidenin avdetine tamamıyla taraftar olarak idare-i mezkûrenin iadesini temin için hakan-ı sabık ile müştereken milletin efkâr-ı umumiyesini hükûmet-i meşruta aleyhine teşvik ve tahrik için birtakım vesait-i hafiyе tedarikine” gitmekten ve Volkan gazetesi yazarlarından Enderûnlu Lütfi Bey’e dörtyüz elli lira vererek “hareket-i irtica” çıkarmasına yardımcı olmaktan dolayı idama mahkum olmuştur⁵⁴⁷. Bunun yanında Abdülhamit’in özel tütün kısıyıcısı Hacı Mustafa Efendi, saray tüfenkçilerinden Miralay Halil, Rusûmat Emîni İstantik Kalemi Müdür Muavini Tefvik ve Şura-yı Devlet azasından Tayyar Beyler, Abdülhamit’in emriyle bir “cemiyet-i hafiyе” oluşturarak “efkâr-ı irticaiyeyi teşhid ve tevsi” etmekten yine idam cezasına çarptırılmışlardır⁵⁴⁸. Bu idam cezalarının yanında Tüfenkçibaşı Müşir Tahir ve Mirliva Küçük Tahir Paşalar ise hem meşrutiyetin ilanından sonra istibdadı geri getirmek için çalışmaktan hem de isyan sırasında Hareket Ordusu’na silahla karşı koymayı planladıklarından dolayı görevlerinden tard edilerek altışar yıl kalabentlik cezasına uğratılmışlardır⁵⁴⁹. Yine Abdülhamit’in en yakınları olarak bilinen Mabeyn İkinci katibi İzzet, Paris Sefiri Münir, Selim Melhame, Kamil Paşazade Sait Paşalar ile Mabeynci Faik ve İzzet Paşazade Mehmet Ali Beyler hakkında gıyaben rütbelerinin sökülmesine karar verilmiştir⁵⁵⁰.

Divan-ı Harbler, meşrutiyetin ilanından sonra yapılmayan tasfiye hareketini gerçekleştirerek birçok kişiyi yargılayarak sürgüne göndermiştir. Nitekim eski yönetimin ünlü simalarından Başkatip Tahsin, Serasker Rıza, Askeri Mektepler Müfettişi Zülüflü İsmail, Askeri Mektepler Nazırı Zeki, Dahiliye Nazırı Memduh, Bahriye Nazırı Rami ve Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşalar gibi⁵⁵¹ birçok kişi süresiz sürgüne gönderilerek yeni yönetime güven aşılanmıştır.

⁵⁴⁷B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:1, 15 Cemaziyelahir 1327.

⁵⁴⁸Y.a.g.b.; Tanin, 5 Mayıs 1325, No:254; Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.210.

⁵⁴⁹B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:59, 16 Cemaziyelevvel 1327.

⁵⁵⁰B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:86, 8 Cemaziyelevvel 1327.

⁵⁵¹İsimlerin kayıtlı olduğu defter için bkz.Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.255-257.

Divan-ı Harbler, “31 mart” ayaklanmasının çıkmasında etkili olduğu düşünölen basının sorgulanmasına büyük bir önem vermiştir. Ayaklanmanın tarihine kadar çıkmış olan gazetelerin koleksiyonları taranarak yazılarda suç unsuru bulunmaya çalışılmıştır⁵⁵². Bu nedenle ölkedeki geniş halk kitlelerini hükümete ve İ.T.’ye karşı örgütleyen ve onları sürekli eylemlere davet eden muhalif gazetelerin kalemlerini sorguya çekmiştir⁵⁵³. Hareket Ordusu’nun İstanbul kapılarına dayandığı sıralarda kenti terk eden muhalif yazarlara çağrılarda bulunularak teslim olmaları istenmiştir. Mahkeme heyeti, Serbesti gazetesi sahibi Mevlanzade Rıfat’a, İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet’e ve bu gazetenin başyazarı Ali Kemal Bey’e mahkemeye gelerek ifade vermeleri için bir aylık süre tanımıştır⁵⁵⁴. Ayrıca 11 Mayıs 1909’da gazetelere bir ilan daha vererek Volkan gazetesi imtiyaz sahibi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurucusu Derviş Vahdeti’nin ve Serbestî gazetesi sahibi Mevlanzade Rıfat’ın ihtilaldeki konumlarına açıklık getirilmiştir. Buna göre, bu kişiler başkentteki ihtilal ve “irtica” hareketinin meydana getirilmesinde öneyak oldukları, arandıkları halde bulunamadıkları, bunların güvenlik güçlerince her nerede bulunulursa bulunulsun yakalanmaları ve kaçakların yerlerini bilenlerin hükümete haber vermekle sorumlu oldukları açıklanmıştır⁵⁵⁵.

Divan-ı Harbler, basın çevrelerine yönelik bu girişimlerinden sonra hızla çalışmaya başlamış ve suçlu gördüğü birçok gazete sahibi ve yazarına çeşitli cezalar vermiştir. Protesto gazetesi yazarı Nadirî Fevzi; istibdad yönetimi uygulaması için Abdülhamit’i teşvik etmesi, birçok kişi hakkında jurnal düzenlemesi ve “teşebüsât-ı irticaiyyede” bulunmasından dolayı idam cezasına çarptırılmıştır⁵⁵⁶. Bir diğery idam cezası ise Volkan gazetesindeki yazılarıyla “irtica” hareketini teşvik eden ve saraydan para alarak ayaklanmanın çıkmasında aktif rol oynayan Enderûnlu Lütfi hakkında verilmiştir⁵⁵⁷.

⁵⁵²Tokgöz, a.g.e., s.183.

⁵⁵³Y.a.g.e., s.183. El Müstakim gazetesi sahibi Osman Sultanî Efendi’nin yargılanması için bkz. Yeni Tasvir-i Efkar, 28 Haziran 1325, No:42.

⁵⁵⁴Verilen süre 11 Haziran 1909’da sona ermiştir. Bkz. Yeni Tasvir-i Efkar, 29 Mayıs 1325, No:12.

⁵⁵⁵Sabah, 29 Nisan 1325, No:7050.

⁵⁵⁶B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:1, 5 Cemaziyevvel 1327.

⁵⁵⁷Y.a.g.b.; Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.209-210.

Mahkeme; Mizan gazetesi sahibi Murat Bey'i gazetesiyle "teheyyüç-i ezhân-ı mûcib neşriyatta" bulunduğu için müebbed kalabendliğe⁵⁵⁸ ve İkdam gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey'i ise Abdülhamit'in amaçlarına hizmet etmesi ve jurnaller vermesinden dolayı gıyaben müebbeden sürgününü kararlaştırmıştır⁵⁵⁹. Divan-ı Harb-i Örfi, büyük bir hassasiyetle Serbestî gazetesi ve sahibi Mevlanzade Rıfat'ı incelemeye tabi tutmuştur. Mahkeme tüm incelemelere rağmen Mevlanzade Rıfat Bey'in "ihtilal ve irtica ile bir münasebet ve iştirâkini" kanıtlayamamıştır⁵⁶⁰. Fakat 21 Temmuz 1909'da gıyaben "Serbestî gazetesiyle ittihaz eylediği meslek-i neşriyat daima avam-pesendâne makâlât ile efkâr-ı cahilliye-i umûmiyeyi hükûmet aleyhine sevk ederek kuvve-i icraiye-i hükûmetin zaaf ve tereddüdüne sebebiyet vermesi ve takip eylediği meslek itibarıyla efkâr-ı fâsid ve müheyyice erbâbından" olması nedeniyle Matbuat Nizamnamesi'nin 138. maddesine göre matbaasının süresiz kapatılmasına ve kendisinin on yıl sürgününe oybirliğiyle karar vermiştir⁵⁶¹.

Ayaklanma öncesi ve sırasında muhalif basın içinde daha az popüler olan Mikyâs-ı Şeriat gazetesi sahibi Doktor Hüseyin Efendi, "ahal-i İslâmiyenin hissiyat-ı taassubkârânelerini galeyana getirecek surette neşriyatta" bulunmaktan müebbed kürek⁵⁶², El-insaf gazetesi sahibi Selavi Efendi, "meşrutiyetten sonra saraydan para almak, Ada Müsâfirini⁵⁶³ ile münasebata girmek, saraya kitap takdim etmek ve gazetesiyle mesleksiz yol takip etmek"ten on yıl sürgüne⁵⁶⁴, El-islâm gazetesi başyazarı Adanalı Hayret Efendi, "fesâd-amiz makale yazmaktan" beş yıl sürgüne⁵⁶⁵, ve "havadis-i muzırna neşr eden" Manzume-i Efkâr sahibinden elli lira ceza alınması ve matbaasının dört ay kapatılmasına Divan-ı Harb-i Örfilerce karar verilmiştir⁵⁶⁶.

⁵⁵⁸Birinci Divan-ı Harbin kararı için bkz. B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:57, 18 Cemaziyelevvel 1327; Yeni Tasvir-i Efkâr, 26 Mayıs 1325, No:9.

⁵⁵⁹Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Temmuz 1325, No:50.

⁵⁶⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Ağustos 1325, No:81.

⁵⁶¹Kararın metni için bkz. Y.a.g.g. Mevlânzâde Rıfat, suçsuzluğunu kanıtlamak için meşrutiyetin ilanından önce verdiği özgürlük mücadelesini içeren bir mektubu Mahmut Şavket Paşa'ya göndermiştir. Bkz. Mevlânzade Rıfat'ın Anıları, s.62-65.

⁵⁶²B.O.A., İrâde-i Askeriyye, No:10, 6 Cemaziyelevvel 1327.

⁵⁶³Meşrutiyetin ilanından sonra istibdat döneminin bazı ünlü yöneticileri, bürokratları ve junnalçileri Ege Adalarında zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardı. Bkz. Salname-i Servet-i Fünûn, Sene: 1326, s.114.

⁵⁶⁴Yeni Tasvir-i Efkâr, 25 Mayıs 1325, No:8.

⁵⁶⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 9 Haziran 1325, No:23.

⁵⁶⁶Y.a.g.g.

Basının belli başlı kalemlerinin yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmalarının yanı sıra muhalif gazetelerde makaleleri yayınlanan ve ayaklanma sırasında gazete bürolarıyla temasta bulunan bir çok kişi de sürgün cezasıyla cezalandırılmıştır⁵⁶⁷.

Divan-ı Harb-i Örfiler, bir yandan ele geçirilen sanıkları çok hızlı bir şekilde yargılayıp çeşitli cezalara çarptırırken, diğer yandan ayaklanma sırasında öldürülen bazı mektepli subayların katillerini bulmak için büyük çaba harcamıştır. Birinci Divan-ı Harb-i Örfi, 24 Haziran 1909'da ayaklanmanın ilk günü öldürülen Harbiye Mektebi'nin hocalarından Hafız Ömer Efendi'nin, süvarî yüzbaşlarından Romulos Espatari Efendi'nin ve Mirza Sait Paşa'nın yardımcılarında Muzaffer Bey'in katillerinin tüm çabalara rağmen bulunamadığını açıklamıştır. Bu nedenle katilleri tanıyanların kendilerine haber vermelerini istemiştir⁵⁶⁸.

Mahkeme, Hareket Ordusu İstanbul'a girmeden şehirden kaçan Derviş Vahdeti'nin yakalanması için sürekli çağrılarda bulunmuştur. En sonunda Mayıs 1909'da İzmir'de yakalanan Derviş Vahdeti'nin⁵⁶⁹ sorgulaması Birinci Heyet-i Teftişîye tarafından büyük bir titizlikle yapılmıştır⁵⁷⁰. Divan-ı Harb-i Örfi bu incelemeler sonucunda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne yönetilecek ithamlar nedeniyle sıradan halkın dinsel duygularını rencide etmemek için bu siyasal örgütün resmi yazışmalarda "Volkan Cemiyeti" olarak adlandırılmasını kararlaştırmıştır⁵⁷¹. Birinci Heyet-i Teftişîye tarafından sorgulaması tamamlanan Derviş Vahdeti'nin

⁵⁶⁷Yeni Tasvir-i Efkâr, 1 Haziran 1325, No:15; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.216.vd.

⁵⁶⁸Yeni Tasvir-i Efkâr, 11 Haziran 1325, No:25.

⁵⁶⁹Derviş Vahdeti, İzmir'de bir Kıbrıslı tarafından ihbar edilmiştir.Bkz.Tanin, 16 Mayıs 1325, No:265.

⁵⁷⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 31 Mayıs 1325, No:14.

⁵⁷¹Divan-ı Harb'ten ilan edilen beyanname şöyledir: "Derviş Vahdeti ve hempalarının bir maksad-ı mel'anetle teşkil eyledikleri cemiyet gayr-i meşrua, nam-ı pâk cenab-ı peygamberiye izâfe ile de bir çok sâdedilânenin iğfal ve ifsâdına sebep olduğu bu ana değin icra kılınan tahkikat ve tedkikat ile anlaşılmiş ve nam-ı celil-i hazret-i nebi zi-şanın bu kabil amâl ve ihtirasata nisbet edilmesi hiç bir suretle caiz olmadığı vareste-i irtiyâb bulunmuş olmağla, ba'dema cemiyet-i mebhûsenin vasıta-ı neşr efkârı olan gazeteye nisbetle (Volkan Cemiyeti) tevsimi lazım geleceği beyan olunur. " Bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Mayıs 1325, No:5.

dosyası, 12 Haziran 1909'da Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'ye gönderilmiştir⁵⁷². Birinci Divan-ı Harb-i Örfi, uzun bir mahkeme sürecinden sonra 6 Temmuz 1909'da Derviş Vahdeti'ni⁵⁷³; Volkan (İttihad-ı Muhammedi) adı altında bir "cemiyet-i fesadiye" oluşturmak, Volkan gazetesi ile tahrik edici bir şekilde din ve şeriat propagandası yaparak halkı ve askerleri hükümete, Meclis-i Mebusan Reisine ve üyelerinden bazılarına karşı kışkırtmak, "isyan ve irtica vak'ası" günü Ayasofya Meydanı'nda asi askerler arasında yer almak, halkı birbirini öldürmeye tahrik etmek ve meşrutiyet hükümetinin idare şeklini değiştirmeye yönelik eylemlerde bulunmaktan dolayı idama mahkum etmiştir⁵⁷⁴.

Mahkumiyet kararından sonra Birinci Divan-ı Harb-i Örfi, kamuoyunu aydınlatmak için Derviş Vahdeti'nin siyasal ilişkilerini ve kişiliğini ele alan bir yazı yayınlamıştır⁵⁷⁵. Derviş Vahdeti'nin mahkemeye yaptığı açıklamalarla yazı şekillenmiştir. Buna göre Derviş Vahdeti; hiç bir tarikata mensup olmadığını, asıl adının Derviş olduğunu, Vahdeti vasfını bir tanıdığının önerisiyle aldığını ve ülkenin değişik yerlerinden kendini gelen mektuplarda "reşâdetlu" olarak hitap edilmesine kendisinin de şaşırdığını söylemiştir⁵⁷⁶. Ayrıca kendisinin düzenli bir eğitim almadığını, yaşamını güzel sesli olduğundan müezzinlik yaparak kazandığını, ve "ilân-ı meşrutiyetle herkesin muvazenesini kayıp ettiği ve matbuatan tecâvüzat-ı lisaniye ve şahsiyeye bütün bütün terk olunduğu bir zamanda bir gazete çıkararak biraz para kazanmaya teşebbüs" ettiğini itiraf etmiştir⁵⁷⁷. Hatta ilk başlarda hiç sermayesi olmaması nedeniyle gazete yayınında sıkıntı çektiğini, sonraları ise "avamın hoşuna gidecek şahsiyat ve emsâli makâlat-ı müheyyic yazmakla" tirajını yirmi bine çıkarttığını övünerek dile getirmiştir.

Divan-ı Harb-i Örfi, gazetenin geniş kitlelere ulaşması sonucu, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulmasının ve yayılmasının kolaylaştığını öne sürmüştür.

⁵⁷²Yeni Tasvir-i Efkâr, 31 Mayıs 1325, No:14.

⁵⁷³Yeni Tasvir-i Efkâr, 24 Haziran 1325, No:38.

⁵⁷⁴Mahkumiyet iradesi için bkz.B.O.A., İrade-i Askeriyye, No:94, 25 Cemaziyelahir 1327.

⁵⁷⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Temmuz 1325, No:49.

⁵⁷⁶Y.a.g.g.

⁵⁷⁷Y.a.g.g.

Hatta bazı kurucularının cemiyetin kısa zamanda büyümesi karşısında kendi özel amaçlarını gerçekleştirmek için Derviş Vahdeti'yi tasfiye etmek istediklerini ve bu nedenle ilk ayrılıkların ortaya çıktığını vurgulamıştır. Nitekim Enderûnlu Lütfi Efendi, kendisini Derviş Vahdeti olarak tanıtarak Cevher Ağa'dan yüklüce para almıştır. Volkan gazetesinin dini duyguları sık sık öne çıkarması nedeniyle sıradan halkın cemiyete yöneldiğini, bazı tekke şeyhlerinin Evkaf Nezareti'ne ait işlerin İttihad-ı Muhammedi Cemiyet'ne üye olunması halinde kolaylaştırıldığı kanaatine kapılarak cemiyete üye olduklarını, çok sayıda din adamının makam elde etmek için cemiyete müracaat ettiğini ve tensikat sonucu açığa çıkarılmış asker ve memurların bu siyasal örgütlenme içine girerek eski kurumlarına kavuşmak istediklerini tespit etmiştir⁵⁷⁸.

Son olarak mahkeme heyeti; ayaklanmada rolleri olan kişilerin cezalandırıldığını ve cemiyete sempati duyan fakat hiçbir eylem içine girmeyen sıradan dindar insanların beraat ettirildiğini açıklayarak adaleti sağladığını kamuoyuna açıklamıştır⁵⁷⁹.

Divan-ı Harb-i Örfi, Derviş Vahdeti'yi ve onun siyasal ilişkilerini analiz ettikten sonra verilen idam cezasını infaz etmeye yönelmiştir. 19 Temmuz 1909'da aralarında Derviş Vahdeti, Kabasakal Çerkes Mehmet Paşa ve Erzurum isyanının önderlerinden Yusuf Paşa⁵⁸⁰ olmak üzere toplam on üç kişiyi idam etmiştir⁵⁸¹.

“31 mart” ayaklanmasında birinci derecede sorumlu olanlar çeşitli cezalara çarptırıldıktan sonra Divan-ı Harb-i Örfiler, çalışma yoğunluklarını azaltmışlardır. Çünkü İstanbul'da ve taşrada çeşitli nedenlerden dolayı birçok kişinin tutuklanması mahkeme heyetlerinin dikkatini çekmişti. Bu nedenle 15 Temmuz 1909'da Divan-ı Harb-i Örfi, bir beyanname yayınlayarak o ana kadar tutuklananların bir

⁵⁷⁸Y.a.g.g.

⁵⁷⁹Y.a.g.g.

⁵⁸⁰Mahkumiyet iradesi için bkz. B.O.A., *İrâde-i Askeriyye*, No:94, 25 Cemaziyelahir 1327.

⁵⁸¹İdamlar halka şöyle duyurulmuştur: “31 mart hareket-i ihtilâliye ve irticaiyesini ihzar ve ika' ile hayat-ı muazzeze-i millete ve selâmet-i mukaddese-i vatan ve memlekete kast etmiş olan erbab-ı cinayetten bu kere dahi Divan-ı Harb-i Örfice bil-muhakeme haklarında la-hakk olan idam hükümleri irade-i seniyyeye iktiran eyleyen kesian bugün Fatih, Bayezid, Ayasofya meydanlarında salben idam edileceklerdir”. Bkz. *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Temmuz 1325, No:50.

değerlendirmesini yapmıştır⁵⁸². Buna göre, tutuklananlar arasında suçlu olanalar olduğu gibi büyük çoğunluğu iftira ve adi suçlardan dolayı tutuklanmıştır. Dolayısıyla bu anlamsız tutuklanmalara “devr-i sabıkda müzevvirliğe alışmış bazı ahlaksızların beyanat-ı müfsidat-kâraneleri” ile “bazı me’murin-i hükümetin lüzûmu kadar tedkik ve belki de tamamıyla bi- taraf” olmamaları yol açmıştır. Bu durum, hem hükümeti hem de uzak yerlerden İstanbul’a getirilen mahkumları zor duruma düşürmüştür. Ancak verilen beraat kararları ile hatalar düzeltilmiştir⁵⁸³.

Divan-ı Harb-i Örfi bu değerlendirme sonucunda, ayaklanmada rolleri olanların cezalandırıldığını ve suçsuz bulunanların serbest bırakıldığını kamuoyuna duyurmak istemiştir. Böylece birtakım eleştirilerin önüne geçmeyi planlamıştır. Bu andan itibaren hükümet suçluların cezalandırıldığını düşünerek Divan-ı Harb-i Örfilerin örgütsel yapısında yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Harbiye Nezareti’nde oluşturulan Birinci ve İkinci Divan-ı Harb-i Örfiler 28 Temmuz 1909’da birleştirilerek yeni bir Divan-ı Harb-i Örfi meydana getirmiştir⁵⁸⁴. Bunun başkanlığına ise Birinci Divan-ı Harb-i Örfi’nin üyesi olan Miralay Ferit Bey’i atamıştır⁵⁸⁵. Bu yapısal değişikliğe koşut olarak Heyet-i Tahkikiyeler de birleştirilmiş ve başkanlığına Topçu Binbaşısı Bahattin Bey getirilmiştir⁵⁸⁶. Birinci ve İkinci Divan-ı Harb-i Örfi’deki bu değişikliklerle birlikte Üçüncü Divan-ı Harb-i Örfi de çalışmalarına devam etmiştir⁵⁸⁷.

“31 Mart” ayaklanmasından sonra kurulan Divan-ı Harb-i Örfilerin çalışmaları analiz edildiğinde çok ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mahkeme Heyetlerinin⁵⁸⁸ ibret alınması için İstanbul’un değişik semtlerinde infaz ettiği idamlar, halkı büyük bir

⁵⁸²Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:46.

⁵⁸³Y.a.g.g.

⁵⁸⁴Yeni Tasvir-i Efkâr, 15 Temmuz 1325, No:58.

⁵⁸⁵Y.a.g.g.

⁵⁸⁶Y.a.g.g.

⁵⁸⁷Üçüncü Divan-i Harb-i örfi, 18 Mayıs 1909 tarihinden 23 Temmuz 1909 tarihine kadar 410 dosya incelemiştir. Bunlar arasında 103 mahkumiyet, 51 beraat vermiştir. Bkz.Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Temmuz 1325, No:59.

⁵⁸⁸Birinci Divan-ı Harb-i Örfi, “yaşlı-başlı, askeriyenin ileri gelenlerinden namus ve vicdan sahibi bazı kimseler” den oluştuğundan hukuk dışı uygulamalara baskılara cesaretle karşı koymuştur. Topçu Hasan Rıza Paşa başkanlığında kurulan İkinci Divan-ı Harb-i Örfi ise, İ.T.’nin siyasal amaçlarına hizmet etmiştir. Bkz.Mehmet Selahaddin, a.g.e., s.32.

korkuya düşürmüştü. Divan-ı Harb-i Örfiler, yargılamalar sırasında verdiği kararlar ve bu kararların gerekçeleri uzun süre tartışma konusu olmuştur⁵⁸⁹. İsyân sırasında memleketine yazdığı mektupta gelişmeleri anlatan Talebe-i Ulûmdan Muğlalı Mehmet Hilmi Efendi üç yıl sürgüne⁵⁹⁰, olay günü Ayasofya meydanında askerlere su ve simit dağıtan ve vapur yolculuğu sırasında meşrutiyet aleyhinde propaganda yapan Bab-ı Fetva Danışmendi Osman Nuri Efendi dokuz yıl sürgün cezasına⁵⁹¹ ve bahriye elbisesi giyen Kürt Resûl dört ay hapse mahkum olmuştur⁵⁹². Belki de ülkenin siyasal geleceğini etkileyen en önemli yargılamalar ise “idare-i meşruta aleyhinde tefevvühâtta” bulunma savıyla ülkenin çeşitli bölgelerinden birçok kişinin tutuklanıp çeşitli sürgün ve hapis cezalarına çarptırılması olmuştur⁵⁹³. Muhalifler bu yöntemle sindirilmiş ve siyasal etkinlikleri yok edilmeye çalışılmıştır⁵⁹⁴. Hatta Divan-ı Harb-i Örfiler, İttihatçıların özgürlük simgesi olarak gördükleri Mithat Paşa'nın öldürülmesinde cellatlık görevini yapan kişileri de sorgulamıştır⁵⁹⁵. Bu ilginç hukuki uygulama ile geçmişten siyasal intikam alınmaya çalışılmıştır. Bu tezi somutlaştıran başka örneklere de rastlanmıştır. Örneğin, meşrutiyetin ilanı sırasında gönüllü toplanması fikrini desteklemeyen ve bu eylemi engellemeye çalışan Vize Kasabası'ndan Kahveci Yusuf Pehlivan da mahkum edilmiştir⁵⁹⁶.

Divan-ı Harb-i Örfiler, siyasal kimliği olan kişileri yargılamanın dışında adi suçlara karışmış kişileri de yargılamıştır. Böylece faaliyet alanlarını genişletmiştir.

⁵⁸⁹Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.132-133.

⁵⁹⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 26 Haziran 1325, No:40. İsyân sırasında memleketine “teşvik âmizmektup” gönderen Kilisli Hoca Raşid Efendi ise bir yıl sürgün cezası verilmiştir. Bkz.Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Haziran 1325, No:42.

⁵⁹¹Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.219 Bu kişinin Kantar İdaresi Müdürü Çerkes Osman Bey olduğu iddiası için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 26 Haziran 1325, No:40.

⁵⁹²Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Mayıs 1325, No:4.

⁵⁹³Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mayıs 1325, No:1. Kararlar için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Mayıs 1325, No:4; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.216-255.

⁵⁹⁴Gruplar halinde muhalif kişilerin tutuklanması için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Haziran 1325, No:22.

⁵⁹⁵Mithat Paşa'nın “katlinde zi-medhal” Miralay Nuri Bey'in sorgulanması için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No:47. Katillerden Ahmet Çavuş'un sorgulanması için bkz.Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Temmuz 1325, No:49. Mithat Paşa'nın öldürülmesinde görev alan diğer bir kişi olan Karahisarlı Osman için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 17 Temmuz 1325, No:60.

⁵⁹⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mayıs 1325, No:1.

Karısını döven Davut Paşalı Cüce Hüseyin altı ay hapis⁵⁹⁷, pencere taşıyarak cam kıran Bahriye Yüzbaşılardan Halis Efendi askerlikten tard ve bir yıl hapis⁵⁹⁸, “adâb-ı umûmiye ve milliyeye muhalif olarak çarşı içerisinde işret ettiğinden” dolayı Yeniköylü Salime Hanım üç yıl Sinop’a sürgün⁵⁹⁹, tutuklu mebusun parasını dolandıran Gardiyan Halil Bursa’ya sürgünü ve küçük çocukları fuhuşa sevk eden ve onlarla “fi’il-i şeni” eden birçok kişi de çeşitli cezalara çaptırılmıştır⁶⁰⁰.

Divan-ı Harb-i Örfilerin sorumluluk alanlarını aşarak çeşitli suçlara bakması ve topluma çeki-düzen vermeye kalkışması daha sonraki dönemlerde siyasi çevrelerde büyük tartışmalara neden olacaktır.

B- Mahmut Şevket Paşa’nın Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişliği’ne Atanması

Hareket Ordusu’nun “31 Mart” ayaklanmasını bastırarak rejimi tehdit eden unsurları tasfiye etmeye başlaması , Mahmut Şevket Paşa’ya büyük bir güç kazandırmıştı. Ayaklanmanın meşruti sistem içindeki kurumları zayıflatması ve işlevlerini azaltması bu gücü daha da arttırmıştır.

Mahmut Şevket Paşa’nın Kanun-ı Esasi’ye ve siyasi kurumlara bağlı kalmadan hareket etmeye başlaması, ayaklanmanın askeri açıdan bastırılmasından hemen sonra görülmüştür. 25 Nisan 1909’da hükümeti devre dışı bırakarak İstanbul ve çevresinde idare-i örfiye ilan etmesi ve Divan-ı Harb-i Örfi’nin başına Tophane Nazırı Hurşit paşa’yı getirmesi, siyasi ve askeri bakımdan duruma hakim olduğunu göstermiştir⁶⁰¹. Ayrıca durumun kısmen normalleşmeye başladığı sıralarda da siyasi kurumlar üzerindeki nüfuzunu devam ettirmiştir. Hükümetten, Cemiyetler Kanunu⁶⁰², Toplantı

⁵⁹⁷ Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.229.

⁵⁹⁸ Y.a.g.e., s.231.

⁵⁹⁹ Y.a.g.e., s.233.

⁶⁰⁰ Y.a.g.e., s.238.

⁶⁰¹ B.O.A., Y.E.E., 6/1754/82/3.

⁶⁰² İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi, meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, C.1, Ankara:1996, s.456.

ve Gösteri Kanunu⁶⁰³ gibi yasal düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Ancak özgürlükleri kısıtlama isteği, Meclis-i Mebusan'da tartışmalara yol açmıştır⁶⁰⁴.

Mahmut Şevket Paşa'nın Kanun-ı Esasi'ye dayanmayan bir kimlikle askeri ve siyasi gelişmelere yön vermesi, kendisinin "Türklerin Oliver Cromwelli" olarak adlandırılmasına neden olmuştur⁶⁰⁵. Bu nedenle İ.T.'nin sivil unsurları meşru olmayan bu güçten rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Hüseyin Cahit, İ.T. ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki ilişkiyi şu çarpıcı ifadelerle anlatmıştı: "İttihat ve Teraki'nin sivil unsurları asker unsurları karşısında âdeta 'süt dökmüş kedi' halinde kalmışlardı. Kabahatli gibi idiler. İşleri yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. İdaresizlikleri neticesinde ifratları, şeraiti hiçe saymaları, halkın ve askerin hissiyatına dokunmaları, şımarıklıkları yüzünden memleketi felakete sürüklemiş telâkki ediliyorlardı. Şimdi bir Haraket Ordusu nüfuzu vardı ve bunun başında da Mahmut Şevket Paşa hakimdi. Cemiyetin ismi bile pek zikredilmez olmuştu"⁶⁰⁶. Mahmut Şevket Paşa'nın bu nüfuzu karşısında Cemiyetin askeri unsurları ise, O'nu İkinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa etmesinden sonra kurulacak yeni kabinede Harbiye Nazırlığı'na getirmek istemişlerdi⁶⁰⁷. Böylece elinde büyük bir askeri güç bulunduran Mahmut Şevket Paşa'yı kontrol altına almayı planlamışlardı. Fakat tüm çabalara rağmen Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığı'nı kabul etmemiş⁶⁰⁸, Kanun-ı Esasi ile parlamentonun semsiyesi altına girmemiştir.

Mahmut Şevket Paşa, ayaklanmadan sonra ortaya çıkan "fiilî" duruma "askeri sahada" kalınarak çözüm bulunmasını arzulamıştır. Bu nedenle Harbiye Nazırı Salih Paşa, 15 Mayıs 1909'da Mahmut Şevket Paşa'nın "Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Kıtaat-ı Muhtelif-i Askerisi Müfettiş-i Umûmiliği"ne getirilmesini hükümete önererek soruna çözüm bulmaya çalışmıştır⁶⁰⁹. Böylece o tarihe kadar Osmanlı Ordu

⁶⁰³Y.a.g.e., s.478.

⁶⁰⁴Y.a.g.e., s.456-479.

⁶⁰⁵Mc Cullagh, a.g.e., s.124.

⁶⁰⁶Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hauraları", *Fikir Hareketleri*, C.5, S.117, s.198.

⁶⁰⁷Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.62; Ahmad, a.g.e., s.93.

⁶⁰⁸Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.62.

⁶⁰⁹B.O.A., *İrâde-i Askeriyye*, No:35, 27 Rebiyelahir 1327.

teşkilatında olmayan bir askeri makam “ihdas” edilerek “fiilî” duruma yasal dayanak oluşturmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Mahmut Şevket Paşa, 18 Mayıs 1909’da günün siyasi koşulları dikkate alınarak oluşturulan bu askeri makama, on beş bin kuruş maaşla tayin edilmiştir⁶¹⁰. Hükümet, bu müfettişliğe yardımcı olmak üzere 30 Mayıs 1909’da “Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu-yu Hümayun Topçu Müfettişliği” adlı bir birim daha oluşturarak örgütsel yapıyı daha da genişletmiştir⁶¹¹.

Yeni düzenleme sonucu, ordu komutanlıkları varlıklarını sürdürmekle birlikte, Mahmut Şevket Paşa elde ettiği makamla bunların üstünde yer almıştır. Öte yandan askeri nitelikler taşıyan bu görev, etkinliği açısından meşruti sistemlerde rastlanılmayan başka “fiilî” durumlar ortaya çıkarmıştı. Çünkü Mahmut Şevket Paşa, sahip olduğu yetkilerle gerek Harbiye Nazır’ının, gerekse hükümetin denetimi dışında kalmıştı⁶¹².

Mahmut Şevket Paşa, bu yeni makamla siyasi otoritenin müdahalelerine maruz kalmadan orduyu siyasetin dışına çekmek ve askeri teşkilatı modernleştirmek istiyordu⁶¹³. Bunları gerçekleştirebilmek için 23 Mayıs 1909’da Hareket Ordusu Komutanlığını bırakarak Selanik’e döneceğini açıklamıştır⁶¹⁴. Fakat iki gün sonra bu kararından vazgeçtiğini ve Selanik’e gidişini ertelediğini belirtmiştir⁶¹⁵. Muhtemelen bu ani dönüşün nedeni, İ.T’nin bazı üyelerinin Hüseyin Hilmi Paşa’nın ikinci defa sadrazamlığa getirilmesine muhalefet etmesi⁶¹⁶ ve hükümet programının siyasilerce sert bir şekilde eleştirilmesi idi⁶¹⁷. Bu son siyasi gelişmeler, rejimin yeniden tehlike ile karşılaşabileceğinin işaretlerini vermişti. Bu nedenle Hüseyin Hilmi Paşa’nın

⁶¹⁰Y.a.g.b.; Tanin, 5 Mayıs 1325, No:254. Müfettişlik görevi, ordu komutanlıklarının üstünde idi. Bu nedenle müfettişliğe ordu komutanlıklarına ödenen 13.500 kuruş yerine 15.000 kuruş maaş ödenmiştir. Bkz. B.O.A., İrade-i Askeriyye, No:35, 27 Rebiyelahir 1327.

⁶¹¹B.O.A., İrade-i Askeriyye, No:23, 10 Cemaziyelevvel 1327. Bu müfettişlik görevine Üçüncü Topçu Fırkası Komutanı Mirliha Hasan Rıza Paşa getirilmiştir. Bkz. Y.a.g.b.

⁶¹²Ahmad, İttihat ve Terakki, s.94.

⁶¹³Tanin, 12 Haziran 1325, No:292; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.63.

⁶¹⁴Tanin, 10 Mayıs 1325, No:259.

⁶¹⁵Tanin, 12 Mayıs 1325, No:261.

⁶¹⁶“Meşrutiyyet Devrine Dair Cavit Bey’in Haturaları”, Tanin, 7 Eylül 1943.

⁶¹⁷Tanin, 12 Mayıs 1325, No:261.

güvenoyu alamaması halinde “Mahmut Şevket Paşa’nın meclisi dağıtabileceği” söylentileri yayılmaya başlamıştı⁶¹⁸.

Mahmut Şevket Paşa’nın sivillere güvenmemesi ve siyasal dengelerin yerleştiğine ikna olmaması sonucu İstanbul’da kalması çeşitli yorumların yapılmasına yol açmıştır. O’nun diktatörlük peşinde olduğu söylenmeye başlandı. Yapılan eleştirilere yabancı bir gazeteci ile yaptığı bir röportajda şöyle yanıt verdi: “31 Mart hadisesinden sonra meşrutiyeti kurtaran ben değilim, ordudur. Nüfuz-u idâreyi elime almakla buna ‘diktatör’ namı verilmesi ihtimalinden çekiniyordum ki hiçbir vakit diktatör olmayı arzu etmem. Ben sadece askerim, vazifem de orduyu ıslâh etmektir. Siyasete karışacak değilim. Hiçbir ‘gayr-i memnun’ ihtiva etmeyen ordu meşrutiyete tamamen sadık ve onun harisidir. Bundan dolayı bir diktatörlük kabul edemez”⁶¹⁹.

Kendisine yapılan eleştirilere rağmen Mahmut Şevket Paşa, 27 Temmuz 1909’da “memâlik-i Osmaniyeyi eşhas-ı muzırradan tethir” etmek için idare-i örfiyeyi 14 Mart 1911 tarihine kadar uzatmıştır⁶²⁰. İttihatçılar ise ayaklanma nedeniyle kaybettikleri güçlerine yeniden kavuşabilmek için idâre-i örfiyenin devamından yana tavır almışlardır. Hüseyin Cahit, idare-i örfiyenin İstanbul halkına verdiği tek zararın gece saat “bir” den sonra sokağa çıkmama izni olduğunu ifade etmiştir⁶²¹. Hatta “Bu idare-i örfiyenin ne zararını gördük?” sorusunu sorarak “Hürriyeti sevenler, meşrutiyeti isteyenler, namus ve vicdan sahibi olup yağmagirliği, katl-i nefse, ihlâl-ı efkâra kıyam etmemiş olanlar idare-i örfiyenin ilanından hiç bir korku his etmemişlerdir”⁶²² demiştir.

Mahmut Şevket Paşa’nın kısa sürede iç güvenliği sağlaması ve diğer kamu alanlarına müdahale etmesi, yabancı basının da ilgisini çekmiştir. İngiliz “Standart” gazetesinin İstanbul muhabiri; Mahmut Şevket Paşa’nın idare-i örfiyenin tatbiki sonucu

⁶¹⁸Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.95.

⁶¹⁹Tanin, 12 Haziran 1325, No:292.

⁶²⁰B.O.A., *İrâde-i Askeriyye*, No:49, 18 Recep 1327.

⁶²¹Hüseyin Cahit, “İdare-i Örfiye”, *Tanin*, 9 Temmuz 1325, No:319.

⁶²²Y.a.g.g.

çok iyi işler yaptığını, Serseri Nizamnamesi'nin uygulanması sonucu serseriler ve kötü şöhretli kimseleri kontrol altına aldığını, “pejmurde” elbiselerle gezen polisleri değiştirdiğini, ziraat üretimini arttırdığını, yollar, köprüler inşa ettiğini yabancı kamuoyuna duyurmuştur⁶²³.

Mahmut Şevket Paşa'nın müfettişlik görevini üstlendikten sonra ilgi alanı iç politika ve askeri konularla sınırlı kalmamıştır. Hatta dış politika kararlarının alınmasında da etkili olmuş, Girit ve Makedonya sorunlarının çözülmesinde genel stratejinin saptanmasında etkin rol oynamıştır⁶²⁴. Özellikle Girit Sorunu nedeniyle Yunanistan'la bir savaş yapılması halinde başkomutanlığı “deruhte” ederek gereken önlemleri alacağını kamuoyuna açıklamıştır⁶²⁵.

Müfettişlik görevi süresince üzerinde durduğu bir diğer konu ise, askeri ıslahatlar⁶²⁶ ve bunun uluslararası boyutları olmuştur. Zira Mahmut Şevket Paşa ordunun modernizasyonunu Almanya'nın öncülüğünde gerçekleştirmek istiyordu. Bu nedenle, Alman İmparatoru Mahmut Şevket Paşa'yı 1909 yılının eylül ayında ülkesinde düzenlenecek askeri manevralara davet etmiştir⁶²⁷. Fransa bu gelişmeden rahatsız oldu ve hoşnutsuzluğunu diplomatik bir dille ortaya koydu. Osmanlı Hükümeti, bu krizi aşabilmek ve bazı dengeleri gözetebilmek için Mahmut Şevket Paşa'nın dönüş yolculuğunu Paris ve Marsilya üzerinden yapmasına karar vermiştir⁶²⁸. Olayların merkezinde yeralan Mahmut Şevket Paşa ise davete politik nedenlerle katılmadığını açıklamak zorunda kalmıştı: “Asker olmak sıfatıyla geldim. Hiçbir salâhiyet-i siyasiyem yoktur. Politikayı yapanlar hükûmetler ve hükûmetlerin

⁶²³Aktaran, Yeni Tasvir-i Efkâr, 31 Mayıs 1325, No:14.

⁶²⁴Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Haziran 1325, No:24.

⁶²⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Ağustos 1325, No:77.

⁶²⁶Bu konu tezimizin “Beşinci Bölümü”nde incelenecektir.

⁶²⁷Mahmut Şevket Paşa, maiyetine Erkan-ı Harbiye Binbaşlarından Tevfik Bey'i almıştır. Bkz. B.O.A., İrade-i Askeriyye, No:19, 18 Şaban 1327; Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Ağustos 1325, No:77. Mahmut Şevket Paşa'nın yolculuk kadrosuna yegeni Halit Bey'i de dahil ettiği iddiası için bkz. Tanin, 25 Ağustos 1325, No: 365.

⁶²⁸Tanin, 7 Eylül 1325, No:378.

süferasıdır”⁶²⁹ demiştir. Hatta Paris’te gazetecilere verdiği bir demeçte “siyasetten çekilerek yine eskisi gibi hayat-ı askeriyyeye” döneceğini açıklamıştır⁶³⁰. Bu arada gelişmeleri yakından izleyen İttihatçı basın da bu ziyaretlerin üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur ve Osmanlı Ordusu’nun hem Alman hem de Fransız Ordularını örnek alarak modernleştiğini örneklerle açıklama yoluna gitmiştir⁶³¹.

Oysa Hareket Ordusu’yla “31 Mart” Olayı’nı bastıran kişi olarak, denetlenemeyen ve kontrol altına alınamayan bir güce kavuşmuştu. Her fırsatta siyasetin içinde idi. Ülkenin siyasi iklimini belirleyen en önemli güçtü. Kısa bir süre önce yalnızca Üçüncü Orduya hükmederken ; olaylar onu tüm ülkeye hükmeder noktaya getirmişti.

⁶²⁹Y.a.g.g. Mahmut Şevket Paşa, askeri kimliğinin yanında siyasi kimliğini de korumuştur. Yolculuğunda Osmanlı Devleti’nin “hiç bir hükümete eser-i tercih gösteremez” diyerek dış politikanın rotasını çizmiştir. Bkz.Yeni Tasvir-i Efkâr, 12 Eylül 1325, No:117.

⁶³⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 30 Eylül 1325, No:132.

⁶³¹Tanin, 7 Eylül 1325, No:378.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN HARBİYE NAZIRLIĞI'NA ATANMASI VE ÇALIŞMALARI

I- MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN HARBİYE NAZIRLIĞI'NA ATANMASI

Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu'nun başında Rumeli'den kalkarak İstanbul'a gelmesi ve "31 Mart" ayaklanmasını bastırarak rejimi tehdit eden unsurları tasfiye etmesi, ona ülke çapında bir şöhret kazandırmıştı. Siyasal kurumlar üzerinde de etkin bir otoriteye sahip olmuştu. Sarayın Başkatibi Halit Ziya Bey, buna ilişkin gözlemlerini şöyle kaleme almıştı: "Hareket Ordusu başında gelen o adam, bütün varlığı ile de bizzat hareket etti. Onu her yerde görürlerdi, her tarafa uğrar, sanki bir harbi idare eden bir ordu âmiri; her uğradığı yerde emirler verir, tavsiyeler yapar, velhasıl idare cihazının her parçasına, onları daha iyi işletebilmek ümidiyle kendi fikirlerinden akan yağlar damlatırdı"¹.

Bu gücün, hükümetin ve Meclis-i Mebusan'ın denetimi dışında olması rejim açısından "gayri tabii" bulunmuştu². İ.T., bu "gayri tabiiliği" ortadan kaldırmak için en pratik çözümü, Mahmut Şevket Paşa'yı kabineye dahil etmekte görmüştü³. Tanin gazetesi, Mahmut Şevket Paşa'yı buna özendirmek için okuyucuları arasında yaptığı bir anketin sonuçlarını yayınlamıştı. Gazete, "Heyet-i Vükelâ kimlerden teşekkül etmeli" sorusuna okuyucularının istisnasız hepsinin Harbiye Nazırlığı'na Mahmut Şevket Paşa'yı istediklerini belirtmişti⁴.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın 28 Aralık 1909'da istifa etmesinden sonra⁵, kurulacak yeni kabinede Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi daha somut bir

¹Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi-Son Hatıralar*, C.1, İstanbul:1940, s.41.

²Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, C.6, S.138, s.116.

³Y.a.g.m.

⁴Tanin, 22 Teşrin-i sani 1326, No:812.

⁵Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.229.

şekilde ele alınmıştır. Nitekim hükümeti kurmakla görevlendirilen İbrahim Hakkı Paşa, ilk iş olarak örfi idarenin komutanı ve ilk üç ordunun genel müfettişi olan Mahmut Şevket Paşa'ya Harbiye Nazırlığı'nı önermiştir⁶. Mahmut Şevket Paşa, hükümet programını ülkenin kalkınmasına ve askeri ıslahatların yapılmasına yönelik olması halinde Harbiye Nazırlığını kabul edebileceğini belirtmiştir⁷. Bu koşulları makul karşılayan İbrahim Hakkı Paşa 12 Ocak 1910'da kabinesinde Mahmut Şevket Paşa'ya yer vermiştir⁸. Böylece dokuz aydır siyasi denetim altına alınmayan bir güç, hükümetin ve Meclis-i Mebusan'ın kontrolü altına alınmış oluyordu⁹.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesiyle Hareket Ordusu Komutanlığı ve Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişliği görevleri sona ermişti¹⁰. Hükümet, Hareket Ordusu Komutanlığını lağv etmiştir¹¹. Ancak ilk üç ordunun müfettişliği makamını korumuştur. Mahmut Şevket Paşa, 6 Şubat 1910'da ordu müfettişliği görevini tekrar üzerine alarak¹² eski yetkilerine kavuşmuştur.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak kabineye girmesini askeri çevreler, yerli ve yabancı basın büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Üst düzey komutanlar, yeni Harbiye Nazırına destek vereceklerini açıklamışlardır¹³. İttihatçı basın konuya ayrı bir önem vermiştir. Hüseyin Cahit, "Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki programını takip eden bir Genç Türk kabinesine girmesini birkaç nokta-ı nazardan şayan-ı dikkat" bulmuştur¹⁴. Bunlardan ilki yabancı siyasetçilerin artık İ.T.'yi ihtilalcilikle suçlamayacakları noktasıydı. İkincisi de, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanlığını bırakmasıyla sahip olduğu yetki ve sorumluluğunun dengelenmesiydi. Bundan dolayı siyasi sistem daha kolay yerine oturma şansına

⁶Ahmad, İttihat ve Terakki, s.124.

⁷Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, "Haklı Ümitler, Mahmut Şevket Paşa ile Mülakat ve Necmettin Bey Efendi'nin Beyânatı", Yeni Tasfir-i Efkâr, 12 Kanun-ı evvel 1325, No:223.

⁸Kabine listesi için bkz. Güneş, a.g.m., s.222.

⁹Ahmad, İttihat ve Terakki, s.124; İnal, a.g.e., C.4, s.1884; Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hattıraları", Fikir Hareketleri, C.6, S.138, s.116.

¹⁰Tanin, 5 Haziran 1329, No:1635.

¹¹Y.a.g.g.

¹²Türkmen, a.g.e., s.143.

¹³Mehmetcfendioğlu, a.g.e., s.98.

¹⁴Hüseyin Cahit, "Yeni Heyet-i Vükela", Tanin, 30 Kanun-ı evvel 1325, No:488.

erişebilecekti¹⁵. Yabancı basından Tan gazetesi ise, Mahmut Şevket Paşa'nın bir yıla yakın bir süredir hem orduyu hem de yürütme gücünü elinde bulundurmasına rağmen "bir Napolyon rolünü" oynamadığına dikkati çekmişti¹⁶. Tan gazetesi ayrıca, artık "İstanbul'da kuvve-i icraiye ile mesuliyet esaslarını birleştirmek zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar bu iki anasır birbirinden ayrı idi. Mahmut Şevket Paşa nüfuz ve kudrete malikti. Şimdi mesuliyeti de deruhte eyliyor." diyerek bu yaklaşımın Türk Siyasal kültürü açısından bir gelişme olduğuna dikkati çekmişti¹⁷.

Mahmut Şevket Paşa'nın kabine'ye girmesi sorunları sona erdirmemişti. Politikada asker ve sivil çatışması varlığını devam ettirmiştir. Özellikle İdare-i Örfiye uygulamaları ve Harbiye Nezareti bütçelerinin görüşülmesi sırasında bu çekişme su yüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte Mahmut Şevket Paşa, çok eleştirilmesine karşın kabinelerin vazgeçilmez Harbiye Nazırı olacaktır.

II- SİYASAL GELİŞMELER VE MAHMUT ŞEVKET PAŞA

A- Dış Politikadaki Gelişmeler

1-Girit Sorunu

Girit'in Rum halkı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer Rum teba gibi Rusya'nın tahrikleri ve ulusalcılık hareketleri sonucu hükümete karşı çeşitli kez ayaklanmıştı¹⁸. 19. Yüzyılın hemen başlarında görülen bu tip olaylar artarak devam etmişti. Özellikle 1866 yılında Girit Rumları geçici bir hükümet kurduklarını ve adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini açıklamışlardı. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti ise bir yandan askeri kuvvete başvururken, diğer yandan da hareket tarzının haklılığı konusunda Avrupalı devletlerini iknaya özen göstermiştir. Bu çabaları yetersiz gören Sultan Abdülaziz, Sadrazam Alî Paşa'yı Girit'e göndererek, adaya ilişkin bir nizamname

¹⁵Y.a.g.g.

¹⁶Tan'dan naklen, Yeni Tasfir-i Efkâr, 3 Kanun-ı Sani 1325, No:227.

¹⁷Tan'dan naklen, Yeni Tanin, 5 Kanun-ı sani 1325, No:494.

¹⁸Mehmed Salâhi, Girit Meselesi (1866-1889), (Haz:Münir Aktepe), İstanbul: 1967, s.3.

yayınlatmıştı¹⁹. Alî Paşa bu nizamname ile adada yeni bir idâri taksimat yaparak Müslüman ve Hıristiyan unsurların yönetimdeki rollerini yeniden belirlemiştir. Alî Paşa, bunun yanında nizamname gereğince genel bir af ilân edilmesini, birkaç yıl için vergilerin ödenmemesini, Hıristiyanların bedel-i askeri vermekten muaf tutulmasını ve adada zarar görenlere yardım sağlanmasını da organize etmişti²⁰.

Osmanlı Devleti'nin Girit'te gerçekleştirdiği bu yenilik hareketlerini, adayı kendi topraklarına katmak isteyen Yunanistan hoş karşılamamıştır. Bu nedenle adadaki Rumları sürekli kışkırtmaya devam etmiştir. Girit'teki Rumlar ise hem Yunanistan'ın hem de Avrupalı devletlerin desteğini alarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tekrar ayaklanmışlardır²¹. Avrupalı Devletler, sorunu çözmek için Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi ile 1868 Nizamnamesi'nin ada halkı lehine değiştirilerek uygulanmasını karara bağlamışlardır²². Osmanlı Devleti, uluslararası bir krize neden olmamak için Berlin Antlaşmasını izleyen günlerde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Girit'e göndererek bir uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Nitekim, 25 Ekim 1878 tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Girit Rum Muhalefet Partisi temsilcileri arasında Halepa Kararnamesi imzalanarak Girit Sorunu'nda yeni bir sayfa açılmıştır²³. Bu düzenleme ile Girit Rumları özerkliğe yakın bir yönetime kavuşmuşlardır²⁴.

Kendilerine tanınan haklar ile yetinmeyen Giritli Rumlar kısa bir süre sonra adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak amacı ile yeniden ayaklanmışlardır. Osmanlı Devleti, bu ayaklanmayı bastırmak amacı ile vali vekili ve fevkalâde kumandan ünvanıyla Ahmet Şakir Paşa'yı Girit'e göndermiştir²⁵. Ahmet Şakir Paşa, 25 Kasım 1889 tarihli bir ferman ile adada genel af ilân ederek otoriteyi yeniden sağlamıştır. Fakat bu arada halka daha önce verilmiş olan ayrıcalıklardan bir kısmını da kısıtlamıştır²⁶.

¹⁹Vilayetin idaresini içeren nizamname için bkz. Hüseyin Hıfzı, Girid Vekayi, Dersaadet: 1326, s.2 vd.

²⁰Y.a.g.e., s. 2.

²¹Mehmed Salâhi, a.g.e., s. 16.

²²Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1, Ankara: 1953, s. 413.

²³Halepa Kararnamesi için bkz. Hüseyin Hıfzı, a.g.e., s. 6 vd; Mehmed Salâhi, a.g.e., s. 17 vd.

²⁴Karal, a.g.e., C. 8, s. 118-119.

²⁵Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1889-1899), İstanbul: 1993, s. 25-26.

²⁶Y.a.g.e., s. 26; Hüseyin Hıfzı, a.g.e., s. 10.

Osmanlı Devleti'nin aldığı bu kararlardan menmun olmayan Girit Rumları, bir süre sonra Halepa Karamnamesi'nin hükümlerinin yeniden uygulanmasını istemişlerdir. Hatta 1895 yılı eylülünde daha da ileriye giderek hakların genişletilmesi için bir "İhtilâl İslahat Komitesi" kurmuşlardır²⁷. Bu komite 15 Temmuz 1896'da bir ıslahat tasarısı hazırlayarak "Osmanlı idaresi altında muhtariyet" için mücadele etmeye başlamıştır²⁸. Daha sonra Girit Milli Meclisi'nin onayladığı bu ıslahat tasarısı, Osmanlı Hükümeti'ne sunularak kabul edilmesi istenmiştir²⁹.

İstanbul'daki büyük devletlerin elçilerinin de desteklediği bu tasarı, Girit sorununun giderek daha fazla uluslararası nitelik kazanmasına yol açmıştır. Çünkü bu tasarının birinci maddesi adada yeni bir yönetim anlayışını gündeme getirmiştir: "Girid Adasının Valisi Hıristiyan olacak ve düvel-i muazamanın muvafakatiyle taraf-ı hazret-i padişahiden beş sene müddetle nasb edilecektir."³⁰

Osmanlı Hükümeti, uluslararası koşulların kendi aleyhinde olması nedeniyle bu ıslahat tasarısını ilkesel olarak kabul ettiğini bildirmiştir. Yalnızca Hariciye Nazırı Tefvik Paşa ile Avrupalı büyük devletlerin elçileri biraraya gelerek bu tasarı üzerinde bazı küçük değişiklikler yapmışlardır. 27 Ağustos 1896 tarihinde Girit'teki büyük devletlerin konsolosları, hazırlanan metnin son şeklini Hıristiyan halka tebliğ etmişlerdir³¹.

Girit Adası, bu düzenleme sonucu "muhtar" bir yönetime kavuşmuştur. Hıristiyan halk, idâri, mali ve askeri birtakım ayrıcalıklara "harfi harfine" kavuşmuştu³². Öte yandan Osmanlı Devleti, yapılan anlaşma gereğince adada bir ıslahat programı uygulamaya başlayarak halkla yakınlaşmaya çalışmıştır. Fakat bu çalışmalar adanın Hıristiyan halkını memnun etmemiştir. Hatta 1897 yılının Ocak ayında Atina'daki İhtilâl Komitelerinin etkisiyle Yunanistan'a katılmak için tekrar ayaklanmışlardır. Yunan Prensi Yorgi adaya asker çıkararak ilhak çalışmasına destek

²⁷Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, Dersaadet: 1326, s. 2-3.

²⁸Y.a.g.e., s. 3.

²⁹İslahat tasarısının maddeleri için bkz. Girid İhtilâli, Hanya: 1314, s. 56-62.

³⁰Y.a.g.e., s. 56.

³¹Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, s. 4.

³²Y.a.g.e., s. 5.

vermiştir. Böylece Girit Sorunu daha gergin bir hale gelmiştir. Yunanlı komutan Vassos adada ilhakın tamamlandığını açıklaması üzerine büyük devletler harekete geçmiştir. Öteden beri Yunanistan'a sürekli destek veren bu devletler, uluslararası dengeleri değiştirmemek için donanmalarını adaya gönderip abluka işlemi başlatmışlardır. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'a savaş ilân etmiştir³³.

Büyük devletler Mart 1897'de, Giritli Hıristiyanlara ve Yunanistan'a birer nota vererek Girit'in muhtariyet idaresi altında yaşamasını istemişlerdir. Aynı tarihlerde Osmanlı orduları ise Yunan kuvvetlerini Tesalya'da kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Fakat Eylül 1898'de adadaki Müslüman halkın ayaklanması sonucu çıkan karışıklıklarda İngiltere Vis Konsülü'nün (Konsolos Muavini) öldürülmesi büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur. Bu olaydan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya bir ültimatom vererek adadaki Osmanlı kuvvetlerinin bir ay içinde çekilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin, bu isteğin devletin hükümlerine haklarına ters düştüğünü açıklaması üzerine Girit'teki Osmanlı kuvvetleri adadan zorla çıkartılmıştır. Buna rağmen dört büyük devlet, ada üzerindeki Osmanlı egemenliğinin devam edeceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca adadaki "muhtariyet" sisteminin geliştirilerek korunacağı vaat edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Yunan Prensi Yorgi, Girit'e fevkalade komiser olarak atanmıştır³⁴. Prens Yorgi'nin denetiminde on iki Hıristiyan ve dört Müslüman üyenin oluşturduğu bir komisyon, Girit için bir Kanun-ı Esasi yapma hazırlıklarına girişmiştir³⁵. Kurucu Meclis 1899'da toplanarak hazırlanan yeni anayasayı inceleyip kabul etmiştir. Bu anayasaya göre; bir mebuslar meclisi ve prens yardımcı olmak üzere beş kişilik bir müşavir heyeti kurulmuştur. Bunun yanında Girit için bir bayrak, posta pulu belirlenmiş ve İtalyan subayların gözetiminde bir polis teşkilatı oluşturulmuştur³⁶.

Bu son düzenleme Osmanlı Devleti'nin adadaki egemenliğini iyice azaltmıştır. Nitekim flulaşan egemenlik anlayışı şöyle tasvir edilmiştir: "Devletimizin oradaki hakk-ı hakimiyetine delâlet edecek alamet hemen kamilen mefkud. Yalnız تنها bir kaya

³³Cemal Tukin, "Girit", İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: 1983, s. 798-799; Hüseyin Hıfzı, a.g.e., s. 15-16; Karal, a.g.e., C.8, s. 122.

³⁴Girit Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, s. 22-23; Tukin, a.g.m., s. 799; Karal, a.g.e., C.8, s. 123.

³⁵Girit Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, s. 22-23.

³⁶Y.a.g.e., s. 24-27; Karal, a.g.e., C.8, s. 125.

parçası üzerinde bir Osmanlı bayrağı- o da asâkir-i ecnebiyenin muhafazası altında- temevvüc ediyor.”³⁷

Girit’in Osmanlı Devleti’nden kopmasına rağmen hoşnutsuzluklar ve yer yer ayaklanmalar sürmüştür. Bir yandan adanın Yunanistan’a ilhakı projesi canlı tutulurken diğer yandan adadaki Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Bu dönemde adadaki Müslümanların her geçen gün çeşitli kıyımlara uğraması Abdülhamit’e karşı özgürlük mücadelesi veren ittihatçıların dikkatini çekmiştir. İttihatçılar tabanlarını genişletmek için Girit Sorunu’nu “namus-ı milletin ve İslamiyetin her yerden büyük bir siyaset-gâhı” olarak değerlendirmişlerdir³⁸. Ayrıca adadaki Osmanlı egemenliğinin Abdülhamit’in kötü rejiminden dolayı kaybedildiğini ve Müslümanların kurtulmak için bu kötü rejime karşı mücadele etmeleri gerektiğini kamuoyuna açıklamışlardır³⁹. Adadaki Müslüman unsurların sürekli mevzi kaybettiği bir ortamda⁴⁰. Prens Yorgi 1906 yılında görevinden çekilmiştir. Bunun üzerine dört büyük devlet, yeni valinin seçilmesi hakkının Yunanistan’a ait olduğunu açıklamışlardır. Bu “fiili” durum Osmanlı Hükümeti tarafından protesto edilmişse de 1907 yılında Yunanistan’ın eski başbakanlarından Zaimis, adaya Vali olarak atanmıştır⁴¹. Bu olayla Osmanlı Devleti, Girit Sorunu’nda giderek tüm insiyatifini kaybetmiştir.

Dört büyük devlet, 1908 yılının başlarında askeri kuvvetlerinin, büyük bir bölümünü Girit’ten çekmeye başlaması, adanın Yunanistan’a ilhakı çalışmasını hızlandırmıştır⁴². Özellikle meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhak etmesi ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Giritli Rumlar’ın cesaretini daha da arttırmıştır⁴³. Nitekim 13 Ekim 1908’de Girit Milli Meclisi, adanın resmen Yunanistan’a ilhak edildiğini açıklamıştır⁴⁴. Bundan

³⁷Tanin, 26 Eylül 1324, No: 70.

³⁸Şura-yı Ümmet, 6 Ağustos 1902, No: 9.

³⁹Y.a.g.g.

⁴⁰Şura-yı Ümmet, 24 Mayıs 1906, No:94.

⁴¹Tanin, 26 Eylül 1324, No: 70; Tükün, a.g.m., s.801.

⁴²Tanin, 26 Eylül 1324, No: 70.

⁴³Tükün, a.g.m., s.801; Karal, a.g.e., C.9, s.231.

⁴⁴Girit Mesclesi Nasıl Hal Edilmeli?, s.29; Tükün, a.g.m., s.801.

sonra Girit Meclisi, adanın Yunanistan'a katılması çalışmalarını sürdürmek ve adayı yönetmek üzere altı kişilik bir yürütme komitesi oluşturmuştur. Bu komite, 15 Ekim 1908'de Yunanistan kralına bir telgraf çekerek, ada halkı olarak Yunanistan Krallığına katılmak istediklerini bildirmiştir⁴⁵.

Yunanistan hükümeti ve kamuoyu ise, adanın Yunanistan'a katılmasından yana olmuşlardır. Fakat büyük devletlerin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tepkisinden çekinmişlerdir. Bu nedenle ilhak konusunda tereddüt göstermişlerdir⁴⁶.

Nitekim ilhak çalışmaları İstanbul'da duyulduğunda büyük bir tepki gösterilmiştir. Özellikle ittihatçı basın Girit Adası'nın stratejik önemini ve ilhak ile Yunanistan'ın büyüme emellerini önplana çıkartarak kamuoyu yaratmaya çalışmıştır⁴⁷. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin “ne bir adım ileriye, ne de bir adım geriye gitmesinin” uygun olmayacağını ve tek çözümün eskiden beri sürdürülen “muhtariyet” idaresinin sürdürülmesinin gerektiği savunulmuştur⁴⁸.

Osmanlı Hükümeti'nin yalnızca büyük devletlerle görüşerek ada üzerindeki egemenlik haklarını korumaya çalışması kamuoyu tarafından yeterli görülmemiştir. Bu yüzden ittihatçılar, “efkâr-ı umumiyenin câlib-i ehemmiyet bir kuvvet teşkil ettiğini anın da ordu gibi, donanma gibi kaleler feth eylemek, namus-ı milliyeye muhafaza etmek isti'dadını haiz bulunduğunu” ileri sürerek bu kitleyi harekete geçirmiştir⁴⁹. Bunun üzerine ülkenin çeşitli yerlerinde mitingler düzenlenerek ilhak girişimi protesto edilmiştir⁵⁰. Bu mitingleri İ.T'nin muhalifleri de desteklemiştir. Örneğin İstanbul'da düzenlenen mitinge tüm siyasi gruplar katılmıştır. Volkan gazetesi, her kesimden göstericinin yer aldığı bu miting hakkında, “Bir cemiyet ki iki yüz bin kişi ne

⁴⁵Girit Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, s.29.

⁴⁶Tanin, 30 Eylül 1324, No: 74.

⁴⁷Tanin Gazetesi, “Girit Adası'nın istikbali ne olursa olsun, hükümeti Osmaniye Giritte bir liman, bir kömür deposu tesis etmekten, donanması için bir üs-ül harekât vücuda getirmekten sarf-ı nazar” edemeyeceğini yazmıştır. Bkz. Tanin, 1 Teşrin-i sani 1324, No: 104.

⁴⁸Şura-yı Ümmet, 19 Teşrin-i Sani 1325, No: 197.

⁴⁹Tanin, 17 Kanun-ı Sani 1324, No: 179.

⁵⁰Y.a.g.g.

mektepler, ne klüpler, ne katipler, ne hamallar hiçbir sınıf kalmadı ki iştirak etmesin.” yorumunu yapmıştır⁵¹.

Kamuoyu, Girit konusunda büyük bir infial içinde bulunurken, hükümet ise o oranda pasif kalmıştır. Hatta Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, yabancı bir gazeteciye verdiği demeçte Osmanlı Devleti’nde “resmen bir Girit meselesi mevzû-i bahs olduğundan haberdar bulunmadığını” açıklamıştır⁵². Bu kayıtsızlık Hüseyin Cahit’in sert tepkisine yol açmıştır: “Fikrimizce Girit meselesi kollarımızı kavuşturup neticeye intizar edilecek bir şekilde değildir. Bizim her boş geçirdiğimiz bir gün Girit meselesinin daha ziyade ağılâk peyda etmesine, hali müşkül olmasına yardım ediyor” demiştir⁵³.

Osmanlı Hükümeti’nin Girit konusunda resmi bir politika oluşturmaması ve dört büyük devletin adadaki askerlerini tümüyle Temmuz 1909’da çekeceklerini açıklaması, Meclis-i mebusan’daki bazı mebusları harekete geçirmiştir. İstanbul Mebusu Mustafa Asım ve bir grup arkadaşı hükümetin son gelişmeler karşısında ne gibi önlemler aldığını öğrenmek için 9 Haziran 1909’da Girit konusunda bir önerge vermişlerdir⁵⁴. İttihatçı basın bu önergeyle, dış politika konusunda “pek ketûm ve sukûti” olan meclis-i mebusan’ın soruna el koyduğunu ve toplumun hissiyatına uygun çözümler ortaya çıkaracağını yazmıştır⁵⁵.

Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, 19 Haziran 1909’da Meclis-i Mebusan’da hükümet adına önergeye verdiği yanıtta; hükümetin Girit konusunda halkla aynı düşündüğünü, her türlü önlemi aldıklarını ve Girit üzerindeki Osmanlı haklarının “düvel-i muazzama” tarafından kabul edildiğini belirtmiştir⁵⁶. Meclis-i Mebusan’ın bir bölümü Rıfat Paşa’nın açıklamalarını yeterli görürken, özellikle bir grup İttihatçı tatmin olmadıklarını

⁵¹Volkan, 29 Kanun-ı evvel 1324, No: 18. Kamil Paşa bu mitingte yaptığı konuşmada, “Girit’in Yunanistan’a şâyiaları bunu arzu eden Girit Hristiyanlarının hud’âsı eseridir. Yunanistan hükümeti bunu kabul etmedi. Hükümet-i Osmaniye bu şâyianın adem-i tahakkuku için her türlü mesâfiyi sarf eylemekten biran hâli kalmamaktadır” demiştir. Bkz. Y.a.g.g.

⁵²Tanin, 22 Mayıs 1325, No: 271.

⁵³Y.a.g.g.

⁵⁴M.M.Z.C., D.1, İç.Se.1, C.4, s.317.

⁵⁵Tanin, 1 Haziran 1325, No: 281.

⁵⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.4, s.483-484.

açıklamışlardır⁵⁷. Hatta Hüseyin Cahit Bey, gazetede ki köşesinde “Girit üzerindeki hukuk-ı Osmaniyeyi muhafaza için hükümet ne yapıyor” sorusunu sorarak Hariciye Nazırı’nın buna dair açıklamalarını yetersiz bulduğunu belirtmiştir⁵⁸.

Meclis-i Mebusan’da ve basında bu tartışmalar olurken Osmanlı Hükümeti, dört büyük devletin denetimi altında yapılan görüşmelere bazı öneriler sunmuştur. Bu görüşmelere katılan Osmanlı heyetinin başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, adada padişahın hükümranlık haklarının saklı kalması koşuluyla adaya Cebel-i Lübnan benzeri bir imtiyaz tanınabileceğini⁵⁹ ve valinin İsviçre, Belçika ve Danimarka gibi tarafsız bir ülkeden atanabileceğini ileri sürmüştür⁶⁰.

Oysa, Giritli Hristiyanlar adadan Atina’ya mebus gönderilmesini, posta pullarına Yunan Kralının resminin yapıştırılmasını ve mahkemelerde adaletin Yunan Kralı adına sağlanmasını savunuyorlardı⁶¹.

Girit konusunda taraflar arasında gerginlik devam ederken dört büyük devlet, Osmanlı Hükümeti’ne 13 Temmuz 1909’da bir nota vererek daha önce planlandığı gibi askerlerini 26 Temmuz’da adadan çekeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca bu boşaltma işleminden sonra Girit Müslümanlarının güvenliğini sağlamak için Suda Limanı’na dört savaş gemisi göndereceklerini açıklamışlardır⁶². Giritli Rumlar, dört büyük devletin adadan askerlerini çektikleri gün Hanya Kalesi’ne Yunan Bayrağı çekmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti’nde hükümetin ve kamuoyunun büyük tepki göstermesine neden olmuştur⁶³. Halkın Yunanistan’a ve Giritli Rumlara karşı gösterdiği tepkiler, yavaş yavaş ülkenin değişik yerlerindeki Rumlara doğru kaymaya başlamıştır. Hatta yer yer Yunan mallarına karşı boykot hareketlerine dönüşmüştür⁶⁴.

⁵⁷Rahmi Bey ve İsmail Hakkı Bey’in konuşmaları için bkz. Y.a.g.e., s.485-487.

⁵⁸Tanin, 7 Haziran 1325, No: 287.

⁵⁹Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Mayıs 1325, No: 11.

⁶⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Haziran 1325, No: 18.

⁶¹Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Haziran 1325, No: 24.

⁶²B.O.A., M.V.M., 130/44.

⁶³Tanin, 16 Temmuz 1325, No: 325.

⁶⁴Yeni Tasvir-i Efkâr, 25 Temmuz 1325, No: 68.

Bu gergin ortamda bir süreden beri iç politikanın kaderini belirleyen Mahmut Şevket Paşa, dış politika konularında da ön plana çıkmaya başlamıştır. Kabin toplantılarına katılarak Girit konusundaki düşüncelerini açıklamaktan geri kalmamıştır⁶⁵. Öyle ki Rum Patrik Yuvakimi(?) İskece, Drama Ayvalık ve Midilli’de meydana gelen olayları hükümeti atlayarak O’na şikayet etmiştir⁶⁶.

Mahmut Şevket Paşa, Yunanistan’ın Girit’i ilhak etmek istediğine dair güçlü kanıtlara sahip olduğunu ve bu ülkenin politikasından vazgeçmemesi halinde bir savaşa neden olacağını belirtmiştir. Bu durumda da başkomutanlığı ele alarak devletin Girit üzerindeki hükümranlık haklarını koruyacağını açıklamıştır⁶⁷.

Girit konusunda savaşın telafuz edilmesi, dört büyük devleti endişelendirmiştir. Statükonun korunması amacıyla Yunanistan’a verdikleri notalardan bir sonuç elde edemiyen bu devletler, 18 Ağustos 1909’da elli kişilik uluslararası bir askeri gücü adaya yollamışlardır⁶⁸. Dört devletin bu tutumu adada eski statükonun yeniden kurulmasını sağlamıştır. İttihatçılar ve hükümet bu durumdan hoşnut olmuşlar ve krizin Osmanlı Devleti lehine sonuçlandığını açıklamışlardır⁶⁹. Fakat bu devletlerin üç-dört ay boyunca sorunu sürüncemede bırakma politikası Osmanlı basını tarafından eleştirilmeye başlanmıştır⁷⁰. Hatta bazı gazeteler bu devletlerin ilhakı desteklemeleri halinde Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonların lağv edileceğini tehditkâr bir üslûpla dile getirmişlerdir⁷¹.

Girit’te kısa bir süre için asayiş sağlanmasına karşın 1909 yılının sonlarında kriz tekrar canlanmıştır. Özellikle Atina’da bir grup subayın ilhak çalışmalarını açıkça desteklemesi⁷² ve Girit Milli Meclisi’nin açılması için hazırlıklarının yapılması

⁶⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Haziran 1325, No: 16.

⁶⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Haziran 1325, No: 24.

⁶⁷Yeni Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1325, No: 77.

⁶⁸Tanin, 10 Ağustos 1325, No: 350.

⁶⁹Tanin, 19 Teşrin-i Sani 1325, No: 449.

⁷⁰Şura-yı Ümmet, 19 Teşrin-i sani 1325, No: 197; Tanin, 23 Kanun-ı sani 1325, No: 512.

⁷¹Şura-yı Ümmet, 7 Kanun-ı sani 1325, No: 204.

⁷²Şura-yı Ümmet, 28 Kanun-ı sani 1325, No: 207.

Osmanlı kamuoyunun dikkatini tekrar buraya çekmiştir⁷³. Hüseyin Cahit, “Girit Meclis-i Umumisi toplandığı zaman meclis Yunan Kralı namına açılacak mı? Azaları Yunan Kralı namına tahlif edilecekler mi?” sorularını sorarak olası gelişmeler karşısında hazırlıklı olunmasını istemiştir⁷⁴. Nitekim 9 Mayıs 1910 tarihinde Girit Milli Meclisi, Yunan Kralı adına açılmış ve mebuslar bu kral adına yemin etmişlerdir⁷⁵. Bu olay üzerine Osmanlı Hükümeti, padişahın adadaki egemenlik haklarının sarsılmasından dolayı İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya nezdinde protestoda bulunmuştur⁷⁶.

Hükümet yemin şokunu üzerinden daha atamadan Girit Milli Meclisi, Venizelos’un teklifi üzerine 30 Mayıs 1910’da, Müslüman mebusların toplantılara alınmaması kararını almıştır⁷⁷.

Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırı olarak yer aldığı Hakkı Paşa Kabinesi ise, yaptığı toplantılarda ısrarla padişahın ada üzerindeki haklarının korunması gerektiğini vurgulamaya devam etmiştir⁷⁸.

Osmanlı halkı, Girit’te yaşanan bu olaylar ve hükümetin etkin önlemler alamaması üzerine harekete geçmiştir. Ülkenin çeşitli yerlerinde mitingler düzenlenmiş ve hükümet ile⁷⁹ Meclis-i Mebusana protesto telgrafları çekilmiştir⁸⁰. 1909 yılında bazı kasaba ve şehirlerde Yunan mallarına karşı yapılan boykot hareketi⁸¹ genişletilerek tüm ülke geneline yayılmıştır⁸². İttihatçıların önderliğinde gerçekleştirilen boykot hareketi değişik kesimlerce de desteklenmiştir. İslamcılarının yayın organı olan Sırat-ı Müstakim dergisi konuya özel bir önem vermiştir. Bu dergide

⁷³Şura-yı Ümmet, 4 Şubat 1325, No: 208.

⁷⁴Tanin, 28 Nisan 1326, No: 607.

⁷⁵Y.a.g.g., Tukin, a.g.m., s.802.

⁷⁶Tukin, a.g.m., s.802.

⁷⁷Y.a.g.m., s.802.

⁷⁸Tanin, 30 Haziran 1326, No: 609.

⁷⁹y.a.g.g.

⁸⁰Telgraflar için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.5, s.163-164; 528-529.

⁸¹B.O.A., M.V.M., 131/92; Yeni Tasvir-i Efkâr, 25 Temmuz 1325, No: 68.

⁸²Tanin, 28 Mayıs 1326, No: 637.

çıkan yazılarda, “kuvvetce zayıflığımız, fakat cemiyetce kuvvetliliğimiz dolayısı ile kullanabileceğimiz yegâne silah boykotajdı, bunu kullandık ve en kavî hükümetleri bile düşünmeğe mecbur bıraktık” şeklide yorumlarda bulunulmuştur⁸³. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’a açıkça resmi tavır alamaması üzerine halkın insiyatifini kullandığı dile getirilmiştir: “Biz de resmî olmayarak Yunanlılara karşı kullanabileceğimiz yegâne silahımızı çıkardık; ona hususî bir millet muharebesi, iktisadi bir harb, boykotaj ilân ettik” demişlerdir⁸⁴.

Boykotun düzenli ve bir plan dairesinde yürümesinin sağlanması, hedeflenen noktaların dışına çıkılmaması ve düşman haricinde kimseye zarar verilmemesi için şehir ve kasabalarda “Boykotaj Komisyonları” oluşturulmuştur⁸⁵.

Boykotun ülkede giderek yaygınlaşması ve boykottan etkilenen devletlerin tepkileri üzerine Dahiliye Nezareti, 27 Mayıs 1910 tarihinde bütün vilâyetlere gönderdiği bir yazıda; Girit Sorunu’nun bir “İslâmlık-Hristiyanlık sorunu haline getirildiğini, Hristiyan halka tecavüzlerde bulunulduğunu ve hükümetin yeteri kadar sorunu çözmek için uğraştığını bildirmiştir⁸⁶. Fakat hükümetin düzeni sağlama yönündeki bu girişimi istenilen sonucu vermemiştir. Çünkü boykota toplumun tüm kesimleri katılmakta idi⁸⁷. Hatta bazı yerlerde oluşturulan komisyonlar aracılığıyla gönüllüler yazılmıştı. Fakat hükümet Girit için gönüllü kaydı hakkında “hiçbir tasavvur ve muamele olmadığından bu yolda vuku bulacak teşebbüsatin suret-i münasibe de” engellenmesini istemiştir⁸⁸.

Hükümetin, Girit konusunda halkı yatıştırmayı amaçlayan tüm tutumlarına karşın, Yunanlılara karşı uygulanan boykot hareketi, 1911 yılının eylül ayına kadar sürmüştür⁸⁹.

⁸³Mehmed Tahir, “Boykotaj Büyük Kongresinin Öz Osmanlılara Hediyesi”, Şırat-ı Müstakim, 17 Mart 1326, C.6, Aded: 134, s.62.

⁸⁴Y.a.g.m., s.62.

⁸⁵Y.a.g.m., s. 63; Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Ağustos 1325, No: 80.

⁸⁶B.O.A., Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Kalemî (B.O.A, DH.M.U.İ.), 102-2/17-3-1.

⁸⁷Sabah, 15 Temmuz 1326, No: 7490.

⁸⁸B.O.A., DH. M.U.İ., 102-2/17-17-1.

⁸⁹B.O.A. Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi.Siyasi Evrak Kataloğu (B.O.A., DH. S.Y.S.), 22/1-24; 22/1-28; 22/1-31.

1911 yılının Eylül ayında Girit Yüksek Komiseri Zaimis'in görev süresinin bitmesi, dört büyük devletin Zaimis'in memuriyetini yenilememesi, adaya yeni bir komiserin atanmaması ve Yunanistan'ın Girit Milletvekillerinin Yunan parlamentosu toplantılarına katılmasını red etmesi taraflar arasında tansiyonu düşürmüştür⁹⁰. Bu nedenle boykot hareketi bu yılın sonlarına doğru etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Böylece kangren haline dönüşmüş bulunan Girit sorunu tekrar sürüncemede bırakılmıştır. Adanın Yunanistan'a ilhak edilmemesi Osmanlı kamuoyunu rahatlatmışsa da çok geçmeden Balkan Savaşları sonunda değişen siyasi dengeler nedeniyle ada Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

2. Trablusgarb'ın İşgali

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'taki egemenliği çok zayıflamıştı. Bu yönetim boşluğu bölgedeki iktidar mücadelelerini ve yabancı devletlerin baskılarını körüklemişti. Nitekim, İngiltere, Fransa, A.B.D. ve Sardunya Krallığı, kendi yurttaşlarının Trablusgarb'ta üslenmiş bulunan korsanlardan zarar gördüklerini ileri sürmüşler ve yaptıkları girişimler sonucunda önemli tavizler elde etmişlerdir⁹¹. Hatta bu baskılar öylesine bir hale gelmişti ki bölgenin adeta yabancı konsoloslar tarafından idare edildiği inancı ortaya çıkmıştı⁹².

Osmanlı Devleti, Trablusgarb'ta kendi egemenliğinin iyice azalması ve Fransızların 1830'da Cezayir'i işgal etmesi sonucu harekete geçmiştir. 1835 yılında yaptığı düzenlemelerle merkezden valiler tayin ederek egemenliğini yeniden kurmaya

⁹⁰Tukin, a.g.m., s.802-803.

⁹¹İsrafil Kurtcephe, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), Ankara: 1995, s.5, Amerika ile Trablusgarb'ın yöneticisi Karamanlı Yusuf Paşa arasında yapılan antlaşma ve görüşmeleri için bkz. Mine Erol, "Amerikan Trablusgarb İlişkileri", A.Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XIII, S. 24, (1979-1980), Ankara: 1980, s.129-155.

⁹²Kurtcephe, a.g.e., s.5.

çalışmıştır⁹³. Ayrıca 1864 ve 1877 yıllarında çıkartılan başka yasalarla idari yapılanma iyice geliştirilmiştir⁹⁴.

Trablusgarb ve çevresi, tam anlamıyla merkeze bağlanamadan ortaya çıkan yeni dengeler ve unsurlar, sorunu daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Nitekim bu bölge, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı topraklarının bir paylaşım alanına çevrilmesi sonucu, bir sömürge olarak düşünölmeye başlanmıştır. Özellikle Almanya'nın bu toprakların uluslararası emperyalist dengelerin korunması adına İtalya'ya verilmesini gündeme getirmesi, Osmanlı Devleti için büyük bir hüsrana olmuştur⁹⁵. Tüm bunlara rağmen İtalya, yine Kuzey Afrika'da bulunan Tunus'u kendisine bir sömürge alanı olarak düşünmekte idi. Fakat Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi üzerine İtalya, tüm dikkatini Trablusgarb ve Bingazi'ye çevirmek zorunda kalmıştır⁹⁶.

İtalya Hükümeti, 19. yüzyılın sonlarından itibaren sermayesini ve kültürünü, Trablusgarb'a taşımaya başlamıştır. Bu amaçla diğer emperyalist devletlerin klasik metotlarını kullanmaktan geri kalmamıştır. Halkın güvenini kazanmak için 1876 yılında kurulmuş olan denizyolu acentasını geliştirmekle kalmamışlar aynı zamanda posta ve taşımacılık faaliyetlerine de el atmışlardır⁹⁷. Bölgedeki halka hizmet etmek için okul, hastane ve ticarethaneler kurmuşlardır⁹⁸. Hatta görevlendirilen doktorlarla yoksul hastaları karşılıksız tedavi ettirmişlerdir⁹⁹. İktisadi yönden güçlü olan İtalyanları

⁹³Şura-yı Ümmet, 2 Nisan 1902, No: 2; Karal, a.g.e., C.9, s.257.

⁹⁴Celal Tevfik Karasapan, Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan, Ankara: 1960, s.147. Trablusgarb, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girdikten sonra Garb Ocakları'na bağlı olarak yönetilmiştir. Daha sonra Bayılar tarafından yarı bağımsız olarak yönetilmiştir. Bölge, 1835 yılında eyalet, 1864 yılında çıkartılan Vilayet Kanunu ile vilayet haline dönüştürölmüştür. 1877 yılında çıkartılan kanunla da Bingazi ve Derne "Müstakil Bingazi Sancağı" adı altında doğrudan doğruya İstanbul'a bağlanmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.19 vd.

⁹⁵Kurtcephe, a.g.e., s.10; Karal, a.g.e., C. 9, s.260.

⁹⁶Kurtcephe, a.g.e., s.11

⁹⁷Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarb'taki Faaliyetleri", Belleten, C.51, S. 200, s.842.

⁹⁸Tanin, 30 Ağustos 1327, No: 1098; Karasapan, a.g.e., s.170.

⁹⁹Muhammet Güçlü, "Trablusgarb (Libya) Savaşı'nı Hazırlayan Sebepler ve Draç Mebusu Esad Paşa'nın Önergesi", Tarih ve Toplum, C.26, S. 156, (Aralık 1996), s.56.

bölgede arazi ve mülk satın almaya özendirmişlerdir¹⁰⁰. 1907 yılında İtalyan Hükümetinin desteği ile Trablusgarb'ta Banco Di Roma'nın bir şubesi açılmıştı. Bu İtalyan'ın bölgedeki ekonomik yayılmacılığını daha da etkinleştirmiştir¹⁰¹.

İtalyanlar, böyle bir politika izlerken Osmanlı Devleti ne yapıyordu? Abdülhamit döneminde yöneticiler, İtalyanların bölgeye olan ilgisini kavramakla birlikte etkin önlemler alamıyordu. Hatta bazı devlet adamlarının verdikleri layihalar ise uygulamaya sokulmüyordu¹⁰². Hükümet, İtalyan istekleri karşısında çoğu zaman aciz kalıyordu. İtalyanların istediği imtiyazlara önce karşı çıkıyor fakat bunları vermek zorunda kalıyordu¹⁰³.

Abdulhamit ise, dış politikada sürdürdüğü denge arayışının bir uzantısı olarak, emperyalist güçleri karşı karşıya getirerek Trablusgarb üzerinde oynanan oyunları bozmaya çalışmıştır. Fakat bunlar çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanmıştı¹⁰⁴. Bunlara rağmen Abdülhamit döneminde bir İtalyan işgaline karşı Serasker Rıza Paşa'nın çabasıyla Trablusgarb için yetmiş bin liralık bir savunma planı hazırlanmıştır¹⁰⁵. Buna göre, Trablusgarb'ta bulunan askerlerin sayısı yirmi bine çıkartılacak, yerel direnme gücü oluşturmak için kırk-ellibin kişilik bir "Kuloğlu Teşkilatı" düzenlenecek ve gerektiğinde bu kuvvetlere dağıtılmak üzere kırk bin tüfenk depolanacaktı¹⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb Sorunu'nun çözümünü, büyük devletler arasındaki çatışmaya bırakma politikası¹⁰⁷, 1908 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra ittihatçılar, İtalyanlara karşı harekete geçmişlerdir.

¹⁰⁰Mert, a.g.m., s. 836-837.

¹⁰¹Y.a.g.m., s.834-835.

¹⁰²Abdülhamit döneminde Trablusgarb hakkında Ferik Mustafa Celalettin Paşa'nın verdiği layiha için bkz. Tesisat, 1 Teşrin-i sani 1327, No: 120; 2 Teşrin-i sani 1327, No: 121. Diğer devlet adamlarının layihaları için bkz. Nesimi Yazıcı, "Layihalar Işığında II.Abdülhamid Dönemi'nde Libya Üzerine Bazı Gözlemler", Sultan II.Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992) Bildiriler, İstanbul: 1994, s.47-84; İttihatçıların önerileri için bkz. Şura-yı Ümmet, 9 Mayıs 1902, No: 3.

¹⁰³Kurtcephe, a.g.e., s.19-20.

¹⁰⁴Şura-yı Ümmet, 2 Nisan 1902, No:2.

¹⁰⁵Serasker Rıza Paşa savunma için 408.821 lira istemesine karşın Abdülhamit bu harcamanın 75.000 lirasına rıza göstermiştir.Bkz.Karal, a.g.e., C.9, s.263-264.

¹⁰⁶Karasapan, a.g.e., s.191; Kurtcephe, a.g.e., s.20.

¹⁰⁷Şura-yı Ümmet, 1 Mayıs 1904, No: 52.

Özellikle İ.T.'nin Trablusgarb şubesi, İslamcı ve Osmanlıcı bir propaganda ile İtalyanların bu bölgede daha fazla nüfuz elde etmelerine engel olmak istemiştir¹⁰⁸. Fakat bu idealist yaklaşımlar, meşrutiyet hükümetlerinin ard arda dış politika konularında sorunlarla karşılaşması nedeniyle uygulamaya sokulamamıştır. Hatta işbaşına gelen hükümetler, İtalya'ya karşı Abdülhamit döneminde olduğu gibi bir denge politikası izlemişlerdir¹⁰⁹. Trablusgarb mebusları Mahmut Naci ve Sadık Beyler, yaşanan bu süreci şöyle analiz etmişlerdi: “Biz ne siyâset-i hariciyemizle, ne teşkilât-ı maliyemizle, ne terakkiyât-ı askeriyyemizle uğraştık, Trablusgarb ve Bingazi'yi umûm devletlerle nifak ve ittifak politikasının netâyic-i müterreddide ve meşûmesine terk ettik. ... Nihayet büyük bir gaflet ve terâhi ile bugüne kadar, ne asker, ne vesait-i tedafuiyye-i milliye hiç bir şey hazırlamadık”¹¹⁰.

Roma'da elçilik görevinde bulunurken hükümet kurmakla görevlendirilen Hakkı Paşa'da İtalyanların amaçlarını kavrayamamış ve gereken önlemleri alamamıştı. Hatta bu kabinenin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, yaptığı askeri düzenlemelerle bu bölgenin savunma gücünü zayıflatmıştı. 1910 yılında hiçbir gerekçe göstermeksizin iki süvari alayını bire indirmişti¹¹¹. Ayrıca 1911 yılı bütçesinde Trablusgarb'taki taburların mevcudunu yediyüz elli kişi göstermişken bu sayıyı daha sonra üçyüze çekmişti¹¹². Belki de bu düzenlemelerin en önemlisi 1911 yılının başlarında Trablusgarb'ta bulunan firkadan dört taburu silah ve cephaneleriyle birlikte isyan halinde bulunan Yemen'e göndermesi ve bunların yerlerini doldurmaması oluşturmuştu. Böylece Trablusgarb'ta bulunan yirmi bin kişilik bir kuvvet, beş binin altına indirilmişti¹¹³. Öte yandan yine Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında; 1901 yılında işgal tehlikesine karşı yerel halktan toplanan kişilerce oluşturulan “Kuloğulu Ocakları”nın etkisiz hale getirilmesi, Trablusgarb ve Bingazi Askerlik Şubelerine bütçelerde tahsisat konulmasına rağmen yeterli elemanın

¹⁰⁸Kurtcephe, *a.g.e.*, s.24; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.188.

¹⁰⁹Meclis-i Mebusan'da 18 Ekim 1911'de Sait Paşa Hükûmeti'nin programı tartışılırken yapılan özeleştirisi için bkz. *M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se. 4, C.1, s.18-45.

¹¹⁰*Y.a.g.e.*, s.67.

¹¹¹*Y.a.g.e.*, s.67.

¹¹²*M.M.Z.C.* D.1, İç.Se. 4, C.2, s.44; *Tesisat*, 1 Teşrin-i sani 1327, No: 120.

¹¹³*Y.a.g.g.*; *M.M.Z.C.* D.1, İç. Se. 4, C.1, s.67.

gönderilmemesi, redif teşkilatına önem verilmemesi, silah depolarında saklanan martin ve şinayder tüfenklerinin değiştirileceği gerekçesiyle İstanbul'a alınması ve yerine modern silahlar gönderilmemesi, yerel dil, adet ve gelenekleri bilen subayların istihdam edilmemesi gibi hataların yapılması bu bölgenin savunmasında önemli boşluklar bırakmıştı¹¹⁴.

Hakkı Paşa kabinesi döneminde yapılan hatalar bunlarla kalmamıştı. Trablusgarb için bir donanma oluşturulmamıştı. Hükümetin Trablusgarb'a yönelik ekonomik ve sosyal önlemleri içeren bir çalışması da yoktu. Son dört-beş yıl içinde kıtlık nedeniyle yiyecek bulamayan ikiyüz bin kişi Tunus ve Mısır'a göç etmişti. Ayrıca bu süre içinde aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu beşyüz ondört kişi açlıktan ölmüştü. Hükümet yaşanan bu sosyal dramlar karşısında buraya ancak iki bin lira yardım gönderebilmişti¹¹⁵. Bu gelişmeler ve yöneticilerin duyarsızlıkları karşısında halkın merkezi hükümete karşı olan güveni sarsılmıştı.

Osmanlı Hükümeti'nin Trablusgarb'a karşı ilgisizliği devam ederken aynı zamanda İtalya'nın siyasi baskılarına da karşı koyamamıştı. Hakkı Paşa, 1911 yılının Ağustos ayında, İtalyan basınının ve Banco Di Roma'nın propagandaları sonucu, bu bölgede valilik ve komutanlık görevi yapan İbrahim Paşa'yı görevinden almıştı¹¹⁶. Böylece İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki baskılarını arttırdığı bir sırada vilayeti vekâleten bir defterdarla bir, miralay yönetmek zorunda kalmıştı¹¹⁷

Osmanlı Devleti, Trablusgarb'a ilgi göstermemeye devam ederken, İtalya ise tüm dikkatini bu bölgeye kaydırmıştı. İtalya Hükümeti özellikle 1910 yılından itibaren Trablusgarb'ın Akdeniz dengesinin korunmasında çok önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaya başlamıştı. 14 Şubat 1910'da İtalya Dışişleri Bakanı Guiççiardini Meclis'te yaptığı bir konuşmada, bu politikayı şöyle belirlemişti: "Kuzey Afrika'daki

¹¹⁴Y.a.g.e., s.66,70.

¹¹⁵Y.a.g.e., s.69.

¹¹⁶İbrahim Paşa, kendi çabalarıyla İtalya'nın ekonomik ve kültürel yayılmacılığına karşı koymuştur. Kısa bir süre sonra, İtalya basını, Trablusgarb'taki fosfat madenlerinin işletme hakkının Amerika'ya verileceğini ileri sürerek Mart 1911 tarihinden itibaren İbrahim Paşa aleyhine bir propaganda başlatmıştır.Bkz. Bayur, a.g.e., C.2, K.1, s.76-79.

¹¹⁷M.M.Z.C.,D.1, İç. Se. 4, C.1, s.69.

Osmanlı Vilayetleri bizim için Akdeniz’de denklik bakımından birinci aşamada önemlidir; bunun içindir ki Afrika’da dahi Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve onun sağlanması İtalya dış siyasasının değişmez temelli bir ilkesi olmuştur”¹¹⁸. İtalya bu tavırla Trablusgarb’ı diğer emperyalist devletlerden korumayı planlamıştı. Zira Fas sorunu nedeniyle Fransa ile Almanya arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı. Bu nedenle İtalya, 1900 ve 1902 yıllarında Fransa ile imzalamış olduğu gizli anlaşmalardan doğan haklarını kullanma yollarını aramaya başlamıştı. Çünkü bu iki antlaşma, Fransa’nın Fas’ı alması durumunda İtalya’nın da Trablusgarb’ı işgal etmesini öngörmüştü¹¹⁹.

Emperyalist devletlerin Kuzey Afrika’ya yönelik paylaşım tasarıları, İtalya Hükümeti’nin politikasında değişiklikler meydana getirmişti. 7 Aralık 1910’da İtalya Dışişleri Bakanı, Trablusgarb’ta çıkarlarının sarsıldığını ve İtalyan sermayesinin hareket alanı bulamadığını açıkladı¹²⁰. Ayrıca İtalya basını da açıktan açığa Trablusgarb’ın işgalini isteyen yazılara yer vermeye başlamıştı¹²¹. Nitekim İtalya Hükümeti, Trablusgarb’ı uygun bir zamanda işgal edebilmek için 1911 yılının başlarından itibaren siyasi ve askeri hazırlıklar içine girdi¹²². İlk olarak 4 Ocak 1911’den itibaren Trablusgarb’ta İtalyan nüfuzunu kırmaya çalışan Vali İbrahim Paşa’nın aleyhinde propaganda faaliyetine girişti¹²³. Daha sonra 26 Nisan 1911’de Fransa Ordusu’nun Fas’a girmesi ve 1 Temmuz 1911’de Almanya’nın Fas’taki çıkarlarını korumak için Agadir Limanı’na bir savaş gemisi göndermesi sonucu büyük devletler nezdinde diplomatik girişimlere başladı¹²⁴. İtalya Hükümeti bu diplomatik teşebbüsler sonucu, Trablusgarb’ın kendileri tarafından işgal edilmesi fikrini ilgili devletlere onaylatmaya çalıştı¹²⁵.

¹¹⁸Aktaran Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.1, s.70.

¹¹⁹Y.*a.g.e.*, s.71; Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: 1989, s.21.

¹²⁰Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.1, s.71-72; Kurtcephe, *a.g.e.*, s.31.

¹²¹Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.1, s.71.

¹²²Kurtcephe, *a.g.e.*, s.31-32; Şıvgın, *a.g.e.*, s.21-22.

¹²³M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.69.

¹²⁴A. Halûk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara: 1972, s.190-193. “Malumdur ki esasen Trablusgarb meselesi Fas meselesiyle alâkadardır.Zavallı Fas’da Trablusgarb gibi ‘El-hükümü-li-l-galip’ kaidenin en bâhir tecelliyatına uğramış bed-baht bir memleketdir”. Bkz. *Tesisat*, 1 Teşrin-i sani 1327, No: 120.

¹²⁵Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.1, s.81-85.

Nitekim Trablusgarb'ın işgal edileceği düşüncesi, 1911 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Osmanlı basını tarafından ele alınmaya başlandı¹²⁶. Hüseyin Cahit, İtalya'nın tüm yayılmacı ihtiraslarını Trablusgarb'a yönelttiğini ve bunu İtalyan basını aracılığıyla dile getirdiğini açıkladı¹²⁷. Hatta Tanin Gazetesi, 21 Eylül 1911'de "Trablusgarb'tan Bir Ses" başlığı altında bir grup Trablusgarb'lı eşrafın imzasıyla gönderilen bir telgrafi yayınlarak hükümeti uyarmaya çalıştı. Telgraf acı bir feryadı içeriyordu: "Ey milletin kaderine akim olanlar; bu felaketzede milleti daha ziyade bekletmeyiniz. İtalyanlar, Trablusgarb'ın azim-i ismetine göz dikmişler. Bu temiz toprağa giderek ecdadımızın mübarek kanları ile sulanmış bu yerleri saldırgan ayakları ile çiğnemek istemiyorlar mı? Böyle ise siz buna karşı ne yaptınız ve ne yapmak istiyorsunuz?"¹²⁸.

Hakkı Paşa Hükümeti, tüm planlarını devletlerarası hukuka göre İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal edemeyeceği üzerine inşa etmişti. Bu nedenle hiçbir ciddi askeri hazırlık yapmamıştı¹²⁹. Ancak Trablusgarb'ın işgal edileceği haberlerinin gerek İtalyan gerekse Osmanlı basınında yoğun bir şekilde ele alındığı bir atmosferde, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa harekete geçmişti. 3 Eylül 1911 tarihinde Trablusgarb Komutanlığı'na gönderdiği bir yazıda olası bir işgal karşısında bölgede erzak olup olmadığının araştırılmasını istemişti¹³⁰. Bir süre sonra Osmanlı Hükümeti ise, Trablusgarb eski Valisi İbrahim Paşa, Trablusgarb milletvekilleri ve İ.T.'nin Trablusgarb Şubesinin yaptığı baskılar sonucunda bu bölgeye gönderilmek üzere bir miktar silah, cephane ve yiyecek hazırlanması kararını almıştır. Harbiye Nezareti, hazırlanan silah, araç ve gereçleri ve yiyeceği 18 Eylül 1911'de Derne adlı bir gemi ile Trablusgarb'a doğru yola çıkarmıştır¹³¹.

Mahmut Şevket Paşa, 21 Eylül 1911'de Trablusgarb'a gönderdiği bir başka telgrafla da işgale karşı bölgedeki askeri güçlerin pozisyonu öğrenmek için şu soruları sormuştur: "Trablusgarb'ın hariçten bir tecavüze duçar olması halinde üss ül-esas

¹²⁶Tanin, 12 Eylül 1327, No: 1102.

¹²⁷Tanin, 23 Ağustos 1327, No: 1083.

¹²⁸Tanin, 8 Eylül 1327, No: 1098.

¹²⁹Tesisat, 1 Teşrin-i sani 1327, No: 120; Karal, a.g.e., C.9, s.267.

¹³⁰Kurtcephe, a.g.e., s.49-59.

¹³¹Y.a.g.e., s.50.

oradaki kuvve-i mevcûde ve talim ve teslih edilen efrâd-ı ihtiyâtiye ile Kuloğulları ile oranın emr-i muhafazasında istihdam olmuş muhafız efrad ile böyle bir tecavüze karşı ne suretle hareket edilmesi mutasavverdir? Düşmanın nerelerde karaya çıkması melhuzdur? Buna karşı ne yapılabilir?...”¹³². Ancak geç kalınmıştı. Zira 20 Eylül 1911’de İstanbul’da yayınlanan Rum gazeteleri, Roma’daki kaynaklara dayanarak verdikleri bir haberde İtalyan donanmasına ait bazı gemilerin Trablusgarb’a doğru yola çıktıklarını yazıyordu¹³³. Trablusgarb’ın işgali için siyasi ve askeri hazırlıklarını tamamlayan İtalya, 23 Eylül 1911’de İstanbul’daki elçisi aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti’ne bir nota vermiştir¹³⁴. Bu notada; İ.T. üyelerinin cahil halkı İtalyanlar aleyhine kışkırttığını, Trablusgarb ve Bingazi çevresinde bulunan İtalyanların can güvenliğinin tehlikeye girdiğini, bazı İtalyan ailelerin bölgeyi terk etmeye hazırlandıklarını, Osmanlı Devleti’nin bunları önleyemediğini ve Trablusgarb’a asker, silah, cephane ve yiyecek gönderdiğini ileri sürmüştü¹³⁵.

Osmanlı Devleti, bu suçlamalara yine aynı gün bir notayla yanıt vermiştir. İtalyan halkının hiçbir şekilde tehlike altında olmadığını ve hükümetin “Trablusgarb’ta bu vazifesinin temami-i ifâsına kadir” bulunduğunu bildirmiştir¹³⁶.

İki ülke arasında diplomatik mücadele devam ederken 26 Eylül 1911’de İtalyan donanmasına ait gemiler Trablusgarb önlerinde görülmüştü. Aynı gün Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Fırka Komutanı Vekili Miralay Neşet Bey’e ayrıntılı bir askeri talimat göndererek İtalyan işgaline karşı bazı önlemler alınmasını istemişti¹³⁷. Buna göre; İtalyan donanmasının karaya asker çıkarmasına engel olunması, silah kullanılması halinde buna karşılık verilmesi, kalenin ve istihkamların korunması, bunların savunmasının güçleşmesi halinde topların kamalarının sökülmesi, direnişin başarısızlığa uğraması karşısında iç bölgelere çekilerek çete savaşlarının yapılması ve halka silah dağıtılması gibi stratejiler belirlenmiştir¹³⁸.

¹³²Y.a.g.e., s.50.

¹³³Y.a.g.e., s.51.

¹³⁴Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105.

¹³⁵Y.a.g.g.; Kurtcephe, a.g.e., s.53; Bayur, a.g.e., C.2, K.1, s.88.

¹³⁶Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105.

¹³⁷Kurtcephe, a.g.e., s.55.

¹³⁸Y.a.g.e., s.55-56.

Dahiliye Nezareti ise 27 Eylül 1911'de vilayetlere bir genelge göndererek hükümetin Trablusgarb'ın işgaline karşı siyasi önlemleri aldığını ve tehlikenin tümüyle bertaraf edilmesinin yakın olduğunu bildirmiştir¹³⁹. Bu arada Osmanlı Devleti sorununun çözümü için Almanya'nın arabuluculuğuna başvurmuş fakat olumlu bir sonuç alamamıştı¹⁴⁰.

İtalya, Trablusgarb'ın işgali için Avrupa başkentlerinin onayını aldıktan sonra harekete geçti. 28 Eylül 1911'de bir nota daha vererek Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığını, bu bölgenin İtalya için çok önemli olduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin İtalyanların Trablusgarb ve Bingazi'deki çıkarlarını baltaladığını, Osmanlı asker ve memurlarını İtalyanlara düşmanca davrandığını ve İtalya'nın kendi onur ve çıkarı için bu bölgeyi işgale karar verdiğini dile getirmişti. Bundan başka işgalin hiçbir direnişle karşılaşmaması için Osmanlı Hükümeti'nin gereken yerlere emir vermesini ve notayı yirmi dört saat içinde yanıtlamasını istemiştir.¹⁴¹

Hakkı Paşa Hükümeti aynı gün toplanarak İtalyan notasına verilecek yanıtı kaleme almıştır¹⁴². Cevabi notada; Trablusgarb ve Bingazi'nin geri kalmasının önceki yönetimin eseri olduğunu, bu nedenle meşrutiyet hükümetinin eleştirilemeyeceğini, üç yıldan beri hükümetin İtalyan faaliyetlerine hoşgörüyle yaklaştığını, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını rencide etmemek şartıyla her türlü ekonomik ayrıcalıkların verilebileceğini ve bölgede asayişin sağlanacağını belirtmiştir¹⁴³. Osmanlı Hükümeti'nin uzlaşmacı tavrına karşın İtalya, 29 Eylül 1911'de savaş ilanını içeren bir nota daha vererek uzun süreden beri beklenen savaşı başlatmıştır¹⁴⁴.

İşbaşına geldiği andan itibaren İtalya ile bir savaşa ihtimal vermeyen Hakkı Paşa, bitkin ve ümitsiz bir şekilde istifa etmiştir¹⁴⁵. Bu bunalımlı dönemde herkesin çok şey

¹³⁹Bayur, a.g.e., C.2, K.1, s.93.

¹⁴⁰Swanson, a.g.e., s.132-133.

¹⁴¹Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105.

¹⁴²Tanin, 16 Eylül 1327, No: 1104.

¹⁴³Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105; Kurtcephe, a.g.e., s.65; Şıvgın, a.g.e., s.36-37.

¹⁴⁴Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105.

¹⁴⁵Tanin, 18 Eylül 1327, No:1106; İnal, a.g.e., C.4, s.1775-1776, Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, s.76,79.

beklediği Sait Paşa tekrar sadrazamlığa getirilmiştir¹⁴⁶. Hükümet kurma konusunda deneyimli olan Sait Paşa, Harbiye Nazırlığı'na tekrar Mahmut Şevket Paşa'yı atayarak çalışmalarına başlamıştır¹⁴⁷. Hükümet, ilk icraat olarak İtalya'nın savaş ilanını ortadan kaldırmak için İngiltere'nin aracılığına başvurmuştur. Bu aracılıkta İtalyanlara Trablusgarb'ı Mısır gibi idare etmesi önerilmiştir¹⁴⁸. Fakat istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bu kez de Mahmut Şevket Paşa İstanbul'daki Alman elçisi Marchall von Bieberstein'e gönderilmiştir¹⁴⁹. Bu görüşmede elçi, Almanya'nın müdahalesinin olanaklı olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'ı savunacaklarına inandıklarını açıklamıştır¹⁵⁰. Böylece diplomatik girişimlerin bir sonuç vermemesi üzerine, Osmanlı Hükümeti büyük bir umutsuzluk içinde kendi çözümlerini üretmeye girişmiştir.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, geçmiş yıllarda yapılan hataları tekrarlarcasına 30 Eylül 1911'de göndermiş olduğu bir talimatta, "te'sis-i sulh için" teşebbüsat-ı siyasiyeye devam olunmakta olduğundan" askerlerden İtalyanlara karşı direnilmemesini istemiştir. Bunun yanında silah ve cephanenin iç bölgelere taşınmasını ve subayların görev başından ayrılmamasını da vurgulamıştır¹⁵¹.

Osmanlı Hükümeti'nin siyasi çözümlerden umut kesmemesine rağmen İtalyanlar, 1 Ekim 1911'de karaya bir askeri heyet çıkartarak Trablusgarb'ın teslimini istemişlerdir. Bu istekler kabul edilmeyince 3 Ekim 1911'de şiddetli bir bombardıman ile kenti ele geçirmeye çalışmışlardır. Kısa sürede kenti ele geçiren İtalyanlar, işgal alanını genişleterek Tobruk, Derne ve Bingazi'yi doğru yayılmak istemişlerdir¹⁵². Osmanlı askerleri ise sürekli iç bölgelere çekilerek savunma pozisyonu almıştır¹⁵³.

¹⁴⁶İnal, *a.g.e.*, C.2, s.1083-1084; Güneş, *a.g.m.*, s.229-230.

¹⁴⁷Diğer hükümet üyeleri ve programı için bkz. Güneş, *a.g.m.*, s.230-235.

¹⁴⁸Karal, *a.g.e.*, C.9, s.269-270.

¹⁴⁹Swanson, *a.g.e.*, s.134; İnal, *a.g.e.*, C.2, s.1084.

¹⁵⁰Tanin, 17 Eylül 1327, No: 1105.

¹⁵¹Kurtcephe, *a.g.e.*, s.79.

¹⁵²Y.*a.g.e.*, s.83,84; Karal, *a.g.e.*, C.9, s.271.

¹⁵³Şıvgın, *a.g.e.*, s.65-66.

Trablusgarb'ta yaşanan bu dram Osmanlı Devleti'nin iç siyasi gelişmelerini büyük oranda etkilemiştir. Savaş başladığı zaman Meclis-i Mebusan tatilde idi¹⁵⁴. Bu nedenle meclis, 15 Ekim 1911'de toplanarak dördüncü yasama yılını erken başlatmıştır¹⁵⁵. Trablusgarb Savaşı'nın acısı ve üzüntüsü ilk günden itibaren meclis koridorlarını sarmıştır. Bu bölgenin mebusları Mahmut Naci ve Sadık Beyler, 16 Ekim 1911'de eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa hakkında hazırladıkları bir önergeyi meclis başkanlığına vermişlerdir. Böylece Trablusgarb Savaşı yasama organının gündemine sokulmuştur¹⁵⁶.

Önerge ayrıntılı olarak tartışılmadan önce İbrahim Hakkı Paşa'nın istifasıyla iktidara gelen Sait Paşa Hükümeti'nin programı ele alınmıştır. Sait Paşa, programında, "Trablusgarb meselesinin menafi-i vataniyeye en muvâfık" bir şekilde çözümleneceğini belirtmiştir¹⁵⁷.

Mebuslar, hükümet programının tartışılması sırasında Trablusgarb Savaşı'na ilişkin tepkilerini de dile getirmişlerdir¹⁵⁸. Kırkkilise mebusu Emrullah Efendi, "İtalya Trablusgarb'ı istila etti.Orta yerde hiçbir sebep yok, hukuk-u düvele külliye mugayir. ... Vaktiyle Fransızlarla İngilizler beyninde yüz sene muharebesi meşhurdur.Bizim de İtalyanlarla yüz sene muharebemiz devam etmelidir" demiştir¹⁵⁹. Aydın mebusu İsmail Hakkı Bey ise, İtalya'nın "haydutça" Trablusgarb'ı işgal ettiğini, orada kendisine özgü bir yönetim kurduğunu ve Osmanlı halkını göçe zorladığını belirtmiştir¹⁶⁰. Bunlara rağmen İtalyanlarla alışverişin devam ettiğini, Roma Bankasının çalışmalarını sürdürdüğünü ve İtalya yurttaşlarının ülkeden çıkarılmadığını söyleyerek hükümetten önlemler almasını istemişti¹⁶¹.

¹⁵⁴Güneş, a.g.e., s.574.

¹⁵⁵M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.2 vd. Meclis-i Umumi, 14 Ekim 1911'de Sait Paşa'nın padişahın nutkunu okumasıyla açılmıştır. Bkz. Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, C.1, s.58.

¹⁵⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.13; Güneş, a.g.e., s. 575.

¹⁵⁷Güneş, a.g.m., s.235.

¹⁵⁸Hükümet programının Trablusgarb savaşı kısmı, Kırkkilise Mebusu Emrullah Bey'in önerisi üzerine meclisin gizli toplanusunda tartışılmıştır. Bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se.4, C.1, s.21-22.

¹⁵⁹Y.a.g.e., s.26; Güneş, a.g.e., s.575.

¹⁶⁰M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.31.

¹⁶¹Y.a.g.e., s.31.

23 Ekim 1911'de Trablusgarb mebusları Mahmut Naci ve Sadık Beylerin eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi için verdikleri önerge ele alınmıştır. Önergede; İbrahim Hakkı Paşa'nın işbaşında olduğu sürece Trablusgarb'ta yaptığı hatalar dokuz maddede özetlenmiştir¹⁶². Bunlar kısaca; İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nin Trablusgarb'ta savunma önlemleri almadığı, yeteri kadar asker, silah ve cephane göndermediği, kritik bir anda vali ve komutanı görevden aldığı, halkı zahiresiz ve parasız bıraktığı şeklinde idi¹⁶³. Ayrıca bölge mebusları yapılan bu siyasi hataların sonucu olarak Trablusgarb'ın işgale açık bir hale geldiğini ve bu nedenle kabinenin yargılanması gerektiğini açıklamışlardır¹⁶⁴. Fakat meclisin çoğunluğunun ittihatçı olması ve Mahmut Şevket Paşa'nın o kabinede Harbiye Nazırı bulunması önergenin işleme konulmasını engellemiştir. Ancak önerge tümüyle reddedilmemiş ve uyutulmak üzere ilgili komisyonlara havale edilmiştir¹⁶⁵.

Mebusların Trablusgarb savaşını ele alması ve geçmiş kabinelerin yetersizliğini tartışmaya açması bununla bitmemiştir. Nitekim 26 Kasım 1911'de asker kökenli olan Draç Mebusu Esat Paşa, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında bir soru önergesi vermiştir¹⁶⁶. Esat Paşa önergesinde; İtalya'nın Trablusgarb'ı Harbiye Nezareti'nin "gaflet ve müsamahası"ndan yararlanarak işgal ettiğini açıkça ifade etmiştir¹⁶⁷. Hatta Esat Paşa; Trablusgarb Vilayetinin İtalyanlarca "arz-ı mev'ud add edildiği" herkesce bilindiği bir zamanda Harbiye Nazırının bölgedeki asker sayısını azaltması, istihkamları güçlendirmemesi ve askerleri iç bölgelere çekmesi işgale davetiye çıkarttığını belirterek, bu uygulamaların nedenlerini Mahmut Şevket Paşa'dan öğrenmek istemiştir. Fakat bu önerge de unutturulmak üzere ikinci şubeye gönderilmiştir¹⁶⁸.

Meclis-i Mebusan'da Trablusgarb'ta yaşanan hüsrânın sorumluları bulunmaya çalışılırken, basın ve halk İtalyanlara karşı farklı tavır alma stratejileri geliştirmişti.

¹⁶²Y.a.g.e., s.59-70; Güneş, a.g.e., s.577,582.

¹⁶³Önergenin tüm maddeleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.66,70.

¹⁶⁴Y.a.g.e., s.69.

¹⁶⁵Hangi şubeye gönderilmesi gerektiği yolunda yapılan oylama için bkz. Y.a.g.e., s.70.

¹⁶⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.2, s.43; Güçlü, a.g.m., s.57-58.

¹⁶⁷Önergenin tüm maddeleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 4, C.2, s.43-44.

¹⁶⁸Y.a.g.e., s.45.

Ülkenin çeşitli yerlerinden meclise gönderilen telgarflarda “muhafaza-ı vatan uğrunda ahd ü misak” edildiği bildiriliyordu¹⁶⁹. Özellikle İ.T., halkın coşkusu, yurtseverlik duygularını harekete geçirerek İtalya’ya karşı iktisadi bir savaş açmış, İtalya’ya, Avusturya ve Yunanistan’a yapıldığı gibi boykot girişimini başlatmıştır. Zaten Adliye Nezareti, 7 Ekim 1911’de Vilayetlere gönderdiği bir genelgede İtalyanlara tanınan kapitülasyon haklarının yürürlükten kaldırıldığını bildirmiştir¹⁷⁰.

Tanin gazetesi, 1892 den itibaren Osmanlı Devleti’nde İtalyan ticaretinin düzenli bir şekilde artış gösterdiğini, Osmanlı Devleti’nin bu ülke ile olan ticaretinin ise sınırlı kaldığını açıklamıştı¹⁷¹. Bu verilerden yola çıkarak “bu düşman-ı ihânetkâr ile hem hudud olmadığımızdan ve İtalya’nın malum olan zaruretinden, en can alacak yeri iktisadi ciheti olduğu anlaşılınca İtalya’ya karşı kullanacağımız en keskin intikam silahı boykotajdır”¹⁷² diyerek boykotla İtalya’nın Osmanlı İmparatorluğu’daki niktisadi faaliyetlerine büyük bir darbe vurulmasını istemiştir.

Tanin gazetesinin çabasıyla iktisadi boykot fikrine kısa süre içinde sosyal ve kültürel bir nitelik de kazandırılmıştır. Bu gazete, “İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet”¹⁷³ adı altında bir kampanya başlatarak halkın İtalya’ya karşı düşmanca davranmasını istemiştir: “İtalya hükümeti hiçbir hakka müstenid olmaksızın memleketimize tecavüz etdi. İlân-ı harb etmeden harb gemilerimizi batırdı. Kalelerimizi topa tuttu, kadınları, çocukları gülleler altında parçaladı. Bu tecavüze karşı hükümet-i Osmaniye vatanın namus ve şerefini kurtarmak için elbette vazifesini yapacaktır. Fakat bu vazife-i resmiyenin yanı sıra, efrad-ı millete de ayrıca terettüb eden bir takım vezaif-i hususiye vardır. İşte bugün o vazifelerden birinin ifasını temin için bütün Osmanlılara müracaat ediyoruz...”¹⁷⁴ diyerek boykotu başlatmış, arkasından da yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

¹⁶⁹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.364.

¹⁷⁰Uşaklıgil, a.g.e., C.3, s.55.

¹⁷¹1909 yılında Osmanlı Devleti, İtalya’ya 56 milyon Frank ihracat yaparken, 790 milyon Franklık mal ithal etmişti. 1892-1909 arası istatistik için bkz. Tanin, 29 Eylül 1327, No: 1117.

¹⁷²Y.a.g.g.

¹⁷³Tanin, 30 Eylül 1327, No: 1118.

¹⁷⁴Y.a.g.g.

1. Bir İtalyalı ile zerre kadar alış-veriş etmemek,
2. İtalya'nın ürünlerini hiçbir zaman tercih etmemek,
3. İtalyan vapurlarına binmemek,
4. İtalyanca konuşmamak,
5. İtalyan okullarına çocuk göndermemek,
6. İtalyan postasına mektup vermemek,
7. İtalyan hizmetçi ve işçi kullanmamak,
8. Hiçbir İtalyan'a ahlak ve insanlık kuralları dışında yardım etmemek,
9. Ahlakın yasaklamadığı hususlarda mümkün olduğu kadar İtalyanları zarara sokmak,
10. Çocukları İtalyanlara karşı düşmanlık duyguları ile büyütmek¹⁷⁵.

Gazete, halktan, “İtalya Aleyhinde İttihad-ı Husumet” başlığıyla yayınlanan beyannameye ömürlerinin sonuna kadar uymaları için yemin etmelerini, bunu belirten bir yazıyı gazeteye göndermelerini istemiştir. Zira gazete kampanyaya katılacaklardan “İtalyanlar Aleyhinde Bir İttihad-ı Husumet Cemiyeti” kurmak istiyordu¹⁷⁶. Bu kampanyaya katılım büyük olmuştur. Ertesi gün yüzlerce kişi cemiyete üye olmak için imzaladıkları pusulaları gazeteye göndermişlerdir¹⁷⁷.

İttihatçılar bu kampanyayı organize ederken, muhalifler de İtalyanlara karşı başka hareket tarzları geliştirmişlerdir. Tesisat gazetesi, “İtalyan teba'sının memâlik-i Osmaniyyeden tamamen ihraç” edilmesini gündeme getirmiştir¹⁷⁸. Nitekim kısa bir süre sonra özellikle taşra vilayetlerinde bulunan İtalyan uyruklu kişilerin sınır dışı edildikleri haberleri İstanbul'a ulaşmaya başlamıştır¹⁷⁹.

Osmanlı kamuoyunda İtalyanlara karşı büyük bir öfke dalgası yayılırken, genç idealist subaylar da işgale karşı büyük bir infiale kapılmışlardır. Enver, Fethi ve Mustafa Kemal gibi subaylar, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bilgisi

¹⁷⁵Y.a.g.g.

¹⁷⁶Y.a.g.g.

¹⁷⁷Tanin, 1 Teşrin-i evvel 1327, No: 1119.

¹⁷⁸Tesisat, 1 Teşrin-i sani, 1327, No: 120.

¹⁷⁹Tanin, 13 Haziran 1328, No: 1372.

dahilinde gizlice Trablusgarb'a gitmişlerdir¹⁸⁰. İleri de Türk toplumunun kaderini belirleyecek olan bu kişiler, İtalyanlara karşı yerli halkı gerilla savaşına hazırlamışlardır. Nitekim Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 2 Kasım 1911'de Trablusgarb Komutanlığına gönderdiği bir telgrafta, Mustafa Kemal'in bazı Şeyhleri ve Sünusileri örgütlemek için Calu'ya hareket edeceğini ve bölgede önemli miktarda kuvvet toplayarak Bingazi veya Trablusgarb'a gideceğini bildirmiştir¹⁸¹.

Osmanlı subaylarının direnişçilerinin başına geçmesinden sonra, İtalyan işgal kuvvetlerine karşı düzenli saldırılar başlamıştır. 23 Ekim 1911'de yapılan saldırılarda İtalyanlar önemli miktarda kayıp vermişlerdir. Bunun üzerine İtalya, Türk direnişinin yoğunlaşması¹⁸² ve dünya kamuoyunda meydana gelen değişiklikler üzerine¹⁸³ 5 Kasım 1911'de Trablusgarb'ı ilhak ettiğini açıklamıştır¹⁸⁴. İlhak'tan umduğunu bulamayan İtalya, Kasım 1911 ile Nisan 1912 tarihleri arasında büyük devletleri araya sokarak barış yoluyla bölgeye yerleşmek istemiştir¹⁸⁵.

İtalya, bu barış önerilerinden bir sonuç alamayınca 18 Nisan 1912'de donanmasıyla Çanakkale Boğazı'na yönelmiştir¹⁸⁶. Bu baskın kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Nitekim ülkenin çeşitli yerlerinden Meclis-i Mebusan'a protesto telgrafları gönderilmiştir¹⁸⁷. İtalya, bir süre sonra da Rodos ve Oniki Adayı işgal ederek Osmanlı Devleti'nin üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁰1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, (Haz: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı), Ankara: 1985, s.68 vd.; Kurtcephe, a.g.e., s.90-91; Şıvgın, a.g.e., s.71 vd.

¹⁸¹Kurtcephe, a.g.e., s.91.

¹⁸²Derne'nin geri alınması için bkz. Nevrah, 26 Teşrin-i evvel 1327, No: 114.

¹⁸³Avusturya Meclisinde bazı milletvekilleri İtalyanların Trablusgarb'ta yaptıkları vahşi hareketler nedeniyle müdahale edilmesini istemişlerdir.Bkz. Teşisat, 28 Teşrin-i evvel, 1327, No: 116.

¹⁸⁴Karal, a.g.e., C.9, s. 283.

¹⁸⁵Teşkilat, 25 Kanun-ı evvel 1327, No: 172; Bayur, a.g.e., C.2, K.1, s.119 vd.; Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof, Osmanlı Hükümeti'ne; Türkiye'ye bir miktar tazminat verilmesi ve Düyun-ı Umumiye'nin Trablus'a düşen payının İtalya tarafından üstlenilmesi koşuluyla Trablusgarb ve Bingazi'nin ilhakının onaylanmasını önermiştir.Bkz. Teşkilat, 20 Kanun-ı sani 1327, No: 198.

¹⁸⁶Kurtcephe, a.g.e., s.114 vd.

¹⁸⁷Güneş, a.g.e., s.587.

¹⁸⁸Kurtcephe, a.g.e., s.121 vd.

Osmanlı Hükümeti, Balkan devletlerinin kendi aralarındaki ittifak arayışı karşısında İtalya ile zorunlu olarak barış masasına oturmuştur. 11 Temmuz 1912'de başlayan gayr-i resmi görüşmeler, Ağustos ayında resmîyet kazanarak devam etmiştir. Nihayet 18 Ekim 1912'de Ouchy Antlaşması imzalanarak Osmanlı-İtalya Savaşı'na son verilmiştir¹⁸⁹.

Bu anlaşmayla bir süreden beri çok hassas dengelerle Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Trablusgarb ve çevresi İtalyanlara bırakılmıştır. Osmanlı yöneticilerinin uzun yıllar bölgeye yönelik olarak politik ve askeri stratejiler üretememesi sonucu, Kuzey Afrika'daki son topraklar da böylece elden çıkmıştır.

B. İç Politikadaki Gelişmeler

1. Yemen Ayaklanması

a) Ayaklanmanın Nedenleri

Osmanlı Devleti, hiçbir zaman Yemen ve çevresinde egemenliğini tam olarak tesis edememişti. İmamlar ve şeyher, bu toprakları yönetmişlerdir. Bölgenin hem merkeze uzak olması hem de çok farklı sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip bulunması nedeniyle sürekli karışıklıklara sahne olmuştur¹⁹⁰. Bu nedenle bölgenin sahip olduğu dinamikler çerçevesinde kabileler ve mezhepler arasındaki çatışmalar, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir¹⁹¹.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve dağılma sürecine girmesi sonucunda bölge yabancı devletlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Nitekim İngiltere, kısa bir süre içinde yerel liderleri satın alarak bölge üzerinde nüfuz kurmaya başlamıştır¹⁹². Hatta 16 Ocak 1839'da Aden'i işgal ettikten sonra topraklarını

¹⁸⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. *Y.a.g.e.*, s.199 vd. Antlaşmanın metni için bkz. Erim, *a.g.e.*, s.451-455.

¹⁹⁰Bu konuda geniş bilgi için bkz. Raşid Bey, *Tarih-i Yemen ve San'a*, C.1-2, İstanbul: 1290-1291; Rüşdi, *Yemen Hatırası*, Dersaadet, 1325.

¹⁹¹Rüşdi, *a.g.e.*, s. 25-40.

¹⁹²İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Konya: ty., s.88.

genişleterek bölgede söz sahibi olmaya çalışmıştır¹⁹³. Bu amaçla, “Arap kıyafetine bürünerek, Arapça konuşarak, onları aldatıp bağımsızlıktan söz ederek; fakat herşeyden evvel, kendi adalarının çıkarlarını gözönünde tutarak” faaliyet göstermiştir¹⁹⁴. Bilim adamı kılığındaki İngiliz misyonerleri, şeyh ve imamlarla yakın dostluklar kurarak halkı Osmanlı Hükümeti’ne karşı ayaklandırmaya çalışmışlardır¹⁹⁵.

İngiltere’nin bu faaliyetlerine karşın, Mısır’da bağımsızlık isteyen Mehmet Ali Paşa da, 1834 yılında Yemen’e bir ordu göndererek buraya ele geçirmek istemiştir. Fakat 1840 yılında Mısır’da dengelerin değişmesi üzerine askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştır¹⁹⁶. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Yemen’in yönetimini geçici bir süre için Şerif Hüseyin’e vermiştir¹⁹⁷. Ancak hükümet 1848 yılında Yemen’i “nazar-ı ehemmiyete almış ve ecânibe kaptırmamak” için birtakım önlemler düşünmüştür. Tevfik Paşa Komutasında bir miktar askerle San’a’yı ele geçirmeye çalışmıştır. Fakat başarı sağlayamaması üzerine Yemen’i tekrar İmam ve Şeyhlerin kontrolüne terk etmiştir¹⁹⁸.

1869 yılında, “Amir al-Umara” ünvanı ve nişanına sahip Muhammet bin A’iz, Osmanlı Hükümeti’ne karşı ayaklanarak Yemen tarihinde bir dönüm noktası başlatmıştır¹⁹⁹. Bu tarihten sonra isyanların ardı arkası kesilmemiştir. Çıkan isyanların nedenlerini şu noktalarda toplayabiliriz: yabancı güçlerin bölge halkını kışkırtması, yöneticilerin yetersiz olması ve halkla kaynaşmaması, adalet sisteminin işlememesi, halkın gelenek ve göreneklerine müdahale edilmesi, vergilerin ağır olması ve toplanma biçiminin zora dayanması, memurlara düzenli maaş ödenmemesi ve askeri

¹⁹³Y.a.g.e., s.88-89.

¹⁹⁴Y.a.g.e., s.89.

¹⁹⁵Y.a.g.e., s.98 vd. Ayrıca bkz. İhsan Süreyya Sırma, “Osmanlı Devleti’ne Karşı Yemen’de İsyân Çıkarmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında”, Türk Kültürü, S.239, Yıl: 21, (Mart 1983), s.168-181.

¹⁹⁶Rüşdi, a.g.e., s.40; Besim Darkot, “Asîr”, İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: 1993, s.675.

¹⁹⁷Rüşdi, a.g.e., s.40.

¹⁹⁸Y.a.g.e., s.41-42.

¹⁹⁹Y.a.g.e., s.43; Darkot, a.g.m., s.675; Raşit Bey, a.g.e., s.3.

uygulamaların halkta öfke yaratması²⁰⁰ ve Osmanlı Devleti'ndeki hilafet makamını kabul etmemeleri ve mezhepleri uyarınca kendi "dini önderliklerini" oluşturmak istemeleri gibi²⁰¹. Bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin "resmi" olarak dayandığı Hanefi Mezhebi'nin bu bölge halkı ve liderlerince kabul edilmemesi ve bu liderlerin kendi mezheplerini öne çıkartmaları isyanların çıkışında etkili olmuştur²⁰².

b) Yemen Sorunu'nun Çözülmesi

Osmanlı Hükümeti, merkeze "pamuk ipliğiyle" bağlı bu bölgede asayişli sağlamak için önceleri askeri güce başvurmuştu²⁰³. Fakat, askeri önlemlerin yeterli olmaması üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa²⁰⁴ ve Hüseyin Hilmi Paşa²⁰⁵ gibi yöneticiler, bölgeye vali olarak gönderilerek idari, askeri ve bayındırlık alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Buna rağmen, bölge halkının ve ileri gelenlerinin hoşnutsuzluğu giderilememiştir. İsyancılar, Abdülhamit döneminde artarak devam etmiş ve daha geniş alanlara yayılmıştır²⁰⁶. Öte yandan, isyancıları, İngilizler de kışkırtıyordu²⁰⁷. Osmanlı Hükümeti, yabancı müdahalesini ortadan kaldırmadan isyanları bastırmaya çalışmış ve bölgede kontrolü sağlamaya çalışıyordu²⁰⁸.

²⁰⁰Mehmet Memduh, Yemen Islahatı, Dersaadet: 1325, s.2, vd.; Yemen Layihası. Yemen Ahvalinin Islahı Hakkında Siverek Mebusu Nurettin Bey Tarafından Meclis-i Mebusan-ı Osmaniyeye Takdim Kılınan Layihadır, İstanbul: 1325, s.6-12; Mevlânzade Rifat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, Kahire: 1326, s.2-16; Sırma, Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları, s.69 vd.

²⁰¹Sırma, Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları, s.129 vd.

²⁰²Mevlânzade Rifat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.16.

²⁰³Raşit Bey, a.g.e., C.2, s.5; Rüşdi, a.g.e., s.46.

²⁰⁴Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Anılar. Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli, (Haz.: Nuri Akbayar), İstanbul: 1996, s.64; Rifat Uçarol, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı (1839-1919), İstanbul: 1989, s.21-31; Rüşdi, a.g.e., s.47.

²⁰⁵Mevlânzade Rifat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.3. Hüseyin Hilmi Paşa, "Yemen ahalisinin hissiyatını okşamak ve halkın taassub-ı dindârânesine uygun bir yolda yürümüş olmak için başına sarık sardı, arkasına cüphe giydi, vasî salâhiyeti ile birçok vaatlerde bulunmuştur". Bkz. Y.a.g.e., s.3; Tahsin Paşa, a.g.e., s.146.

²⁰⁶Rüşdi, a.g.e., s.66 vd.; Mehmet Memduh, a.g.e., s.15 vd.; Ahmet Şevki, Yemen Muharebeleri Yahud Sergüzeşt Ali Cebeli, Dersaadet: 1327, s.3 vd.

²⁰⁷Şura-yı Ümmet, 4 Temmuz 1905, No: 78.

²⁰⁸Şura-yı Ümmet, 14 Teşrin-i Evvel 1905, No: 84. Yemen savaşlarına katılan Eskişehir'li bir çavuşun anıları için bkz. Ahmet Hezarfen, "Bir Çavuşun Yemen Anıları I-II", Tarih ve Toplum, C.4, S.19, (Temmuz 1985), s.52-55; C.4, S.20, (Ağustos 1985), s.45-49.

Osmanlı devlet adamları isyancılara karşı sağlanan askeri başarıların kalıcı olmadığına farkında idiler. Nitekim o sıralarda İzmir’de Vali bulunan Kamil Paşa, 8 Şubat 1906’da Abdülhamit’e bir arıza göndererek çeşitli önerilerde bulunmuştur²⁰⁹. Kamil Paşa, arızasında; Yemen’in İngiltere’nin nüfuzu altına kesinlikle girmemesi gerektiğini açıklamıştır. Daha sonra dini yönü güçlü birisinin Yemen’e gönderilerek halka propaganda yapmasını devlet açısından yararlı görmüştür. Propagandalar sonucunda halkın ikna olmaması halinde; Asir Sancağı hariç tutulmak kaydıyla Yemen Vilayeti’nin mülki idaresinin nitelikli yerlilere bırakılabileceğini ve buna karşılık asayişin merkezden gönderilecek askerlerle sağlanabileceğini belirtmiştir. Hükümetin, yörenin dilini bilen valiler atmasını ve tüm görevlilerin bu valinin denetimi altında olmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca valinin mutasarrıfları seçerek hükümetin onayına sunmasını, kaymakamların ise yerel önderlerle birlikte tespit edilerek atanmasını istemiştir²¹⁰.

1908 yılında meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra kurulan hükümetler, Yemen konusunda ağır bir miras devralmışlardır. Nitekim, Yemen Sorunu’yla yakından ilgilenen Kamil Paşa, 6 Ağustos 1908’de hükümeti kurmakla görevlendirildikten sonra, yeni dönemin getirdiği iyimser havadan yararlanarak İmam Yahya’ya bir mektup göndermiş ve meşruti hükümetin Yemen’le ilgileneceğini söylemiştir²¹¹. Kamil Paşa mektubunda; Kanun-ı Esasi’nin ilanıyla hürriyetin, adaletin ve eşitliğin egemen olacağını, meşruti ilkelerin uygulanmasıyla Yemen halkının şikayetlerinin sona ereceğini, nitelikli yöneticilerin gönderileceğini ve Asir Sancağı’nın hariç tutularak Yemen’in mülki ve şeri yönetiminin kendilerine verileceğini belirtmiştir²¹². Kamil Paşa, mektubunda ayrıca bu düzenlemelerin görüşülmesi ve Yemen’de dökülen kanın biran önce durdurulması için birkaç temsilcinin İstanbul’a gönderilmesini istemiştir²¹³.

İmam Yahya bu çağrı üzerine Kamil Paşa’ya verilmek üzere özel bir mektup ve birkaç temsilcisini başkente göndermiştir²¹⁴. Fakat, iç politikadaki dengelerin değişmesi sonucu Kamil Paşa’nın istifa etmesi, bu çalışmaları engellemiştir.

²⁰⁹Hilmi Kamil Bayur, a.g.e., s.287.

²¹⁰Ayrıntular için bkz. Y.a.g.e., s.287-289.

²¹¹Hilmi Kamil Bayur, a.g.e., s.289; Tanin, 3 Eylül 1324, No: 47.

²¹²Mektubun tamamı için bkz. Hilmi Kamil Bayur, a.g.e., s.290-291.

²¹³Y.a.g.e., s.291.

²¹⁴Mevlânzade Rıfat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi’ye Açık Laviha, s.4.

Bununla birlikte Kamil Paşa'nın yerine daha önce Yemen'de valilik görevinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'nın getirilmesi²¹⁵, sorunun çözümü için tekrar somut adımların atılmasını sağlamıştır. Yeni Sadrazam, geçmiş deneyimlerinden yararlanarak hızla çalışmalara başlamıştır. Öncelikle İmam Yahya'nın Kamil Paşa'ya gönderdiği temsilcilerle konuşmuş ve onların isteklerini öğrenmiştir. İmam Yahya, hükümetten vilayet ve ordu merkezlerinin Hudeyde'ye naklini, cebel kısmının idaresinin İmamet-i Zeydi'ye bırakılmasını, Tehame'de şer'i memurların imam tarafından atanmasını talep etmiştir²¹⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa, bu istekleri değerlendirmek ve Yemen Sorunu'nun çözümüne katkıda bulunmak üzere Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi başkanlığında Evkâf Müfettişi Hüsnü Efendi²¹⁷, Piyade Dairesi Başkanı Ferit Paşa²¹⁸ ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın yer aldığı bir komisyon kurmuştur²¹⁹. Bu komisyon, bir süre çalıştıktan sonra İmam Yahya ile hükümetin uzlaşmasını ve bölgenin ılımlı bir şekilde ortaklaşa yönetilmesini içeren bir tasarıyı sadarete sunmuştur²²⁰.

Fakat, Hüseyin Hilmi Paşa, tasarıyı beğenmemiş ve üzerinde değişiklikler yaptıktan sonra Meclis-i Vükela'ya sunmuştur. Burada olgunlaştırılan tasarı, yasalaşmak üzere 19 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir²²¹.

²¹⁵İnal, a.g.e., C.4, s.1658-1661.

²¹⁶Mevlânzade Rıfat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.4.

²¹⁷Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte 1898 yılında Yemen'de bulunmuştur. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.90.

²¹⁸1906 yılında Yemen Teftiş Heyeti başkanlığı yapmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.90.

²¹⁹Y.a.g.e., s.90; Mevlânzade Rıfat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.4.

²²⁰Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.90; Metin Ayışığı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1991, s.38.

²²¹Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.90; M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.4, s.125.

Hükümetin Yemen konusundaki tasarısı, 5 Haziran 1909'da yasama organında görüşülmeye başlanmıştır²²². Meclis, aynı gün tasarının incelenmesi ve yasalaşacak biçime sokulması için "Yemen Islahat Encümeni" adlı bir komisyon oluşturmuştur²²³. Komisyon, Mecliste bulunan Yemen Mebusları ve İmam Yahya'nın İstanbul'da bulunan temsilcileriyle görüşerek, Yemen için yeni bir yönetim modeli geliştirmiştir²²⁴.

Komisyonun mazbatası 12 Temmuz 1909'da Meclis-i Mebusan'da ele alınmıştır. Ancak mebusların bir kısmının gizli görüşme talep etmeleri üzerine Yemen Islahatı için hazırlanan mazbata meclisin kapalı oturumunda tartışılmıştır. Mazbata; Yemen'in ikiye ayrılmasını, Vilayetin cebel kısmının Umran, Hucce, Tavile, Hucur, Zımar, Yerim ve Anis kazalarından oluşmasını, ikinci Vilayetin ise Tehame'den ibaret olmasını, Cebel kısmının Valiliğine İmam Yahya'nın getirilmesini, Tehame'ye merkezden birisinin atanmasını, her iki vilayette görevlendirilecek memurların, kadıların ve jandarmaların merkezi hükümete arz olunması koşuluyla valilerin tam yetkili olmasını, vilayet gelirlerinin vilayete harcanmasını, ordu merkezinin Menaha taşınmasını, Sana'da emniyeti sağlayacak bir miktar askerin bulundurulmasını, İmamın ikâmet edecek kasabada asker bulundurulmamasını ve vilayet harcamalarının yıl sonunda İstanbul'a bir bilanço ile gönderilmesini içermiştir²²⁵.

Yemen'in yönetimini ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini yeniden düzenleyen bu tasarı, Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından benimsenmemiştir²²⁶. İmam Yahya'ya devletin egemenlik haklarını zedeleyici tavizler verilmesi, vilayetin idari taksimatının gerçeklere uymaması ve İ.T.'nin merkeziyetçi politikalarına ters düşmesi tasarının yasalaşmasını engellemiştir. Nitekim, Talat Bey, 15 Ağustos 1909'da Meclis-i

²²²M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.4, s.125. Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra özellikle Yemen Vilayeti'nin mebusları, bölgenin ıslah edilerek devletle kaynaşmasını sağlamak için üst üste takrirler sunmuşlardır. Hudeyde ve San'a mebuslarının takrirleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.1, s.325-329. Bolu Mebusu Abdülvahap Efendi'nin Yemen için Dahiliye Nezareti hakkında verdiği 17 Mart 1909 tarihli soru önergesi için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.2, s.328.

²²³Komisyon üyeleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.5, s.335.

²²⁴Y.a.g.e., s.335.

²²⁵Maddeler için bkz. Y.a.g.e., s.335.

²²⁶Mevlânzade Rifat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.5; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.90.

Mebusan'da yaptığı bir konuşmada, devletin çıkarlarına göre yeniden bir tasarının hazırlanacağını belirtmiştir²²⁷. Ancak, hükümet Yemen için genel bir reform paketi hazırlıklarına girişmemiştir. Yalnızca bu vilayete özgü olmak üzere bir vali muavinliği makamı oluşturmuştur²²⁸. Bunun dışında hükümet bu konuda bir süre somut adımlar atmamıştır.

Osmanlı Hükümeti'nin yerel liderlere taviz vermemesi üzerine Güney Yemen'de mehdilik iddiasını tekrar gündeme getiren Sabiyalı Seyit İdris, 1909 yılının yaz aylarında Asir'de yeni bir ayaklanma daha başlatmıştır²²⁹. İsyancıların sayısı kısa zamanda yüz bini bulmuştur. Bunlar Osmanlı askerlerini üst üste yenilgilere uğratarak daha geniş bir alana egemen olmuşlardır²³⁰. Osmanlı Hükümeti, eskiden olduğu gibi bölgeye tekrar askeri güç göndererek olayları önlemeye çalışmıştır²³¹.

Fakat bu kez askeri hareketin yanısıra Seyit İdris'le uzlaşmanın yolları da aranmıştır. Bölgede bulunan Kuvve-i Seyyera Komutanı Sait Paşa, Asir mutasarrıfı Süleyman Paşa ve Meclis-i Mebusan üyesi Hoca Sait Efendi²³², Seyit İdris'le görüşerek daha fazla kan dökülmeden ayaklanmanın sona erdirilmesine çalışmışlardır. Osmanlı Devleti karşısında kendisini güçsüz hisseden Seyit İdris, uzlaşmayı kabul etmiş ve hükümet ile halifeye bağlı olduğunu açıklamıştır²³³. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti göndermiş olduğu askeri gücü ve techizatı bölgeden geri çekmiştir²³⁴.

Osmanlı hükümeti sağlanan bu uzlaşma ortamından yararlanarak bölgenin "mizac ve ihtiyacına" uygun bir dizi islahat hareketlerinde bulunmuştur. Hükümet,

²²⁷ M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.6, s.440.

²²⁸ M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.1, s.228; 546-548.

²²⁹ Yeni Tasvir-i Efkâr, 27 Temmuz 1325, No: 70; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.90.

²³⁰ Yeni Tasvir-i Efkâr, 3 Ağustos 1325, No: 77.

²³¹ Y.a.g.g.; Mevlânzade Rifat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha, s.6.

²³² Seyit İdrisi'nin eskiden dostu olan Hoca Sait Efendi, Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından görevlendirilmişti. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.92.

²³³ "Yemen Ahvali Hakkında Resmi Tebligat", Sırat-ı Müstakim, C.5, Aded: 125, (13 Kanun-ı Sani 1326), s.347; Şura-yı Ümmet, 12 Teşrin-i Sani 1325, No: 196.

²³⁴ Y.a.g.m., Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.92.

Yemen ve Asir halkının öteden beri istediği “ahkam-ı şeriyye’nin” bütünüyle icrasını vaat etmiştir. Bu bağlamda idam cezaları dışında şer’i mahkemelerde verilen cezaların hükümetçe temyiz edilmeden infaz edilmesi için yerel yöneticilere tam yetki verilmiştir. İdam cezalarının geciktirilmeden infaz edilmesi için ise, Şeyhülislamıkça bir “Heyet-i Tedkikiye-i Şer’iyye” gönderilmesi kararı alınmıştır. Hukuksal düzenlemelerin dışında Yemen’den alınan yıllık seksen bin liralık verginin alınmaması, kız ve erkekler için yeni okulların açılması, öğretmen maaşlarının arttırılması, şose ve demiryollarının yapılması, yerli halktan jandarma alınması, yörenin dini önderlerine maaş bağlanması ve kıyı güvenliğinin sağlanması gibi çalışmalar da yapılmıştır²³⁵.

Hükümetin bölge için aldığı sosyal, ekonomik ve kültürel önlemler, yerel önderleri tatmin etmemiştir. Nitekim 1910 yılında Asir’de bulunan Seyit İdris, “bir emâret (emirlik) fikriyle” yeniden harekete geçmiştir. Çeşitli propagandalarla kabileleri hükümete karşı isyana teşvik etmiştir. Kısa bir süre içinde, altı aylık yiyecek, silah ve cephane stoku yapmıştır. Bu hazırlıkların sonunda koşulların olgunlaştığını düşünen Seyit İdris, silahlı adamlarıyla Osmanlı kuvvetlerine saldırmaya başlamıştır²³⁶. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti’nden talep ettiklerini elde edemeyen İmam Yahya da etrafına topladığı Araplarla tekrar ayaklanmıştır. Hatta Ta’iz kentinde bulunan din adamlarına beyannameler göndererek Türklere karşı cihat ilan edilmesini istemiştir²³⁷. Yemen’in iki kısmında ortaya çıkan ayaklanma, kısa sürede genişleyerek tüm bölgeyi etkisi altına almıştır.

İki büyük gücün birleşerek Türk kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmesi, Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır²³⁸. Basın, ayaklanmanın insan kaybına yol açmadan çözülmesi için hükümete önerilerde bulunmuştur. Sabah gazetesi; Yemen’in yönetim açısından bir sömürge olduğunu ve burada asayişin sağlanması için emperyalist devletlerin taktiklerinin izlenmesi gerektiğini dile getirmiştir²³⁹. İttihatçı Şura-yı Ümmet gazetesi de, Avrupalıların sömürgelerde uyguladıkları “vesait-i

²³⁵“Yemen Ahvali Hakkında Resmi Tebligat”, Sırat-ı Müstakim, s.447-448.

²³⁶Y.a.g.m., s.348.

²³⁷Y.a.g.m., s.348.

²³⁸Kurşun, a.g.e., s.58.

²³⁹Sabah, 7 Şubat 1325, No: 7333.

müsalemet-kârâne ile içeriye doğru” sızma yönteminin Yemen’e uygulamasını istemiştir²⁴⁰. Bunun ilk koşulunun da hükümetin kendisini yerli halka sevdirmesi olduğunu belirtmiştir²⁴¹.

Yönetime karşı muhalefetini 1910 yılında ülke dışında sürdüren Mevlanzade Rıfat ise, Dahiliye Nazırı Talat bey’e hitaben yayınladığı bir layihada, Yemen isyanlarında tüm sorumluluğun “rical-ı sabıka ile cihet-i askeriye” ait olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Arabistan yarımadasının ilerideki durumunun hükümetin bundan sonra alacağı önlemlere bağlı olduğunu belirtmiştir. Mevlanzade Rıfat, hükümetin siyasetine katkıda bulunmak ve ayaklanmanın bastırılması için bir dizi öneriler de sıralamıştır. Buna göre; Yemen’de yerleşim alanlarının tahkim edilmesini, şehirlere yakın tepelerin tel örgülerle çevrilmesini, daimi askeri gücün bulundurulmasını, askeri lojistiğin sürekli sağlanmasını, bölgenin merkeze bağlanması için demiryollarının yapılmasını, bölgedeki mezheplere “müfti ül-mezhep” adıyla bir ruhani önderin atanmasını ve devletin egemenliğini zedelemeyecek çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel önlemlerin alınmasını istemiştir²⁴².

Tüm Osmanlı kamuoyu, iktidarı ve muhalefetiyle sorunun çözümünü ve Yemen bölgesinin bir “Anadolu Mezarlığına” dönüşmesini istememekteydi²⁴³.

Kamuoyu baskısı hükümetin üzerinde etkili olmuştur. 1910 yılının Ocak ayından itibaren Harbiye Nazırlığını sürdüren Mahmut Şevket Paşa, kapsamlı bir askeri harekât için hazırlıklara girişmiştir. Mahmut Şevket Paşa, sürekli isyan halinde bulunan bölgeyi etkisiz hale getirmek için şiddetli askeri tedbirlere başvurmayı düşünüyordu²⁴⁴. Bu nedenle, zaman zaman daha önce Yemen’de bulunan ve daha ılımlı önlemler alınmasını isteyen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Ahmet İzzet Paşa’yla çatışmaya giriyordu²⁴⁵. Fakat, gerek hükümetin istemesi, gerekse Ahmet İzzet Paşa’nın gönüllü olması sonucu, yapılacak askeri harekâtın komutanlığına Ahmet

²⁴⁰Şura-yı Ümmet, 25 Mart 1325, No: 215.

²⁴¹Y.a.g.g.

²⁴²Mevlânzade Rıfat, Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi’ye Açık Layiha, s.8-16.

²⁴³Tanin, 22 Şubat 1327, no: 923.

²⁴⁴Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s. 91 vd.

²⁴⁵Y.a.g.e., s.96; Ayışığı, a.g.e., s.36-37.

İzzet Paşa getirildi²⁴⁶. Seçkin bir kurmay heyetiyle²⁴⁷ 28 Şubat 1911'de isyanı bastırmak üzere yola çıkarıldı²⁴⁸.

Hükümet, Yemen Sorunu'nu kökünden çözmek için Ahmet İzzet Paşa'yı çok geniş yetkilerle donatmış ve büyük bir askeri kuvveti bu iş için ayırmıştı²⁴⁹. Nitekim Ahmet İzzet Paşa, Mekke Şerifi Hüseyin ve Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile görüşmeler yaparak onların siyasi ve askeri desteğini sağlamaya çalışmıştır²⁵⁰. Hatta Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasında bir müfrezenin ayaklanmanın bastırılmasında kullanılmasını temin etmiştir²⁵¹.

Öte yandan Ahmet İzzet Paşa, Taheme Bölgesi'nde halifeye bağlılıklarını sürdüren bazı dini liderlerle görüşerek onları Seyit İdris'e karşı örgütlemiştir²⁵².

Ahmet İzzet Paşa, siyasi ve askeri önlemlerini aldıktan sonra orduya saldırı emrini vermiştir. Ordu, kısa süre içinde direniş noktalarını kırarak San'a'ya doğru ilerlemiş ve 30 Mart 1911'de kente girmiştir²⁵³. Fakat ayaklanmanın bastırılması Yemen Sorunu'nun çözüldüğü anlamına gelmiyordu. Zira İmam Yahya ve Seyit İdris yenilmelerine karşın ele geçirilememişlerdi. Bu nedenle Ahmet İzzet Paşa, Yemen Sorunu'nun bir sonuca ulaşması için hükümetin Zeydilerin İmamı Yahya'yla uzlaşmasını istedi. Nitekim kendisi 4 Nisan 1911'de San'a kentine girdikten sonra İmam Yahya ile ilişki kurmaya çalışmış ve anlaşmanın yollarını aramıştır²⁵⁴

²⁴⁶Ahmet İzzet Paşa, 15 Şubat 1911'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı üzerinde kalmak üzere bu göreve seçilmiştir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.93; Ayışığı, *a.g.e.*, s.41.

²⁴⁷Bu heyette; ileride Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olacak, İsmet İnönü, Rauf Orbay ve Saffet Arkan gibi kişiler yer almıştır. Bkz. İnönü, *a.g.e.*, s.60-61; Ayışığı, *a.g.e.*, s.41.

²⁴⁸İnönü, *a.g.e.*, s.61; Ayışığı, *a.g.e.*, s.41, Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.93.

²⁴⁹İzzet Paşa'nın emrine nizamiye ve redif olmak üzere 40 tabur piyade, 10 dağ bataryası, 1 hafif obüs bataryası, 10 bölük makineli tüfek verilmişti. Bkz. Ayışığı, *a.g.e.*, s.41.

²⁵⁰Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.96-97; İnönü, *a.g.e.*, s.61.

²⁵¹Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.97; İnönü, *a.g.e.*, s.61.

²⁵²İnönü, *a.g.e.*, s.64.

²⁵³Ahmet İzzet Paşa'nın karargah heyeti ise 4 Nisan 1911'de San'a'ya girmiştir. Bkz. Ayışığı, *a.g.e.*, s.44.

²⁵⁴Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.100; İnönü, *a.g.e.*, s.65.

Yemen’de askeri başarının kazanılması siyasi çevreleri harekete geçirmiştir. Bu bölgenin artık Osmanlı askerine mezar olmaktan çıkarılması için girişimler başlatılmıştır. Hatta Meclisi Mebusan’da bazı milletvekilleri daha askeri harekâtın başlangıcın da bir kıpırdanma içinde olmuşlardır. Askeri önlemleri tek başına çözüm olarak düşünmeyen bazı meclis üyeleri, hükümete daha kapsamlı önlemler alması için baskı yapmaya başlamışlardı. Dersim milletvekili Lütfi Fikri Bey, Meclis Başkanlığına vermiş olduğu bir lahiyada²⁵⁵ hiç kimsenin Yemen Sorunu’yla ciddi bir şekilde ilgilenmediğini ileri sürmüştü ve Abdülhamit ile meşrutiyet döneminin bürokratlarını suçlamıştır²⁵⁶. Hatta şimdiye kadar Yemen Sorunu’nda yalnız “te’dib cihetine” gidildiğini ve “te’dibin bahş ettiği muvakkat sükuneti(n) hüsn-i idâre”ye çevrilemediğini ileri sürmüştür²⁵⁷. Bu yüzden ayaklanma bastırıldıktan sonra, ordunun “müzaheret ve muavenetiyle” bir “ıslahat-ı esasiye” yapılmasını istemiştir²⁵⁸.

Yasama organında soruna ilgi gösterilmesi sonucu, özellikle bölge milletvekilleri arasında Yemen için ıslahat layihası verme yarışı başlamıştır. Nitekim 1 Mayıs 1911’de Asir Mebusu Ferraç Sait Bey, Asir Sancağında yapılması gerekli ıslahat ve teşkilat hakkında meclis’e ayrıntılı bir layiha sunmuştur²⁵⁹. Aynı gün Hudeyde ve San’a mebusları olan Mahmut Nedim, Esseyit Hüseyin Abdülkadir ve Mehmet İbn-i Abdullahi Mukaffa Beyler, askeri harekâttan sonra ilk etapta yapılması gerekenleri açıklamışlardır²⁶⁰. Buna göre, ayaklanmada parmağı olan memur ve halktan kişilerin şiddetle cezalandırılması, kabileler arasında devlete bağlı olanların ödüllendirilmesi ve suçlu bulunanların tedip edilmesi, şeyh ve seyitlerin hükümete ısındırılması, vilayette incelemeler yapılarak ıslahat için gerekli tedbirlerin belirlenmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığında bir komisyonun kurularak çalışmalarına başlanması istenmiştir²⁶¹.

²⁵⁵Lütfi Fikri Bey, hazırladığı layihayı 18 Şubat 1911’de Meclis-i Mebusan Başkanlığı’na sunmuştu. Bkz. *M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se.3, C.3, s.77-78.

²⁵⁶Yemen Vilayeti’nin Suret-i İdaresi Hakkında Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Teklif-i Kanun Layihası, İstanbul: 1326, No: 3.

²⁵⁷*Y.a.g.e.*, s.3.

²⁵⁸*Y.a.g.e.*, s.3, Lütfi Fikri Bey, Yemen için kapsamlı bir Kanun teklifi hazırlamıştır. Bkz. *Y.a.g.e.*, s.6-10.

²⁵⁹*M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se. 3, C.6, s.46.

²⁶⁰*Y.a.g.e.*, s.45.

²⁶¹*Y.a.g.e.*, s.46-47.

Hükümet ise, devletin egemenlik haklarının korunması şartıyla Yemen'in koşullarına uygun özel bir yönetim kurmak için çalışmalara başlamıştır. Bu arayışı sonuçlandırmak için eskiden Yemen'de valilik ve komutanlık yapmış kişilerden bir komisyon kurmuştur²⁶². Ayrıca Ahmet İzzet Paşa'dan çeşitli bilgiler isteyerek bölge hakkında bir politika belirleme yoluna gitmiştir. Nitekim hükümet, bir süre sonra hazırladığı anlaşma taslağının bir örneğini Ahmet İzzet Paşa'ya göndererek, kendisine görüşmeler için tam yetki vermiştir²⁶³.

Ahmet İzzet Paşa, uzun bir müzakere sürecinden sonra İmam Yahya'yı ikna ederek anlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. Fakat devletin egemenlik haklarının bir kısmının İmam Yahya'ya devredilmesi, Osmanlı bürokrasisinde tepkiyle karşılanmıştır. Öteden beri Yemen Sorunu'yla uğraşan askeri ve sivil kesimin bir kısmı, hükümetin uzlaşmasını hoş karşılamamıştı²⁶⁴.

Şeyhülislamlık ise, anlaşmanın dinsel yetkilerin devredilmesi bölümüne muhalefet etmiştir. İmamın, Zeydiler üzerinde meşru bir dinsel otorite kabul edilmesi bu kurumun itirazlarıyla karşılaşmıştır²⁶⁵. Fakat Osmanlı Devleti'nin İtalya'yla ilişkilerinin gerginleşmesi ve çeşitli bölgelerde iç ayaklanmaların devam etmesi bu muhalif grupların tepkilerinin gözönüne alınmasını engellemiştir.

13 Ekim 1911'de Ahmet İzzet Paşa ile İmam Yahya arasında anlaşma imzalanmıştır²⁶⁶. Anlaşma; İmam Yahya'nın "emir-ül-müminlik savından vazgeçmesi, Osmanlı halifesini "sözde" tanınması, San'a Sancağı da dahil olmak üzere Yemen'in Zeydiler ile meskun dağlık kısımlarında şeriat hükümlerinin geçerli olması, buralardaki kadı ve evkaf memurlarının İmam tarafından tayin edilmesi, vakıflarda ve vasiyetlerde velâyet hakkının İmam tarafından alınması, yalnızca şer'i vergilerin tahsilatının yapılması, hükümetin Hanefi ve Şafî mezhebine kadı tayin etmesi ve idam cezalarının halifece onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gibi hükümleri içeriyordu²⁶⁷.

²⁶²Bu komisyonun üyeleri arasında Ferik Ferid Paşa, Ali Emiri ve Mahmut Esat Efendi gibi kişiler vardı. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.100. Halil Menteşe, bir komisyonun başkanlığına eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı teklif etmiştir. Bkz. *Halil Menteşe'nin Anıları*, s.134.

²⁶³*M.M.Z.C.*, D.1, İç. Se. 3,C.6, s.47; *Halil Menteşe'nin Anıları*, s.134.

²⁶⁴İnönü, *a.g.e.*, s.66-67; Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.102.

²⁶⁵İnönü, *a.g.e.*, s.67.

²⁶⁶Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.1, s.46.

²⁶⁷Anlaşma maddeleri için bkz. *Y.a.g.e.*, s.46-47.

Bu anlaşmaya; hükümetin İmam'a yılda yirmi bin altın vermesi, İmamın yabancı devletlerle ilişkide bulunmaması, onlarla anlaşma ve sözleşme yapmaması, yerli kabilelerin ayaklanması halinde İmamın isteği halinde hükümetin imama yardımcı olması, Yemen'deki gayr-i müslimler hakkında şeriat ilkelerinin uygulanması ve şeriata uymayanlar hakkında İmam'ın şikayetlerinin hükümetce gözönüne alınması gibi çeşitli gizli maddeler de eklenmiştir²⁶⁸.

Anlaşma, yıllardır süren ve onbinlerce insanın canına mal olan Yemen Sorunu'nu sona erdirmiştir. İmam Yahya geniş bir idari ve dinsel otorite elde etmişti. Yemen'de hükümetin otoritesini gölgede bırakmıştır. Osmanlı hükümeti ise, bu anlaşmayla ayaklanmaların önünü almıştır. Fakat karşılaştığı iç ve dış bunalımlar sonucu tasarladığı ıslahatları gerçekleştirememiştir. Böylece Yemen, Osmanlı Devleti'nden koptuğu ana kadar bu statüyle yönetilmiştir.

2. Arnavutluk Ayaklanması

a) Ayaklanmanın Nedenleri

Osmanlı Devleti, Arnavutluk'u 19. yüzyıla kadar, bölgenin etnik, dinsel, sosyal ve ekonomik özelliklerini dikkate alarak yönetmişti. Aynı zamanda 17. yüzyıldan sonra çeşitli bölgelerde ortaya çıkan güçlü ailelerin buldukları yerlerde hakimiyet kurmalarına göz yummuştu²⁶⁹. Devlet, uzun süre bölgeyi bu şekilde kontrol altında tutmayı tercih etmiştir. Yalnız bu idari yapı içinde Arnavutlara çeşitli idâri, malî, sosyal ve askeri ayrıcalıklar tanımıştı²⁷⁰.

II. Mahmut'un adeta giderek bağımsızlaşan Yahya ve İşkodra Paşalıklarını tasfiye ederek merkezi bir yönetim kurmaya çalışması ve çeşitli mali ayrıcalıklara son

²⁶⁸Y.a.g.e., s.47.

²⁶⁹Arnavutluğun Osmanlı idaresine girmesi ve daha sonraki gelişmeler için bkz. Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.79 vd.; Karl Süsseim, "Arnavutluk", İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: 1993, s.582-587.

²⁷⁰Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.75 vd.

vermesi, tepkilere neden olmuştu²⁷¹. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bu düzenlemeleri bir dizi ayaklanmanın çıkmasına yol açmıştı²⁷².

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonucu geleneksel Osmanlı sistemine son verilerek merkezileşme yönündeki reform hareketlerine ağırlık verilmesi, Arnavutların hoşnutsuzluğunu daha da arttırmıştı²⁷³. Modern bir devletin temel dayanağı olan düzenli vergi toplama ve düzenli askerlik uygulaması Arnavutlar arasında hoş karşılanmamıştır. Eski ayrıcalıklarına yeniden kavuşmak isteyen yöre halkı ve beyleri yeni ayaklanmalar çıkartmışlardır²⁷⁴. Ulusal bir nitelik taşımayan bu ayaklanmalar, tamamıyla Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü modern devlet anlayışına karşı idi. Fakat sonuçları itibariyle Arnavutların belleğinde önemli bir iz bırakmıştır²⁷⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat Fermanı'nın eğitim alanındaki düzenlemeleri sonucu, yeni bir Arnavut aydın sınıfı ortaya çıkmıştı. Büyük ölçüde Yeni Osmanlılar ideolojisinden etkilenen bu kişiler, Arnavut tarihi, kültürü, edebiyatı, dili ve folkloru üzerine incelemeler yapmışlardır²⁷⁶. Çünkü Osmanlı yöneticileri, Arnavutları etnik kimlikleri yerine dinsel kimlikleriyle tanımayı tercih etmişlerdi. Müslüman Arnavutların Türkçe, Ortodoksların Yunanca, Katoliklerin ise Latince dillerinde eğitim yapmaları kabul edilmiştir²⁷⁷. Bu nedenle Arnavut aydınları, geri kalmış ve ticaret burjuvazisi olmayan bir toplumda, edebi ve kültürel uyanışın ilk kıvılcımlarını tutuşturmuşlardı.

1875-1876 yıllarında Balkanlarda yaşanan krizin çözülememesi ve Arnavut topraklarının Bulgar, Sırp ve Karadağlılar tarafından bir işgal sahasına dönüştürülme çabası, Arnavut aydınlarını harekete geçirmiştir. Abdül Fraşeri'nin önderliğinde bazı

²⁷¹18. yüzyılın sonunda Arnavutluk'un kuzeyinde İşkodra, güneyinde ise Yanya paşalıkları kurulmuştu. Bkz. Y.a.g.e., s.159 vd.; Bozboru, a.g.e., s.117 vd.; Necip P.Alpan, Tarihin Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlanyalı İsmail Kemal, Ankara: 1982, s.17.

²⁷²Necip P.Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, Ankara: 1978, s.26.

²⁷³Y.a.g.e., s.27; Skendi, a.g.e., s.24.

²⁷⁴Ayaklanmalar için bkz. Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s.27; Skendi, a.g.e., s. 24-25.

²⁷⁵"Tanzimat Ayaklanmaları", Arnavut destan, türkü ve ağıtlarına konu oldu. Bkz. Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s.27.

²⁷⁶Y.a.g.e., s.31-32; Süsheim, a.g.m., s.580.

²⁷⁷Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s.23.

Arnavut aydınları 1877 ilkbaharında Yanya’da bir araya gelerek hazırladıkları bir muhtırayı Osmanlı Hükümeti’ne sunmuşlardır²⁷⁸. Muhtırada; Osmanlı Devleti’nin Arnavutluk topraklarını koruyamaması halinde bu toprakların Arnavutlar tarafından savunulacağına bilinmesi, özerk bir Arnavut yönetiminin kurulması²⁷⁹, tüm bölgenin tek bir vilayet olarak birleştirilmesi, Arnavutların yönetimi üstlenmesi, eğitim ve yargı alanında Arnavutça’nın benimsenmesi, erkeklerin yalnızca Arnavutlukta askerlik yapması gibi koşullara yer verilmiştir²⁸⁰. Arnavut aydınların kendi yurtlarının dış tehlikelere karşı korunması ve ulusal kimliklerinin tanınması yönündeki bu talepleri hükümet tarafından kabul görmemiştir.

Osmanlı aydınları ülkede yaşanan sorunların Osmanlıcılık ideolojisinin “kible-gâhı” olacak Meclis-i Mebusan’ın toplanmasıyla çözüleceğine inanmıştı. Nitekim Arnavut kültürel hareketinin önemli liderlerinden Abdül Frasherî Bey, Meclis-i Mebusan’a Yanya mebusu olarak girmişti. Her türlü sorunun tartışıldığı Meclis’te Arnavutluğun sorunları da gündeme getirilmiştir²⁸¹. Abdül Frasherî Bey, 15 Ocak 1878’de verdiği bir önergede Arnavutluğun geri kalmışlığını çarpıcı ifadelerle dile getirmişti: “Arnavutluk kıt’asında hiçbir karye yoktur ki mektepleri olsun; ve ne de bayram namazını kaldıracak, hiç olmazsa cumadan cumaya bir ezan-ı Muhammedî için imamlar bulunsun... Artık insaf! Bu cehaletle biz nasıl medeni olabiliriz? Nasıl terakki edebiliriz?...”²⁸².

Arnavutluk’un sorunlarına meclis çatısı altında çözüm bulunmadan Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması sonucu, Arnavutluk topraklarının büyük kısmı küçük Balkan Devletleri arasında paylaştırılmıştı²⁸³. Bu paylaşım Arnavutlar arasında büyük bir öfkeyle karşılanmıştı. Ayrıca İstanbul’da Basiret Gazetesi’nin Arnavutların silahlı olarak geleceklerini kurtarmaları gerektiği yolundaki yayını bölge aydınları üzerinde etkili

²⁷⁸Y.a.g.e., s.15.

²⁷⁹Y.a.g.e., s.15.

²⁸⁰Bozboru, a.g.e., s.190.

²⁸¹Karadağın Arnavut topraklarında yayılma isteği için bkz. Güneş, a.g.e., s.126-136.

²⁸²Y.a.g.e., s.178.

²⁸³Antlaşma Maddeleri için bkz. Erim, a.g.e., s.387-391.

olmuştur²⁸⁴. Nitekim Abdül Frasherî, Şemsettin Samî ve bazı Arnavut ileri gelenleri İstanbul'da biraraya gelerek "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi" kurmuşlardır²⁸⁵. Kısa zamanda etkinliğini artıran Komite, 30 Mayıs 1878'de aldığı bir kararla, Kuzey Arnavutluk'un Prizren Kentinde bir kongre yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine 10 Haziran 1878'de Komitenin isteği üzerine 300 delege biraraya gelerek kongreyi gerçekleştirmiştir²⁸⁶. Kongre 60 kişilik bir "Merkez Yönetim Kurulu"nu oluşturduktan sonra çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak on sekiz maddelik bir çalışma programı belirlemiştir²⁸⁷. Bu programda "Prizren Birliği"nin her yönden Arnavutluk'un kaderine el koyduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bölgenin kurtuluşu için Arnavutluk'un tek vilayet çatısı altında toplanması, dış tehlikelere karşı diplomatik mücadeleye geçilmesi ve zaman içinde bağımsızlık statüsünün altyapısının hazırlanması tasarlanmıştır²⁸⁸. Abdül Frasherî, Güney Arnavutluk'ta birliğin şubelerini açmak için Bektaşî tekkelerini kullanarak çalışmalarda bulunmuş ve halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır²⁸⁹.

Prizren Birliği'nin faaliyetleri sonucu, edebi ve kültürel olarak başlayan Arnavutluk uyanışı siyasi bir boyut kazanmıştı. Arnavutluk ulusçuluğu, diğer Balkan toplumlarında yaşananlardan farklılık göstermiştir. Osmanlı Devleti'nden ayrılmamayı düşünen Arnavut ulusçuları, yaşadıkları toprakları yabancı güçlerden korumak için bilinçlenmişlerdir.

Berlin Antlaşması kararlarının uygulanması isteği, katolik ve müslüman Arnavutları büyük bir endişeye düşürmüştür. Osmanlı Hükümeti'nin antlaşma hükümlerini uygulamak için Mehmet Ali Paşa'yı Arnavutluk'a göndermesi gerginliği daha da arttırmıştır²⁹⁰. Arnavutlar, 6 Eylül 1878'de Mehmet Ali Paşa'yı ve

²⁸⁴Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.246.

²⁸⁵Y.a.g.e., s.246; Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s.15; Bozbora, a.g.e., s.190; Skendi, a.g.e., s.36.

²⁸⁶Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.249-250; Skendi, a.g.e., s.38.

²⁸⁷Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s. 50.

²⁸⁸Y.a.g.e., s.50-51.

²⁸⁹Skendi, a.g.e., s.41-42; Nathalie Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", (Çev: Orhan Koloğlu), Toplumsal Tarih, C.1, S.2, (Şubat 1994), s.58.

²⁹⁰Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.256-257; Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.2, (Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: 1987, s.137.

yardımcılarını Yakova'da kanlı bir eyleme girişerek öldürmüşlerdir²⁹¹. Yakova Olayı'nın ardından Arnavutluk'un birçok yerinde ayaklanmalar çıkmıştır. Bunun üzerine Prizren Birliği'nin üyeleri Arnavutluk'un özerkliğini elde etmek için Osmanlı Hükümeti'ne beş maddelik bir program sunmuşlardır:

1. Arnavutluk'un bir vilayet çatısı altında toplanması ve her yere yakın bir kentin merkez seçilmesi,
2. Görevlendirilecek tüm memurların Arnavutça bilmesi,
3. Vilayet merkezinde yılda dört defa toplanacak Meclis-i Umumi'nin ıslahat konusunda vereceği kararların geçerli olması,
4. Arnavutça'nın eğitim dili olarak kullanılması,
5. Arnavutluk'ta elde edilen gelirin belli bir miktarının eğitim ve nafia işlerine ayrılması²⁹².

Prizren Birliği'nin istekleri Osmanlı Hükümeti tarafından dikkate alınmamıştır. Öte yandan Plava ve Gusine bölgelerinin Karadağ'a verilmesi tekrar Arnavutların ayaklanmasına yol açmıştır²⁹³. Bunun üzerine Abdülhamit, Prizren Birliği'ni Derviş Paşa komutasında bir askeri güç kullanarak tasfiye etmiştir²⁹⁴. Fakat Arnavutların ulusal talepleri genişleyerek sürmüştür.

Berlin Antlaşması'ndan sonra yeniden çizilen Balkan Haritası, Arnavutluk Sorunu'nu derinden etkilemiştir. Avusturya ve Karadağ din faktörünü kullanarak Katolik Arnavutları Osmanlı Hükümeti'ne karşı kışkırtmıştır²⁹⁵. Adriyatik Kıyılarında yayılma ve nüfuz elde etme peşinde olan İtalya ise, Arnavutluk'u kendi üssü haline getirmek için çalışmıştır²⁹⁶. Ayrıca diğer büyük devletlerin ıslahat yapılması için sürekli Osmanlı Hükümeti'ne ıslahat projeleri sunmaları ve Arnavutları kışkırtmaları ayaklanmaların çıkmasında etkili olmuştur²⁹⁷.

²⁹¹Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.256-257.

²⁹²B.O.A., Y.A.HUS., 159/109.

²⁹³B.O.A., Y.A.HUS., 182/145.

²⁹⁴Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.265 v.d.

²⁹⁵B.O.A., Y.A.HUS., 437/19-1.

²⁹⁶Şura-yı Ümmet, 23 Mayıs 1902, No: 4.

²⁹⁷Sait Paşa, a.g.e., C.2, s.386-387.

Bölgedeki dış kaynaklı tahriklerin yanı sıra hükümetin yaptığı idari, mali, adli ve eğitim alanındaki düzenlemeleri halkın tepkisine yol açmıştır²⁹⁸. Buna karşın hükümetin asayiş sorununa çözüm bulamaması nedeniyle devlete olan güven sarsılmıştı: “Beş-on kere hakkında hükm-i idam sadr olmuş muzır eşhası dest-i adalete teslim etmek için birkaç zaptiye ister. Hükümet buna ru’y-i rıza göstermez...”²⁹⁹. Abdülhamit yönetiminin adaletsiz vergi toplaması³⁰⁰, vilayetler arasında dengeli harcama yapmaması³⁰¹, müslümanlardan silah toplamasına rağmen Katolik Arnavutlardan toplamaması³⁰² gibi çifte standart uygulamalar halkın şikayetlerine konu olmuştur.

Arnavutların rahatsızlıkları Mekodonya reformlarının uygulanması sonucu daha da artmıştır. Abdülhamit’e bağlı Arnavutlar, reformların padişahın egemenlik haklarını kısıtlayacağını, elde ettikleri ayrıcalıkların ortadan kalkacağını ve öteden beri sürdürdükleri “derebeylik” düzenin sona ereceğini düşünmüşlerdir³⁰³. Bu nedenle sahip oldukları hakları korumak için sık sık Mekodonya’da yerel ayaklanmalar çıkartmışlardır³⁰⁴.

Buna karşılık Abdülhamit’in yönetiminden rahatsız olanlar, yaşananlardan O’nu sorumlu tutanlar da vardı. Bu grup, “bir taraftan teşvikat-ı ecnebiye, diğer taraftan hükümetin müsavat-ı hukuka adem-i riayetden naşi bugünkü günde Arnavutluk herc ü mercdir; halk birbirini kırıyor, kuvvetli zayıfı eziyor” diyerek yaşananlardan şikayetçi olmuşlardır³⁰⁵.

İstibdattan rahatsız olanlar, Makedonya bölgesinde örgütlenen İ.T.’ye girerek muhalefetlerini sürdürmüşlerdir³⁰⁶. Onları bu siyasi muhalefetin içinde yer almasına

²⁹⁸B.O.A., Y.A.HUS, 214/80.

²⁹⁹Arnavutluk’tan İ.T.C.’ne gönderilen mektup için bkz. Meşveret, 27 Cemaziyelahir 1314, No: 23.

³⁰⁰Meşveret, 10 Zilhicce 1313, No: 11 (ilave).

³⁰¹Kosova’dan yapılan şikayet için bkz. Meşveret, 27 Safer 1313, No: 16.

³⁰²Meşveret, 27 Muharrem 1313, No: 14.

³⁰³Şura-yı Ümmet, 28 Mayıs 1903, No: 29.

³⁰⁴Y.a.g.g.

³⁰⁵Şura-yı Ümmet, 26 Mart 1906, No: 90. Şaban adlı bir Arnavut’un köy kenarındaki telgraf tellerini sürekli kesmesine rağmen Abdülhamit tarafından binbaşı yapılmıştır.Bkz. Y.a.g.g.

³⁰⁶Skendi, a.g.e., s.338-339; Duru, Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım, s.6 vd.; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.343; Bozbora, a.g.e., s.268-269.

iten en önemli etken, “Hürriyetin ilanı”ndan sonra özerklik elde edeceklerine olan inançtı³⁰⁷. Bu nedenle tüm güçleriyle çalıştılar. Nitekim Firzovik’te gerçekleştirdikleri büyük eylem sonucu istibdatın sona ermesi onların bu umutlarını arttırmıştı. Diğer etnik unsurların önderleri gibi Arnavut milliyetçileri de Kanun-ı Esasi’nin ilanından çok şey beklemişlerdir. Siyasal taleplerini daha örgütlü savunabilmek için ilk olarak 1 Ekim 1908’de “Arnavut İttihad Kulübü” adıyla bir dernek kurmuşlardır³⁰⁸. Ayrıca Arnavutları bilinçlendirmek için Üsküp, Manastır, Selanik ve Debre’de başka “Arnavut Meşrutiyet Kulüpleri” oluşturmuşlardır³⁰⁹. Bu siyasal kuruluşlar; Osmanlı Hükümeti’nden siyasal, sosyal ve kültürel haklar verilmesini istemişlerdir³¹⁰.

Arnavutlar, siyasal kültürün yeterince gelişmediği ve siyasal kurumların yerleşmediği bir ortamda meşrutiyetten umduklarını bulamamışlardır. Hükümetin merkezîyetçi uygulamalarından rahatsız olmuşlardır. Prizren Birliği’nden itibaren gündeme getirdikleri talepleri tekrar öne sürmeye başlamışlardır. Ulusalçı Arnavutlar “Muhtariyet fikrini”, hiçbir otoriteye bağlı olmadan yaşayan Arnavutlar ise devletin vergi ve asker toplamamasını istememişlerdir. Hükümete bağlı olan Arnavutlar da, Firzovik’te söz verilen “Kanun-ı Esasi dairesinde icra-yı hükümet ve tevzi-i adalet”in yerine getirilmesini talep etmişlerdir³¹¹. Bu üç grup amaçları doğrultusunda uzun sürecek bir ayaklanma dalgası başlatmışlardır.

Hükümete bağlı olan ve meşrutiyet şemsiyesi altında yer almak isteyen Arnavutlar, 25 Temmuz 1909’da Debre’de “Osmanlı-Arnavut İttihat ve Meşrutiyet Kongresi”ni düzenleyerek gerekli ıslahatların yapılmasını istemişlerdir³¹². Ulusalçı Arnavutlar, 20-26 Ağustos 1909 tarihleri arasında İlbasan’da 120 delegenin katıldığı bir

³⁰⁷Alpan, Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlanyalı İsmail Kemal, s.38-39.

³⁰⁸Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.539. Bu derneğin kuruluş çalışması 28 Ağustos 1908’de başlatılmıştı. Bkz. Tanin, 17 Ağustos 1324, No: 30.

³⁰⁹Yusuf Hamza, “1908-1912 Yılları Arasında Makedonya’da Kurulan Ayrılkçı Örgütler ve Osmanlı, Balkan ve Doğu Federasyonu - Konfederasyonu Kurma Fikri”, XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler. (5-9 Eylül 1990), C.7, Ankara: 1944, s.2090.

³¹⁰Y.a.g.m., s.2090.

³¹¹Lütfi Fikri, “Te’dib’te İstical”, İfham, 29 Mayıs 1328, No: 671-87.

³¹²Süleyman Nazif, “Osmanlılık-Arnavutluk”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1325, No: 96; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.385.

“Lisan Kongresi” düzenleyerek kültürel uyanışın yollarını aramışlardır³¹³. Kongre üyeleri, Hükümet’ten İlbasan’da Arnavutların nizamnamesini hazırlayacakları ve finanse edecekleri bir dar-ül muallimin açılmasına, Arnavut okullarına gerekli yardımı yapmak üzere Görice’de “Arnavut Mekâtib-i Cemiyeti”nin kurulmasına ve tüm okullarda eğitim dilinin Arnavutça olmasına izin vermesini istemişlerdir³¹⁴. Arnavutluk’un özerkliğini isteyen bu grup, 2 Nisan 1910’da Manastır’da bir kongre daha yaparak ulusal istekleri daha da geliştirmişlerdir. Hükümetin; Arnavut ulusunu tanımamasını, okullarda latin harfli Arnavutçanın eğitim dili olarak kabul edilmesini, resmi yazışmalarda Arnavutçanın resmi dil olarak kullanılmasını, askerlik yapmaları için Arnavut alaylarının oluşturulmasını, vilayetlerdeki Meclis-i Umumilerin onayları alınmadan hükümetin herhangi bir işlemde bulunmamasını, Arnavutluk’a özgü bir bütçe yapılmasını ve genel bir valinin tayin edilmesini dile getirmişlerdir³¹⁵.

Meşrutiyet döneminde ulusalcı Arnavutların öne sürdükleri siyasal ve kültürel talepler, isyanların çıkmasında en önemli nedenler idi. Bunun yanında zamana ve koşullara göre nedenler de ortaya çıkmıştır.

İstanbul’da partiler ve cemiyetler arasında yaşanan mücadele bu olayları derinden etkilemiştir. Nitekim İ.T.’ye karşı muhalif grupların Arnavutluk olaylarını araç olarak kullanıp bunların üzerinden politika yapmaları, isyancı önderlerle işbirliğine gitmeleri ayaklanmaların şiddetini arttırmıştır³¹⁶. Özellikle 1912 seçimlerinde bazı Arnavut mebus adaylarının İ.T.’nin baskısıyla seçimi kazanamadıkları savı, büyük bir gerginliğe yol açmıştır³¹⁷.

Ayrıca bölgenin silahtan arındırılması³¹⁸, hükümetin vergi toplamak istemesi, okullarda okunan kitaplardan resmin kaldırılmasının istenmesi, Jandarma Karakolu

³¹³Yeni Tasvir-i Efkar, 4 Eylül 1325, No: 109; Tanin, 5 Eylül 1325, No: 475.

³¹⁴Alınan kararlar için bkz. Y.a.g.g.

³¹⁵Kongrede alınan kararlar ve katılanlar için bkz. B.O.A., DH. M.U.İ., 102-2/3.

³¹⁶Doktor Bahattin Şakir, “Arnavutluk İsyanı - Hükümetin Vaziyeti”, Şura-yı Ümmet, 15 Nisan 1326, No: 218.

³¹⁷Ahmet Hamdi, Arnavutluk Hakkında Mutâlâa-ı Muhtasıra / Arnavut Hükümeti Nasıl Olmalıdır? İstanbul: 1920, s.20; Lütfi Fikri, “Ne Elîm Mazhariyet”, İfham, 22 Haziran 1328, No: 295-111.

³¹⁸B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 282-793. Toplanan silahlar sayılarla kamuoyuna duyurulmuştu.Bkz. Tanin, 30 Haziran 1327, No: 672; Tanin, 6 Temmuz 1326, No: 676.

yapılmasına karşı çıkılması³¹⁹, halk arasında devletin sakal, yumurta³²⁰ ile oruç ve namaz gibi mukaddesattan³²¹ vergi alacağı söylentisinin çıkartılması geri kalmış Arnavut halkının ayaklanmasına neden olmuştur.

Öte yandan hükümetin, Abdülhamit döneminde olduğu gibi Katolik Arnavutlara (Malisörlere) askerlik, vergi, memuriyet, silah taşıma ve eğitim gibi konularda ayrıcalık tanımamasına karşın³²² müslümanlara tanımaması bu kesimin şikayet etmesine yol açmıştır³²³.

Arnavutluk isyanları, iç dinamiklerin yanısıra dış tahriklerden de besleniyordu. Avusturya ve İtalya nüfuz alanlarını genişletmek için Kuzey ve Güney Arnavutluk'ta faaliyetlerde bulunmuşlar ve yerel halkı kışkırtmışlardı³²⁴. Arnavutluk'a sınırdaş olan Karadağ ise; malisör isyancılarının sınırı geçmelerine izin vermesi, onlara silah ve cephane temin etmesi ayaklanmaların çıkmasında ve uzun süre etkili olmasında payı olmuştur³²⁵.

19 yüzyılın sonlarından itibaren Arnavut ulusçuluğunun edebi ve kültürel olmaktan çıkarak siyasi bir boyut kazanması, yer yer ayaklanmaların çıkmasına neden olmuştu. Uzun yıllar devam eden ayaklanma dalgasının nedenleri, Abdülhamit döneminden başlayarak çeşitlilik kazanmıştır. Meşrutiyet Hükümetleri, bu çeşitlilik sonucu Arnavutlar karşısında zor anlar yaşamışlardır.

³¹⁹Hüseyin Cahit, "Arnavutlukta", Tanin, 27 Mart 1326, No: 575.

³²⁰Pristine'de söylentinin yayılması için bkz. Tanin, 7 Nisan 1326, No: 586 vd.

³²¹Rasim Bey, "Sultan Hamid'in Selanik'teki Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları-Arnavutluk İsyanı", Hayat Tarih Mecmuası, C.2, S.10, (Kasım 1966), s.15.

³²²Malisörlere verilen imtiyazlar için bkz. Tanin, 30 Haziran 1327, No: 1029-14.

³²³Müslüman Arnavutların hükümete verdikleri muhtıra için bkz., Tanin, 27 Temmuz 1327, No: 1055.

³²⁴Ebüzziya, "Şimali ve Cenubi Arnavutluk ve Avusturya-İtalya", Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Kanun-ı evvel 1909, No: 206; Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk", Tanin, 9 Kanun-ı evvel 1325, No: 469.

³²⁵B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 283-905; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.400-401.

b. Arnavutluk Sorunu'nun Çözülmesi

Arnavutluk Sorunu, Berlin Kongresi'nden sonra siyasi bir boyut kazanmıştı. Bölge, Berlin Antlaşması maddeleri uyarınca küçük Balkan devletleri arasında paylaştırılması düşünülmüştür. Arnavutlar, kendi aralarında oluşturdukları Prizren Birliği çatısı altında bölgenin işgaline karşı durmuşlar ve Osmanlı Devleti'nden özerklik talep etmişlerdir³²⁶.

Arnavutluk ulusal hareketinin Berlin Antlaşması'nın Arnavutluk'u ilgilendiren kısımlarını kabul etmemesi ve silahlı direniş kararı alması, uluslararası bir kriz ortaya çıkarmıştı. Abdülhamit, direnişi kırmak ve bölgede denetimi sağlamak için Mehmet Ali³²⁷ ve Gazi Ahmet Muhtar Paşaları Arnavutluk'a göndermiştir³²⁸. Fakat, bu yöneticilerin aldıkları askeri önlemler sonuç vermemiştir³²⁹. Direnişçi Arnavutlar, Prizren Birliğini "Geçici Arnavut Hükümeti"ne dönüştürmüşlerdir³³⁰. Bu hükümet kısa süre içinde yirmi bin kişilik bir ordu oluşturarak Osmanlı Hükümeti'ne karşı direnişe geçmiştir³³¹.

Abdülhamit, Arnavutluk'ta her geçen gün gelişen ihtilal hareketini ortadan kaldırmak için Derviş Paşa komutasında yirmi bin kişilik bir orduyu bölgeye göndermiştir³³². Derviş Paşa, Mart-Nisan 1881 tarihinde düzenlediği askeri harekât sonucu "Geçici Arnavut Hükümeti"ni dağıtmış ve üyelerinin bir kısmını Anadolu'ya sürgüne göndermiştir³³³. Bu askeri müdahale sonucunda Arnavutluk'ta hükümetin otoritesi zayıf bağlarla da olsa sağlanmıştır.

³²⁶Skendi, a.g.e., s.42-43; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.249 vd.; Georges Castellan, Balkanların Tarihi, İstanbul: 1993, s.375-376.

³²⁷Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.256-257.

³²⁸B.O.A., Y.A. Res., 3/28,1; Uçarol, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, s.136-137; Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye, C.2, s.138.

³²⁹Bozboru, a.g.e., s.195. Plava'da halk ile Karadağlılar arasında üç çatışma meydana gelmiştir. Bkz. Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye, C.2, s.139.

³³⁰Alpan, Prizren Birliği ve Arnavutlar, s.70.

³³¹Y.a.g.e., s.70.

³³²Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.265.

³³³Y.a.g.e., s.267. Hükümetin Arnavutluk'ta asayişin sağlanması için bazı kişilerin sürgün edilmesi kararı için bkz. B.O.A., Y.A.Res., 3/28-3.

Osmanlı Hükümeti, yeniden ayaklanmaların başlamaması için her türlü önleme başvurmuştur. Herşeyden önce, bölge ile merkezi otorite arasındaki bağları güçlendirmedir. Bu amaçla, Arnavutluk'taki asker sayısının düşük tutulmasına, vergi ve askerlik konularında ayrıcalıklar tanınmasına, kabileler arasındaki kan davalarına olabildiğince az müdahale edilmesine ve memurların yerel sorunlara karışmalarının sınırlı tutulmasına dikkat etti³³⁴. Hatta zaman zaman yasa dışı eylemlerde bulunan kişileri resmi görevlere getirdi³³⁵, rütbe ve nişan verdi. Böylece bunları hareketlerinden vazgeçirmeye çalıştı³³⁶.

Osmanlı Hükümeti, Arnavutlara yönelik bu politikayı izlerken aynı zamanda bölgenin ıslahı için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Abdülhamit, Arnavutluk'un ıslahatı için devletin ileri gelenlerinden sürekli layihalar ve muhtıralar istemiştir³³⁷. Nitekim Sadrazam Sait Paşa'nın 5 Kasım 1902'de verdiği layihada Arnavutluk sorununu tüm yönleriyle tahlil etmiştir³³⁸. Sait Paşa, Arnavutluk'un etnik yapısı ve dinsel yapısı nedeniyle çevresindeki ülkeler tarafından kısıktıldığını ve çıkan olaylar nedeniyle Makedonya Sorunu'nun çıkmaza girdiğini ileri sürmüştü³³⁹. Ayrıca bölgede ıslahat yapılmadığı takdirde büyük devletlerin müdahale ederek uluslararası bir konferans toplayabileceklerini ve bununda en hafifinden Arnavutluk'a özerklik verilmesiyle sonuçlanacağını belirtmiştir. Sait Paşa daha sonra da bu durumun Avusturya'nın Arnavutluk'u işgaliyle sonuçlanacağını ifade etmiştir³⁴⁰.

Abdülhamit, bu ve buna benzer ıslahat layihalarında belirtilen noktaları hayata geçirmemiştir. Öte yandan Arnavutlar, bir yandan ulusal hareketin ideolojik kaynaklarının geliştirilmesi için çalışmalarını sürdürmüşler³⁴¹, diğer yandan ise yerel

³³⁴Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s. 278; Karal, a.g.e., C.9, s.240-241; Bozboru, a.g.e., s.208.

³³⁵Şura-yı Ümmet, 26 Mart 1906, No: 90.

³³⁶Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.285.

³³⁷Y.a.g.e., s.269.

³³⁸Layihaya için bkz. B.O.A., Y.A.Hus., 437/19-1.

³³⁹Avusturya'nın istekleri için bkz. Y.a.g.b., Sait Paşa, hatıralarında da Rusya ve Avusturya elçilerinin Arnavutluk konusunda hükümeti sürekli uyardıklarını ve bu bölgede ıslahat yapılmasını istediklerini açıklamıştır. Bkz. Sait Paşa, a.g.e., C.2, s.386-387.

³⁴⁰B.O.A., Y.A.Hus., 437/19-2.

³⁴¹Castellan, a.g.e., s.376; Skendi, a.g.e., s.129 vd.

çapta çatışmalarla Osmanlı Hükümeti'ni zor durumda bırakmaya devam etmişlerdir. Nitekim, Makedonya Sorunu'nun alevlenmeye başlamasından sonra çeşitli nitelikte ayaklanmalar çıkartmışlardır³⁴². Abdülhamit, sıklaşan isyanları bastırmak için Mart 1900'de Şemsi Paşa'yı "memur-u mahsus" ünvanıyla bölgeye göndermiştir³⁴³. Şemsi Paşa, Seniçe ve Priştine sancaklarında aldığı askeri önlemlerle olayları önlemeye çalışmıştır³⁴⁴.

Mahmut Şevket Paşa, 16 Nisan 1905 yılında Kosova'ya vali atandıktan sonra kendisini Arnavut isyanlarının ortasında bulmuştu. Nitekim, 22 Haziran 1905'de Yakova, İpek ve Loma kasabalarında bir grup müslüman halk, hükümete karşı ayaklanarak, sürgün edilen ve hapsedilen Arnavutların serbest bırakılmasını istemişti³⁴⁵. Bu ve buna benzer ayaklanmalar, çoğu kez Mahmut Şevket Paşa'nın bilgisi dahilinde Şemsi Paşa tarafından bastırılmıştır. Fakat, Şemsi Paşa çoğu kez hükümet yanlısı yerli Arnavut beylerini kullanarak askeri operasyonlar yapmayı tercih etmişti. Bu yöntem yerli halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Şikayetlerin ve kan davalarının artması üzerine Mahmut Şevket Paşa, Şemsi Paşa'yı Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya rapor etmiştir³⁴⁶. O'na göre izlenmesi gereken yöntem şöyle olmalıydı: "Arnavutların adetleri veche ile en fena bir adama karşı hükümet tarafından icraatta bulunuldukça akrabasından başka civar kurâ ahalisinin dahi mütecesine besa-yı muavenet silahla geldikleri malum olduğundan bir yolda bir fenalığa ve hariçten kimsenin müdahalesine meydan verilmemek üzer rüesanın daima elde ve müfreze ile birlikte olmaları ve fakat hiçbir işe" karıştırılmamaları en uygun yöntemdi³⁴⁷.

Olayların bastırılması konusundaki görüş ayrılığı iki komutanı karşı karşıya getirmişti. Aşar vergisinin arttırılacağı söylentisinin halk arasında yayılmasıyla İpek'te 1906 yılının Şubat ayında çıkan ayaklanmanın bastırılma tarzı, bu görüş ayrılığını iyice netleştirmişti ³⁴⁸. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa, Arnavutlarla Sırpalar arasında

³⁴²Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.289-290; Bozboru, a.g.e., s.238-239.

³⁴³Müfit Şemsi, a.g.e., s.75; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.287.

³⁴⁴Müfid Şemsi, a.g.e., s. 75-76; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.287-288.

³⁴⁵B.O.A., T.F.R. I.K.V., 95/9461-2.

³⁴⁶B.O.A., T.F.R. I. K.V., 113/11229-1.

³⁴⁷Y.a.g.b.

³⁴⁸Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.302-303.

meydana gelen sınır çatışmalarını³⁴⁹ ve Arnavutların merkezi hükümete karşı çıkardıkları ayaklanmaları yerel unsurları kullanmadan yalnızca askeri güce başvurarak bastırmayı tercih etmiştir³⁵⁰. Ancak, Arnavutların çıkardıkları bu ayaklanmalar, siyasi içerikten uzak, yerel ayaklanmalar olarak kalmıştır.

23 Temmuz 1908’de Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesi Arnavutluk’ta iyimser bir hava oluşturmuştur. Arnavutlar, dil ve eğitim konusundaki taleplerini vakit geçirmeksizin gündeme getirmişlerdir. Nitekim 10 Eylül 1908’de Ergiri Mutasarrıfı, oluşan Arnavut kamuoyu baskısını Maarif Nezaretine bildirerek halkın taleplerine kulak verilmesini istemiştir³⁵¹.

Mutasarrıf, hükümetin Rum, Bulgar, Sırp, Ulah ve Ermenilere kendi dillerinde eğitim yapma hakkı tanınmasına karşın Arnavutlara böyle bir ayrıcalık tanınmaması infial yarattığını bildirmiştir. Hatta, “Arnavud lisaniyla tedrisat icrası için mekteb küşadı arzusu sinin-i vefireden biri Cenubi Arnavutluğun kısm-i küllisinde ve Şimal Arnavutluğun bazı taraflarında kemâl-i şiddetle mevcut ve bu arzuya mukavemet(in) gayr-i mümkün” olduğunu açıklamıştır³⁵². Maarif Nezareti, bölgeden gelen bu istekleri reddederek, Arnavutça eğitime izin verilmemesi için Rumeli Müfettişliğini uyarmıştır³⁵³.

Meşrutiyet Hükümeti’nin Arnavutların ulusal taleplerini karşılamaması ve zamanla merkezi yönetimi güçlendirecek uygulamalara girişmesi yeni tepkilerin kaynağını oluşturmuştur. Özellikle Rüstem Kabaşın ve İsa Boletine gibi Abdülhamit yanlısı Arnavut beylerinin nüfuz alanlarının daraltılması bölgenin yine karışmasına yol açmıştır³⁵⁴. Hareket Ordusu’nun “31 Mart” ayaklanmasını bastırdıktan sonra kurulan

³⁴⁹B.O.A., T.F.R. 1. K.V., 126/125-85; 151/150-45.

³⁵⁰B.O.A., T.F.R.1. K.V., 207/20649.

³⁵¹B.O.A., Rumeli Müfettişliği Tasnifi. Makâmât Evrakı (T.F.R. 1. M.K.M.), 32/3101-1a. Engeri Mutasarrıfı da Arnavutça eğitim yapılması çalışmaları içinde bulunmuştur. Bkz. B.O.A., T.F.R.1. M.K.M., 22/3101-2.

³⁵²B.O.A., T.F.R.1. M.K.M., 32/3101-4.

³⁵³B.O.A., T.F.R. 1. M.K.M., 32/3201-3.

³⁵⁴Meşrutiyetin ilanından sonra Arnavutlarla İ.T. arasında gelişen olaylar için bkz. Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.355 vd.

Divan-ı Harbi Örfilerde bazı Arnavutların idama mahkum olması, kan davası güden bu halkı meşrutiyet hükümetine karşı daha fazla düşman etmiştir³⁵⁵. Hatta Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın 5 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebusan'a gönderdiği bir tezkire ile Berat Mebusu İsmail Kemal ve Ergiri Mebusu Müfit Beyleri, Arnavutluk'ta ayaklanma çıkartmakla suçlaması ve dokunulmazlıklarının kaldırılarak yargılanmasını istemesi³⁵⁶ rahatsızlıkları büsbütün arttırmıştı.

Bölgede tansiyonun yüksek olduğu bir dönemde bir subayın açılan ateş sonucu yaralanması³⁵⁷ ve suçlunun köylüler tarafından korunması, yaşanan huzursuzlukları patlama noktasına getirmişti. Askerlerin köyde yaptıkları aramalar sonucunda bazı köy ileri gelenlerinin evlerini (kulelerin) yakması, halkın yeni bir ayaklanma başlatmasına neden olmuştur³⁵⁸. Kısa sürede silahlı Arnavutlar, hükümet güçleriyle çeşitli noktalarda karşı karşıya gelerek çatışmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Cavit Paşa³⁵⁹, Yakova'da ayaklanan köylülerin evlerini top ateşine tutarak olayların önünü almaya çalışmıştır³⁶⁰. Cavit Paşa'nın şiddet yanlısı askeri önlemleri, 1 Temmuz 1909'da Yakova Mebusu Ali, Priştine Mebusu Hasan ve Senice Mebusu Hasan Beyler tarafından bir önergeyle meclis gündemine getirilerek tartışılması sağlanmıştır³⁶¹. Bunun üzerine hükümet, Cavit Bey'in dikkatini çekerek harekete son vermesini istemiştir³⁶².

Olayların Avrupa basınında tartışılması ve meclis gündemine getirilmesi, Arnavut mebuslarını ve Arnavut kökenli ayan üyelerini harekete geçirmiştir. Bunlar 6 Temmuz 1909'da Takvim-i Vekayi'de bir beyanname yayınlarak, bağımsızlık ve özerklik peşinde olmadıklarını, coğrafya ve çevre itibarıyla hür bir şekilde yalnız yaşamalarının

³⁵⁵Y.a.g.e., s.365.

³⁵⁶Tezkire için bkz.M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 1, C.3, s.258. Divan-ı Harb-i Örfi Başkanı Hurşit Paşa, 3 Mayıs 1909'da Meclise gönderdiği bir yazı da İsmail Kemal ve bazı mebusların isyan sırasında teşvik edici konuşmalar yaptığını bildirerek, bu konuda bilgi istemiştir.Bkz. Y.a.g.e., s.204.

³⁵⁷Tirgoşte'den İpek'e gelmekte olan bir Arnavut'un silahını almak isteyen Mülazim Cemal, bu kişinin açtığı ateş sonucu yaralanır.Bkz. Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.366.

³⁵⁸Y.a.g.e., s.366.

³⁵⁹Öldürülen Şemsi Paşa'nın yerine tayin edilmişti.

³⁶⁰Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.366.

³⁶¹Y.a.g.e., s.366-368.

³⁶²B.O.A., DH. M.U.İ., 80-1/22-2.

mümkün olmadığını ve meşruti bir sistem içinde yaşamak istediklerini açıklamışlardır³⁶³.

Hükümet, Arnavutluk'ta silah seslerinin yeniden duyulması ve olayların çeşitli çevrelerde siyasi bir boyuta büründürülmesi karşısında yeniden çeşitli ıslahatları gündeme getirmiştir³⁶⁴. Hükümetin isteği üzerine Mahmut Şevket Paşa³⁶⁵, 1 Eylül 1909'da Priştine'de yapılması gerekenleri tespit etmiş ve bu konuda Cavit Paşa ve Priştine mutasarrıfını görevlendirmiştir³⁶⁶. Buna göre; eski vergi borçlarının tahsil edilmesi, 1909 yılının vergilerinin zamanında toplanması, nüfus ve emlak sayımının yapılması, yol bedelinin alınması, yol inşaatında çalışacak yükümlülerin istihdam edilmesi, Ahz-ı Asker Kanunu'nun tümüyle uygulanması ve silahların sayılarak Manilher olanların toplanması öngörülmüştü³⁶⁷. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa, yerel yöneticilere gerekli görülen yerlerde idâre-i örfiye ilan etme yetkisi de vererek bu ıslahatların "tedricen" İpek ve Prizren sancaklarına da uygulanmasını istemiştir³⁶⁸. Bu uygulamalara muhalefet edenlerin ise oluşturulacak divan-ı harb-i örfilere sevk edilmesini ve cezalandırılmasını ayrı bir önlem olarak yöneticilere bildirmiştir³⁶⁹.

Arnavutluk'ta yapılması düşünülen ıslahatlara ilk ciddi tepki Luma'dan geldi³⁷⁰. Bir süre sonra Prizren, İpek ve Priştine sancaklarında bulunan silahlı Arnavutlar da ayaklanarak Cavit Paşa'nın düzenlemelerine karşı çıkmışlardır³⁷¹. Bunun üzerine Kosova Valisi Mazhar Bey, Cavit Paşa'nın da görüşlerini içeren kapsamlı bir raporu 5 Ekim 1909'da hükümete göndererek izlenmesi gereken idarî, askerî ve sosyal stratejileri bildirmiştir³⁷². Mazhar Bey'e göre; Cavit Bey'in komuta ettiği 18. Metrovice Fırkası'nın siyasi baskılardan ötürü faaliyetlerinin sınırlandırılmaması, bu

³⁶³Takvim-i Vekayi'den naklen; Yeni Tasvir-i Efkâr, 24 Haziran 1325, No: 38.

³⁶⁴B.O.A., M.V.M., 132/42.

³⁶⁵Mahmut Şevket Paşa, ıslahat hareketlerini "Vilâyat-ı Selâse Müfettiş-i Umumî Vekili" ünvanıyla organize etmiştir. Bkz. B.O.A., T.F.R. I. U.M., 29/2893-1.

³⁶⁶B.O.A., T.F.R. I. U.M., 29/2893-2.

³⁶⁷Y.a.g.b.

³⁶⁸Y.a.g.b.

³⁶⁹Y.a.g.b.

³⁷⁰B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Geleni, No: 272-20.

³⁷¹B.O.A., D.H. M.U.İ., 80-1/22-8.

³⁷²B.O.A., D.H. M.U.İ., 80-1/22-4.

fırkanın dinç ve tam teçizatlı yeni birliklerle güçlendirilmesi, hastalıklardan korunması için kendilerine yeni elbiselerin dağıtılması, nüfus ve emlak sayımı için on iki komisyon oluşturulması, bu görevliler ve diğer masraflar için iki yüz seksen bin guruş ödenek ayrılması gerekiyordu³⁷³. Ayrıca Mazhar Bey, meskenlerin kule ve hane olarak ikiye ayrılarak, büyüklüklerine göre kıymet biçilmesi, kalelerin mangal şeklindeki pencerelerinin genişletilmesi, buna muhalefet edenlerin kulelerinin yıkılması, daha sonra herkese uygulanmak üzere ilk anda olayları yönlendiren ve şüpheli görülenlerin silahlarının toplanması, vergi vermemek için dağlarda yaşayanların köylerde iskan ettirilmesi, eşkiyaya yataklık edenlerin ve firari cinayet zanlılarının yakınlarının ailece sürgün edilmesi, evlerinin ve diğer mallarının yöre halkına dağıtılması, bedelinin iskân-ı muhacirin tahsisatından ödenmesi ve divan-ı harb-i örfilerin daha geniş bir bölgeye bakmalarının sağlanması gibi öneriler gündeme getirilmiştir³⁷⁴. Mazhar Bey bunların yapılması halinde Kosova Vilayeti'nin diğer yerleşim alanlarına örnek bir kent olacağını hükümete yazmıştır³⁷⁵.

Osmanlı Hükümeti, 13 Ekim 1909'da yaptığı toplantıda Mazhar Bey'in raporunu genel olarak olumlu bulmuştur³⁷⁶. Ancak önerilen tedbirlerden bir kısmının Çeteler Nizamnamesinde belirtilen noktalarla çelişmesinden dolayı tümüyle uygulanamayacağını belirtmiştir. Askeri güçlere destek verilmesi, nüfus ve emlak sayımlarının yapılması ve halkı heyecana sürüklemeyecek şekilde silahların toplanmasının mümkün olabileceğini açıklamıştır. Kule mangallarının genişletilmesinin ise önce sahipleri tarafından, bu olmazsa hükümet güçleri tarafından yapılmasını uygun bulmuştur³⁷⁷. Hükümet ayrıca kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle Cavit Paşa'nın geniş bir askeri harekattan kaçınmasının zorunluluğu üzerinde durmuştur. Buna karşın Mahmut Şevket Paşa'nın daha önce belli bölgelerde alınmasını istediği önlemlerin yürütülmesi kararını vermiştir³⁷⁸.

373Y.a.g.b.

374Y.a.g.b.

375Y.a.g.b.

376B.O.A., M.V.M., 132/62-2.

377Y.a.g.b.

378Y.a.g.b., B.O.A., D.H.M.U.İ., 80-1/22-12.

İttihatçı basın ise, hükümetin Arnavutluk politikasını desteklemiştir. Kuzey Arnavutluk halkını, ya beylerini nüfuzuna ya da Avusturya'nın teşvikine uyan “gafiller” olarak nitelemiştir. Basın, isyancılara karşı tavrını “işittikleri yalnız hükümetin namıdır. Sevdikleri ise silahlarıdır. Binaen-aleyh onları bugünkü hallerinden biraz farklı bir hale, yani adı bildiğimiz köylü haline bile getirmek zan olunduğu kadar kolay” değildir diyerek ortaya koymuştur³⁷⁹.

Cavit Paşa, hükümetin sınırlarını belirlediği askeri hareket çerçevesinde, Luma, Prizren, Kalkandelen ve çevre kasabalarda direnişi kırmak için sürekli operasyonlar yapmıştır. “Osmanlı tarihinde emsali nadir görülen bu icraat-ı şedide”de seri’ ateşli toplar da dahil olmak üzere modern silahlar kullanılmıştır³⁸⁰. Hükümet bölgeye devamlı takviye birlikler göndererek bir an önce sonuç almak istemiştir³⁸¹.

Yapılan askeri harekât sonucu bazı köyler top ateşiyle yakılmıştır. 31 Ekim 1909’da Kosova Vilayeti’ne bağlı Blaçe Köyü muhtarı ve ileri gelenleri, Cavit Paşa’yı Dahiliye Nezareti’ne şikayet ederek³⁸² yaşadıklarını şöyle dile getirmişlerdir. “... sabîlerimize varıncaya kadar bütün karyemiz ahalisinin fâil-i müşterek add ile 40 kadar hâne emvâl ve eşya-ı beytiyye ve yenecek zahirelerimize kâmilen ihrâk bi-n-nâr ettiği gibi 84 kişi bilâ-intihab envai’ işkenceler”den geçirilmiştir³⁸³. Blaçe Köyü sakinleri, Cavit Paşa’nın bunları “hangi kanun ve kuvvete istinaden yaptığını” sormuşlardır. Ayrıca, “eğer kabahatli isek kanunun hakkımızda vereceği emre mutî’ ve münkadıyız. Şayet bî-günah isek ba’del muhakeme kanununun” Cavit Paşa hakkında da işletilmesini istiyoruz demişlerdir³⁸⁴.

Arnavut mebuslarının önyak olmasıyla Cavit Paşa hakkında yapılan yazılı şikayetler ve yargılanması isteği artmaya başlamıştır³⁸⁵. Buna karşın Kosova Valisi

³⁷⁹Yeni Tasvir-i Efkâr, 24 Eylül 1325, No: 129.

³⁸⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 13 Teşrin-i evvel 1325, No: 146.

³⁸¹B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Gelen, No: 274-056.

³⁸²Recep adında bir asker kaçağının takibi sırasında bu kişinin açtığı ateş sırasında bir yüzbaşı ve bir asker ölmüştür. Bunun üzerine Cavit Paşa iki batarya top ve üç tabur askerle Ballica Köyü’nde operasyon yapmıştır. Bkz.B.O.A., DH. M.U.İ., 80-2/27-2.

³⁸³Y.a.g.b.

³⁸⁴Y.a.g.b.

³⁸⁵Kosova Valisi Mazhar Bey’e göre bölge mebuslarının dilekçe yazmak için önyak olması, Cavit Paşa’nın bunları geçmişte aşağılamasından kaynaklanmaktadır. Bkz. B.O.A., D.H.M.U.İ., 80-2/27-6.

Mazhar Bey, Dahiliye Nazırına gönderdiği yazılarda Cavit Paşa'nın "şiddet değil, fakat isti'câl" gösterdiğini belirterek Arnavut çoğunluğun kendisinden şikayetçi olmadığını açıklamıştır³⁸⁶. Ayrıca tüm gürültünün 2-3 Arnavut mebusca çıkartıldığını ve şikayetlerin sonucunda devletin tazminat ödemesi halinde tüm bölgenin davacı olacağını ileri sürmüştür³⁸⁷. Kosova Valisi'nin Cavit Paşa'nın icraatlarını savunması ve onu korumaya çalışması küçük bir krize yol açmıştır. Dahiliye Nazırı Talat Bey şikayetlerin tahkik edilmesini istemiştir. Buna karşın Mazhar Bey, birkaç Arnavut Mebus'un "her sözüyle vilayet bi-lüzum muamelat-ı tahkikiyeye hasr-ı meşgale etmeğe mahkum ise" yerine başka bir valinin atanmasını önermiştir³⁸⁸.

Hükümet daha fazla baskılara dayanmıyarak Cavit Paşa'yı görevden alarak Beşinci Fırka'nın bulunduğu Üsküp'e tayin etmiştir³⁸⁹. Kosova Valisi, olayın daha fazla araştırılmasının orduyu "müteessir" edeceğini ve bu nedenle kapanması gerektiğini hükümete bildirmiştir. "Eğer açılıyorsa ne kadar eşirra var ise mazlum sıfatından müddeî kesilir" diyerek bundan böyle kimsenin bu bölgede görev yapmayacağını açıklamıştır³⁹⁰.

Buna rağmen Dahiliye Nazırı Talat Bey, siyasi baskılardan kurtulamamıştır. Kosova ve Yanya Mebusları ile Ayandan Reşit Aktif Paşa, kendi aralarında görüşerek, Meclis-i Mebusan'dan ve Ayan üyelerinden oluşturulacak bir heyetin Kosova'ya gönderilerek Cavit Paşa'nın faaliyetlerinin araştırılmasını istemişlerdir. Bu yapılmadığı takdirde Dahiliye Nazırı hakkında önerge vereceklerini açıklamışlardır³⁹¹. Bunun üzerine Talat Bey, Cavit Paşa'nın Arnavutluk'tan uzaklaştırılacağını söyleyerek muhalif mebusları ikna etmiştir³⁹². Bu manevra sonucu, tahkik heyetinin gönderilmesinden vazgeçilmiştir.

³⁸⁶B.O.A., D.H.M.U.İ., 80-2/27-9.

³⁸⁷B.O.A., D.H. M.U.İ., 80-2/27-12.

³⁸⁸Y.a.g.b.

³⁸⁹B.O.A., D.H. M.U.İ., 80,2/27-16.

³⁹⁰Y.a.g.b.

³⁹¹B.O.A., D.H. M.U.İ., 80-2/27-17.

³⁹²Y.a.g.b. Mazhar Bey gelişmeleri endişe ile karşılamıştır; "... bazı eşhasın Arnavutluğun vükela-ı müdafaası sıfatını takınarak Bab-ı aliyi tazyik ve taciz ve tasdi' ile kendilerinin mevcudiyet ve te'sirlerini bu havalide his ettirecek bazı tedabir-i sakîmeye müsaid bir zemin hazırlamağa çalışıyorlar. El-hâletü hâzihi bu adamların hiçbiri bu havalide haiz-i nüfuz ve te'sir değil iken ilân-ı meşrutiyetden evvel Bulgarların isti'mal etmiş oldukları hayl ve diplomatlığa tevessül ile Bab-ı aliyî yanlış bir harekete sevk için sarf-ı gayrete devamları çakerilerine endişe vermeye başlamıştır". Bkz. Y.a.g.b.

Hükümet, Arnavutluk'taki silahlı direnişi şiddetle bastırmıştır. Buna karşın Arnavut beylerinin ve halkın hoşnutsuzluğu devam etmiştir. 1910 yılının ilk aylarına kadar ciddi bir çatışma olmamıştır. Bu arada Osmanlı basınında canlı bir şekilde Arnavut alfabesi sorunu tartışılmıştır³⁹³. Arnavutların bir kısmı Arnavutça'nın latin harfleri ile diğer kısmı da Arap harfleri ile yazılmasını istemişlerdir³⁹⁴. İpek Mebusu Mahmut Bedri Bey, Osmanlı Türkçesi ile eğitimin devam ettirilmesine ve Latin harfleriyle çocukların beyinlerinin zehirletilmemesini savunmuştur³⁹⁵. Hüseyin Cahit Bey ise, “meselenin öteden beri ilmî şekilden çıkarak adeta siyasi bir renk” aldığını söyleyerek, en iyi çözümün Arnavutlara ait olan bu işe karışmama olduğunu ileri sürmüştür³⁹⁶. Fakat Arnavutların kendi aralarında ihtilafa düşmeden bir referandum ile sorunu çözebileceklerini belirtmiştir³⁹⁷. Hükümet de, “Arnavutça'nın hangi huruflarla yazılacağı meselesinde suret-i katiyede bi-taraf” kalmıştır. Bunun çözümünü “Arnavut erbab-ı vukufuna” terk etmiştir³⁹⁸. Hatta Maarif Nezareti, 3 Şubat 1910'da Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra Vilayetlerine telgraf çekerek isteyen Arap, isteyen Latin alfabesiyle eğitim yapabileceğini bildirmiştir. Ayrıca resmi okullarda ikinci bir dil öğrenimi için öğretmenlere maaş da sağlanabileceğini belirtmiştir³⁹⁹.

Hükümetin, Arnavutların dil ve eğitim konusundaki ılımlı politikasına karşın huzursuzluk devam etmiştir. Avusturya ve İtalya'nın geleneksel politikaları uyarınca

³⁹³Süleyman Nazif'in Arnavut alfabesine karşı olan aleyhtarlığı için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 22 Ağustos 1325, No: 96. Arnavutların kendilerine özgü bir alfabeleri olmadığı için Müslümanlar Arap, Ortodokslar Rum ve Katolikler de Latin harflerini kullanmışlardır. Arnavutların çoğu Rum ve Latin harfleriyle eğitim yapan yabancı okullarda okumuşlardır. 18. yüzyıldan itibaren bazı aydınlar bunun bir kimlik kaybına yol açtığını ileri sürerek yeni alfabeler düzenlemişlerdir. En son olarak Şemsettin Sami Bey, 1879'da Latin harflerini esas alarak bazı eklemelerle bir Arnavut alfabesi hazırlamış ve aynı yıl İstanbul'da bastırmıştır. Bu alfabe Abdülhamit tarafından yasaklanmasına rağmen Güney Arnavutluk'ta yaygın olarak kullanılmıştır. Bkz. Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.393-394; Skendi, a.g.e., s.129 vd.

³⁹⁴İki tarafın hükümet merkezine ve basına gönderdikleri telgrafların yorumu için bkz. Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurufu”, Yeni Tanin, 18 Kanun-ı Sani 1325, No: 507-38.

³⁹⁵Yeni Tanin, 29 Kanun-ı evvel 1325, No: 487-18.

³⁹⁶Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurufatı”, Yeni Tanin, 7 Kanun-ı Sani 1325, No: 496-27.

³⁹⁷Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurufu”, Yeni Tanin, 18 Kanun-ı Sani 1325, No: 507-38.

³⁹⁸Yeni Tanin, 22 Kanun-ı Sani 1325, No: 511-42.

³⁹⁹Y.a.g.g.

halkı kıskırtması⁴⁰⁰ ve yurt dışında üstlenmiş radikal uluşçu Arnavutların faaliyetleri yeni bir ayaklanmanın kaynağını oluşturmuştur⁴⁰¹.

Nitekim 1910 yılının ilk aylarında silah sesleri tekrar işitilmeye başlanmıştır. 3 Mart 1910'da İlbasan'da bazı köylerde yapılan koyun sayımı sırasında jandarmalara ateş açılmıştır⁴⁰². Hükümetin diğer kasabalarda yapmak istediği emlak sayımı da çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır⁴⁰³.

Halkın tepkisi Mart 1910'da Priştine'de patlak vermiştir. Hükümetin sakal, yumurta⁴⁰⁴, duhuliyeye resmi ve kadınların gözlerinin renklerine göre vergi alacağı söylentisi⁴⁰⁵ halk arasında infiale yol açmıştı. Priştine'de halk, hükümeti protesto etmek için dükkanlarını bir hafta süreyle kapalı tutmuştur. İki bin dolayında silahlı Arnavut ise Lap ve Golak boğazını tutarak 1 Nisan 1910'da hükümetten çeşitli isteklerde bulunmuşlardır⁴⁰⁶. İsyancılar; dört vergi türünden başka vergi vermeyeceklerini, İ.T.C.'nin dağıtılmasını, meşrutiyetin ilkeleri olan hürriyet, adalet ve müsavatin kaldırılmasını, okulların kapatılmasını, Hristiyan jandarma ve polisin görevlendirilmemesini, asker serpuşunun kullanılmamasını, Abdülhamit'in tahta geçirilmesini, köylerde jandarma karakollarının kaldırılmasını, yenilerinin yapılmamasını, mektepli zabitanın bölgeden uzaklaştırılmasını ve latin harflerinin okullarda gösterilmemesini istemişlerdir⁴⁰⁷.

Aynı gün Yaşar bin Abbas Baloyo⁴⁰⁸, İpek Mutasarrıfı İsmail Hakkı'yı yaralamış ve Binbaşı Rüştü'yü öldürmüştür. Bunun üzerine hükümet, İpek'te idare-i

⁴⁰⁰Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk", Tanin, 9 Kanun-ı evvel 1325, No: 469; Ebuzziya Tevfik "Şimâli ve Lenubi Arnavutluk ve Avusturya-İtalya", Yeni Tasvir-i Efkâr, 14 Kanun-ı evvel 1325, No: 206.

⁴⁰¹Bükreş'te yaşayan Alber Kiğa'nın çalışmaları için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1325, No: 284.

⁴⁰²B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 279210.

⁴⁰³B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 280791.

⁴⁰⁴Tanin, 7 Nisan 1326, No: 586.

⁴⁰⁵Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.370.

⁴⁰⁶1910 yılı ayaklanmasının resmi belgeleri için bkz. Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve İttihad ve Terakki-4/326 Harekatına Dair Vesaik", Tanin, 6 Eylül 1328, No: 1445; M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.4, s.7-8.

⁴⁰⁷Y.a.g.g.

⁴⁰⁸Yaşar bin Abbas Baloyo, aranan bir idam hükümlüsü idi. Bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 279443.

örfiye ilan ederek bir divan-ı harb-i örfi oluşturmuştur⁴⁰⁹. Fakat olayların önünü alamamıştır. Hükümetin bölgeye takviye birlikler göndermesine karşın kızgın Volçitrin, Firzovik, Yakova, Luma ve Driniçe halkı da dağa çıkarak ayaklanmışlardır⁴¹⁰. Hüseyin Cahit, olayları ikinci bir “31 Mart Vak’ası” olarak değerlendirip önlem alınmasını istemiştir⁴¹¹.

Bölge de isyanın giderek yayılması karşısında hükümet daha etkin önlemler almaya başlamıştır. 8 Nisan 1910’da Şevket Turgut Paşa Kosova Kuvve-i Mürettep Kolordu Komutanlığına atanmıştır⁴¹². Emrine bölgeye sevk edilmek üzere Üçüncü Ordu’dan on altı, Birinci Ordu’dan on sekiz tabur olmak üzere toplam Otuz dört tabur asker verilmiştir. Ayrıca idare-i örfiye ilan edilmesi ve divan-ı harb-i örfi oluşturulması yetkisi de tanınmıştı. Hükümet, askeri harekât sırasında kadın, çocuk ve suçsuz insanlara zarar gelmemesini Şevket Turgut Paşa’dan istemiştir⁴¹³.

Şevket Turgut Paşa, çeşitli yerlerde isyancılarla çatışmaya girerek onları buldukları noktalardan atmıştır⁴¹⁴. Çatışmalar, Arnavut mebuslarınca meclis gündemine getirilmiş ve konu hakkında Sadrazamdan açıklama istenmiştir⁴¹⁵. Verilen önergelerin⁴¹⁶ görüşülmesi sırasında bölge mebusları askeri hareketi şiddetle eleştirerek makul tedbirlerle isyanın önlenmesi gerektiğini açıklamışlardır. Fakat, Arnavutlara hizmet için adaletsizliğe ve şiddete başvurulmadan bir ıslahat girişiminin de hükümetçe başlatılmasını gündeme getirmişlerdir⁴¹⁷. Nitekim Sadrazam Hakkı Paşa soru önergelerine verdiği yanıtta, Arnavutların devlete karşı olan görevlerini yerine getirmesi gerektiğini ve hükümetçe bunun sağlanması için ıslah hareketlerinde bulunacaklarını belirtmiştir⁴¹⁸.

⁴⁰⁹Y.a.g.b.

⁴¹⁰Tanin, 26 Mart 1326, No: 574.

⁴¹¹Hüseyin Cahit, “Arnavutlukda”, Tanin, 27 Mart 1326, No: 578.

⁴¹²B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 279610.

⁴¹³Y.a.g.b.

⁴¹⁴Tanin, 26 Mart 1326, No: 574; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.388-389.

⁴¹⁵M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 2, C.3, s.654-658.

⁴¹⁶Ahali Fırkası adına Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey ile Arnavut Mebusların verdikleri iki önerge için bkz. Y.a.g.e., s. 654-655.

⁴¹⁷M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.4, s.6-12.

⁴¹⁸Y.a.g.e., s.13-18.

Arnavutluk'ta askeri önlemlerin alınmasının yanısıra çeşitli düzenlemelerin yapılmasını ittihatçı basın da desteklemiştir. Hüseyin Cahit, bunun en ateşli savunucularından biri olmuştur. O'na göre ordu bölgeyi suçlulardan arındırdıktan sonra, hükümet askerlerin eşliğinde hızla ıslahatlara başlamalıydı: "Arnavutluğa yol yapmalı, Arnavutluğa iş bulmalı, işsiz, aç devran kimselere medar-ı maişet bulmalı, mektepler açmalı..."⁴¹⁹. Bunlar yapılırken Arnavutluk'un tarihsel gerçekleri, gelenek ve görenekleri gözönüne alınmalı⁴²⁰. Şura-yı Ümmet gazetesi ise meşruti hükümetin "devr-i sabık ricâli gibi hareket" etmesinin mümkün olmadığını yazarak izlenen "tethirât ve ıslahat" yöntemini desteklediğini açıklamıştır⁴²¹.

Hükümet, güçlü bir kamuoyu desteğini arkasına alarak isyanın tümüyle bastırılmasını, suçluların yakalanarak divan-ı harb-i örfilere sevk edilmesini ve düşünülen ıslahatların yapılması için harekete geçmiştir. Buna karşın hükümet üzerinde etkili olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk'ta gerçekleştirilecek olan askeri harekâtın ve ıslahatların koordine edilmesi görevini üzerine almak istemiştir⁴²². Nitekim Mahmut Şevket Paşa, hükümet tarafından görevlendirildikten sonra, 1910 yılının mayıs ayı başlarında büyük bir askeri güçle Selanik üzerinden Kosova'ya hareket etmiştir⁴²³. Kosova'da ilk iş olarak Şevket Turgut Paşa'nın askeri harekâtı ve ıslahatı hızla gerçekleştirmesi için hükümetten idare-i örfiye ilan etme yetkisi almıştır⁴²⁴.

Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk'ta "hükümet-i meşrûtanın nüfuzunu isbat ve temin" için büyük bir askeri hareket başlatmıştır⁴²⁵. Ordu, Kuzey Arnavutluk'tan

⁴¹⁹Hüseyin Cahit, "Arnavudlukda", Tanin, 27 Mart 1326, No: 575; Babanzade İsmail Hakkı'nın görüşleri için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, "Şimal Arnavudlukdaki Vekayi", Tanin, 15 Nisan 1326, No: 594. Hükümetin bölgedeki ticareti geliştirmesi gerektiği için bkz. Tanin, 28 Nisan 1326, No: 607.

⁴²⁰Hüseyin Cahit, "Arnavudluk Kıyamı ve Aksi Te'siratu", Tanin, 21 Nisan 1326, No: 600; "Şimal Arnavutlukda", Tanin, 17 Nisan 1326, No: 596.

⁴²¹Şura-yı Ümmet, 8 Nisan 1326, No: 217.

⁴²²Mahmut Şevket Paşa göreve talip oluşunu, "Harbiye Nazırı ve bütün ordular müfettişi olduğum için mevki-i müsademata bi-z-zât gelerek ahvalı re'y-el ayn müşâhede etmek ve yapılması lâzım gelen şeyleri anlamak" için olduğunu söylemiştir. Bkz. Tanin, 29 Nisan 1326, No: 608.

⁴²³Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.70; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.390.

⁴²⁴B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 280582.

⁴²⁵Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve Mahmut Şevket Paşa", Tanin, 29 Nisan 1326, No: 608.

başlayarak güneye doğru o ana kadar girilmemiş bölgelere girerek kontrolü sağlamıştır⁴²⁶. Askeri harekât sırasında birçok kule (ev) yıkılmış, aranan suçlular yakalanmış ve birçok silah toplanmıştır⁴²⁷. Buna karşın harekât büyük tepkilere yolaçmıştı. Hatta Mahmut Şevket Paşa'nın kanun dışı yöntemlerle orduyu ilerlettiği haberleri yayılmıştır⁴²⁸. Köy köy dolaşarak elde edilen silahların toplamı günü gününe İstanbul'a bildirilmiştir. Bunlar İstanbul'dan getirilen otuz tüfekçi ustasıyla tasnif edilip özel depolara konulmuştur⁴²⁹.

Mahmut Şevket Paşa, silahların toplandığı, asayişin sağlandığı bölgelerde köy köy dolaşarak halkın ileri gelenlerine hükümetin politikasını anlatmıştır⁴³⁰. Çoğu kez ayet ve hadislerle propaganda yaparak halkın halifeye itaat etmesini⁴³¹ ve hükümetle barışmasını dile getirmiştir⁴³². Kosova merkezinde yaptığı toplantıda, Prizren, Priştine ve İpek'de yüzer öğrencilik birer yatılı idadi mektebi açılacağını ve kasabaları birbirine bağlayan yolların yapılacağını belirtmiştir⁴³³. Kosova'daki yolların tamamlanması için paraya ihtiyaç vardı. Bu parayı alabilmek Sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne sürekli telgraflar göndermiştir. Bu başvurular üzerine, hükümet 1910 yılı için elli bin lira göndereceğini bildirmiştir⁴³⁴.

⁴²⁶Şevket Turgut Paşa, ordunun stratejisini şöyle tanımlamıştır: “Ben isyan eden cihetlerden başlayarak onları bir daha kıvıldanamıyacak bir çelik çember içine aldıktan ve iyice te'dib ve tethîr ederek kıyam edemeyeceklerini anladıktan sonra kademe kademe ileri hareket edeceğim. Adalet, siyanet-i masumin yegâne emelimdir...” Bkz. Tanin, 30 Nisan 1326, No: 609.

⁴²⁷Tanin, 9 Mayıs 1326, No: 618.

⁴²⁸Mahmut Şevket Paşa'nın, “Zabitan! Arnavut kurşun tehdidiyle silahını vermez; ona değnek lazımdır. Maksada sür'at ve suhûletle vusûl için beher Arnavud'a kırkar, ellişer sopa atmağa me'zunsunuz” dediği ileri sürülmüştür. Bkz. H.Basri, Arnavudluk ve Buhran-ı Osmanî, İstanbul: 1329, s.17.

⁴²⁹Tanin, 9 Mayıs 1326, No: 618, Yalnızca Firzovik'te 27 Mayıs 1910'a kadar sekizbin silah toplanmıştı. Bkz. B.O.A., DH. M.U.İ., 80-3/18-13.

⁴³⁰Tanin, 30 Nisan 1326, No: 609. Hüseyin Cahit, Mahmut Şevket Paşa'nın faaliyetleriyle Arnavutların kalbini fethettiği yorumunu yapmıştır. Bkz. Hüseyin Cahit, “Arnavudluk ve Mahmut Şevket Paşa”, Tanin, 29 Nisan 1326, No: 608.

⁴³¹Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.73.

⁴³²Prizren'de hükümet konağında yapılan toplantı için bkz. B.O.A., D.H. M.U.İ., 80-3/8-1; Tanin, 2 Mayıs 1326, No: 611.

⁴³³Tanin, 30 Nisan 1326, No: 609.

⁴³⁴Yolların inşası hakkında yapılan yazışmalar için bkz. B.O.A., DH. M.U.İ., 80-3/8.

Mahmut Şevket Paşa, askeri harekâtta ve yapılacak düzenlemelerden bir sonuç elde edilmesi için, Meclis-i Mebusan'da denetleme mekanizmasının çalıştırılmamasını hükümetten istemiştir. 10 Mayıs 1910'da hükümete gönderdiği telgrafta, "Meclis-i Mebusan'ın müzakeratı buraca pek büyük su-i te'sirat husule getirmekte olduğundan meclisin Mayıs'tan sonra da temdid-i ictimaatına müsaade edilmesi katiyen caiz değildir. Bunun şimdiden meclise ihsâsı münasibdir. Ta ki işlerini Mayıs içinde beheme-hal görsünler. Arnavut mebusların müracaatına karşı fevkalade lâ-kaydî ve metanet gösterilmesi lazımdır. Bugün Arnavutluk meselesi te'dîbât devresinde olup bunu da bi-t-tabî' cihet-i askeriyye deruhte etmiş ve binâen-aleyh vazifesini ifa etmediği başka taraflardan vuku' bulacak müdahalata" izin verilmemesini önermiştir⁴³⁵.

Ordunun Arnavutluk'ta sürdürdüğü "tethîrat ve ıslahât" çalışmaları sonuç vermiştir. 1910 yılının haziran ayı başında köylere varıncaya kadar tüm Kosova hükümete bağlanmıştır⁴³⁶. Kosova'yı Arnavutluk Sorunu'nda stratejik bir nokta olarak değerlendiren Mahmut Şevket Paşa, burada başarı kazandığını belirterek görevinin sona erdiğini açıklamıştır⁴³⁷. Manastır, İşkodra ve Debre'de yapılacak askeri operasyonu Şevket Turgut Paşa'ya bırakarak 10 Haziran 1910'da İstanbul'a dönmüştür⁴³⁸.

Bundan sonra Arnavutluk'ta izlenecek politikayı yine kendisi belirlemiştir. Harekâtta nizamiye ve jandarma askerinin kullanılmasını, rediflerin evlerine gönderilmesini, jandarma için modern kışlalar inşa edilmesini⁴³⁹, jandarmaların geceli-gündüzlü köyleri düzenli olarak dolaşmasını, inşa edilecek yollarda yerli amele kullanılmasını, iptidai okulların açılmasını ve bu okullarda yalnızca Türkçe eğitim yapılmasını hükümetten istemiştir⁴⁴⁰.

Mahmut Şevket Paşa tarafından belirlenen Arnavutluk politikasına hükümetin diğer üyeleri de büyük destek vermiştir⁴⁴¹. İttihatçı basın da Mahmut Şevket Paşa'yı

⁴³⁵B.O.A., DH. M.U.İ., 80-2/27-7.

⁴³⁶Tanin, 26 Mayıs 1326, No: 635.

⁴³⁷Y.a.g.g.

⁴³⁸Y.a.g.g.

⁴³⁹Bunun için elli bin lira ayrılmıştır. Bkz. Tanin, 29 Mayıs 1326, No: 638.

⁴⁴⁰Y.a.g.g.

⁴⁴¹B.O.A., M.V.M., 132/62-1-2; B.O.A., DH. M.U.İ., 80-3/18.

“hüsn-i takdir ve hürmet uyandıran” kişi ilan etmiştir⁴⁴². Hatta “cereyan eden ahvale yüksekten bakabilme meziyetini” gösterdiğini söyleyerek “ıslahına, te’debine gittiği bir kavmin ahval-ı ruhiyesini gözönüne alarak hakiki bir devlet adamı sıfatıyla hareket” ettiğini yazmıştır⁴⁴³.

Arnavutluk’un merkezi hükümetin denetimi altına alınması girişimi, Mahmut Şevket Paşa’nın stratejisi doğrultusunda Şevket Turgut Paşa tarafından sürdürülmüştür. Şevket Turgut Paşa’ya Manastır⁴⁴⁴ ve İşkodra vilayetlerinde de silah toplanması ve diğer önlemlerin alınması için Kosova’da olduğu gibi idâre-i örfiye ilan etme yetkisi verilmiştir⁴⁴⁵.

Şevket Turgut Paşa ve kurmay heyeti⁴⁴⁶, halkın güveninin kazanılması ve yörenin kalkındırılması için eğitim, bayındırlık, güvenlik ve sosyal alanlarda yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Nitekim 7 Haziran 1910’da Harbiye Nezareti’ne gönderdikleri bir yazıda, her yönden Arnavutluk’un merkezi olan Yakova’da bir askeri rüştiyenin açılması istemişlerdir⁴⁴⁷. Harbiye Nezareti’ne gönderdikleri bir başka telgrafta ise, “Kolordu kıtaatı eşirrayı takip, kuleleri tahrip ile ahâlinin mütâvaat-ı kamilelerini te’min ediyorsa da umur-ı nafiaya dair henüz bir teşebbüs görülmemesi ahalinin hükümete karşı celb-i emniyet ve muhabetlerinin te’hirine sebep” olduğunu dile getirilmişlerdir⁴⁴⁸. Ayrıca Yakova’da bir Dar-ül muallimin açılmasını⁴⁴⁹, yoksul ve kimsesiz çocukların İstanbul’da yatılı olarak eğitilmesini⁴⁵⁰ İstanbul’a bildirmişlerdir.

⁴⁴²Hüseyin Cahit, “Şimal-ı Arnavutluk ve Mahmut Şevket Paşa”, Tanin, 2 Mayıs 1326, No: 611.

⁴⁴³Hüseyin Cahit, “Mahmut Şevket Paşa’nın Azimetini”, Tanin, 30 Mayıs 1326, No: 639.

⁴⁴⁴Manastırda İdare-i Örfiye 28 Haziran 1910’da ilan edilmişti. Bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 282-793.

⁴⁴⁵İşkodra’da 26 Temmuz 1910’da yürürlüğe sokuldu. Bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 283-539.

⁴⁴⁶Kazım Karabekir, Şevket Turgut Paşa’nın karargahında bulunan kurmaylardan biri idi.

⁴⁴⁷Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 1, Rüştiye Mektebi binası için Bayram Cur’un Kulesi düşünülmüştü. Bkz. Y.a.g.b.

⁴⁴⁸Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 2.

⁴⁴⁹Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 3.

⁴⁵⁰Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 5.

Hükümetin istekleri karşılama konusunda yavaş davranması “zabitleri ve karargahları müteessir” etmiştir⁴⁵¹. Hatta Yakova’daki müretteb 2. Fırka askerleri tarafından Şevket Turgut Paşa’ya şikayet dilekçeleri verilmiştir⁴⁵². Bunun üzerine ana karargah 14 Temmuz 1910’da Harbiye Nezaretine askeri tedbirlere rağmen mülki ıslahatların yapılmamasının askerler arasında dedikodulara yolaçtığını bildirmiştir⁴⁵³. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, askerler arasında yayılan hoşnutsuzluğu 23 Temmuz 1910’da gönderdiği bir telgrafla gidermek istemiştir. Kosova’da sekiz nahiye ve iki kaza teşkili için irâde-i seniyyenin çıktığını, iptidai mektepler için bütçeye ek ödenek aktarıldığını, yol yapımı için elli bin liranın ayrıldığını ve gönderilecek jandarmaların Selanik’te eğitildiğini açıklamıştır. Fakat asıl sorunun kaynağını oluşturan mülkiye ıslahatları için hükümetin “ne manen ve ne de maddeten” hazır olmadığını dile getirmiştir⁴⁵⁴.

Buna rağmen Şevket Turgut Paşa, 1910 yılının yaz aylarında tüm Kuzey Arnavutluk bölgesinin silahtan arındırılmasını ve bazı düzenlemelerin yapılmasını tamamlamıştı⁴⁵⁵. Silahlı Arnavutların dağıtılmasına karşın sorunlar çözülememişti. Özellikle Karadağ sınırında yaşayan Malisör adı verilen Katolik Arnavutların silahlarının zorla toplanması bu kesimin büyük tepkisine yol açmıştır⁴⁵⁶.

Malisörler silahlarını teslim etmemek için sınırı aşarak Karadağ’a sığınmışlardı⁴⁵⁷. Osmanlı Hükümeti sınır ihlallerini ve buna bağlı olarak yürütülen kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi için “Karadağ hududunun muhtelit bir komisyon tarafından tahdidine” karar vermiştir⁴⁵⁸. Fakat geçişleri önleyememiştir.

⁴⁵¹Y.a.g.b.

⁴⁵²Y.a.g.b.

⁴⁵³Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 7.

⁴⁵⁴Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No:8.

⁴⁵⁵Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 12, 13, 14, 16.

⁴⁵⁶Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir’in Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 10-11.

⁴⁵⁷B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 282953.

⁴⁵⁸B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Giden, No: 283-905.

Karadağ'a sığınan Malisörler 1911 yılının ilk aylarında ortaya çıkmışlardır. Orada Karadağlı subaylar tarafından eğitilerek kendilerine lojistik destek sağlanmıştır⁴⁵⁹. Silahlı iki-üç bin Malisör, sınırı geçerek 1911 Mart'ında İşkodra Vilayeti'nin Tuz Kasabası'na saldırmışlardır⁴⁶⁰. Bunlara Merditalı Arnavutlar da katılmıştır. Malisörlerin isyan etmesinde Karadağ'ın yanı sıra Trablusgarb'ı topraklarına katmak isteyen İtalya da destek vermiştir⁴⁶¹.

Osmanlı Hükümeti, Şevket Turgut Paşa'yı tekrar görevlendirerek bir kolordu ile İşkodra'ya göndermiştir. İşkodra'da ikinci kez idâre-i örfiye ilan ederek halkın uyması gereken koşullar açıklanmıştır⁴⁶². Şevket Turgut Paşa beyannamesinde; tahrikçiler istisna olmak üzere itaat edenler hakkında işlem yapılmayacağını, ayaklanmacılara yardım ve yataklık yapanların birinci derecede suçlu sayılacağını, gece saat yarımından sonra sokağa fenerli ya da fenersiz çıkılmayacağını, görevliler dışında kimsenin silah taşımayacağını, köy ihtiyar meclisinin hükümetin aradığı kişiyi tutuklayabileceğini ve silahları toplayabileceğini, askerlere silah atan köylülerin "tenkil" edileceğini ve olayın geçtiği köyün ihtiyar meclisi üyeleri ile ileri gelenlerinin Men-i Şekavet Kanun'u gereğince cezalandırılacağını, halkın elinde bulunan silah ve her türlü askeri malzemenin beş gün içinde hükümet görevlilerine teslim edileceğini ve kule ile hanelerdeki mazgalların bir "arşın" açılacağı gibi noktalara yer vermiştir⁴⁶³.

Şevket Turgut Paşa, her türlü önlemi aldıktan sonra ordusuyla Malisörlerle çatışmaya girmiş ve onları dağıtmıştır. Karadağ'a kaçan Malisörler, vur-kaç eylemleriyle orduyu yıpratmaya çalışmıştır⁴⁶⁴. Bunun üzerine hükümet sınıra askeri yığınak yaparak saldırıları önlemeye çalışmıştır.

Karadağ'ın bunu askeri bir "tecavüz" sayarak sınırda asker toplaması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, 10 Haziran 1911'de hükümete

⁴⁵⁹Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.400.

⁴⁶⁰D.N., "Malisör İsyanı", Sabah, 18 Mart 1327, No: 7731.

⁴⁶¹Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.2, K.1, s.35-36.

⁴⁶²Sabah, 1 Mayıs 1327, No: 7775.

⁴⁶³Beyannamenin tam metni için bkz. Y.a.g.g.

⁴⁶⁴Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.400-401; Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.2, K.1, s.36.

sunduğu bir raporda, Karadağ'daki Malisörlere sorununun diplomatik görüşmelerle çözülmesini önermiştir⁴⁶⁵. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti, Rusya ve Avusturya'nın da baskısıyla sınır boyunda geniş bir askerî harekât yapmamıştır⁴⁶⁶. Ancak Şevket Turgut Paşa isyancı malisörlere hitaben bir beyanname yayınlayarak on gün içinde teslim olmalarını istemiştir. Bu süre içinde teslim olanlar hakkında kanuni işlem yapılmayacağını ve askeri harekât sırasında zarar görenlere para yardımı yapılacağını duyurmuştur⁴⁶⁷.

Osmanlı Hükümeti, Haziran 1911'de malisörlere vur-kaç eylemlerine rağmen ayaklanmayı büyük oranda bastırmıştır. Bundan yararlanan İ.T., sorunun sona erdiğini göstermek ve halk üzerinde olumlu bir etki sağlamak üzere Padişah V. Mehmet'i 5 Haziran 1911'de Rumeli'de bir seyahate çıkarmıştır⁴⁶⁸. Bunun için geniş bir gezi programı hazırlayarak yapılması gerekenleri tespit etmiştir⁴⁶⁹. Arnavutluk Sorunu'yla yakından ilgili Mahmut Şevket Paşa'nın katılmadığı bu geziye; Sadrazam, birkaç nazır ve bazı üst düzey devlet adamı katılmıştır⁴⁷⁰. Selanik, Üsküp, Kosova ve Manastır kentleri dolaşarak yöredeki tüm etnik unsurlara barış ve kardeşlik mesajları verilmişti. Bu yönde nutuklar atılmış, paralar dağıtılmış ve Türk olmayan bazı çocukların İstanbul'da hükümet adına parasız okutturulması sözleri verilmiştir⁴⁷¹. Özellikle 16 Haziran 1911'de Kosova'da Cuma namazının yüz bin kişiyle kılınması halk üzerinde büyük bir etki bırakmıştır⁴⁷². Kosova'da yapılan bu "kışkırtıcı merâsim" komşu ülkeleri ürkütmüştür⁴⁷³. Fakat geziden istenilen sonuç elde edilememiştir. Arnavutlar arasında olayların sorumlusu olarak görülen İ.T.'nin gezi boyunca ön plana çıkması halkı tedirgin etmiştir⁴⁷⁴. Bu nedenle devletle Arnavutlar arasında istenilen uzlaşma sağlanamamıştır.

⁴⁶⁵Mahmut Şevket Paşa'nın raporu ve Meclis-i Vükela'nın tutanağı için bkz. B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 5, 14 Cemaziyelahir 1329.

⁴⁶⁶Bayur, Türk İnkılâb-ı Tarihi, C.2, K.1, s.36-37.

⁴⁶⁷Senin, 2 Haziran 1327, No: 1001-25.

⁴⁶⁸İ.T. bu gezinin hazırlıklarını Şubat 1911'den itibaren yapıyordu. Padişahın uğrayacağı yerlerin ve ikâmet edeceği binaların tespit edilmesi ile güvenliğinin sağlanması önceden düşünülmüştü. Bkz. Tanin, 13 Şubat 1326, No: 892; Tanin, 18 Şubat 1326, No: 897.

⁴⁶⁹71 maddelik program için bkz. B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 4, 4 Cemaziyelevvel 1329.

⁴⁷⁰Geziye katılanların isimleri için bkz. Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.5.

⁴⁷¹Y.a.g.e., s.9-11.

⁴⁷²Y.a.g.e., s.13.

⁴⁷³Hasan Basri, a.g.e., s.33. Gezinin muhalifler açısından yorumlanması için bkz. Y.a.g.e., s.33-36.

⁴⁷⁴Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.16-17.

Padişahın gezisi sırasında Malisör sorunu tekrar canlanmaya başlamıştı. Karadağ'ın başkenti Çetine'de üslenmiş bulunan İsmail Kemal Bey, isyancıları kıskırtıp Osmanlı sınırından içeri sokmaya teşvik ediyordu⁴⁷⁵. Hatta Malisör sorunu giderek daha fazla uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştı. Nitekim 12 Haziran 1911'de Malisörler, İngiltere Dışişleri Bakanı Sır Edward Grey'e bir yazı göndererek Osmanlı Hükümeti'ni şikayet etmişlerdir⁴⁷⁶. Çok sert ifadelerin yer aldığı yazıda; kendi dilleriyle eğitim yapamadıklarını, adaletsiz vergi alındığını, silahlarının toplandığını, evlerinin yıkıldığını, aç bırakıldıklarını ve üstüne üstlük hükümetin kendilerini "terbiye etmeye kalkıştığını" belirtmişlerdir⁴⁷⁷.

Ayrıca bunları Meclis-i Mebusan'da gündeme getirecek temsilcilere sahip olmadıklarını ve "hemen her tarafta kılıç hükmüne boyun eğmeğe" zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Malisörler, karşılaştıkları sorunların giderilmesi için çözüm yolunu da göstermişlerdir. O da Osmanlı Devleti'nde "federal" bir yapının kurulması idi⁴⁷⁸.

Malisörlerin Avrupa devletlerine Osmanlı Hükümeti'nin uygulamalarını şikayet etmesi ve "muhtariyet" talebinde bulunması İttihatçı ve muhalif basının tepkisine neden olmuştur. İttihatçı İsmail Hakkı, "kimin namına idâre-i kelam ettikleri malum olmayan" Malisörlerin tüm Arnavutluk'u temsil etmediğini açıklamıştır. Hatta bu sözlerin "en halis Arnavutları yerlerinden zıplatacak derecede" tahrik unsurlarına sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca "Devlet-i Osmaniyye henüz muntazam ve kaviyy-üş-şekîme bir hükümet esaslarını kurmakla meşgul iken, kuracağı binanın daha temelini vaz' etmekte iken binanın filân katı benim, filân dairesi benim diye paylaşmak kabilinden olan bu federalizm lafzına" şaştığını dile getirmiştir. Bu konunun uygulamaya geçmesi halinde ise devletin "mezarının kazınmış" olacağını yazarak tepkisini açıkça ortaya koymuştur⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.401.

⁴⁷⁶Şikayet yazısının metni için bkz. Senin, 13 Haziran 1327, No: 1012-36.

⁴⁷⁷Y.a.g.g.

⁴⁷⁸Y.a.g.g.

⁴⁷⁹İsmail Hakkı, "Arnavutların Şikayet-nâmesi ve Federalizm", Senin, 17 Haziran 1327, No: 1016-1.

İ.T.'nin muhalifi basın ise, hükümetin Malisör politikasını destekleyerek eskiden beri onları “âkıl, mütefekkir adamlar zan” etmelerinin hata olduğunu vurgulamıştır. İlk şikayetleri ile “Arnavutluk’da federal bir idâre tesisi, vasi’ bir muhtariyet ile fa’al bir kitle-i milliye teşkili”nin örtüşmediğini açıklamıştır⁴⁸⁰. Hatta daha ileri giderek şu yorumda bulunmuştur: “Sem Vadisi kayalıkları arasına sıkışmış şu azîm müddeayât bizim hayretimizi celb ediyor. Müddeayât-ı mezkûreyi şu günlerde Karadağ’da toplanmış, dört-buçuk serseri, bize darılmasınlar. Arnavut kavm-i fedâkârînin zübde-i âmâlî olarak değil bir avuç vatansızların hayâl bâtlı telâki edeceğiz”⁴⁸¹.

Osmanlı Hükümeti, basının çok nadiren birleşebildiği bir anda, Malisör sorununu siyasi olarak çözebilmek amacıyla Malisörlere çeşitli teklifler yapmıştır. On gün içinde teslim olmaları halinde aff olunacaklarını, evleri yananlar için on bin altın verileceğini ve refahlarının arttırılacağına çalışılacağı açıklanmıştır. Bunlar, Karadağ’ın başkenti Çetine’de bulunan büyük devletlerin elçilerine ve Malisörlere bildirilmiştir⁴⁸². Ancak Malisörlere, bunları kabul etmeyerek 23 Haziran 1911’de Çetine’deki Büyük devletlerin aracılığıyla on iki maddelik karşı bir teklifte bulunmuşlardır. Osmanlı Hükümeti’nin; dinlerine, gelenek ve göreneklerine, saygı göstermesini, Arnavut ulusal kimliğini tanınmasını, milletvekili seçimlerinde kimseye baskı yapmamasını, Arnavutça eğitime izin vermesini, adem-i merkezîyeti kabul etmesini, kendi kültürlerini bilen valileri atmasını, memurların yerli halktan atmasını, genel bir müfettiş göndermesini ve askerliği Arnavutluk’ta yapmalarına olanak tanınmasını istemişlerdir⁴⁸³.

Osmanlı Hükümeti, bu teklifleri kabul etmemiştir. Fakat daha önce Malisörlere yaptığı çağrılarının sürelerini uzatarak sorunu çözmeye çalışmıştır⁴⁸⁴. Hatta bazı yeni tavizler de vermiştir⁴⁸⁵. Malisörlere ikna olmaması üzerine hükümet tarafından yeni teklifler gündeme getirilmiştir. Osmanlı büyükelçisi Karadağ’ın başkenti Çetine’de yeni önerileri malisörlere bildirmiştir⁴⁸⁶.

⁴⁸⁰Matbuat, 18 Haziran 1327, No: 2-64.

⁴⁸¹Y.a.g.g.

⁴⁸²Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.1, s.41.

⁴⁸³Teklifler için bkz. Y.a.g.e., s. 41-42.

⁴⁸⁴Muhib, “Üçüncü Defa Verilen Mühlet”, *Renin*, 9 Temmuz 1327, No: 1038-23.

⁴⁸⁵Sekiz maddelik bu tavizler için bkz. *Tanin*, 30 Haziran 1327, No: 1029-14.

⁴⁸⁶Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.2, K.1, s.44.

Hükümet, yeni önerilerinde, genel af ilan edileceğini, yükümlülerin askerliklerini iki yıl kendi vilayetlerinde ve bir yılını da İstanbul'da yapabileceğini, iki yıl vergi alınmayacağını, ağnam vergisinin azaltılacağını, diğer vergilerin de halkın gücüne göre alınacağını, silahlarının toplanmayacağını, nakliye müdürlerinin “bayraktarlar” arasından seçileceğini, okullar yapılacağını ve askeri harekât sırasında zarar görenlere tazminat ödeneceğini belirtmiştir⁴⁸⁷.

Karadağ Kralının ve bakanlarının zorlaması sonucu malisörlere, bu teklifleri kabul etmişler ve köylerine dönmeye başlamışlardır⁴⁸⁸. Hükümetin kendi “tebasına” anlaşma önermesi ve bir büyükelçisi aracılığıyla bunu isyancılara bildirmesi devletin egemenlik haklarını zedelemişti. Buna rağmen Arnavutluk sorunu sona ermemişti.

Katolik Arnavutlara hükümet tarafından çeşitli imtiyazları tanınması, bu kez de müslüman Arnavutları harekete geçirmiştir. Bunların adına Arnavut gazetesi başyazarı Arif Hikmet Bey, Ağustos ayı başlarında sadarete bir muhtıra vererek Malisörlere tanınan ayrıcalıkların kendilerine de tanınmasını istemişti. Hükümet bunu geçiştirmişti⁴⁸⁹. Ne varki Ekim-Kasım 1911'de Müslüman Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Güney Arnavutluk'ta yine kıpırdanmalar başlamıştır⁴⁹⁰. Hükümetten Malisörlere verilen hakların kendilerine de verilmesini ve kültürel özerkliklerinin tanınmasını talep etmişlerdir⁴⁹¹. Ancak, bu istekler hükümetçe gözönüne alınmamış ve sadece yörede iptidai mekteplerin açılmasına izin verilmiştir⁴⁹². Bunun üzerine Şubat 1912'de Güney Arnavutluk'ta bazı köylüler vergi veremeyeceklerini ve ısrar edilecek olursa tahsildarları öldüreceklerini açıklamışlardır⁴⁹³. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, bölgeden yükselen bu haberleri şiddetle reddederek, söylentileri “bir takım garazkâr ağızların ve kalemlerin” işi saymıştır⁴⁹⁴. Hükümet huzursuzluğun giderek artması

⁴⁸⁷ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul: 1948, s.265-266; Hükümetin tavizlerinin değerlendirilmesi için bkz. Tanin, 21 Temmuz 1327, No: 1049.

⁴⁸⁸ Y.a.g.e., s.44-45; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.401-402.

⁴⁸⁹ Tanin, 27 Temmuz 1327, No: 1055.

⁴⁹⁰ Daily Telgraf gazetesinden naklen, Tesisat, 26 Teşrin-i sani 1327, No: 143.

⁴⁹¹ Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.2, K.1, s.195.

⁴⁹² B.O.A., M.V.M., 226/34.

⁴⁹³ Times Gazetesinden naklen, Teminat, 1 Şubat 1327, No: 210.

⁴⁹⁴ Tanin, 12 Şubat 1327, No: 1251.

karşısında Hacı Adil Bey'in başkanlığında Arnavutların saygı duyduğu kişilerden bir komisyon oluşturarak gerekli ıslahatları yapmak üzere bölgeye göndermiştir⁴⁹⁵. Bu girişim de bölgedeki tansiyonu düşürememiş ve gerginliği azaltmamıştır⁴⁹⁶.

1912'de Meclis-i Mebusan'ın ikinci devre seçimlerinde İ.T.'nin baskısıyla birçok muhalif milletvekilinin parlamento dışında kalması çok sayıda şikayete yol açmıştır⁴⁹⁷. Üsküplü Sait Hoca, Volçetrinli Hasan, Debreli Hasan Basri ve Ergerili Müfit Beyler gibi birçok muhalif Arnavut milletvekili tüm çabalarına karşın seçilememişlerdir⁴⁹⁸.

Seçimlerde İ.T. ile muhalifler arasında yaşananlar, yeni bir Arnavutluk isyanı için "vesile" olmuştur⁴⁹⁹. Meclis dışında kalan muhalif milletvekili adayları dağ dağ, köy köy dolaşarak yeni bir isyanın hazırlıklarını yapmışlardır⁵⁰⁰. Nitekim ilk olaylar 6/7 Mayıs 1912'de İpek ile Metrovice arasında bulunan İstok nahiyesinde patlak vermiştir⁵⁰¹. Burada silahlı Arnavutlar, okul, hükümet konağı ve karakol inşaatında çalışmak üzere görevlendirilen memurlara, ustalara ve jandarmalara ateş açarak ilk isyan ateşini yakmışlardır⁵⁰². Bunun üzerine, hükümet derhal askerî güç göndererek olayların genişlemesini önlemeye çalışmıştı. Ayrıca İpek'te idare-i örfiye ilan ederek suçluları cezalandırmaya çalışmıştır⁵⁰³. Ancak bu kez de 11 Mayıs 1912'de Yakova'da bazı kabilelere ait Arnavutlar, kasabanın komutanına kendilerine ev başına üç silah verilmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Bu taleplerin on gün içinde karşılanmaması halinde kasabaya saldıracaklarını belirterek dağlara çekilmişlerdir⁵⁰⁴. Bu isyan ateşi kısa zamanda diğer şehir ve kasabalara da yayılmıştır⁵⁰⁵. Hükümet konağı, yol ve okul gibi inşaat sahalarına saldırarak bunların yapımını

⁴⁹⁵Tanin, 13 Şubat 1327, No: 1252; Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.404-405.

⁴⁹⁶Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.406.

⁴⁹⁷Güneş, a.g.e., s.261-262.

⁴⁹⁸Hasan Basri, a.g.e., s.91-92; Ahmet Hamdi, a.g.e., s.20.

⁴⁹⁹Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Muhalefetin İflası, Kostantiniye: 1331, s.32.

⁵⁰⁰Hasan Basri Bey'in faaliyetleri için bkz. Hasan Basri, a.g.e., s.105 vd.

⁵⁰¹M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C.1, s.175.

⁵⁰²Y.a.g.e., s.175.

⁵⁰³B.O.A., M.V.M., 227/111.

⁵⁰⁴M.M.Z.C., D.2, İç. Se.1, C.1, s.176.

⁵⁰⁵B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti Takrir, No: 303161; İşkodra'daki isyan ve alınan askeri önlemler için bkz. B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 302274.

durdurmuşlardır. Haberleşmeyi engellemek için Yakova, İpek, Metroviçe ve İşkodra'daki telgraf tellerini kesmişlerdir. Hatta Arnavut olmayan memurlara ve jandarmalara baskı yaparak bölgeyi terk etmelerini söylemişlerdir⁵⁰⁶.

Eski milletvekilleriden Volçetrinli Hasan ve Zeynullah Beyler, silahlı Arnavutları gruplar halinde stratejik noktalara yerleştirerek hükümetin askeri harekât yapmasını engellemeye çalışmışlardır⁵⁰⁷. Hatta ihtilalin genelleştirilmesi için İstanbul, İşkodra, Yanya, Üsküp ve diğer Arnavut şehirlerinden delegeler çağırarak Volçitrin'de bir toplantı yapmışlardır. Burada bir ihtilal programı hazırlayarak izlenecek ilkeleri belirlemişlerdir⁵⁰⁸.

İstanbul'daki İ.T.'ye muhalif siyasi grupların kıskırtmaları⁵⁰⁹ ve Yunanistan ile Karadağ'ın yardımları sonucu ayaklanma tüm Arnavutluk'a yayılmıştır⁵¹⁰. İşkodra Valisi ve Komutanı Hasan Rıza Bey'in dış tahrikler konusunda Mahmut Şevket Paşa'ya gönderdiği raporda durum tüm açıklığıyla ortaya konmuştu⁵¹¹. Hasan Rıza Bey, Kosova'da meydana gelen olaylarda Karadağ'ın rolü olduğunu ve Trablusgarb Sorunu'nda İtalya'ya yardımcı olmak için tüm Arnavutluk'ta bir isyan çıkarmaya hazırlandığını belirtmiştir⁵¹². Böylece Arnavutluk'un "Malisiya" kısmının Karadağ'a, Yanya kısmının da Yunanlılara verileceğini ve geri kalan kısmının da bağımsızlığa kavuşturulacağını bildirmiştir⁵¹³. Hasan Rıza Bey, İsmail Kemal, Lumo ve Gurakuqi gibi kişilerin de Avrupa başkentlerine mesajlar göndererek, müdahale istediklerini raporuna eklemiştir⁵¹⁴.

Ayaklanma, elebaşların ve yabancı unsurların istediği gibi Haziran/Temmuz 1912'de tüm Arnavutluk'a yayılmıştır. Nitekim Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 9

⁵⁰⁶M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C.1, s.177-178.

⁵⁰⁷B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 303161-8.

⁵⁰⁸B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 303161-9.

⁵⁰⁹Süleyman Nazif, a.g.e., s.14; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, a.g.e., s.32-34.

⁵¹⁰B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 303161-20.

⁵¹¹Y.a.g.b.

⁵¹²Y.a.g.b.

⁵¹³Y.a.g.b.

⁵¹⁴Y.a.g.b.

Temmuz 1912’de Sadrazama, Arnavutluk’un çeşitli yerlerinde meydana gelen olayların “münferid ve eşhas-ı ma’rufeye ait vukuat ve hadisatdan ibaret olmayıp adeta bir isyan-ı umûmi şeklinde... sahib-i nüfuz rüesa tarafından idâre olunan ve her tarafta birçok tarafgiri bulunan bir hareket-i umumiye-i kıyamıya şeklinde” olduğunu bildirmişti⁵¹⁵. Ayrıca sürekli asker gönderilmesine karşın önünün alınmadığına ve sürekli “vukuatın yekdiğerini kovaladığına” dikkati çekmişti. Artık komutanların silahı tek çare olarak görmediklerini ve bu sorunun “doğrudan doğruya devletin siyasiyat-ı dahiliye ve hariciyesine taalluk” eylediğini belirtmiştir⁵¹⁶. Dolayısıyla konunun bu haliyle kabinede ele alınmasını istemiştir⁵¹⁷.

Manastır’da bir grup subayın dağa çıkması ve isyancı Arnavutlarla birleşmesi, sorunu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu⁵¹⁸. Mahmut Şevket Paşa olaylar karşısında bunalmıştı. İzlemiş olduğu şiddet politikası da sorunları çözememişti. 9 Temmuz 1912’de Harbiye Nazırlığından istifa etti. Ardından Sadrazam Sait Paşa da 16 Temmuz 1912’de istifa ederek Arnavutluk Sorunu’nun çözümünü yeni hükümete bırakmıştır. İ.T.’nin iktidardan uzaklaşması sonucunda Arnavutluk sorunu bambaşka boyutlar kazandı.

c. Muhalefetin Arnavutluk Sorunu’na Bakışı ve Meclis-i

Mebusan’da Mahmut Şevket Paşa Hakkında Verilen İstihzah

Arnavutluk Sorunu, II.Meşrutiyet Dönemi’nde iktidar ile muhalefet arasında sürdürülen mücadelenin en önemli konularından birini oluşturmuştu. Sorunun, siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal niteliklere sahip olması doğal olarak siyasi gruplar arasında bir karşıtlığı da beraberinde getirmişti. Hatta sorunun tarihsel bir geçmişe sahip olması bu karşıtlığı daha da güçlendirmişti. Nitekim daha halkın üzerinden “Hürriyetin İlanı”nın sarhoşluğu geçmeden “ayrılıkçı” amaç taşıyan Arnavut Başkım

⁵¹⁵B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 314264.

⁵¹⁶Y.a.g.b.

⁵¹⁷Y.a.g.b.

⁵¹⁸Arnavutluk Sorunu ve Ordu-Siyaset ilişkisi çalışmamızın üçüncü bölümünün, ikinci kısmında incelenecektir.

Kulüpleri ard arda açılmaya başlamıştı⁵¹⁹. Arnavutlar, siyasal ve kültürel istemler doğrultusunda bilinçlendirmeye çalışan bu örgütler, kısa sürede İ.T. ile ters düşmeye başlamışlardı. Zira adem-i merkeziyeti temel alan anlayışları, İ.T.'nin merkeziyetçi politikalarıyla örtüşmüyordu. Daha 1908 yılının sonu veya 1909 yılı başlarında Arnavut kökenli Rıza Tevfik'in Başkım Kulüpleri İstanbul Şubesinden verdiği bir konferansta bu ortaya çıkmıştı⁵²⁰. Rıza Tevfik konferansında, devletin "lisan" konusunda Arnavutlara baskı yapmamasını ve öğrenebilme ile kullanabilme hakkının serbest olmasını istemişti. Hatta merkezi hükümetin her soruna el atmayıp, yönetimle doğrudan doğruya ilgisi olmayan konulara müdahale etmemesi gerektiğini söylemişti⁵²¹. Buna karşın Rıza Tevfik Bey, İsmail Kemal gibi Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olmasını istemiyordu. Soruna, bir yönetim anlayışı çerçevesinde yaklaşıyordu.

Mebusan ve Ayan meclisleri çatısı altında bulunan diğer Arnavut temsilcilerinin bir çoğu da bağımsızlıkçı bir söylem içinde değillerdi. Sorunun şiddete başvurulmadan "ilim ve eğitim"le çözülebileceğine inanıyorlardı⁵²². Bunu 6 Temmuz 1909'da Takvim-i Vekayi'de yayınladıkları bir beyanname ile kamuoyuna bildirmişlerdi⁵²³. Hatta "Arnavutluğun temini mevcudiyeti ancak meşrutiyete müstenit bir ittihad-ı Osmani sayesinde mümkün" olabileceğini dile getirmişlerdi⁵²⁴. Bu bağlamda Osmanlıcı bir tutum izlemişlerdi⁵²⁵.

1909 yılından sonra hükümetin isyanlar karşısında sert önlemlere başvurusu ve merkeziyetçi politikalarda ısrar etmesi, Arnavut olan ve olmayan muhalif

⁵¹⁹Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.539. Meşrutiyetin ilanından sonra ilk "Arnavut İttihad Kulübü"nin kuruluş hazırlıkları için bkz. Tanin, 17 Ağustos 1324, No: 30.

⁵²⁰Abdullah Uçman, "Başkım Kulübü'nde Bir Konferans", Tarih ve Toplum, C.24, S.139, (Temmuz 1995), s.7.

⁵²¹Y.a.g.m., s.13-14. Rıza Tevfik, hükümetin işlevini şöyle belirlemiştir: "...efradın gerek infirâden, gerek içtimâen yapamayacağı bir şeyi hükümet yapacaktır. ... ve lisanla okuyacağınızı, nasıl yazı yazacağınızı bilmem ne salâhiyetle sorar ve ne derece muvâfiktir. Eğer kendine böyle bir hak ve salâhiyet verirse o zaman Yemen kahvesi mi, şekeri mi istersiniz, bunu da tanzim etmesi lâzım gelirdi..." Bkz. Y.a.g.m., s.12-13.

⁵²²Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.367-368.

⁵²³Y.a.g.e., s.368-369.

⁵²⁴Y.a.g.e., s.368.

⁵²⁵Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.541.

milletvekillerinin tepkisine neden olmuştu⁵²⁶. Özellikle Arnavut mebuslar, olaylara ittihatçılarca “irtica” damgasının vurulmasını kabul etmemişlerdir⁵²⁷. 11 Nisan 1910’da meclisi mebusan’da yapılan tartışmalarda Necip Draga Bey, Arnavutluk’ta hükümetin halka “müstebidâne, müteazzımâne” davrandığını ileri sürmüştü⁵²⁸. Bölgedeki olayların incelenmesi için meclisten bir heyetin gönderilmesini önermişti⁵²⁹. Priştine Mebusu Hasan Bey ise hükümetin ıslahatlarını benimsemekle birlikte Cavit Paşa’nın Lume’deki “hunharane, gaddarâne” icraatını kınadığını belirtmişti⁵³⁰. Ünlü Arnavut muhaliflerden Üsküp Mebusu Sait Efendi, “heyet-i İcraiyye her memlekette sırf icra yani kılıç ile icraat yapamaz.Hem vur, hem dur taraftarı olmalı” demişti⁵³¹.

Muhalif mebuslar, meclisin Arnavutluk olaylarında etkin olmasını ve denetleme işlevini daha verimli sürdürmesini istemişlerdi. Bu amaçla bölge mebusları, 30 Nisan 1910’da meclis başkanlığına bir takrir sunarak meclisten Kosova’ya bir heyet gönderilmesini istemişlerdir.⁵³² Hükümet ve ittihatçı mebuslar, bu isteğin şiddetle karşısında yer almışlardır⁵³³. Bunun üzerine tüm muhalifler hükümeti çok sert eleştirmişlerdir. 4 Mayıs 1910’da yapılan görüşmelerde Rıza Tefvik Bey, hükümetin “meşrutiyete muvafık bir usul” takip etmesinin zorunluluğu üzerinde durmuştur. Bunun da ilk koşulunun, “Arnavutluğun mizacını, adabını, kavmiyetini,... birtakım hurufatını” kabul etmekten geçtiğini söylemiştir⁵³⁴. İ.T.’nin ünlü muhaliflerinden Lütfi Fikri Bey de hükümetin şiddet politikasının iflas ettiğini belirtmiştir. Hatta daha da ileri giderek, “siz ki bugün daha kanun olmamış, hatta layihalıktan da çıkmamış bir şeyle adam asıyorsunuz. Böyle yapan siz hükümet-i meşruta! Arnavutlara ne hakla darılıyorsunuz?” demiştir⁵³⁵. Lütfi Fikri Bey, hükümetin bölgenin toplumsal yapısından dolayı

⁵²⁶Ahali Fırkası adına Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı ile bir grup Arnavut Mebusun önermeleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç.Se.2, C.3, s.655.

⁵²⁷Preveze Mebusu Hamdi Bey’in konuşması için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.4, s.11.

⁵²⁸Y.a.g.e., s.6.

⁵²⁹Y.a.g.e., s.8.

⁵³⁰Y.a.g.e., s.9.

⁵³¹Y.a.g.e., s.10.

⁵³²Y.a.g.e., s.473.

⁵³³Y.a.g.e., s.474 v.d.

⁵³⁴Y.a.g.e., s.566-568.

⁵³⁵Y.a.g.e., s.574.

silah toplama hakkına da sahip olmadığını ifade etmişti⁵³⁶. İttihatçılar, meclis çoğunluğunu ellerinde bulundurdukları için muhaliflerin tüm söylemlerini ve taleplerini bastırılmışlardı. Debre Mebusu Hasan Basri Bey, parlamentoda Arnavutluk'a ait soruların, istihzahların dikkate alınmadığından, vergi ve askerlik konularındaki çok sayıda telgrafa yanıt verilmediğinden şikayet etmiştir⁵³⁷.

Arnavutluk Sorunu'nda Mahmut Şevket Paşa en çok eleştirilen kişilerden biri olmuştu. 1910 yılında şiddet politikası uygulayarak askeri harekatı bizzat yönetmesi muhalifler için politik bir malzeme olmuştu. Şeyhülislam Cemalettin Efendi, "Mahmut Şevket Paşa'nın kumandası altında bir ordu sevkiyle Arnavutlar şiddetle te'dib ve birçoğu zevceleri yanında alenen darb ile hissiyat-ı milliyeleri izâa ve tahkir edildi ve ellerinde ne kadar silah var ise ziynet-i eslihasına varınca zabt ve müsadere olundu" demişti⁵³⁸. Arnavutluk Sorunu'yla yakından ilgilenen Ahmet Hamdi ise, silahların zorla toplanması sırasında birçok kişinin dayaktan kötürüm kaldığını⁵³⁹, Arnavutlardan toplanan dört yüz elli bin silahın Bulgar ve Rum çetelerine ucuz fiyatlarla satıldığını belirtmişti⁵⁴⁰.

Bölgede idâre-i örfiyenin ilan edilmesi de dengeyi ve statükoyu bozduğu söylenmiştir. Kuzey Arnavutluk mebusları kendi seçim bölgelerine gidememekten şikayetçi olmuşlardı⁵⁴¹. Hatta "idare-i örfiye o derece şedid idi ki kasaba haricinden dahiline, dahilinden haricine insanların gelip gitmesi şöyle dursun hayvanlar bile aç, susuz ahırlarda" kalmıştı⁵⁴².

⁵³⁶Y.a.g.e., s.574.

⁵³⁷Hasan Basri, a.g.e., s.25.

⁵³⁸Şeyhülislam Esbâk Cemalettin Efendi Merhumun Haturat-ı Siyasiyesi, Dersaadet:1336, s.21. Bir başka kaynak da silah toplama uygulamasını şöyle anlatmıştı: "Üçyüz yirmialtı senesi Arnavudluk harekât-ı askeriyesinde Arnavudlar cebren ve kahren silahları ellerinden alınmış ve evlad ve iyalları huzurunda sopalarla darb ve karı ve kızları üzerlerinden silah aramak bahanesiyle uryan bir hale konmuş ve gelinlik kızların cehazları sokak ortalarına dökülerek silah aranmış velhasıl tecavüz edilmedik hiçbir mukaddesat bırakılmamıştı". Bkz. Ahmet Hamdi, a.g.e., s.17.

⁵³⁹Ahmet Hamdi, a.g.e., s.20.

⁵⁴⁰Y.a.g.e., s.17.

⁵⁴¹Hasan Basri, a.g.e., s.21.

⁵⁴²Y.a.g.e., s.21.

Hakkı Paşa Kabinesi'nin Malisörlere yönelik askeri hareketi sonucu bunların eski düşmanları Karadağlılara sığınması Balkanlarda dengeleri değiştirmişti. Kabinenin Malisörlerin silahlarını almak istemesi ve sonra 2 Ağustos 1911'de çeşitli ayrıcalıklar vermesi muhaliflerin diğer bir eleştiri noktasını oluşturmuştu. Hükümet, "Malisörlerin silahlarını iade ve istedikleri bazı şeylere müsaade etmiş ise de bu muamele Arnavutları me'yûs ve igzâb etmekten başka bir" şeye yaramamıştı⁵⁴³.

Bu nedenle hükümetin Arnavutluk politikası 18 Aralık 1911'de meclis gündemine tekrar taşınmıştır. Draç Mebusu Esat Bey, Dahiliye Nazırı Celâl Bey hakkında bir soru önergesi vermişti. Önergesinde hükümetin, "bir kısım ahalinin eslihasını toplayıp, diğer bir kısma silah tevzi etmesi esbabının anlaşılammış ve malisörlerle teati olunan mukavelat ve onlara verilen müsaadatin" ne anlama geldiğini sormuştur⁵⁴⁴.

Bununla yetinmeyen Draç mebusu Esat Bey ve bir grup Arnavut mebus, aynı gün Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında da bir soru önergesini meclis başkanlığına sunmuşlardır⁵⁴⁵. Önerge, Harbiye Nezareti'nin İşkodra askeri harekâtından öncesindeki ve sonrasındaki uygulamalarını gündeme getirmişti. Kısaca şu noktalara vurgu yapılmıştır:

1. Eski İşkodra valisi ve komutanı Bedri Paşa'nın Malisör isyanından önce ek kuvvet istemesine rağmen gönderilmemesi,
2. İki kez ilan edilen idâre-i örfiye sırasında hükümete "sadık yerlilerin" tahkikat bile yapılmadan hapsedilip dövülmesi,
3. Hükümetin ev yakılmaması hakkındaki kararına rağmen Harbiye Nezareti'ndeki idâre-i örfiye Heyeti'nin ev yakması için Bedri Paşa'yı sıkıştırması,
4. Mahmut Şevket Paşa'nın bu heyet hakkında yasal işlem yapmaması ve hatta bu heyetin kararlarını uygulamayan Bedri Paşa'yı adeta sorguya çekmesi,

⁵⁴³ Seyhülislam Esbâk Cemalettin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyesi, s.21.

⁵⁴⁴ M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.2, s.222.

⁵⁴⁵ Y.a.g.e., s.224.

5. Siyasi açıdan önemli İşkodra Gölü'ne yalnızca bir vapur gönderilmesi⁵⁴⁶ ve İtalya'dan satış şartnamesine uymayan ve hiçbir işe yaramayan ikinci bir vapurun parasının peşin ödenerek satın alınması,
6. Trablusgarb Savaşı'ndan sonra İşkodra'da geçici olarak İdare-i Örfiye ilan edilmesi,
7. İşkodra vali ve komutanı Hasan Rıza Bey'in kentin en ileri gelen ulema ve eşrafı tarafından yasalara uygun olarak kurulan Ahali Kulübü'nün oniki üyesini tehdit etmesi⁵⁴⁷.

Önerge sahipleri, Harbiye Nezareti'nin zaafının ve keyfi hareketlerinin nedenleri üzerinde durmuşlardı. Meclis üyeleri önergeyi 23 Aralık 1911'de ele alınmasını kararlaştırmışlardı⁵⁴⁸.

Muhalif basın olayın üzerine büyük bir heyecanla gitmişti. Önergenin görüşüleceği gün "Mahmut Şevket Paşa'dan vuku' bulacak izahat kafi görülmediği takdirde kendisine adem-i itimad re'yi verilecektir. İttihat ve Terakki Fırkasına mensup bazı mebuslar dahi adem-i itimad vereceklerinden müşârün-ileyh Paşa'nın istifası'nın kesin olacağını dile getirmişlerdir⁵⁴⁹.

Mahmut Şevket Paşa, meclise önergenin görüşüleceği 23 Aralık günü müsteşarı Fuat Paşa aracılığıyla haber göndererek, yöneltilen sorulara sağlıklı yanıt verebilmek için zamana ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Böylece yerel yöneticilerden bilgi alabileceğini ve gerekli dosyalara bakabileceğini açıklamıştır⁵⁵⁰. Önergenin erteleme isteği muhalif mebuslar üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Priştine Mebusu Hasan Tahsin Bey, ertelemenin yurdun çıkarlarına ters ve ülkeye ihanet olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Mahmut Şevket Paşa'nın "mesuliyet kanununun cari olmadığını" bildiği

⁵⁴⁶İşkodra askeri harekâtında görev alan Kazım Karabekir, askeri açıdan uygun bir istimbütün bulunmadığından şikayet etmişti. Bkz. Faruk Özerengin Özel Arşivi, Kazım Karabekir Belgeleri/Arnavutluk Dosyası, No: 17.

⁵⁴⁷M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.2, s.223.

⁵⁴⁸Y.a.g.e., s.224.

⁵⁴⁹Takdirat, 7 Kanun-ı evvel 1327, No: 154.

⁵⁵⁰M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.2, s.264-265.

için böyle davrandığını dile getirmiştir⁵⁵¹. Prizren Mebusu Yahya Bey de konunun divan-ı aliye gidecek bir sorun olduğunu açıklayarak tepkisini ortaya koymuştu⁵⁵². Bunlara rağmen İttihatçı mebuslar, önergenin görüşülmesini 30 Aralık 1911'e aktararak meclisteki gerginliğe son vermişlerdir. Ama Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik sert eleştiriler gazete sütunlarına taşınarak devam ettirilmiştir. 24 Aralık günü Şam Mebusu Şefik el-Müeyyet ve Kerek Mebusu Tevfik Bey, Takdirat gazetesinde Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik açık bir mektup yayınlarak kendilerinin de Kerek ve Horan olayları nedeniyle "istihzah" vereceklerini yazmışlar⁵⁵³ ve Arnavutluk önergesinde olduğu gibi, bir ertelemenin yaşanmaması için hazırlıkların şimdiden yapılmasını tehdikkâr bir üslupla dile getirmişlerdir⁵⁵⁴. Priştine mebusu Hasan Bey, aynı gazeteye yazdığı makalede önergenin amacının, "Osmanlılığın kalbgâhı hükmünde (olan) Arnavutluk'da İdâre-i memleket noktasından mühlik bir hastalığın hükmünü icra edegelmekte olduğunu anlatmak, bu vesile ile kuvve-i icraiye ve aynı zamanda milleti birçok hakikatlerden haberdar etmek" olduğunu yazmıştır. Bu "istihzah neticesi olarak başta Mahmut Şevket Paşa olduğu halde birçok zevatın Divan-ı Aliye gönderilmelerinin" kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştü⁵⁵⁵. Oysa Harbiye Nazırının ve onun işbirlikçilerinin meşru ve meşru olmayan yollara başvurarak, önergenin Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin tartışılacağı güne erteletmelerinin bunu engellediğini söylemiştir⁵⁵⁶.

Lütfi Fikri Bey de, önergenin gündeme alınmamasını muhalefetin siyasi açıdan zayıflığına bağlamıştır. İ.T.'nin tüm noktalara egemen olduğunu, meclisteki çoğunluğun kendilerinde olsa bile bu etki nedeniyle siyasi rakiplerinin meşruti sisteme istedikleri gibi darbe vurabildiklerini söylemiştir⁵⁵⁷.

⁵⁵¹Y.a.g.e., s.264-265.

⁵⁵²Y.a.g.e., s.265.

⁵⁵³Takdirat, 11 Kanun-ı evvel 1327, No: 158.

⁵⁵⁴Y.a.g.g.

⁵⁵⁵Takdirat, 15 Kanun-ı evvel 1327, No: 162.

⁵⁵⁶Y.a.g.g.

⁵⁵⁷Lütfi Fikri, "Artık Tarihin Lanetine Terk Ediyoruz!", Takdirat, 15 Kanun-ı evvel 1327, No: 162. Lütfi Fikri, siyasi durumlarını şöyle ifade etmişti; "Evet, itiraf edilmeğe hırs-ı hükümetle gözleri dönen şu birkaç kişiye karşı tamamen aciz ve me'yûs bir haldeyiz. Anın için kendilerini tarihin lanetine, ebedi lanetine terk etmekten başka elimizde maa-t-teessüf teşfiye-i sadra hadım hiçbir şeyimiz yok! Aciziz." Bkz. Y.a.g.g.

Nitekim Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesi tartışmaları sonucu Mahmut Şevket Paşa'nın Divan-ı Aliye gitmesine yol açacak önerge ele alınmamıştır. Böylece önergenin siyasal yaptırımını sözkonusu olmamıştır⁵⁵⁸.

Muhalefet, Arnavutluk Sorunu'nda gelişmelere 1912 seçimlerinden sonra yön vermeye başlamıştı. İttihatçıların baskısı sonucu Meclis-i Mebusan'a giremeyen muhalifler, özellikle Arnavutlar⁵⁵⁹ meşru olmayan yollara sapsmışlardı. Priştine Mebusu Hasan⁵⁶⁰ ve Debre Mebusu Hasan Basri Beyler gibi seçilemeyen Arnavut mebuslar, 1912 bahar aylarında yavaş yavaş filizlenen isyanın önderleri olmuşlardır⁵⁶¹.

İstanbul'da Arnavut olmayan politika ve basın çevresi de isyanı teşvik eden bir tutum içine girmiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Arnavut Başkım Kulüpleri işbirliğine gitmişlerdir⁵⁶². Bu partinin bazı üyeleri, “siyasi hasımlarını mağlup etmek için ta Arnavutluk'dan bir darbe-i hükümet ihzarına” çalışmışlardır⁵⁶³. Hatta Rıza Nur, Sinop'ta sürgün bulunan Yakovalı Rıza Bey'le Arnavutluk'ta hükümeti devirebilecek bir isyanın yapılması için kendisiyle “besâlaşmış”tı⁵⁶⁴. Diğer bazı Arnavut ileri gelenleriyle de haberleşerek çıkartılacak isyanın etki alanını genişletmeye çalışmıştı. Muhaliflerin Arnavutluk'ta kullanılmak üzere Prens Sabahattin'den para yardımı aldıkları da söylenmişti⁵⁶⁵.

⁵⁵⁸Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilme çabası sonucunda önergenin ele alınmaması hakkında bkz. Hasan Basri, a.g.e., s.59-60.

⁵⁵⁹Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, a.g.e., s.32-33.

⁵⁶⁰Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.541.

⁵⁶¹Hasan Basri, a.g.e., s.105 vd.

⁵⁶²Süleyman Nazif, a.g.e., s.14.

⁵⁶³Hüseyin Kazım, Arnavudlar Ne Yaptılar?, İstanbul: 1330, s.5, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey, Arnavut isyanı liderlerinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile resmen ilişkisinin olmadığını ileri sürmektedir. İsyancı liderler özel bir heyet göndererek ilişki kurmaya çalışmışlarsa da partinin idare heyeti Arnavutluk hareketini bir “isyan hareketi” olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle ilişki kurulmamıştır. Bunu parti başkanı Fuat Paşa ile Lütüfik Bey sağlamışlardı. Bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, a.g.e., s.34-35.

⁵⁶⁴Rıza Nur, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu?, Nasıl Öldü?, İstanbul: 1335, s.36.

⁵⁶⁵Y.a.g.e., s.36.

İstanbul basınının ünlü simaları Ali Kemal, Abdullah Zühtü, Lütfi Fikri ve Refi' Cevat Beyler gibi kişiler de kalemleriyle İ.T.'yi iktidardan uzaklaştırmak için isyana dolaylı bir şekilde destek vermişlerdi⁵⁶⁶.

Lütfi Fikri Bey, ayaklanma genelleştiği sırada yazılarıyla buna alkış tutmuştu. Gelişen olayların kendi siyasal tercihlerine hizmet edeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle, Arnavutluk'ta ihtiyarlarla gençlerin, eski vatanla yeni vatan taraftarlarının çarpıştığını söylüyordu⁵⁶⁷. Ayrıca hükümetin 20. yüzyılın gereği olarak "tedip" politikasından vazgeçerek Arnavutlarla uzlaşmasını ve adem-i merkezîyet ilkelerini uygulamasını istiyordu⁵⁶⁸. Bu yönde devletin atacağı ilk adımın da dış düşmanlara karşı yüksek faizli borç paralarla satın aldığı tüfekleri, topları kendi vatandaşlarına yöneltmekten vazgeçmesi olmalıydı⁵⁶⁹. Aksi takdirde "o fişenklerin, topların husule getireceği zulmet-i matem -iki taraf da Osmanlı olduğu için- yine bu bedbaht vatanın üzerine çöküp kalacağını" dile getiriyordu⁵⁷⁰.

Sait Paşa'nın istifasından sonra kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti döneminde muhalifler seslerini daha da yükseltmişlerdir. Hüseyin Cahit bu durumu, "kimi Arnavudluk isyanını meşru addediyor, kimisi Arnavudluk'da tahrîkât-ı hariciyenin vücudunu farz etmeği bir hakaret telâki eyliyor, kimisi de nasihat tariki ihtiyar edilmeden şiddet ve te'dib mesleği tutulmasını beğenmiyordu" diye yazmıştır⁵⁷¹. Muhalifler, Arnavutların İ.T.'nin şiddet politikalarına karşı kendi "hukuk-ı meşrualarını" korumak için ayaklandıklarını çok yaygın bir şekilde dile getirmişlerdir⁵⁷².

⁵⁶⁶Hüseyin Kazım, Arnavutlar Ne Yaptılar?, s.5.

⁵⁶⁷Lütfi Fikri, "Arnavudluk İğtişası", İfham, 22 Mayıs 1328, No: 264-80.

⁵⁶⁸Lütfi Fikri, "Rumeli Vekayinden: Arnavudluk Meselesi-Manastır Meselesi", İfham, 19 Haziran 1328, No: 292-108.

⁵⁶⁹Y.a.g.g.

⁵⁷⁰Y.a.g.g.

⁵⁷¹Hüseyin Cahit, "Arnavudluk Meselesi-1", Tanin, 13 Ağustos 1328, No: 1423.

⁵⁷²Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve İttihad ve Terâkki-1 Kan Dökülmesi", Hak, 3/4 Eylül 1328, No: 1442-150.

İ.T.'nin iktidardan uzaklaşması sonucu muhalifler yıllardan beri arzuladıkları ilkeleri yürürlüğe koymak istemişlerdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti de Arnavutlar'a geniş bir imtiyaz tanınmasına karşın sorunu çözememiştir.

3. Cemiyet-i Hafiye Olayı

a. Cemiyet-i Hafiye'nin Ortaya Çıkartılması

İ.T., “31 Mart” Olayından sonra muhalif hareketleri tasfiye etmesine karşın tümüyle ortadan kaldıramamıştı. Muhalefet, Mahmut Şevket Paşa'nın yönlendirdiği idâre-i örfiye rejimi altında çıkarttığı gazetelerle, risalelerle kurduğu çeşitli cemiyet ve partilerle varlığını sürdürebilmiştir⁵⁷³. Özellikle Divan-ı Harb-i Örfilerde ceza alanların yakınları ile tensikat sonucu işten atılanların hoşnutsuzlukları bu muhalefet hareketini beslemişti. Nitekim İstanbul Polis Müdürlüğü'nün 9 Kasım 1909'da Dahiliye Nezareti'ne hazırladığı bir raporda, kentte her türlü “fenalık” için şartların uygun olduğunu belirtmişti⁵⁷⁴. Hatta, müdürlük, Ocak 1910'da İstanbul'da siyasal nitelikli bir ihtilal meydana geleceğini ve bunun için “mağdurin” ya da “müceddidîn” adlı bir cemiyetin kurulduğunu haber aldıklarını açıklamıştı⁵⁷⁵. Bunun üzerine, Mahmut Şevket Paşa hükümete baskı yaparak tensikat sonucu açığa çıkarılmış ve şüpheli görülen bazı kişilerin taşra kentlerine sürgün edilmesini istemiştir⁵⁷⁶.

Mahmut Şevket Paşa'nın, potansiyel muhalifleri sindirmeye yönelik bu girişimi, siyasal muhalefetin ortaya çıkışını engelleyememiştir. İ.T. ile yolları ayrıldığı için⁵⁷⁷ muhalefetini Paris'te sürdüren Şerif Paşa, siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla çalışmalarını sürdürüyordu. İ.T.'ye karşı bir muhalefet cephesi kurmak için

⁵⁷³Tarık Zafer Tunaya, “Muhalefetin Teşekkülü”, Vatan, 6 Eylül 1950.

⁵⁷⁴B.O.A., DH. M.U.İ., 17-4/7-5.

⁵⁷⁵Y.a.g.b.

⁵⁷⁶B.O.A., DH. M.U.İ., 17-4/7-6.

⁵⁷⁷Şerif Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra İ.T.C.'nin pangalaltı şubesinin başkanlığına getirilmişti. Cemiyetten Londra Büyükelçiliği'ne ya da ordular süvari müfettişliğine getirilmesini istemişti. Bunlar kabul edilmeyince şube başkanlığından ayrılarak, İ.T.'ye cephe almıştır.Bkz. Şura-yı Ümmet, 5 Teşrin-i Sani 1325, No: 195.

muhafiflerle temasa geçmişti⁵⁷⁸. Bu çalışmaları sonucunda 1909 yılının sonlarında Paris'te "İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası" adlı bir parti kurmuştu⁵⁷⁹.

Partinin ideolojisini kitlelere ulaştırmak için ise Türkçe ve Fransızca olarak Meşrutiyet (Mecheroutiette) gazetesini çıkarmıştı⁵⁸⁰. Şerif Paşa, yurt dışında kurduğu İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın ülke içinde teşkilatını oluşturmak için İstanbul ve taşrada bazı kişilerle ilişkiye geçmiştir.

Genellikle kadro haricine çıkarılmış kişiler, bu siyasal örgütün ana kaynağını oluşturmuştu⁵⁸¹. Bu kişileri harekete kazandırmak için Şerif Paşa'nın eşi Prenses Emine Hanım, İstanbul'da Rüsûmat dairesinde tensikat sonucu işinden olmuş Kemal Bey adında biriyle görüşmüştü⁵⁸². Kemal Bey, cemiyetin İstanbul merkezini oluşturmakla görevlendirilmişti⁵⁸³. Bu andan itibaren İstanbul'daki muhafifler ve diğer kadro harici kişilerle bağlantı kurarak örgüte kazandırmaya çalışmıştı⁵⁸⁴. Hafız Sami, Hamdi, Süleyman Sırrı⁵⁸⁵, Dr.Mustafa Münir, Nafia Katiplerinden Asım, Emin ve Matbaacı Enver Efendi gibi kişilerle, "Talat'ın Dükkanı'nda" veya Kadıköy Kuş Dili Çayırı'nda biraraya gelmeye başlamışlardır⁵⁸⁶. Bunlar kendi aralarında görüşerek örgütlenme sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.

Cemiyetin örgütlenmesi İ.T.'nin yapılanması örnek alınarak yapılmıştı. Hücre sistemi esas alınmıştı. Hükümete karşı hoşnutsuzlukları sabit olan kişiler, "tahlif" edilerek üyeliğe kabul edilmiş ve kendilerine numara verilmişti. Her şube; başkan, katip, tahsildar ve üyeler ile bir fedaiden oluşmuştu⁵⁸⁷. İstanbul'da Cemiyetin

⁵⁷⁸Şerif Paşa ile Mevlânzade Rifat'ın ortaklaşa "serbesti" gazetesi çıkarma girişimi için bkz. Şerif Paşa, a.g.e., s.29-36.

⁵⁷⁹Partinin programı için bkz. Y.a.g.e., s.57-62; Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.229-233.

⁵⁸⁰Y.a.g.e., s.224. Meşrutiyet Gazetesi, 15 Ekim 1909'dan itibaren aylık olarak yayınlanmıştır. Bkz. Taner Timur, "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", Tarih ve Toplum, C.12, S. 72, (Aralık 1989), s.17.

⁵⁸¹Tanin, 26 Haziran 1326, No: 666.

⁵⁸²B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 10 Zilkade 1328.

⁵⁸³Y.a.g.b.: Tanin, 6 Temmuz 1326, No: 676.

⁵⁸⁴Tanin, 26 Haziran 1326, No: 666.

⁵⁸⁵Kemal Bey'in aracılığıyla örgüte girişi için bkz. Süleyman Sırrı, Bekirağa Bölüğünde Neler Gördüm, (Çev: Günvar Otmanbölük), İstanbul: 1993, s.5.

⁵⁸⁶B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 10 Zilkade 1328.

⁵⁸⁷Y.a.g.b.: Tanin, 6 Temmuz 1326, No: 676.

görüşlerini yaymak ve yeni taraftarlar bulabilmek için gizli olarak Meşrutiyet gazetesi dağıtılıyordu⁵⁸⁸. Cemiyet, taşra vilayetlerinde de şubeler kurmak için büyük bir çaba sarfediyordu. Özellikle İstanbul'a yakın olan Bursa kentine daha fazla önem verilmişti⁵⁸⁹. Bunun yanında Sivas⁵⁹⁰, Preşova⁵⁹¹, Şam, Samsun⁵⁹², Selanik ve diğer Rumeli kentlerinde de kendine yandaş bulabilmiştir⁵⁹³.

Şerif Paşa, Arnavutların desteğini sağlamak için Paris'ten bölgeye beyannameler göndermiştir. Arnavutlarla askerlerin birbirleriyle çatışmalarını ve hükümete karşı muhalefet etmelerini söylemiştir⁵⁹⁴. Cemiyet, hükümete karşı her türlü aracı kullanmayı düşünmüştür. Bunun için Ramazan ayında hayat kadınlarını kullanarak halkın dinsel duygularını geleyana getirmeyi planlamıştır. Bu yolla, "şeriat isteriz" adı altında bir ayaklanma çıkartmayı tasarlamıştır.⁵⁹⁵

Böylece, tüm kitlelerin harekete geçirilmesiyle bazı nazırlara suikast düzenlenerek kabine düşürülecek⁵⁹⁶, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılacak ve kadro dışı kalan memurların tekrar görevlerine iade edilmesi sağlanacaktı⁵⁹⁷.

Cemiyet, İstanbul ve taşrada kök salmadan, daha oluşum halinde iken ortaya çıkartılmıştır⁵⁹⁸. Hafız Sami ve Asım Efendiler, 1910 yılının haziran ayının sonlarında Galata'daki Fransız Postahanesi'nden ülkeye girişi yasaklanmış olan yüz elli kadar Meşrutiyet gazetesi ile bazı mektupları aldıkları sırada yakalanmışlardır⁵⁹⁹. Bu kişiler, Mahmut Şevket Paşa'ya bağlı olarak çalışan Divan-ı Harb-i Örfi'deki sorgulamaları

⁵⁸⁸B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-2.

⁵⁸⁹Tanin, 9 Temmuz 1326, No: 679.

⁵⁹⁰Tanin, 10 Temmuz 1326, No: 680.

⁵⁹¹Tanin, 4 Temmuz 1326, No: 674.

⁵⁹²Tanin, 13 Temmuz 1326, No: 682.

⁵⁹³B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-10; 12-2.

⁵⁹⁴B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 10 Zilkâde 1328.

⁵⁹⁵Tanin, 8 Temmuz 1326, No: 678.

⁵⁹⁶Nazırlardan; Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Dahiliye Nazırı Talat ve Adliye Nazırı Necmeddin Beylerin öldürülmesi kararlaştırılmıştı. Yeni Gazete'den naklen bkz. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiyeye (Gizli Örgüt). (Haz: Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul: 1995, s.141.

⁵⁹⁷B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 10 Zilkâde 1328; Tanin, 7 Temmuz 1326, No: 677.

⁵⁹⁸B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-5-1.

⁵⁹⁹B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-2. Konuyla ilgili ilk haber 26 Haziran 1910'da Tercüman-ı Hakikat gazetesinde çıkmıştı. Bkz. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiyeye, s.27.

sırasında Şerif Paşa tarafından oluşturulan gizli bir cemiyete üye olduklarını itiraf etmişlerdi⁶⁰⁰. Divan-ı Harb-i Örfi, itiraflar doğrultusunda yaptığı soruşturma sonucu cemiyetle ilgili birçok kişiyi tutuklamıştı. Böylece Cemiyet'in kadroları etkin bir eylem gerçekleştiremeden ele geçirilmiştir.

b. Sanıkların Yakalanması ve Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması

Soruşturmanın derinleştirilmesi sırasında İstanbul ve taşrada cemiyetin birçok üyesi tutuklanmıştır. 14 Temmuz 1910'da tutuklananların sayısı otuz altı kişiyi bulmuştu⁶⁰¹. Divan-ı Harb-i Örfi, tutukluların sorgulamalarının yapılması ve gerekli kanıtların toplanması için yeni bir tahkik heyeti oluşturmuştu. Beyoğlu Polis Müdürü Kemal Bey'in başkanlığında oluşturulan heyette; Harbiye Nezareti'nden iki subay, Adliye ve Bahriye Nezaretlerinden birer memur yer almıştı⁶⁰².

Tahkik Heyeti, sanıkların verdiği bilgiler ışığında Cemiyetin İstanbul'daki iki önemli kolunu ortaya çıkarmıştı⁶⁰³. Doktor Mustafa Münir'in itirafları sonucunda Sinop Mebusu Rıza Nur'un da bu örgütün içinde olduğu anlaşılmıştı. Tahkik Heyeti'ne göre, Rıza Nur, son iki aydan beri çeşitli "fesad tertipleri"nin içinde yer almıştı⁶⁰⁴. En son olarak da Cemiyet-i Hafiyeye'nin İstanbul Şubesi kurucularından Kemal Bey'in, 19/91 numaralı Doktor Mustafa Münir'i bir kartvizitle kendisine göndermesi olmuştu⁶⁰⁵. Bu bilgiler ışığında Rıza Nur, Meclis-i Mebusan'ın tatil olduğu bir dönemde 18 Temmuz 1910'da tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğü'ne konmuştur⁶⁰⁶.

⁶⁰⁰Tanin, 26 Haziran 1326, No: 666.

⁶⁰¹Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiyeye, s.38. İzmir'e kaçan Yıldız Telgrafhanesi Başmüdürü Mehmet Arif Beyzâde İrfan Bey ve Dava Vekili Hacı Hilmi Efendi'nin tutuklanması için bkz. Tanin, 10 Temmuz 1326, No: 680.

⁶⁰²Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiyeye, s.38. Tahkik Heyeti'nin sorgulama biçimi için bkz. Y.a.g.e., s.66 vd.; Süleyman Sırrı, a.g.e., s.10 vd.; Hafız Kemal, Cemiyet-i Hafiyeye İşkenceleri Yahud Bir Sergüzeşt-i Hümin, (Haz: Muhammed Safi), İstanbul: 1993, s.12 vd.

⁶⁰³Tanin, 7 Temmuz 1326, No: 677.

⁶⁰⁴Y.a.g.g.

⁶⁰⁵Y.a.g.g.

⁶⁰⁶Y.a.g.g.; Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiyeye, s.55.

Rıza Nur'un yönlendirdiği koldan başka miralaylıkta kadro haricine çıkarılmış Mustafa Natık'ın da⁶⁰⁷ içinde yer aldığı bir başka şube bulunmuştur⁶⁰⁸. Bu şubenin elemanları da yakalanarak birbirleriyle yüzleştirilmişti⁶⁰⁹. Tahkik Heyeti, Cemiyetin ortaya çıkartılmasından kısa bir süre önce Paris'e giden Kemal Bey'in dışında İstanbul ve taşradaki tüm üyelerini elde etmiştir. Bunun üzerine Şerif Paşa, cemiyetin halâ ayakta olduğunu göstermek için İstanbul ve taşradaki Fransız Postahanelerine açık telgraflar göndererek hükümeti ürkütmeye çalışmıştır⁶¹⁰. Fakat kitlelerde herhangi bir hareketlenme görülmemiştir.

Cemiyet üyelerinin yakalanmasından sonra sorgulamalara geçilmiştir. Başta Rıza Nur olmak üzere birçok kişi iddiaları reddetmiştir⁶¹¹. İfadelerin işkence altında alındığı ileri sürülmüştü⁶¹².

Divan-ı Harb-i Örfi⁶¹³, Tahkik Heyeti'nin elde ettiği bilgiler ışığında yargılamaları yapmıştır. Yargılaması en son yapılan Rıza Nur, cemiyetle olan bağlantısını ve kendisine Doktor Mustafa Münir tarafından kart getirildiği iddiasını kabul etmemiştir⁶¹⁴.

Mahkeme heyeti, yargılamalar sonucunda sanıkların bir ihtilalle hükümetin devrilmesini, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasını ve bazı nazırların öldürülmesini planladıklarını ortaya çıkarmıştır⁶¹⁵. Bu suçu işleyen on dokuz tutuklu hakkında çeşitli cezalar vermiştir. Yirmi altısını da serbest bırakmıştır. Şerif Paşa ve Kemal Bey, cemiyetin kurucuları olduğundan müebbeden kalabentliğe mahkum edilmişlerdir⁶¹⁶. Hafız Sami, Hamdi ve Doktor Mustafa Münir Efendiler on beşer yıl kalabentlik, Asım

⁶⁰⁷Mustafa Natık'ın rütbesi Miralayıktan Miralaylığa indirilmiştir.Bkz. Tanin, 6 Temmuz 1326, No: 676.

⁶⁰⁸Y.a.g.g.; Tanin, 7 Temmuz 1326, No: 677.

⁶⁰⁹Tanin, 7 Temmuz 1326, No: 677.

⁶¹⁰B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-9-2. Selanik'e gönderilen telgraf için bkz.B.O.A., DH. M.U.İ., 113/66-10.

⁶¹¹Rıza Nur, Cemiyet-i Hafıye, s.66; Süleyman Sırrı, a.g.e., s.10-11; Hafız Kemal, a.g.e., s.12 vd.

⁶¹²Rıza Nur, Cemiyet-i Hafıye, s.400 vd.; Hafız Kemal, a.g.e., s.14 vd.; Süleyman Sırrı, a.g.e., s.12 vd.

⁶¹³Birinci Fırka Komutanı Erkan-ı Harb Miralivası Yusuf Kenan Paşa başkanlığında toplanmıştır. Diğer üyeler için bkz. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafıye, s.185.

⁶¹⁴Y.a.g.e., s.186 vd.

⁶¹⁵Divan-ı Harb-i Örfi'nin mazbatası için bkz. B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 10 Zilkâde 1328.

⁶¹⁶Y.a.g.b., Şerif Paşa'nın mahkumiyetleri değerlendirmesi için bkz. Şerif Paşa, a.g.e., s.42-43.

ve Vasfi Efendiler onar yıl kalabentlik, Talat ve Matbaacı Enor Efendiler ise altışar yıl kalebentlik cezalarına çarptırılmışlardır⁶¹⁷. Diğer hükümlüler de çeşitli kalebentlik ve sürgünle cezalandırılmışlardır⁶¹⁸. Tutuklular içinde en popüler olan Rıza Nur ve Mustafa Natık Bey de kanıt yetersizliğinden beraat etmişlerdir⁶¹⁹.

Cemiyet-i Hafiye sanıklarının sorgulanması ve yargılanması yerli ve yabancı basın tarafından günü gününe izlenmişti⁶²⁰. Hükümetin büyük bir ihtilal cemiyeti ile karşı karşıya olduğu sanısını vermişlerdir⁶²¹. Mahmut Şevket Paşa ve hükümet ise, Cemiyet-i Hafiye'yi bahane ederek İstanbul ve taşrada bulunan muhalifleri sindirmeye çalışmıştır⁶²². Kamuoyunu da yönlendirmişlerdir⁶²³.

Cemiyet-i Hafiye davası 8 Kasım 1910'da hukuken bitmesine karşın siyasal olarak sona ermemiştir. Bir parlamenterin tutuklanması, muhalefetin tasfiye edilmek istenmesi ve tutuklulara yapılan işkenceler, Meclis-i Mebusan gündemine taşınarak tartışılmasına devam edilmiştir.

c. Meclis-i Mebusan'daki Yankılar

Divan-ı Harb-i Örfi'nin Cemiyet-i Hafiye yargılamaları sırasındaki "hukuk dışı" uygulamaları muhalefet tarafından çok eleştirilmişti. "Türkiye Napolyonu" Mahmut Şevket Paşa'nın Cemiyet-i Hafiye üyesi suçlamasıyla birçok "mücahidi" Bekir Ağa zindanlarında türlü işkencelere tabi tuttuğu ileri sürülmüştür⁶²⁴. Özellikle Sinop Mebusu Rıza Nur'un hiçbir geçerli kanıt olmaksızın suçlanması ve dört ay boyunca cezaevinde tutulması Meclis'teki muhalifleri ayağa kaldırmıştı. Bu tutuklama, hukuki ve siyasal açıdan Meclis-i Mebusan'da tüm ayrıntılarıyla tartışılmıştır.

⁶¹⁷Y.a.g.b.

⁶¹⁸Y.a.g.b.

⁶¹⁹Y.a.g.b.

⁶²⁰Rıza Nur, basının çok kötü bir sınav verdiğini söylemektedir. Bkz. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye, s.456 vd.

⁶²¹Yirmi mebusan cemiyetin içinde olduğu ileri sürülmüştü. Neue Frèi Presse gazetesinden naklen, Tanin, 5 Temmuz 1326, No: 675.

⁶²²Cemiyet-i Hafiye ile ilgili olduğu düşünülen üçyüz kişi tutuklanmıştır. Bkz. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye, s.34.

⁶²³Dahiliye Nezareti'nin vilayetlere gönderdiği telgraf için bkz. B.O.A., DH.M.U.İ., 113/66-7-2. Telgrafın özeti için bkz. Tanin, 15 Temmuz 1326, No: 684.

⁶²⁴M.D., İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Matem, Dersaadet:1328, s.9.

Meclis'teki muhalifler, Rıza Nur'un tutuklanmasını ilk olarak 3 Aralık 1910'da Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın hükümet icraatları hakkında yaptığı açıklama sırasında gündeme getirmişlerdir⁶²⁵. Bu konuda tartışmayı başlatan Rıza Tevfik Bey, Rıza Nur'un hükümetin "zulüm-ü udvân" politikası sonucu tutuklanmış olduğunu öne sürmüştür. Ve buna bağlı olarak dört ay boyunca hiçbir kanıt olmaksızın her türlü kişisel özgürlüklerden mahrum bir şekilde Türkiye'nin "Bastil"i Bekir Ağa Bölüğü'nde alıkonulduğunu söylemiştir⁶²⁶. Ayrıca bu tutuklamanın hükümetin partizanlığının, Kanun-ı Esasi'yi tanımazlığının ve meşruti ilkeleri hiçe saymanın son örneği olduğunu ifade etmiştir⁶²⁷.

Muhalif diğer mebuslar da söz sırası kendilerine geldikçe, Mahmut Şevket Paşa'nın başında bulunduğu İdâre-i Örfiyenin istibdatçı yöntemlerle özgürlükleri yok ettiğini ve hukuka uymadığını dile getirmişlerdir⁶²⁸. Lütfi Fikri Bey ise, bir mebusun hangi hallerde, nasıl tutuklanacağını Kanun-ı Esasi'nin 48. ve 79. maddelerinde belirtildiğini ifade ederek Rıza Nur'un davasında buna uyulmadığının altını çizmiştir⁶²⁹.

Muhaliflerin Rıza Nur'un tutuklanması konusunda Mahmut Şevket Paşa ve hükümetle hesaplaşmaları bununla sınırlı kalmamıştı. Zira konuya kişisel özgürlüklerin kullanılması ve meşruti ilkelerin bir bütün olarak uygulanması penceresinden bakmışlardır. Meclisin denetim işlevini harekete geçirerek sorumluların ortaya çıkartılmasını istemişlerdir. Nitekim 24 Aralık 1910'da Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail Hakkı ve Şefik el-Müeyyet gibi muhalifler, iddiaların meclis tarafından araştırılması için Meclis Başkanlığı'na bir önerge vermişlerdir⁶³⁰. Önerge, Rıza Nur'un tutuklanmasının nedenleri ve bu tutuklanmada öne sürülen kanıtların meclis tarafından bilinmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Burada işkence iddialarının aydınlığa kavuşmasıyla yurttaşların ve özellikle mebusların geleceklerinden emin olabileceklerini

⁶²⁵ M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 3, C.1, s.286.

⁶²⁶ Y.a.g.e., s.286. "Bastil" tanımlamasının eleştirisi için bkz. Tanin, 21 Teşrin-i sani 1326, No: 808.

⁶²⁷ M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 3, C.1, s.286.

⁶²⁸ Şefik el-Müeyyet Bey'in konuşması için bkz. Y.a.g.e., s.337-340.

⁶²⁹ Y.a.g.e., s.399-400. Lütfi Fikri Bey, Rıza Nur'un çok kötü hapis hane koşullarında tutulduğunu belirterek Abdülhamit döneminde buraların daha insancıl olduğunu açıklamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.401.

⁶³⁰ Anket Parlamenter/Meclis araştırması isteği on altı muhalif mebus tarafından imzalanmıştı. Bkz. Y.a.g.e., s.588.

vurgulamışlardır. Bunun yapılmasıyla meşrutî sistemin üzerine sürülen lekenin temizlenebileceğini dile getirmişlerdir⁶³¹.

Önergede belirtilen noktalar ve meclis araştırması isteği, 31 Aralık 1910'da tartışılmaya başlanmıştır. Önerge sahiplerinden Lütfî Fikrî Bey, konuya hukuksal boyutuyla yaklaşarak, Cemiyet-i Hafîye sanıklarının karma bir heyet-i tahkikiye tarafından sorgulandığını belirtmiştir. Konunun bu haliyle Divan-ı Harb-i Örfî'nin dışında geliştiğini ve bu nedenle hükümetin sorumlu olduğunu açıklamıştır⁶³². Daha sonra Tahkik Heyeti'nin tutukluları sorgulama biçimini, yaptığı işkenceleri ve kullandığı aletleri ayrıntılı bir şekilde meclis kürsüsünden anlatmıştır⁶³³. Tüm bunların aydınlığa kavuşması için meclis araştırmasına gerek olduğunu savunmuştur⁶³⁴.

Rıza Tefvîk Bey de, yasal olarak oluşturulmayan Heyet-i Tahkikiyenin rejimi tehdit ettiğini söylemiştir. Bu unsurların ve anlayışların temizlenmesi ve ülkede sağlıklı bir yönetimin kurulması için meclis araştırmasına izin verilmesini istemiştir⁶³⁵.

Meclis'te söz alan muhaliflerin değindikleri ortak nokta işkence iddiası olmuştu. Bunlardan biri olan Gümülcineli İsmail Hakkı, işkencenin adeta kurumsallaştığını ifade etmiştir. Abdülhamit döneminde yapılan işkencenin tüm hızıyla meşrutiyet döneminde de sürdürüldüğünü ileri sürmüştür⁶³⁶. O da kişisel özgürlüklerin güvenceye alınması için meclis araştırmasının kaçınılmazlığı üzerinde durmuştur⁶³⁷.

Muhalif milletvekilleri, baskıların ortadan kaldırıldığı ve özgürlüklerin genişletildiği bir meşrutî sistem için meclis araştırmasını zorunlu görmüşler, hatta özgürlükçü bir rejimin sigortası olarak değerlendirmişlerdir⁶³⁸.

⁶³¹Y.a.g.e., s.588.

⁶³²Y.a.g.e., s.719-720. Lütfî Fikrî Bey, Divan-ı Harb-i Örfî Başkanı nezdinde yaptığı görüşmelerde, sanıkların sorgulamasının Divan-ı Harb-i Örfî'ye bağlı olunmaksızın yapıldığını öğrenmiştir. Bkz. Y.a.g.e., s.719.

⁶³³Y.a.g.e., s.720-723. Lütfî Fikrî Bey, işkencede kullanılan bir sopa, kamçı ve tutuklulardan sökülen tınakları meclis salonunda üyelere göstermiştir. Bkz. Y.a.g.e., s.723.

⁶³⁴Y.a.g.e., s.723.

⁶³⁵Y.a.g.e., s.726-728.

⁶³⁶Y.a.g.e., s.733. Demokrat Mustafa'nın işkence gördüğüne ilişkin bir doktor raporunu da okumuştur. Y.a.g.e., s.734.

⁶³⁷Y.a.g.e., s.731-733.

⁶³⁸Y.a.g.e., s.727.

Hükümete yakın milletvekillerinin büyük çoğunluğu meclis araştırmasının karşısında yer almışlardır. Saruhan Mebusu Ali Haydar Bey, konunun daha önce tartışıldığını ve mecliste siyasetten sona erdirildiğini belirtmiştir. Muhaliflerin bunu tekrar gündeme getirmesini hükümeti zayıf göstermeye yönelik bir manevra olarak değerlendirmiştir⁶³⁹. Rahmi Bey ise, işkence iddialarını ve ona ilişkin gösterilen aletleri kabul etmeyerek hükümetin bir meclis araştırmasına muhatap olamayacağını söylemiştir⁶⁴⁰. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, muhaliflere yönelik daha net bir tavır almıştır. Muhaliflerin meclis araştırması sonucu hükümeti düşürmek istediklerini vurgulamıştır. Hatta muhaliflerin bu yöntemle devleti zayıflatmayı amaçladıklarını ileri sürmüştür⁶⁴¹.

Görüşmelerden sonra yapılan oylamada meclis araştırması isteği, altmış dokuza karşı doksan beş oyla reddolunmuştur⁶⁴². Fakat tartışmalar, meclis kürsüsünde söz almayanlarca basın yoluyla sürdürülmüştür. İttihatçı Babanzade İsmail Hakkı, gazetede köşesinde ithamları dile getirenleri eşkiya çetesi olarak nitelendirip, bunların tek amaçlarının Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve örfi idareyi eleştirmek olduğunu belirtmiştir⁶⁴³. Hüseyin Cahit Bey ise, milletvekili ünvanı taşıyan bu kişilerin gerçek dışı iddialarıyla yalnız hükümeti değil, tüm ülkeyi lekelediğini yazmıştır⁶⁴⁴. Bu nedenle hükümetin, parlamentonun araştırma isteğini ret etmesine karşın, “memleketi bu kadar çirkin istinadlar altında bırakmamak ve hakikati meydana çıkarmak için kendiliğinden tahkikat icrasına” başlaması gerektiğini önermiştir⁶⁴⁵.

Muhaliflerin duygularına da Ayan’dan Noradongiyan Efendi tercüman olmuştur. Yeni Gazete’de yayınladığı bir yazıda; meclis araştırması yönteminin meşruti ülkelerde yıllardır uygulanmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle teklifin reddedilmesi sonucu ülkenin gerçek meşrutiyete doğru ilerlemesine engel olunduğunu ve hatta istibdatçı sisteme dönülmesine neden olduğunu belirtmiştir⁶⁴⁶.

⁶³⁹Y.a.g.e., s.728.

⁶⁴⁰Y.a.g.e., s.738-739.

⁶⁴¹Y.a.g.e., s.726-726.

⁶⁴²Y.a.g.e., s.745.

⁶⁴³Babanzade İsmail Hakkı, “Evvelki Günkü Müzakere”, Tanin, 20 Kanun-ı evvel 1326, No: 837.

⁶⁴⁴Hüseyin Cahit, “Tahkikat”, Tanin, 23 Kanun-ı evvel 1326, No: 840.

⁶⁴⁵Y.a.g.g., Tanin Gazetesi, Rıza Nur’un tutuklanması sırasında yasal sınırlar dışına çıkılmadığını göstermek için Fatih Komiser Sabıkı Cemal Bey’le bir röportaj yaparak tekzipte bulunmuştur. Bkz. Tanin, 23 Kanun-ı evvel 1326, no: 840.

⁶⁴⁶Yeni Gazete’den aktaran, Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye, s.364-366.

Cemiyet-i Hafiye Olayı muhaliflerin belleğinde önemli bir iz bırakmıştır. Olayı zaman zaman mecliste, basında ve yayınladıkları broşürlerde dile getirerek unutulmamasını sağlamışlardır. İ.T. ve hükümet ise, iddiaları red etmekle yetinmiştir. Bunu dile getirenleri ülkeye zarar vermekle suçlamışlardır. Herşeye karşın meclis araştırması isteğinin tartışılması siyasal kültüre katkıda bulunmuştur. Kanun-ı Esasi’de net bir şekilde belirtilmeyen bu kavramın gündeme getirilerek ısrarlı bir şekilde üzerinde durulması, gerçek bir meşruti düzenin ne olup olmadığına görülmesine yardımcı olmuştur.

4. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Tutuklanması Girişimi ve Meclis-i Mebusan’daki Yankıları

İ.T. “31 Mart”tan sonra İdâre-i Örfiye ortamından yararlanarak muhalefete karşı sert bir tutum izlemiştir. Muhalefetin daha özgür ve çoğulcu bir siyasal düzen talebelerini bastırmaya çalışmıştır. Meclis-i Mebusan içinde ve dışında muhaliflerin hareket alanlarını daraltmıştır. Ancak muhalifeti tümüyle ortadan kaldıramamıştır.

İ.T.’ye ve hükümete karşı gösterilen muhalefetin en “heyecanlı siması”, meclis kürsüsündeki konuşmalarıyla, gazetelerindeki eleştiri yüklü yazılarıyla tanınan Lütfi Fikri Bey olmuştur⁶⁴⁷. Meclis içinde ve dışında İ.T.’nin tekelci tutumuna karşı muhalefetin en güçlü sesi haline gelmişti⁶⁴⁸. O’nun özgürlüklerin genişletilmesi ve meşruti ilkelerin tümüyle yürürlüğe konulması yönündeki istekleri Divan-ı Harb-i Örfi’ce İdare-i Örfiye Kararnamesi’ne dayanılarak sakıncalı bulunmuştu. Bu yüzden Lütfi Fikri Bey’in değişik isimler altında çıkardığı gazeteler kapatılmıştı⁶⁴⁹. Son olarak Divan-ı Harb-i Örfi, 31 Ekim 1911’de aynı gerekçelerle Maşrık gazetesinin yayımına son vermiştir⁶⁵⁰. Lütfi Fikri Bey, ertesi gün idâre-i örfiye rejimine karşı çıkmak,

⁶⁴⁷“Muhalefet Tarihinin Heyecanlı Siması: Lütfi Fikri Bey” adlı yazı için bkz. Tarık Zafer Tunaya, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, İstanbul: 1988, s.187-194. Tüm siyasi yaşamında sürekli muhalif oluşu için bkz.Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü “Daima Muhalefet”, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul: 1991.

⁶⁴⁸Tunaya, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, s.188.

⁶⁴⁹Lütfi Fikri sırayla “Tanzimat, Zühre, Tanzimat, Matbuat, Merih, Tanzimat, Islahat, Maşrık, Zühre ve Tesisat” gazetelerini çıkarmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.189.

⁶⁵⁰M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.274.

tutuklanması halinde sorunun meclise taşınmasını sağlamak için daha önce yayını yasaklanmış olan Tanzimat gazetesini tekrar çıkarmaya başlamıştır⁶⁵¹. Ayrıca İstanbul Merkez Komutanlığı'na hitaben bir yazı kaleme alarak idare-i örfiyeyi siyasal ve hukuksal olarak tartışmıştır. Burada Divan-ı Harb-i Örfi'nin verdiği emirlerin, aldığı kararların yasal olmadığını, İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin üçüncü maddesi gereğince gazete kapatamayacağını ileri sürmüştür⁶⁵². Bunun üzerine, Divan-ı Harb-i Örfi, Lütfi Fikri Bey'in ifadesini almak üzere kendisini çağırmaya karar vermiştir⁶⁵³. Nitekim, Divan-ı Harb-i Örfi 4 Kasım 1911'de Lütfi Fikri Bey'in sorgulanmak üzere getirilmesi için bir subay ve polis görevlendirmiştir. Bunlar, aynı gün Lütfi Fikri Bey'i Ayatefanos'tan Sirkeci'ye kadar izleyerek kendisini Divan-ı Harb-i Örfi'ye götürmek için emir aldıklarını söylemişlerdir. Lütfi Fikri Bey, gitmemek için sürekli direnmiştir. Bunun üzerine subay, daha kesin bir emir almak üzere telefon etmeye gittiği bir sırada, Lütfi Fikri Bey Meclis-i Mebusan'a giderek oraya sığınmıştır⁶⁵⁴.

Bir mebusun tutuklanma girişimi Meclis'te hemen gündeme getirilmiştir. 4 Kasım 1911'de aralarında İttihatçıların da yer aldığı bir grup mebus, Lütfi Fikri Bey'in başına gelenleri "Kanun-ı Esasi'yi iptal ve hükûmeti tağyire doğru atılmış sarîh ve cüretkâr" bir adım olarak değerlendirip, meclis başkanlığına bir önerge vermişler⁶⁵⁵ ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı acilen bunun hesabını vermesi için meclise çağırılmışlardır⁶⁵⁶.

Mahmut Şevket Paşa, mebusların bu acil çağrısına 5 Kasım 1911'de bir yazıyla yanıt vermiştir. 8 Kasım Çarşamba günü ya kendisi ya da bir vekil göndererek konuya açıklık getireceğini bildirmiştir⁶⁵⁷. Bu haber Meclis'te tepkilere yol açmıştır. Mebuslar, sorunun meşruti düzenin geleceği ve mebusların meclise güvenlik içinde gelip

⁶⁵¹Y.a.g.e., s.300.

⁶⁵²Y.a.g.e., s.294.

⁶⁵³Y.a.g.e., s.295.

⁶⁵⁴Lütfi Fikri Bey, izlenmesini ve tutuklanma girişimini ayrıntılı bir şekilde Meclis'te anlatmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.288-289.

⁶⁵⁵Kırk meclis üyesi önergenin altına imza atmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.244. İ.T. Fırkası Reisi Seyit Bey'in Mutedil Hürriyetperveran Fırkası salonunda yaptığı görüşme için bkz. Zühre, 23 Teşrin-i evvel 1327, No: 111.

⁶⁵⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.261.

⁶⁵⁷Y.a.g.e., s.261.

gitmeleriyle bağlantılı olduğunu dile getirmişlerdir⁶⁵⁸. Rıza Nur, ortada meşrutiyete vurulan bir darbenin sözkonusu olduğunu söyleyerek Mahmut Şevket Paşa'nın mutlaka çağırılmasını istemiştir⁶⁵⁹. Bu konuda en sert eleştiri Rıza Tevfik Bey'den gelmişti. Harbiye Nazırı'nın İtalya ile savaşacağı yerde muhaliflerle uğraştığını ve istibdatçı bir rejime yönelmek istediğini söylemiştir: "Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri bizi elense etti; fakat ensemiz kalındır, onun için kımıldatamadı. Kımıldatabilseydi, katiiyen yapacaktı" demiştir. Rıza Tevfik, Mahmut Şevket Paşa'yı kastederek "içi saman dolu umacıdan korkmuyoruz" diyerek istibdatçı eğilimlere karşı direneceğini vurgulamıştır⁶⁶⁰.

İttihatçı mebuslar, eleştiriler karşısında suskun kalmışlardır. Nitekim Mahmut Şevket Paşa'nın talebinin reddedilmesi yönünde verilen önerge yüz otuz altı'ya karşılık otuz üç oyla kabul edilmemiştir⁶⁶¹. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, Meclis'e bir yazı daha göndererek belge toplamak ve hazırlık yapmak için Çarşamba gününe kadar kendisine izin verilmesini istemiştir⁶⁶². Ayrıca kendi adına kısa bir konuşma yapmak üzere Divan-ı Harb-i Örfi Başkanı İdris Paşa'yı da Meclis'e göndermiştir⁶⁶³. Meclis, Mahmut Şevket Paşa'nın Çarşamba günü açıklama yapma isteğini kabul etmiştir⁶⁶⁴.

Lütfi Fikri Bey'in tutuklanma girişimi, meclis-i Ayan'da da ele alınmıştır. Ayan Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa meclisi olağanüstü toplantıya çağırarak siyasi rakip olarak gördüğü Sait Paşa'yı zor duruma düşürmek ve kabinenin zaafından yararlanmak istemişti⁶⁶⁵. Ayan Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Damat Ferit Paşa, tutuklanma

⁶⁵⁸Debre Mebusu Hasan Basri'nin konuşması için bkz. Y.a.g.e., s.261.

⁶⁵⁹Y.a.g.e., s.263.

⁶⁶⁰Y.a.g.e., s.271. Benzer bir yorum da şöyle yapılmıştı: "Artık Lütfi Fikri Bey'i bile tevkif eden bir kuvvetin karşısında kim gürleyebilirdi? Lütfi Fikri Bey'in tevkifinden sonra artık herkes susacak, herkes ızdırab ve endişe içinde milletin atı-i mezalimine nekran olacaktır. Bundan sonra hiç kimse kuvve-i hakime ve mütegalibenin mukarret-ı keyfiyesine, irâdat-ı zalimesine itiraz edemeyecek, burada bir irâde-i tedhiş ve tahvîf te'sis edecektir." Bkz. Zühre, 23 Teşrin-i evvel 1327, No: 111.

⁶⁶¹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.273. Lütfi Fikri Bey, Meclis-i Mebusan'ın oylama ile çok iyi bir sınav verdiği inancındadır. Bkz. Lütfi Fikri, "Dünkü İstihzah", Nevrah, 25 Teşrin-i evvel 1327, No: 113.

⁶⁶²M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 4, C.1, s.274.

⁶⁶³Y.a.g.e., s.274.

⁶⁶⁴Y.a.g.e., s.275.

⁶⁶⁵Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, s.133.

girişiminin Meşrutiyeti zor duruma düşürdüğünü söylemiştir. Bu nedenle idare-i örfiyeyi tartışmaya açarak ya kaldırılmasını ya da sınırlarının daraltılmasını istemiştir. Bunun için tek maddelik bir yasa önerisi sunmuştur⁶⁶⁶. İttihatçı Besarya Efendi ise, meclisin olağanüstü toplantıya çağırılmasını eleştirerek, bunu Kanun-ı Esasiye indirilen bir darbe olarak tanımlamıştır⁶⁶⁷. Tartışmaların bir sonuç vermemesi üzerine konunun doğrudan doğruya padişaha aktarılmasına karar verilmiştir⁶⁶⁸. Böylece Lütfi Fikri Bey olayı, başkentteki tüm siyasi kurumların ilgilendikleri bir konu haline gelmiştir.

Muhalifler, önergeden çok şey beklemişlerdir. Amaçlarına ulaşmak için bir kampanya başlatmışlardır. Muhalif gazeteler, Mahmut Şevket Paşa'yı "31 Mart"tan beri sürdürülen istibdatçı anlayışın en büyük sorumlusu ilan etmişlerdir. Bu nedenle O'nun "mahiyetiyle mütenasib olmayan diktatörlük makamı yerine Divan-ı Ali'ye sevk edilmesini istemişlerdir"⁶⁶⁹. Bunun yapılabilmesi için mecliste "üç seneden beri... pek kolaylıkla oynanılan el kalkma oyununun çarşamba günü" tekrarlanmamasını istemişlerdir⁶⁷⁰. Parlamento üzerinde etki yaratabilmek için halkın tutuklama girişimi sonrası da galeyana geldiğini dile getirmişlerdir. İstanbul ve taşradan olayın protesto edildiğine ilişkin telgraflar yayınlamışlardır⁶⁷¹. Hatta Neue Freie Press gazetesi, "Lütfi Fikri Bey, Meclis-i Mebusan'ı terk etmeğe bile cesaret edemiyor. Çünkü kendisini sokakta zabıta-ı askeriyye me'murları bekliyor. Mahmut Şevket Paşa vaktiyle te'sisine sarf-ı gayret ettiği meşrutiyeti şimdi ayaklar altına almak mı istiyor?" diyerek Mahmut Şevket Paşa'yı açıkça meşrutiyet düşmanı olarak gösteriyordu⁶⁷².

Meclis-i Mebusan 8 Kasım 1911'de bu havayla çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak Lütfi Fikri Bey, tutuklanma girişimini anlattıktan sonra⁶⁷³ Mahmut Şevket Paşa kürsüye çıkmıştır⁶⁷⁴. Meclis'te ve basında köşeye sıkıştırılan Mahmut Şevket Paşa,

⁶⁶⁶Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (M.A.Z.C.), D.1, İç. Se. 4, C.1, s.76-77.

⁶⁶⁷Y.a.g.e., s.77.

⁶⁶⁸Y.a.g.e., s.81.

⁶⁶⁹Zühre, 23 Teşrin-i evvel 1327, No: 111.

⁶⁷⁰Lütfi Fikri, "Dünkü İstihzah", Zühre, 25 Teşrin-i evvel 1327, No: 113.

⁶⁷¹Gönderilen telgraflar için bkz. Nevrah, 26 Teşrin-i evvel 1327, No: 114.

⁶⁷²Y.a.g.g.

⁶⁷³M.M.Z.C. D.1, İç.Se. 4, C.1, s.290-291.

⁶⁷⁴Y.a.g.e., s.291.

direnmek için dayanaklar aramıştır. Önce siyasi kimliğini bir tarafa bırakarak Orduya yaslanmak istemiştir: “... sizin bir elinizi kaldırıp indirmenizle benim tamamıyla sukut edeceğimi bilirim ve ben ona tamamen mütakadım; fakat bununla beraber şimdiye kadar ben Osmanlı Ordusunun Harbiye Nazırıyım, bu sıfat hâlâ üzerimdedir... Ben şimdiki halde karşınızda şu kürsü üzerinde Osmanlı Ordusu’nu temsil ediyorum. ... Onun için sizden benim şerefimi, şeref-i askerimi muhafaza etmeyi talep ederim”⁶⁷⁵.

Muhaliflerini bu yöntemle yumuşatmaya çalıştıktan sonra basında kendisine yakıştırılan “diktatör taslağı” eleştirisine yanıt vermiştir. Diktatör olmadığını, ülkede siyasi otoritenin kaybolduğu günlerde dahi bu yola gitmediğini söylemiştir⁶⁷⁶. Çalışkan ve namuslu insanları lekelemenin ve yıpratmanın Abdülhamit’in bir taktiği olduğunu ileri sürmüştür⁶⁷⁷.

Mahmut Şevket Paşa, siyasi güç kazanmak için İ.T.’ye yanaşmıştır. Bu partinin seçim yapılması halinde ülke geneline yayılan teşkilatlarıyla galip geleceğini açıklamıştır. Tercihini İ.T.’den yana koymuştur⁶⁷⁸. Ama mecliste ittihatçılar, bir süreden beri İ.T. ve muhalif partilerin dışında üçüncü bir siyasi güç olmaya çalışan Mahmut Şevket Paşa’yı savunmamışlardır.

Meclisin bu siyasi tablosu karşısında Lütfi Fikri Bey, eleştirisinin dozunu giderek arttırmıştır. O’na göre Osmanlı Devleti’nde İdâre-i Örfiye, Mahmut Şevket Paşa’nın şahsında işletilmiştir. Kurulan düzenle insanların sürgün edilmesi, gazetelerin kapatılması ve cemiyetlerin dağıtılması gerçekleştirilmiştir. Siyasal literatürde bu keyfi hareketleri gerçekleştirenlere diktatör dendiğini hatırlatarak, Mahmut Şevket Paşa’nın bu kategoriye girdiğini söylemiştir⁶⁷⁹. Hatta kendi kişiliğiyle orduyu birleştirerek daha

⁶⁷⁵Y.a.g.e., s.291. Muhalif basın, Mahmut Şevket Paşa’nın bu savunmasının siyasi bir intihar olduğunu ileri sürmüşlerdir: “Mahmut Şevket Paşa, izahât ve müdafaau arasında bir manevra çevirmek ve davayı orduya satmak istedi. Kendisi ordunun timsali olduğunu ve binaen kendi şahsıyla beraber ordunun da tahkir edildiğini söylemek istedi. ... Hülâsa dünkü mecliste Mahmut Şevket Paşa kendi sözleriyle kendisini cerh ve hazin bir surette sükût etmiştir.” Bkz. Nevrah, 27 Teşrin-i evvel 1327, No: 115.

⁶⁷⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.291-292.

⁶⁷⁷Y.a.g.e., s.592.

⁶⁷⁸Y.a.g.e., s.293.

⁶⁷⁹Y.a.g.e., s.299-300.

da güçlenmek istediğini öne sürmüştür. Bu nedenle Mahmut Şevket Paşa'nın "askerliğin timsali" olamayacağını belirtmişti⁶⁸⁰. Muhalif blokun güçlü seslerinden biri olan Tokat mebusu Mustafa Sabri Efendi de birkaç yıldan beri "Mahmut Şevket Paşa ile Meşrutiyet arasında tedrici bir mücadele-i nüfuz"un yaşandığına işaret etmiştir⁶⁸¹. Bunu kendisine çıkış noktası olan Debre Mebusu Hasan Basri Bey ise, Mahmut Şevket Paşa'nın İdare-i Örfiyeyi kendi şahsında toplamasından dolayı meşrutî sistemin Divan-ı Harb'in vesayeti altına girdiğini öne sürmüştür. Bu nedenle, Mahmut Şevket Paşa'nın Divan-ı Ali'ye verilmesini meclise önermiştir⁶⁸².

Meclis'te muhalifler, Mahmut Şevket Paşa'yla hesaplaşmak için olağanüstü bir çaba harcamışlardır. İsmail Hakkı Paşa, bir süre önce Harbiye Nezareti'nde Mahmut Şevket Paşa'yla yaptıkları gizli bir konuşmayı gündeme getirmiştir. Buna göre Mahmut Şevket Paşa ülkenin gelişebilmesi için İngiltere'ye yaklaşmanın kaçınılmaz olduğunu söylemiştir⁶⁸³. Öte yandan birkaç ay önce makam arabasının Tophane'de bir kaza sonucu emekli bir subaya çarparak ölümüne neden olması da tartışma konusu yapılmıştır. Muhalifler, hukukun bu kaza için de işletilmesini istemişlerdir⁶⁸⁴.

Mahmut Şevket Paşa'nın siyasi hayatını bitirmeye yönelik eleştirilerin giderek sertleşmesi üzerine, İttihatçılar kıpırdanmaya başlamışlardır. Emrullah Bey, Lütfi Fikri Bey'in karşılaştığı olayın darbe olmadığını ve meşrutî rejimin işlediğini örnekler vererek açıklamıştır⁶⁸⁵. Asıl savunma Sadrazam Sait Paşa'dan gelmiştir⁶⁸⁶. Sorunun özünde hükümetin devrilmesinin yattığını gören Sait Paşa, tüm gücüyle sistemi savunmuştur. Bunu yaparken zaman zaman Meclisi "31 Mart" günlerine götürmüştür. Mahmut Şevket Paşa'nın Rumeli'den Hareket Ordusu'nu nasıl önüne katarak Ayastefanos'a getirdiğini ve onun bu tutumu olmasaydı meclisin toplantı halinde olamayacağını söylemiştir⁶⁸⁷. Ayrıca sistemin askeri vesayet altına alınmadığını, diktatörlüğün sözkonusu olmadığını vurgulamıştır. Böyle bir şeyin yapılması halinde

⁶⁸⁰Y.a.g.e., s.301-302; Nevrah, 27 Teşrin-i evvel 1327, No: 115.

⁶⁸¹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.310.

⁶⁸²Y.a.g.e., s.348.

⁶⁸³Y.a.g.e., s.316.

⁶⁸⁴Y.a.g.e., s.309-310. Kaza için bkz. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.77.

⁶⁸⁵M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1., s.304-308.

⁶⁸⁶Y.a.g.e., s.317.

⁶⁸⁷Y.a.g.e., s.318. Sait Paşa'nın savunmasının yorumu için bkz. Nevrah, 27 Teşrin-i evvel 1327, No: 115.

suskun ve yumuşak bir kişiliğe sahip olmasına karşın, önce kendisinin mücadele edeceğini dile getirmiştir⁶⁸⁸.

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks, meclisteki olumsuz havayı ılımlı konuşmasıyla dağıtmaya çaba harcamıştır. Lütfi Fikri Bey'in de yayını yasaklanmış bir gazeteyi çıkararak yasaları hiçe saydığını ve asıl mücadelenin Trablusgarb Cephesi'nde verilmesi gerektiğini söyleyerek ara bulmaya çalışmıştır⁶⁸⁹. Ama başarılı olamamıştır.

Meclis'in ertesi günkü toplantısı yine muhaliflerin sert eleştirileriyle başlamıştır⁶⁹⁰. Mahmut Şevket Paşa, verilen güvensizlik önergeleriyle düşürülme tehlikesi geçirmiştir⁶⁹¹.

Bu arada Trablusgarb Cephesi'nden dönen Bingazi Mebusu Yusuf Şetvan Bey'in dramatik bir halle⁶⁹², duygusal bir konuşma yapması dengeleri alt-üst etmiştir. Meclis'in bu kavgacı görüntüsünün Trablusgarb'ı olumsuz etkilediğini söyleyerek görüşmelere son verilmesini istemiştir⁶⁹³. Buna karşın Rıza Nur, bu görüşmelerin Trablusgarb'tan daha önemli ve meclisin daha büyük savaş verdiğini ileri sürmüştür. Ancak sözleri, mebusların çıkarttığı gürültülerle etkisizleştirilmiştir⁶⁹⁴.

Meclisin bu tablosu karşısında daha önceden verilen bir güvensizlik önergesi mebuslarca reddedilmiş⁶⁹⁵, diğeri de sahipleri tarafından geri çekilmiştir⁶⁹⁶. İzmir Mebusu Seyit Bey de bir önerge vererek, Lütfi Fikri Bey'in tutuklanma girişimi ile

⁶⁸⁸M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.319.

⁶⁸⁹Y.a.g.e., s.336-340.

⁶⁹⁰Y.a.g.e., s.344 vd.

⁶⁹¹Selanik Mebusu Honues Bey'in ve Ahali Fırkası adına verilen önergeler için bkz. Y.a.g.e., s.358-359.

⁶⁹²"İnsan Yusuf Şetvan Bey'in cehre-i mahzunhanesine baktıkça sanki nazar-ı hayalinden payitahtan binlerce mil uzakta askersiz, erzaksız bırakılmış bir cüz-i vatanda vatan uğruna hergün ölmekte olan yüzlerce bahtiyar bedbahtları görüyordu. Manzara cidden ulvî ve müheyyic idi." Bkz. Lütfi Fikri, "Hârîka", Tesisat, 28 Teşrin-i evvel 1327, No: 116.

⁶⁹³M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.358.

⁶⁹⁴Y.a.g.e., s.358. Rıza Tevfik Bey'in de konuşma isteği meclis başkanınca kabul edilmemiştir. Bkz. Y.a.g.e., s.358.

⁶⁹⁵Selanik Mebusu Honeus'un reddedilen önergesi için bkz. Y.a.g.e., s.358.

⁶⁹⁶Ahali Partisi Başkanı Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı'nın çektiği önerge için bkz. Y.a.g.e., s.359.

karşı karşıya kalmadığını, yalnızca Divan-ı Harb-i Örfi'ye davet edildiğini ve meşrutiyete darbe vurulmadığının kabul edilmesini istemiştir⁶⁹⁷. Meclis'in büyük çoğunluğu bu önergeyi onaylayarak Mahmut Şevket Paşa'nın görevine devam etmesini sağlamıştır.

Bazı muhalifler, Meclis'te konuşma olanağı elde edemedikleri için ertesi gün kendi gazetelerinde görüşlerini açıklamışlardır. Lütfi Fikri Bey, üç günden beri sürdürülen görüşmeleri "hârîka" olarak nitelemiştir⁶⁹⁸. Hükümetin bundan böyle bir mebusu tutuklamasının mümkün olmadığını ve Divan-ı Harb'e davet edilmesinin ise ancak bir tezkireyle olabileceğini söylemiştir. Ayrıca konuyu mecliste bilinçli olarak uzatmadıklarını açıklamıştır. Buna karşın hükümetin muhalifleri politika yapma konusunda özgür bırakmasını istemiştir⁶⁹⁹. Meclis'te konuşmayan Hüseyin Cahit, gazetede köşesinde düşüncelerini açıklamıştır. İttihatçılar olarak eleştirilere "sabır" gösterdiklerini, Mahmut Şevket Paşa'nın meşrutiyete en son darbe vuracak kişi olduğunu ve muhaliflerin toplum nazarında gerçek yüzlerinin ortaya çıktığını söylemiştir⁷⁰⁰. Böylece Mahmut Şevket Paşa'ya sahip çıkmak istemiştir.

Fakat Mahmut Şevket Paşa, "parlak mazisini" mecliste bırakarak çıkmıştı. Çok ağır bir şekilde yapılan siyasi eleştirilerin altında ezilmiştir. Bu deneyimle, parlamenter bir sistemde meclisin otoritesinin her türlü askeri gücün üstünde olduğunu anlamıştır.

5. Divan-ı Harb-i Örfi'lerin Çalışmaları ve Muhalefetin Tepkisi

"31 Mart" Ayaklanması üzerine Ayastefanos'ta toplanan Meclis-i Umûmi, Mahmut Şevket Paşa'nın daha önce ilan ettiği İdâre-i Örfiyeye ülkede asayiş sağlanıncaya kadar yürürlükte kalmasına onay vermişti⁷⁰¹. İdare-i Örfiyenin ilan edilmesine ve Divan-ı Harb'lerin kurulmasına farklı görüşten siyasi kişiler de destek olmuştu. Bu nedenle toplum da bir uzlaşma vardı. Meclis-i Umumi'de yasanın çıkmasına geçici olması koşuluyla destek olan Lütfi Fikri Bey, "memlekete bir terbiye-i

⁶⁹⁷Y.a.g.e., s.359.

⁶⁹⁸Lütfi Fikri, "Hârîka", Tesisat, 28 Teşrin-i evvel 1327, No: 116.

⁶⁹⁹Y.a.g.g.

⁷⁰⁰Meclis görüşmelerinin değerlendirilmesi için bkz. Hüseyin Cahit, "Boşa Gitmemiş Bir Celse", Tanin, 27 Teşrin-i evvel 1327, No: 1145.

⁷⁰¹Tartışmalar için bkz. Meclis-i Umûmi Zabıt Cerideleri, C.1, s.27-32.

siyasiye vermek lazımdır. O terbiye-i siyasiyeyi husule getirmek için idâre-i örfiye şeklinde icabı olan hürriyetleri tahdit etmek lazımdır⁷⁰²” demiştir. İttihatçı Hüseyin Cahit Bey de, idarei örfiyenin ilan edilmesini “pek tabii ve zarurî” olarak görmüştü. Bu yolla “kanlı bir irticanın tasfiye muamelesi”nin kolaylıkla yapılabileceğine inanmıştır⁷⁰³.

Divan-ı Harb-i Örfi'ler, değişik kesimlerin desteğini arkasına alarak hızla çalışmalarına koyulmuştu. Kısa sürede İstanbul ve taşrada ayaklanmayla ilgisi olan ve meşrutî sisteme karşı olan kişileri yargılayarak çeşitli cezalara çarptırmıştı⁷⁰⁴. Fakat zamanla ayaklanma faileri dışında diğer muhalifleri de yargılamaya başlamıştı. Hatta adî suçluların dosyalarına da el atmıştı⁷⁰⁵.

Divan-ı Harb-i örfilerin İstanbul'u ve taşrayı “eşhas-ı muzırradan tethîr” etmek adına çok geniş bir operasyona girişmesi⁷⁰⁶ toplumsal vicdanları rahatsız etmişti. Halk yönetime karşı “sinirlenip hiddetlenmişti”⁷⁰⁷. Nitekim halkın zihnine “vak'a faileri diye bir takım biçareler idam birtakımları tecziye veya neyf” olunduğu⁷⁰⁸ inancı yerleşmişti. Süleyman Nazif Bey de bu görüşteydi. O da cezalandırılanlar arasında bir hayli suçsuz insanın yeraldığını ifade etmişti⁷⁰⁹.

Siyasal ve toplumsal rahatsızlıklara karşın Mahmut Şevket Paşa, 5 Ağustos 1909'da, “Memâlik-i Osmaniyenin füyûz-ı meşrutiyetden hakkıyla fâide-yab olması pâ-yı tahtın ve dolayısıyla ve vilayâtın eşhas-ı muzırradan tethîr ve sükûn ve asayişin” sağlanması için idâre-i örfiyeyi 14 Mart 1911 tarihine kadar uzattırmıştır⁷¹⁰. İttihatçılar, bu karara destek vermişlerdir. Bunlardan biri olan Hüseyin Cahit, meşrutiyet ve hürriyet isteyenlerin idare-i örfiye ve Divan-ı Harb'in çalışmalarından hiçbir zarar görmediklerini söyleyerek olağanüstü halin sürdürülmesinin sistem için yararlı olacağını savunmuştur⁷¹¹.

⁷⁰²M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 3, C.1, s.391.

⁷⁰³Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.5, S.117, s.198.

⁷⁰⁴Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.209 vd.

⁷⁰⁵Y.a.g.e., s.299 vd.

⁷⁰⁶B.O.A., İrade-i Askeriyye, No: 49, 18 Recep 1327.

⁷⁰⁷Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.73.

⁷⁰⁸M.D., a.g.e., s.8.

⁷⁰⁹Süleyman Nazif, a.g.e., s.10-11.

⁷¹⁰B.O.A., İrade-i Askeriyye, No: 49, 18 Recep 1327.

⁷¹¹Hüseyin Cahit, “İdare-i Örfiye”, Tanin, 9 Temmuz 1325, No: 319.

Hükümet, İstanbul ve çevresinde uyguladığı idare-i örfiyeyi, “müsellah çeteler teşkili suretiyle mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhurunu müeyyed hasâr ve emârat” görüldüğü takdirde taşra kentlerinde de uygulanması için 31 Ocak 1910’da mecliste çalışmalar başlatmıştır. Bunun için İdare-i Örfiye Kararnamesine zeyl olmak üzere bir kanun layihası hazırlanmıştır⁷¹². Bu girişim 18 Nisan 1910’da Meclis-i Mebusan’da ele alınarak yasalaşma aşamasına getirilmiştir⁷¹³. Böylece hükümet tüm ülkede İdâre-i örfiye ilan etme ve Divan-ı Harbler kurma hakkını elde etmiş oluyordu. Nitekim ülkenin her köşesi olağanüstü şartlar altında yönetilmeye başlanmıştır.

Divan-ı Harb-i Örfiler, bu olağanüstü koşulların getirdiği siyasi ve hukuki anlayış içinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Hükümet muhalifleri sindirmeye çalışmıştır. Bunun için hükümetle siyasi mücadele halinde olan gazeteleri sürekli kapatmıştır. Lütfi Fikri Bey başta olmak üzere diğer muhaliflerin çıkarttıkları gazetelerin yayın hayatlarına son vermiştir⁷¹⁴.

Muhalifler de çoğu kez farklı isimler altında gazeteler çıkartarak siyasi mücadelelerini devam ettirmişlerdir⁷¹⁵. Rejimle uzlaşmayan kişiler ve siyasi örgütler büyük bir baskı altında tutulmuştur. Zaman zaman bazı kişiler tutuklanmıştır. Rıza Tevfik Bey, Demokrat Partisi’nin üyelerinden Mustafa Bey’e yapılan işkenceleri mecliste anlatmıştır⁷¹⁶. Gümülçine Mebusu İsmail Hakkı Bey ise, 28 Aralık 1910’da Demokrat Partisi Genel Sekreteri Fuat Şükrü Bey, Muahaze, Sosyalist, İnsaniyet ve iştirak gazetelerinin yazı işleri müdürlerinin ve sahiplerinin Divan-ı Harb’çe tutuklanmalarının nedenini sormuştu⁷¹⁷. O’na göre bu tasarruf hükümetin istibdatçı esaslara dayanmasının en önemli kanıtıydı⁷¹⁸. Muhalif mebusların bunu sorgulaması sonucu önerge ancak elliye karşı elli üç oyla reddedilebilmişti⁷¹⁹.

⁷¹²Kanun layihası için bkz. Meclis-i Mebusan, Levâiyih ve Tekhalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, D.1, İç. Se. 2, Sene 1325-1326, s.120-123.

⁷¹³M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.4, s.191 vd.

⁷¹⁴M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.356. Basın özgürlüğüne getirilen sınırlamanın analizi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hareketleri”, Fikir Hareketleri, C.7, S.157, s.5.

⁷¹⁵M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.356.

⁷¹⁶M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 3, C.1, s.286. Rıza Tevfik Bey, “Tekmil Demokrat Fırkası doğrudan doğruya domuz sopasından, tırmaktan geçiriliyor. Neredeyiz?” diye sormuştu. Bkz. Y.a.g.e., s.286.

⁷¹⁷Y.a.g.e., s. 682.

⁷¹⁸Y.a.g.e., s.682-683.

⁷¹⁹Y.a.g.e., s.682-698.

Mahmut Şevket Paşa, hoşnutsuzlukların sürekli artmasına karşın İstanbul ve çevresinde uygulanan İdare-i Örfiyenin süresini 11 Mart 1911’de tekrar “bir müddet daha” uzattırılmıştır⁷²⁰. Buna gerekçe olarak polis ve jandarma teşkilatlarının tam anlamıyla düzenlenememesi ile asayişin sağlanması için yeterli yasal çerçevenin oluşturulamamasını göstermiştir⁷²¹.

Lütfi Fikri Bey, hükümetin bu tasarrufunu aynı gün bir önergeyle meclis gündemine getirerek tartışılmasını istemiştir⁷²². Bu konunun mebuslar arasında tartışılmaması halinde meşrutiyet için bir “zul” olacağını söylemişti⁷²³. Önergenin ele alındığı 16 Mart 1911’de Talat Bey, idare-i örfiyenin ilan edilme hakkının hükümete ait olduğunu söyleyerek bu konuyu son noktayı koymuştur⁷²⁴. Rıza Tevfik Bey, bu tavrı yeni bir despotizm olarak nitelemiştir⁷²⁵.

İdare-i örfiyenin tekrar uzatılması Mahmut Şevket Paşa’nın gücüne güç katmıştı. Bu nedenle “divan-ı harb silahıyla” ülkeyi kendi ilkeleri doğrultusunda yönetmeye başlaması⁷²⁶ ittihatçı ve muhalif çevrelerde eleştirilere yol açmıştı. Hatta hükümetin organı sayılabilecek Tanin gazetesini birkaç kez kapatması Hüseyin Cahit Bey’in tepkisine yol açmıştı. Bu nedenle başlangıçta idare-i örfiyeye sempatiyle bakan Hüseyin Cahit Bey de, Divan-ı Harblerin “hükümetten ayrı, müstakil, devlet içinde bir devlet” olarak yorumlamıştır⁷²⁷. Benzer bir eleştiriye de Rıza Nur yapmıştı: “Harbiye Nazırıyla Divan-ı Harbin hiçbir münâsebet ve ta’lîki olmaması ve her mahkeme gibi Divan-ı Harbin de istiklâli muktezi iken bir defa Divan-ı Harb azasını a’mâl-ı mahsusaya tevfikân intihâb ve sık sık tebdil eden Mahmut Şevket Paşa’dır. Şimdiye kadar bi-taraf olarak nasb olunan aza yok değil ise de nadir denecek raddededir. Yine bu zattır ki daima Divan-ı Harb’in işine karşış kendi emirleri mucibince karar itasını talep eder ve adeta Divan-ı Harb’i kendi keyf ve arzusuna alet etmek ister. Şimdiye

⁷²⁰B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 5, 9 Rebiyelevvel 1329.

⁷²¹Y.a.g.b.

⁷²²M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 3, C.4, s.10.

⁷²³Y.a.g.e., s.11.

⁷²⁴Y.a.g.e., s.89-90.

⁷²⁵Y.a.g.e., s.91.

⁷²⁶Hüseyin Cahit Yalçın, “Matbuatın Dalkavukluk İsteği”, Yakın Tarihimiz, C.2, S.22, (26 Temmuz 1962), s.270.

⁷²⁷Hüseyin Cahit Yalçın, “Büyükler ve Sorumluluk”, Yakın Tarihimiz, C.2, S.21, (19 Temmuz 1962), s.233.

kadar gelip giden Divan-ı Harblerin umuru bu zatın yüzünden azîm teşevvüşler içinde çalkalanmış yuvarlanmıştır”⁷²⁸ yorumunda bulunmuştur.

Muhalifler, Divan-ı Harb-i Örfilerin uygulamalarına ve aldıkları kararlara siyasal ve hukuksal olarak birçok eleştiri getirmişlerdir. Bu konunun bayraktarlığını Lütfi Fikri Bey yapmıştır. Nitekim 21 Mart 1910’da Meclis Başkanlığına verdiği bir önergede; Evkaf Nezareti eski memurlarından Necati Bey’in, Evkaf Nazırı hakkında yazmış olduğu bir risaleden dolayı Divan-ı Harbçe tutuklanmasını ve bu mahkemenin kapatılan bir gazetenin başka bir adla yayınlanmasına engel olmasını meşrutiyete aykırı bulmuştur. Divan-ı Harb’in bu yaklaşımıyla yeni bir kanun yaparak “kuvve-i teşriyye”nin görevini üstlendiğini ileri sürmüştür⁷²⁹. Meclis’te yapılan tartışmalarda muhalif mebuslar, Divan-ı Harb-i Örfi’nin Necati Bey’in davasında olduğu gibi kendi yetki alanının dışına çıkmakta olduğunu söylemişlerdir⁷³⁰. Halbuki Divan-ı Harb-i Örfi kararlarında temyiz hakkı olmadığından her davanın bu mahkemenin kapsamına alınmasının hukuki sorunlar da doğurduğunu belirtmişlerdir⁷³¹. Daha da ileri giderek bir süreden beri hukuk cinayetleri işlendiğini öne sürmüşlerdir. Bu mahkemelerin gayet açık ve sınırları belirlenmiş özel bir kanunla yalnızca meşrutiyet aleyhinde bulunan suçlara yönelik çalışması gerektiği üzerinde durmuşlardır⁷³².

Muhalifler, en büyük eleştirilerini, Divan-ı Harblerin araç olarak kullanılıp, özgürlük ve demokrasi mücadelesi verenlerin susturulması noktasında yapmışlardır. Lütfi Fikri Bey bu durumu, “Harbiye Nazırı Paşa’nın nezdinde bu he’yet, tevsî-i salâhiyyet etmiş, istediği gibi adamları nefy ediyor, gazeteleri kapatıyor, cemiyetleri dağıtıyor, evlere giriyor, esliha topluyor” şeklinde tanımlamıştır⁷³³. Ülke genelinde “örümcek şebekesinden” daha mükemmel bir teşkilat kurularak bunların gerçekleştirildiğini öne sürmüştür⁷³⁴. Böylece meşrutiyet idaresinde hükümet ve İ.T.’nin idâre-i örfiyeyi dördüncü bir kuvvet olarak kullandığını söylemişti⁷³⁵.

⁷²⁸Rıza Nur, “İdâre-i Örfiye, Divan-ı Harb ve Harbiye Nazırı”, Merih, 20 Teşrin-i evvel 1327, No: 106-11.

⁷²⁹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C. 3, s.310.

⁷³⁰Y.a.g.e., s.311-312.

⁷³¹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 3, C.1, s. 394.

⁷³²M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 2, C.3, s.28-29.

⁷³³M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 4, C.1, s.300.

⁷³⁴Y.a.g.e., s.300. Rıza Tevfik Bey’in bir konferanstan dolayı on gün hapse mahkum oluşu için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.7, S.161, s.69.

⁷³⁵M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C.4, s.29.

Meşrutiyet döneminde idare-i örfiyenin ve Divan-ı Harblerin muhaliflere soluk aldirmaması demokratik siyasal kültürün gelişmesini engellemiştir. Nitekim Hüseyin Cahit, idare-i örfiyenin siyasal rejime olan etkisini şöyle analiz etmişti: "... hür memleketlerde bu örfi idâre, çarçabuk vazifesini görür, ortadan kalkar ve yerini normal rejime bırakırdı. Bizde bir kere ilan edilen idâre-i örfiye artık hiç kalkmadı! Belki adı değişti, belki resmen vücudu kalmadı. Fakat ruhu devam edip durdu. Matbuat bir daha hürriyetine kavuşmadı. Bu memlekette, idâre başındakilerin görüş ve düşüncelerine uygun değilse, hür ve samimi hiçbir fikir ve kanaat artık izhar olunamadı. Sonra da bunun adına hürriyet ve meşrutiyet denildi"⁷³⁶.

III- ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ

A. Manastır Olayı'nın Ortaya Çıkması

1. Manastır Olayı

Meşrutiyet döneminde Arnavutluk isyanlarının ardı arkası kesilmemişti. 1912 yılının ilk aylarından itibaren Arnavutlar, merkezi hükümete karşı tekrar başkaldırmışlardı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, daha önce olduğu gibi sert askeri önlemlere başvurarak ayaklanmanın önünü almaya çalışıyordu⁷³⁷. Fakat, bu sırada yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde muhaliflerin büyük bir kısmının parlamento dışında kalması, ayaklanmaya dışarıdan olan teşvikleri arttırmıştı⁷³⁸. Nitekim Rıza Nur, "Sivas'ta menfa bulunan Yakovalı Rıza Bey'le görüşmüş ve Arnavutluk'ta hükümeti ıskat edebilecek bir kıyâm yapılması için kendisiyle karar vermiş ve besâlaşmış idim. ... Gerek Rıza Bey ve gerek Arnavut rüesâsından birkaçı ile muhâberede idim" diyerek yaşananları itiraf etmiştir⁷³⁹. Arnavutluk İsyanı'nın

⁷³⁶Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hataları", Fikir Hareketleri, C.5, S. 117, s.198.

⁷³⁷Arnavutluk isyanının yayılışı ve alınan önlemler için bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 303161.

⁷³⁸Muhaliif grupların İ.T. iktidarını yıkmak için isyanı destekledikleri için bkz. Süleyman Nazif, a.g.e., s.14; Alkan, a.g.e., s.124-125.

⁷³⁹Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?, s.36.

seçilemeyen milletvekili adaylarından ve İstanbul'da bazı politikacılardan destek görmesi sonucu, Haziran ayında tüm çabalara rağmen tüm Arnavutluk'a dalga dalga yayılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam'a hazırladığı bir raporda, "... anlaşılacağı vecihle Arnavutluğun mevâkî-i muhtelifesinde vuku' bulmakta olan hadisat münferit ve eşhâs-ı mağdûreye ait vukuat ve hadisattan ibaret olmayıp adeta bir isyan-ı umûmi şeklinde müteaddid ve sahib-i nüfuz rüesa tarafından idare olunan ve her tarafta birçok tarafgiri bulunan bir hareket-i umumiye-i kıyamiye" şeklinde' olduğunu belirtmiştir⁷⁴⁰.

Arnavutluk İsyanı'nın böyle bir şekle dönüşmesiyle birlikte, 1912 yılının Haziran ayında Manastır'da çoğunluğu Arnavut kökenli olan bir grup subay,yanlarına aldıkları bir miktar askerle Resneli Niyazi Bey'in yıllar önce yaptığı gibi dağa çıkmışlardır⁷⁴¹. Yüzbaşı Tayyar Bey'in öncülüğünde⁷⁴² gerçekleştirilen bu olay⁷⁴³, siyasi çevrelerde büyük bir yankı uyandırmıştır.

Yüzbaşı Tayyar ve diğer subaylar, askerleri, "Hükûmet memleketi düşmanlara sattı. Buralara artık düşmanlar gelecek, burada durmaktan ise dağa çıkalım. Canımızı kurtaralım" gibi sözlerle ikna etmişlerdi⁷⁴⁴. Bunun sonucunda, "Oniki subay ve elli altmış asker"⁷⁴⁵, Kolonja ve Frasher arasındaki dağlık bölgeye çekilerek hükümete karşı ayaklanmışlardır⁷⁴⁶. Niçin böyle bir yola başvurduklarını ve taleplerinin neler olduğunu bir beyanname ile Manastır'daki kolordu merkezine bildirmişlerdir⁷⁴⁷.

⁷⁴⁰B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Takrir, No: 314264.

⁷⁴¹Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.409, Birinci, a.g.e., s.165; Alkan, a.g.e., s.125.

⁷⁴²Manastır'da dağa çıkan subaylar şunlardı: Kalkandelenli Yüzbaşı Tayyar, Mülâzım Tahsin, Mülâzım Kasım, Piyade Mülâzımı İsmail Hakkı, Süvari Mülâzımı Nafız, Mülâzım Celâl, Mülâzım Hamza ve bir rivayete göre Yüzbaşı Ahmet Mümtaz'dır. Bkz. Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378; Birinci, a.g.e., s.165. Harekete katıldığı iddia edilen Mülâzım-ı evvel İbrahim ve Mülâzım Melek Fraşeri için bkz. Alkan, a.g.e., s.125; Bayar, a.g.e.; C.2, s.499. Hamza ve Celal adlı Subaylar Arnavut değildi. Bkz. Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378.

⁷⁴³Harekete, ilk olarak 1911 yılının Nisan ayında Kristohor Manastırı'nda karar verildiğine ilişkin bkz. Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.564.

⁷⁴⁴Rumeli'den naklen Tanin, 17 Haziran 1328, No: 1377. Tikveş'te kaymakama teslim olan firari erlerden Mehmet bin Hüseyin; askerlerin takip göreviyle yola çıkartıldığını, Manastır'dan uzaklaşıldıktan sonra, Yüzbaşı Tayyar Bey'in "Kaçakçılık etmek üzere dağa çıktıklarını" kendilerine söylediğini belirtiyor. Bkz. Yeni Asır'dan naklen Tanin, 3 Temmuz 1328, No: 1393.

⁷⁴⁵Mahmut Şevket Paşa'nın konuşması için bkz. M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.545.

⁷⁴⁶B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314269.

⁷⁴⁷Tanin, 19 Haziran 1328, No: 1379.

Tanin, beyannamenin içeriğini Yeni Asır gazetesinin Manastır muhabirinden naklen şöyle vermektedir: “İntihabat yolsuz ve nizamsız bir surette icra edilmiş olduğundan mebusanın yeniden icrası ve kanunda mühim tebeddülât icra edilerek, Hacı Adil Bey’den maadasının kabineden ihracı, itihat ve Terakki cemiyeti muhteremesinin esas programının harfiyen mevki-i tatbiki vaz’ı için cemiyet azâlarının itimada lââyk zevattan teşkili ve cemiyetin bir fırka-yı siyasiye olmak üzere alenen icra-yı hareket eylemesi” biçimindedir⁷⁴⁸.

Ayaklanmanın nedenleri üzerine yurt içinde ve dışında çok fazla spekülasyon yapılmıştır. Ülke için “öteden beri baykuşluk vazifesi” yapan gazeteler⁷⁴⁹ orduyu “tahkir ve tezyife” başlamışlardı⁷⁵⁰. Hatta bazı haber kaynakları; Manastır firarilerinin hükümetin Trablusgarb Savaşı’nı sürdürmesindeki ısrarından dolayı dağa çıktıklarını yazmışlardı⁷⁵¹. Osmanlı basını üzerinde prestij sahibi olan Neue Freie Press gazetesi, Yüzbaşı Tayyar Bey’le yaptığı bir görüşmeye dayanarak, Manastır Vak’asını meşrutiyetin ilanına benzetmişti⁷⁵².

Subayların, vatani “heyet-i inhisariyenin pencesinden” kurtarma iddiası⁷⁵³ ve öne sürdükleri istekler, belli odaklarca çok farklı yorumlanması, kamuoyu üzerinde büyük bir iz bırakmıştır. Bunun üzerine Manastır’da bulunan Altıncı Kolordu Komutanlığı, isyancıların isteklerini doğrudan doğruya kendilerinden öğrenmek için şehrin Jandarma Merkez Taburu Komutanı Yüzbaşı Süleyman Efendi’nin başkanlığında bir “murahas heyeti” oluşturmuşlardır⁷⁵⁴. Murahhas Heyeti, dağda Yüzbaşı Tayyar Bey ve işbirlikçileriyle görüşerek bir rapor hazırlamıştır⁷⁵⁵. Manastır

⁷⁴⁸Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378.

⁷⁴⁹Manastır Olayı’nın yabancı basında ele alınmasının yorumu için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, “Manastır Vak’asının Harice Aksi Tesiri”, Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1328.

⁷⁵⁰Y. a. g. g.

⁷⁵¹Rumeli’den naklen Tanin, 21 Haziran 1328, No: 1381.

⁷⁵²Neue Freie Press’den naklen İfham, 22 Haziran 1328, No: 295-111.

⁷⁵³Teminat, 6 Temmuz 1328, No: 200.

⁷⁵⁴B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314269; Tanin, 21 Haziran 1328, No: 1381.

⁷⁵⁵B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314269.

Olayı'nda yetersizliği görülerek görevden alınan Fethi Paşa'nın⁷⁵⁶ yerine atanan Altıncı Kolordu Komutanı Cavit Paşa⁷⁵⁷, doğrudan doğruya isyancılardan öğrenilen istekleri bir telgrafla Harbiye Nezareti'ne aktarmıştır⁷⁵⁸. Cavit Paşa, telgrafında Yüzbaşı Tayyar'ın isteklerinin "Orduda bir itaat-ı mutlaka te'sisiyle haksız muamelat ve sû-i isti'mâlatın refi', Sait Paşa kabinesinin tebdili, orduda sû-i isti'mâlatın imhasından ibaret" olduğunu bildirmiştir⁷⁵⁹. Ayrıca Cavit Paşa, Yüzbaşı Tayyar Bey'in kolordu tarafından başka bir yere tayin edilmesinin ve " burada hükûmet-i hazıra hakkında mevcut olan cereyanın firarlara" neden olduğunu açıklamıştır⁷⁶⁰.

Cavit Paşa'nın telgrafından anlaşıldığı gibi siyasi ve kişisel nedenler iç içe geçmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalarda isyancıların isteklerine farklı noktalar da ilave edilmiştir. Süleyman Külçe, Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesini ve Arnavutların ellerinden alınan silahların iadesini gündeme getirmiştir⁷⁶¹. İbnülemin Mahmut Kemal ise, belirtilenlerden ayrı olarak, askerlik hizmetinin mahalli olması, memurların Arnavutlardan tayin edilmesi ve Arnavutçayı tamamen bilmeleri gibi noktalara yer vermiştir⁷⁶².

Manastır Olayı, hükümeti harekete geçirmiştir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, ilk anda askeri hareket yaparak isyanın önünü almak yerine, "müretteb bir heyet-i murahhasa" göndererek gerçek nedenleri öğrenmeye çalışmıştır⁷⁶³. Ordu içinde sevilen kişilerden oluşturulan heyet, aynı zamanda isyancıları ikna yoluyla hareketlerinden vazgeçirmeye çaba gösterecekti⁷⁶⁴. Bunda başarı sağlanamamıştır. Hükümet, orduda mevcut olan hoşnutsuzluğun giderek artmaması için, isyancılarla doğrudan bir

⁷⁵⁶Fethi Paşa'nın Yüzbaşı Tayyar Bey'in dağa çıkma hazırlıklarından haberdar olduğu söylenmektedir. Bkz. Hasan Basri, a.g.e., s.159.

⁷⁵⁷Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.411.

⁷⁵⁸25 Haziran 1328/8 Temmuz 1912 tarihli telgraf için bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314269.

⁷⁵⁹Y.a.g.b.

⁷⁶⁰Y.a.g.b.

⁷⁶¹Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, s.411.

⁷⁶²Inal, a.g.e., C.2, s.1089.

⁷⁶³Tanin, 19 Haziran 1328, No: 1379.

⁷⁶⁴Y.a.g.g.

çatışmanın içine girmemiştir. Üslenmiş buldukları kayalıkları kuşatarak sıkıştırmayı tercih etmiştir⁷⁶⁵. Bu bunaltma taktiği sonucu, firariler arasında çözümler başlamış ve subaylar, erleri kendi başlarına bırakmışlardır⁷⁶⁶. Subayların bir kısmı da Altıncı Kolordunun askerlerinin takibi sonucu yakalanarak Divan-ı Harb'e verilmişlerdir⁷⁶⁷. Fakat, Yüzbaşı Tayyar ele geçirilememiş ve isyan tümüyle önlenememiştir.

Manastır'da dağa çıkanlara destek olmak ve Arnavutluk isyanının daha da yaygınlaşmasını sağlamak için başka yerlerde de subaylar isyan etmişlerdir. Debre'de Mazhar Bey'in liderliğinde bir grup subay ve asker, özerk bir Arnavutluk için köylerde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır⁷⁶⁸. Bunlar, "Siyah Cemiyet" ve "Merkez Komitesi" gibi adlar altında toplanmışlardır⁷⁶⁹. Altıncı Kolordu Komutanı Fethi Paşa, görevden alınmadan önce bu isyancıların yerel halkın desteğini alamadıklarını Harbiye Nezareti'ne bir raporla bildirmiştir⁷⁷⁰. Bu isyancı grubun isteklerinin, iç politikaya yönelik olmaktan çok, Arnavutluk'un gelecekteki bağımsızlığıyla ilgili olduğunu ileri sürmüştür.

Yakova'da da bir grup subay ve asker, temmuz ayının başlarında Arnavut isyancılarla birleşerek hükümet merkezini sıkıştırmıştır. Yedinci Kolordu Komutanı İsmail Fazıl Paşa, 13 Temmuz 1912'de Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta, Yakova'da bulunan Birinci ve Yirmibirinci Fırkaların büyük bir olasılıkla "hükümetin elinden çıktığını" bildirmiştir⁷⁷¹. Nitekim ertesi gün, Yakova'da subay ve halktan bir grup, padişahı telgraf başına çağırılmışlardır. Daha sonra, "Birinci ve Yirmibirinci fırka

⁷⁶⁵Tanin, 4 Temmuz 1328, No: 1394. İsyancıların yiyeceksiz kaldığı haberi için bkz. Tanin, 3 Temmuz 1328, No: 1393.

⁷⁶⁶Tanin, 26 Haziran 1328, No: 1386. Erlerin köylerde başıboş dolaşmaya başlamışlardır. Bkz. Y.a.g.g.

⁷⁶⁷Tanin, 27 Haziran 1328, No: 1387. Nafiz ve İsmail Hakkı adındaki subaylar, Koçana civarında iki borozancı ve bir neferle daha önce yakalanmışlardı. Bkz. Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378.

⁷⁶⁸B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 304700. Bu firariler, Debre ve İlbasan arasındaki bölgede faaliyetlerini sürdürerek Mata Malisörleriyle birleşmeyi hedeflemişlerdi. Bkz. Tanin, 29 Haziran 1328., No: 1389.

⁷⁶⁹Bayar, a.g.e., C.2, s.500.

⁷⁷⁰Fethi Paşa görevinden alınmadan önce bir rapor hazırlayarak Harbiye Nezareti'ne sunmuştur. Bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 304700.

⁷⁷¹B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314200.

ile umûm ahâli” imzalı iki telgrafı padişaha ve Ayan Meclisi başkanlığına göndermişlerdir. İsyancılar, Meclis-i Mebusan’ın feshini ve kabinenin değiştirilmesini talep etmişlerdir⁷⁷². Arnavutluk’ta subayların giderek daha fazla isyancılarla birlikte hareket etmesi, Harbiye Nezaretini endişelendirmişti⁷⁷³. Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa, konuyu Şura-yı Askeriye gündemine getirerek acil önlemlerin alınmasını istemiştir⁷⁷⁴. 15 Temmuz 1912’de Şura-yı Askeriye yaptığı toplantıda Anadolu’da iki redif fırkasının silah altına alarak bölgeye sevk edilmesini kararlaştırmıştır⁷⁷⁵.

İsyancıların, padişaktan Kanun-ı Esasi’deki yetkilerine dayanarak Meclis’i fesh etmesini istemesi, istifa etmiş bulunan müstafi Sait Paşa Hükümeti’nce⁷⁷⁶ tepkiyle karşılanmıştır⁷⁷⁷. İttihatçı kabine, meclisin fesh edilmesinin şartlarının ve koşullarının Kanun-ı Esasi’nde yazılı olduğunu hatırlatmış ve son kez, Harbiye Nezareti’nden askerlerin siyasetle uğraşmamaları için ordulara bir genelge yayınlamasını istemiştir⁷⁷⁸.

Manastır’da Yüzbaşı Tayyar Bey’in yakmış olduğu isyan ateşi, hükümet karşı diğer Arnavut subayları da sarmıştı. Bir ay içinde farklı şehir ve kasabalarda meydana gelen bu olaylar, Arnavutluk İsyanı’nı beslemiştir. Bununla kalmayıp, İ.T.’li asker ve politikacıları da ürkütmüştür.

2. Manastır Olayı ve Muhalefet

Bazı muhalif Arnavut mebuslarının 1912 seçimlerinde parlamento dışında kaldıktan sonra, orduya el attıklarına tanık olunmuştu. Volçetrinli Hasan Bey, Arnavutluk’a gönderilen Nasihat Heyeti’nin de bulunduğu bir toplantıda, yandaşlarına, “Hiç korkmayınız, Orduda bulunan zâbitanın nısfı bizimle beraberdir” demişti⁷⁷⁹. Yine

⁷⁷²Y.a.g.b.

⁷⁷³Hak, 14 Temmuz 1328, No: 135.

⁷⁷⁴B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Takrir, No: 314200.

⁷⁷⁵Y.a.g.b.

⁷⁷⁶Sait Paşa, 16 Temmuz 1912’de sadrazamlıktan istifa etmişti.

⁷⁷⁷B.O.A., M.V.M., 227/156.

⁷⁷⁸Y.a.g.b.

⁷⁷⁹Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey’in konuşmasından. Bkz. M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 2, s.129.

eski Arnavut mebuslardan Priştineli Hasan, Necip Draga ve Arnavut olmayan Rıza Nur, hükümeti yıkmak için aralarında zabitlerin de bulunduğu Arnavutları isyana teşvik etmişlerdi⁷⁸⁰. Nitekim bu çalışmaların sonucunda Manastır'da “Ordunun mübeccel simâlarından ve cemiyet-i muhteremenin hayırhahlarından” oldukları sanılan bir grup subay⁷⁸¹, birliklerinden kaçarak dağa çıkmışlardı.

Orduda, İ.T. ve hükümete karşı yükselen bu tepki, muhalefet çevrelerinde memnurlukla karşılanmıştı⁷⁸². Muhalifler, Arnavutluk'ta hükümetin otoritesini sıfıra indiren “bu hadiseleri yakından takib ediyor ve ‘İttihat ve Terakki’ hükümetinin sukut etmesini can-ı gönülden istiyor ve bir an evvel memlekette asayiş ve intizamın teessüsünü bekliyordu”⁷⁸³. Bu ifadeler, muhaliflerin olaydan nasıl ve hangi boyutta yararlanabileceklerini gösteriyordu. Nitekim Lütü Fikri Bey, Arnavutluk sorunu ve Manastır olayı arasında bir bağlantı kurarak subayların isteklerinin kabul edilebilir şeyler olduğunu ve adem-i merkezîyetten korkmayan bir hükümetin bu sorunu çözebileceğini açıklamıştı⁷⁸⁴. Yazar, açıkça, isyanı bir iktidar değişikliği için kullanma eğilimi içine girmişti.

Genelde muhalifler, isyanın son dört yıl içinde yaşananların bir sonucu olduğunu savunmuşlardır. İfham, muhalif Yeni Edirne Gazetesi'nden iktibas ettiği bir makaleyle, bunu okuyucularına sunmuştur. İfham, “Makedonya muhtariyeti, Girit Meselesi, izmihlâl-i siyasiyemiz, izzet-i nefis-i milliyemizin cerîhadar” olmasından dolayı orduda bu kalkışma yaratılmıştır⁷⁸⁵ dedikten sonra, “Birçok gazeteler bir itaatsizlik, zabt ü rabt askeriyeye karşı bir gevşeklik görüyorlar. Biz ise bunun aksini görmekteyiz. Orduda bu cereyanın hasıl olması bir itaatsizlik neticesi değildir. Bir halet-i ruhiyedir. Bir netice-i içtimaiyedir” diyerek isyanı desteklediğini ortaya koymuştur⁷⁸⁶.

⁷⁸⁰Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri, s.565..

⁷⁸¹Yeni Asır'dan naklen Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378.

⁷⁸²Hasan Basri, a.g.e., s.158.

⁷⁸³Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.565.

⁷⁸⁴Lütü Fikri, “Rumeli Vekayinden: Arnavutluk Meselesi - Manastır Meselesi”, İfham, 19 Haziran 1328, No: 292-108.

⁷⁸⁵Yeni Edirne gazetesinde “Ordu ve Siyaset Meselesi Hakkı'nda” görülen bir makaleden naklen İfham, 23 Haziran 1328, No: 292-112.

⁷⁸⁶Y.a.g.g.

İttihatçı basın olayı izleyen ilk günlerde, “oniki zabitle yetmiş iki neferin firarını” olduğundan küçük göstermeye çalışmıştı⁷⁸⁷. Manastır Olayı’nı, “bazı rüesa ile birkaç zabitanın dağa çıkmaları ve maiyetlerine birçok cühelâ toplamaları suretiyle mevcudiyetini gösteren, hadd-i zâtinde ise hiçbir ehemmiyeti haiz olmayan dermeçatma bir kuvvet, büyük büyük mutalebâta bulunmak cür’etini kendisinde görmüştü” şeklinde tanımlamıştı⁷⁸⁸. Yalnız, Arnavutluk’taki yangının başkent siyasetini yönlendirir hale gelmesi sonucunda, bu tutumlarından vazgeçmişlerdir. İ.T. ve hükümet, devlet merkezinde isyancıların hareketlerini meşru gösteren kişi ve grupların belirginleşmesinden⁷⁸⁹ sonra daha sert tepki göstermeye başlamışlardır. Nitekim İ.T. Merkezi Umumi’si ve hükümet, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’dan şiddetli tedbirler almasını talep etmişlerdir⁷⁹⁰.

Tarihsel bir perspektiften İ.T.’nin Arnavutluk politikasını irdeleyen Hüseyin Cahit, Manastır Vak’ası’nın çıkmasında muhaliflerin etkili olduğunu iddia etmişti: “Son isyan yalnız Arnavutluk’ta hazırlanmış, oradan doğmuş bir hareket değildir. Bu bir siyasi manevra idi ve merkezinin İstanbul’da” olduğuna dikkati çekmişti⁷⁹¹. Hatta siyasi muhaliflerin ordu içindeki faaliyetleri sonucunda hükümete karşı subayların, “Cemiyet-i Reşadiye veya İrşadiye” adlı bir siyasi örgütlenmeye gittiklerini ileri sürmüştür⁷⁹². Ayrıca, İstanbul’daki politik muhaliflerin dağa çıkan subayları yönlendirdiklerine ilişkin güçlü kanıtlar olduğunu dile getirmiş, Rıza Nur’un subaylara gönderdiği bir telgrafta, Meclis-i Mebusan’ın feshini ısrarla istemesinin herşeyi aydınlatıldığını belirtmiştir⁷⁹³.

⁷⁸⁷Hak, 18 Haziran 1328, No: 110.

⁷⁸⁸Tanin, 10 Temmuz 1328, No: 1400.

⁷⁸⁹Alkan, a.g.e., s.128.

⁷⁹⁰“Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 14 İkinci Kanûn 1944.

⁷⁹¹Hüseyin Cahit, “Arnavutluk ve İttihat ve Terakki - 2/Son Fesadın Hakikati”, Tanin, 4 Eylül 1328; No: 1443. Bir başka kaynakta da muhaliflerin katkısı şöyle tanımlanmıştır. “İtilafçılar bugün herşeyden kurtulsalar bile yarın tarihin lanetinden kurtulamıyacaktlardır. Çünkü siyasi hasımlarını mağlup etmek için ta Arnavutluk’tan bir darbe-i hükümet ihzarına çalışan bu adamlar; Arnavutluğu bir dereceye kadar intizam tahtında tutabilecek bir kuvveti mahv eylediler. Osmanlı Ordusu dağıldı. Zabitan arasına nifak girdi.” Bkz.Hüseyin Kazım, Arnavutlar Ne Yaptılar?, s.5.

⁷⁹²Hüseyin Cahit, “Arnavutluk ve İttihat ve Terakki-2/Son Fesadın Hakikati”, Tanin, 4 Eylül 1328, No: 1443.

⁷⁹³Y.a.g.g.; Birinci, a.g.e., s.177.

Manastır'da subayların politik taleplerde bulunması ve hükümete karşı isyan etmesi karşısında İ.T.'nin ve muhalefetin takındığı tavır, ordu ve siyaset ilişkisine nasıl yaklaşıldığını çok net bir şekilde ortaya koymuştu. O tarihe kadar, ordunun siyasetten çekilmesini savunan muhalifler, subayların hareketini meşru saymışlardır. Ordudan beslendiğini itiraf eden ittihatçılar da, Manastır Vak'asını "İttihat ve Terakki aleyhinde bir su-i kast"⁷⁹⁴ olarak değerlendirmişlerdir.

B. Halâskâr Zâbitân Grubu'nun Ortaya Çıkması

1. Halâskâr Zâbitân Grubu'nun Kuruluşu

Halâskâr Zâbitân⁷⁹⁵ Grubu, meşrutiyetin ilanından sonra ordu ve siyaset alanında yaşananların bir sonucudur. Zira, kökleri bu süreç içinde filizlenmiştir. Orduda subaylar arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri aykırılıklar, düşünce boyutunda kırılmalara yol açmıştır⁷⁹⁶. Nitekim, 1908 "Temmuz İnkılâbı"ndan sonra subayların özlük haklarında bir iyileşme sağlanamaması nedeniyle zaman zaman orduda bazı kıpırdanmalara rastlanmıştır⁷⁹⁷. Mahmut Şevket Paşa, özellikle küçük rütbeli subayların zam isteklerini, "bütçemizde yedi milyon açık var, ne ile kapatacağız, istikraz ile değil mi, böyle iken kalbinde muhabbet-i vataniyye bulunan hangi bir zabittir ki maaşata zam hakkında talepte bulunsun" diyerek geri çevirmişti⁷⁹⁸. Buna karşın İ.T.'nin içinde yeralan subayların orduda "imtiyazlı zabıt" muamelesi görmesi⁷⁹⁹ ve özlük haklarının iyileştirilmesi, Cemiyetle dirsek temasına girmemiş

⁷⁹⁴Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve İttihat ve Terakki-1/Kan Dökülmesi", Hak, 3/4 Eylül 1328, No: 1442-150.

⁷⁹⁵Son zamanlarda kullanımı yaygınlaşan "Halaskârân-ı Zâbitân" kavramının eleştirisi için bkz. Erol Şadi Erdiç, "Halaskârân-ı Zâbitân" mı "Halâskâr Zâbitân" mı?", Tarih ve Toplum, C. 20, S.117, (Eylül 1993), s.57-58.

⁷⁹⁶"Küçük rütbedekiler büyüklere, erkân-ı harb olamayanlar olanlara hasım oldu". Bkz. Mahmut Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordunun İkinci Şark Ordusunun Muhârebâtı, s.242.

⁷⁹⁷Tanin, 9 Şubat 1324, No: 202.

⁷⁹⁸Tanin, 29 Mayıs 1326, No: 638. 1909 yılının Mart ayında bütçedeki kalemlerin dengelenmesi için Maliyede görevli yabancı bir memur, askerlerin maaşının on guruşa indirilmesini teklif etmişti. Bkz. Tanin, 24 Mart 1325, No: 245.

⁷⁹⁹Tugay, a.g.e., s.60; Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s.104.4.

olanlar üzerinde manevi bir çöküntü yaratmıştır⁸⁰⁰. Sayıları gün geçtikçe artan ordudaki bu gayr-i memnun küçük rütbeli subaylar, 1910 yılının Aralık ayında Edirne’de İ.T.aleyhinde bir muhalefet hareketini başlatmışlardır⁸⁰¹. Bu hareket, orduda tayinlere siyaset karıştırılmasından ve hükümetin Almanya’ya yönelmesinden şikayetçiydi⁸⁰².

Ayrıca, Tasfiye-i Rütüb Kanunu’yla “emr-i kumandaya indirilen darbe, ekser kıtaatın na-chil ellere” verilmesi de eleştirilere konu olmuştu⁸⁰³. Bununla birlikte, rütbesi indirilen ve sürgüne uğrayan bazı kişiler, siyasal bir örgütlenmenin içine girerek kendilerine bir çıkış yolu arıyorlardı⁸⁰⁴.

Meşrutiyet döneminde yapılan seçimler İ.T. ve muhalefet arasında sürekli tartışma konusu olmuştur. Nitekim, Halâskâr Zâbitân Grubu’nun köklerinin uzandığı noktalardan biri de 1912 seçimleri ve onun sonuçları olmuştur. İ.T., seçimlerde muhalefete nefes aldirmamıştı. Bu tavır, hem muhalifleri temsil kabiliyetinden yoksun bırakmıştı, hem de siyasal kültürün ağır bir darbe almasına yol açmıştır. İ.T., kazandığı bu “pirhos zaferiyle”⁸⁰⁵ iktidarının sonunu getirecek olayları başlatmıştır. Nitekim, muhalifler ayakta kalmak için silaha sarılmanın kaçınılmazlığını itiraf etmişlerdir⁸⁰⁶. Bu nedenle, seçimlerde haksızlık yapıldığı savı Halâskâr Zâbitân Grubu’nun en önemli kuruluş nedeni haline getirilmiştir⁸⁰⁷.

Ordu ikiye ayrılmıştı. Manastır’da bir grup askerin dağa çıkmasını İttihatçı subaylar, gazetelere gönderdikleri mektuplarla “takbîh ve tel’în” etmişlerdir⁸⁰⁸.

⁸⁰⁰Alkan, a.g.e., s.130-131.

⁸⁰¹Ahmed, İttihat ve Terakki, s.150.

⁸⁰²Y.a.g.e., s.150.

⁸⁰³Mahmut Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordunun İkinci Şark Ordusunun Muhârebâtı, s.239.

⁸⁰⁴Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, (Yazan: Samih Rifat Tansu), İstanbul:1960, s.88. Tasfiye-i Rütüb Kanunu’ndan zarar gören mirliva Ferit ve Nazif Paşalar, Halâskârlar arasında yer almışlardı. Bkz. Y.a.g.e., s.88.

⁸⁰⁵Osmanlılar Muharebelerini Nasıl Kayıp Ettiler? Şimdi Nasıl Telâfi ve Terakki Edebilirler? Von der Golç ve İmhof Paşaların Mütalaatı, (Haz: Adil Nami), İstanbul: 1331, s.66.

⁸⁰⁶Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.36.

⁸⁰⁷Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.320-321.

⁸⁰⁸Selanik’ten 116 subay tarafından imzalanan mektup için bkz. Tanin, 14 Temmuz 1328, No: 1403; Hak, 14 Temmuz 1328, No: 135. On Altıncı Süvari Alayı subaylarının tepkisi için bkz. Tanin, 24 Haziran 1328, No: 1384.

Ülkeyi saran bu siyasal iklim sonucunda, orduda sayıları bir hayli kabarık olan muhalif subaylar, 1912 yılının Haziran ayında alternatif bir siyasal örgütlenmeye gitmişlerdir⁸⁰⁹. Kendilerine Halâskâr Zabitan Grubu adını veren bu subaylar; Erkân-ı Harb Binbaşısı Gelibolulu Kemal, Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim ve Yüzbaşı Kudret Beylerdi⁸¹⁰. Bunların yanında; mütekaid Yüzbaşı Tefvik Binbaşı Burunsuz Tefvik Hamdi, Binbaşı Rosinyol Hüsnü, Hasan Ali, Mülazim Salih, sivillerden Ertuğrul Şakir ve Sigortacı Kemal Beyler de Halâskârlar'a dahil olmamakla birlikte başlangıçtan itibaren işbirliği içinde olmuşlardı⁸¹¹. Daha sonra muhalif birçok asker ve sivil, bu örgütlenmenin içine girerek faaliyetlerde bulunmuşlardır⁸¹².

2- Halâskâr Zâbitân Grubu'nun İstekleri

Halâskâr Zabitan Grubu, isteklerini 25 Temmuz 1912'de yayınladığı beyannamede açıklamıştır⁸¹³. Buna göre, Grup, ülkenin kötü yönetildiği inancındadır. Meşrutiyet döneminde yaşanan iç ve dış olaylar, ülkenin Abdülhamit döneminde olduğu gibi çöküşünü hızlandırmaktaydı. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Devleti'ni parçalamaya ara veren Avrupalılar tekrar harekete geçmekteydi. İtalyanların her türlü "hukuk-u düvel kavaidini çiğnercesine Trablusgarb'a hücum"u, bunun en açık belirtisiydi. Bununla birlikte ülke işgal edilirse, subayların elinden başka iş gelmediğinden aç kalmaları kaçınılmazdı. Bu nedenle, ülkenin parçalanmasına "bilhassa zabitler" engel olmalıydı⁸¹⁴. Dolayısıyla Abdülhamit'in istibdadını yıkarak meşrutiyeti getiren ordunun tekrar silkinmesi gerekiyordu. Çünkü, "mürur-u asar ile ahlâka tari olan zaaf ve gevşeklikten ve münevver tabakayı teşkil eden efrat-ı milletin

⁸⁰⁹Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.313; Ahmad, İttihat ve Terakki, s.181. Muhalif subayların isteklerinin askeri nitelikten çıkarak "siyasi fırka-ı muhalife haline dönüştüğü değerlendirilmesi için bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, a.g.e., s.34.

⁸¹⁰Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.313.

⁸¹¹Birinci, a.g.e., s.168.

⁸¹²Alkan, a.g.e., s.133. Halâskârlar'a İzmir'den Altıncı Alayın Birinci Tabur Komutanı Hüseyin Avni, birçok subayı sokmuştu. Bkz. Birinci, a.g.e., s.168.

⁸¹³Beyannamenin tam metni için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.337-344.

⁸¹⁴Y.a.g.e., s.335,338.

ekseriyetle hükûmet memuru ve binaenaleyh her türlü idareye alet olmağa müstaid bulunuşundan vatanı tahlis vazifesi maatteessüf yine en ziyade zabitana” düşmekteydi”⁸¹⁵.

Halâskârlar, zorunluluklardan dolayı örgütlendiklerini ve müdahaleden ötürü üzüntü duyduklarını belirtmişlerdir. İlkesel olarak da ordunun siyasete karışmamasını savunduklarını açıklamışlardır⁸¹⁶.

Bütün çabalarının ülkenin kurtuluşu için olduğunu söyleyen Halâskâr Zabitan Grubu, şu isteklerde bulunmuştur:

1. İş başındaki hükümetin yerine, Avrupa'nın güvenini kazanmış müteşebbis, namuskâr ve muktedir kişilerden yeni bir hükümet oluşturulması,
2. Hükümetin çalışmalarına hiç kimsenin, gayr-i mesûl hiçbir gücün müdahale ettirilmemesi,
3. Hükümet değişikliği yapıldıktan sonra tarafsız bir heyetin görevlendirilerek, yapılan seçimlerin incelettirilmesi ve kanunsuzluk görülmesi halinde meclisin fesh edilmesi,
4. Yeni seçimlerin jandarma ve polis baskısından uzak yapılması,
5. Ordunun tümüyle siyasetten uzaklaştırılması,
6. Subay kadrosunda gözücüp mülki görevlerde olan subayların ya askeri yada mülki görevlerden birini tercih etmesi,
7. Sorumluluk korkusunun sadece küçük rütbelilerde değil, üst rütbeliler için de geçerli kılınması,
8. Divan-ı harblerin tamamen serbest bırakılması ve kararlarına müdahale edilmemesi,
9. Subayların imtiyazlı muamele görmemesi ve herkesin kıta ile geri hizmetleri istisnasız sırayla yapması,

⁸¹⁵Y.a.g.e., s.338.

⁸¹⁶Y.a.g.e., s.340.

10. Nakil ve tayin işlerinin kıdem ve liyâkat yöntemine göre yapılması,
 11. Yemen ve Hicaz gibi sıcak bölgelerde subaylara tazminat verilmesi⁸¹⁷.

Halâskâr Zâbitân Grubu, İttihatçıların tersine, “muayyen bir hedef”e, buna ulaşmak için belirlenmiş yöntemlere ve karizmatik kişiliklere sahip değildi⁸¹⁸. Homojen olmayan bir görüntü çiziyordu⁸¹⁹. Grup üyeleri ve hareketle işbirliği içinde olanlar, bunu ortadan kaldırmak ve kendilerine siyasi bir strateji belirlemek için 1912 yılının Haziran ayında Bağlarbaşı ve Bostancı semtlerinde bir araya gelerek etkinliklerini artırma kararı vermişlerdir⁸²⁰. Bu toplantıların sonucunda iyice güçlenmiş olarak çıkan Grup, Temmuz ayının ortalarında Sait Paşa Hükümeti’nin beklenmedik istifasıyla siyaset sahnesine çıkmıştır.

3- Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırlığından İstifa Etmesi

Arnavutluk’ta 1912 yılının ilk aylarında ortaya çıkan isyan, Mayıs ve Haziran aylarında tüm bölgeye yayılmıştı⁸²¹. Muhalefetin isyanı kullanarak siyasi çıkar elde etmek istemesi sonucu, Arnavutluk’taki yangın iyice büyümüştür. Nitekim, başta Manastır olmak üzere birçok yerde subayların dağa çıkarak siyasi taleplerde bulunması İstanbul’da siyaseti derinden etkilemişti. İttihatçı hükümet, hızla güç kaybetmeye başlamıştı⁸²².

Arnavutluk konusunda başarısız olan Mahmut Şevket Paşa, artık isyanın bastırılması için “silahın çare-i yegane olamayacağı ... ve bu ahvalin doğrudan doğruya

⁸¹⁷Y.a.g.e., s.341-344; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.2, K.1, s.250-252; Birinci, a.g.e., s.170-171. Bu isteklerin gerçekleri çarpıtıldığını ve Meclis’in askerlerin her istediğini karşıladığı görüşü için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, “Meclis-i Mebusan ve Bazı Şikayât-ı Askeriyye”, Tanin, 15 Temmuz 1328, No: 1404.

⁸¹⁸Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s.106.

⁸¹⁹Asaf Tugay, İbret, C.2, İstanbul: 1962, s.64. “Halâskârların asıl kuvveti, birbirinden haberleri olmayarak, hükümet aleyhinde bulunanların hepsini gruptan zannetmelerindedir” değerlendirmesi için bkz. Y.a.g.e., s.64.

⁸²⁰Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.325; Alkan, a.g.e., s.133.

⁸²¹B.O.A., B.E.O, Harbiye Nezareti - Takrir, No: 314264.

⁸²²“Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 26 İlk Kanun 1943; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.157.

devletin siyaset-i dahiliye ve hariciyesine taalluk” ettiğini söylemeye başlamıştır⁸²³. Hatta bu görüşün Meclis-i Vükela’da tartışılmasını istemiştir⁸²⁴. Bu tavır değişikliği, kriz halinde bulunan İstanbul’un siyasi havasını, muhalefetin lehine çevirmiştir. Bu durum karşısında İ.T. ve hükümet sarsılmaya başlamıştır.

İ.T. Merkezi Umumisi, Cemiyetin ve hükümetin karşılaştığı siyasi bunalımın sorumlusu olarak Mahmut Şevket Paşa’yı görmüştür. Nitekim 5 Temmuz 1912’de yaptığı bir toplantıda Mahmut Şevket Paşa’nın Manastır’daki isyanı bastırmakta yetersiz kaldığını⁸²⁵ ve orduda örgütlenen Halaskar Zabitan Grubu’nu dağıtamadığını öne sürmüştür⁸²⁶. Bu nedenle yeniden siyaseten güçlü olmak için Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırlığı görevinden istifa ettirilmesinin gerekli olduğuna karar vermiştir⁸²⁷.

Mahmut Şevket Paşa’dan kesinlikle kurtulma kararında olan Merkezi Umumi, istifa seçeneğinin kabul edilmemesi halinde Meclis-i Mebusan’da gensoru önergesinin devreye sokulacağını belirtmişti⁸²⁸. Bunun için de Ordu Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa’nın hakkında yapılan yolsuzluk şikayetlerinin Meclis’in gündemine taşınacağını söylemiştir⁸²⁹. Böylece Mahmut Şevket Paşa, gensoru sonucu “paçavraya çevrilerek” düşürülecekti⁸³⁰.

⁸²³B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Takrir, No: 314264. Cavit Bey, kabinenin isyanın şiddetle bastırılması yönünde kararı olduğu halde, Mahmut Şevket Paşa’nın bunu uygulamadığını iddia etmektedir. Bkz. “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 14 İkinci Kanun 1944.

⁸²⁴Y.a.g.b.

⁸²⁵ “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 14 İkinci Kanun 1944; Halil Mentese’nin Anıları, s.147.

⁸²⁶Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.94-95.

⁸²⁷Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.152.

⁸²⁸ “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 14 İkinci Kanun 1944.

⁸²⁹Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.7, S. 168, s.181. Kamil Paşa Hükümeti döneminde 21 Aralık 1912’de, Şura-yı Askeriye üyelerinden Müşir İbrahim Paşa’nın başkanlığında bir Divan-ı Harb oluşturularak daha önce görevden alınan İsmail Hakkı Paşa’nın yargılanmasına karar verilmişti. Bkz. B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 18, 11 Muharrem 1331. Mahmut Şevket Paşa, Sadrazamlığı sırasında İsmail Hakkı Paşa’yı tekrar aynı dairenin başkanlığına getirmişti. Bkz. B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 18, 16 Safer 1331.

⁸³⁰Bu deyiimi Hacı Adil Bey kullanmıştı. Bkz.Lütfi Simavi, a.g.e., C. 2, s.71..

Merkezi Umumi'ce alınan kararı hayata geçirmek için İ.T.'nin Meclis Grubu Başkanı Seyit Bey ve Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, 8 Temmuz 1912'de Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret ederek Meclis-i Mebusan'da kendisi hakkında gensoru verileceğini bildirmişlerdir. Bu yüzden İ.T.'nin kamuoyu nezdinde zor durumda kalmaması için istifasının daha olumlu olacağını söylemişlerdir⁸³¹.

Son olaylarla siyasi açıdan güçsüzleşen Mahmut Şevket Paşa, İ.T.'den gelen bu son baskıya dayanamamış ve ertesi gün Harbiye Nazırlığı'ndan istifa etmiştir⁸³². Mahmut Şevket Paşa, istifasını Mebusan ve Ayan Meclislerince kabul edilen askerin siyasetle uğraşmasını yasaklayan kanunun, bir başka harbiye nazırı tarafından uygulanmasının daha verimli sonuçlar yaratacağına olan inancından ötürü verdiği açıklamıştır⁸³³. Özenle İ.T.'nin istifadaki rolünü gizlemeye çalışmıştır. Basına da benzer yönde açıklamalarda bulunmuştur⁸³⁴. Fakat, Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, "istifâ-namemde beyan ettiğim sebep, çekilmekliğime bâdî olmuş ve buna ancak ileride anlaşılacak bâzı esbab dahi münzam olmuştur" diyerek farklı noktaların varlığına işaret etmiştir⁸³⁵.

Zaten Mahmut Şevket Paşa'nın istifasında öne sürdüğü gerekçe, basın ve siyasi çevrelerce inandırıcı bulunmamıştır. Özellikle yabancı basın, Mahmut Şevket Paşa'nın istifası ile isyancı subayların istekleri arasında bir bağlantı kurmuştur⁸³⁶. İ.T.'nin sürekli kendi aleyhinde artan hoşnutsuzluğu yatışmak için Harbiye Nazırını "kurban" ettiklerini belirtmişlerdir⁸³⁷. En çarpıcı yorum Neue Freie Press'ten gelmişti: "Hakiki

⁸³¹Y.a.g.e., s.71; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s. 96-97.

⁸³²Tanin, 27 Haziran 1328, No: 1387; Mahmut Şevket Paşa'nın Esbab-ı İstifası, İstanbul: 1330, s. 7-8.

⁸³³İstifa dilekçesi için bkz. B.O.A., D.U.İ.T., 10/11-2.

⁸³⁴Hak, 1 Temmuz 1328, No:122.

⁸³⁵19 Temmuz 1912 tarihli mektup için bkz. "Bir Suikast İhbarı", Hayat Tarih Mecmuası, C. 1, S.1, (1 Şubat 1965), s.21. Mahmut Şevket Paşa'nın istifasından sonra kendisine bir suikast yapılacağı duyumları alınmıştır. Bkz. Y.a.g.m., s.21.

⁸³⁶Babanzade İsmail Hakkı, "Hariç Ne Diyor?", Tanin, 29 Haziran 1328, No: 1389.

⁸³⁷Neue Wiener gazetesinin yorumu için bkz. Tanin, 29 Haziran 1328, No: 1389. Çeşitli ülkelerde çıkan gazetelerin yorumları için bkz. Y.a.g.g. Bu haberler daha sonra bir kitapta toplanmıştır. Bkz. Mahmut Şevket Paşa'nın Esbab-ı İstifası, s.8-13.

bir ricâl-ı hükümet olan Mahmut Şevket Paşa, Jön Türklerin en kuvvetli bir istinadgâhı idi. Jön Türkler askerlerinin en mükemmelini feda etmekle zaaflarını isbat” etti diyerek İ.T.’yi eleştirmiştir⁸³⁸.

Draç Mebusu Esat Paşa da, 15 Temmuz 1912’de Meclis-i Mebusan’da Sait Paşa Hükümeti’nin güvenoyu tartışmaları sırasında, istifanın basına açıklandığı gibi olmayıp, İ.T.ile Mahmut Şevket Paşa arasında sorun olan İsmail Hakkı Paşa hakkındaki yolsuzluğun neden olduğunu açıklamıştır. Eğer, böyle olmasaydı Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın da istifa etmesi gerektiğine işaret etmiştir⁸³⁹. Buna karşın Sadrazam Sait Paşa, bu iddianın asılsızlığını belirterek, resmi açıklamayı ısrarlı savunmuştur⁸⁴⁰.

İttihatçı basın ise, istifada farklı faktör aramanın yanlışlığını vurgulamıştır. İstifanın Manastır Olayı ve yolsuzlukla ilişkilendirilmesinin gerçekleri yansıtmadığını belirterek, “... defaâtle temin ederiz ki Mahmut Şevket Paşa usâtın arzusunu yerine getirmek için değil usât hakkında daha seri’ ve kati’ tedâbir-i tenkiliye ittihazını teshîl ve tesri’ için çekildi” diyerek Mahmut Şevket Paşa’yı savunmuştur⁸⁴¹. Ayrıca Babanzade İsmail Hakkı, Mahmut Şevket Paşa’nın İ.T. ile bir sorunun olmadığını ve O’nun geçmişteki hizmetlerinden ötürü tarihe altın harflerle geçeceğini ileri sürmüştür⁸⁴².

Mahmut Şevket Paşa’nın istifası “kabinede tamiri imkansız bir rahne açmıştı”⁸⁴³. Harbiye Nezaretine yeni birisi atanıncaya kadar vekâleten Bahriye Nazırı Hurşit Paşa getirilmişti⁸⁴⁴. Sadrazam Sait Paşa ve İ.T., çok yoğun bir şekilde yeni bir harbiye nazırı arayışına girmişlerdi. İ.T. muhtemelen muhalifleri etkisizleştirmek için, harbiye nazırlığını ilk olarak Halaskar Zabitan Grubu’yla yakın ilişkiler içinde bulunan Şura-yı

⁸³⁸Tanin, 29 Haziran 1328, No: 1389; Mahmut Şevket Paşa’nın Esbab-ı İstifası, s.10.

⁸³⁹M.M.Z.C., D. 2, İç. Se. 1, C. 2, s.324-325.

⁸⁴⁰Y.a.g.e., s.318-329.

⁸⁴¹Babanzade İsmail Hakkı, “Kabinecilik Hastalığı”, Tanin, 2 Temmuz 1328, No: 1392.

⁸⁴²Babanzade İsmail Hakkı, “Mahmut Şevket Paşa”, Tanin, 28 Haziran 1328, No: 1388.

⁸⁴³Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C.7, S.168, s.181.

⁸⁴⁴B.O.A., D.U.İ.T., 10/11, 2; Tanin, 29 Haziran 1328, No: 1389; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.153.

Askeriye Başkanı Nazım Paşa'ya teklif etmişti⁸⁴⁵. Ancak Nazım Paşa, görevi kabul etmek için bazı istekler öne sürmüştü⁸⁴⁶. Bunlar, Sait Paşa'nın istifa etmesi, idâre-i örfiyenin kaldırılması, genel af ilan edilmesi ve padişaha ait olan başkomutanlığın vekaleten Harbiye Nezareti'ne bağlanması idi⁸⁴⁷. İ.T. başkomutanlık maddesi dışında tüm şartları kabul etmesine rağmen Nazım Paşa, koşullarında ısrarcı olmuş ve görevi kabul etmemiştir⁸⁴⁸. Bunun üzerine Harbiye Nazırlığı, Abdullah ve Mahmut Muhtar Paşa'lara önerilmişse de sonuç alınamamıştır⁸⁴⁹. Adeta, "Harbiye Nezareti'ne gelebilecek paşalar, İttihat Terakkiye karşı bir boykot" içinde olmuşlardır⁸⁵⁰.

Sarayın en nüfuzlu memurlarından olan Lütfi Simavi Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın istifasının ülkedeki faleketlerin başlamasına yol açtığını ileri sürmüştür⁸⁵¹. Bu istifa İ.T.'yi de derinden etkilemişti. İktidardan uzaklaşmalarına ve uzun süre muhaliflerinin sert propagandalarıyla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

4-Hâlaskâr Zâbitân Grubu'nun Çalışmaları

Hâlaskâr Zâbitân Grubu'nun siyasi olayları yönlendirmesi üzerine Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığından, Sait Paşa da sadrazamlıktan istifa etmişlerdir. Nitekim Sait Paşa Hükümeti'nin istifasından iki gün sonra, 18 Temmuz 1912'de Hâlaskâr Zâbitân Grubu, Harita Komisyonu Başkanı Zeki Paşa aracılığıyla Şura-yı Askeriyeye bir mektup ulaştırmıştı⁸⁵². Hâlaskâr Zâbitân Grubu'ndan haberdar olan ve siyasi bir beklenti içine girmiş bulunan Şura-yı Askeriye Başkanı Nazım Paşa da,

⁸⁴⁵Tanin, 29 Haziran 1328, No: 1389.

⁸⁴⁶Mehmetefendioğlu, a.g.e.; s.153.

⁸⁴⁷Y.a.g.e., s.153; "Meşrutiyet Devrine Dair Cevat Bey'in Hatıraları", Tanin, 16 İkinci Kanun 1944.

⁸⁴⁸"Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 16 İkinci Kanun 1944.

⁸⁴⁹Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.154.

⁸⁵⁰Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.7, S. 168, s.181.

⁸⁵¹Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.72. Cavit Bey, farklı görüştedir: "Mahmut Şevket'in istifası dahilinde ve hariçte türlü türlü su-i telâkilere uğradı. Hakiki sebebe kimse inanmıyor... Kendisini Genç Türk Kuvvetinin en büyük zâhir ve istinadgâhı addeyliyorlar! Ne düşmanlık ettiğini bilmiyorlar. İşte bütün tarihler böyle yazılıyor". Bkz. "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 16 İkinci Kanun 1944.

⁸⁵²Hürşit Paşa, "Hürşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, S.15, (Ocak 1964), s.11; Alkan, a.g.e., s.134; Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.38-39.

mektubu gündeme aldirtarak, üyeleri bu konuda yönlendirmişti⁸⁵³. Sonuçta, “ahvalin vehâmetine ve acele tedâbir ittihaz olunması”⁸⁵⁴ kılıfına sığınılarak mektubun padişaha sunulmasına karar verilmiştir. Halâskâran Hareketi’yle ilişki içinde bulunan Nazım Paşa, böyle bir baskının saraya kadar uzanacağını tahmin etmişti.

Nitekim aynı gün Nazım, Hadi ve Osman Paşalar, Mabeyn’e giderek ordudaki intizamsızlık ile itaatsizlikten, Arnavutluk olaylarından ve Hâlaskâr Zâbitân Grubu’nun almış olduğu şekilden dolayı rahatsızlıklarını belirtmişlerdi⁸⁵⁵. Böylece, mektupta belirtilen eski kabinenin vekâleten dahi olsa görevde kalmaması, Kamil Paşa’nın derhal işbaşına getirilmesi ve meclisin fesh edilmesi gibi istekleri yürürlüğe girmiş olacaktı⁸⁵⁶.

Padişah V. Mehmet, Hâlaskâr Zâbitân Grubu’nun mektupla gelen bu müdahalesini yumuşak bir üslupla kınamıştır⁸⁵⁷. 19 Temmuz 1912’de orduya hitaben yayınladığı beyannamesinde; bazı subayların Kanun-ı Esasi ve saltanat hukukuna aykırı olarak bazı isteklerde bulduklarını, sayıca az oldukları anlaşılan bu kişilerin bazı yanlış anlamalar nedeniyle “vazife-i askeriyelerini bir an için unutmuş” olarak bu işe giriştiklerini açıklamıştır⁸⁵⁸. Yeni hükümetin de tarafsız, her türlü etkiden uzak tecrübeli kişilerden oluşturulacağını belirtmiştir. Bu nedenle subayların, siyasetle uğraşmak yerine, ülkeyi dış düşmanlardan korumak için çaba göstermelerinin daha uygun olacağını duyurmuştur⁸⁵⁹.

⁸⁵³Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.39.

⁸⁵⁴Y.a.g.e., s.39.

⁸⁵⁵Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.73. Mabeyn Katibi Lütfi Simavi Bey, sarayda, Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa’yla karşılaşan üç Paşa’nın düştükleri durumu şöyle tasvir etmiştir: “İtaat-ı askeriyenin noksanından bahseden paşalar, âmirlerinin haberi olmaksızın saraya gelmekle intizam ve itaat-ı askeriyeyi kendilerinin de unuttuklarını isbat ediyorlardı.” Bkz. Y.a.g.e., s.73.

⁸⁵⁶“Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 18 İkinci Kanun 1944.

⁸⁵⁷Y.a.g.g.

⁸⁵⁸Beyannamenin metni için bkz. Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.74-75. Cavit Bey, padişahın askere adeta “kendini alçaltarak yalvardığını öne sürmektedir. Bkz. “Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey’in Hatıraları”, Tanin, 18 İkinci Kanun 1944.

⁸⁵⁹Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.75. Beyanname orduda gereken etkiyi yapmamıştı: “Hurşit Paşa gitmiş beyannameyi okumuş. Birtakımları başını çevirip dinlememişler bile. Bazı yerlerde zabitelerin pek çoğu toplantı yerinde bulunmamış. Velhasıl bir şeye benzememiş” şeklinde yorumlara konu olmuştur. Bkz. “Sultan Reşad’ın Başmabeyncisi Tevfik Bey’in Günlük Notları - Halaskaran Olayı”, Hayat Tarih Mecmuası, S.12, (Ocak 1971), s.6.

Bu gelişmelerin sonucunda İ.T.'nin iktidarı sona ermişti. Öteden beri Cemiyetin iktidar olgusuna yön veren Talat Paşa'nın yeni bir atılımı da başarısız kalmıştır⁸⁶⁰. Harbiye Mektebi Komutanı Vehip Paşa, Halaskaran Grubu'na karşı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde dört yüz kadar Harbiye öğrencisine Meşrutiyet'e bağlılık andı içirmişse de İ.T.'yi diriltememişti⁸⁶¹.

İktidar, yüzünü muhaliflere çevirmişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 21 Temmuz 1912'de kabineyi kurmakla görevlendirmiştir⁸⁶². Yeni Sadrazam, Harbiye Nazırlığı'na Nazım Paşa'yı getirerek Halaskar Zabitan Grubu'nun eğilimlerini bir ölçüde kabineye yansıtmıştır⁸⁶³.

Halaskar Zabitan Grubu'nun siyasal gelişmeleri yönlendiren tavrı, hükümetin kurulmasından sonra da belirgin bir şekilde sürmüştür. 24 Temmuz 1912'de Mabeyn Başkatibi Halit Ziya⁸⁶⁴ ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Beylerin evlerine birer tehdit mektubu bırakmıştır⁸⁶⁵. Grup, Halit Ziya Bey'i, padişah üzerinde etkili olmakla itham etmiş ve bu nedenle yirmi dört saat içinde istifasını talep etmiştir⁸⁶⁶.

Halaskar Zabitan Grubu'nun Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evine bıraktığı mektup, siyasal anlamda daha fazla ses getirmiştir. Mektupta, Meclis-i Mebusan, "Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu"na benzetilmiş ve acilen feshedilmesi istenmiştir. Grup, bunun yapılmaması halinde kırksekiz saat sonra üzerlerine düşen "vazife-i vataniye"yi ifa edeceklerini tehditkâr bir üslupla belirtmiştir⁸⁶⁷.

⁸⁶⁰Halil Mentеше'nin Anıları, s.148.

⁸⁶¹Vardar, a.g.e., s.89.

⁸⁶²İnal, a.g.e.; C.4, s.1813; Lütfi Simavi, a.g.e., C. 2, s.77; Uçarol, a.g.e., s.310.

⁸⁶³Alkan, a.g.e., s.136.

⁸⁶⁴Uşaklıgil, a.g.e., C. 3, s.40,41.

⁸⁶⁵Halil Mentеше'nin Anıları, s.161; M.M.Z.C., D. 2, İç.Se. 1, C. 2, s.444.

⁸⁶⁶Mektubun tam metni için bkz. Uşaklıgil, a.g.e., C. 3, s.26. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'da, Halit Ziya Bey'in Mabeyn Başkatipliğinden alınmasını padişaktan istemişti. Bunun üzerine Halit Ziya Bey, 31 Temmuz 1912'de görevinden alınmıştı. Bkz. Lütfi Simavi, a.g.e., C. 2, s.83-84.

⁸⁶⁷Mektubun tam metni için bkz. Halil Mentеше'nin Anıları, s.161; M.M.Z.C., D. 2, İç.Se. 1, C. 2, s.444.

Halil Bey, ertesi gün doğrudan doğruya meclisi hedef alan ve küçük düşüren bu mektubu, milletvekillerine okumuştur⁸⁶⁸. Milletvekilleri Meclis'e yapılan bu saldırı karşısında sessiz kalmamışlar ve tepkilerini çok sert bir şekilde ortaya koymuşlardır⁸⁶⁹. Ayrıca Harbiye Nazır Nazım Paşa'yı Meclise çağırarak açıklama yapmasını istemişlerdir⁸⁷⁰. Fakat, Halaskar Zabitan Grubu'yla dirsek teması içinde bulunan Nazım Paşa, Meclis'teki konuşmasında olayı aydınlatmaktan kaçınmıştır. Mektubu sıradan bir "oyun ve blöf" şeklinde tanımlamıştır⁸⁷¹.

Halâskâr Zabitan Grubu, son dört aydır muhalefetin en önemli siyasal argümanı olan 1912 seçimlerinin baskı altında yapıldığı iddiasını ve bu nedenle meclisin fesh edilmesi gerektiği yolundaki tezini ısrarla savunmayı sürdürmüştür⁸⁷². Ayrıca Gruba göre meclis, doğrudan doğruya İttihatçı üyelerden oluşmaktadır. Halbuki hükümet tarafsızlığıyla bilinmektedir. Bu nedenle, "millet meclisinden ziyade bir fırka kulübü" görünümünde olan mebusan ile çalışması çok zordur. Dolayısıyla acilen feshi icab etmektedir diyorlardı⁸⁷³.

Bu taleplerini bir ölçüde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin programına da yansıtmayı başarmışlardı. Hükümet, önceliği seçimlerde meydana gelen yolsuzlukları ve kanuna aykırı davranışları incelemeye vermişti⁸⁷⁴. Program, Meclis-i Mebusan'da 30 Temmuz'da okunmuş ve güvenoyu almıştı⁸⁷⁵. Bu siyasal başarı karşısında hükümet, bir gün sonra da Meclis'in feshine ilişkin teklifi gündeme getirmiştir⁸⁷⁶.

⁸⁶⁸M.M.Z.C., D. 2, İç.Se. 1, C. 2, s.444.

⁸⁶⁹Y.a.g.e., s.445-449. Meclis'te bazı milletvekilleri Halaskar Zabitan Grubu'na karşı meydan okumuştur. Kırkkilise Mebusu Ömer Naci Bey, "Bunu yazarlara söylüyorum. İşte benim sinem açık, işte eğer onlarda mertlik, namus varsa, hak varsa, hakikat varsa bizde de ölmeye hazır bir sine, bir sine-i hamiyet vardır" demişti. Ohannes Varteks Efendi de, "İlk defa Erzurum'dan çıktığımda söylediğim veçhile ya hürriyet bayrağını elimde götürüleceğim veyahut hürriyet bayrağı kefenim olacak" şeklinde tavrı koymuştur. Bkz. Y.a.g.e., s.446.

⁸⁷⁰Y.a.g.e., s.448.

⁸⁷¹Y.a.g.e., s.449; Tanin, 10 Temmuz 1328, No: 1400.

⁸⁷²Tanin, 16 Temmuz 1328, No: 1405.

⁸⁷³Y.a.g.g.

⁸⁷⁴Hükümet programı için bkz. Güneş, a.g.m., s.239-241; M.M.Z.C., D. 2, İç.Se. 1, C. 2, s.533-534.

⁸⁷⁵M.M.Z.C., D. 2, İç. Se. 1, C. 2, s.556.

⁸⁷⁶Y.a.g.e., s.573.

Bunun üzerine, Halâskâr Zabitan Grubu'ndan bazı subaylar, bir an önce fesih kararı verilmesi için Meclis'i adeta ablukaya almışlardır. Meclis Başkanı'nın onayını almadan meclisi korumakla görevli muhafız birliğini değiştirmeye çalışmışlardır⁸⁷⁷. Hatta Meclis İdare Heyeti'nin bilgisi dışında meclis koridorlarında gezerek gövde gösterisinde bulunmuşlardır⁸⁷⁸. İttihatçı Mebuslar, meclisin karşılaştığı bu baskıyı bir önergeyle gündeme getirmişlerse de bir sonuç elde edememişlerdi⁸⁷⁹.

İ.T., hükümetin meclisi fesh ettirme girişimlerine sıcak yaklaşmamıştır. Parlamento içinde ve dışında bunu engellemenin yollarını aramıştır⁸⁸⁰. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise, fesih konusunda ısrar etmiştir. Bu nedenle, sorunu Meclis-i Ayan'a taşıyarak istediği sonucu elde etmeye çalışmıştır. Nitekim, Meclis-i Ayan, 4 Ağustos 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın isteği doğrultusunda Meclis-i Mebusan'ın fesh edilmesini Padişaha önermiştir⁸⁸¹. 5 Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan alınan kararı protesto etmişse de sonucu değiştirememiştir⁸⁸². Konuyla ilgili irade aynı gün yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁸⁸³.

Halaskar Zabitan Grubu'nun baskısı sonucu Meclis'in fesh edilmesi, İ.T.'yi İstanbul'da tutunamaz hale getirmişti. İkiyüz yetmiş beş itttihatçı subayın, 5 Ağustos 1912'de, Hürriyet-i Edediye Tepesi'nde toplanarak son gelişmeleri kınamaları da cemiyeti cesaretlendirememiştir⁸⁸⁴. Merkezi Umumi üyeleri, İ.T.'ye yeni stratejiler geliştirmek için Selanik'e dönmüşlerdir⁸⁸⁵. Bu kez de muhalifler, orduya dayanarak rakiplerini siyaseten yenilgiye uğratmışlardır.

⁸⁷⁷ Y.a.g.e., s.593, 617. Meclis-i korumakla görevli muhafız birliği komutanına bir tehdit mektubu gönderilmiştir. Kendilerine katılmaması halinde idam cezasına çarptırılacağı bildirilmişti. Bunun üzerine hükümet muhafız birliğini değiştirmiştir. Bkz. Tanin, 23 Temmuz 1328, No: 1412.

⁸⁷⁸ M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C. 2, s.556.

⁸⁷⁹ Y.a.g.e., s.617; 637-638.

⁸⁸⁰ Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.163.

⁸⁸¹ Uçarol, a.g.e., s.331-332.

⁸⁸² M.M.Z.C., D. 2, İç. Se. 1, C. 1, s.647-655.

⁸⁸³ Uçarol, a.g.e., s.337.

⁸⁸⁴ Tanin, 23 Temmuz 1328, No: 1412. Toplananlar, dörtyüz yirmi beş subayın vekaletinin de kendilerinde olduğunu söyleyerek daha fazla ses getirmek istemişlerdir. Bkz. Y.a.g.g.

⁸⁸⁵ Tevfik Çavdar, Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Öyküsü, Ankara: 1984, s.230-231.

5. Halâskâr Zabitan Grubu ve Muhalefet

Meşrutiyet'in ilk aylarından itibaren çeşitli parti ve cemiyet çatısı altında toplanan muhalif gruplar, ordu ve siyaset konusunda bir çelişki içinde bulunmuşlardır. İ.T.'nin ordu mensuplarıyla olan ilişkisini alabildiğine eleştirirken, kendileri de zaman zaman orduya dayanarak iktidara gelmek istemişlerdir. Bu tavır, en somut şekilde Halâskâr Zabitan Olayı'nda ortaya çıkmıştır.

Son Arnavutluk İsyanı'nda "siyasi hasımlarını mağlup etmek için" orduya el atmışlardır⁸⁸⁶. Manastır, Debre ve Yakova'da birliklerinden kaçarak hükümete isyan bayrağı açan subayarın hareketinden sonuna kadar yararlanmak istemişlerdi⁸⁸⁷. Bununla yetinmeyen muhalifler, iktidarı elde etmek için bu kez de Halaskar Zabitan Grubu Hareketi'nin içinde yer almışlardır⁸⁸⁸.

Halâskâr Zabitan Grubu'nun liderlerinden Erkan-ı Harb Binbaşısı Kemal Bey, hareketin hazırlıklarından Prens Sabahattin Bey'i haberdar ettikten sonra muhalifler, daha etkin bir şekilde yönlendirici olmuşlardır⁸⁸⁹. Prens Sabahattin, Rıza Nur, Kemal Mithat ve Mahir Sait Beylerle görüşerek hareketin geleceğini tartışmışlardır. Bunun üzerine, Rıza Nur, "Vukuat vukuatı besler. Hükümetin dolayısıyla mevkiinin sarsıldığı şu zamanda burada da bir darbe vurulursa sükût edeceği muhakkaktır, çalışalım" tavrını takınarak harekete açıkça destek vermiştir⁸⁹⁰. Toplantıda yer alan diğer ünlü muhaliflerin de hareketi desteklemesi sonucu, Prens Sabahattin Bey, subayların daha önce yazdıkları bir programı düzelterek, kendi evinde jelatinle birkaç nüsha bastırmıştır⁸⁹¹. Bir süre sonra, Prens Sabahattin'in kalemiyle yeniden şekillenen program, Beyoğlu'ndaki bir matbaada gizlice çoğaltılmıştır⁸⁹².

⁸⁸⁶Hüseyin Kazım, Arnavutlar Ne Yaptılar?, s.5.

⁸⁸⁷Hüseyin Cahit, "Arnavutluk ve İttihat ve Terakki-2/Son Fesadın Hakikati", Tanin, 4 Eylül 1328, No: 1443.

⁸⁸⁸Ahmed, İttihat ve Terakki, s.181; Hale, a.g.e., s.47-48.

⁸⁸⁹Alkan, a.g.e., s.139. Binbaşı Kemal Bey'i Prens Sebahattin ile görüştüren kişi Skaliyeri adında bir Rumdu. Bkz. Tugay, a.g.e., C. 2, s.86.

⁸⁹⁰Rıza Nur, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.37.

⁸⁹¹Y.a.g.e., s.37; Alkan, a.g.e., s.139; Birinci, a.g.e., s.169.

⁸⁹²Alkan, a.g.e., s.140.

Hareketin başarısı sonucu iktidara geleceğini düşünen Prens Sabahattin, fikren desteklediği Halaskaran Grubu'na özel katibi Satvet Lütfi aracılığıyla önemli miktarda maddi yardımında da bulunmuştur⁸⁹³. Hatta Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'e göre, Prens Sabahattin, sahte subay üniforması giydirdiği bazı kişileri, "Halaskar Rüesası" adıyla Arnavut İsyanı'nın önderlerine takdim etmiştir⁸⁹⁴. Hareketi iyice sahiplenen Prens Sabahattin, emekli Yüzbaşı Tevfik Hamdi Bey'in babasını⁸⁹⁵ devreye sokarak Merkez Taburu subaylarını, Sarıyer'deki üç piyade taburunu ve daha başka bazı tabur ile müfrezeleri Halaskar Zabitan Grubu'na kazandırmıştı⁸⁹⁶. Ayrıca Satvet Lütfi'nin propagandası sonucu Boşnaklara silah dağıtılmış ve eyleme hazır hale getirilmişti⁸⁹⁷.

Bununla birlikte hareketin ivme ve güç kazanması için askerî unsurlarla yetinilmemiş, sivil politikacıların da desteği elde edilmeye çalışılmıştı. Yapılan propagandalar sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan birçok kişi kazanılmıştı. Bunların içinden en önemlisi Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi'ydi. Salih Efendi, dinsel nüfuzunu da kullanarak birçok sivil ve özellikle bahriyeli müridini harekete sokmuştur⁸⁹⁸.

Buna rağmen Hürriyet ve İtilaf, parti olarak hareketin içinde yer almamıştır. Ancak partiden bağımsız olarak bazı kişiler, kendi inisiyatifleri doğrultusunda eyleme destek vermişlerdir⁸⁹⁹. Partinin, örgütsel olarak olayın dışında kalması kendi iç çelişkilerinden kaynaklanmıştır. Zira lider kadrosunu oluşturan kişiler arasında yoğun bir çatışma yaşanmaktaydı⁹⁰⁰. Nitekim, Miralay Sadık ve Gümülcineli İsmail Hakkı,

⁸⁹³Tugay, *a.g.e.*, C.2, s.86-87; Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.565.

⁸⁹⁴Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.36.

⁸⁹⁵Tevfik Hamdi Bey'in babası Abdülaziz döneminde siyasi çalışmalara katılan birisiydi. Bkz. Birinci, *a.g.e.*, s.170.

⁸⁹⁶Y. *a.g.e.*, s.170; Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.37.

⁸⁹⁷Birinci, *a.g.e.*, s.170. Prens Sabahattin, askeri hazırlıklar için beş bin lira harcanmıştı. Bkz. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.38.

⁸⁹⁸Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.566. Melami Şeyhi Terlikçi Sali Efendi, yüz onbeş bahriyeli subayı Halaskar Zabitan Grubu'na dahil etmişti. Bkz. Birinci, *a.g.e.*, s.170.

⁸⁹⁹Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.566; Birinci, *a.g.e.*, s.169-170; Alkan, *a.g.e.*, s.141.

⁹⁰⁰Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.39-40. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.36.

Rıza Nur'un Halaskâr Zabitan Hareketi'nin faal üyelerinden olduğunu öğrenince, "Bunlar sonunda yakalanacaklar ve hükümet, bunlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan diye bizi perişan edecek" diyerek hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir⁹⁰¹. Öte yandan partinin İstanbul teşkilatının hareketin dışında kalması için şubelere talimat da vermişlerdir⁹⁰².

İ.T.'nin meşrutiyet döneminde değişmez muhalifi Şerif Paşa da; yakın adamı Pertev Tevfik'i İstanbul'a göndererek Halaskâr Zabitan Grubu'yla bağlantı kurmuştur. Hareketin siyasi sonuçlarından yararlanmak için parasal kaynaklarını da kullanmıştır⁹⁰³. İ.T.'nin iktidardan uzaklaşmasından sonra İstanbul'a gelerek, siyasi beklentilerini gerçekleştirmek istemişse de başarılı olamamıştır.

Halaskar Zabitan Grubu, öteden beri ordunun siyasetle ilişkisini kıyasıya eleştiren muhalif gazetelerin sütunlarında da çok çarpıcı bir şekilde yankısını bulmuştur. Meşrutiyet döneminde, kalemi ve hukuk bilgisiyle İ.T.'yi kıyasıya eleştiren Lütfi Fikri, gazetesindeki köşesinde Halaskar Zabitan Grubu'nun programını tahlil ederken, adeta dört yıl boyunca ordu-siyaset konusunda savunmuş olduğu tezleri çürütmüştür⁹⁰⁴.

Lütfi Fikri Bey, bu yazısında askerinin siyasetle ilgilenmesini, "ahval-ı adiyede şu yahut bu fırkanın gayretini çekerek, programına taraftar olarak onun mevki'-i iktidara gelmesine, orada ise, muhafaza-ı mevki' etmesine çalışmak" şeklinde tanımlamıştı. Buradan hareketle "ne birinci 10 Temmuz"u, ne "31 Mart"ı izleyen günlerde, ne de Halaskar Zabitan Hareketi'nde subaylar siyasete karışmamıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nde asker, "hiç bir vakit ihtirasat-ı siyasiye vadisine inmemiş ve daima vatanperverlik, meşrutiyet nigehtarlığı gibi yüksek tabakalarda kalmıştı" diyerek askerinin politikadan uzak olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Halaskar Zabitan Grubu'nun "Yunanistan veya bilmem neresi gibi, ordunun siyasetle iştiğal etmesi tarzında bir fenalığa yol açmayacağını" da ileri sürmüştür⁹⁰⁵. Lütfi Fikri Bey, aktif

⁹⁰¹Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.39-40; Alkan, a.g.e., s.141.

⁹⁰²Alkan, a.g.e., s.141.

⁹⁰³Y.a.g.e., s.142. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, s.40.

⁹⁰⁴Lütfi Fikri, "Halâskâr Zabitan Grubu'nun Programı", Teminat, 12 Temmuz 1328, No: 301.

⁹⁰⁵Y.a.g.g., Hak Gazetesi, bu değerlendirmeye "Bir Mugalata" adlı yazıyla yanıt vermiştir.Bkz. Hak, 14 Temmuz 1328, No: 135.

olarak Halaskar Zabitan Grubu'nda yer almasa da gazetesiyle harekete meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Nitekim, Teminat gazetesi, Süleyman Nazif'in "Kılıçlı Siyaset" adlı makalesine⁹⁰⁶ verdiği yanıtta, aslında İ.T.'nin dört yıl boyunca kılıçlı siyasetle iktidarda kaldığını öne sürmüştür. Bunun en güzel kanıtının da, "Mahmut Şevket Paşa'nın bir zamanlar kılıçla duhule cesaret-yap olduğu (Meclis-i Milli) de mahmuzlarını yere vurarak 'Ordu ile oynamayınız' demesi..." olduğunu belirtmiştir. Şimdi ise tarafların ve rollerin değiştiğini söyleyerek Halaskar Zabitan Grubu'nun yarattığı siyasal ortama yeşil ışık yakmıştır⁹⁰⁷.

Halaskar Zabitan Grubu, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da da muhalifler tarafından örtülü bir şekilde savunulmuştur⁹⁰⁸. Meclis-i Mebusan'da, Draç mebusu Esat Paşa, "Onlar da millet efradı değil mi?" diyerek grubun arkasında olduğu mesajını vermiştir⁹⁰⁹.

Halaskar Zabitan Grubu, muhalefetin siyasi beklentilerini gerçekleştirdiği için, bu kesimlerden destek görmüştür. Meşrutiyetin ilanından itibaren ordu ve siyaset ilişkisine getirilen yaklaşımlar, bir anda unutulmuştur. Siyasi muhalefet de "kılıçlı siyaset" in büyümesine kapılmıştır.

C. Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri öncelikli olarak orduda başlatılmıştı. Batının üstün sayılan askeri teknolojisi alınarak ordunun eski gücüne kavuşturulması düşünülmüştü. Orduda sınırlı olarak yapılmak istenen bu reform hareketleri zamanla bu kurumu daha geniş bir şekilde etkilemiştir⁹¹⁰. Nitekim 19. yüzyıl boyunca batı tipi

⁹⁰⁶Süleyman Nazif, "Kılıçlı Siyaset", Hak, 12 Temmuz 1328, No: 133.

⁹⁰⁷Faruz Nevzat, "Kılıçlı Siyaset", Teminat, 13 Temmuz 1328, No: 302.

⁹⁰⁸Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 1, s.325.

⁹⁰⁹M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 2, s.593.

⁹¹⁰Konuyla ilgili bkz. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara: 1988; Stanford J. Show, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev: Mehmet Harmancı), C.1, İstanbul: 1982, s.352 vd.; Dank Wart A. Rustow, "Political Modernization and the Turkish Military Tradition", Political Modernization in Japon and Turkey, (Ed. Robert E. Ward and Dankwort, R. Rustow), Princeton New Jersey: 1964, s.353 vd.

askeri okullarda yetişen kişiler, modern siyasal kavramlarla yüzyüze gelmeye başlamıştır⁹¹¹. Bunun doğal sonucu ordu, bundan sonra, “devlet hayatında pek müessir bir mevki” elde ederek ülkenin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır⁹¹².

Ordunun böyle bir misyon yüklenmesi, zaman zaman siyasal olayların içinde yer almasına yol açmıştır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin kurtarılmasını amaçlayan hareketlerin dayandığı temel unsurlardan biri olmuştur⁹¹³. Anayasalı meşruti sistem isteyen bazı ordu mensupları, sivil aydınların yanında yer alarak 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilan edilmesine yardımcı olmuşlardır⁹¹⁴.

Abdülhamit’in 1878’de Meclis-i Mebusan’ı kapatması ve Kanun-ı Esasi’yi rafa kaldırması sonucunda başlatılan özgürlük mücadelesinde, ordunun bazı üyeleri de yaptıkları darbe planlarıyla bu harekete destek vermişlerdir⁹¹⁵. Özellikle Harbiye Mektebi’nde yetişen genç idealist subaylar, gittikleri görev yerlerinde istibdatın yıkılması fikrinin en ateşli savunucuları olmuşlardır.

Bu tavrın en fazla kendini gösterdiği yer, Rumeli’de bulunan Üçüncü Ordu bölgesi olmuştur. Buranın kendine özgü koşulları, merkezi yönetime karşı olan muhalif tavrı dahada güçlendirmişti. Rumeli’de etnik ve dinsel çatışmaların yoğun bir şekilde yaşanması ve müslüman unsurun bu mücadelede gittikçe mevzi kaybetmesi subaylar üzerinde büyük bir etki bırakmıştı⁹¹⁶.

⁹¹¹Mevlüt Bozdemir, Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara: 1982, s.68-69.

⁹¹²Bahri Savcı, “Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XVI, No: 3, (Eylül 1961), s.40-41.

⁹¹³William Hale, Türkiye’de Ordu ve Siyaset - 1789’dan Günümüze, (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: 1996, s.33-34.

⁹¹⁴Y.a.g.e., s.34; Rustow, a.g.m., s.359-360. “Ordunun devrimci niteliği”nin Abdülaziz döneminde iyice belirginleşmesi ve çöken devleti kurtarmayı amaçlaması için bkz. Ahmet Mumcu, “Türk Tarihinde Ordu ve Siyaset”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, No: 240, (1971), s.61-62.

⁹¹⁵Harbiye Mektebinde 1878’de planlanan darbe için bkz. Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, s.357; Ahmet Cevat Emre, İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı?, İstanbul: 1960, s.34 vd.

⁹¹⁶Tekeli-İlkin, a.g.m., s.351 vd.; Tokay, a.g.e., s.115 vd.; Ramsaur, a.g.e., s.133 vd.

“İdare-i zalime-i mutlakanın” sonucu halkın özgürlüklerinden yoksun bırakılması ve devletin gittikçe çöküşe sürüklenmesi idealist subayları politikanın içine itmişti⁹¹⁷. Nitekim bu düşüncede olanlar, “bir ordunun vazifesi için milletin hayatına kasd etmek veya bu babda bir alet-i cinayet olmak değil, belki onun nigahbânı şan ve şerefi olmak âlâm ve felaket vâkıasına karşı vücud-ı hamasetiyle bir siper-i müdafa teşkil etmek ve bu babda her türlü fedâkârlığı ihtar eylemektir” şeklinde kendilerine bir misyon biçmişlerdi⁹¹⁸. Hatta “saadet-i memleketi, hayat-ı milleti muhâtarât-ı azimeye düşüren idare-i seyyie-i mutlakanın tehlike ve felâket nokta-ı nazarından, hâk-i pâk vatanı pay-ı istila ile çekinmemek isteyen harici düşmana kıyasen farkı ne olabilirdi?” sorusunu sorarak yönetime olan karşıtlıklarına meşruiyet kazandırmışlardır⁹¹⁹.

Üçüncü Ordunun çoğunluğu küçük rütbeli subayları, bu halet-i ruhiye içinde İ.T.C.’ne girmişlerdir⁹²⁰. Kısa sürede tüm Makedonya’da örgütlenerek siyasi muhalefetin çapını genişletmişlerdi. Artık 1908 yılı temmuz ayı başından itibaren Üçüncü Ordunun yayıldığı tüm Makedonya’da askerler arasında isyan olgusu açık açık telafuz edilmeye başlamıştır. Nitekim 3 Temmuz’da Kolağası Niyazi Bey, askeri birliği ve bir grup sivil yerel yöneticiyle dağa çıkarak isyan ateşini tutuşturmuştur⁹²¹. Böylece Osmanlı Ordusu, sivil aydınlarla birlikte, “parlak bir hareket-i insaniyede” bulunarak meşrutiyeti ilan ettirmiş ve özgürlük mücadelesini başarıya ulaştırmıştı⁹²². Ordunun bu tavrı olağan karşılanmıştı: “Orduyu siyasiyat ile uğraşmağa sevk eden esbab yakında tedkik olunursa, nazariyat noktasındaki bunun umur-ı siyasiyyeye müdaha değil, vezaif-i asliye ve esasiyeyi ifadan başka bir şey olmadığı tezâhür eder” denilmiştir⁹²³.

⁹¹⁷Ali Fethi, “İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi”, Asker, No: 3, (18 Eylül 1324), s.125-126.

⁹¹⁸Y.a.g.d.

⁹¹⁹Y.a.g.d.

⁹²⁰Osman Senâî, “Üçüncü Orduya Selâm”, Asker, No: 1, (21 Ağustos 1324), s.4-5; Enver Paşa’nın Anıları, s.57 vd.

⁹²¹Resneli Ahmet Niyazi, Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey’in Anıları, (Haz: İhsan Ilgazlar), İstanbul: 1975, s.79 vd.

⁹²²Ali Fethi, “İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi”, s.124; Osman Senâî, “Üçüncü Orduya Selâm”, s.5-6.

⁹²³Ali Fethi, “İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi”, s.124.

Subaylar, istibdatı İ.T.C. içinde örgütlenerek yıkmışlardı. Bunun doğal sonucu olarak İ.T.C. ile ordu içiçe geçmişti⁹²⁴. “Genç erkan-ı harb ve mümtaz zabitan”ın aktif olarak cemiyete girmeleri sonucu, başarı kazanıldığı her fırsatta söyleniyordu⁹²⁵. Rumeli’nin her tarafında ittihatçı subaylar “ateşli nutuklar” çekmişlerdi. Cemiyet üyesi olmayan subaylar da “tahlif” edilerek örgüte kazandırılmışlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra Üçüncü Ordunun yanı sıra diğer ordular da politize olmaya başlamışlardı⁹²⁶. Yeni dönemle birlikte bu sorun tartışılmaya başlanmıştır.

Ordu, meşruti rejim içinde nasıl “vezaif-i asliyesine” dönebilirdi? Ordu nasıl kendi sınırlarına çekilebilirdi? Mahmut Şevket Paşa, meşrutiyetin ilk günlerinden başlayarak bu sorulara yanıt bulmaya çalışmıştır. Askeri üniforma taşıyan kişilerin yoğun bir siyasi propaganda içinde bulunmaları karşısında ürkmüştü. Bu nedenle “ilan-ı meşrutiyetin üçüncü gününden itibaren ordunun siyasiyyâtla iştilal etmemesi esbâbını tehiyye etmeye” başlamıştır. Fakat bunu tek başına yapamayacağını itiraf etmişti: “Meşrutiyetin akabinde, siyasiyyâtla iştilal eden askerler, bundan men’ olunamazlardı. Onu men’ edecek olanlar, men’ etmeye muktedir olsalar dahi men’ etmemeli idiler. Bendeniz, meşrutiyetin ilânı akabinde orduyu siyasiyyâttan men’ etmeye muktedir değildim ve iktidarım olsaydı dahi men’e cesaret edemezdim. Men’e kalkışsaydım, sâ-i muameleye uğrardım. Mürteci’ addolunurken, belki nef’ edilirdim; onun için yapmadım ve yapamadım”⁹²⁷.

Mahmut Şevket Paşa, ordunun konumu itibarıyla siyasetle uğraşmaması gerektiğini mektepli subaylar üzerinde etkili olan Von der Goltz’u devreye sokarak gündeme getirmeye çalışmıştır. Meşrutiyetin ilanının üzerinden henüz üç gün geçmesine rağmen Von der Goltz’a uzun bir mektup yazarak, subayların siyasetle uğraşmamaları için gazetelerde yazılar kaleme almasını istemiştir⁹²⁸. Nitekim Von der Goltz, Neue Freil Press’te buna ilişkin birçok yazı yayınlamıştır⁹²⁹.

⁹²⁴Hüseyin Cahit, “Askerler ve Cemiyet”, Tanin, 13 Teşrin-i evvel 1325, No: 412.

⁹²⁵Osman Senâî, “Üçüncü Orduya Selâm”, s.5.

⁹²⁶A., Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?, İstanbul: 1329, s.7 vd.; Mahmut Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordunun İkinci Şark Ordusunun Muhârebatı, Dersaadet: 1331, s.239-240.

⁹²⁷M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.223.

⁹²⁸M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C.1, s.544; Tahsin Paşa, a.g.e., s.367-371.

⁹²⁹M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C.1, s.544; Tahsin Paşa, a.g.e., s.370.

Bu çabalara karşın ordunun küçük rütbeli subayları kışlarına çekilmemişlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın ifadesiyle "Meşrutiyetin ilk günlerinde... Harbiye Nazırları, bir binbaşının, bir kaymakamın tavsiyesi üzerine tayin" edilmişlerdi⁹³⁰. Bunun yanında bazı subaylar ise, hükümete baskı yaparak birtakım gazetelerin yayınlarının sınırlandırılmasını istemişlerdi⁹³¹.

Ordu mensuplarının politize olması Meclis-i Mebusan seçimlerinde iyice belirginleşmişti. Ordu içinde personelin ve teşkilatın haklarının korunması için Meclis-i Mebusan'a milletvekili göndermek için yoğun bir propaganda başlatılmıştı⁹³². Bunun üzerine Kamil Paşa Hükümeti milletvekilliğine adaylığını koyacak askerler için bazı kolaylıklar sağladı⁹³³. Örneğin mebus seçilebilmek için aranılan belli bir süre aynı yerde oturma ve vergi ödeme koşulları askerler lehine hafifletti⁹³⁴. Asker adayların görevlerinden istifa etmeden yoğun bir seçim propagandası yapmalarına, seçimi kazanmaları istifa etmelerine olanak sağladı⁹³⁵. Böylece askeri üniforma altında açıkça siyasi çalışmaların yapılmasına başlandı.

Askerlerin tüm araçları kullanarak görüşlerini açıklamaları yavaş yavaş ordu içinde bazı kişilerin tepkisine yol açmaya başladı. Ali Fethi Bey, "Evvela, bu müdahalenin menafi-i milliyeye muzır netayic hasıl edebileceğinden; saniyen, bu mübâhasât-ı siyasiyenin hararetiyle efkâr-ı galeyanda olan bir askerin hiçbir zaman vezaif-i askeriyenin hüsn-i ifası için elzem olan bi-teraflik ve itidali" gösteremeyeceğinden ordunun siyasetten uzak durmasını istedi⁹³⁶.

⁹³⁰M.A.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.223. 1 Ağustos 1908'de küçük rütbeli bahriye subayları, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın görevden alınması için gösteriler yapmışlardı.Bkz. Tanin, 20 Temmuz 1324, No: 2.

⁹³¹Boşboğaz, Tercüman-ı Hakikat ve Millet gazetelerinin hükümetçe kontrol edilmesi için bkz. B.O.A., M.V.M., 120/51.

⁹³²İlhami, "Parlamentoda Askerlikten Müsta'fi Mebuslarımız", Meram, 30 Teşrin-i evvel 1324, No: 1.

⁹³³B.O.A., M.V.M., 121/49.

⁹³⁴Y.a.g.b.

⁹³⁵B.O.A., M.V.M., 120/89; Tanin, 1 Teşrin-i sani 1324, No: 104.

⁹³⁶Ali Fethi, "İnkılâb-ı Ahirde Osmanlı Ordusunun Politikaya Suret-i Müdahalesi", s.123.

Ordunun gittikçe politikanın içine gömülmesi Harbiye Nezareti'ni harekete geçirdi. 23 Şubat 1909'da tüm ordulara bir genelge yayınladı⁹³⁷. Harbiye Nezareti, genelgede, subayların politika ile ilgilenmemelerini, mitinglere gitmemelerini, nutuk çekmemelerini, askeri hiyerarşiye uymalarını, makale yazmamalarını ve tiyatro sahnelerine çıkmamalarını istedi⁹³⁸. İkdam gazetesi ise, 7 Nisan 1909 tarihli sayısında ordunun siyaset ile meşgul olmasını "za'f-ı milliye husule getirecek en muzır sebeplerden" biri olarak ilân etti⁹³⁹. Tanin de, İ.T. karşıtı bazı subayların muhalefetle işbirliğine gitmesinden rahatsızlık duymuştu⁹⁴⁰. Bu nedenle Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya yönelik açık bir mektup yayınlarak, "namus-ı askeriyyenin muhafazasını" istemiştir⁹⁴¹.

Harbiye Nezareti, basın ve kamuoyu ordunun siyasi amaçlar için kullanılmasından endişe duyuyordu. Nitekim, "31 Mart" Olayı'nda bazı askerler de yer almıştır. Mahmut Şevket Paşa, ordunun ilan ettirdiği meşrutiyetin "idare-i sabıka tarafından tekrar mahv ü harab edilmesi(nin) ... baîdü'l-ihhtimal" olduğundan söz ediyordu⁹⁴². Bunun için Von der Goltz'a gönderdiği mektupta Ordunun "müteyakkızâne hareketten" geri durmaması gerektiğini ifade etmişti⁹⁴³. Bu anlayışla Hareket Ordusu'nu Rumeli'den İstanbul'a sürüklemişti.

Mahmut Şevket Paşa, meşrutiyete yönelik "31 Mart" isyanını bastırmaya çalışırken, Hareket Ordusu'nun İttihatçıların ürünü olduğu⁹⁴⁴ savlarını çürütmek istiyordu. Ordunun hiçbir cemiyet ve parti adına hareket etmediğini, tek amacının meşrutî düzenin korunması olduğunu açıklıyordu⁹⁴⁵. Ordu ve iktidar ilişkisine açıklık getirerek, "Şimdi ordu milletın ordusu ve herhangi fırkaya mensup olursa olsun

⁹³⁷Takvim-i Vekayi, 15 Şubat 1324, No: 135; Tanin, 15 Şubat 1324, No: 208.

⁹³⁸Takvim-i Vekayi, 15 Şubat 1324, No: 136; Tanin, 15 Şubat 1324, No: 208.

⁹³⁹İkdam, 25 Mart 1325, No: 5340.

⁹⁴⁰Tanin, 29 Mart 1325, No: 250.

⁹⁴¹Y.a.g.g.

⁹⁴²Tahsin Paşa, a.g.e., s.370.

⁹⁴³Y.a.g.e., s.370.

⁹⁴⁴Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1325, No: 192; Mehmet Selahaddin, a.g.e., s.31.

⁹⁴⁵Açıklama için bkz. Takvim-i Vekayi, 13 Nisan 1325, No: 192.

kanun-ı meşrutiyyete tevfikân müteşekkil ve vükela-yı milletin itimadını haiz hükûmetin” emrindedir diyordu⁹⁴⁶.

Mahmut Şevket Paşa, ordu siyaset konusunda büyük bir çelişki yaşamıştır. Bir yandan yoğun bir şekilde siyasi olaylara yön vererek politik kimliğini pekiştirirken, diğer yandan nüfuzunu kullanarak orduyu siyasetten arındırmaya çalışmıştır. Nitekim Hareket Ordusu karargahında çalışan İsmet İnönü’nün kaleminden çıkan ordunun siyasetle uğraşmamasını içeren bir tebligatı, kendi imzasıyla tüm askeri birliklere göndermiştir⁹⁴⁷. Daha etkili olmak için İstanbul ve Edirne’deki kışlaları gezerek subaylara, “siyâsiyyâtla iştigalin memleket için ne kadar muzır olduğunu” anlatmıştır⁹⁴⁸. “31 Mart” Olayı’nda yararlılıkları nedeniyle halk nezdinde “lüzumundan fazla” şöhret sahibi olan subayların, askeri hiyerarşiyi bozacakları gerekçesiyle ordudan uzaklaştırılmalarını tasarlamıştır⁹⁴⁹.

Hükümet, “31 Mart” Olayı’nda erlerin önemli bir rol oynadığını düşünerek, bu kitlenin kontrol altına alınmasının yollarını aramıştır. Erlerin sahip oldukları geleneksel ve dinsel tavırlar gözönünde bulundurularak, bunların 21 Nisan 1909’dan itibaren Şeyhülislam, Fetva Emiri ve Ders Vekili’nin huzurunda yemin etmeleri kararlaştırmıştır⁹⁵⁰. Bu görevliler, İstanbul’daki kışlaları tek tek gezerek askerlerden, padişah ve subayların emrinden ayrılmayacaklarına, kimsenin canına ve malına el uzatmayacaklarına ve siyasi işlerle uğraşmayacaklarına dair söz almışlardır⁹⁵¹.

Orduda disiplinin sağlanması gerektiği konusu, 30 Mayıs 1909’da, Harbiye Nezareti Meydanı’nda Birinci Ordu ve Hareket Ordusu askerleri ile subaylarının katıldığı bir törende tekrar gündeme getirilmiştir. Burada Padişah V. Mehmet’in bir beyannamesi okunarak ordu ve donanmaya mesajlar verilmiştir⁹⁵². Askerlerin rejimin

⁹⁴⁶Takvim-i Vekayi, 21 Nisan 1325, No: 200.

⁹⁴⁷Y.a.g.e., s.34.

⁹⁴⁸M.M.Z.C., D.2, İç.Se. 1, C.1, s.544.

⁹⁴⁹Lütfi Simavi, a.g.e., C.1, s.22-23. Enver ve Hafız İsmail Hakkı Beyleri Berlin ile Viyana ateşemiliterliklerine tayin etmeyi planlamıştı.Bkz. Y.a.g.e., s.23.

⁹⁵⁰B.O.A., M.V.M., 127/3.

⁹⁵¹Y.a.g.b.

⁹⁵²Lütfi Simavi, a.g.e., C.1, s.32-33 Tanin, 17 Mayıs 1325, No: 266.

koruyucusu vasfını hakkıyla yerine getirmeleri için hiyerarşik kurallara uymalarının zorunluluğu üzerinde durulmuştu. Buna uymayanların “bir babanın hırçın ve âsi oğluna” yaptığı gibi cezalandırılacağı belirtilmiştir⁹⁵³. Bu beyanname, ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan askeri birliklerde de törenlerle okunarak içeriği askerlere bildirilmiştir⁹⁵⁴.

Bu girişimlere rağmen siyasal rejim, sivil politikacıların egemen olduğu bir düzeye çıkartılamamıştı. Mahmut Şevket Paşa, bir yandan siyasi sorumluluğu olmadan saraya ve hükümete çeki-düzen verirken⁹⁵⁵, diğer yandan hükümetin emrinde olduğunu söylüyordu⁹⁵⁶. Askeri diktatörlük suçlamalarını reddediyordu⁹⁵⁷. Bu da ordunun bir anlamda siyasetin içinde olduğunu ve bu alanı terk etmeyeceğini gösteriyordu. Bu durum Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesinden sonra da devam etmiştir. Zira, Mahmut Şevket Paşa, ordunun yardımı olmadan meşruti düzenin sürdürülemeyeceği⁹⁵⁸, iç ve dış olayların da ordunun tümüyle siyasetin dışına tutulmasına uygun olmadığı kanısındaydı⁹⁵⁹.

Mahmut Şevket Paşa'ya göre, siyasal düzenin kurumları işlevlerini yerine getirmeye başladığında ve rejim düşmanlarının tasfiyesinden sonra ordu-siyaset ilişkisinde somut adımlar atılabilirdi⁹⁶⁰. Öte yandan, “siyasiyâta dalmış, ondan lezzet almış” subayların birden bire politika dışına itilmesi de iyi olmayacaktı⁹⁶¹. Bu nedenle yasal düzenlemeler yapılarak bir plan dairesinde hareket edilmeliydi. Bunun için ortam hazırlanmalıydı⁹⁶². Nitekim orduya yabancı subaylar getirterek sıkı bir eğitim devresini başlatmış ve disiplini sağlamaya çalışmıştır. Ordudaki bu yeni eğitim anlayışıyla,

⁹⁵³Beyannamenin metni için bkz.Lütfi Simavi, *a.g.e.*, C.1, s.34-37; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.56-58; Tanin, 17 Mayıs 1325, No: 266.

⁹⁵⁴Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s.58. Beyannamenin Medine'de okunduğuna ilişkin bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Haziran 1325, No: 22.

⁹⁵⁵Uşaklıgil, *a.g.e.*, C.1, s.42 vd.

⁹⁵⁶Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Temmuz 1325, No: 61.

⁹⁵⁷Tanin, 12 Haziran 1325, No: 292.

⁹⁵⁸M.A.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.224.

⁹⁵⁹Y.a.g.e., s.224; M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.544-545.

⁹⁶⁰M.A.Z.C., D.2, İç. se. 1, C.1, s.224.

⁹⁶¹M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.545.

⁹⁶²M.A.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.224.

askerleri siyasetin dışına itmeyi ummuştur⁹⁶³. Elbette bu konuda başvuru en etkin yöntem ordulara gönderilen talimatlar olmuştur. Nitekim 23 Şubat 1910'da Harbiye Nezareti tarafından ordu komutanlıklarına gönderilen bir tebligatta, "Zabitan-ı askeriye'nin politika işleriyle işgal etmemeleri" üzerinde durulmuştur⁹⁶⁴. 1910 yılının Mart ayında yayınlanan yeni bir talimatta ise; gazetelere makale yazan, siyasetle ilgilenen ve nutuk veren subayların şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı açıklanmıştır⁹⁶⁵. Bununla yetinmeye Harbiye Nezareti, 21 Nisan 1910'da subayların yapacakları yayınlar için kapsamlı bir düzenleme yapmıştır⁹⁶⁶. Bundan böyle, subayların Padişah ve Harbiye Nezareti'nin emirlerine ve tasarruflarına karşı eleştiri yazısı yazmamaları, politik içerikli makale yayınlamamaları, askeri faaliyetlere yönelik "ifşa ve tenkit" içeren makale ile risale kaleme almamaları ve emekli ile ihtiyat subaylarının dışında tüm askeri elemanların dergi ve gazetelerde başyazar ve yazı işleri müdürlüğü yapmamaları istenmiştir⁹⁶⁷. Ayrıca teknik anlamda eğitim ve öğretime yönelik askeri yayınların ise, ordu komutanlıkları ve Harbiye Nezareti'nden izin alınarak yapılabileceği belirtilmiştir⁹⁶⁸. Hatta bu düzenleme sonucu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi tarafından basılan resmi yayınların da sıkı bir kontrole tabi tutulması kararlaştırılmıştır⁹⁶⁹.

Mahmut Şevket Paşa, yayınlanan talimatlardan sonra, siyasetle uğraşmaya ve gazetelere yazı yazmaya devam edenleri ordunun kendi iç yönetmeliklerine dayanarak cezalandırmaya başlamıştır. Fakat bunlar çok hafif cezalar olduğu için⁹⁷⁰ caydırıcı olmamıştı.

Yasal düzenlemelerden yoksun bir şekilde orduyu kendi sınırlarına çekmeye çalışan Mahmut Şevket Paşa, 24 Mayıs 1911'de kaleme aldığı bir telgrafı ülkedeki tüm ordu merkezlerine göndermiştir⁹⁷¹. Telgrafında, ordunun modern bir hale gelmesinin

⁹⁶³ Y.a.g.e., s.224.

⁹⁶⁴ Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Şubat 1325, No: 270.

⁹⁶⁵ Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Mart 1325, No: 298.

⁹⁶⁶ Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Nisan 1325, No: 321.

⁹⁶⁷ Talimatın maddeleri için bkz. Y.a.g.g.

⁹⁶⁸ Y.a.g.g.

⁹⁶⁹ Y.a.g.g.

⁹⁷⁰ M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.545.

askeri personelin çalışmasına bağlı olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle tüm subayların zihinlerini siyasi olaylardan tecrit ederek asli görevlerini düşünmelerini istemiştir. Aksi takdirde birinci görevi devleti korumak olan ordunun, siyasi çalkantılar içinde ülkeyi çöküşe götürebileceğini ifade etmiştir. Buna rağmen hâlâ politika ile uğraşmakta ısrar edenler olursa kendi yetkilerine dayanarak cezalandıracağını bildirmiştir⁹⁷².

Bu kararlı tutum, kısmen, 1912 yılı bahar aylarında yapılan ikinci devre Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında gösterilmiştir. Tüm uyarılara rağmen ordudaki bazı subayların çeşitli siyasi cemiyetlerin güdümünde seçim çalışmalarına katıldığı haberleri yayılmıştır. Bunun üzerine hükümet, tüm subayların seçim işlerine karışmasını ve cemiyetlerin proagandasını yapmasını yasaklamıştır⁹⁷³. Kararlılığını göstermek için oturduğu mahalle muhtarı ve imamıyla birlikte yoğun bir seçim propagandası yapan bir bahriye subayını divan-ı harbe vermiştir⁹⁷⁴.

Subayların seçimlerde partizanlık yapması çok eleştiri almıştır. Hatta hükümet, 26 Haziran 1912 tarihli toplantısında, ordunun seçim işlerinden ve siyasi cemiyetlerden tecridini, ülkenin en öncelikli sorunları arasında göstermiştir⁹⁷⁵. Bunun sağlıklı bir şekilde çözülmesi için Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliğini, Avrupa'daki mevcut durumu ve yasaları incelemekle görevlendirmiştir⁹⁷⁶. Buna paralel olarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da, ordunun siyasi çalkantılar içinde yuvarlanmasının önlenmesi için, etkili yasal düzenlemeler yapılmasının gerekliliği üzerinde durmaya başlamıştır. Bunun için, bir grup subay ve askerlerin Manastır'da dağa çıkmasının gerekli ortamı yarattığını söylüyordu. Bu nedenle biran önce amacına ulaşmak için, 26 Haziran 1912'de hazırladığı bir kanun tasarısını kabinenin gündemine getirmiştir. Burada tasarıyı, vakit kaybetmeden ivedilikle görüşülmek üzere Meclis-i Mebusan'a sevk ettirmiştir⁹⁷⁷. Nitekim aynı gün, "Mensubîn-i Askeriyyenin Siyasîyat ile Men'i İştigali

⁹⁷¹ Sabah, 11 Mayıs 1327, No: 7785.

⁹⁷² Y.a.g.g.

⁹⁷³ B.O.A., M.V.M., 162/67.

⁹⁷⁴ Y.a.g.b.

⁹⁷⁵ B.O.A., M.V.M., 166/38.

⁹⁷⁶ Y.a.g.b.

⁹⁷⁷ B.O.A., M.V.M., 166/50.

Zımında Askeri Ceza Kanuna Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyhâ-ı Kanuniyye” adlı tasarı, Sadrazam Sait Paşa’nın imzasıyla meclise sunulmuştur⁹⁷⁸.

Mahmut Şevket Paşa, tasarı mazbatasında subayların siyasetle uğraşmalarının olumsuz sonuçlarının Manastır Olayı ile birkez daha ortaya çıktığını belirtmiştir. Mazbatasının devamında, isyancılar hakkında yasal işlemler yürütülüyorsa da, bunun Askeri Ceza Kanunu’na göre yapılmadığını açıklamıştır. Çünkü Askeri Ceza Kanunu’nda bu gibi suçlara ceza öngörülmemiştir. Dolayısıyla sunulan kanun tasarısının bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olduğu ifade etmiştir⁹⁷⁹.

Kanun tasarısı iki maddeden oluşmuştu. Tasarının birinci maddesine göre; siyasi nitelikli toplantı ve gösterilere katılan veya siyasetle ilgilenen tüm askeri elemanların iki aydan dört aya kadar hapsedilmesi mümkün olacaktı. Ayrıca bu suçları işleyenlerin kolordusu değiştirilecekti ve bundan dolayı kendilerine harcırah ödenmeyecekti. Suçun tekrarı halinde, “silahendazanlar” hariç diğerleri askerlikten atılacaktı ve iki aydan altı aya kadar hapsedilecekti. Küçük zabıt, onbaşı ve erler ise altı ay “prangabend” edildikten sonra tekrar görevlerine başlayabilecekti. İkinci maddede ise; hükümetçe onaylanmış veya onaylanmamış siyasi partilere giren bütün askeri personel askerlikten atılacaktı ve iki aydan altı aya kadar hapsedilecekti⁹⁸⁰.

Mahmut Şevket Paşa, tasarının meclis gündemine getirildiği 29 Haziran 1912’de, ordunun “halet-i ruhiyyesinin” kanunun uygulanmasına müsait olduğunu açıklamıştır. Bu nedenle Meclis’in tasarımı öncelikle ele almasını istemiştir⁹⁸¹. Bunun üzerine Meclis Başkanlığı, tasarının, hükümetin isteği üzerine Adliye ve Askeri Encümen üyelerinin oluşturduğu karma komisyona havale etmiştir⁹⁸². Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Bahriye Nazırı Hurşit Paşa, komisyonun toplantılarına katılarak kanunun biran önce çıkması için üyeleri ikna etmişlerdir⁹⁸³. Komisyon ise, yoğun bir çalışmadan sonra

⁹⁷⁸M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C.1, s.537.

⁹⁷⁹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.1, s.537-538; Tanin, 17 Haziran 1328, No: 1377.

⁹⁸⁰Tasarının maddeleri için bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C. 1, s.538; Tanin, 17 Haziran 1328, No: 1377.

⁹⁸¹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.1, s.538.

⁹⁸²Y.a.g.e., s.538.

⁹⁸³Tanin, 17 Haziran 1328, No:1377.

maddeler üzerinde bazı değişiklikler yapmış ve görüşülmek üzere meclis başkanlığına geri göndermiştir⁹⁸⁴.

Meclis tasarısı 1 Temmuz 1912'de ivedilikle görüşmeye başlamıştır⁹⁸⁵. Mahmut Şevket Paşa, kanuna neden ihtiyaç duyulduğunu tarihsel bir perspektif içinde analiz etmiştir. Ve kanunu ülkeyi kurtaracak en önemli düzenleme olarak ilan etmiştir⁹⁸⁶.

Meclis'te kanun tasarısının lehinde ve aleyhinde görüşler ortaya atılmıştır. Çamlık mebusu Mehmet Şahin Bey, Kanunu Manastır Olayı'na dayandırmıştır. Çok çarpıcı bir şekilde, “şayet bu kanun muhalif âmâl ve efkâr besleyen zabitan hakkında tatbik edilir ise ... memleketin inkırazına kendimiz vaz'ı imza etmiş oluruz” diyerek hoşnutsuzluğunu açığa vurmuştur⁹⁸⁷. Kanun tasarısı hakkında en sert eleştiriyi ise Kayseri Mebusu Ali Galip Bey yapmıştır. İ.T.'nin orduyla bütünleştiği bir dönemde neden böyle bir yasanın gündeme getirilmediğini sormuştur⁹⁸⁸. Ve ısrarla bu yasa tasarısının Kanun-ı Esasi'ye ve ülkede oluşan hassas siyasi ortamın koşullarına uymadığını savunmuştur⁹⁸⁹. Öte yandan Arnavutluk isyanı ve Manastır'daki muhalif subayların başkaldırısı nedeniyle iktidarlarının sonuna gelen İ.T. yanlısı mebuslar ise tasarıya sahip çıkmışlar ve desteklemişlerdir⁹⁹⁰. Özellikle İzmir Mebusu Seyit Bey, meşrutiyet döneminde yaşanan ordu-siyaset ilişkisine çok net bir teşhis koymuştu: “İttihat ve Terâkki Fırkası, doğrudan doğruya ordudan doğmuş ve ordudan tevellüt

⁹⁸⁴Tanin, 18 Haziran 1328, No: 1378. Tasarı üzerinde yapılan tadilat şöyledir: “Siyaset kelimesinin mahiyetini teşrihe taalluk etmiştir. Askerin siyaset ile iştigal etmemesi, askerin umumi mahallerde nutk irad etmemesi, hiçbir cemiyete mensup olmaması, gazetelerde makalat-ı siyasiye yazmaması gibi hususata hasr olunmuştur.” Bkz. Y.a.g.g., Komisyonun mazbatası ve son şeklini verdiği metin için bkz. Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, D.2, İç.Se. 1, Sene: 1912, s.379-380.

⁹⁸⁵M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.543 vd.

⁹⁸⁶Y.a.g.e., s.543-546. Mahmut Şevket Paşa'nın konuşmasının yorumu için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, “Harbiye Nazırının Nutku”, Tanin, 19 Haziran 1328, No:1379.

⁹⁸⁷M.M.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.548-549.

⁹⁸⁸Y.a.g.e., s.552.

⁹⁸⁹Y.a.g.e., s.552-553. Ali Galip Bey, tasarısı inceleyen Encümen-i Askeriye ve Encümen-i Adliye'nin oluşturduğu karma komisyon toplantısında tek muhalif oyu vermiştir. Bkz. Meclis-i Mebusan Levâiyih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, D. 2, İç.Se. 1, Sene: 1328, s.379.

⁹⁹⁰M.M.Z.C., D. 2, İç. Se. 1, C. 1, s.555 vd.

etmiştir.Ordu, serapa İttihat ve Terakki Fırkası'dır" demiştir⁹⁹¹. Buna rağmen İ.T., "ordunun ve memleketin selameti için bu kanunu bir fedakârlık olarak kabul etmiştir" diyerek partinin tavrını ortaya koymuştur⁹⁹².

İttihatçı mebuslar, verdikleri önergelerle kanun tasarısının üzerinde bazı küçük değişiklikler yapılmasını sağlayarak yasayı son şekline sokmuşlardır⁹⁹³. Bu süreçten sonra taslak 2 Temmuz 1912'de Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir⁹⁹⁴. Mahmut Şevket Paşa, ayanlara da tasarı hakkında açıklamalarda bulunmuştur⁹⁹⁵. Bu mecliste de güncel politikadan ve iktidar-muhalefet ilişkisinden kaynaklanan olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülmüştür⁹⁹⁶. Hatta bazı maddeleri üzerinde değişiklik yapılması istenmiştir. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'da yeniden görüşülmesi istenmiştir⁹⁹⁷.

Yasama organında ordunun siyasetten arındırılması ve kendi sahasına çekilmesi için sert tartışmalar yapılırken, Mahmut Şevket Paşa, baskılara dayanmıyarak istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu istifa, ordu-siyaset düğümünü çözmediği gibi daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Bu nedenle kanun tasarısında somut bir gelişme sağlanamamıştır.

Mahmut Şevket Paşa, "31 Mart" Olayı'ndan sonra günden güne politik-askeri nüfusunu pekiştirmesine rağmen orduyu siyasetin dışına çıkarma gücünü kendinde bulamamıştır. Meşrutiyet döneminin karakteristik yapısına uygun bir şekilde ordu-siyaset ilişkisi biçimlenmiştir. İktidar ve muhalefet ekseninde evrilerek 1912 Temmuz'unda dramatik bir şekle bürünmüştür.

⁹⁹¹Y.a.g.e., s.558.

⁹⁹²Y.a.g.e., s.558.

⁹⁹³Görüşmeler ve önergeler için bkz. Y.a.g.e., s.55-578; 582-584.

⁹⁹⁴M.A.Z.C., D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.195.

⁹⁹⁵Y.a.g.e., s.223 v.d.

⁹⁹⁶Yasa tasarısının aleyhinde olan Legofet Bey'in konuşması için bkz. Y.a.g.e., s.227-228.

⁹⁹⁷Y.a.g.e., s.284.

D. Siyasi Grupların Tepkileri

Meşrutiyeti ilan ettiren en temel güç, İ.T. içinde örgütlenen subaylar olmuştu. İ.T. ile subaylar arasındaki bu iç içelik meşrutiyetin ilanından sonra da devam etmişti. Subayların bizzat, “Cemiyetin kendisi” olduğu söyleniyordu⁹⁹⁸. Siyasi bir cemiyetin ordudan beslenmesi, meşrutiyetin iyimser havasının ortadan kalkmasından sonra tartışılmaya başlanmıştır.

“31 Mart”ın arefesinde İ.T.’ye karşı dinsel ve siyasal muhalefet yürütenler, cemiyet ve ordu ilişkisinin üzerine ısrarlı gitmişlerdir. Bunlar, iki gücün ayrışmasını istiyorlardı. Fakat kendileri de orduyu, İ.T. aleyhine kışkırtmaktan geri kalmıyorlardı⁹⁹⁹. İttihatçı Hüseyin Cahit ise, bir basın mensubu ve politikacı olarak ordu-siyaset ilişkisini analiz ederken çelişkilere düşmekten kendisini kurtaramıyordu. Bir yandan “bir memleket için tahayyül edilebilecek afetlerin en fenası ordunun siyaset ile meşgul olmasıdır. Usul-ı idaresi askeri ihtilâller üzerinde isnâd eden bir memleket dahilinde hiçbir zaman rahat bulamaz” diyerek sivillikten yana tavır koyarken¹⁰⁰⁰, öte yandan, ülkede asayiş ile intizamı sağlamanın ve özgürlükçü meşrutiyetin sürdürmenin yalnızca orduyla mümkün olabileceğini savunuyordu¹⁰⁰¹.

İktidarın orduya dayanılarak sürdürülmesi, “31 Mart”tan sonra cemiyet içinde de itirazlara neden olmuştur. Ordu içinde yüksek sesle, “31 Mart” gibi acı bir olayın askerlerin çok fazla politize olmasından kaynaklandığı ifade edilmeye başlandı: “Kim inkâr edebilir ki son müessif ihtilâle bu ahvalinde te’siri yoktu? Mesela bir kısım arkadaşların vilayetlerden maaşat talepleri mevzu’ bahs olmadı mı? İstanbul isyanına iştirak eden efradın bazıları zabitanın beynindeki itaatsızlıklardan geçimsizliklerden bahs etmediler mi?”¹⁰⁰².

⁹⁹⁸Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, s.103.

⁹⁹⁹Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.121; Hale, *a.g.e.*, s.43-44.

¹⁰⁰⁰Hüseyin Cahit, “Ordu ve Siyaset”, *Tanin*, 16 Şubat 1324, No: 209.

¹⁰⁰¹*Y.a.g.g.*

¹⁰⁰²Vicdani, “Orduda İnzibat ve İtaat-ı Mutlaka-4”, *Tanin*, 5 Eylül 1325; No: 475.

Ordu ile siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğini talep eden bu inanç, cemiyete üye bazı askerler tarafından daha yoğun bir şekilde dile getirildi. Bunlardan biri olan Kolağası Mustafa Kemal, İ.T.'nin 1909 kongresinde ordunun kendi alanına çekilmesi gerektiğini çok net bir şekilde ortaya koymuştur: “Askerler cemiyet içinde kaldıkça ne partimiz, ne de ordumuz olacaktır. Subayların çoğu cemiyetten olan Üçüncü Ordu modern bir ordu sayılamaz. Orduya dayanan cemiyet de millet içinde kök salmamıştır. Cemiyet içinde kalmak isteyenleri ordudan çıkaralım. Bundan sonrası için de kanuni hükümler koyalım”¹⁰⁰³. Bu tez, kongrede genel bir kabul görmüştür. Ancak kongre boyunca İ.T. ile ordu arasındaki ilişkiye bir açıklık getirilmemiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal gibi ordunun asli görevine dönmesi gerektiğine inananlar, kongreden sonra İ.T. ile ilgilerini kesmişlerdir¹⁰⁰⁴.

İ.T. ile ordu arasındaki iç içelik sürdürülmüştür. Yalnız Hüseyin Cahit, bunu farklı bir şekilde formülize etmiştir. Subayların İ.T.'den atılmasının cemiyete çok kan kaybettireceğini savunmuştur¹⁰⁰⁵. Fakat subayların da siyaset ile uğraşmalarına izin vermenin korkunç bir tehlike olacağını ileri sürmüştür¹⁰⁰⁶. O halde ne yapılmalıydı? Önerdiği çözümü “taksim-i amâl” fikri altında toplamıştır: “İttihat ve Terakki Cemiyetinin en birinci maksadı, gaye-i vücudu muhafaza-ı meşrutiyettir. İşte cemiyet bugün bu vazifeyi orduya tevdi’ ediyor. Ordu resmen Cemiyete dahil değildir, cemiyetin kulüplerine devam etmeyecek, cemiyet ile münasebatta bulunmayacaktır. Fakat aynı zamanda Cemiyetden çıkmış da değildir. Çünkü Cemiyetin hîn-i hacette meşrutiyeti silah kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza vazifesini tekmil ordu deruhte eylemiştir. Zaten Ordunun vazifesi muhafaza-ı vatandan ibaret değil midir? Vatanın ibkası meşrutiyetin bekasıyla kaim olacağı şüpheden vareste bulunduğundan ordu, vazife-i asliye-i mantikiyesinden harice çıkmamış ve aynı zamanda cemiyetten de ayrılmamış” olacaktı¹⁰⁰⁷. Bu tavır, İ.T.'nin siyasi çalkantılar içinde ordudan yararlanacağını işaretlerini vermiştir.

¹⁰⁰³Falih Rıfki Atay, Çankaya, İstanbul: 1984, s.57. Edirne’de bulunan İkinci Ordu Merkezi’ndeki subayların da Mustafa Kemal’le aynı paralelde düşündükleri için bkz. İnönü, a.g.e., s.54-55.

¹⁰⁰⁴Uluğ İğdemir, Atatürk’ün Yaşamı, C.1, Ankara: 1988, s.16. Mustafa Kemal’in ölümüne mahkum edildiği için bkz. Atay, Çankaya, s.57-58.

¹⁰⁰⁵Hüseyin Cahit, “Askerler ve Cemiyet”, Tanin, 13 Teşrin-i evvel 1325, No: 412.

¹⁰⁰⁶Y.a.g.g.

¹⁰⁰⁷Y.a.g.g.

Ordunun, iktidarı elde etmek ve iktidarda kalmak için araç olarak kullanılması siyasi muhalefetin tepkisine yolaçmıştı. Amansız bir İttihatçı düşmanı olan Şerif Paşa, “31 Mart” a askeri görevlerini unutan “siyasi zabıt” lerin neden olduğuna inanıyordu. Bu nedenle çok tatlı ve büyüleyici görünen siyasetin, asker eline geçince “bir vasıta-ı izmihlâl” e dönüştüğünü ileri sürmüştür¹⁰⁰⁸. Daha sonra, ordunun İ.T.’nin elinde olması ve politik kaygılarla askerlerin, “umur-u idâre ve siyasetle adem-i işigali” ilkesini 1909 sonlarında Paris’te kurduğu İslahatı Esasiye-i Osmaniye Partisi’nin programına almıştır¹⁰⁰⁹.

Meclis-i Mebusan içinde temsil edilen siyasi gruplar ise orduyu teşkilatı ve rejim üzerindeki etkileriyle tartışmaya açmışlardır¹⁰¹⁰. Ordunun bütçesini tartışma bahanesiyle ordu ve İ.T.özdeşliğini alabildiğine eleştirmişlerdir¹⁰¹¹. Lütfi Fikri Bey, ordunun tüm toplumsal katmanlardan oluştuğunu söyleyerek siyasi oluşumlara karşı tarafsız olması gerektiğini söylemiştir. Fakat, üç yıldan beri “bütün Osmanlılara aidiyeti tabî bulunmuş olan ordunun yalnız bir ictihad-ı siyasiye taraftarlığı”na savunduğunu, bu nedenle muhalifler olarak, “garip bir şekil ve vaziyette” kaldıklarını belirtmiştir. Bu nedenle ordunun içine düştüğü çıkmazdan kurtararak, “eşhas-ı mahdûdenin hayat-ı siyasiyelerine değil, meşrutiyet-i celilenin hayat-ı esasiyesine” bağlanmasının önemine işaret etmiştir¹⁰¹².

Ordunun siyasete müdahale etmesi, muhalif siyasi grupların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, 1911 yılının Nisan ayında İ.T. içinde ortaya çıkan Hizb-i Cedîd Hareketi’nin siyasi taleplerinden biri de cemiyetin orduyla ilişkisini kesmesi idi¹⁰¹³. Bu hareket, Selanik, Manastır ve İstanbul’daki askeri birlikler arasında da hızla

¹⁰⁰⁸Şerif Paşa, a.g.e., s.22. “31 Mart” a sıcak bakmaktan da kendini alamamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.23-26.

¹⁰⁰⁹Parti programının 15. maddesi. Bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, s.228.

¹⁰¹⁰Ebuzziya Tefik, “Meşrutiyet ve Israr-ı Hükümet”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 17 Kanun-ı evvel 1325, No: 209.

¹⁰¹¹Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Ne Yaptı-4, Ordu ve Cemiyet” Tanin, 22 Şubat 1327, No: 899.

¹⁰¹²Lütfi Fikri, “Miralay Sadık Bey’in Beyanau”, Tazminat, 9 Mayıs 1327, No: 1-24.

¹⁰¹³Hizb-i Cedîd Hareketi için bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.3, s.215-218; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, a.g.e., s.20-22.

yayılmıştı¹⁰¹⁴. Mahmut Şevket Paşa bunu, “hizib meselesinde de zâbitanın eli var idi. O da ordudan çıkma bir şeydi” diyerek hareketin kaynağına dikkati çekmişti¹⁰¹⁵.

Hüseyin Cahit de, hareketin lideri Miralay Sadık Bey’i “vazife-i resmiye-i askeriyesini ayaklar altına alarak propagandalar yapmakla, İttihat ve Terakki’yi parçalamakla, farmasonluk aleyhtarlığı bayrağı açıp evine celb ettiği mebuslara gizli yeminler verdirmekle, mahremelerini Manastır’a yollayarak zabitanı tahrik ve iğfal” etmekle suçlamıştı¹⁰¹⁶.

Miralay Sadık Bey, kendisi hakkında ittihatçıların yürütmüş olduğu kampanyaya ordu ve siyaset ilişkisini gözönüne alarak yanıt vermiş ve ordunun, “her cereyanın haricinde bir mevki-i nezâkette, milletin cihet-i câmiasını temsil eden en yüksek bir mevk-i ihtirâmda” bulunması tezini savunmuştur. Osmanlı Ordusunu, dünyanın en demokrat ordusu olduğuna dikkat çeken Sadık Bey, ordunun görevinin, “serhatlarda hududu, dahilde fikr-i meşrutiyeti muhafaza ile mükellef” bulunduğunu belirtmiştir. Buna rağmen ordunun, “eşhas-ı siyasiyenin vasıta-ı icraiyesi mevkinde telâkki” olunması ve teşkilatına masonluğun sokulması halinde bu misyonunu yerine getiremeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle, “hayat-ı askeriyeleri hayat-ı siyasiye ile karışmış” olan subayların, ya istifa ederek meşru siyasi oluşumların içinde yer almasını ya da “suret-i katiyede askerlik” görevlerine dönmelerini istemiştir¹⁰¹⁷.

Muhالیf sivillerin ve subayların ordunun siyasetin dışında tutulmasına ilişkin görüşleri, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin kurulmasında da etkili olmuştur¹⁰¹⁸. Bu anlayış, parti programına taşınmıştır. Sivil memurların ve askerlerin politik çalışmalar içinde bulunmalarının engelleneceği ve bunun özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁴Mehmetefendioğlu, *a.g.e.*, s.123.

¹⁰¹⁵*M.A.Z.C.*, D.2, İç. Se. 1, C. 1, s.224. Mahmut Şevket Paşa’nın da Hizb-i Cedit hareketinin içinde olduğu söylenisi çıkarılmıştı. Bkz. *Y.a.g.e.*, s.224.

¹⁰¹⁶Hüseyin Cahit, “İttihat ve Terakki Ne Yaptı-2”, *Tanin*, 20 Şubat 1327, No: 897.

¹⁰¹⁷Beyanname için bkz. *Tazminat*, 9 Mayıs 1327, No: 1-24.

¹⁰¹⁸Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.34.

¹⁰¹⁹Birinci, *a.g.e.*, s.265; Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. 1, s.294.

Muhalliflerin, İ.T.'ye karşı ortak bir platformda birleşmesi, ordu ve siyaset ilişkisinin daha yoğun bir şekilde tartışılmasını sağlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin mensupları, İ.T. ile ordu özdeşliği savını sürekli gündemde tutarak eleştirmişlerdir¹⁰²⁰.

Siyasi gruplar, Mahmut Şevket Paşa'nın Manastır Olayı'ndan sonra Meclis'e sunduğu kanun tasarısıyla, ordunun siyasetten çekilmesi olgusunu daha net bir şekilde tartışmaya açmışlardır. Meclis'te, tüm milletvekilleri prensip olarak ordunun siyasetten men' edilmesini savunmuşlardır. Yalnızca sayıları çok az olan milletvekilleri tasarının Manastır Olayı'ndan sonra gündeme getirilmesine itiraz etmişlerdir. Hükümet ve Harbiye Nazırını samimiyetsizlikle suçlamışlardır. Dört yıldan beri niçin böyle bir tasarının hazırlanmadığını sormuşlardır. İttihatçı mebuslar ise, tasarıya sahip çıkmışlar ve askerlerin siyasete bulaşmamalarını hararetle savunmuşlardır¹⁰²¹.

Bağdat Mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey, konuya tarihsel bir perspektiften yaklaşarak ordu ve siyaset ilişkisinin teorik bir açıklamasını yapmıştır¹⁰²². Askerliğin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren siyasi ve sosyal kurumlara nüfuz etmesinden dolayı siyasal hayatta rol oynamasını doğal saymıştır. Ordunun silahını doğru kullandığı zamanlarda devletin kalkındığını, buna karşılık bu rolünde sapmalar meydana geldiğinde de çöküşün yaşandığını belirtmiştir¹⁰²³. Babanzade İsmail Hakkı, "kuvve-i mülkiye"yi siyasal hareketlerin odağı olarak tanımladıktan sonra, "siyaset dimağ, ordu koldur. Kol dimağa hakim olursa hem dimağ muhtel hem de kol mefluc olur"¹⁰²⁴ diyerek siyasal rejimin sahip olduğu kurumların yerli yerine oturmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Dolayısıyla çıkartılacak yasanın askerlerin siyasetin dışında tutulmasına yardımcı olacağından desteklenmesini istemiştir¹⁰²⁵.

¹⁰²⁰Hüseyin Cahit, "Hakikati Nasıl İnkâr Ediyorlar-4, Ordu ve Cemiyet", Tanin, 29 Şubat 1327, No: 906; Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, s.252.

¹⁰²¹Tartışmalar için bkz. M.M.Z.C., D. 2, İç.Se. 1, C. 1, s.546 vd.

¹⁰²²Babanzade İsmail Hakkı, "Asker ve Siyaset", Tanin, 17 Haziran 1328, No: 1377.

¹⁰²³Y.a.g.g.

¹⁰²⁴Y.a.g.g.

¹⁰²⁵Y.a.g.g.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ünlü simalarından Lütfi Fikri Bey, askerleri politikadan uzaklaştıracak “bir layiha-ı kanuniyeyi nasıl olur da beğenmeyiz, hatta alkışlamayız! Binaen aleyh bu bâbda tamamen hükümet taraftarıyız” diyerek tasarıya destek vermiştir¹⁰²⁶. Fakat tasarıdaki bazı kavramların açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. “Siyasiyatla iştilgal eden” deyiminin muğlak olduğunu ve Tanin ile İfham gazetesi okuyan bir subayın, siyaset yapıp yapmadığını sormuştur. Diğer yandan tasarıdaki “musaddık ve gayr-i musaddık fırka-ı siyasiye” tespitinin yanlış olduğunu, siyasi örgütlerin “hafî ve alenî” olarak anılmaları gerektiğini ileri sürmüştür¹⁰²⁷. Bununla birlikte Lütfi Fikri Bey, kanunun Manastır Olayı'nı önlemekte yetersiz kalacağını ve bunun için daha kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç bulunduğunu söylemiştir¹⁰²⁸.

Başka muhalifler, kanun tasarısını Lütfi Fikri Bey gibi heyecanla karşılamamışlardır. Lütfi Fikri Bey'e yönelik İfham'da yayımlanan bir mektup, bu tavrı tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştur. “M” imzalı mektubun sahibi, Meşrutiyetin ilanından beri hiçbir askerinin açık açık siyasetle uğraşmadığını ve bu nedenle tasarının hiçbir işe yaramayacağını ileri sürmüştür¹⁰²⁹. Ayrıca tasarının askerlerden çok, siyasal örgütlerde fiilen çalışan memurları ancak siyasetten men' edebileceğini savunmuştur. Meşrutiyet döneminde ordu-siyasetin aldığı şekli gözönünde bulundurarak şu tespitte bulunmuştur: “Benim anladığım bizde ordu siyasetle gizli iştilgal ediyor. Daha doğrusu siyasiyatın bütün umuruyla politikacılar gibi hiç meşgul olmayarak mücerred memleketimizde, meşrutiyeti ihyâ etmiş olmak sıfatından dolayı siyasiyatın teferruatına girmeksizin kendinde daima meşrutiyet nıgehbanlığını haiz olmak, selâmet-i memleketin hüsn-ü idâreye taalluk eden kısmını uzaktan taht-ı tarassut ve tefahhusda bulundurmak gibi bir hak görüyor. Bilmem ama bu pek siyasiyatla iştilgal etmek değildir. Zannederim ki askerinin siyasiyatla olan bu nevi alâkasını men'e muvaffakiyet imkânsızdır. Tedricen memleketin hüsn-i idaresi temin edilir ve selâmet-i vatan için hiçbir endişe kalmazsa, bu kendiliğinden hasıl olur”¹⁰³⁰.

¹⁰²⁶ Lütfi Fikri, “Askeri Ceza Kanununa Zeyl”, İfham, 17 Haziran 1328, No: 290-106.

¹⁰²⁷ Y.a.g.g.

¹⁰²⁸ Y.a.g.g.

¹⁰²⁹ “Azizim Lütfi Fikri Bey” diye başlayan mektup için bkz. İfham, 18 Haziran 1328, No: 291-108.

¹⁰³⁰ Y.a.g.g.

İ.T. ile muhaliflerinin kanun tasarısına verdikleri tepki, meşrutiyet döneminde ordu ve siyaset ilişkisinin hangi noktalarda evrildiğini çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Orduyu, kendisine hayat kaynağı olarak kabul eden ve başlangıçtan beri asker-siyaset ilişkisine sıcak yaklaşan İ.T., siyasal anlamda köşeye sıkıştığında bu niteliğinden uzaklaşma eğilimi içine girmiştir. Ne yazık ki, ordunun içinde bir kısım silahların kendisine doğrultulmasından sonra, askeri nitelikleri ağır basan bir siyasal rejimi normalleştirmenin yollarını aramıştır.

Öte yandan, 1912'e kadar ordunun siyasetten çekilmesi gerektiğini kendilerine en önemli politik malzeme yapan muhalifler de, bir grup askerin İ.T. iktidarını zorlamasına sıcak yaklaşmışlardı. Öteden beri istedikleri kanun tasarısı önlerine geldiğinde ise, zamanlamanın yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim kanun tasarısı daha onaylanmadan kamuoyu, muhalif subayların hükümeti ve meclisi zorladıklarına tanık olmuştur.

IV. BÖLÜM

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN YILDIZININ YENİDEN
PARLAMASI VE ÖLDÜRÜLMESİ

I - MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN AYANLIK DÖNEMİ

A- Ayanlığa Atanması

Mahmut Şevket Paşa'nın Manastır'daki isyanı bastırmakta yetersiz kalması ve Halâskâr Zabitan Grubu'nu dağıtamaması sonucu İ.T. Merkezi Umumisi'nin eleştirilerine hedef olmuştu. Bu nedenle, İ.T. Merkezi Umumisi, Cemiyetin ve Sait Paşa Hükümeti'nin karşılaştığı siyasi bunalımı aşması için Mahmut Şevket Paşa'yı istifaya zorlamıştır. Nitekim, son olaylarla siyasi açıdan iyice güçsüzleşen Mahmut Şevket Paşa, İ.T.'den gelen baskıya dayanamamış ve 9 Temmuz 1912'de Harbiye Nazırlığı'ndan istifa etmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği istifa dilekçesinin mürekkebi kurumadan aynı gün Padişah tarafından "liyakat ve rü'yet"inden dolayı Meclis-i Ayan üyeliğine atanmıştır¹. Sadaret Makamı, Padişahın bu kararını bir tezkireyle 13 Temmuz 1912'de Meclis-i Ayan'a bildirmiştir. Meclis-i Ayan da, bu karara uymuştur².

Mahmut Şevket Paşa, Ayan üyeliğine atandıktan sonra duygularını şöyle ifade etmiştir: "Hakkımda ibraz buyurulan teveccühten dolayı Zâtı Devletinize suret-i mahsûsada ve Hey'et-i Muhtereme tarafından gösterilen âsâr-ı teveçcûhe de ayrıca arz-ı teşekkür ederim. İnşallah burada da Memleketime arz-ı hizmete kusur etmem"³.

¹B.O.A., Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), 10/11-2; T.B.M.M. Arşivi, Ayan Defteri, No:64; Tanin, 27 Haziran 1328, No: 1387.

²M.A.Z.C., D.2, İç. Se.1, C.1, s.287. Meclis-i Ayan Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kararı takdim konuşması şöyledir: "Bir makama ittisal, infisalin mukaddemesidir. Şu kadar ki, bu infisal münasebetiyle Mahmut Şevket Paşa Hazretleri gibi sahib-i azm ve faal bir zatı, Şevketmeap Efendimiz Hazretleri kendilerini meyanemize ithal buyurdıklarından dolayı arz-ı şükran eyler ve zât-ı âlilerini tebrik ederim ve eminim ki, cümleiniz de bu tebrike iştirak edersiniz." Bkz. Y.a.g.e., s.287.

³Y.a.g.e., s.287.

B- Mahmut Şevket Paşa'nın Ayanlığı Sırasında Ordu-Siyaset İlişkisi

Manastır'da bir grup subayın dağa çıkmasıyla başlayıp, Halaskar Zabitan Grubu'nun siyasete karışmasıyla devam eden olaylar, ordu-siyaset ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştı. Ordunun siyasetteki ağırlığı muhalefetin lehine dönmüştü. Muhalefetin, olayları yönlendirir hale gelmesi, İ.T.'yi kaosa sürüklemişti. Bu siyasi iklimin sonucu olarak, önce Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı'ndan sonra da Sait Paşa Sadrazamlıktan istifa etmişti.

İ.T., son bir ümit olarak, yaşadığı siyasal bunalımı aşmak için sarayı devreye sokmuştu. Bunun üzerine padişah Mehmet Reşat, Harbiye Mektebi'nin 16 Temmuz 1912'de ki diploma töreninde meydana gelen olaylara atıfta bulunarak ordunun tekrar siyasete karışmasını onaylamadığını açıkladı. Padişah yeni mezunlara hitaben, subayların ve erlerin hiçbir siyasi partiye üye olmamasını ve bu konuda yemin etmelerini istedi⁴. Bu tavrını, Halaskar Zabitan Grubu'nun mektubunun saraya ulaştırılmasından hemen sonra 19 Temmuz 1912'de tüm orduya hitaben yayınladığı beyannamede de sürdürdü⁵. Ancak beyanname istenilen etkiyi yapmadı⁶. Zira, ordu, İttihatçı, İtilafçı ve Halaskaran olmak üzere çeşitli siyasi gruplara ayrılmıştı⁷. İ.T.'ye yakın subayar, basına gönderdikleri mektuplarla, Halaskaran Grubu'nun "bütün orduyu kendi emellerine müşterek göstererek tervice kıyam" etmelerini, siyasi çevrelerin bu gruba önem vermelerini hoş karşılamadıklarını belirtmişlerdir⁸. Eğer bir hükümet darbesi yapılırsa ise tüm güçleriyle meşrutiyeti savunacaklarını ve darbeyle iş başına gelen hükümeti düşüreceklerini duyurmuşlardır⁹.

Sait Paşa Hükümeti yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti; siyasi gruplar arasında bölünen bir ordu miras almıştı. Bu hükümette Harbiye Nazırlığı'na atanan Nazım Paşa, ordudaki siyasileşmeyi önlemek yerine, ilk icraat olarak Mahmut

⁴B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 5/63.

⁵Lütfi Simavi, a.g.e., C.2, s.74-75.

⁶"Sultan Reşat'ın Başmabeyncisi Tevfik Bey'in Günlük Notları - Halaskaran Olayı", s.78.

⁷Uçarol, a.g.e., s.341.

⁸Gönderilen mektupların bir kısmı için bkz. Tanin, 14 Temmuz 1328, No: 1403.

⁹Tanin, 22 Temmuz 1328, No: 1411: Subaylar, tekrar Hürriyet'i Ebediye Tepesinde toplanmışlardır. Burada, Arnavutluk'taki askeri birliklerin komutanlığından alınan İsmail Fazıl Paşa bir söylev vermiştir. Bkz. Tanin, 23 Temmuz 1328, No: 1412.

Şevket Paşa zamanında uzun süre sıkı korunan ve halka karşı kapalı tutulan Harbiye Nezareti'nin ana kapısını büyük bir gösteriyle kamuoyuna açmak olmuştur¹⁰. Muhalif gazeteler, girişimi, hürriyetin geri gelmesi şeklinde değerlendirmiştir¹¹.

Hükümet, Meclis'i fesh ettikten sonra ordu-siyaset ilişkisine bir çerçeve kazandırmaya çalıştı. Öncelikle Meclis'in feshi üzerine İttihatçılardan gelebilecek direnişleri engelleyebilmek için 6 Ağustos 1912'de İstanbul'da idare-i örfiye ilan etti¹². Aynı tarihte Birinci Kolordu Komutanlığı da bir beyanname yayınlayarak çok geniş bir yasaklar listesini kamuoyuna duyurdu¹³. Yeni hükümet, her türlü siyasi faaliyeti sıkı bir kontrol altına almıştı. Subayların ve erlerin açık alanlarda halka karşı konuşmasını, ordunun lehinde ve aleyhinde makale yazmasını ve her türlü askeri konularda demeç vermesini yasaklamıştı¹⁴.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, 7 Ağustos 1912'de toplumdaki siyasileşmenin önüne geçmek için, memurların bağlı oldukları partilerle ilgilerini kesmelerini ve tarafsız görev yapmalarını istemiştir. Bunu gerçekleştirmek için memurlardan bir senet alınması zorunluluğunu getirmişti¹⁵.

Hükümet bu uygulamayı subaylara ve erlere de yaygınlaştırmaya çalıştı. Böylece uzun yıllardır orduda yaşanan aşırı siyasallaşmanın önüne geçmeyi ummuştu. Bu amaçla, Harbiye Nezareti 10 Ağustos 1912'de bir yönerge yayınlayarak tüm subay ve erlerin "tahlif" edilmesini istemiştir¹⁶. Yapılacak törende bahriye ve harbiye subayları ile erleri; her türlü durum karşısında padişaha ve vatana, Kanun-ı Esasi çerçevesinde bağlı kalacaklarına, kanun ve nizama uyacaklarına, komutanlarının emirlerini dinleyeceklerine, askerlik hizmetleri boyunca hiçbir siyasi cemiyete giremeyeceklerine ve ülkenin iç ve dış işlerine hiçbir şekilde müdahale etmeyeceklerine dair yemin

¹⁰Tanin, 15 Temmuz 1328, No: 1404.

¹¹Muhalif gazetelerden naklen: Y.a.g.g.

¹²B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus; No: 4, 22 Şaban 1330; Teminat, 25 Temmuz 1328, No: 314.

¹³Beyannamenin metni için bkz. Teminat, 25 Temmuz 1328, No: 314.

¹⁴Y.a.g.g.

¹⁵Uçarol, a.g.e., s.339-340; Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 3, s.257.

¹⁶B.O.A., İrâde-i Bahriye, No: 1, 1 Ramazan 1330; Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, s.257.

edeceklerdi¹⁷. Ordu ve donanmadaki müslüman, hristiyan ve musevi subay ile erleri, bu töreni ayrı ayrı kendi kutsal kitapları üzerine gerçekletireceklerdi¹⁸. Alıncak senet ise şöyle düzenlenmişti: “Hafî veya celi hiçbir cemiyet-i siyasiyeye dahil olmayacağımı ve devletin umur-ı dahiliye ve hariciyesine hiçbir sebep ve suretle kat’iyen müdahale etmeyeceğimi Cenab-ı Hak’ka kalem ve namusla temin ederim”¹⁹. Hükümet işi sıkı tutmak için, yemin etmeyen ve senet vermeyen subay ve erlerin, buna ilişkin özel bir yasa çıkıncaya kadar Askeri Ceza Kanunu’na göre cezalandırılacağını belirtmiştir²⁰.

Bununla yetinmeyen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, askerlerin mülki yöneticiliklerde kullanılmaması esasını getirmişti²¹. Fakat, bu uygulama İttihatçılara yönelik bir girişim olarak kaldı ve çok eleştiri aldı. Suriye Valiliğine Müşir Kazım Paşa’nın atanması bardağı taşıran son damla oldu²². Bunun üzerine Hüseyin Cahit, hükümetin yaklaşımını Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin yandaşlarına kapı açmak şeklinde değerlendirdi²³. Hükümet, getirdiği kurala kendisi titizlikle sahip çıkmadığı için bu uygulamasında başarısızlığa uğradı.

Hükümet, Mahmut Şevket Paşa döneminde gündeme getirilmesine karşın, Kanun-ı Esasi’ye aykırı olduğu gerekçesiyle işleme konulmayan subay ve erlerin oy kullanma hakları konusunda da bir çalışma başlatmıştı²⁴. Ordunun içinde bazı üst düzey komutanlar da bu konuda baskı yapmışlardı. Nitekim Şura-yı Askeriye’nin 1 Ekim 1912 tarihli toplantısında Dördüncü Kolordu ve Yanya Müstakil Fırkası Komutanlıklarının gönderdikleri iki telgraf ele alınmıştı²⁵. Komutanlar, bu telgraflarında, subayların siyasetten tümüyle tecrit edilmelerinin seçimlerde alacakları

¹⁷Örnek için bkz. B.O.A., İrâde-i Bahriye, No: 1, 1 Ramazan 1330..

¹⁸Y.a.g.b.

¹⁹Y.a.g.b.

²⁰Y.a.g.b.

²¹Cenin, 22 Ağustos 1328, No: 1432-1.

²²Y.a.g.g.

²³Hüseyin Cahit, “Bir Mukayese”, Tanin, 21 Ağustos 1328, No: 1431. Hükümet bu yazı nedeniyle Tanin’i kapattı. Gazete, ertesi gün “Cenin” adıyla yayımlandı.

²⁴Nazım Paşa, 31 Ağustos 1912’de konuyu gündeme getirmişti. Bkz. B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 28, 26 Şevval 1330; Hak, 3/4 Eylül 1328, No: 1442-150.

²⁵B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 28, 26 Şevval 1330.

tavira bağılı olduğuna işaret etmişlerdi. Halbuki Osmanlı Devleti'nde çok kısa bir süre sonra seçim olacaktı. Subaylar, ister istemez sahip oldukları “müntehib-i evvel” ve “müntehib-i sani” sıfatları nedeniyle parti adaylarının siyasi telkinleriyle karşı karşıya kalacaklardı. Bu da orduyu tekrar siyasi ihtiraslara alet edecekti. Tüm bunların neticesi olarak subayların yaptığı yemin de anlamsızlaşacaktı. Oysa Avrupa'nın bazı ülkelerinde bu önlenibilinmiştir. Hatta “en ziyade meşrutiyet-perver olan İngiltere hükümetinde dahi zabitanı siyasi cereyanlardan baîd bulundurmak maksadıyla onlara hakk-ı intihab bahş olunmamış” bu nedenle “fıkr-i itaat ve inzibat” en yüksek düzeye çıkartılmıştı. Osmanlı Devleti'nde de önümüzdeki seçimlerden itibaren emekli askerler hariç tüm subay ve erlerin, seçimlerde oy kullanmamaları istenmiştir²⁶.

Bu görüşler Şura-yı Askeriye'ce olumlu karşılanmıştı. Bunun üzerine Hükümet, 5 Ekim 1912'de Meclis-i Mebusan açıldığında yasalasmak üzere subay ve erlerin askerlik hizmetleri süresince oy kullanmamalarını içeren geçici bir yasanın çıkartılmasına karar vermiştir²⁷. Hükümet, yasa metnini 8 Ekim 1912'de yürürlüğe koyarak askerlerin sahip olduğu demokratik bir hakka son vermiştir²⁸.

Hükümet, aynı gün ordu-siyaset konusunda kapsamlı bir adım daha atmıştır. Mahmut Şevket Paşa döneminde yasalasmayan askerlerin siyasetle uğraşmasını yasaklayan kanunu tekrar ele almıştır. Hükümet, düzenlemeyi “Askeri Ceza Kanunu'na Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat” adlı yasayla yapmıştır²⁹. Bu geçici yasa, subayların açık bir şekilde parti ve siyasi nitelikli cemiyetlerin kurulmasına yardımcı olmalarına, siyasi nitelikli gösteri ve toplantılara katılmalarına, makale yayınlamalarına ve söylev vermelerine yasak getirmişti. Bunlara uymayanlar ordudan atılacaktı. Küçük zabıt, onbaşı ve erler ise üç aydan atı aya kadar hapis cezasına çarptırılacaktı. Bu eylemlerin

²⁶Y.a.g.b.

²⁷B.O.A., M.V.M., 227/225.

²⁸Kanunun tam adı şöyledir: “Berrî ve Bahrî Erkân ve Ümera ve Zabitan ve Efradıyla Mensubîn-i Askeriyenin Hizmet-i Askeriyede Buldukları Müddetçe Hakk-ı intihablarını İstimal Edememeleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat”tır. Bkz. Düstûr, Tertib-i Sanî, C.4, s.751; Tarhan Erdem, Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982), İstanbul: 1982, s.153.

²⁹Kanun metni için bkz. B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 28, 26 Şevval 1330; B.O.A., Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği, 23/65; Takvim-i Vekayi, 27 Eylül 1328, No: 1251; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 4, s.750.

gizli yapılması halinde subayların ayrıca mahkemeye verilmesi, küçük zabıt, onbaşı ve erlerin de altı aydan bir yıla kadar hapisleri mümkün olacaktır³⁰.

Bu yasal düzenlemeler, teorik açıdan meşrutiyetin ilanından sonra çokça tartışılan ordunun siyasetten çekilmesi konusuna açıklık getirmişti. Ağır cezalar içermesi nedeniyle caydırıcı olması bekleniyordu. Ancak son dört yıl boyunca ordunun İ.T. ve muhalefet arasında iktidara gelmenin en önemli unsuru sayılması, düzenlemeleri etkisizleştirmişti. Ayrıca bu kararları alan hükümetin ordu içerisindeki bir grubun siyasi çalışmaları sonucu iktidara tırmanması, olumlu sonuç alınmasını engellemişti. Nitekim, uygulamada da başarılı olunamamıştı. Zira, Balkan Savaşı'nda yaşananlar bunun en iyi kanıtını oluşturmuştu. Subaylar arasında sürdürülen partililik anlayışı, ordunun savaş yeteneğini azaltmış ve savaştan ordunun siyasi hesaplaşmalara taraf yapılmasının bedeli oldukça ağır bir şekilde ödenerek çıkmıştır.

C- İç Politikadaki Gelişmeler

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış sorunların ağırlığı karşısında 29 Ekim 1912'de sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kalmıştı³¹. Aynı gün yerine atanan Kamil Paşa, Balkan Savaşlarında ard arda alınan yenilgileri engelleyememişti. Osmanlı Ordusu, Çatalca'ya kadar gerilemişti³². Bunun üzerine Hüseyin Cahit, "vazife-i vatani" düşünecek yeni bir hükümetin kurulması zorunluluğunun üzerinde durmaya başlamıştı³³. İlk anda bunun gerçekleşmesini olanaklı görmeyen İ.T., öncelikle ordunun başına Mahmut Şevket Paşa'yı geçirerek savaş meydanlarındaki dağılıklığı gidermeyi planlamıştır³⁴. Bunu gerçekleştirmek için Talat Bey, 6 Kasım 1912'de önce sadrazam Kamil Paşa'yla, daha sonra Mahmut Şevket Paşa'yla görüşmüştür. Ancak Mahmut Şevket Paşa, Talat Bey'e savaşın

³⁰B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 28, 26 Şevval 1330.

³¹Uçarol, a.g.e., s. 396 vd.

³²Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.216-218; Ahmad, İttihat ve Terakki, s.191-192.

³³Mehmetefendioğlu, a.g.e., s.169-170.

³⁴Mahmut Şevket Paşa, Balkan Savaşı'ndan hemen önce Batı'daki Alasonya Ordusu Komutanlığına getirilmişti. Fakat, başarısız olacağını düşünerek istifa etmiştir. Bunun gerekçesini soran sarayın başkatiplerinden Ali Fuat Bey'e "Canım efendim, ne yapayım, bu benim şöhretimi ve şeref-i askerimi ihlâl için yapılmıştı; şöhretimi nasıl feda ederim." şeklinde cevap vermişti. Bkz.: Türkgeldi, Görüp İştiklerim, s.64.

gidişatını, yapılan planları ve cephede ordunun durumunu görmeden böyle bir görevi kabul etmeyeceğini belirtmiştir³⁵. Daha sonra Bab-ı âli nezdinde yaptığı çalışmalar sonucunda ise kesin bir karara varamamıştır³⁶. Ordunun yönlendirilmesi konusunda kararlı olan İ.T. Merkezi Umumisi, Mahmut Şevket Paşa'ya bir genel müfettişlik verilmesi için Talat Bey ve Musa Kazım Efendi'yi 2 Kasım 1912'de padişaha göndermiştir. Padişah'ın sıcak yaklaştığı bu konu, ertesi gün Tanin'de haber olarak kamuoyuna duyurulmuştu³⁷. Hüseyin Cahit, savaş meydanlarında facianın sona erdirilmesi için Mahmut Şevket Paşa'nın mutlaka ordunun başına getirilmesini istemiştir³⁸. Sürdürülen çalışmalar ve ileri sürülen görüşler, kabine üyeleri ile Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticilerinin zihinlerinde komplo senaryoları uyandırmıştır. Bu kişilere göre, Mahmut Şevket Paşa ordunun başına geçtikten sonra tekrar askeri kuvvetlerle İstanbul'a dönecekti. Ve yaşananlardan İ.T.'nin muhaliflerini sorumlu tutarak onları cezalandırma yoluna gidecekti³⁹.

Hükümet, bunlara geçit vermemek için Tanin'i kapatmış ve İttihatçılar üzerinde yoğun bir baskı kurmuştur⁴⁰. Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, İ.T. örgütünü çökertmek için, barış yapılıncaya kadar tüm siyasi parti ve derneklerin kapatılmasını, liderlerinin sürgün edilmesini ve bazı potansiyel suçluların cezalandırılmasını öngören geçici bir yasa çıkartmaya çalışmıştır⁴¹. Ancak hükümetin bazı üyelerinin tereddüdü yüzünden bunu hayata geçirememiştir⁴². Buna rağmen Ahmet Reşit Bey, İttihatçılar üzerindeki baskıyı arttırmış ve tutuklamalara devam etmişti⁴³.

³⁵"Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 7 Şubat 1944.

³⁶Y.a.g.g.

³⁷"Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 8 Şubat 1944.

³⁸Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.8, S.187, s.69.

³⁹"Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 11 Şubat 1944.

⁴⁰Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.8, S.187, s.69. Hüseyin Cahit, Cavit ve Babanzade İsmail Hakkı Beyler tutuklanmamak için Avrupa'ya gitmişlerdir. Bkz. Y.a.g.m.

⁴¹Rey, a.g.e., s.202.

⁴²Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Harbiye Nazırı Nazım, Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkyan ve Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa'lar bu yasanın çıkmasını kabul etmemişlerdir. Bkz. Y.a.g.e., s.196-204.

⁴³Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", Fikir Hareketleri, C.8, S. 188, s.87; Hüseyin Kazım Kadri, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, (Haz: İsmail Kara), İstanbul: 1991, s.134.

İ.T. Kasım ayında Mahmut Şevket Paşa'yı kabineye sokamadığı gibi, hükümetin amansız saldırısına da hedef olmuştu. İstanbul ve taşra teşkilatları siyasi faaliyet gösteremez hale gelmişlerdi. Ayrıca hükümet, Balkan Savaşı'nın ağır yenilgisi sonucu "şerefli olmayan bir sulha doğru" gitme eğilimi içine girmişti⁴⁴. Talat Bey, İ.T.'nin kapatılması yönündeki kararlı tutuma engel olmak ve Balkan Savaşı'nda gidişatın kontrolünü İttihatçılara vermek için harekete geçmiştir⁴⁵. İlk olarak, bir süredir Halaskar Zabitan Grubu'yla ilişkilerini kesen⁴⁶ ve bazı hükümet üyeleri ile anlaşmazlığa düşen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yla görüşmelere başlamıştır⁴⁷. Talat Bey, bu görüşmelerde Nazım Paşa'yı Kamil Paşa Hükümeti'nin devrilmesi ve İ.T.'nin önderliğinde geniş tabanlı güçlü bir hükümetin kurulması yönünde ikna etmeye çalışmıştır⁴⁸. Elde ettiği sonuçları Brüksel'de bulunan İttihatçılara yazarak, onları da yapılacak hükümet darbesinden haberdar etmiştir⁴⁹.

Hükümetin devrilmesi fikri İttihatçılar arasında kabul görmüştü. Enver Bey de, Nazım Paşa'yla bağlantı kurarak, O'na darbe sonrasında kurulacak yeni kabinenin Sadrazamlık ve Harbiye Nazırlığını önermiştir⁵⁰. Nazım Paşa, meydana gelen gizli görüşmelerin sonucunda İttihatçılara daha hoşgörüle yaklaştırmaya başlamıştı⁵¹. "Bab-ı ali Nümayişi"⁵² nedeniyle Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanan İ.T.üyesi sanıkları serbest bırakmıştır⁵³. Enver Bey, bu yumuşamadan yararlanarak Bab-ı ali'yi koruyan bir bölük muhafızı eğitim bahanesiyle oradan uzaklaştırmış, onların yerine sayıca daha az ve güçsüz Uşak taburunu yerleştirmişti⁵⁴.

⁴⁴Kendi Mektuplarında Enver Paşa, (Haz: M. Şükrü Hanoğlu), İstanbul: 1989, s.218.

⁴⁵Ziya Şakir, Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver, Cemal Paşalar, İstanbul: 1943, s. 39-40; Mustafa Ragıp Esatlı, İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?, İstanbul: 1975, s.282-283.

⁴⁶Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s.105.

⁴⁷Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hauraları", Fikir Hareketleri, C.8, S. 189, s.102; Bayur, a.g.e., C. 2, K.4, s.271-273.

⁴⁸Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hauraları", Fikir Hareketleri, C.8, S. 189, s.102.

⁴⁹"Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hauraları", Tanin, 21 Şubat 1944.

⁵⁰Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.220.

⁵¹Vardar, a.g.e., s.137.

⁵²Bkz. Aktar, a.g.e., s.88-97.

⁵³Bayur, a.g.e., C.2, K.4, s.271. Hükümet, Divan-ı Harb-i Örfi'nin güçlü kanıtlara dayanmadan bu kişilerin mahkum edildiğini düşünüyordu. Bu nedenle eskiden olduğu gibi bir Müdde-i Umumi ile iki Müstantik'in bundan sonra tutuklanacakların sorgusunda ve mahkemesinde hazır bulunmasını istemiştir. Bkz. B.O.A., M.V.M., 171/64.

⁵⁴Vardar, a.g.e., s.137.

Bir hükümet darbesi konusunda İ.T. ile anlaşmış gözüken Nazım Paşa, bir yandan da 1912 yılının sonlarına doğru Kamil Paşa Hükümeti'nden bekledikleri siyasal çıkarları elde edemiyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yöneticileri ile görüşme halindeydi⁵⁵. Gümülcineli İsmail Bey, tıpkı İ.T. gibi hükümeti devirerek sadaret makamına Nazım Paşa'yı getirmek istiyordu⁵⁶. Hatta 25 Ocak 1913 tarihini baskın günü olarak kararlaştırmıştı⁵⁷.

Bu durumu haber alan İttihatçılar, hükümet darbesini kendi kaynaklarına dayanarak gerçekleştirmeye karar vermişlerdir⁵⁸. Ancak politik davranarak Nazım Paşa'yı da karşılarına almamaya özen göstermişler ve gizli olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunun için, İ.T.'nin lider kadrosunu oluşturan Talat Bey, Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Fethi, Binbaşı İsmail Hakkı, Mithat Şükrü ve Cemal Beyler gibi ünlü kişiler, 7 Ocak 1913'te Beşzade Emin Bey'in Vefa'daki evinde biraraya gelmişlerdir⁵⁹. Fakat Fethi Bey, toplantıda hükümetin "ihtilalci metot"larla devrilmesine karşı çıkmış ve "demokratik yollarla yönetimin ele geçirilmesini savunmuştur⁶⁰. Toplantıya katılanların bir kısmının bu görüşe destek vermesi sonucu, darbenin stratejisi ve nasıl yapılacağı konusu tespit edilememiştir. Darbe fikrin de ısrarlı olan Talat ve Enver Beyler, on gün sonra yine aynı yerde İttihatçıları buluşturmışlardır. Fethi Bey'in katılmadığı bu toplantıda, darbe tarihi 23 Ocak 1913 olarak belirlenmiştir⁶¹. Ayrıca toplantıya katılanlar, darbeye ilişkin olarak

⁵⁵Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, a.g.e., s.60-64.

⁵⁶Y.a.g.e., s.64.

⁵⁷Y.a.g.e., s.65; Ali Canip Yöntem, "Bab-ı Âli Baskını'nın Bilinmeyen Tarafları", Yakın Tarihimiz, C.2, S.26, (23 Ağustos 1962), s.388.

⁵⁸Y.a.g.m., s.388.

⁵⁹Ziya Şakir, Talat, Enver, Cemal Paşalar, s.40-41; Vardar, a.g.e., s.106-107; Esatlı, a.g.e., s.286-287. Enver Bey, toplantıya katılmak için görevli olduğu İzmit'ten İstanbul'a gelmişse de geç kaldığı için katılamamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.286.

⁶⁰Fethi Okyar'ın Anıları. Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, (Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara: 1997, s.14.Vardar, a.g.e., s.107.

⁶¹Vardar, a.g.e., s.108; Esatlı, a.g.e., s.290. Bab-ı ali Baskını'nda yeralan Sudi Bey'in iddialarına göre, darbe 16 Ocak 1913 olarak tarihlenmişti. Fakat Talat Bey'in ordu içinde başgösteren bir anlaşmazlık nedeniyle bunu ertelediğini ileri sürmektedir. Bkz. Feridun Kandemir, "Bab-ı ali Vakası", Tarih Dünyası, C.4, S. 35, (26 Kasım 1952), s.1404.

tüm olasılıkları gözden geçirmişler ve ayrıntılı planlar yapmışlardır⁶². Darbeden sonra da Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirmeye karar vermişlerdir⁶³.

İttihatçıların bir darbe hazırlığı içinde olduğu istihbaratı, kısa bir süre sonra hükümete ulaşmıştı. İstanbul muhafızı Memduh Paşa, Nazım Paşa'yı uyararak önlem alınmasını istemiştir. Oysa aldığı yanıt çok şaşkıncı olmuştur. İ.T. ve Hürriyet ve İtilaf partilerinin ayrı ayrı yapacakları darbelerden sadrazamlık beklentisi içinde olan Nazım Paşa, "Birkaç güne kadar Sadrazam olacağım. Bu gibi tedbirlere asla ihtiyaç kalmayacaktır" demiştir⁶⁴. Hükümet darbesinin engellenmesi istekleri Nazım Paşa'dan öteye geçememiştir. Nitekim hükümetin başı Kamil Paşa da "idare-i örfiye var ve o da Nazım Paşa'nın elinde. Fiilen hemen hiçbir salâhiyetim yok" diyerek darbeden haberdar olmakla birlikte önlem alamadığını itiraf etmişti⁶⁵. Ancak Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, valiliklere gönderdiği bir yazıyla İ.T. şubelerinin aranmasını ve ele geçirilen belgelerin İstanbul'a gönderilmesini istemişti⁶⁶. Bunun üzerine Trabzon Valiliği, Rize İ.T. Kulübü tarafından Merkez-i Umumi'ye gönderilmek üzere hazırlanan "emrolunduğu veçhile hükümet aleyhinde ihtilal tertibine çalışılacağı" ibareleri olan bir notu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir⁶⁷. Fakat Şeyhülislam Cemalettin Efendi, kabine toplantısında yalnız bir şubeden gönderilen bir mektuptan dolayı Merkez-i Umumi'yi sorumlu tutmanın olanaksızlığını belirtmiş ve diğer vilayetlerden gelecek evrakların beklenmesini önermiştir⁶⁸. Bu tavır da, hükümeti, hazırlıkları yapılan darbeyi önlemede pasif duruma düşürmüştür.

Öte yandan ülkeyi, "çürümüş insanlar topluluğunun iktidarından"⁶⁹ kurtarmak için darbeye karar kılan İttihatçılar, el altından hükümetin Edirne'yi Bulgaristan'a vereceği söylentisini yoğunlaştırmışlardı⁷⁰. Balkan Savaşı'nın getirdiği acıların etkisiyle psikolojik olarak çöküntü halinde bulunan halk, hızla bu propagandanın etkisi

⁶²Vardar, *a.g.e.*, s.108-109.

⁶³Y.*a.g.e.*, s.110; Esatlı, *a.g.e.*, s.290.

⁶⁴Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.7, 60-61.

⁶⁵Rıza Tefvik, *a.g.e.*, s.170; Ahmet Bedevi Kuran, "Babıâli Baskını", *Tarih Dünyası*, C.2, S.14, (1 Kasım 1914), s.608-609.

⁶⁶Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.6.

⁶⁷Rey, *a.g.e.*, s.202.

⁶⁸Y.*a.g.e.*, s.203-204.

⁶⁹Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.223.

⁷⁰Ziya Şakir, *Talat, Enver, Cemal Paşalar*, s.40; Vardar, *a.g.e.*, s.106.

altına girmiştir. Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın, 17 Ocak 1913'te Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Edirne'nin boşaltılmasını istemesi, bu halet-i ruhiyeyi daha da kötü bir hale sokmuştu. Bunun üzerine Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin önerisi üzerine verilecek cevabi notanın ilkelerini, toplanacak bir saltanat şurasında belirlemeye karar vermiştir⁷¹. 22 Ocak 1922'de yapılan saltanat şurasında barışın sağlanması için Edirne'nin elden çıkartılması fikri ağırlık kazanmıştır. Ancak son kararı Kanun-ı Esasiye göre kabinenin vermesi kararlaştırılmıştır⁷². Ertesi gün kabine üyeleri bu soruna çözüm bulmak amacıyla Bab-ı âli'de biraraya gelmişlerdir.

İttihatçılar, daha önce kararlaştırdıkları gibi 23 Ocak 1913'te Enver Bey'in liderliğinde Bab-ı ali'ye gelerek darbe planlarını uygulamaya sokmuşlardır. Ömer Naci, hükümetin Balkan politikasını eleştiren etkili nutuklarıyla, biriken halkı harekete kazandırmaya çalışmıştır. Enver Bey, Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapancalı Hakkı Bey gibi subaylar da biraraya gelerek “çeyrek saat içinde” kontrolü ele almışlardır⁷³. Sadaret Yaveri Nafiz, Kıbrıslı Tevfik, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin muhafızı açılan ateş sonucu öldürülmüşlerdir. Kabine toplantısında iken silah sesine dışarı çıkan Nazım Paşa da, çatışma sırasında hayatını kaybetmişti. İttihatçılardan Mustafa Necip de koşuşturma sırasında ölenler arasında idi⁷⁴. İttihatçılar, önceden hazırlanmış plan uyarınca “yarım saat içinde” Birinci Ordu Komutanlığını, İstanbul Muhafızlığını ve Polis Müdürlüğü'nü ele geçirerek, buralara kendi yandaşlarını yerleştirmişlerdir⁷⁵.

Bu düzenlemeler yapıldıktan sonra Enver ve Talat Beyler, Kamil Paşa'nın odasına girerek istifasını istemişlerdir. Hareketi başarıya ulaştıran İttihatçı liderler, eyleme kitlesellik görüntüsü kazandırmak için Kamil Paşa'nın istifa dilekçesine, “ahali

⁷¹Şeyhülislam Esbak Cemalettin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyesi, s.50.

⁷²Y.a.g.e., s.50-51; Bayur, a.g.e., C. 2, K. 4, s. 291-293.

⁷³Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.228.

⁷⁴Vardar, a.g.e., s.112-117; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), İstanbul: 1964, s. 97-100; Esatlı, a.g.e., s.293-300. Hazırlanan polis raporunda, Nazım Paşa'nın ölümü “fail-i mechul” cinayet olarak gösterilmişti. Bkz. Şerafettin Turan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri”, İkinci Askeri Tarih Semineri-Bildiriler, Ankara: 1985, s.77.

⁷⁵Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.229; Kandemir, a.g.m., s.1404.

ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine” şeklinde deęiřtirmişlerdir⁷⁶. Enver Bey, elinde istifa dilekçesiyle saraya, Talat Bey de Dahiliye Nezareti’ne giderek “Dahiliye Nazırı Vekili” ünvanıyla gelişmeleri yönlendirmiştir⁷⁷. Talat Bey, eski Atina Büyükelçisi Muhtar Bey’i yabancı sefaretlere göndererek, iç güvenliğin sağlandığını, yabancıların can ve mallarının tehlikede olmadığını bildirmesini istemiştir⁷⁸. Bununla birlikte, İ.T. adına bir beyanname yayınlayarak darbenin gerekçesini tarihsel bir perspektifle halka izah etmiştir. Bu bağlamda darbeye yol açan olaylar, Sait Paşa Hükümeti’nin istifasına kadar götürülmüştür. Beyannameye göre; Sait Paşa Hükümeti Arnavutluk’ta subayların dağa çıkmasından sonra oluşan siyasi ortam gereği istifa etmek zorunda kalmıştı. İş başına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ise, Kanun-ı Esasi’yi ihlal ederek Arnavutlara büyük ölçüde imtiyaz tanımış ve Meclis-i Mebusan’ı fesh etmiştir. Ne yazık ki kamuoyu meşrutiyete darbe olan bu tutumlara karşı güçlü bir itirazda bulunmamıştı. Özellikle bu hükümetin, ülkeyi Balkan Savaşı’na sokma ve savaşı idare etme tarzı ard arda yenilgilerin alınmasına neden olmuştu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın çekilmesinden sonra iktidara gelen Kamil Paşa bunları önleyeceğine, “Milletin mukadderatıyla eğlenircesine payitahta hane basmak, erbab-ı hamiyyeti taharri ve tevkif etmek gibi işleri” kendisine görev bilmişti. Hatta Edirne Vilayeti’ni tümüyle ve adaları kısmen düşmana bırakmaya karar vermişti. Bu tutumuna herkesi inandırmak için de, saltanat şurası gibi anayasalı meşruti sistemlerde yeri olmayan bir kurulu devreye sokmuştu. Oysa halk, “altı aydır hukuk-ı esasiyesine tevaliyen tecavüze cesaret eden, Rumeliyi bi-perva teslimden çekinmeyen, memleketi müdafa için kuvve-i milliyeyi isti’mal ve istihdamdan korkan bir hükümete daha ziyade tahammül edemezdi”. Bu nedenle, kamu hukukunun temel ilkelerinden olan ihtilal hakkını kullanarak Kamil Paşa kabinesini istifaya zorlamıştır⁷⁹.

İ.T., Bab-ı ali Baskını’na bir halk hareketi süsü vermiştir. Buradan hareketle hükümet darbesini meşru temellere oturtmak istemiştir. Bu olay, İ.T.’nin meşrutiyetin ilânından Sait Paşa Hükümeti’nin istifa ettiği 16 Temmuz 1912’ye kadar sürdürdüğü iktidarın denetlenmesi anlayışına son vermiştir. Kurulacak Mahmut Şevket Paşa kabinesiyle kendi renklerini daha fazla yansıtacaktır.

⁷⁶Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s.78-79.

⁷⁷Bayur, a.g.e., C.2, K. 2, s. 270-271; Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, s.400.

⁷⁸Bayur, a.g.e., C. 2, K. 2, s.270-271.

⁷⁹Beyannamenin tam metni için bkz. Sabah, 11 Kanun-ı sani 1328, No: 8388; Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, Fikir Hareketleri, C. 8, S. 193, s.166-167.

II- MAHMUT ŞEVKET PAŞA HÜKÜMETİ'NİN KURULMASI VE BU DÖNEMDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

A- Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin Kurulması

Bab-ı âli Baskını'nın hazırlık evresinde Sadrazamlığın Mahmut Şevket Paşa'ya verileceği belirginleşmişti. Talat Bey'in isteği üzerine Ali Haydar Bey, İ.T.'nin isteğini kendisine iletmişti. Ancak hükümet darbesinin sonuçları konusunda kuşkuları olan Mahmut Şevket Paşa tereddüt etmiştir⁸⁰. Harekete geçmek için, Edirne Sorunu'nun alacağı biçimin beklenilmesini İttihatçılara önermişti⁸¹. Ne var ki hükümet darbesinde ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesi konusunda ısrarlı olan ittihatçılar, bu kez de Mithat Şükrü Bey'i devreye sokmuşlardır⁸². Bu görüşmede de tereddütlerini sıralayan Mahmut Şevket Paşa, en sonunda sadareti kabul ederek organizasyonun içine dahil olmuştur⁸³.

23 Ocak 1913 günü darbe başarıyla gerçekleştirildikten sonra, İttihatçı İsmail Hakkı, Mahmut Şevket Paşa'yı evinden alarak sadaret mührünü alması için saraya götürmüştür⁸⁴. O arada sarayda bulunan Enver Bey, Padişah Mehmet Reşat'a Kamil Paşa'nın istifasını kabul ettirmiş ve Mahmut Şevket Paşa'yı da Sadrazamlık için önermişti⁸⁵. Padişah, karşı karşıya bulunduğu siyasal tazyik karşısında kendisinden istenilenleri itiraz etmeden yerine getirmiştir. Nitekim Mahmut Şevket Paşa'nın rütbesini müşirliğe yükselterek sadrazamlığa atamıştır⁸⁶. Bu atama ortamın hassas

⁸⁰Mithat, *a.g.e.*, s. 243-244. Mahmut Şevket Paşa, Ali Haydar Bey'e tereddüdünü şöyle açıklamıştı: "Sizin bana tavsiyeniz şudur: Akıntıya kendini at!... Harbi kazanmak hususunda şahsen hiçbir ümidim yoktur. Yüzde kırk ümidim olmuş olsa hiç tereddüt etmez, kendimi ortaya atardım." Bkz. *Y.a.g.e.*, s.244.

⁸¹*Y.a.g.e.*, s.244.

⁸²Bleda, *a.g.e.*, s.74.

⁸³*Y.a.g.e.*, s.74-75. Mahmut Şevket Paşa, Fethi Bey'e sadrazamlığı, darbenin yapıldığı gün İ.T.'nin "emrivaki"si karşısında kabul etmek zorunda kaldığını ileri sürüyor. Fakat muhtemelen bu sözü, Fethi Bey'in darbeye muhalif olduğunu bildiği için söylüyor. Bkz. *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s.25; İhsan Nuri Sir, "Mahmut Şevket Paşa Nasıl Sadrazam Oldu?", *Tarih Dünyası*, C.2, S. 17, (15 Aralık 1950), s. 737-738.

⁸⁴Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, s.110-111; Esatlı, *a.g.e.*, s.290-292.

⁸⁵Karal, *a.g.e.*, C. 9, s.197.

⁸⁶Türkgeldi, *Görüp İşitdiklerim*, s.80; İnal, *a.g.e.*, C. 4, s. 1875-1876. Güneş, *a.g.e.*, s.309-310.

olması nedeniyle geleneksel törenler yapılmadan gerçekleştirilmişti⁸⁷. Yalnız Kanun-ı Esasi'ye göre şeyhülislamı atama hakkını elinde bulunduran Padişah, bu makama Cemalettin Efendi'yi atamak istemişti. Mahmut Şevket Paşa da, Şerif Ali Haydar Paşa'nın meşihat makamına getirilmesini önermişti. Ufak çapta bir krizin yaşanması üzerine sorunun çözümü ertesi güne bırakılmıştı⁸⁸.

Sadrazamlık makamına getirilen Mahmut Şevket Paşa, Bab-ı âli'ye geldiğinde galeyana gelmiş halkın "...Edirne'mizi kurtar" sözleriyle karşılandı. Bab-ı âli'de Padişahın atanmaya ilişkin hatt-ı hümayunu okunduktan sonra, Mahmut Şevket Paşa, heyecanın yatıştırılması için bir konuşma yaptıktan sonra halkın dağılmasını istemiştir⁸⁹. İstanbul'da asayişin sağlanması ve olayların kontrol altına alınması için de Cemal Bey'i İstanbul Muhafızlığı'na getirmiştir⁹⁰. Bu önlemlerden sonra hızla kabine listesini belirleme çalışmalarına başlamıştır. İ.T.'nin Dahiliye Nazırlığı için düşündüğü Talat Bey'i dışarda bırakarak kabinesini şu isimlerden oluşturmuştur:

Sadrazam ve Harbiye Nazırı - Mahmut Şevket Paşa (Ayandan)

Şura-yı Devlet Reisi - Sait Halim Paşa (Ayandan)

Dahiliye Nazırı - Hacı Adil Bey

Hariciye Nazırı Vekili - Atina sefir-i sabıki Muhtar Bey

Bahriye Nazırı - Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından Mahmut Paşa

Adliye Nazırı - İstanbul vali-i sabıki İbrahim Bey

Maliye Nazırı - Divan-ı Muhasebat Reisi Rıfat Bey

Nafia Nazırı - Beserya Efendi (Ayandan)

Evkaf Nazırı - Hayri Bey

Ticaret ve Ziraat Nazırı - Aydın vali-i sabıki Celal Bey

Posta ve Telgraf Nazırı - Maliye Müfettişlerinden Oskan Efendi

Maarif Nazırı - Saruhan Mutasarrıf-ı Sabıki Şükrü Bey⁹¹.

⁸⁷Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s.80-81.

⁸⁸Y.a.g.e., s.80.

⁸⁹Y.a.g.e., s.81.

⁹⁰Cemal Paşa, a.g.e., s.20.

⁹¹B.O.A., D.U.İ.T., 4/13-1-2; Güneş, a.g.e., s.310; İnal, a.g.e., C.4, s.1876.

Padişah da, şeyhülislamlık makamına Fetva Emini Mehmet Esat Efendi'yi atamıştır⁹². Bu atamayla oluşturulan kabine, birkaç gün içinde bazı küçük değişikliklere uğramıştır. 27 Ocak 1913'te Hariciye Nazırlığı'na Sait Halim Paşa⁹³ 30 Ocak'ta da Şura-yı Devlet Nazırlığı'na Sait Paşa getirilmiştir⁹⁴. Böylece kabine son şeklini almıştır.

Mahmut Şevket Paşa'nın "İttihatçı nazırları bol"⁹⁵ kabinesi, kamuoyu ve ordu tarafından olumlu karşılanmıştır⁹⁶. İ.T., bu kabineyle devleti yapısal açıdan kendi politikaları doğrultusunda modernize etmeyi hedeflemiştir.

B- Siyasi Gelişmeler

1- Dış Politikadaki Gelişmeler

a- Balkan Savaşı'nın Sürdürülmesi

Mahmut Şevket Paşa'nın yaklaşık altı aylık sadrazamlığı boyunca kabinesini en fazla meşgul eden konu, Balkan Savaşı ve onun çevresinde gelişen olaylar olmuştur. Kabinenin bu konuda ilk icraatı, Avrupalı büyük devletlerin 17 Ocak 1913'te devrik Kamil Paşa Hükümeti'ne verdikleri notanın yanıtlanması oluşturmuştu. Bunun için hergün toplanan kabine kritik anlar geçirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve askeri koşullar nedeniyle savaşın daha fazla sürdürülmemesi ve barış yapılması tezini savunuyordu. Oysa kabinenin başta Dahiliye Nazırı Hacı Adil ve Maarif Nazırı Şükrü Bey'ler olmak üzere bir çok kişisi⁹⁷ ve ordunun Enver Bey gibi etkili İttihatçı subayları, savaşı tek çözüm olarak öne sürüyorlardı⁹⁸. Bunun üzerine

⁹²Güneş, a.g.e., s.310; İnal, a.g.e., C.4, s.1877.

⁹³B.O.A., D.U.İ.T., 4/13-2.

⁹⁴B.O.A., D.U.İ.T., 4/13-4.

⁹⁵Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.3, s.137.

⁹⁶Karal, a.g.e., C.9, s.199.

⁹⁷Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.9-10.

⁹⁸Kendi Mektuplarından Enver Paşa, s.227-228.

Mahmut Şevket Paşa, savaşta ısrar edilmesi halinde istifa edeceğini söylemiştir⁹⁹. Bir hükümet darbesi sonucu iktidara gelen İttihatçılar, ortamın nazikliği karşısında yumuşamak zorunda kalmışlardır¹⁰⁰. Fakat, Mahmut Şevket Paşa ile İ.T. arasında ilk ayrılık tohumları da atılmıştı. Nitekim Enver Bey, sadrazamlık koltuğuna oturttuğu Mahmut Şevket Paşa'yı "ödleklikle" suçlamaktan kendisini alamamıştır¹⁰¹.

İstanbul'da bu tartışmalar yaşanırken, Londra'da bulunan Bulgar ve Yunan temsilcileri cevabî notanın geciktiğini ileri sürerek 28 Ocak 1913'te barış görüşmelerinden çekilmişlerdir¹⁰². Bununla birlikte 30 Ocak 1913'te Bulgaristan Başkomutanı General Savof da, Osmanlı Hükümeti'ne bir telgraf göndererek, 3 Şubat'ta mütarekenin sona erdirilerek savaşın yeniden başlatılacağını bildirmiştir¹⁰³.

Mahmut Şevket Paşa, telgrafın geldiği gün kabinenin onayından geçirdiği cevabî notayı, Avusturya'nın İstanbul Büyükelçisi Pallavicini'ye vermiştir¹⁰⁴. Cevabî nota, barışı arzulayan bir üslûpla kaleme alınmıştır. Hükümet bu metinde şu noktalar üzerinde duruyordu; Edirne'nin tam anlamıyla bir müslüman kenti olduğunu, onun terk etme sözünün bile ülkede heyecan yarattığını ve bu durumun daha önceki hükümeti çekilmeye zorladığını, bununla birlikte, barış için Edirne kentinin Meriç Nehri'nin sağ kıyısına düşen bölümünden vazgeçilebileceğini¹⁰⁵, nehrin sol kıyısını oluşturan kesim ise yerleşim alanları, camiler, türbeler ve tarihi yapılarla dolu olduğunu, bu bölümü Osmanlı egemenliğinde tutmanın hükümet için bir zorunluluk oluşturduğunu, aksi takdirde, ülkede vahim olayların meydana gelebileceğini belirtiyordu¹⁰⁶. Ayrıca, Ege Adalarının; Çanakkale Boğazı'na ve Anadolu kıyılarına yakınlıkları nedeniyle Osmanlı Devleti için stratejik açıdan önemli olduklarını, bu adaların Yunanistan'a bırakılması demenin, buraların birer fesat yuvasına dönüşmesi ve bölgenin

⁹⁹Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.9.

¹⁰⁰Y.a.g.e., s.9.

¹⁰¹Kendi Mektuplarında Enver Paşa, s.228.

¹⁰²Bayur, a.g.e., C.2, K.2, s.280.

¹⁰³Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.10; Swanson, a.g.e., s.188.

¹⁰⁴Swanson, a.g.e., s.187-188.

¹⁰⁵Tanin, 13 Mayıs 1325, No: 1612; Bayur, a.g.e., C. 2, K.2, s.280.

¹⁰⁶Tanin, 13 Mayıs 1329, No: 1612.

“Makedonyalaşması” demek olacağını, o nedenle adaların geleceğinin belirlenmesinin Avrupalı büyük devletlere bırakılabileceğini söylüyordu¹⁰⁷

Hükümet cevabî notasında, barışın gerçekleştirilmesinden sonra ülkede savaş yaralarının sarılması ve iktisadi bağımsızlığın sağlanması için bazı taleplerde bulunmuştur. Bunun için gümrük özgürlüğünün gerçekleştirilmesini, eşit koşullarla ticaret antlaşmaları yapılmasını, bütün yabancıların Osmanlı vergilerini ödemekle yükümlü olmasını, bunlar gerçekleşinceye kadar gümrük vergisinin %4 arttırılmasını, yabancı postanelerin kapatılmasını ve kapitülasyonların kaldırılması için işbirliğine gidilmesini istemiştir¹⁰⁸.

Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin bu notası Avrupa başkentlerinde genel olarak olumlu bir hava yaratmıştır. Ancak, bu merkezler savaşmayı arzulayan Bulgaristan üzerinde yeniden barış sürecinin başlatılması için baskı kurmamışlardır. Tanin gazetesi, bunu şöyle eleştirmiştir: “Avrupa, selâmet-i umumiyesi için Türkiye'nin kurban gibi mezbahaya sevkinde tereddüt etmeyen devletler, eğer aynı derece sulh ve müselemat aşkı olsa idiler Bulgaristan'ı feda etmek derecesine kadar ileri gitmemekle beraber hiç olmazsa tazyik edebilirlerdi”¹⁰⁹. Bununla birlikte, gazete, hükümete Edirne'nin savunulması için her türlü hazırlığı yapmasını önermiştir¹¹⁰. Mahmut Şevket Paşa ise, umudunu yitirmemiş ve Avrupalı büyük devletlerin dört günlük süre içinde fikirlerini değiştirerek savaşı önleyebileceklerini umuyordu. Fakat 3 Şubat akşamı, Bulgar top mermilerinin Edirne'yi dövmesi umutları yok etmiş, yerini gerginliğe bırakmıştır¹¹¹.

Mahmut Şevket Paşa, bu çıkmazdan kurtulmak için, Londra'da hükümet adına görüşmeler yapan Büyükelçi Tevfik Paşa'nın bir önerisini kabinede tartışmaya açmıştır. Buna göre, barışın biran önce sağlanması için Avrupalı büyük devletler, cevabî notada belirtilen ilkelere sadık kalarak, Osmanlı Hükümeti adına Balkanlı

¹⁰⁷Y.a.g.g.

¹⁰⁸Y.a.g.g.; Bayur, a.g.e., C.2, K.2, s.281.

¹⁰⁹Babanzade İsmail Hakkı, “Cevabımızın Devletlere Te'siri”, Tanin, 22 Kanun-ı Sanî 1328, No: 1501.

¹¹⁰Y.a.g.g.

¹¹¹Tanin, 4 Şubat 1328, No: 1500.

müttefiklerle müzakereye girişmeliydi. Böylece “şımarık olan Balkan devletleri” yola getirilecekti¹¹². Bu teklif de, kabinede Hacı Adil ve Şükrü Bey’lerin muhalefetiyle karşılaşmış ve savaşa devam kararı alınmak zorunda kalınmıştır¹¹³. Ancak, 8 Şubat’ta Bolayır’daki Fahri Paşa Komutasındaki Müretteb Kolordu ile Şarköy civarında bulunan Hurşit Paşa’nın Onuncu Kolordusu’nun ortaklaşa yaptıkları taarruz başarısızlıkla sonuçlanınca¹¹⁴, kabinedeki muhalefet de sona ermişti¹¹⁵. Mahmut Şevket Paşa, barış görüşmeleri için büyük devletlerin arabuluculuğunun kabul edildiğini Londra Büyükelçisi Tefvik Paşa’ya bildirmiştir¹¹⁶. Ayrıca, İstanbul’daki büyük devletlerin elçileriyle de görüşerek konuyu onlara açmış ve diplomatik yardım istemiştir¹¹⁷.

Bununla birlikte, Hakkı Paşa da, Tefvik Paşa’ya yardımcı olmak üzere Londra’ya gönderilmiştir¹¹⁸. Hükümetin bu girişimlerine rağmen Avrupalı devletler, arabulucu-luğun ancak kendilerinin verdikleri 17 Ocak 1913 tarihli notanın esas alınması halinde olanaklı olabileceğini söylemişlerdir¹¹⁹. Balkanlı Müttefik devletler de barışın sağlanabilmesi için sınırın Midye-Tekfurdağı kısmına çekilmesini ve kendilerine savaş tazminatı verilmesini öne sürmeye başlamışlardır. Yunanistan da özel olarak, diğer ülke vatandaşlarına verilen imtiyazların kendilerine de verilmesini istemiştir¹²⁰. Bunun üzerine basında savaşın sürdürülmesi yönünde propagandalar arttırılmıştır. Babanzade İsmail Hakkı Bey, “eğer böyle ise ve bizde zerre kadar izzet-i nefis kalmış ise selâmetin harb ve hücumda olduğunu artık kafamıza ve vicdanımıza sokmalı”yız. “Silah ve yüreğimizden başka kimseden isti’dad etmemeliyiz” diyerek savaşın

¹¹²Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü, s.12; Bayur, a.g.e., C.2, K.2, s.284.

¹¹³Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü, s.12.

¹¹⁴Fahri Paşa’nın komuta ettiği kolordunun kurmayları Fethi ve Mustafa Kemal Beylerdi. Onuncu Kolordunun ise Enver Bey’di. Enver Bey, kararlaştırdığı gibi 8 Şubat’ta gemileri zamanında savaşa sokamadığı için ordu başarısız olmuştu. Bu durum iki kolordunun kurmay heyeti arasında çok çetin bir mücadeleye yol açmıştı. Ayrıntılar için bkz. Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü, s.24 vd.

¹¹⁵Y.a.g.e., s.13.

¹¹⁶B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 12/114. Arabuluculuk Politikasına olumlu yaklaşan bir yazı için bkz. Babanzade İsmail Hakkı, “Taleb-i Tavassut”, Tanin, 21 Şubat 1328, No: 1531.

¹¹⁷Swanson, a.g.e., s.191-192.

¹¹⁸Tanin, 3 Şubat 1328, No: 1499.

¹¹⁹B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 12/114; Bayur, a.g.e., C.2, K.2, s.287.

¹²⁰Tanin, 1 Mart 1329, No: 1539.

devamını istiyordu¹²¹. Fakat cepheden de ard arda kötü haberler geliyordu. Edirne'yi savunan askerler ümitsizlik içindeydiler. Kentte üç kolera vakası görülmüştü. Edirne Valisi yiyeceklerinin tükendiğini, ancak 1 Mart'a kadar dayanabileceklerini bildiriyordu¹²².

Mahmut Şevket Paşa, durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine barışın sağlanmasına ilişkin görüşlerini daha net bir şekilde savunmaya başlamıştır. Kabinenin barış karşıtı üyelerine karşı sesini daha da yükseltmiştir. Onların yüzlerine karşı, "Ben müstakil fikirli bir adamım. İttihat ve Terakki'nin oyuncuğu olamam. İttihat ve Terakki Umumi Merkezi, sathî fikirli adamlardan mürekkeptir" suçlamasını yapmıştır¹²³. Ancak, bu sert tavırdan sonra 23 Şubat 1913'te kabineden barış kararı çıkartabilmiştir. Londra'da barış arayışlarını sürdüren Büyükelçi Tefvik Paşa'ya gönderilen talimatta; Edirne'nin düşmesine on-onbeş gün kaldığı bildirilmiştir. Bu nedenle hükümet, Edirne'yi bırakma kararı almıştır. Fakat şehirdeki askerlerin silahlarıyla beraber çıkması ve Düyûn-ı Umumiye borçlarının, Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşan Balkan Devletlerince kendi paylarına düşeni üstlenmesini istiyordu. Ayrıca, terkedilen topraklarda kalan cami, türbe ve tarihi eserler ile müslümanların hukukunu ve mallarını da korumak, İstanbul'un güvenliği için Ayastefanos burnundan Meriç'e uzanan ve İğneada, Lüleburgaz ve Babaeski'yi de elde tutmak istiyordu. Bunların sağlanması için Avrupalı büyük devletlerin aracılığına başvurulmasını belirtiyordu¹²⁴

Hükümetin Edirne'yi terk ettiği basından ve kamuoyundan gizlenmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'daki büyükelçiler ve Tefvik Paşa ile yaptığı görüşmeler büyük bir gizlilik içinde sürdürülmüştür¹²⁵. Tanin Gazetesi, Tefvik Paşa'ya gönderilen talimatın, 30 Ocak 1913 tarihli cevabı notanın esaslarını ve dış borçlarının paylaşımını içerdiğini yazmıştır¹²⁶.

¹²¹Babanzade İsmail Hakkı, "Müzakeratı Sürüncemede Kimler Bırakıyor?", Tanin, 1 Mart 1329, No: 1539.

¹²²Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.16-17.

¹²³Y.a.g.e., s.28-29.

¹²⁴Y.a.g.e., s.30; Bayur, a.g.e., C.2, K.2, s.291-292.

¹²⁵Swanson, a.g.e., s.199-200.

¹²⁶Tanin, 20 Şubat 1328, No: 1530.

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa, hükümetin tekliflerini İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek, bu ilkeler çerçevesinde Balkanlı devletlere baskı yapılmasını istemiştir. Bu istek karşısında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Balkanlı müttefikler nezdinde girişimlerde bulunmuşsa da, uzun süre karşı tarafın bu ilkelere nasıl yaklaştığını öğrenememiştir¹²⁷. Zira Balkan devletleri, kuşattıkları Osmanlı kentlerini birer birer düşürmek istiyorlardı. Nitekim, 6 Mart 1913'te "birkaç ay evvelinden siyasetten terk edilmiş" bulunan Yanya kentini Yunanlılar ele geçirmişlerdi¹²⁸. Cephedeki durumlarını günden güne daha da iyi bir hale getiren Balkanlı müttefikler, 14 Mart'ta Osmanlı Devleti açısından koşulları ağır olan bir barış önerisini Avrupalı büyük devletlere sunmuşlardır¹²⁹. Buna göre; sınır Gelibolu Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Malatra ve Tekfurdağı arasında bir çizgi olmalıdır. Edirne ve İşkodra'nın da dahil olduğu bu hattın batısında kalan tüm topraklar Balkan devletlerine verilmelidir. Osmanlı Devleti, Ege Adalarını müttefiklere terketmelidir ve Girit'le de ilişkisini kesmelidir. Savaş tazminatı ödemelidir. Müttefik devletler, Osmanlı topraklarında yaşayan dindaşlarının ve tüccarlarının sahip olacakları hakları müzakere etme hakkına sahip olmalıdırlar¹³⁰.

Bu teklifler, başta Londra olmak üzere Avrupa başkentlerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Bunun üzerine büyük devletler, 22 Mart'ta kendi barış önerilerini Balkanlı müttefiklere bildirmişlerdir¹³¹. Buna göre, sınır, Enez'i başlangıç noktası olarak Meriç ve Ergene nehirlerini takip ederek Midye'ye ulaşacak, Ege Adaları sorununu çözecekler, savaş tazminatı işine karışmayacaklardı¹³². Fakat, bu öneriler de barışı getiremedi. Savaş tüm şiddetiyle cephede devam etti. Edirne gibi kendi kendini savunan yerlerin durumu günden güne kötüleşti. Kentte kıtlık başladı. Askerlere günde 150 gram tuzsuz etmek ve yağsız un çorbasından başka birşey verilemiyordu¹³³. Kent, yoğun bir top ateşinden sonra 26 Mart'ta teslim olmak zorunda kaldı¹³⁴. Edirne'nin

¹²⁷Tanin, 13 Mayıs 1329, No: 1612; Bayur, *a.g.e.*, C. 2, K.2, s. 293.

¹²⁸Babanzade İsmail Hakkı, "Yanya'nın Sukûtu", *Tanin*, 26 Şubat 1328, No: 1536.

¹²⁹Tanin, 13 Mayıs 1329, No: 1612; Bayur, *a.g.e.*, C. 2, K.2, s.296-297.

¹³⁰Tanin, 13 Mayıs 1329, No: 1612.

¹³¹*Y.a.g.g.*

¹³²*Y.a.g.g.*

¹³³Karal, *a.g.e.*, C.9, s.337.

¹³⁴Tanin, 15 Mart 1329, No: 1553.

düşmesi basın ve kamuoyu tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştı. Bunun üzerine İttihatçıların etkili kalemlerinden biri olan Babanzade İsmail Hakkı, Edirne'nin düşman eline geçmesini ve etkisini halka şöyle açıklıyordu: “Edirne'nin sukutu bir zayi-i maddi itibarıyla bizi ne kadar dağdar ederse bir şeref-i manevi iktisabına medar olduğundan dolayı o derece şayan-ı iftihardır. Zaten ikinci defa muharebe maddiyattan, menafi-i maddiyeden ziyade menafi-i maneviyeye mâtuf idi; düşmandan intikam almak ve ikmal-ı namus etmek istedik. Her halde Edirne'nin sukutu siyasetten vaziyetimize te'sir etmiyecektir. Edirne'nin zabtı sulhun imzası demek değildir. Müttefikler şerait-i sulhiyelerini ancak bıçağı boğazımıza dayamak şartıyla bize imza ettirebilirler”¹³⁵ dedikten sonra, Çatalca savunma hattı kırılmadıkça tehlikenin henüz uzakta olduğuna işaret ediyordu¹³⁶. Bu satırlar iç politikaya yönelikti. Zira Edirne'nin düşmesiyle Bab-ı ali Baskını'nın gerekçesi de ortadan kalkmıştı. Yeni bir darbeden ya da ihtilalden endişe duyulmaya başlanmıştı¹³⁷.

Avrupalı büyük devletler, Edirne'nin de düşmesiyle derinleşen krize çözüm bulmak amacıyla 28 Mart 1913'te daha önce Balkanlı müttefiklere verdikleri barış önerilerini, Osmanlı Hükümeti'ne de bildirmişlerdir¹³⁸. Direnme gücünü kendinde bulamayan hükümet, önerileri genel olarak kabul etmiş ve cevabı notayı “müsaid-kâr bir tarzda” kaleme almıştır¹³⁹. Yalnız Mahmut Şevket Paşa, Bulgaristan'ın yeni tekliflerle ortaya çıkması halinde barış görüşmelerine katılmıyacaklarını ve bu ülkenin Marmara kıyılarına kadar gelmesine izin vermeyeceklerini açıklamıştır¹⁴⁰.

Avrupalı Devletler, Osmanlı Hükümeti'nin koşulları kabul etmesi üzerine savaşı durdurmak ve mütareke ilanını sağlamak için diplomatik girişimlerini sıklaştırmışlardır. Nitekim 16 Nisan 1913'te Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne bir Mütareke Antlaşması imzalatmıştır¹⁴¹. Bunun üzerine Londra'da barış görüşmeleri tekrar başlatılmıştır.

¹³⁵Babanzade İsmail Hakkı, “Edirne Sukut Etti, Fakat Millet Manen Yükseldi”, Tanin, 16 Mart 1329, No: 1554.

¹³⁶Y.a.g.g.

¹³⁷Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.39, 63, 65.

¹³⁸Tanin, 19 Mart 1329, No: 1557.

¹³⁹Tanin, 20 Mart 1329, No: 1558.

¹⁴⁰Tanin, 19 Mart 1329, No: 1557.

¹⁴¹Tanin, 4 Nisan 1329, No: 1573.

Barış konferansında Osmanlı Hükümeti'nin delegasyonunda, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın başkanlığında Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi, eski Berlin Büyükelçisi Osman Nizami, Ayan'dan Besarya ve Hukuk Müşaviri Reşit Bey bulunmuştur¹⁴². Osmanlı Heyeti'nin fazla söz sahibi olmadığı barış görüşmeleri, 30 Mayıs'ta sonuçlanmıştır. Bu tarihte imzalanan Londra Ön Barış Antlaşması'yla taraflar arasında sorunlar giderilmeye çalışılmıştır¹⁴³. Taraflar, kesin antlaşmayı daha sonra imzalamayı kararlaştırmışlardı. Londra Ön Barışı'nda kısaca şu noktalara yer verilmiştir:

- 1- Ülke yöneticilerinin halkları arasında barışı tesis etmesi,
- 2- Osmanlı Devleti, Arnavutluk hariç, Midye-Enez Hattı'nın batısında kalan toprakları Balkanlı müttefiklere bırakması,
- 3- Arnavutluk sınırlarının çizilmesi ve bu bölgeye ilişkin tüm sorunların çözümünün altı büyük Avrupa devletine bırakılması¹⁴⁴,
- 4- Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki her çeşit haklarından altı büyük devlet lehine vazgeçmesi,
- 5- Ege Adalarının geleceğinin Avrupalı büyük devletlere bırakılması,
- 6- Osmanlı Devleti ile Balkan Müttefik Devletleri arasında savaşın ortaya çıkardığı mali sorunların, Paris'te toplanacak bir uluslararası konferansta çözülmesi,
- 7- Savaş esirleri, azınlık ve ticaret işlerinin ayrıca antlaşmalarla çözülmesi¹⁴⁵.

Londa Ön Barış Antlaşması, taraflar arasında sorunları çözmekten uzaktı. Zira, Balkanlı müttefikler, birbirlerinin aleyhine genişleme hayalleri kurmuşlardır. İttihatçılar da hürriyet ve meşrutiyetin meşalesini yaktıkları yerleri kaybetmenin acısını çekmişlerdir. Bu düşünceler, yeni bir savaşın kapısını aralamıştır. Nitekim, uzun bir süre geçmeden İkinci Balkan Savaşı başlamıştır.

¹⁴² Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.122; Bayar, a.g.e., C. 4, s.1210.

¹⁴³ "Mukaddemat-ı Sulhiye" adı verilen antlaşma için bkz. Tanin, 18 Mayıs 1329, No: 1617.

¹⁴⁴ Altı büyük Avrupa devleti "Almanya, Avusturya, Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya" olarak sayılmıştır. Bkz. Y.a.g.g.

¹⁴⁵ Y.a.g.g.; Bayur, a.g.e., C. 2, K. 2, s.312-313.

b- Osmanlı - İnan Sınırın Belirlenmesi

İki ÷lke arasındaki sınır, genel olarak 1639 yılının Mayıs ayında imzalanmış bulunan Kasr-i Şirin Antlaşması'yla belirlenmişti¹⁴⁶. Fakat o günün koşulları ve bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle kesin bir tespit yapılamamıştı. Bu kısmî belirsizlik, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sorun olarak kendisini göstermeye başlamıştı. Özellikle sınır boyunda asayiş sorunları eksik olmuyordu. Burada oturanlar karşılıklı olarak sınır ihlallerinde bulunuyorlardı. Meşrutiyetin arefesinde de durum değişmemişti. 1907 yılının yaz aylarında sınırın İnan tarafında oturanlar, Van'ın çeşitli kaza ve köylerine kitlesel saldırılarda bulunmuşlardı¹⁴⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin şikayeti üzerine İnan tarafı da, Osmanlı askerlerinin eskiden beri kendi köylerine baskın düzenlediğini ve zaman zaman da top ateşine tuttuğunu ileri sürmüştür¹⁴⁸. Bunun üzerine iki ÷lke hükümeti, daha büyük olaylara meydan vermemek ve statükonun korunması için bölgede incelemeler yapmak üzere heyetler görevlendirmişlerdir¹⁴⁹. İki hükümet de karşılıklı olarak sınırdaki askeri önlemleri artırma kararı almışlardır¹⁵⁰.

Osmanlı Devleti ile İnan arasında kuzey sınırına ilişkin sorunlar kolayca çözümlenirken, "Muhammere" adı verilen güney sınırında zorluklarla karşılaşmıştır. Zira, bu bölge, 1857 yılından beri İngiltere'nin himayesi altında bulunuyordu. Yöre şeyhleri, kendilerini Tahran'dan çok Londra'ya bağılı hissediyorlardı¹⁵¹. İngiltere, "Muammere" de elde ettiği avantajlardan yararlanarak petrolü ve Hindistan'a giden yolları kontrol etmek istiyordu. Fakat diğer emperyalist devletler de bölgeyle ilgilenmekteydiler. Almanya, Berlin-Bağdat Demiryolu projesini Basra Körfezi'ne

¹⁴⁶Kasr-ı Şirin Antlaşması için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.3, K.1, Ankara: 1983, s.205-206.

¹⁴⁷B.O.A., Y.E.E., 13/112-28/112/6.

¹⁴⁸Y.a.g.b.

¹⁴⁹Osmanlı Heyeti'nde şu kişiler yer almıştır: Mahkeme-i Temyiz üyesi Emin Bey, Bitlis Valisi Tahir Paşa, Kerkük Komutanı Ferik Danyal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde görevli Mirliva Nadir Paşa ve Miralay Şakir Bey. Bkz. Y.a.g.b.

¹⁵⁰Y.a.g.b.

¹⁵¹Babanzade İsmail Hakkı'nın yazısı için bkz. Mustafa Şahin, "Irak Mektupları, Kuveyt ve Muhammere", Tarih ve Toplum, C.15, S.86, (Şubat 1991), s.9-15.

kadar uzatarak, doğuya doğru yayılma politikasına hayat vermek arzusundaydı. Fransa ve Rusya'da "Muhammere"nin zenginliklerinden yararlanmayı umuyordu¹⁵². Bu düşünceler, İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Bu nedenle daha fazla iktisadi ve ticari imtiyazlar elde etmek için İran nezdinde girişimlerde bulunmaktan kaçınmıyordu. Fakat isteklerine kavuşabilmesi için Osmanlı Devleti ile İran arasında yıllardan beri süren sınır anlaşmazlıklarının çözülmesi gerekiyordu. Bunun için iki ülkeye baskı yapmaya başlamıştır. Bu baskılar sonucu, 1912 yılının başlarında iki ülke arasında güney sınırının tespit edilmesi için İran Dışişleri Bakanı ile Tahran'daki Osmanlı Büyükelçisi bir protokol imzalamışlardır¹⁵³. Bu protokolün birinci maddesine göre, Osmanlı Devleti, İran, İngiltere ve Rusya temsilcilerinin katılacağı bir Muhtelit Komisyon kurulacaktı. Bu komisyonun çalışma süresi altı ay olacaktı. Nitekim, söz konusu komisyon, Mart ayında çalışmalarına başlamış ve Ağustos ayına kadar onsekiz toplantı yapmıştır¹⁵⁴. Fakat komisyon, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'na girmesi nedeniyle elde ettiği sonuçları değerlendirme olanağı bulamamıştır. Ancak, Şubat 1913'te Balkan Savaşı yenilgisiyle iyice güçsüzleşen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin desteğini sağlamak için bu soruna tekrar el atmıştır. Mahmut Şevket Paşa, aralarında İran sınır sorununun da bulunduğu bir dizi anlaşmazlığı çözmek üzere Hakkı Paşa'yı Londra'ya göndermiştir. Mahmut Şevket Paşa, Basra Körfezi'nde İngiltere'ye belli ayrıcalıklar vermek koşuluyla karşılığında uluslararası ilişkilerde ve iktisadi özgürlüğün kazanılmasında bu ülkenin desteğini istemiştir¹⁵⁵.

İran'la olan sınır anlaşmazlığını çözmede kararlı olan Mahmut Şevket Paşa, 20 Mart 1913'te Abdülhamit döneminden beri işgal altında bulundurulmuş bu ülkeye ait bazı köy ve kasabaları boşaltma kararı almıştır¹⁵⁶. Londra'da bulunan Hakkı Paşa'da, başta İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey olmak üzere birçok bakanlık yetkilisiyle görüşerek; Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığı, Fırat, Dicle ve Şattü'l-arab trafiği, petrol

¹⁵² Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, s.339 vd; Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul: 1972, s.225 vd.

¹⁵³ Cevdet Küçük, "İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul: 1981, s.249.

¹⁵⁴ Tanin, 12 Ağustos 1328, No: 1422; Küçük, *a.g.m.*, s.249.

¹⁵⁵ Bayur, *a.g.e.*, C.2, K.3, s.333.

¹⁵⁶ *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s.53-57.

alanları, Kuveyt sorunu gibi birçok konuyu müzakereye açmıştır¹⁵⁷. Bunun sonucunda, 3 Mayıs 1913'te sorunların çözümünü içeren bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır¹⁵⁸. Ancak, bölgenin emperyalizmin ilgi alanına girmesi nedeniyle, antlaşma metnine son şekli verilmeden önce Almanya, Fransa ve Rusya'nın bilgilendirilerek onaylarının alınması kararlaştırılmıştır¹⁵⁹.

Mahmut Şevket Paşa, İngiltere ile sorunların çözülmüş olmasını, vatanın geleceğinin garanti altına alınması doğrultusunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmiştir¹⁶⁰. İngiltere yanlısı bir politika izlenmesinden yana olan ittihatçı Babanzade İsmail Hakkı da, antlaşmaların imzalanmasıyla öteden beri İ.T. kabinelerine isnad edilen İngiliz aleyhtarlığı suçlamasının anlamsızlaştığına dikkati çekmiştir¹⁶¹.

Ancak, Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının çözülmesi için çok uğraş veren Mahmut Şevket Paşa, sadrazam olarak bu antlaşmanın altına imza atamamıştır. 11 Haziran'da bir suikast sonucu öldürülünce, 29 Temmuz 1913'te Hakkı Paşa ile Edward Grey arasında imzalanan Osmanlı-İran sınırını tespit eden beyanname metnini hükümet başkanı olarak Sait Halim Paşa onaylamıştır¹⁶². Bu beyannamede tespit edilen sınırın, İran tarafından kabul edilmesi işini de İngiltere üzerine almıştır¹⁶³.

Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi, İngiltere Savunma Bakanlığı'nın 1912 yılında hazırlamış olduğu bir harita esas alınarak yapılmıştır¹⁶⁴. Harita, sınırın Havize'den denize kadar olan bölümünü en ince ayrıntısına kadar göstermiştir. Bu işlem yapılırken İngiltere'nin özellikle Şattül'arab üzerindeki çıkarları gözönüne alınmıştır. Bu nedenle sınırı belirleyen bu belge, İngiliz emperyalizminin Basra Körfezi'ne iyice yerleşmesini sağlayan en önemli adımlardan biri olmuştur. Zira, Birinci Dünya Savaşı sonrasında "manda" adı altında yönetimini üstlendiği Irak'ın sınırları da bu beyannamede belirlenmiştir.

¹⁵⁷Bayur, a.g.e., C.2, K.3, s.334 vd.; Küçük, a.g.m., s.247-248.

¹⁵⁸Küçük, a.g.m., s.247.

¹⁵⁹Bayur, a.g.e., C.2, K. 3, s.336.

¹⁶⁰Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s. 90, 127.

¹⁶¹Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Hatve-i İtilâf", Tanin, 28 Nisan 1329, No: 1596.

¹⁶²B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 4, 17 Ramazan 1331.

¹⁶³Y.a.g.b.; Küçük, a.g.m., s.249.

¹⁶⁴Harita parafe edilerek beyannameye eklenmişti. Bkz. Y.a.g.b.; Küçük, a.g.m., s.268 vd.

c- Kuveyt Sorunu'nun Ele Alınması

Osmanlı Devleti, Kuveyt'i topraklarına katması 1829 yılında gerçekleşmiştir¹⁶⁵. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki egemenliği, Kuveyt Şeyhi'nin İstanbul'a şeklen bağlı olması, Kuveyt gemilerine Osmanlı bayrağı çekilmesi ve belli bir para karşılığında Basra limanının korumasıyla sınırlı kalmıştır¹⁶⁶. Bölgenin bu şekilde yönetiminin mümkün olmadığını gören Mithat Paşa, 1869-1870 yıllarında Bağdat'ta valilik yaptığı sırada, Kuveyt'in ileri gelenlerini Basra'da toplayarak soruna çözüm bulmaya çalışmıştır. Kuveyt Şeyhlerine, oturdukları toprakların stratejik önemi nedeniyle heran bir yabancı işgaline uğrayabileceklerini anlatmıştır. Bunu önlemek için doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin uyrukluğunu kabul etmelerini istemiştir¹⁶⁷. Kuveyt Şeyhleri bu öneriyi sıcak bakmışlardır. Bunun üzerine yapılan anlaşmaya göre, Şeyh Abdullah El-Sabah Kaymakam ünvanıyla Kuveyt'in yöneticisi olacaktı. Kadılar, müftüler ve benzeri görevliler işlerine devam edeceklerdi. Şeyh, her işinde serbest kalmak koşuluyla yalnızca Osmanlı Devleti'ne şeklen bağlı olacaktı. Kuveyt'lilere vergi muafiyeti sağlanacaktı¹⁶⁸. Ancak bu bağlılık uzun sürmemiş ve Kuveyt tekrar başkentle olan bağlarını zayıflatmıştı.

19. yüzyılın sonunda Avrupalı emperyalist devletlerin Basra Körfezi'ne ilişkin demiryolu projeleri, Kuveyt'i tekrar gündeme getirmiştir. Bunun üzerine, İngiltere Hint Denizi'nin bir koyu sayılan Basra Körfezi hakkında kaygılanmaya başlamış ve bölgede önemli bir deniz üssü ve liman olma özelliği taşıyan Kuveyt'e, el koymaya karar vermiştir. Bu düşünce ile 23 Ocak 1899'da Kuveyt Şeyhi'yle gizli bir antlaşma yapmıştır¹⁶⁹. Bu antlaşmaya göre, Kuveyt Şeyhi, İngiltere'nin onayı olmadan hiçbir devlete topraklarını satmayacak ve kiralamayacaktı. Yine İngiltere'nin iznini almadan topraklarında yabancı temsilci bulundurmuyacaktı. Buna karşılık İngiliz Hükümeti de,

¹⁶⁵Kuveyt Meselesi, İstanbul: 1334, s.3; Adolf Grohmann, "Küveyt, Al-Kuvayt", İslâm Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: 1993, s.1131.

¹⁶⁶Grohmann, a.g.m., s.1131.

¹⁶⁷Y.a.g.m., s.1131; Kuveyt Meselesi, s.4.

¹⁶⁸Kuveyt Meselesi, s.4.

¹⁶⁹Y.a.g.e., s.5; Bayur, a.g.e., C. 2, K. 3, s.352.

Kuveyt Şeyhi'ne bir miktar para verecek ve İngiltere ile Fransa'dan silah ithalatına yardımcı olacaktı¹⁷⁰.

Kuveyt Şeyhi'nin merkezi yönetimin ilkelerine ters gelen davranışlarda bulunması, Osmanlı yöneticilerini harekete geçirmişti. Abdülhamit, Şeyhin Kuveyt'ten çıkartılarak, bölgede Osmanlı Devleti'ne bağlı bir yönetim kurulması için bir savaş gemisi göndermiştir. Ancak Kuveyt Şeyhi Mübarek El-Sabah'ın İngiltere'ye başvurması üzerine askeri güç karaya çıkartılmamıştır. İngiltere, sevkedilen askerin hemen geri alınmasını ve eski statükonun korunmasını istemiş, aksi takdirde kendilerinin Kuveyt'i himaye altına alacağını bildirmiştir¹⁷¹. Bunun sonucunda 1901 yılının eylül ayında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerde, kriz daha fazla büyütülmeden çözülmüştür. Osmanlı Hükümeti, İngiltere'ye bir daha Kuveyt'e asker göndermeme ve statükoya koruma sözü vermiştir. Buna karşılık İngiltere de, Kuveyt'i işgal etmeme ve himayesine almama garantisi vermiştir¹⁷².

Ancak, bölgedeki şeyhlikler arasında çatışmalar ve Berlin-Bağdat Demiryolu projesi çerçevesindeki emperyalist mücadeleler, Kuveyt'te sürekli bunalımların çıkmasına yol açmıştır¹⁷³. Bu nedenle, Kuveyt Sorunu, 1908 yılından sonra da en önemli dış politik sorunlardan biri olma özelliğini korumuştur. Nitekim 1910 yılının başlarında İngilizlerin Mübarek El-Sabah ile gizli antlaşmalar yapma hazırlığı içinde bulunduğu istihbaratı, Bab-ı ali'nin yeniden diplomatik girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Bunun üzerine, İngiltere Hükümeti iddiaları yalanlamak zorunda kalmıştır¹⁷⁴. Fakat, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Kuveyt'le ilgili tezlerini 28 Ocak 1911'de The Times gazetesine yayınlattığı bir makale ile açıklamıştır¹⁷⁵. Buna göre, Kuveyt hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin toprağı olmamıştı. Halbuki İngiltere, 1899 yılında Kuveyt Şeyhi ile imzaladığı gizli antlaşmayla himaye hakkına sahip

¹⁷⁰Kuveyt Meselesi, s.5; Grohmann, a.g.m., s.1132.

¹⁷¹Sait Paşa, a.g.e., C.2, s. 167; Kuveyt Meselesi, s.6.

¹⁷²B.O.A., Y.M.T.V. 220/183.

¹⁷³Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuveyt Meselesi, s.6 vd.; Earle, a.g.e., s.189 vd. Bülent Demirbaş, Musul Kerkük Olayı, İstanbul: 1991, s.111 vd.

¹⁷⁴Kuveyt Meselesi, s.12.

¹⁷⁵Y.a.g.e., s.13.

olmuştur¹⁷⁶. Gazete, bunlara tarihsel bir bakış açısıyla kanıtlar ileri sürdükten sonra, Kuveyt Şeyhi Mübarek El-Sabah'ın İngiltere ile olan ilişkisini şöyle izah etmiştir: “Lord Curzon Şeyh Mübarek’i ziyaret ile bir kılıç hediye ettiği zaman şeyh-i mumaileyh kendisini ‘ingiliz ordusuna mensup bir zabıt’ addettiğini beyan eylemiş idi. Bu söz şarkın gûş-ı girânı için daha münasib olmakla beraber bu mevkide samimiye de âri addolunamaz. İngiltere âtisi hiçbir vechile mübhemiyetten âzâde olmayan Kuveyt üzerindeki hakk-ı tarassud ve takayyütünden asla feragat edemez”¹⁷⁷.

Bunun bilincinde olan Mahmut Şevket Paşa, Sadrazamlığı sırasında soruna çözüm bulmaya çalışmıştı. Özellikle Balkanlı müttefiklerle sürdürülecek barış görüşmelerinde İngiltere'nin desteğini sağlamak için, bu ülkenin Kuveyt'te himaye ve nüfuz kurmasına izin vermeyi kararlaştırmıştır¹⁷⁸. Mahmut Şevket Paşa, Kuveyt ve çevresinden neden vazgeçtiğini günlüğüne şöyle not etmişti: “Kuvyet ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilâf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi? Kuveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetlerimizle uğraşmaya karar verdim”¹⁷⁹.

Mahmut Şevket Paşa, İngiltere ile bir antlaşma yapmak için Hakkı Paşa'yı Londra'ya göndermiştir. Hakkı Paşa, dört ay boyunca Londra'da sürdürdüğü diplomatik çalışmalar sonucu, başta Kuveyt olmak üzere İngiltere ile olan birçok sorunun çözümünde uzlaşma sağlamıştır. 1913 yılının mayıs ayı sonlarında antlaşmanın taslaklarını Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya göndererek görüşlerini istemiştir¹⁸⁰. Sorunu, öteden beri çözme taraftarı olan Mahmut Şevket Paşa, İngiltere'nin lehine olan antlaşmanın metnini uygun bulmuştur¹⁸¹. Ancak antlaşmanın son şeklini alarak imzalanması, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonraya kalmıştır. Zira, Basra Körfezi, uluslararası emperyalizmin ilgi alanında olması

¹⁷⁶The Times'ta yayınlanan yazının tam metni için bkz. Y.a.g.e., s.33-34.

¹⁷⁷Y.a.g.e., s.34.

¹⁷⁸Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.40, 45, 152.

¹⁷⁹Y.a.g.e., s.45.

¹⁸⁰Y.a.g.e., s.152.

¹⁸¹Y.a.g.e., s.152.

nedeniyle İngiltere'nin, bölgeyle ilgili diğer devletlerin de onayını alması gerekiyordu. Nitekim, İngiltere, Basra'da ve Kuveyt'te elde ettiği haklara karşılık, özellikle Almanya'ya, Berlin-Bağdat Demiryolu konusunda önemli tavizler vermişti¹⁸². Bu demiryolu projesinden "siyasetten" vazgeçtiğini, zorluklar çıkarmayacağını bildirmiştir¹⁸³.

Konuyla ilgili tarafların görüşleri alındıktan sonra, antlaşma Londra'da, 29 Temmuz 1913'te Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında imzalanmıştır¹⁸⁴.

Bu antlaşmayla Kuveyt, Osmanlı Devleti'ne şeklen bağlı hale getirilmiştir. Oysa İngiltere'nin öteden beri kurduğu nüfuza da meşruiyet kazandırmıştır. Kuveyt'e getirilen statüyü olumlu karşılayan Babanzade İsmail Hakkı, "şimdiye kadar mevcut olan hal fiilî ise daha fena idi. Şeyh'e, Şeyh'in sevhiline nazaran mütereddid idik. Şeyh'le zuhur eden her hangi bir hadisede İngilizlerle bürüdet halinde bulunmamak arzusuyla ne yapacağımızı tayinde mütehayyir bulunuyor idik. İşte husule gelen suret-i tesviye bu keşmekeşe nihayet" verdiğini ileri sürmüştü¹⁸⁵.

¹⁸²Tanin, 9 Mayıs 1329, No: 1608.

¹⁸³Tanin, 4 Mayıs 1329, No: 1603. Bu konuyla ilgili görüşler için bkz. Tanin, 5 Mayıs 1329, No: 1604; Earle, a.g.e., s.280-282.

¹⁸⁴Antlaşmada kısaca şu noktalara yer verilmiştir:

- 1- Kuveyt'in Osmanlı Devleti'ne bağlı idarî özerkliğe sahip bir kaza olması,
- 2- Osmanlı Hükümeti'nin Kuveyt'in iç işlerine müdahale etmemesi ve her türlü askeri harekâtın kaçınması,
- 3- Kuveyt Şeyhi'nin eskiden olduğu gibi, veraset usulüyle, aynı aileden olmak üzere Bab-ı ali tarafından kaymakam ünvanıyla tayin edilmesi,
- 4- Şeyh'in Osmanlı bayrağını kullanmaya devam etmesi, fakat isterse bayrağın bir tarafına "Kuveyt" kelimesini yazabilme hakkına sahip olması,
- 5- Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında daha önce imzalanmış tüm antlaşmaları kabul etmesi,
- 6- Osmanlı Hükümeti'nin ileriki yıllarda Bağdat-Basra demiryolunu Kuveyt'ten geçirerek denize ulaştırmak isterse, bu projeyi mutlaka İngiltere'nin onayına sunması,
- 7- Bu bölgedeki demiryolu istasyonlarına, depolarına vb. yatırımlara iki hükümetin birlikte karar vermesi. Bkz. Kuveyt Meselesi, s.14-23; Bayur, a.g.e., C. 2, K. 3, s. 353; Demirbaş, a.g.e., s.126-137.

¹⁸⁵Babanzade İsmail Hakkı, "Devlet-i Osmaniye-İngiltere İtilâfı", Tanin, 19 Mayıs 1329, No: 1618.

2- İç Politikadaki Gelişmeler

a- Taklib-i Hükümet Girişimi

Bab-1 ali Darbesi sonucu iktidara gelen İ.T., muhaliflerini sert önlemlerle tasfiye etmemişti. Yeni yönetim eski kabineden; Sadrazam Kamilpaşa'yı, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'yi, Maliye Nazırı Abdurrahman ve Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey'i emekli aylıklarını ve yolluklarını vererek ülke dışına çıkmaya zorlamıştı¹⁸⁶. İstanbul Muhafızı Cemal Paşa da, Rıza Nur'u aylıklı bir şekilde tıp eğitimi görmek üzere Paris'e Ali Kemal Bey'i de yolluklu olarak Viyana'ya göndermişti¹⁸⁷. Gümülcineli İsmail'e de, "memlekette sükûn ve asayiş tamamen iade edilinceye kadar hiçbir muhalefet yapmayacağına dair dini ve namusu üzerine yemin" ettirilerek ülkede kalmasına izin verilmiştir.¹⁸⁸ Geri kalan ünlü muhaliflerin bir kısmına ise, sürgün cezası verilmiş, bir kısmına ise hiç dokunulmamıştı¹⁸⁹. İ.T., bu manevra ile, hem Avrupa'ya, hem de bir süreden beri parti mücadeleleri ve ard arda alınan yenilgilerle gergin olan kamuoyuna mesaj vermek istemişti. Ülkede genel bir birlik havası oluşturmaya çalışmıştı.

Ancak kısa bir süre sonra bazı muhalifler, hükümete karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 1913 yılının mart ayı başlarında üç ayrı grubun hükümetin aleyhine çalıştığını tespit etmişti. Bunlar, Prens Sabahattin'in, Veliht Şehzade Vahideddin Efendi'nin ve Damat Salih Paşa'nın örgütlediği gruplardı¹⁹⁰. Bunların içinde siyasal etkinlik açısından Prens Sabahattin'in başını çektiği grup, en önemlisi idi.

Prens Sabahattin ve çevresi, İttihatçıların tertiplelediği Bab-1 ali Baskını'ndan esinlenerek, bir karşı darbeye iktidarı ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Darbenin sonucunda, İ.T. Hükümeti'nin yerine adem-i merkeziyet ilkelerine dayanan

¹⁸⁶Karal, *a.g.e.*, C.9, s.203; Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.22.

¹⁸⁷Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.23.

¹⁸⁸Birinci, *a.g.e.*, s.201; Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.23.

¹⁸⁹Alkan, *a.g.e.*, s.175.

¹⁹⁰Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.88.

bir kabine kurmayı amaçlamışlardır¹⁹¹. Edirne'nin düşmesi halinde yeni hükümet, Balkanlı müttefiklerle barış görüşmeleri yaparak bu bölgenin tarafsız bir alan haline dönüştürülmesini sağlayacaktı. Ayrıca yeni hükümet, ülkeyi kalkındırmak için büyük devletlerden elli milyon lira borç ve otuz yıl süreyle hükümetin iç politikasına müdahale etmemesini isteyecekti¹⁹².

Bu amaçları gerçekleştirmek için Prens Sabahattin'in özel katibi Satvet Lütfi, Nihat Reşat ve Nevzat Beyler, muhalifleri bir çatı altında toplamaya çalışmışlardır¹⁹³. Nitekim kısa bir süre içinde, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ünlü simaları olan Gümülcineli İsmail, Sadık ve Şaban Bey'lerle ilişkiye girmişlerdir. Bununla birlikte, hareketin tabanını genişletmek için Muhip, Pertev Tevfik ve Taceddinzâde Hakkı Bey gibi muhaliflerle de ilişki kurmuşlardır¹⁹⁴. Bunun sonucunda Gazi Ahmet Muhtar ve Kamil Paşa Hükümetleri sırasında anlaşamayan muhalifler, bu defa, İ.T. Hükümeti'nin devrilmesi konusunda bir araya gelmişlerdir¹⁹⁵. Ancak sürdürülen faaliyetler, "muayyen bir program etrafında toplanıp az çok disiplinli bir teşkilat hamlesi olmaktan çok uzaktı"¹⁹⁶. Nitekim hareketin içinde yer alarak gruplar arasında irtibatı sağlayan Ahmet Bedevi Kuran, hükümeti devirmek için yola çıkanların bir kısmının "itidal ve halkı kazanarak"¹⁹⁷, diğer kısmının da kan dökerek¹⁹⁸ iktidara sahip olmak arzusunda bulunduğu dikkati çekmektedir.

Muhalifler arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen, karşı darbe hazırlığı tüm hızıyla sürdürülmüştür. Bab-ı ali çevresindeki asker sayısı hesaplanmış, krokiler çizilmiş, beyannameler hazırlanmış ve kullanılacak bombalar sağlanmıştı¹⁹⁹. Baskın gününe

¹⁹¹"Vesaik-i Tarihiyye: Taklib-i Hükümet Tasavvurat ve Teşebbüsâtı Hakkında Beyanname-i Resmî", Sebilürreşat, C.9-10, Aded: 52-234, (21 Şubat 1328), s. 453.

¹⁹²Y.a.g.d.

¹⁹³Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.595.

¹⁹⁴Y.a.g.e., s.595; Birinci, a.g.e., s.204.

¹⁹⁵Ahmet Bedevi Kuran, "İttihat ve Terakki Hükümeti Nasıl Devrilecekti?", Tarih Dünyası, C.2, S. 15, (15 Kasım 1950), s.632.

¹⁹⁶Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s.595.

¹⁹⁷Ahmet Bedevi Bey'in de içinde bulunduğu Prens Sabahattin Grubu. Bkz. Y.a.g.e., s.596.

¹⁹⁸Yüzbaşı Kazım, Nazmi ve Hasan Vasfi Beyler. Bkz. Y.a.g.e., s. 596; Hasan Amca, Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal, İstanbul: 1991, s.139.

¹⁹⁹Hasan Amca, Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal, s.139-142; Kuran, "İttihat ve Terakki Hükümeti Nasıl Devrilecekti?", s. 633.

yönelik olarak da planlar hazırlanmıştır. Buna göre; Bab-ı ali’de düzenlenecek kalabalık bir gösteri sonucunda silahlı kişiler, sadarete girerek hükümeti devireceklerdi. Daha sonra toplanan kalabalık padişaha giderek kabinenin Divan-ı Ali’ye sevkini ve yerine adem-i merkeziyet esaslarını benimsemiş yeni bir hükümetin kurulmasını talep edecekti. Bu arada daha önce hazırlanmış “Osmanlı Milletine ve Ordusuna Hitap” başlıklı beyannameler dağıtılarak geniş halk kitlelerinin desteği sağlanacaktı. Gelibolu’dan getirtilen üç-dört bin kişilik bir askeri kuvvet de, Bab-ı ali, İstanbul Muhafızlığı ve Harbiye Nezareti gibi yerleri abluka altına alarak asayişini sağlayacaktı. Yarhisar, Yadigar-ı Millet ve Musul torpidolarının da Dolmabahçe önüne getirtilerek donanmanın harekete katıldığı izlenimi verilecekti. Hükümet üyeleri ve İ.T.’nin ileri gelenleri tutuklanarak bir vapurla İstanbul’dan uzaklaştırılacaktı. Enver Bey de, Mülazım Hilmi tarafından öldürülecekti²⁰⁰.

Kararlaştırılan strateji gereğince hazırlıklar tamamlanmış ve sıra dağıtılacak beyannamelerin basımına gelmişti. Bu iş için Beyoğlu’nda asıl sahibi bir Yunanlı olan Anadolu Matbaası’yla anlaşma sağlanmıştır. Beyannamelerin basımı bu matbaada 21 Şubat 1913’te tamamlandıktan sonra bir kısmının Erzurum’a ulaştırılması için emekli subay Mustafa Vasfi görevlendirilmişti²⁰¹. Fakat bu kişinin ihtilal hareketinden ürkerek İstanbul Muhafızı Cemal Bey’e teslim olması bütün planları alt-üst etmiştir²⁰². O’nun itirafları doğrultusunda önce Erzurum’lu Serdar Sıtkı, daha sonra Satvet Lütfi, Horhorlu Hasan Vasfi, Ahmet Bedevi ve Muşlu Sait gibi hareketin ön safında yer alanlar tutuklanmışlardır²⁰³. Arkasından Divan-ı Harb-i Örfi, “Taklib-i Hükümet” girişiminin fikri ve siyasi önderi olan Prens Sabahattin’in ifadesine başvurmak istemişse de başarılı olamamıştır. Çıkardığı “Muvakkat tevkif müzakeresi” de sonuç vermemiştir²⁰⁴. Çünkü Talat Bey, Prens Sabahattin’in tutuklanmasının uluslararası bir

²⁰⁰B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 51, 25 Cemaziyelahir 1331; “Vesaik-i Tarihiyye: Taklib-i Hükümet Tasavvurat ve Teşebbüsâtı Hakkında Beyanname-i Resmî”, Sebilürreşat, C.9-10, Aded: 52-234, s.453.

²⁰¹B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 51, 25 Cemaziyelahir 1331.

²⁰²Kuran, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılâp Hareketleri, s.597. Cemal Bey, Muhaliflerin hükümet aleyhine karşı bir darbe hazırlığı içinde olduğunu günü gününe haber aldığını ifade etmektedir. Bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.30.

²⁰³Kuran, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılâp Hareketleri, s.597-600. Teşebbüsü hükümete ihbar edenler arasında, Fethi, Rahmi Yüzbaşı Hilmi ve Yüzbaşı Şair Celis Beyler de vardı. Bkz. Y.a.g.e., s.597; B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 51, 25 Cemaziyelahir 1331.

²⁰⁴Tanin, 7 Nisan 1329, No: 1576; Birinci, a.g.e., s.205.

gerginliğe yol açacağını düşünmekteydi. Bu nedenle Prens Sabahattin'i tutuklanma girişiminden haberdar ederek yurt dışına kaçmasını teşvik etmiştir²⁰⁵. Hareketin diğer etkili kişisi olan Nihat Reşat da, bu gelişmelerin sonucunda Avrupa'ya firar etmiştir²⁰⁶.

Bununla birlikte, İ.T.'nin sivil kanadı, ülkenin içinde bulunduğu hassas siyasi ortam nedeniyle Divan-ı Harb-i Örfi'nin çalışmalarına müdahale etmiştir. Davanın siyasi bir intikam aracı olarak kullanılmasını engellemiştir. Bu nedenle sorgulamalar çok uzun sürmüştür²⁰⁷. Hukukun siyasileşmesi mahkeme heyetinin verdiği kararlara yansımıştır. Bu yüzden mahkumiyet kararları herkesin beklediğinden hafif olmuştur. Divan-ı Harb-i Örfi'nin 29 Mayıs 1913'te verdiği mahkumiyet kararı, iki gün sonra İrade-i Seniye haline dönüştürülerek yürürlüğe sokulmuştur²⁰⁸. Buna göre, teşebbüsün birinci dereceden failleri olan Satvet Lütfi, Serdarzade Sıtkı, Horhorlu Hasan Vasfi, Muşlu Sait, Ahmet Bedevi, Haliç İdaresi Müfettişi Sıtkı ve Mülazım Lütfi müebbeden kalabentlik cezasına çarptırılmışlardır. Olayın içinde yeralan Yüzbaşılıktan Matrud Tevfik, Baytar Mahmut²⁰⁹ ve Salih Efendi'ler de onar yıl süreyle kalebentlik cezası almışlardır. Bununla birlikte, mahkeme, "Taklib-i Hükümeti" ihbar eden Fethi, Rahmi ve Mustafa Vasfi Efendilerin serbest bırakılmalarına ve iki yıl süreyle nezaret altında tutulmalarına, Hüseyin Avni Bey'in beraatine ve beyannameleri basan Matbaacı Leonidi'nin de onbeş lira ceza ödemesine karar vermiştir²¹⁰.

"Taklib-i Hükümet" girişimi, meşrutiyet döneminde İ.T.ile muhalefetin, siyasete şiddeti sokma konusunda benzeştiklerini göstermiştir. Muhalefetin de zaman zaman iktidarı ele geçirmek için darbe girişiminde bulduklarına tanık olunmuştur. Ne var ki, İ.T. gibi organize olamadıkları için her zaman başarısız olmuşlardır.

²⁰⁵Cemal Paşa, a.g.e., s.31-32.

²⁰⁶Y.a.g.e., s.31-32.

²⁰⁷Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, s. 600-601. Yargılamalar için bkz. Hasan Amca, Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal, s.190 vd; Tanin, 31 Mart 1329, No: 1569.

²⁰⁸Mahkemenin verdiği mahkumiyetler ve dayandırdığı gerekçeler için bkz. B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 51, 25 Cemaziyelahir 1331; Tanin, 16 Mayıs 1329, No: 1615.

²⁰⁹Hükümet, Horhorlu Hasan Vakfı, Yüzbaşılıktan Matrud Tevfik ve Baytar Mahmut Efendileri, "gayr-i kabil tedavi bir derecede ma'lül bulunmalarına binaen" 16 Kasım 1913'te af etmiştir. Bkz. B.O.A., M.V.M., 230/89.

²¹⁰B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 51, 25 Cemaziyelahir 1331; Tanin, 11 Mayıs 1329, No: 1610.

b- Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi

i- Suikastin Nedenleri

Bab-1 âli Baskını sonucu iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa, sadaretinin ilk ayından itibaren karşı darbe girişimleriyle düşürülmeye çalışılmıştır. Muhalefet, hükümeti rahat bırakmamıştır. “Taklib-i Hükümet” eyleminin başarısızlıkla sonuçlanması dahi muhalefetin cesaretini kıramamıştır. Yeni eylemlerin hazırlıkları içinde bulunmuşlardır. Bu siyasi ortam, hükümetin aleyhinde çeşitli söylentilerin çıkartılmasına neden olmuştur. Avrupa Gazeteleri, üç bin subayın Mahmut Şevket Paşa'ya muhtıra verdiğini ve istifa etmesi için yirmidört saat süre tanıdığını yazmıştır²¹¹. Veliht Vahideddin'in organize ettiği sanılan bu propaganda²¹², kamuoyunu derinden etkilemişti. Halk, ordunun her an kanlı bir darbe yapacağını konuşur hale gelmişti²¹³. Muhtıra söylentisi, sıcaklığını yitirmeden bu kez de hükümet, 28 Mart 1913'te Metris Çiftliğinde bulunan yüzyirmi askerin isyan ettiği haberini almıştır. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, isyanı güçlkle bastırabilmiştir²¹⁴. Fakat Cemal Bey, 31 Mart 1913'te yayımladığı bir beyannameyle bunları yalanlamak zorunda kalmış ve bu tür gerçek dışı haberleri çıkartanların cezalandırılacağını söylemiştir²¹⁵. Bu gözdağı da muhalifleri durduramamıştı. Aralarında Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Nihat Reşat, Gümülcineli İsmail, Kemal Mithat ile Miralay Fuat Bey gibi siyasi-askeri kişiliklerin yer aldığı bir grup, “hükümet-i hazırayı vesait-i cebriye ve gayr-i meşrua ile taklib ve iskat ve memlekette bir galeyana umûmî ihzâr ederek ve müteaddid eşhasa suikast tertiplemek” amacıyla harekete geçmiştir²¹⁶. Yapılacak hükümet darbesi sonunda, Kamil Paşa Sadarete, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırlığı'na, Gümülcineli İsmail Bey ya da Ahmet Reşit Bey Dahiliye Nazırlığı'na getirilecekti²¹⁷. Bunların yanında darbenin sonucunda Mehmet Reşat da

²¹¹Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.61.

²¹²Y.a.g.e., s.61-62.

²¹³Tanin, 19 Mart 1329, No: 1557.

²¹⁴Y.a.g.e., s.66.

²¹⁵Tanin, 19 Mart 1329, No: 1557.

²¹⁶B.O.A., Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. K.M.S.), 63/63; Tanin, 11 Haziran 1329, No: 1641.

²¹⁷B.O.A., DH. K.M.S., s.63/63; Tanin, 7 Haziran 1329, No: 1637.

tahttan indirilerek onun yerine Veliht Vahideddin Efendi geçirilecekti²¹⁸. Bu amaçlara ulaşmak için başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere İ.T.'nin önde gelen isimleri olan Talat, Cemal ve Polis Müdürü Azmi Bey öldürülecekti. Halkın dinsel duygularını galeyana getirmek için Yahudi kimlikleriyle tanınan Karasu ve Nesim Ruso Bey'ler de aynı akıbete uğratılacaklardı²¹⁹.

Suikastin yapılmasında yabancı devletlerin parmağının olduğuna ilişkin görüşlere de rastlanmaktadır. Bunların içinde en fazla ilgi çeken, Meşrutiyet döneminde adı çeşitli komplolara karışmış bulunan İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Fritz Maurice ile Askeri Ateşe Binbaşı Tyrel'in suikastcilere destek verdiği iddiasıdır²²⁰. Buna göre Baştercüman Fritz Maurice, Alman ekolünden olan Mahmut Şevket Paşa'nın 24 Nisan 1913'te yeni bir Alman Askeri ıslah heyetini davet etmesini İngiliz çıkarlarına aykırı bulmuştu. Sonu ittifakla bitecek olan bu ilişkinin engellenmesi için Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin devrilmesine karar vermiştir²²¹. Ancak bu seneryo, Mahmut Şevket Paşa'nın bir süreden beri dış politikada İngiltere'nin desteğini almak için, bu ülke ile yakınlaşmasına ve Basra Körfezi'nde çeşitli haklar tanınmasına ilişkin eğilimlerine uymamaktadır.

Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü, İ.T. ile muhalefet arasında yaşanan şiddet politikasının son halkası olmuştur²²². İ.T. bu suikasti kendi iktidarını güçlendirmek için azami ölçüde kullanmıştır.

²¹⁸Bu iddia için bkz. Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.19. Bunu gerçekleştirmek için Birinci Veliht Yusuf İzzettin Efendi'nin hastalığı bahane edilerek safdışı bırakılacaktı. Bkz. Y.a.g.e., s.191.

²¹⁹Tanin, 11 Haziran 1329, No: 1641. Enver Bey'in de öldürüleceğine ilişkin bkz. Tanin, 31 Mayıs 1329, No: 1630.

²²⁰Suikaste İngiltere'nin etkisi olduğunu ileri sürenler için bkz. Cemal Paşa, a.g.e., s.43; Yalman, a.g.e., C.1, s.214; Süleyman Kocabaş, Osmanlı İhtilâllerinde Yabancı Parmağı, İstanbul: 1993, s.241-242; Murtat Çulcu, Marjinal Tarih Tezleri, İstanbul: 1995, s.265-269.

²²¹Tugay, a.g.e., C.2, s.163. Kocabaş, a.g.e., s.241.

²²²Suikasti, Meşrutiyetin ilk aylarından itibaren İ.T. ile muhalifleri arasında yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik mücadelenin bir uzantısı olarak değerlendirilen görüş için bkz. Necdet Kurdakul, "81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa", Toplumsal Tarih, C.1, S.6, (Haziran 1994), s.6-11.

ii- Suikast Eyleminin Plânlanması

Yüzbaşı Kazım, “Taklib-i Hükümet” girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından hemen sonra, yeni bir darbe için çevresindeki muhaliflerle temasa geçmişti. İlk olarak İstanbul’un eski polis müdürü olan Muhib Bey’le ilişki kurmuştur. Bu ikili, darbeyi siyasi bir merkeze dayandırmak ve finansman sorunlarını çözmek için Prens Sabahattin’e başvurmuşlardır²²³. Ancak Prens Sabahattin’den umdukları siyasi ve ekonomik desteği bulamamışlardır²²⁴. Hükümet darbesi yapmakta kararlı olan Yüzbaşı Kazım ve Muhib Bey, bu kez de Damat Salih Paşa’ya müracaat etmişlerdir. Hükümetin devrilmesine olumlu yaklaşan Damat Salih Paşa, ihtiyaç duyulan paranın sağlanması için Romanya’da bulunan eski Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey’le haberleşmiştir. Bu arada Pertev Tevfik Bey’le de bağlantı kurularak Paris’te bulunan Şerif Paşa’nın siyasi ve ekonomik desteği alınmıştır²²⁵. Bu çalışmaların sonucunda Yüzbaşı Kazım ve Muhib Bey muhalif finansörlerin vaat ettikleri parayı almak üzere Köstence kentine gitmişlerdir. Burada Yüzbaşı Kazım, Şerif Paşa’nın Romanya Bankası’na yatırdığı onbin franklık bir parayı alarak, tekrar “bir sefaret başstercümanının delâletiyle” İstanbul’a gizlice dönmüştür²²⁶.

Yüzbaşı Kazım, hareket için yeterli desteği sağladıktan sonra Muhib Bey²²⁷ ve Komiser Latif Efendi ile bir araya gelerek eylemin stratejisini belirlemiştir. Bu toplantıda, giderek artacak olan komite üyelerinin birbirlerini tanıması için kırmızı benekli mendillerin yakaya takılması kararlaştırılmıştır²²⁸. Nitekim Yüzbaşı Kazım, hükümet darbesini gerçekleştirecek elemanları tespit ederek gruplara ayırmış ve her gruba çeşitil görevler yüklemiştir. Birinci grubu; Kör Emin, Topal Tevfik, Nazmi,

²²³Suikasttan sonra hazırlanan polis raporu için bkz. B.O.A., DH. K.M.S., 63/63.

²²⁴Yüzbaşı Kazım, Prens Sabahattin’den binbeşyüz lira istemiştir. Bu miktarın bin lirasının bankaya yatırılmasını, beşyüz lirasının da darbede kullanılmak üzere kendisine verilmesini önermiştir. Bkz. Y.a.g.b.

²²⁵Y.a.g.b.; Tanin, 7 Haziran 1329, No: 1637.

²²⁶Mahkeme mazbatasında belirtilen bu iddia için bkz. Tanin, 11 Haziran 1329, No: 1641. Burada ifade edilen “Sefaret Başstercümanı”nın ismi bilinmemekle birlikte İngiliz Büyükelçiliği Başstercümanı Fritz Maurice olabilir.

²²⁷Muhis Bey, suikastten on iki gün önce yakalanır. Bkz. Tanin, 8 Haziran 1329, No: 1638.

²²⁸B.O.A., DH. K.M.S., 63/63.

Ziya ve Hakkı gibi hiçbir siyasi fikri olmayan kişilerden oluşturmuştu²²⁹. Mahmut Şevket Paşa'yı ve İ.T.'nin önde gelen kişilerini öldürmede kullanmayı düşündüğü bu kişilere üçer Fransız Frangı dağıtmıştı.²³⁰ İkinci grubu ise; Kara Ahmet ve Ragıp gibi hükümetin icraatlarından memnun olmayan ve "farmasonluk ile siyonistliğe" düşman olan şahıslardan meydana getirmişti. İ.T.'nin her geçen gün bu akımlara sürüklendiğini düşünen bu kişiler, Karasu ve Nesim Ruso'yu öldüreceklerdi²³¹. Üçüncü grubu da; İzmit ve Adapazarı'nda bulunan Çerkes akrabalarından oluşturmuştu. Çerkes grubu, olay günü Bab-ı ali'ye dağılarak çeşitli binaların kontrol altına alınmasında kullanılacaktı²³².

Bu arada yurtdışından gizlice İstanbul'a dönen ve "Prens Sabahattin'in adamı olan" Kemal Mithat Bey de, darbe kadrosuna dahil olmuştu²³³. Olaydan sonra hazırlanan polis raporuna göre, başlangıçta harekete girmeyi reddeden Prens Sabahattin, Kemal Mithat aracılığıyla darbe girişimine parasal katkıda bulunmuş ve gelişmeleri günü gününe takip etmiştir²³⁴.

İ.T.'ye karşı muhalif önderlerin tekrar birleşik bir cephede buluşması, darbeyi gerçekleştirecek kadronun daha da genişlemesine yol açmıştı. Yüzbaşı Kazım'ın görevlendirdiği gruplar, gerçekleştirecekleri eylemler hakkında istihbarat toplamışlardı. Suikast timleri, başta Talat Bey, Karasu ve Nesim Ruso olmak üzere katletmeyi saptadıkları kişileri takip etmişler ve kaldıkları yerleri tespit etmişlerdir. Nesim Ruso'nun oturduğu binanın sahibi ve kapıcısından ayrıntılı bilgiler almışlardır²³⁵. Miralay Kemal, Miralay Fuat ve Kaymakam Zeki Bey'ler, olay günü İstanbul Muhafızlığı ve Merkez Komutanlığı gibi binaları ele geçirmenin planlarını yapmışlardır²³⁶.

²²⁹Y.a.g.b.; Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631.

²³⁰B.O.A., DH.K.M.S., 63/63.

²³¹Y.a.g.b.

²³²Y.a.g.b.; Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631.

²³³B.O.A., DH. K.M.S., 63/63.

²³⁴Y.a.g.b.

²³⁵Y.a.g.b.

²³⁶Y.a.g.b., Tanin, 7 Haziran 1329, No: 1637.

iii- Süikastin Gerçekleştirilmesi

Tüm bu hazırlıkları yapılırken İstanbul Muhafızı Cemal Bey, çeşitli kaynaklardan bir darbe yapılacağına haberini almıştır²³⁷. Bu bilgiye itibar etmeyen Mahmut Şevket Paşa, gerekli önlemleri almamıştır. Hatta Cemal Bey'e baskı yaparak, darbe plânlarında parmağı olduğu düşünülen Kamil Paşa'nın evinin polislerce gözetim altına alınmamasını istemiştir²³⁸. Bununla birlikte, darbeciler olanca güçleriyle iktidar değişikliğini planlamaya devam etmişlerdir. Nitekim önceden kararlaştırıldığı gibi 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden Bab-ı ali'ye giderken Topal Tevfik, Ziya, Nazmi, Abdullah Safa ve Şevki'nin tabanca kurşunlarına hedef olmuştur²³⁹. Açılan ateş sonucu, Mahmut Şevket Paşa beş, yaveri İbrahim Bey iki, Kazım Ağa da bir yerinden kurşun yarası almışlardır²⁴⁰. Olaydan sonra, otomobil şöförünün yardımcısı, yaralı Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nezareti'ne götürmüştür. Burada hemen tedavisine başlanmışsa da son mermi sağ şakağını delerek beyni tahrip ettiğinden bir süre sonra ölmüştür²⁴¹.

Öte yandan Kemal Mithat Bey, eylemin başarıya ulaşacağını sanarak ihtilal komitesi adına Yusuf Lütfi imzalı bir bildiriye Avusturya Büyükelçisi Marki Pallovicini'ye göndermiştir. Bildiride Mahmut Şevket Paşa'ya suikast yapılacağı söylenerek "... asayişin muhafazası için sefirlerin karaya asakir-i bahriye ihracını gerek Avrupa ve gerek umûmun menfaati iktizasındandır" diyerek kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir²⁴². Fakat olay duyulur duyulmaz askeri önlemler alınmaya başlanmıştır. Harbiye Nezareti'ne giriş ve çıkışlar yasaklanmış, Bab-ı ali asker kordonu altına alınmış ve diğer yerlere de devriyeler çıkartılmıştır²⁴³. Bu nedenle,

²³⁷Cemal Paşa, a.g.e., s.47; Alkan, a.g.e., s.178.

²³⁸Y.a.g.e., s.45; Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.167-168.

²³⁹Olay yerinde tutulan zabıt için bkz. B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-6; Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631.

²⁴⁰B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-6.

²⁴¹Y.a.g.b., Yaveri İbrahim Bey'de, aldığı yara sonucu 14 Haziran 1913'te ölümüne yenik düşmüştür. Bkz. Tanin, 2 Haziran 1329, No: 1639.

²⁴²Tanin, 3 Haziran 1329, No: 1633. Suikastten sonra büyük bir panik yaşanmış, işyerleri kapanmış ve halk evlerine çekilmişti. Bkz. Tanin, 31 Mayıs 1329, No: 1630.

²⁴³Tanin, 31 Mayıs 1329, No: 1630.

diğer suikastciler, harekete geçme fırsatı bulamamışlardır²⁴⁴. Böylece hükümeti devirme girişimi bir kez daha sonuçsuz kalmış oluyordu.

İstanbul'un güvenlikten sorumlu en yetkili kişininin haberdar olduğu bir darbe girişiminde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, İ.T.'ye yönelik senaryoların üretilmesine neden olmuştur. O günleri bir mağdur olarak yaşayan Burhan Felek, İ.T.'nin bilincli olarak suikaste göz yumduğunu ileri sürmüştür²⁴⁵. İ.T.'nin haberli olduğu kanısında olan Süleyman Nazif de, "İttihat ve Terakki Erkânı, Mahmut Şevket Paşa'nın ne doğrudan doğruya, ne dolayısıyla katili ve katlin müşevviki değildir. Fakat isteselerdi cinayetin vukuuna mani olabilirdiler" fikrindedir²⁴⁶. Fakat, "ceset haline getirilmiş olan bu vatana ruh aşıladığı ve millete hayat-ı nev bahş"²⁴⁷ ettiği söylenen Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüne seyirci kalmışlardır.

iv- Suçluların Yakalanması ve Yargılanması

Mahmut Şevket Paşa suikastini gerçekleştirenler, olay yerinden daha önce temin ettikleri bir otomobille kaçmayı başarmışlardır²⁴⁸. Fakat tetikçilerden biri olan Topal Tevfik, zamanında otomobile binemediği için yaya olarak Gedik Paşa semtine doğru kaçmaya çalışmıştır. Ancak bir polisin ısrarlı takibi sonucu aynı semtte bulunan Çakır Ağa Han'ında silahlarıyla birlikte yakalanmıştır²⁴⁹.

İstanbul Polis Müdürlüğü'nde, Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesi Reisi Nafiz ve Müdde-i Umumisi Bedri Bey'lerin de yer aldığı bir heyet, Topal Tevfik'in sorgusunu yapmış ve suikaste katılan diğer suçluların da isimlerini tek tek tespit etmiştir²⁵⁰. Topal Tevfik'in çözülmesi sonucunda derinleştirilen araştırma, suikast tertipleycilerini köşeye sıkıştırmıştı. Nitekim güvenlik güçleri, suikastçilerin karargah

²⁴⁴B.O.A., DH. K.M.S., 63/63.

²⁴⁵Burham Felek'in Yaşadığımız Günler adlı hatıratından aktaran Birinci, a.g.e., s.214; Alkan, a.g.e., s.178.

²⁴⁶Süleyman Nazif, a.g.e., s.30-31.

²⁴⁷Babanzade İsmail Hakkı, "Milleti Dağ-dâr Edecek Bir Vak'a", Tanin, 31 Mayıs 1329, No: 1630.

²⁴⁸Tanin, 2 Haziran 1329, No: 1632.

²⁴⁹Topal Tevfik'in nasıl yakalandığı için bkz. Tanin, 30 Mayıs 1329, No: 1629.

²⁵⁰Y.a.g.g., Öldürülme olayını gören Üsküdarlı Kamile Hanım, Topal Tevfik'i teşhis etmiştir.Bkz. Y.a.g.g.

haline getirdikleri Beyoğlu'ndaki Pire Mehmet Sokağı'ndaki "bir numaralı evi" bulmuş ve kuşatmıştır. İki saatlik bir çatışma sonucunda aralarında Yüzbaşı Kazım'ın da bulunduğu birçok suçlu yakalanmıştır²⁵¹. Bununla birlikte, hareketin para kaynaklarından biri olan Damat Salih Paşa'da, ele geçirilenlerin verdikleri ifadeler sonucunda tutuklanmıştır²⁵². Prens Sabahattin ve Kemal Mithat'ın da içinde bulunduğu bazı kişiler yurt dışına kaçmayı başarmışlardır²⁵³.

Divan-ı Harb-i Örfi, yakalanan ve firari olan kişilerin²⁵⁴ mahkemesini büyük bir gizlilik içinde sürdürmüştür. Mahkeme heyeti, Mahmut Şevket Paşa suikasti ile "Taklib-i Hükümet" olayı arasında bir bağlantı kurarak, "Taklib-i Hükümet"ten ceza alanların yeniden yargılanmasını gündeme getirmişse de, sonradan bundan vazgeçmiştir²⁵⁵. Yalnızca Mahmut Şevket Paşa suikasti ile ilgilerini tespit ettiği kişilerin yargılamalarını yapmıştır. Mahkeme, tutuklananların ifadeleri ve elde ettiği somut kanıtlar sonucunda; Prens Sabahattin'i, Ahmet Reşit'i, Şerif Paşa'yı, Kemal Mithat Bey'i, Pertev Tevfik'i, Gümülcineli İsmail'i, Muhip'i, Yüzbaşı Kazım'ı, Miralay Fuat Bey'i ve Damat Salih Paşa'yı hareketin asıl örgütleyicileri ve tahrikçileri olarak kabul etmiştir²⁵⁶.

Divan-ı Harb-i Örfi, duruşmaların sonucunda Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Ahmet Reşit, Gümülcineli İsmail, Kemal Mithat, Kaymakam Zeki, Mütেকait Jandarma Yüzbaşısı Mehmet, Çerkez Nazmi, Abdurrahman, Yüzbaşı Kazım'ın kardeşi Hikmet ve Kavaklı Mustafa'yı gıyaben idama mahkum etmiştir. Bunların mal ve mülklerine de devletçe el konulmasına karar vermiştir. Mahkeme ayrıca gıyablarında

²⁵¹Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.226 vd.; Cemal Paşa, a.g.e., s.51. İstanbul ve çevresinde suçluların aranması için bkz. Ali Rıza Öge, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları, Bursa: 1957, s.198-211.

²⁵²Yakalanan birinin üzerinde Damat Salih Paşa'nın imzasının yer aldığı bin liralık bir senet bulunmuştur. Bkz. Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631.

²⁵³Prens Sabahattin yurt dışından gönderdiği bir mektupta; olayla hiçbir ilgisinin bulunmadığını, yalnızca eylemcilerin kendisine gelip para istediklerini, fakat vermediğini yazmıştır. Bkz. Tanin, 10 Haziran 1329, No: 1641.

²⁵⁴Tutuklanan ve firarda olanların listesi için bkz. B.O.A., DH.K.M.S., 63/63; Tanin, 7 Haziran 1329, No: 1637.

²⁵⁵Tanin, 8 Haziran 1329, No: 1638; Kabacalı, a.g.e., s.155.

²⁵⁶Divan-ı Harb-i Örfi kararı için bkz. B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 82, 18 Recep 1331. Bu kararın dayandığı polis raporu için bkz. B.O.A., DH. K.M.S., 63/63.

Süleymanpaşazade Adil Bey’i müebbet kalebentliğe, Raif Bey’i de onbeş yıl kürek cezasına çarptırmıştır²⁵⁷. Mahkemeye çıkartılan Kara Ahmet ve Ragıp onbeşer yıl, Kör Emin ise müebbet kalebentlik almışlardır. Bunların yanında mahkeme huzurunda idam cezası alanlar ise şunlardı: Damat Salih Paşa, Miralay Fuat Bey, Yüzbaşı Kazım, Muhib, bahriye yüzbaşılığından müstafi Şevki Bey, Topal Tevfik, Çerkez Hakkı ve kardeşi Ziya, Mülazım Mehmet Ali, Sermubassır Abdullah Safa, Jandarma Kemal ve şoför muavini Cevat’ı²⁵⁸. Mahkeme, olayla bağlantısı bulunmayanlara ise beraat kararı vermiştir.

Divan-ı Harb-i Örfi’nin verdiği kararlar padişah tarafından hemen onaylanmıştır²⁵⁹. Fransa Hükümeti, Damat Salih Paşa’nın idamının engellemek için devreye girmişse de sonuç alamamıştır²⁶⁰. Tüm idamlar, 29 Haziran 1913’te sabaha karşı Beyazıt Meydanı’nda infaz edilmiştir²⁶¹.

Mahkemenin verdiği cezaların infaz edilmesi davayı hukuken sona erdirmişti. Fakat işlenen siyasal cinayetin büyüklüğü, bundan sonra izlenecek olan iktidar ve muhalefet ilişkisine farklı boyutlar kazandırmıştır. Nitekim İ.T., mahkemenin verdiği kararlardan hemen sonra, muhaliflerini birer birer cezalandırmaya başlamıştır.

c- Muhalefetin Tasfiye Edilmesi

İ.T., Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra iktidar anlayışında bir değişiklik yapmıştır. İlk defa İttihatçılığı “tescilli” bir kişiyi sadarete getirmiştir²⁶². Bu olgu, 1908’den beri sürdürülen denetleme iktidarını, doğrudan iktidara

²⁵⁷B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 82, 18 Recep 1331; Tanin, 11 Haziran 1329, No: 1641. Prens Sabahattin, idama mahkum edildikten sonra Fransa’da 1913 yılının Temmuz ayında “Le Temps” gazetesinde yayınladığı bir beyannamede suikaste “maddeten ve mânen methaldar” olmadığını açıklamıştır. Beyannamenin Türkçe ve Fransızca metinleri için bkz. Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müdafaaları, (Haz: Nezahet Nurettin Ege), İstanbul: 1977, s.289-293.

²⁵⁸B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 82, 18 Recep 1331.

²⁵⁹Kararlara ilişkin İrâde-i Seniye için bkz. B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 82, 18 Recep 1331.

²⁶⁰Cemal Paşa, a.g.e., s.53-57.

²⁶¹Tanin, 17 Haziran 1329, No: 1647; Ziya Şakir, Mahmut Şevket Paşa, s.245-249.

²⁶²Sait Halim Paşa Hükümeti ve programı için bkz. Güneş, a.g.e., s. 311-319.

dönüştürmüştür²⁶³. İ.T. bu siyasi tercihi sonucu, kendisi gibi düşünmeyen örgütlü ve örgütsüz muhaliflerine yaşama şansı vermemiştir.

Suikastten hemen sonra tüm ülke çapında bir tasfiye hareketine girişmiştir. İstanbul muhafızı Cemal ve Polis müdürü Azmi Bey, olayın üzerinden yirmidört saat geçmeden muhalif olarak tanınan birçok aydını tutuklamaya başlamıştır. 12 Haziran 1913'te Alemdar Gazetesi'nin sahibi Refi Cevat ile aynı gazetenin Müdür-i Umumisi Kadri Efendi ilk tutuklananlar arasındaydı. Bunları, İkdam Gazetesi'nin muhabiri Osman Nuri Efendi²⁶⁴, Refik Halit (Karay)²⁶⁵ ve Burhan (Felek)²⁶⁶ gibi ünlü kalem sahipleri izlemiştir. Siyasi muhaliflerin yanısıra İstanbul'daki serseri ve işsiz-güçsüz kişiler de tutuklanmaktan kurtulamamışlardır²⁶⁷. Hükümet, bunların başkent için daimi bir tehlike oluşturacağını düşünerek 18 Haziran 1913'te Sinob'a sürgün etmeye karar vermiştir²⁶⁸. Ertesi gün, Bahr-i Cedit Vapuru'yla "beşyüz küsur"²⁶⁹ kişi uzun bir sürgünlük hayatı geçirmek üzere Sinob'a doğru yola çıkarılmıştır.

Suikast, taşra vilayetlerinde de yankı bulmuştur. Bazı merkezlerde bulunan muhalifler, olayı memnuniyetle karşılamışlardır. Bağdat'ta Müftü Hasan, Şükr'il Fazlî, Ali Efendizade Süleyman ve Suveydizâde Yusuf Efendiler, bu duygularını "Müftüzade Kamil" imzasıyla Şam'da çıkan bir gazeteye telgrafla bildirmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Muhafızı Cemal Bey, 13 Haziran 1913'te, bu kişilerin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi için Bağdat Valiliği'ne bir telgraf göndermiştir²⁷⁰. Ancak yöre halkı, Mahmut Şevket Paşa'nın "katlinde alakadar oldukları vesilesiyle" tutuklanan bu dört

²⁶³ Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.237.

²⁶⁴ Tanin, 1 Haziran 1329, No: 1631.

²⁶⁵ Refik Halit Karay, Bir Ömür Boyunca, İstanbul: 1990. Sürgün yıllarını ve buna ilişkin bir mektubu için bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Refik Halit Karay'ın II.Meşrutiyet Dönemindeki Sürgün Yıllarına Ait Bir Mektubu", Tarih ve Toplum, C.20, S. 119, (Kasım 1993), s.34-35.

²⁶⁶ Alkan, a.g.e., s.178.

²⁶⁷ Karay, a.g.e., s.15; Birinci, a.g.e., s.215.

²⁶⁸ B.O.A., DH. S.Y.S., 119/2-10.

²⁶⁹ B.O.A., DH. S.Y.S., 119/2-18. Sinob'a sürgün edilenler çeşitli kaynaklarda farklı verilmiştir. Mehmet Selahattin Bey, dört-beş binden fazla olduğunu belirtmektedir. Bkz. Mehmet Selahattin, a.g.e., s.81. Sürgünü yaşayan Burhan Felek, altıyüz bir demektir. Bkz. Yaşadığımız Günlerden naklen, Birinci, a.g.e., s.216. T.Z.Tunaya ise, Tanin'den naklen üçyüz yirmi iki olarak vermektedir. Bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, s.347-350.

²⁷⁰ B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-1-1; Tanin, 6 Haziran 1329, No: 1636.

kişinin İstanbul'a gönderilmesine büyük bir tepki göstermiştir. Sadaret'e ve çeşitli nazırlıklara telgraflar göndererek olayı protesto etmişlerdir²⁷¹.

Yozgat'a bağlı Akdağ Madeni Kazası'nda tahsil memuru Akif ve Bidayet Mahkemesi Başkatibi Şükrü Efendi, İzmir'de çıkan Türk gazetesine gönderdikleri bir telgrafta, Nazım Paşa gibi büyük bir askerin katillerinin bulunmamasına karşılık, "zül-cenaheyn" bir sadrazamın katillerinin araştırılmasının halkın nazarında adaleti ve eşitliği zedelediğini belirtmişlerdir²⁷². Bunu haber alan İstanbul Muhafızlığı, bu kişileri ve bölgede muhaliflikleriyle tanınan kişileri tutuklatarak İstanbul'a aldirtmıştır²⁷³.

Meşrutiyetin ilanından sonra her zaman belli bir muhalif tabana sahip bulunmuş olan Eskişehir'de de, suikast büyük bir etki yapmıştır. Suikasti izleyen günlerde Anadolu - Osmanlı Demiryolu Kumpanyasına ait fabrikada Salim bin Talip adında bir işçi üzerlerinde Mahmut Şevket Paşa'ya ve İ.T.'ye yönelik küfürler bulunan pankartlar açarak gösteri yapmıştır. Bu eyleme fabrikanın bazı işçileri de destek vermişlerdir²⁷⁴. Fabrika dışındaki bazı muhalifler de, çay ziyafetleri ve çeşitli gösteriler yaparak suikastten dolayı hoşnutluklarını dile getirmişlerdir²⁷⁵. Hükümetin olayları araştırmak üzere kentte gönderdiği "Heyet-i Tahkikiye"nin raporuna göre, bu olayları yönlendirenler, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Eskişehir Şubesi çatısı altında toplanan, Zeytunzade Tevfik, Mehmet Ali, Dericici Hacı Veli, Metanet gazetesi başyazarı Burhanettin Vahap ve Süleyman Efendi'lerdi²⁷⁶. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, muhaliflikleri "tescilli" bu kişileri de Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk etmiştir²⁷⁷.

Hükümet, hemen hemen tüm taşra vilayetlerinde Mahmut Şevket Paşa'nın suikastiyle "alakadar" olduğunu düşündüğü birçok kişiyi İstanbul'a aldirtmiştir. Niğde

²⁷¹Telgraflar için bkz. B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-1-3.

²⁷²B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-4-11.

²⁷³B.O.A., DH. S.Y.S., 119-1-14-20. Tutuklanan kişiler için bkz. B.O.A., DH. S.Y.S., 119,1-14,2,3,21.

²⁷⁴B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-2-3.

²⁷⁵Y.a.g.b.

²⁷⁶Y.a.g.b.

²⁷⁷Y.a.g.b.

Kazası mahkeme azası Seyit Efendi²⁷⁸, İskilip Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavini Yusuf Ziya Efendi ve buna benzer birçok devlet görevlisini “hükümet-i hazıra aleyhinde tefevvühât ve tenkidat-ı müfsidat-kârane ile tesemmûm-ı efkâra çalıştığı” iddiasıyla tutuklamıştır²⁷⁹.

Trabzon’dan ise Merkez Vilayet Kadısı Osman Mecdi, ser müstantik Faik, Merkez Rüsûmat Tahrirat Katibi Salim ve Tarık gazetesi sahibi Hasan Hicabi Beyler²⁸⁰, suikast davasında “zi-medhal” oldukları gerekçesiyle Divan-ı Harb-i Örfiye gönderilmişlerdir²⁸¹. Ancak Hasan Hicabi Bey’in vilayetin en köklü ailelerinden biri olan Şatırzadeler’e mensup olması, değişik tepkilere yol açmıştır. Nitekim uzun süre Şatırzade Şevket ve İsmail Bey’lerin silahlı adamlarıyla birlikte dağa çıkarak Hasan Hicabi’yi kurtarmak için hükümete karşı ayaklandıkları haberleri yayılmıştır²⁸². Bu haberlere göre, Şatırzade Şevket ve İsmail Bey’ler dağ köylerinde propagandalar yaparak, halkı silahlanmaya teşvik etmişlerdir²⁸³. Ancak bu kişilerin teslim olması üzerine, Trabzon Valisi Samih Rifat, haberlerin asılsız olduğunu hükümete bildirmiştir²⁸⁴. Fakat olayda adı geçenler tutuklanmaktan kurtulamamışlardır. Öte yandan, bölgeden ayaklanma türü söylentiler eksik olmamıştır. Erzurum Valisi Reşit Bey, 18 Temmuz 1913’te Tercan Kaymakamlığının bir telgrafına dayanarak, Trabzon ve Rize ahalisinden yedi-sekiz yüz kişinin “şeriat isteriz” sloganıyla dağa çıktıklarını hükümete yazmıştır²⁸⁵. Fakat bu haberin de asılsız olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte hükümet, Trabzon, Rize, Erzincan, Erzurum ve Bayburt’ta kendisine muhalif olduğuna inandığı birçok kişiyi tutuklamıştır²⁸⁶.

²⁷⁸B.O.A., DH. K.M.S., 2/1-2-1.

²⁷⁹B.O.A., DH. K.M.S., 2/1-32-3.

²⁸⁰Târîk Gazetesi’ne, 11 Mayıs 1912’de yayınlanan bir makaleden dolayı iki buçuk ay kapatılma ve beş lira para cezası verilmiştir. Ancak gazete, Mahmut Şevket Paşa’ya suikast yapıldığı gün, yasalara aykırı bir şekilde tekrar çıkartılmaya başlanmıştır. Bkz. B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-3-4.

²⁸¹B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-9; Tanin, 11 Haziran 1329, No: 1641; Birinci, a.g.e., s.216.

²⁸²B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-11.

²⁸³B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-16.

²⁸⁴B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-23.

²⁸⁵B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-12.

²⁸⁶B.O.A., DH. S.Y.S., 119/1-8-6, 19.

Hükümet, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra gerek İstanbul'da, gerekse taşrada siyasi kimlikleri ön plana çıkmış kişileri etkisiz hale getirmiştir²⁸⁷. İttihatçı hükümet, bu eylemiyle çoğulcu siyasal yaşama son vererek, baskıya dayanan bir düzen kurmuştur. Hükümetin baskısından kaçarak yurtdışına gidenler de, uzun süre sınırın ötesinden topluma seslenmeye çalışmışlardır.

²⁸⁷Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra muhaliflerin tasfiye edilmesini konu alan politik tiyatro eseri için bkz. İhsan Adli, Meşâil-i Mahmud Şevket. Hürriyet Kurbanları, Edirne: 1335.

V. BÖLÜM

ASKERİ ALANDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ

I. KARA ORDUSUNDA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ

A. II. Meşrutiyet'ten Önce Orduda Yapılan Reform Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri, ilk olarak ordu alanında yapılmıştır. 18. yüzyılın başlarından itibaren ordunun savaş gücünün artırılması ve subayların eğitilmesi için batılı sistemler kullanılmaya başlanmıştır¹. Nitekim bu yüzyılın sonlarında batılı uzmanların yardımıyla kara ve deniz ordularına yenilikçi bir askeri kadro yetiştirmek amacıyla batı tipi askeri okullar açılmıştır². Özellikle 1789'da III. Selim'in tahta geçmesiyle geleneksel Osmanlı reformlarının nitelik değiştirmesi ve süreklilik kazanması, askeri alanı derinden etkilemiştir. Yapılacak reformlara strateji belirlemek için devrin ileri gelenlerinin oluşturduğu meşveret meclislerine, askeri konuları içeren çok sayıda layiha sunulmuştur³. Layihalarda genel olarak şu noktalara yer verilmiştir: Avrupa tarzında yeni bir ordunun kurulması (Nizam-ı Cedit Ordusu), Kapıkulu ve Tımarlı ordu örgütünün ıslah edilmesi, yeni ordu için gerekli kaynakların sağlanması, askeri teknik eğitimin geliştirilmesi ve savaş sanatının üst düzeye çıkarılması gibi⁴.

III. Selim, önerileri hızla uygulamaya sokarak batılı tarzda Nizam-ı Cedit Ordusunu kurmuştur. Yeni ordunun değişimin öncüsü olarak algılanması geleneksel düzenin temsilcilerini ürkütmüştür. Nitekim kısa bir süre sonra Kabakçı Mustafa'nın isyan etmesi, bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır⁵. Ancak 1808'de tahta geçen II.

¹Lewis, *a.g.e.*, s.46 vd.; Shaw, *a.g.e.*, C.1, s.27 vd.

²Emre Dölen, "Mühendislik Eğitimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: 1985, s. 511-512; Shaw, *a.g.e.*, C. 1, s.355.

³III. Selim'e sunulan "ıslahat layihaları" için bkz. Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedide Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları*, I, (1942), s.414-425; II, (1942-1943), s.104-111; s. 424-432; Mehmet Kayıran, "III. Selim'e Sunulan Islahat Layihalarında Askeri Eğitim", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, C.1, S.1, (Kasım 1988), s.127-145.

⁴Kayıran, *a.g.m.*, s. 132 vd.

⁵Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul: 1957, s.15-16; Kurtuluş Kayalı, "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: 1985, s.1252.

Mahmut'un da, reformları “geçici bir heves ve yüzeysel bir uğraş”⁶ olmaktan çıkarması isteği, askeri reformlara devam edilmesini sağlamıştır. II. Mahmut'un bu konuda attığı ilk ciddi adım, yeniliklerin karşısında duran Yeniçeri Ocağı'nı 15 Haziran 1826'da kaldırması olmuştur⁷. Bunun yerine “Asakir-i Mensure-i Muhammediye” adıyla yeni bir ordu kurmuştur⁸. Bununla yetinmeyen II.Mahmut, bu ordunun örgütsel yapısını ve savaşçı yeteneğini batılı tarzda geliştirmiştir. Ayrıca yeni bir kuşağın reformları özümseyebileceğini ve sürdürebileceğini düşünerek yeni askeri eğitim kurumları açmıştır. Bu inançla Harbiye⁹ ve Tıbbiye Mekteplerinin¹⁰ açılmasına öncülük yapmıştır. Ordunun yetenekli subayların elinde eğitilmesi için yurtdışından subaylar getirtmiştir¹¹. Buna karşın ordunun modernleşmesinde öncülük yapmaları, Avrupa eğitim ve teknolojisini yurda sokmaları için yurtdışına öğrenci göndermiştir¹². Bunların yanında II. Mahmut, yeni ordunun desteklenmesi ve ülkenin daha iyi savunulması için taşrada redif birlikleri oluşturmuştur¹³.

II.Mahmut bu askeri işlerin düzenlenmesi ve yönlendirilmesi için “Dar-ı Şura-yı Askerî” adlı bir meclis kurmuştur. Bu meclise kişilerin askerlikle ilgili yükümlülüklerinin saptanması, batı ülkelerindeki askerlik yöntemlerinin incelenmesi ve ordunun güçlendirilmesi için gerekli önlemleri alma işlevlerini yüklemiştir¹⁴.

⁶Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul: 1960, s.29-30.

⁷Ziya Şakir, Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu, s.16-17; Hakkı, Osmanlı Ordusu Ahval-ı Tensikat-ı Askeriyyesi, İstanbul: 1325, s.42-43.

⁸Musa Çadırcı, “Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II, Ankara: 1983, s. 91; Ziya Şakir, Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu, s.17-18.

⁹Harbiye Mektebi için bkz. Mehmet Esat, a.g.e., s.43 vd.

¹⁰Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye), C.1-2, (Haz.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: 1991.

¹¹Hakkı, a.g.e., s.43.

¹²Avrupa'ya gönderilenlerin isimleri ve gittikleri yıllar için bkz. Y.a.g.e., s.59-60.

¹³Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II.Mahmut Devri Yedek Ordusu. Redif-i Asâkir-i Mansûre”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, S.12, Yıl: 1981-1982, s.127-157.

¹⁴Çadırcı, “Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, s.93.

II. Mahmut döneminde yapılan askeri yenileşme hareketleri geri dönülmez bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim Tanzimat Fermanı ve getirdiği anlayış, bu zemin üzerine yerleşmiştir. Her şeyden önce bu dönemde, askerlik hizmeti bir yurttaşlık görevi haline getirilerek, eski ocak sisteminin dışına çıkılmaya çalışılmıştır¹⁵. Askere almadan kura yöntemine geçilmiştir. 6 Eylül 1843'te çıkartılan kanunla muvazzaf askerlik süresi beş yıla indirilmiştir. Yine buna bağlı olarak bu sürenin sonunda yedi yıl rediflik (ihtiyat) süresi getirilmiştir. Osmanlı topraklarının coğrafi durumu gözönüne alınarak beş büyük ordu merkezi oluşturulmuştur. Bu ordulara, Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan Orduları adı verilmiştir. Ayrıca Ordunun profesyonel hale getirilmesi için, subayların sivil görev almaması koşulu getirilmiştir¹⁶. Düşünülen modern ordunun oluşturulması için Fransız askeri eğitim yöntemleri benimsenmiştir. 1847'de Tanzimat ideolojisinin bir gereği olarak gayr-i müslimlerin de askerlik yapmaları kararlaştırılmıştır. Fakat Osmanlı yönetimi altına girdikleri günden itibaren askerlik yapmayan bu kitle, uygulamayı benimsememiştir. Bazı huzursuzlukların çıkması üzerine bu karar, bir süre askıya alınmıştır¹⁷. Ancak Islahat Fermanı'ndan sonra, gayr-i müslimlerden, askerlik hizmetlerine karşılık olarak "bedel-i askerî" adıyla bir vergi alınarak soruna geçici bir çözüm bulunmuştur¹⁸.

Osmanlı Ordusu'nun modernleştirilmesi çabaları, Abdülaziz döneminde Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın girişimleriyle yoğunlaşmıştır. Ordunun örgütsel yapısı nizamiye, redif ve müstahfız olarak üç ana bölüme ayrılmıştır. Bu çerçevede nizamiye dört yıl, ihtiyat iki yıl redif altı yıl ve müstahfızlık ise sekiz yıl olarak belirlenmiştir¹⁹. Bu dönemde yapılan en önemli değişiklik, orduda Prusya askeri eğitim yöntemlerinin kabul edilmesi olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için ülkeye yabancı uzman ve subaylar getirilmiştir²⁰.

¹⁵Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)), C.5, Ankara: 1988, s.179.

¹⁶Hakkı, a.g.e., s.43-44; Çadırcı, "Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", s. 96-97.

¹⁷Karal, a.g.e., C. 5, s.180-181.

¹⁸Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi. Islahat Fermanı Devri (1861-1876), C. 7, Ankara: 1983, s.182-183.

¹⁹Abdülaziz döneminde yapılan ıslahatlar için bkz. Y.a.g.e., s.180-192; Hakkı, a.g.e., s. 47-48; Ziya Şakir, Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu, s.28 vd.

²⁰Karal, a.g.e., C. 7, s.185-186.

Yapılan düzenlemelerin temel amacı, Osmanlı Ordusu'nun eğitim, öğretim, teşkilat ve donatım gibi alanlarda çağdaş bir hale getirilerek doğrudan doğruya yönetime müdahale etmesinin önlenmesiydi. Ancak, bu yeniden yapılanmanın sonucunda ordu, 1876'da sivil aydınlarla işbirliği yaparak Kanun-ı Esasi'nin ilan ettirilmesinde önemli bir rol oynamıştır²¹. Abdülhamit, bu gelişmelerin sonucunda tahta oturmasına karşın, ordunun siyasal ve toplumsal değişimi belirleyen bir güç olmasından rahatsızlık duymuştur. Orduyu bu işlevinden uzaklaştırarak kendisine bağlamaya çalışmıştır. Ancak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış olması ve Rusya'nın saldırgan tutumundan vazgeçmemiş bulunması, ordunun yeniden "tensik ve ıslahı"nı gündeme getirmiştir²². Bunun için hükümet, 30 Kasım 1879'da savaşta edilen deneyim ve bilgilerin ışığında bazı düzenlemeler yapmak üzere "Tensikat-ı Askeriye Teftiş-i Umumiyesi Komisyonu" adlı bir kurul oluşturmuştur²³. Başkanlığına da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı getirmiştir²⁴.

Hükümet, ordunun modernleştirilmesi için ülkedeki birikimi yeterli görmeyerek yabancı bir askeri heyet çağırma kararı vermiştir. Bunun için o tarihlerde, Avrupa'da yeni bir güç olarak parlayan ve Osmanlı Devleti için daha az tehlikeli olan Almanya'ya yönelmiştir²⁵. Yapılan diplomatik girişimlerden sonra 1882 yılında Miralay Johannes Kaehler'in başkanlığında bir heyet ülkeye çağırılarak modernizasyon çalışmalarına dahil edilmiştir²⁶. Fakat Kaehler heyetinin sunduğu reform önerileri²⁷, etkili olmamıştır. Abdülhamit, politik nedenlerle modern bir ordudan çekindiği için "reform

²¹Rustow, a.g.m., s.359-360; Kayalı, a.g.m., s.1254-1255.

²²Halil Şerif Paşa'nın 12 Mayıs 1877'de askeri ıslahatlara ilişkin layihası için bkz. B.O.A., Y.E.E., 14/1236/126/10.

²³Komisyonun görevleri ve sahip olduğu yetkiler için bkz. B.O.A., Y.A.HUS. 162/135.

²⁴B.O.A., Y.M.T.V., 4/38; Hakkı, a.g.e., s.56.

²⁵Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar, s.41. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (Ord.Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), S.XXXII, (Mart 1979), s.481 vd.; Ortaylı, a.g.e., s.73 vd.; Wallach, a.g.e., s.24 vd.

²⁶Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", s.485-493; Wallach, a.g.e., s.25-34; Hakkı, a.g.e., s.56. Kaehler'in heyetinde bulunan yüzbaşı Kamphövener, Süvari Yüzbaşı Von Hobe, Yüzbaşı Ristow'un sözleşmeleri 18 Temmuz 1888'de üç yıl daha uzatılmıştır. Sözleşme koşulları için bkz. B.O.A., Y.A.Res., 44/10.

²⁷Sahra topçuluğunun tensiki hakkında Ristow'un sunduğu layiha için bkz. B.O.A., Y.E.E., 14/87 - 57/88 /13. Diğer bir layiha için bkz. Wallach, a.g.e., s. 38.

tedbirlerini hasıraltı” etmiştir²⁸. Ancak askeri ıslahat taraftarlığını “sözde” sürdürmekten de geri kalmamıştır²⁹. Padişahın bu çelişkili tutumuna rağmen 1883 yılında, askeri okullarda istihdam edilmek üzere Von der Goltz çağırılmıştır³⁰. Sözleşmenin imzalanmasından³¹ ve askeri okulların açılmasından sonra Goltz, büyük istekle çalışmalara başlamıştır. Askeri eğitimdeki Fransız etkisini Alman ekolüne çevirmiştir. Von der Goltz’un askeri eğitimde getirmek istediği en büyük yenilik, Harbiye³² ve Mühendishane-i Berrî Hümayun³³ okullarında uygulamalı dersler vermek istemesi olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için Abdülhamit’e sayısız başvurularında bulunmuştur. Tüm çabalarına karşın ancak 1885 yılının Haziran ayında Mekteb-i Harbiye içinde bulunan Erkan-ı Harbiye sınıflarına “kör” cephaneyle küçük bir tatbikat yaptırabilmiştir³⁴. Bununla birlikte, askeri okullarda okunmak üzere dört bin sayfayı aşkın Türkçe broşür ve ders kitabı yayınlamıştır³⁵. Erkan-ı Harbiye sınıflarına; kurmay hizmetleri, harb silah ve araçları, harp tarihi, yabancı ordular teşkilatı, harp sanatı tarihi ve stratejik coğrafya gibi dersler koyarak genç subayların eğitiminde aktif bir rol oynamıştır³⁶. Bu eğitim faaliyetlerinin yanısıra Osmanlı Ordusu’nun genel teşkilatını önemli ölçüde değiştiren Ahz-ı Asker, Redif ve Vesait-i Nakliye gibi yasa taslakları kaleme alarak hükümete sunmuştur³⁷. Bunlar çoğu kez küçük değişikliklere uğrayarak yayınlanmışsa da uygulamaya sokulamamıştır. Bu nedenle Von der Goltz, 30 Temmuz 1888’de yöneticilerin askeri işlere olan duyarsızlıklarını Abdülhamit’e şikayet etmiştir³⁸. Fakat sonuç elde edememiştir. 1895

²⁸Ortaylı, a.g.e., s. 76.

²⁹Y.a.g.e., s.76. “Ahval-ı memleket nazar-ı dikkate alınmıyarak garb adatuna tevfikan yazdığı layihalar komisyon tarafından red veya ta’dile dıçar olurdu”. Bkz. Hakkı, a.g.e., s.57.

³⁰Wallach, a.g.e., s.42 vd.; Hakkı, a.g.e., s. 57; Ortaylı, a.g.e., s.57; Selçuk Günay, “Colmar Von der Gotz’un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s.5, 1991 Yıllığı, s.26.

³¹B.O.A., Y.A. Res., 20/30.

³²B.O.A., Y.M.T.V., 16/15.

³³B.O.A., Y.M.T.V., 17/42.

³⁴Wallach, a.g.e., s.45.

³⁵Ortaylı, a.g.e., s.78; Hakkı, a.g.e., s. 57.

³⁶Wallach, a.g.e., s.46. Mahmut Şevket, Ahmet İzzet ve Nazım Paşalar gibi yakın Türkiye Tarihinde önemli roller oynayacak kişiler, bu dönemde Von der Goltz’un öğrencisi ve yardımcısı olmuşlardır.

³⁷Hakkı, a.g.e., s.57; Çadırcı, “II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, s.39; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), C.3, K.5, Ankara: 1978, s.213-214.

³⁸Şikayet yazısı için bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 34/38.

tarihine kadar Osmanlı hizmetinde kalarak³⁹ bir yandan ordunun modernleşmesini gerçekleştirmeye çalışırken diğer yandan da Alman silah tüccarlarının aracılığını yapmıştır⁴⁰.

II. Abdülhamit döneminde modern silahların alınması, ordunun savaş gücünü arttırmıştır⁴¹. Seri ateşli topların sipariş edilmesi⁴², askerlere mavzer tüfenklerinin dağıtılması⁴³ ve ordu birliklerinin levazım yönünden güçlendirilmesi⁴⁴ Osmanlı Ordusu'nu komşu ülkelerin silahlı kuvvetlerinden daha güçlü bir hale getirmiştir.

Osmanlı Ordusu'nun örgütsel yapısı bu dönemde yeni sınıfların oluşturulmasıyla genişlemiştir. 1890 yılında Doğu Anadolu'nun jeopolitik, sosyolojik ve askeri-stratejik ihtiyaçları gözönüne alınarak Hamidiye Hafif Süvari Alayları kurulmuştur⁴⁵. Bu yeni sınıfa nitelikli eleman yetiştirmek için, bölgede yaşayan ağaların ve beylerin çocukları ücretsiz olarak "Aşiret Mektepleri"nde okutturulmuştur⁴⁶. Bunun yanında Rumeli'nin özel şartları gözönünde bulundurularak İkinci ve Üçüncü ordularda avcı taburları oluşturulmuştur⁴⁷. Bu yerel teşkilatlanmalar dışında tüm ordu merkezlerinde topografya⁴⁸ ve telgraf bölükleri meydana getirilmiştir⁴⁹.

³⁹Von der Goltz'un sözleşmesi 1886'da üç yıl daha uzatılmıştır. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 18/67; Güney, a.g.m., s.27.

⁴⁰Ortaylı, a.g.e., s.79-80; Lothar Rathmann, Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, (Haz: Ragıp Zarakolu), İstanbul: 1982, s.30 vd. Mavzer ve Krupp Fabrikalarından alınan tüfenk, fişenk ve top gibi levazımat için bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 25/102.

⁴¹Müstahfaz kolordularının topçu ve süvari alaylarının ateşli silahlarla donatılması için bkz. B.O.A., Y.A.Res., 40/1.

⁴²B.O.A., Y.M.T.V., 242/80.

⁴³B.O.A., İrade-i Hususiye, No: 48, 19 Zilkade 1310; B.O.A., Y.A.Res., 78/19.

⁴⁴Ordu merkezlerinde birer levazım dairesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 191/113. Mirliya Şilken Paşa'nın "Levazımat-ı Askeriye İdaresinin İslahına Dair Layihası" için bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 24/36.

⁴⁵Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: 1983, s.29 vd.; Ali Karaca, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tespitler (1890-1900)", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara: 1995, s.309.

⁴⁶Kodaman, a.g.e., s.100 vd.; Alışan Akpınar, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: 1997, s. 20 vd.

⁴⁷B.O.A., Y.M.T.V., 263/127.

⁴⁸B.O.A., Y.M.T.V., 6/72..

⁴⁹B.O.A., Y.M.T.V., 289/9.

Avrupa ordularının örnek alınması ordu teşkilatını kağıt üzerinde çağdaş bir hale getirmiştir⁵⁰. Ancak modernleşmenin yanında orduda ciddi bir çöküş ve yozlaşma da yaşanmaktaydı. 1892’de ordunun başına geçen Serasker Rıza Paşa, son derece kötü bir ordu devr almıştır. Rıza Paşa’ya göre; nizamiye hazinesinde ikiyüz altmış dört kuruş kalmıştı. Ambarlarda askerlerin ekmeklik buğdayı yoktu. Ordunun herşeyi dışarıdan alınıyordu⁵¹. Abdülhamit döneminde ençok şikayet edilen konu subayların özlük hakları ve ekonomik durumları olmuştur. Subayların terfi işlemlerinde hiçbir kurala uyulmamaktaydı⁵². Osman Nuri Bey, yaşananları şöyle kaleme almıştı: “Paşazadelerin kısım-ı âzâmı babalarının rütbesine vasıl oldukları halde onların sınıf refikleri mülazım rütbesinde olan iyâliyle perişan ve müte’ellim yaşıyordu... Hafiyelik edenler her türlü meratibe çarçabuk vasıl oluyor, iffet ve namus ile yaşayanlar her türlü hukuktan mahrum oluyordu. Terf-i rütbe etmek için bir-iki vasıta mevcuttu. Yıldız’a intisab etmek, eshâb-ı nüfuzdan birine damat olmak...”⁵³.

II. Abdülhamit’in istibdatçı yönetimine karşı adım adım “10 Temmuz İnkılâbı”na yaklaşılırken, ordu modernleşme ile çöküşü bir arada yaşıyordu. Subayları “hürriyeti” ilan ettirmeye yönelten temel dinamiklerden biri de buydu.

B. II. Meşrutiyet’in İlan Edilmesinden Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’na Getirilmesine Kadar Orduda Yapılan Reform Hareketleri

1. Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti’nin Kurulması

“10 Temmuz İnkılabı”, ordunun yeniden güçlendirilmesi umutlarını canlandırmıştır. Sivil ve askeri kesimler, yeni yönetimden askerliğe gereken önemin verilmesini istemişlerdir. Bunlardan biri olan Hüseyin Cahit, gerekiyorsa borçlanılarak ordunun donatılmasını ve caydırıcı bir unsur haline getirilmesini hükümete

⁵⁰Osmanlı Ordusunun 1895 yılındaki teşkilatı için bkz. Mehmet Rüştü, Devlet-i Aliye’nin Ordu Teşkilatı, İstanbul: 1311.

⁵¹Rıza Paşa, a.g.e., s.11-12.

⁵²Sait Paşa, a.g.e., C.1, s.220 - 222.

⁵³Osman Nuri, Abdülhamit-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, C.2, İstanbul: 1327, s.1123 - 1125.

önermiştir⁵⁴. Nitekim, ard arda işbaşına gelen meşrutiyet hükümetleri, ordunun modernleştirilmesi için önemli bir faaliyet içine girmişlerdir.

Kamil Paşa Hükümeti, 8 Eylül 1908'de orduda yapılacak reformları yönlendirmek, hazırlanan kanun layihalarını incelemek, ordunun eksikliklerini tamamlamak ve ülke savunması için stratejiler geliştirmek için Harbiye Nezareti bünyesinde "Meclis-i Mehamm-ı Harbiye" adıyla bir kurul oluşturmuştur⁵⁵.

Hükümet, Harbiye Nazırının başkanlığında bu kurulun üyeliklerine Tophane Nazırını, Hassa Ordusu Komutanını ve Müşir Gazi Ahmet Muhtar ile İbrahim Ethem Paşaları atamıştır. Ayrıca gerektiğinde uzman sıfatıyla, ordunun değişik birimlerinde çalışan kişileri de heyete dahil etmeyi kararlaştırmıştır⁵⁶. Bu kurul ilk olarak ordunun durumunu tespit etmiştir. Kurul üyeleri yaptığı araştırmada, tüfek başına üçyüz elli fişek düştüğünü görmüşlerdir. Bunun da yarısından fazlasını bozuk bir halde bulmuşlardır. Bununla birlikte, askerler ve subayların da yıllardan beri talim ve manevralarda silah atmamış olduğunu ve bunun sonucu olarak bilgi ve tecrübelerinin son derece zayıf bulunduğunu belirlemişlerdir. Ordunun bu haliyle hiçbir şekilde savaşamayacağı sonucuna ulaşmışlardır⁵⁷. Bu korkunç tablo karşısında kurul, reformları üst düzeyde koordine ederek çalışma kararı almıştır.

2. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin Yeniden Düzenlenmesi

Osmanlı Ordusu'nda "Erkan-ı Harbiye Teşkilatı" ilk kez 1860 yılında Serasker Müşir Namık Paşa tarafından Seraskerlik'e bağlı bir şube olarak kurulmuştur⁵⁸. Bu teşkilat, 1880 yılında "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi" adını alarak yedi şube

⁵⁴Hüseyin Cahit, "Askerliğin Bizde Ehemmiyeti", Tanin, 27 Ağustos 1324, No: 40; Mehmet Nihat, a.g.e., C.1, s.14.

⁵⁵B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 40, 12 Şaban 1326; B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 256897; Düstür, Tertib-i Sani, C.1, s.75, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. 3, K.6, (Birinci Kitap), Ankara: 1971, s.245-246.

⁵⁶B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 40, 12 Şaban 1326.

⁵⁷Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.54-55. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Ahmet İzzet Paşa, bu kurulun çalışmalarına katılmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.54.

⁵⁸İskora, a.g.e., s.10-11; Hüsn, a.g.e., s.28.

halinde yeniden biçimlendirilmiştir. Bununla birlikte, orduyu en iyi şekilde geliştirmesi ve savaşa hazırlaması için yetkileri artırılmıştır. Bunun için bir nizamname hazırlanmış ve ordu teşkilatı içindeki statüsüne açıklık getirilmiştir⁵⁹.

II. Abdülhamit, 1890 yılında bu daireden bağımsız olarak doğrudan doğruya kendisine bağlı “Maiyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiyesi” adıyla ikinci bir erkan-ı harbiye teşkilatı kurmuştur. Bir erkan-ı harbiye feriki ve üç erkan-ı harp zabitanın yer aldığı bu teşkilat, Abdülhamit’e ordunun yönlendirilmesi konusunda yardımcı olmuştur⁶⁰. İkinci bir “erkan-ı harbiye” teşkilatının kurulması, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin gelişmesini engellemiş ve gerçek işlevinden uzaklaştırmıştır.

Nitekim Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Meşrutiyetin ilanına kadar “bir evrak odası” niteliğinden kurtulamamıştır⁶¹. Siyasal iktidarın tasarrufu sonucu sindirilmiş bir haldeydi⁶². Abdülhamit döneminde bu dairenin içinde bulunduğu çöküntü şu ifadelerle kaleme alınmıştır: “Erkan-ı harbiye zabitanı bir orduyu sevk ve idareye me’mur en müntehib ve mümtazları olmak hasebiyle devr-i sabık ricâl-ı askeriyesinin en başlıca emeli bu sınıfı ortadan kaldırmak, orduyu kabilse perde çavuşluğundan ve hizmetçilikten yetişme zabitan eline teslim etmekdi. Bunun için de evvel be evvel erkân-ı harbiye riyasetini bitmez tükenmez bir vekâlet ile, adeta bostan korkuluğu derecesinde bir vekâlet ile idâre eylemek muktezi idi! Bu husus taht-ı temine alındıktan sonra, erkan-ı harbiye-i umumiye dairesini bir kulübe haline getirmek, şubeleri mahv etmek, bütün bir ordunun hayatını cahillere teslim ve tevdi’ eylemek pek kolay bir şeydi. Herifler, istediklerini yaptılar ve en sonra erkân-ı harbiye-i umumiyemizi adeta büsbütün ortadan kaldırırcasına mahv ve tahrib ettiler. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reislerimiz yalnız bir kişinin elinde, her şeyden bi-haber bir adam elinde, pek bayağı birer oyuncak hükmünde idiler. O cahilin, o herşeyden bi-haber adamın arzu-u yegânesiyle fırlıdak gibi dönüyorlar ve daima anın keyfine, zevkine tabi oluyorlardı”⁶³.

⁵⁹Nizamnamenin tam metni için bkz. İskora, *a.g.e.*, s.13-31; Mehmet Rüşdi, *a.g.e.* s.16-22.

⁶⁰İskora, *a.g.e.*, s.35; Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.26; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul: 1993, s.57.

⁶¹Y., “Ordumuz”, *Tanin*, 5 Ağustos 1324, No: 18.

⁶²“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi”, *Asker*, No:7, s.314.

⁶³*Y.a.g.d.*

Meşrutiyet yönetimi böyle bir yapı devr almıştır. Bundan kurtulmak ve daireyi asıl işlevine kavuşturmak için hızla çalışmalara başlanmıştır. Öncelikli olarak ikili yapıyı ortadan kaldırmak amacıyla Abdülhamit'in kendisine bağlı olarak kurduğu "Maiyet-i Erkân-ı Harbiye" teşkilatını 19 Ağustos 1908'de kaldırmıştır⁶⁴.

Kısa bir süre Harbiye Nazırlığı görevinde bulunmuş olan Recep Paşa⁶⁵, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin işlerini yönlendirmek üzere Ahmet İzzet Paşa'yı 15 Ağustos 1908'de bu teşkilatın başkanlığına getirmiştir⁶⁶. Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nezareti içinde dört-beş odada sıkışık bir halde iş gören ve herkesin rahatçı girip çıktığı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesini, bu düzensizlikten kurtarmak için Ali Paşa Konağı adı verilen binaya taşımıştır⁶⁷. 19 Kasım 1908'de daire işlerinin hızlandırılması ve gereksiz bürokrasiden kurtarılması için teşkilatında bazı değişiklikler yapmıştır⁶⁸.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin yeni teşkilatı ve şubelerinin görevi şöyle belirlenmiştir:

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Sanisi

Tahirarat Kalemi : Muhaberatı düzenleme, bazı müteferrik ve erkan-ı harp zabitlerinin özlük işlerini düzenleme,

Birinci Şube : Talim ve terbiye, manevralar ve harp tarihi işlerini yapma,

İkinci Şube : Yabancı orduların askeri teşkilatlarını inceleme, ateşemiliterlik işlerini yürütme, yerli ve yabancı basını izleme ve istihbarat toplama,

⁶⁴B.O.A., İrâde-i Hususiye, No: 30, 22 Recep 1326; İskora, a.g.e., s.35.

⁶⁵Uzun yıllar Trablusgarb'ta görev yapan ve sürgündeki İtihatçıları koruyan Recep Paşa, Harbiye Nazırlığına getirildikten kısa bir süre sonra kalp krizinden ölmüştür. Bkz. Tanin, 4 Ağustos 1324, No: 17.

⁶⁶Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.44; İskora, a.g.e., s.35; Hün, a.g.e., s.87; Ayışığı, a.g.e., s.22.

⁶⁷Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Asker, No:7, s.316; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.46.

⁶⁸B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 50, 24 Şevval 1326; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C.3, K.6, (Birinci Kitap), s.254-255.

- Üçüncü Şube : Seferberlik, hareket-1 harbiye layihası, kaleler, demiryolları, teşkilat, birlikleri konuşlandırma, kuvve-i umumiye, asayiş ve jandarma işlerini yürütme,
- Dördüncü Şube : Harita ve topografya işlerini yapma⁶⁹.

Bu düzenleme sonucu tahrirat kaleminin yer aldığı merkez şube müdürlüğüne Mirliva Hacı Muzaffer Paşa, yardımcılığına ise aynı dairede çalışan kısım-1 evvel mümevizlerinden Alişan Efendi atanmıştır. Birinci Şube Müdürlüğüne Mirliva Bedri Paşa, İkinci Şube Müdürlüğü'ne Ziya Paşa, Üçüncü Şube Müdürlüğü'ne Miralay Nazıf Bey ve Dördüncü Şube Müdürlüğü'ne Zeki Paşa getirilmiştir⁷⁰. Bunların yanında eskiden beri dairede çalışan ve yürütülen işleri bilen Ferik Fuat Paşa ise, İkinci ve Üçüncü Şubelerin dış işlerine nezaret etmek üzere özel olarak görevlendirilmiştir⁷¹.

Ahmet İzzet Paşa, Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne yeni bir canlılık getirmiştir. Ancak, planladığı askeri reformları yapamamıştır. Bunun en önemli nedeni, Harbiye Nezareti'nin Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Dairesi'ni kendi şubelerinden biri sayması ve üzerinde sıkı bir kontrol kurmak istemesidir⁷². Bu baskıdan kurtulmak ve Almanya'da olduğu gibi daireyi bağımsız bir hale getirmek için çalışmalarda bulunmuştur⁷³. Ahmet İzzet Paşa, bu konuda ordudaki erkan-1 harp subaylarının desteğini arkasına almıştır. Bu subaylar basında yayınladıkları makalelerde “zaten müstakil olması icab eden ve harbiye nezareti ile yalnız bir noktada müşterek ve mümâss bulunan erkan-1 harbiye-i umumiye hakk-ı istiklâlini temin ve iâde hususunda İzzet Paşa'nın vaki' olan teşebbüsü pek alî ve pek şayan-ı takdir ve tebci'dir” demişlerdir⁷⁴. Tanin gazetesinde genellikle askeri nitelikli yazılar yazan Vicdani, “Ordumuzun terâkkisi namına açılmış olan her mesele ne kadar mühim ise ordunun ruhu, kafası, beyni olan erkan-1 harbiye-i umumiyenin temin-i faaliyeti için düşünülen, tetkik edilmesi lazım gelen mesele bin kat daha mühimdir. ... O büyük zekaların lekesiz parlamasını, serbest semere-i bahş etmesini temin eden de istiklaldir”

⁶⁹B.O.A., İrâde-i Askeriye, No:50, 24 Şevval 1326; İskora, a.g.e., s.36; Hün, a.g.e., s.87.

⁷⁰B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 50, 24 Şevval 1326.

⁷¹Y.a.g.b.

⁷²Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.46 vd.; Ayışığı, a.g.e., s.22.

⁷³İskora, a.g.e., s. 35.

⁷⁴“Erkan-1 Harbiye-i Umumiye Dairesi”, Asker, No:7, s.317.

görüşüne yer vermiştir⁷⁵. Bizde de orduda “taksim-i vezaif ve tayin-i mesuliyetin” gerçekleştirilmesini istemiştir⁷⁶.

Erkan-ı Harpler, özellikle Von der Goltz’un ikinci kez Osmanlı Ordusu’nu ıslah etmek üzere ülkeye gelmesinden sonra sorunu basın yoluyla tartışmaya daha fazla ağırlık vermişlerdir. Nitekim Tanin gazetesinde “H.H.” imzalı yayınlanan bir makalede, Von der Goltz’tan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’yi mutlaka bağımsızlığına kavuşturması istenmiştir⁷⁷. Bu yazıda, Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin farklı alanlarda, farklı yaklaşımlarla işleri yürüttüklerine işaret edilmiştir. Harbiye Nezareti’nin siyasi niteliğinin ön plana çıkması nedeniyle gereği gibi teknik konulara eğilemediği ileri sürülmüştür. Bu nedenle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin bağımsız bir birim haline getirilerek orduyu ıslah etmesi önerilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmesi için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’nin Meclis-i Vükela’nın her türlü “şamatat ve kararsızlıklarından” uzak bir biçimde yeniden örgütlenmesi üzerinde durulmuştur. Bu konuda en iyi yol, başkanının doğrudan doğruya padişah tarafından atanmasıydı⁷⁸.

Ancak bu öneriler ve çağrılar gereği gibi değerlendirilememiştir. Eskiden olduğu gibi bu daire Harbiye Nezareti’ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 1910 yılında Ahmet İzzet Paşa’nın uhdesinde “Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi” sıfatı kalmak koşuluyla Yemen’e gönderilmesi, bu dairenin çalışmalarını büsbütün etkisiz bir hale getirmiştir⁷⁹.

⁷⁵Vicdani, “Gayet Mühim Bir Mesele-i Askeriyye-Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin İstiklâli”, Tanin, 14 Haziran 1325, No: 294.

⁷⁶Y.a.g.g., Makale yazarı, “Erkan-ı Harbiye Ordunun serbest, her kayıttan azade bir başıdır. Harbiye Nazırı da eli ayağıdır” diyerek görev bölüşümüne ilginç bir yaklaşım getirmiştir.Bkz. Y.a.g.g.

⁷⁷H.H., “Goltz Paşa. Yapılacak İşler - Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin İstiklâli-”, Tanin, 30 Haziran 1325, No: 310.

⁷⁸Y.a.g.g., Yazar, bu makaleyi Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde de yayımlamıştır.Bkz. H.H.; “Goltz Paşa - Yapılacak İşler - Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin İstiklâli”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 23 Temmuz 1325, No: 66.

⁷⁹İskora, a.g.e., s.35.

3. Şura-yı Askeriye'nin Kurulması

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra askeri reformları koordine etmek için kurulan “Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti”, zamanla yetersiz kalmıştır. Özellikle Von der Goltz Paşa'nın tekrar çağırılması ile kapsamlı bir reform yapılmasının düşünülmesi, yeni bir kurulun kurulması zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Hükümet, Von der Goltz'dan gereği gibi yararlanmak ve O'nun da yer alacağı bir kurulun oluşturulmasını sağlamak için hazırlıklara girişmiştir. Nitekim 31 Mayıs 1909'da “Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti”ni Şura-yı Askeriye adı verilen yeni bir kurula dönüştürerek, en üst düzeyde verim almayı planlamıştır⁸⁰. Başkanlığını Harbiye Nazırı Salih Hulusi Paşa'nın yapacağı Şura-yı Askeriye'ye, Von der Goltz'un ikinci başkan olarak atanması kararlaştırılmıştır⁸¹. Üyeliklerine ise, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişi ve Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Birinci Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa, Üçüncü Topçu Fırkası ve Esliha ve Mühimmat-ı Harbiye Müfettişi Hasan Rıza Paşa ve Birinci Süvari Fırkası Komutanı Salih Paşa atanmıştır⁸². Ordu komutanlarının ise, İstanbul'da buldukça daimi üye sıfatıyla toplantılara katılmaları öngörülmüştür. Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Süvari Müfettişi ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Başkanında gerek duyuldukça geçici üye olarak toplantılara katılmalarının isteneceği açıklanmıştır⁸³.

Şura-yı Askeriye'nin belli bir düzen ve anlayış çerçevesinde çalışması için 23 Ağustos 1909'da nizamnamesi yayınlanmıştır⁸⁴. Bu nizamnameye göre Şura-yı Askeriye; Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-iUmumiye Başkanlığı tarafından ülkenin savunulması ve ordunun güçlendirilmesi için öne sürdüğü konuları görüşmek ve bunları belli bir düzene sokmakla yükümlüydü. Bununla birlikte, Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Başkanı şu konuları Şura-yı Askeriye'nin gündemine getirebilirlerdi:

⁸⁰B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 29, 11 Cemaziyevvel 1327.

⁸¹Y.a.g.b.

⁸²Y.a.g.b.

⁸³Y.a.g.b.

⁸⁴B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 66, 7 Şaban 1327; Düstûr, Tertib-i Sani, C.1, s. 658-662; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s.246-247.

1. Ordu teşkilatının değiştirilmesi,
2. Seferberlik hazırlıklarına ilişkin konuları,
3. Orduların hareket stratejileri,
4. Askerlerin talimleri hakkında yapılacak yeni düzenlemeleri,
5. Orduya alınacak yeni araç ve gereçleri,
6. Müstahkem mevkilerin inşası veya ilgası,
7. Kıyıların korunması gibi⁸⁵.

Bunların yanında mirlivaların ferikliğe, feriklerin ise birinci ferikliğe atanmalarına karar verecekti. Bu üst düzey subayların nakil, becayiş, ordudan atılması ve emeklilik gibi özlük haklarını düzenleyecekti⁸⁶.

Şura-yı Askeriye her ayın ilk pazartesi günü toplanacaktı. Fakat ihtiyaç duyulduğunda da toplanacaktı. Padişah da, başkomutanlık sıfatını taşıması nedeniyle Şura-yı Askeriye'yi olağanüstü toplantıya çağırabilir ve başkanlığını üstlenebilirdi. Aylık toplantı yapılmadan üç gün önce tartışılacak konular ve gündemin diğer maddeleri üyelere bildirilme zorunluluğu vardı⁸⁷.

Nizamnameye göre, daha önce belirlenen daimi ve geçici üyelerin yanısıra, Harbiye Nezareti daire başkanları ile Erkan-ı Harbiye Şube Müdürleri, kendi konularına ilişkin görüş bildirmek üzere Şura-yı Askeriye'ye çağırılabilirlerdi⁸⁸. Bununla birlikte gerek duyulması halinde ordunun herhangi bir biriminde görev yapan çeşitli subaylar da görüş ve bilgi vermek üzere toplantılara davet edilebilirlerdi. Fakat bunların oy kullanma hakkı olmayacaktı. Kıyıların korunmasına ilişkin konuların tartışılması sırasında da Bahriye Nazırı ve Bahriye Erkan-ı Harbiye Başkanı toplantılara katılacaktı. Sorun doğrudan kendilerini ilgilendirdiği için oy kullanma hakkına sahip olacaklardı⁸⁹.

⁸⁵B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 66, 7 Şaban 1327.

⁸⁶Y.a.g.b.

⁸⁷Y.a.g.b.

⁸⁸Eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa da, Şura-yı Askeriye'nin daimi üyesi olarak atanmıştır. Bu tasarruf yalnızca, Nazım Paşa'ya özgüydü. Bkz. Y.a.g.b.

⁸⁹Y.a.g.b.

Şura-yı Askeriye’de konuların görüşülmesi ve tartışılması belli kurallarla düzenlenmiştir. Buna göre, Şura-yı Askeriye üçte iki çoğunluğun sağlanması halinde toplanabilecekti. Görüşmeler, başkan veya ikinci başkanın açış konuşmasıyla başlayacaktı. Bundan sonra üyeler konu hakkında düşüncelerini açıklamak için başkandan söz talep edeceklerdi. Bir üye, aynı konu hakkında üçten fazla söz alıp konuşamayacaktı. Başkan ve ikinci başkandan başka hiç kimse araya girerek konuşmaları kesemeyecekti. Görüşme sonunda kararlar, müsvette haline getirilerek oya sunulacaktı. Oyların eşit olması halinde başkanın oyu iki sayılacaktı. Bu aşamadan sonra konunun önemine göre, kararlar gizli ve normal olmak üzere iki deftere sayı ve numara verilerek kaydedilecekti. Kararların bir nüshası ilgili makama gönderilecekti. Üyeler, alınan kararları hiçbir şekilde dışarıya sızdırmayacaktı⁹⁰.

Şura-yı Askeriye’nin sekreteryası işlerini erkan-ı harbiye subayları ile memurları yapacaktı. Bu görevliler, yazışmaları ilgili defterlere kaydederek bunları arşivliyeceklerdi. Bu birimde çalışacak katip ve hizmetlileri Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı sağlayacaktı⁹¹.

Şura-yı Askeriye, nizamnamede belirtilen noktaların ışığında ordunun modernize edilmesini ve ülkenin savunma stratejilerini tespit etmiş ve meşrutiyet döneminde en önemli karar mercilerinden biri olmuştur.

4. Von der Goltz Paşa’nın Tekrar Çağırılması

Von der Goltz, Osmanlı Devleti’ne ilk kez 1883 yılında çağırılmıştır. Profesyonelce hizmet etmek için kısa sürede Türkçe’yi ve Türk gelenek ve göreneklerini öğrenmiştir⁹². Bu avantajını kullanarak genç erkan-ı harb subayları üzerinde etkili olmuştur. Mahmut Şevket Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Nazım Paşa gibi gelecekte yıldızı parlayacak kişileri ekibine alarak çalışmalarını sürdürmüştür⁹³. 1895

⁹⁰Y.a.g.b.

⁹¹Y.a.g.b.

⁹²Hakkı, a.g.e., s.57.

⁹³Glen W. Swanson, “War, Technology, and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmut Şevket and the German Military Mission”, War Technology and Society in the Middle East, (Ed: V.W. Parry and M.E. Yapp), Oxford University Press, N.Y., Toronto: 1975, s.370; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C. 1, s.50.

yılına kadar, ordunun modernizasyon çalışmalarında en belirleyici ve en etkili kişi olmuştur⁹⁴. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin ordu çevrelerinde "Moltke gibi bir efsane haline" gelmişti⁹⁵.

Von der Goltz'un İstanbul'dan ayrılmasının üzerinden iki yıl geçmesinden sonra, tekrar çağırıldığı haberleri yayılmıştır. Diplomatik çevrelerdeki söylentilere göre; bu kez 1897'de başlayan Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Makedonya'daki askeri kuvvetlere komutanlık yapmak üzere çağırılmıştı⁹⁶. Ancak bu tür haberlerden bir sonuç çıkmamıştır⁹⁷.

Bununla birlikte, 1908 Hareketi'nden kısa bir süre önce Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yapılması düşünülen ittifak görüşmeleri için İstanbul'a gelmiştir. Abdülhamit tarafından görkemli bir şekilde kabul edilmiş ve kendisine birçok hediye ile nişan verilmiştir⁹⁸. Von der Goldz, bu kabulde geçmiş tecrübe ve gözlemlerinden yararlanarak ordunun modernizasyonunu içeren kapsamlı bir rapor sunmuştur⁹⁹. Bu raporunda; subayların sosyal durumlarına, maaşların azlığına, askeri ihtiyaçların karşılanmamasına, orduların dağılımının yeniden düzenlenmesi gerektiğine, birliklerin olması gereken ideal mevcutlarına ve askerlerin olabildiğince asayişli sağlamada kullanılmamasına yer vermiştir¹⁰⁰. Ancak, Meşrutiyet'in ilanından önce bu öneriler için herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

1908'de meşruti düzene tekrar geçilmesi, orduya olan ilgiyi arttırmıştır. Basın, ordu ve siyasi çevreler, askeri yapının modernleştirilmesi gerektiğini sık sık vurgulamaya başlamışlardır. Nitekim yeni oluşturulmuş olan Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti, 24 Eylül 1908'de reformların belli bir sistem içinde yapılması için Von

⁹⁴Von der Goltz'un 1883'ten 1895'e kadar sözleşmesi üç kez uzatılmıştır. Bkz. Wallach, a.g.e., s.54-55; 60-62; 66-68.

⁹⁵Y.a.g.e., s.81; Ortaylı, a.g.e., s.80.

⁹⁶Wallach, a.g.e., s.81,82.

⁹⁷Alman Büyükelçisi, Von der Goltz'un çağırıldığını doğrulamıştır. Ancak Makedonya'daki Osmanlı askerlerine komutanlık yapacağını söz konusu olmadığını açıklamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s.82.

⁹⁸Y.a.g.e., s.82.

⁹⁹B.O.A., Y.E.E., M. Kamil Paşa Evrakına Ek, 86/32/3188.

¹⁰⁰Y.a.g.b.

der Goltz'u tekrar çağırılmaya karar vermiştir¹⁰¹. Heyet'in bu kararını Von der Goltz'a ulaştırmak için Berlin'e ateşemiliter olarak gönderilen Enver Bey görevlendirilmiştir¹⁰². Enver Bey, Von der Goltz nezdinde yaptığı girişimlerde elde ettiği sonuçları İstanbul'a göndermiştir. Buna göre, Von der Goltz özlük haklarını öne sürerek uzun süreli gelme işinin iki yıl sonraya ertelenmesini istemiştir. Von der Goltz'un temel endişesi, Almanya Ordusu'nda yılda aldığı bin markın Osmanlı Hükümeti'nce ödenemeyeceği ve iki yıl sonra hak kazanacağı emekliliğini kaybedebileceği noktasında düğümlenmiştir. Bunun için ara bir formül önermiştir. Almanya Ordusu'nda elde ettiği hakların korunması koşuluyla iki yıl boyunca dörder aylık sürelerle Osmanlı Devleti'ne gelebileceğini açıklamıştır. Bu süreler içinde ordunun modernize edilmesine, manevraların yapılmasına ve bazı önemli kararların alınmasına yardımcı olacağını belirtmiştir¹⁰³.

Harbiye Nezareti 11 Nisan 1909'da Von der Goltz'un önerdiği yolu kabul etmiştir. Dört aylık bir süre için kendisine bin liralık bir tahsisat ayırmıştır¹⁰⁴. Ancak "31 Mart" isyanının çıkması üzerine konu bir süre gündemden düşmüştür. Mahmut Şevket Paşa, isyanın bastırılmasından sonra konuyu ele alarak, belirlenen koşullarla Von der Goltz'un resmen çağırılmasını hükümetten istemiştir¹⁰⁵. Bunun üzerine 20 Mayıs 1909'da harekete geçen hükümet, Berlin Büyükelçiliği aracılığıyla Von der Goltz'un davet edilmesini kararlaştırmıştır¹⁰⁶.

Von der Goltz, diplomatik girişimlerden sonra 12 Temmuz 1909'da İstanbul'a gelmiştir¹⁰⁷. İstanbul basını, Goltz'un gelişini günü gününe haber yapmıştır. 1883-

¹⁰¹Wallach, *a.g.e.*, s.82. Levand Herald gazetesi, Von der Goltz Paşa'nın ordunun modernleştirilmesi için yılda yüz bin Frank tahsisat ile davet edildiğini ileri sürmüştür. Bkz. Tanin, 24 Kanun-ı Sani 1324, No: 186.

¹⁰²B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 26, 23 Rebiyelahir 1327. Wallach, İ.T.'nin Meclis-i Mehamm-ı Harbiye Heyeti'nin kararını kabul etmediğini ileri sürmektedir. İ.T.'nin güçlü kişisi Enver Bey'in görevlendirilmesi, bu tezi çürütmektedir.

¹⁰³B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 26, 23 Rebiyelahir 1327.

¹⁰⁴Y.a.g.b.

¹⁰⁵B.O.A., M.V.M., 127/23.

¹⁰⁶Y.a.g.b.

¹⁰⁷Tanin, 29 Haziran 1325, No: 309.

1895 yılları arasındaki hizmetinden övgüyle söz etmişlerdir¹⁰⁸. Von der Goltz, Osmanlı Devleti'nde kaldığı süre boyunca kapsamlı bir program uygulamıştır. Kasım ayı başlarında Edirne'de büyük bir tümen manevrası, Selanik, Manastır, Serez ve Üsküp'te ise garnizon tatbikatları yaptırmıştır. Ordudaki askeri birliklere model olması için "Numune Alayları" oluşturmuştur. Bu çalışmalarının yanı sıra subayların eğitilmesi için talimhahlar kurmuştur¹⁰⁹.

Von der Goltz, daha önce belirlendiği gibi dört ay sonra ülkesine dönmüştür. 1910 yılının eylül ayında emekliliğini kazandıktan sonra, Osmanlı Ordusu Müfettiş-i Umumisi olarak İstanbul'a davet edilmiştir¹¹⁰. Fakat, bir ay sonra böyle bir görev üstlenmeden, yalnızca Osmanlı Ordusunun icra ettiği sonbahar manevralarını izlemek üzere İstanbul'a gelmiştir¹¹¹. Ülkesine döndükten sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar bir daha Osmanlı Devleti'ne gelmemiştir. Bu süre boyunca gazetelere yazdığı makalelerle ve gönderdiği mektuplarla ordudaki reformları yönlendirmiştir¹¹².

5. Asker Alma Yönteminin Düzenlenmesi

Osmanlı Devleti'nde askerlik, Tanzimat Fermanı'yla bir "vatandaşlık borcu" olarak görülmeye başlanmıştır¹¹³. Bununla birlikte, Ferman'ın ilanından sonra da, eski

¹⁰⁸Ebuzziya Tevfik, "Von der Goltz", Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1325, No: 46. Ebuzziya Tevfik Bey, Von der Goltz'u Kaehler Paşa ile karşılaşarak görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "Von der Goltz, meftûr olduğu irfan ve fetanet icâbı olarak bulunduğu memleketin ahval-ı tabiyesiyle halkın me'lûf olduğu usûl ve adâtı bayağı içinde doğup büyümüş gibi tetebbü' ve tetkik ederek, tatbik etmek istediği usûl ve tensikatı memleketin hali ve halkın ülfeti ile tevfik eyliyordu. Köhler Paşa ise yapmak istediği şeyleri Alman arşınıyla ölçer ve memleketin halini tetkik etmeksizin Almanya usûl-ü askeriyesini aynı aynına tatbik etmek istiyordu." Bkz. Y.a.g.g.

¹⁰⁹Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Kanun-ı evvel 1325, No: 208; Wallach, a.g.e., s.86.

¹¹⁰Tanin, 25 Ağustos 1326, No: 725.

¹¹¹Tanin, 16 Eylül 1326, No: 747; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C.1, s.110. Manevraların genel bir değerlendirmesi için bkz. Osmanlı Ordusunun 1326 Sene-i Rumiyesinde İcra Eylediği Sonbahar Manevraları Hakkında Mütalaat, İstanbul: 1326, s.1-22.

¹¹²Osmanlılar Muharebelerini Nasıl Kayıp Ettiler? Şimdi Nasıl Telâfi ve Terâkki Edebilirler? Von der Goltz ve İmhof Paşaların Mütalaatı, s.5 vd. "Mektupla Reform" değerlendirmesi için bkz. Wallach, a.g.e., s.87.

¹¹³Bu konuda fermanda, "Asker maddesi dahi ber minvâl-ı muharrer mevadd-ı muhimmeden olarak eğerci muhafaza-ı vatan için asker vermek ahalinin farıza-ı zimmeti ise de" şeklinde yer almıştır. Bkz. Karal, a.g.e., C.5, s.256.

yöntemlerle asker alınmasına devam edilmesi, kura sistemine geçilmemesi ve bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmaması toplumda ve özellikle de orduda bir huzursuzluk meydana getirmiştir¹¹⁴. Yöneticiler, olumsuzlukları ortadan kaldırarak, Tanzimat Fermanı'nda belirtilen ilkelerin ışığında bir düzenleme yapmak için 8 Eylül 1843 tarihinde "Tensikat-ı Celile-i Askeriye" adıyla bir kanun çıkartmışlardır¹¹⁵. Bununla yetinmeyen ve ülkede çağdaş bir asker alma anlayışı yerleştirmeye çalışan Tanzimatçılar, 1846 yılında çıkarttıkları bir kanunname ile kura usulüne geçmişlerdir¹¹⁶. Kura kanununda; askerliğin kimler tarafından yapılması gerektiğini, askerlik çağını, kura dairelerini, kura meclislerini, kimlerin askerlikten istisna olduğunu, bedelli ve gönüllü askerlik koşullarını ve ceza gerektiren suçların neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde belirlemişlerdir¹¹⁷. Bu ilkeleri, 8 Mart 1870 tarihinde "Tensikat-ı Cedide-i Askeriyeye Tevfikan Tanzim Olunan Kura Kanunname-i Hümayûn" adlı bir yasayla güncelleştirmişlerdir¹¹⁸.

Tanzimat Fermanı'nın ilkeleri doğrultusunda yapılmak istenen askeri düzenlemelerin en önemli noktalarından biri gayr-i müslimlerin askerlik yükümlülüğü altına sokulmak istenmesi olmuştur. Ancak, Tanzimat döneminde bu konuda istenilen ilerleme sağlanılamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında Kanun-ı Esasi'nin ilan edilerek meşruti düzene geçilmesi, bu sorun tekrar alevlendirmiştir¹¹⁹. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın 2 Haziran 1877 tarihli oturumunda Müslüman olmayanların askere alınması konusu tartışılmıştır. Ancak, Meclis ekonomik nedenlerle gayr-i müslimlerin askere alınması isteğini tekrar ertelemiştir¹²⁰. Fakat, hükümet Meclisteki tartışmaların etkisiyle konunun üzerine

¹¹⁴A. Cevat Eren, "Tanzimat", İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul: 1993, s.724.

¹¹⁵Faruk Aydın, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914), Ankara: 1994, s.9.

¹¹⁶Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Asker Almada Kura Usulüne Geçilmesi - 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:10, S.18, (Şubat 1985), s.62.

¹¹⁷Kura Kanunnamesi için bkz. Y.a.g.m., s.63-75; Aydın, a.g.e., s.13-22.

¹¹⁸Aydın, a.g.e., s.24.

¹¹⁹Mithat Paşa, 23 Ocak 1877'de Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin onyedinci maddesine göre gayr-i müslimlerin de askeri okullara alınması gerektiği kararını almıştır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., 31/1810/62/79.

¹²⁰Güneş, a.g.e., s.157.

gitmiş ve bir layiha hazırlamıştır. Konuyla yakından ilgilenen Rum Partiki, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki taassuba dikkati çekerek gayr-i müslimler için ayrı ayrı taburlar teşkil edilmesini istemiştir. Ancak hükümet bu isteği, eşitlik ve ordunun birliği açısından yararsız bulmuştur¹²¹. Bu nedenle, gayr-i müslimler bir kez daha “bedel-i askeri” vergisi karşılığında askerlikten muaf tutulmuşlardır.

Hükümet, 1886’da, daha önceki kanunları gözden geçirerek ülke şartlarına biraz daha uygun bir asker alma kanunu hazırlamıştır¹²². Ancak bu düzenlemede de müslüman unsur, devletin temel asker kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Gayr-i müslimlerin yanında İstanbul ve bilad-ı selase halkı (Galata, Eyüp, Üsküdar) askerlik görevinden istisna idiler. Yine muinsizlik, bedel-i nakdi ve kadro fazlalığı nedeniyle çok sayıda kişi hiç askerlik yapmayacaktı. Bu durum, hem eşitlik ilkesini zedelemekteydi, hem de ülke savunmasında büyük kitlelerin kullanılmasını engellemekteydi¹²³.

1908’de meşrutiyetin “hürriyet, eşitlik ve kardeşlik” sloganlarıyla ilan edilmesi, bir yurttaşlık görevi olarak değerlendirilen askerliği tekrar gündeme getirmiştir. Basında, “Askerliğin Milel-i Gayr-i Müslimeye Teşmili” üzerine makaleler yazılmaya başlanmıştır. Bu yazıların birinde müslümanların asker deposu olarak görülmesi eleştirilmiştir¹²⁴. Bununla birlikte, bu yöntemin uzun yıllardan beri izlenmesinin müslümanları nüfus ve ticaret açısından zarara soktuğu vurgulanmıştır¹²⁵. Öte yandan meşrutiyetin ilanından sonra Anadolu’nun bazı bölgelerinde yoksul Ermenilerin bedelât-ı askeriye’yi ödemedikleri ve buna ilişkin “tevziat defterini” vermedikleri görülmüştür¹²⁶.

¹²¹B.O.A., Y.A. Res., 5/38,1.

¹²²Çıkan kanun, “Asakir-i Şahenenin Tertibat-ı Müteyemmen-i Cedideye Tefvikan Suret-ı Ahzını Mübeyyin Kanunname-i Hümayün” adını taşımıştır. Bkz. Düstür, Birinci Tertip, C.5, Ankara: 1973, s.650.

¹²³Aydın, a.g.e., s.46.

¹²⁴Ali Seydi, “Askerliğin Milel-i Gayr-i Müslimeye Teşmili”, Tanin, 10 Ağustos 1324, No: 23.

¹²⁵Dostluğun, “Ahmet ve Hasan ile Artin ve Dimitri’nin senelerce bir karavanada yemeleri, bir koğuştta yatmaları ile” olanaklı olabileceği vurgulanmıştır. Bkz. Y.a.g.g.

¹²⁶B.O.A., M.V.M., 122-123/45; M.M.Z.C., D.1, İç. Se.1, C.1, s.273-274.

Hükümet, bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve yurttaşlık bilincini güçlendirmek amacıyla yeni bir asker alma yasası için harekete geçmiştir. Nitekim günün koşullarına uygun kapsamlı bir “Ahz-ı Asker Kanunu Layihası” hazırlamıştır¹²⁷. Dahiliye Nezareti de, uygulamada sorunlarla karşılaşmaması için vilayetlere tebligatlar göndererek gayr-i müslimlere yönelik hazırlık yapılmasını istemiştir¹²⁸. Ancak, hükümet, yasa tasarısının tümünü ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış koşullar nedeniyle yasalaştıramamıştır¹²⁹. Buna rağmen, meşruti düzenin temel dayanaklarından biri olarak düşünülen eşitlik ilkesinin sağlanması için asker alma ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmak istenmiştir. Bunun için Mahmut Şevket Paşa, 1909 yılının Mayıs ayında Rum Patriki ile görüşerek Rum Cemaatinin askerlik sorununu çözmeye çalışmıştır¹³⁰.

Hükümet, gerekli alt yapının hazırlanmasından sonra, 3 Temmuz 1909’da gayr-i müslimlerin askerlik yapmalarına olanak sağlayacak bir kanun layihasını meclise getirmiştir¹³¹. Bu kanun lahiyasına göre; gayr-i müslimler 1909 yılından itibaren bedelât-ı askeriye vergisini ödemiyerek fiilen askerlik yapacaklardı. Bununla birlikte eskiden beri “istisna mahaller” olarak kabul edilip silah altına alınmayan “Dersaadet ve bilâd-ı selâse”¹³² halkı da askerlik mükellefiyetine alınacaktı¹³³.

Müslim ve gayr-i müslim mebuslar tasarımı eşitlik ve kardeşlik bağlamında değerlendirmişlerdir¹³⁴. Hatta bu görüşlerini basın yoluyla kamuoyuna açıklayanlar da vardı. Bunlardan birisi olan Sivas Mebusu Dağavaryan, konuya şöyle yaklaşmıştı: “... Milel-i gayr-i müslimeden bedel-i askeri namıyla alınan husus-i verginin lağvı ve payitaht ahalisinin askerlik hususunda haiz olduğu muafiyet ve imtiyazın ilgası ile

¹²⁷Layihanın tam metni için bkz. Meclis-i Mebusan, Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, D.1, İç. Se. 1, Sene: 1324-1325, s.148-167; Hakkı, a.g.e., s.61 vd.

¹²⁸B.O.A., DH. H.MŞ., 23/9.

¹²⁹Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Meclise gönderdiği tezkirelerde yasa tasarısının en kısa zamanda gündeme alınacağını bildirmesine rağmen bunu gerçekleştirememiştir. Bkz. M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.3, s.396-397.

¹³⁰Tanin, 8 Mayıs 1325, No: 257.

¹³¹M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 1, C.5, s.168-172; 325-332.

¹³²“Bilâd-ı Selâse” olarak adlandırılan yerler, Galata, Eyüp ve Üsküdar’dı.

¹³³Layiha için bkz. Y.a.g.e., s.325-332.

¹³⁴Y.a.g.e. s. 326-330; Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Temmuz 1325, No: 51.

asırlardan beri devam eden azim bir haksızlığı tashih eyleyerek memalik-i saire-i medeniye gibi asker itasının umûmi Osmanlılar için bir vazife-i mukaddese olduğu ilan edildi ki idare-i meşrutiyetin temin eylediği müsavvat ahkamı dahi bunu icâb eder”¹³⁵.

Meclis’teki uzlaşma havası tasarının kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim layiha mecliste son şeklini aldıktan sonra 7 Ağustos 1909’da yasalaşmıştır¹³⁶.

Yüzyıllardır askerlik hizmetine alınmayan gayr-i müslimlerin ve İstanbul halkının bu ayrıcalığına son verilmesi basın tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunlardan biri olan Süleyman Nazif, “...Vazife-i askeriye şimdikiye kadar tebaa-ı umumiyeye teşmil etmemiş olanlar, terbiye-i hazıraya göre en büyük rabıta-ı ictimaiye olan vatanperverlik hissini birtakım ihtilafat hûnine vesile-i tahaddüs olabilecek bir şekl-i elime inkılâb etmesine sebep olmuşlardır. Bugün vatanını müdafaa hakkından mahrum olan bir adam, memleketin tarihine, vekayine, her şan ve şerefine karşı adeta öksüzler gibi mahzun ve bi-yegâne durur. Bizim tevhid ve te’lif etmek istediğimiz anasır-ı muhtelif, herhangi bir lüzûm-ı nakdi sebebiyle, kışlaların kendilerine karşı kapandığını görmekte bil-tabî’ bize ısınmayacaktır”¹³⁷ diyerek askerliğin toplumsal bütünleşmedeki katkısına işaret etmiştir. Ebuzziya Tevfik de, Osmanlılık bilincinin ödenecek birkaç kuruş bedel-i askeri ile değil, fiilen askerlik hizmetinin yapılarak kanıtlanabileceğini ileri sürmüştür¹³⁸.

Bununla birlikte, yasa tasarısının ele alınmasından itibaren çeşitli endişeleri bulunan Rum Patrik’i 1909 yılının ekim ayında hükümete başvurarak çeşitli isteklerde bulunmuştur. Bunlar;

1. Askerlik sırasında din değiştirmenin yasak edilmesi,
2. Kışlalarda Hristiyan askerlerin dinsel ibadetleri için papaz bulundurulması ve kilise inşa edilmesi,

¹³⁵Doktor Dağavaryan (Sivas Mebusu), “Ahz-ı Asker Meselesi”, Tanin, 9 Temmuz 1325, No: 319.

¹³⁶B.O.A., DH. H.MŞ., 23/15; Düstûr, Tertib-i Sanî, C.1, s.420-421; Takvim-i Vekayi, 25 Temmuz 1325, No: 698.

¹³⁷Süleyman Nazif, “Tebaa-ı Gayr-i Müslimenin Askerliği”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 30 Haziran 1325, No: 44.

¹³⁸Ebuzziya Tevfik, “Hidmet-i Askeriyyenin Evlad-ı Vatana Tamimi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Eylül 1325, No: 111.

3. Hristiyan erlerin perhiz ve yortuları için düzenleme yapılması,
4. Hristiyan erlerden ayrı ayrı bölükler oluşturulması,
5. Hristiyan çocukların askeri okullara kabul edilmelerinin sağlanması idi¹³⁹.

Ancak, bu teklifler hükümetten önce basın tarafından eleştirilmiştir. Ebuzziya Tevfik Bey, Hristiyan çocukların askeri okullara kabul edilmesinin dışındaki tüm isteklerin sistem için zararlı olduğunu ileri sürmüştür¹⁴⁰. Daha ılımlı bir yaklaşım içinde bulunan Hüseyin Cahit Bey de, dini kurallar içeren isteklerin hükümet tarafından “hürriyet” bağlamında ele alınarak çözümlenebileceğini söylemiştir. Ancak, Hristiyanlardan ayrı bölükler teşkil edilmesinin ordunun birliğini bozabileceğini öne sürmüştür¹⁴¹.

Von der Goltz, hükümet adına Rum Patriki’ni ziyaret ederek orduda Müslüman ve Hristiyanlar arasında herhangi bir gerginliğin meydana gelmeyeceği konusunda sözlü bir güvence vermiştir¹⁴². Hükümet, Tanzimat’tan beri tartışılan ve bir türlü sonuca ulaştırılamayan gayr-i müslimlerin askerlik sorununu çözmüştür. Ancak yapılan itirazlar ve taşınan endişeler, “Osmanlı Milletini” oluşturan kesimlerin henüz ortak bir vatan düşüncesi etrafında birleşemediklerini göstermiştir.

6. Askeri Eğitimin Yeniden Düzenlenmesi ve Yeni Askeri Okulların Açılması

Osmanlı Ordusu’nda askeri eğitim 19. yüzyıl boyunca yapılan reform hareketleriyle belli bir düzeye ulaşmıştır. Özellikle Von der Goltz’un çabalarıyla teorik ve pratik çalışmalar bir arada sürdürülmüştür. Ancak, askeri eğitim modern bir

¹³⁹Hüseyin Cahit, “Gayr-i Müslimlerin Askerliği”, Tanin, 5 Eylül 1325, No: 475.

¹⁴⁰Ebuzziya Tevfik, “Anasır-ı Gayr-i Müslime ve Askerlik”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 12 Eylül 1325, No: 117.

¹⁴¹Hüseyin Cahit “Gayr-i Müslimlerin Askerliği”, Tanin, 5 Eylül 1325, No: 475. Gayr-i Müslimlerin askere alınmasının ordudaki “muavenet-i maneviyeyi” bozduğu da iddia edilmiştir: “Hristiyanların ve musevilerin orduya kabulü şu muaveneti diniyyeden lüzumu derecesinde istifadeyi mani’ olmuştur. En buhranlı zamanlarda efraddan gayret-i diniyelerini teheyhüc ederek sebât ve fedakârlık ibraz etmelerini te’min etmek mümkün iken efrâd-ı müslime arasında hristiyan ve musevilerin mevcudiyeti buna mani olmuştur.” Bkz. A., a.g.e., s.66.

¹⁴²Şura-yı Ümmet, 10 Kanun-ı evvel 1325, No: 200.

ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. 1908'den sonra Ordunun diğer birimlerinde olduğu gibi bu alanda da modernleşme hareketleri başlatılmıştır. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, 21 Aralık 1908'de erkan-ı harp eğitimi gören öğrencilere erkan-ı harbiyenin görevlerini ve tabiye tatbikatının niteliklerini içeren dersleri vermek üzere Alman Ordusu'ndan bir binbaşı ya da kaymakam istemiştir. Bunun yanında sefer zamanlarında ordunun idâre ve iaşesini tanzim edecek erkan-ı harpler yetişmek üzere aynı ülkeden kendi alanında uzman bir subayın getirilmesi için çalışmalarda bulunmuştur¹⁴³.

Fakat askeri eğitim alanında yapılan en önemli düzenlemeler, "31 Mart" olayının sonrasına rastlamaktadır. Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa askeri okulların düzeltilmesi ve yeniden yapılandırılması konusunda Harbiye Nezareti'ne önerilerde bulunmuştur. Yeni dönemde yıldızı parlayan Mahmut Şevket Paşa, Mekâtib-i Askeriye Nezaretinin lağv edilerek askeri subay okullarının ve diğer askeri okulların Fırka Komutanı yetkisinde yeni kurulacak bir makama bağlanmasını istemiştir¹⁴⁴. Şura-yı Askeriye bu öneriyi gündemine alarak Mekatibi Askeriye Nezaretini lagvetmiştir. Bunun yerine 20 Temmuz 1909'da "Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umumiliği" adıyla yeni bir makam oluşturmuştur¹⁴⁵. Eğitimi yönlendirecek olan bu yeni teşkilat, tüm askeri okulların ders programlarını, eğitimini, sınavların denetlenmesini ve eğitim elemanlarını belirlemekle yükümlüydü¹⁴⁶. Bu Müfettiş-i Umumilikle beraber, Osmanlılık bilincinin güçlendirilmesi için Şam, Edirne ve Manastır'daki Harbiye Mektepleri kapatılarak, öğrencileri İstanbul Pangaltı Harbiye Mektebi'ne nakledilmiştir¹⁴⁷.

Hükümet, "31 Mart" Olayı'ndan önce ve sonra çeşitli nedenlerle okul yönetimine karşı hoşnutsuzluklarını dile getiren Pangaltı Harbiye Mektebi öğrencilerini denetim altına almak için, bu okulda önemli değişiklikler yapmıştır. Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umumiliği'ne bağlı olan Pangaltı Harbiye Mektebi Komutanlığına

¹⁴³B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 61, 26 Zilkade 1326.

¹⁴⁴Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s.411.

¹⁴⁵Y.a.g.e., s.411.

¹⁴⁶Talimat için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i evvel 1325, No: 137.

¹⁴⁷Y.a.g.g., "Şam Mekteb-i Harbiyesinin Dersaadete Nakli", Asker, No: 7.

Erkan-ı Harp Binbaşı Vehip getirilmiştir¹⁴⁸. Bu atama okul için bir dönüm noktası olmuştur. Vehip Bey, bilgili ve disiplinli subayları okulun eğitim kadrosuna almıştır. Okulu, tabur teşkilatından alay teşkilatına dönüştürmüştür. Alay Komutanlığını üzerine alarak öğrencilerin okuldaki yaşantılarını modernleştirip¹⁴⁹, bilgi ve becerilerini arttırmıştır¹⁵⁰. Okulda her öğrencinin yılda yüzyirmi mavzer fişeği ile talim yapması kuralını getirmiştir. Bununla birlikte ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine de ayrıca revolver tabanca ile altmış mermi atış yapma iznini vermiştir¹⁵¹.

Ordunun modernize edilmesi ve çağdaş gelişmeleri izleme çerçevesinde erkan-ı harblik eğitimi yeniden ele alınmıştır. Eskiden beri Harbiye Mektebi'nin bir şubesi halinde eğitim veren Erkan-ı Harbiye Mektebi, 17 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla bağımsız hale getirilmiştir¹⁵². Okulun kuruluş nizamnamesine göre, erkan-ı harbiye namzetliğine kabul edilen çeşitli branşlara ait subaylara en üst düzeyde askeri bilgiler verilecekti. Okul, doğrudan doğruya Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine bağlı olacaktı. Erkan-ı Harbiye Mektebi müdürünün teklifi üzerine; öğretmenlerin atanması, maaşlarının tespit edilmesi, okula alınacak adayların belirlenmesi ve okuldan atılacak öğrencilere karar verilmesi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin yetkisinde olacaktı. Okulun iaşesi ve diğer ihtiyaçları ise Harbiye Nezaretince karşılanacaktı¹⁵³.

Erkan-ı Harbiye Mektebi, erkan-ı harbiye miralayı ya da erkan-ı harbiye miralivasi rütbesinde bir müdür tarafından yönetilecekti. Müdür, eğitim ve öğretimden, öğretim elemanlarından, nitelikli ders verilmesinden ve okulun diğer tüm işlerinden sorumlu olacaktı¹⁵⁴. Okula kabul edilecek adayların taşınması gereken şartlar ise ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre, en az iki yıl fiilen kıtada görev yapmış mülazımlar okula girmek için başvurabilirlerdi. Ancak bunun için görev yaptıkları süre boyunca kendilerini kanıtlamış olmaları, "fünûn-ı askeriye" eğitimine ilgili olmaları, ahlak sahibi

¹⁴⁸Kurtcepe - Balcıoğlu, a.g.e., s. 63.

¹⁴⁹Karavanadan kaşıkla yemek yiyen öğrencilere tabak, çatal, kaşık ve bıçak dağıtarak ayrı ayrı kaplarda yemek yemelerini sağlamıştır. Bkz. Y.a.g.e., s. 63.

¹⁵⁰Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s. 419-420.

¹⁵¹Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i evvel 1325, No: 137.

¹⁵²B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 67, 1 Şaban 1327; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 1, s. 608-622.

¹⁵³B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 67, 1 Şaban 1327.

¹⁵⁴Y.a.g.b.

olmaları, vücutlarının sağlam olmaları ve hüsn-ü hal ahibi bulunmaları gerekmektedir. Bu şartları taşıyanlar, tabiye nazariyatı ile bunun tatbikatı, esliha, istihkam ve kroki, tarih, coğrafya, Fransızca veya Almanca derslerinden oluşan giriş sınavına gireceklerdi. Sınavdan başarılı olanlar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nin onayıyla Erkan-ı Harbiye Mektebine kabul edileceklerdi¹⁵⁵.

Öğrencilerin okuldaki yaşantıları, dersleri ve uymaları gereken kuralları en ince ayrıntısına kadar nizamnamede sıralanmıştır¹⁵⁶. Nizamnamenin ışığında şekillenen Erkan-ı Harbiye Mektebi, 24 Ekim 1909'da eğitim ve öğretime başlamıştır¹⁵⁷. Bu okulun açılması ve modern bir şekilde örgütlenmesi askeri eğitim alanında önemli bir aşama olmuştur. Çağdaş gelişmeleri izleyen ve yorumlayan genç bir kurmay kuşağının yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Ordunun subay ihtiyacını karşılamak için düzenlemeler yapılırken, küçük zabıt (astsubay) yetiştirmek için de girişimlerde bulunulmuştur. Mahmut Şevket Paşa, "31 Mart" olayında kıtalardan yetişme bölük emini ve çavuşların önemli roller oynaması nedeniyle, bu birime daha fazla önem vermiştir¹⁵⁸. Bunun için 1909 yılının Mayıs ayında modern ve çağdaş gelişmeler ışığında ordunun ihtiyaç duyduğu küçük zabıtların yetiştirilmesi için Harbiye Nezaretine önerilerde bulunmuştur. Bu girişim sonucunda Harbiye Nezareti, Küçük Zabıt Mektebi yapılmak üzere Beylerbeyi'nde Asakir Hastanesi'nin arsasına yapılan Mekteb-i Sultani'nin binasını ve içindeki araç ve gereçleriyle birlikte Maarif Nezareti'nden satın almıştır¹⁵⁹.

Orduda, erlerle en fazla diyalog içinde bulunan küçük zabıtların yetiştirilmesi için iki yol düşünülmüştür. Bunlardan birincisi okullarda küçük zabıt yetiştirilmesi, ikincisi ise kıtalarda hizmette bulunan erlerden bilgili ve yetenekli olanların seçilerek kısa bir eğitim devresinden sonra küçük zabıt olarak yararlanılmasıydı¹⁶⁰. Bunu

¹⁵⁵Y.a.g.b.

¹⁵⁶Y.a.g.b.

¹⁵⁷Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s.430.

¹⁵⁸Sadık Tekeli, "Astsubay Okulları Tarihiçesi", Askeri Tarih Bülteni, Yıl: 17, S. 32, (Şubat 199), s.137.

¹⁵⁹B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti-Gelen, No: 267-472.

¹⁶⁰Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, K. 6, s. 413; Tekeli, a.g.m., s.138.

sistemleştirmek ve uygulamak için 6 Ekim 1909'da Küçük Zabit ve Küçük Zabit İptidai Mektepleri adıyla iki okulun kurulması amacıyla bir nizamname yayınlanmıştır¹⁶¹. Buna göre, Küçük Zabit İptidai Mektepleri her ordu merkezinde açılacaktı. Bu okullar, ordu merkezine bağlı askeri kıtaların ihtiyaç duyduğu küçük zabitleri yetiştirecekti. Bu okullara girmek için öğrencilerin askerliğe ilgi duymaları, vücutça sağlıklı ve güçlü olmaları ve yaşlarının da onbeş ile onsekiz arasında olması gerekmektedir. Okul süresi, öğrencilerin yaşlarına ve ilkokul öğrenimlerine göre bir ile üç yıl arasında değişmekteydi. Bununla birlikte, okul teşkilatı, eğitim ve öğretim kadrosu, dersleri ve öğrencilerin uymaları gereken kuralları nizamnamede belirtilen şekliyle yürütülecekti¹⁶².

Küçük Zabit Mekteplerinin de her ordu merkezinde açılması kararlaştırılmıştı. Bu okula kabul edilecek öğrenciler ise, Küçük Zabit İptidai Mektebi'ni bitirenler ile ilkokulu dışarıdan bitirenler olacaktır. Öğrenim süresi iki yıldır. Öğrenciler, on sekiz ile yirmi bir yaşlarında bulunacaktır. okuldan mezun olanlar onbaşı rütbesiyle kıtalara gönderilecekti¹⁶³. Her ordu merkezinde kurulan bu okullar, özellikle piyade, süvari ve topçu sınıflarına küçük zabit yetiştireceklerdi.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra askeri eğitimin yeniden yapılandırılması çerçevesinde, askeri Tıbbiye Mektebi'nde¹⁶⁴, Askeri Rüştîye ve İdadi Mekteplerinde eğitimin kalitesinin yükseltilmesi için bazı değişiklikler yapılmıştır¹⁶⁵. Mahmut Şevket Paşa, orduya bilgili, yetenekli ve olayları yorumlayabilen subayların kazandırılması için bu okulları yakından takip etmiştir. Harbiye Nazırlığına atanıncaya kadar askeri eğitimin modernleştirilmesi konusunda bir hayli mesafe almıştır. Harbiye Nazırı olduktan sonra da, bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür.

¹⁶¹B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 165, 21 Ramazan 1327; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 1, s.790-807.

¹⁶²B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 165, 21 Ramazan 1327.

¹⁶³Y.a.g.b., Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 1, s. 791-793.

¹⁶⁴Tanin, 1 Ağustos 1324, No: 14.

¹⁶⁵Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, K. 6, (Birinci Kitap), s.415 vd.; Hakkı, a.g.e., s. 258 vd.

7. Askeri Sınıflarda Yapılan Düzenlemeler

“Devr-i istibdatdan miras kalan ordunun kıymet-i harbiyesi pek d n idi: talim ve terbiye hemen hiç yok idi; efr dın ta’limi hemen yanaşık niz mda harek ta m nhasırdı; ne endahtlar ve ne hidmat-ı seferiye ameliyatları yapılmaz idi. Zabitanın ta’lim ve terbiyesi es sen orduda mechul idi. Biltabi kumanda he’yeti hiç mevcut değildi”¹⁶⁶. Osmanlı Ordusu’nun bu yapısından kurtarılarak savaşı niteliğinin arttırılması için meşrutiyetin ilanından sonra çalışmalar başlatılmıştır. Orduyu oluşturan sınıflar, hem teşkilat hem de eğitim açısından güçlendirilmiştir. “Ordunun ruhunu” oluşturan piyadelerin, değişik taktiklerle savaş yetenekleri arttırılmıřtır¹⁶⁷. Bununla birlikte, bu askeri g ler klasik silahların yanında makineli tüfeklerle donatılmıřtır¹⁶⁸. İkinci Ordunun teşkilatı içinde Alman subaylarının denetiminde “Numune Piyade Alayları” oluşturularak, savaş g c  yüksek piyadeler yetiřtirilmiřtir¹⁶⁹.

Ordunun ikinci büyük kısmını oluşturan süvari sınıfı, gerek sahip olduğu hayvanat bakımından gerekse eğitim açısından diğer ordulardan çok geriydi. Hükümet bu sınıfın vakit geçirilmeden güçlendirilmesi ve eğitilmesi için Harbiye Mektebi’nde bağımsız bir süvari bölüğü oluşturarak, subay ve er yetiştirme kararı almıřtır¹⁷⁰. İkinci ve  c nc  Ordunun süvari birliklerine yeni binek ve koşum hayvanları alınması için Rusya ve Macaristan’a heyetler g nderilmiřtir¹⁷¹. Birinci ve İkinci Ordu’da yine Alman subaylarının şekillendireceği “Numune Süvari Alayları” kurma kararı alınmıřtır¹⁷². Dördüncü ve Beşinci Orduların içinde yeralan Hamidiye Süvari Alayları ise, Aşiret Hafif Süvari Alayları adıyla yeniden teřkilatlandırılmıřtır¹⁷³.

Ordunun yardımcı unsurlarından biri olan istihkam sınıfında da örgütsel değişiklikler yapılmıştır. Harbiye Nezareti’ne bağlı olan İstihkam ve İnşaat Dairesi, 1

¹⁶⁶ A., a.g.e., s.46.

¹⁶⁷ “Piyade Taburları ve Kumandanları”, *Asker*, No: 7.

¹⁶⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s.267.

¹⁶⁹ B.O.A., *İrâde-i Askeriye*, No: 27, 23 Rebiyelahir 1327.

¹⁷⁰ B.O.A., *M.V.M.*, 124/46.

¹⁷¹ *Tanin*, 24 Teşrin-i evvel 1324, No: 96.

¹⁷² B.O.A., *İrâde-i Askeriye*, No: 27, 23 Rebiyelahir 1327; “Osmanlı Süvarisi”, *Asker*, No: 8.

¹⁷³ B.O.A., *M.V.M.*, 130/39. İkinci Ordu Teşkilatı içinde yeralan iki Hamidiye Hafif Süvari Alayı’nın adı Nizamiye Hafif Süvari Alayı olarak değiştirilmiştir. Bkz. *Y.a.g.g.*

Şubat 1909'da ayrılarak, istihkam kısmı "Kıtaat-ı Fenniye ve Mevâki-i Müstahkeme Müfettişliği"ne dönüştürülmüştür. İnşaat bölümü de, Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nin bir birimi haline getirilmiştir¹⁷⁴. Bu düzenlemeden sonra tüm ordularda bulunan istihkam taburlarının ıslah edilmesi için Almanya'dan alanında uzman en az binbaşı rütbesinde bir subay çağırılmasına karar verilmiştir¹⁷⁵. Bundan sonra bu sınıf sefer tehzatı ve talim malzemeleriyle donatılarak çağdaş yöntemlerle eğitilmiştir¹⁷⁶.

Teknolojik icatlarla hergeçen gün gelişen topçu sınıfı, Alman subaylarının rehberliğinde eğitilmiştir¹⁷⁷. Büyük miktarda paralar harcanarak yeni model toplar alınmıştır¹⁷⁸. Orduda haberleşmenin düzenli sağlanması için telgraf bölükleri sıkı bir kontrolden geçirilerek araç ve gereç yönünden güçlendirilmiştir. Yeni telefon ve telgraf makineleri alınarak, istasyonlar yenilenmiştir¹⁷⁹.

Askeri sınıfların çağdaş orduların yöntemlerine göre eğitilmesi için Avrupa'nın çeşitli ülkelerine subaylar gönderilmiştir. Bu yöntemle ordunun teşkilat ve insan kaynakları Avrupa seviyesine çıkartılmak istenmiştir¹⁸⁰. Ordunun tüm birimlerinde bulunan subay ve askerler, yoğun bir eğitimden geçirilerek, teorik ve pratik yönleri geliştirilmiştir¹⁸¹. Bu düzenlemeler sonucu Ordu canlanmıştı. Vurucu gücü artmıştı.

8. Ordunun Silah, Araç ve Gereç Bakımından Modernize Edilmesi

Meşrutiyet'in ilanından önce ordunun silah, cephane ve diğer araç-gereç bakımından modernize edilmesi ve ihtiyaç duyduğu erzakın karşılanması için Techizat-ı

¹⁷⁴B.O.A., M.V.M., 124/37.

¹⁷⁵B.O.A., M.V.M., 124/42. Bir olarak karar verilen subay sayısı 12 Mayıs 1909'da ikiye çıkartılmıştır. Bkz. B.O.A., *İrâde-i Askeriye*, No: 27, 23 Rebiyelahir 1327.

¹⁷⁶B.O.A., *İrâde-i Askeriye*, No: 158, 18 Zilkade 1327.

¹⁷⁷B.O.A., M.V.M., 124/41.

¹⁷⁸Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C.1, s.56.

¹⁷⁹Tanin, 17 Mart 1325, No: 238.

¹⁸⁰Avrupa'ya gönderilen subayların taşınması gereken şartlar için bkz. B.O.A., *İrâde-i Askeriye*, No: 33, 5 Muharrem 1327; Tanin, 14 Haziran 1325, No: 294; *Düstûr*, Tertib-i Sanî, C.1, s. 108-110.

¹⁸¹Mehmet Nihat, *a.g.e.*, C. 1, s.27.

Askeriye Nezareti kurulmuştur¹⁸². Hükümet, nezaretin çalışmalarını sürdürebilmesi için toplanan çeşitli vergilerin %6'sını bu kuruma tahsis etmiştir¹⁸³. Bununla birlikte, halkın desteğini sağlamak için, nezarete bağlı Techizat-ı Askeriye İâne Komisyonu'nu oluşturmuştur¹⁸⁴. Ancak gerek vergilerden elde edilen gerekse bağışlardan toplanan paralar, Maliye Nezareti'nin denetimi dışındaydı. Bu durum Meşrutiyet'in ilanından sonra eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle Tanin gazetesi; görev, yetki ve işlev açısından etkinliği az olan bu nezaretin varlığını tartışmaya açmıştır. Kara Ordusunun ve donanmanın levazım ve muhimmatının satın alınması için kurulmuş olan nezaretin, "büyük mikyasta bir mukavelet muharrirliği idaresinden başka bir şey olmadığını" ifade etmiştir¹⁸⁵. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasının ve ıslah edilmesinin hükümete ait bir iş olduğunu ileri sürerek bu nezarete ihtiyaç olmadığını belirtmiştir¹⁸⁶. Bu propaganda sonucu hükümet, Techizat-ı Askeriye Nezareti'nin kuruluşunu ve teşkilatını Kanun-ı Esasi'ye aykırı bularak¹⁸⁷, 29 Ağustos 1908'de lağv etmiştir. Bu nezaretin işlevini Maliye Nezareti'ne bağlı bir kaleme vermiştir¹⁸⁸.

Ordunun silah, araç ve gereç bakımından modernize edilmesi, eskiden olduğu gibi dışa bağımlı bir şekilde sürdürülmüştür. Tophane-i Amire tarafından üretilen tüfekler ihtiyacı karşılamıyordu¹⁸⁹. Tophane fabrikalarında günde, ancak yüz filinta tüfeği imal edilebiliyordu¹⁹⁰. Bu nedenle yine Alman Fabrikalarına yüksek miktarlarda tüfek ve fişenk siparişleri verilmişti¹⁹¹.

¹⁸²Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu'nun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul: 1995, s. 479-480.

¹⁸³Y.a.g.m., s. 483; Düstür, Tertib-i Sanî, C. 1, s.68.

¹⁸⁴Türkmen, a.g.m., s.482.

¹⁸⁵Müşak, "Techizat-ı Askeriye Nezareti", Tanin, 27 Temmuz 1324, No: 9.

¹⁸⁶Y.a.g.g.

¹⁸⁷Kanun-ı Esasi'ye göre devletin tüm gelirleri, hazine tarafından toplanıp dağıtılıyordu. Techizat-ı Askeriye Nezareti'ne belli oranda vergi geliri ayrılması ve harcamalarının kontrol edilmemesi Kanun-ı Esasi'ye aykırı bulunmuştu. Bkz. Y.a.g.g.; Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s. 68.

¹⁸⁸Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s. 67-68; Tanin, 19 Ağustos 1324, No: 32; Türkmen, a.g.m., s.488.

¹⁸⁹B.O.A., Y.E.E., M Kamil Paşa Evrakına Ek, 86-33/3203.

¹⁹⁰B.O.A., M.V.M., 120/53.

¹⁹¹28 Kasım 1908'de üçyüz milyon fişenk alımı için bkz. B.O.A., M.V.M., 122-123/6.

Hükümet, alımların giderek artması üzerine, bunları bir düzene koymayı kararlaştırmıştır. Ordu için satın alınacak mühimmat, erzak ve levazımata kaliteli ve ucuz alınması için 6 Şubat 1909'da Maliye Nezareti müsteşarının başkanlığında; Harbiye, Bahriye, Dahiliye, Evkaf, Nafia ve Tophane'den birer üyenin bulunacağı bir komisyon kurmuştur¹⁹². Aynı gün 1895 yılında askeri fabrikalara "usta" yetiştirmek üzere kurulmuş olan Sanayi Sıbyan Bölüğünü ilga ederek, öğrencilerini Nizamiye Sanayi Alaylarına nakl etmiştir¹⁹³. Buraya harcanan parayı silah alımına ayırmıştır¹⁹⁴. Bu düzenleme sonucu, yetişmiş eleman sıkıntısı çeken askeri fabrikalar, kapanma noktasına gelmiştir. Silah ve cephanenin üretilmesine yönelik yapısal değişiklik, 2 Ağustos 1909'da Tophane Nezareti adının İmâlat-ı Harbiye Müdüriyeti olarak değiştirilmesiyle devam etmiştir¹⁹⁵. Bundan sonra bu müdüriyet üretimden sorumlu olmuştur.

1909 yılının ortalarına geldiğinde hükümet, tüm olanakları zorlayarak, piyade ve topçu sınıfının kullandığı silahları değiştirmişti. Seri ateşli topların sayısını arttırmıştı¹⁹⁶. II.Meşrutiyet döneminde yapılan askeri reformları eleştirileriyle tanınan "Balkan Harbinde Neden Müntezim Olduk?" adlı eser, şu görüşlere yer vermektedir: "...Piyade ve topçu eslihası söz götürmeyecek derecede iyi idi; her ikisinde en son terakkiyâta muvaffık idiler. Gerçi ser'i ateşli sahra topları teknil topçu alaylarına verilmemiş idi; fakat henüz yeni teknil etmiş olan bu silah tedricen orduya idhal olunuyordu"¹⁹⁷.

Harbiye Nezareti, orduyu modern silahlarla donatırken, subay ve askerlerin üniformalarını da değiştirme yoluna gitmiştir.Ordunun değişik birimlerinde erlerin ve

¹⁹²B.O.A., M.V.M., 124/51.

¹⁹³B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 28, 14 Muharrem 1327. Buradan yetişenler askeri fabrikalarda çalışmak yerine ya dışarıda özel işyerlerinde çalışıyorlardı ya da kendi işlerini kuruyorlardı. Bkz. Y.a.g.b.

¹⁹⁴Y.a.g.b.

¹⁹⁵B.O.A., M.V.M., 130/33.

¹⁹⁶Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, K. 6, (Birinci kitap), s. 437-440.

¹⁹⁷A., a.g.e., s. 46. Bu eseri Ali İhsan (Sabis) "A" rumuzuyla yazmıştır. Mehmet Nihat da, ordunun tehzatını şöyle ifade etmiştir: "Silah, model itibarıyla mükemmeldi. Piyadenin elindeki küçük mavzer ba-husus bunun muadilleri uzunluktan sarf-ı nazar pek mükemmel tüfek idi. Yalnız ince, narin ve kısa kasaturalar tabiyet-i milliyeye uymuyordu. ... Ser'i ateşli sahra ve cebel malzemesi de mükemmel silahlardı." Bkz. Mehmet Nihat, a.g.e., C. 1, s.26.

subayların ne tip elbise giymesi gerektiğine karar vermek için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, piyade, suvari ve topçu levazım başkanlarından bir komisyon oluşturmuştur¹⁹⁸. Çalışmalar sonucunda haki renkte kumaştan dik yakalı tek sıra düğmeli ceket, pantolon ve çizmeden oluşan bir üniforma kabul edilmiştir¹⁹⁹. Bununla birlikte, sınıflara göre biçim ve şekil bakımından küçük değişiklikler içermiştir. Belli bir disiplin anlayışını ifade eden bu üniformayı giymeyenlerin cezalandırılmasına karar verilmiştir²⁰⁰.

Bu düzenlemeler; orduyu silah, cephane, araç-gereç ve şekil yönünden değiştirmiştir. Vurucu gücünü arttırmıştır. Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı sırasında bu çalışmaları arttırarak devam ettirmiştir.

C. Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na Getirilmesi ve Orduda Yapılan Reform Hareketleri

1. Harbiye Nezareti'nin Yeniden Düzenlenmesi

Meşrutiyetten önce orduyu yöneten ve yönlendiren Bab-ı Seraskeri, gerek teşkilat ve gerek eleman bakımından yetersiz bir durumda idi. Kendisine bağlı olan piyade, süvari ve topçu daireleri arasında bir koordinasyon yoktu. Her daire kendi sınıfının barış ve sefer işlemleriyle uğraşır. Ordunun barış ve sefer sırasındaki teşkilatını, insan kaynaklarını, eğitimini, silahlarını ve araç-gereçlerini düzenleyen yetişmiş personel sıkıntısı çekiliyordu²⁰¹.

“10 Temmuz İnkılabı”ndan sonra, sadrazamlığa getirilen Sait Paşa, orduyu yönetme ve geliştirme yeteneğinden yoksun, yetersiz bir örgütlenme içinde bulunan Bab-ı Seraskeri'nin adını Harbiye Nezareti'ne çevirmiştir. Serasker ismini de Harbiye

¹⁹⁸Tanin, 12 Eylül 1324, No: 56.

¹⁹⁹Tanin, 29 Mart 1325, No: 250.

²⁰⁰Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Ağustos 1325, No: 78. “Renk itibarıyla maksada muvaffık olan bu üniforma biçim ve şekil itibarıyla arzu-yı milliyeyi tefâfuk etmiyordu. Bütün hayatı serbest elbise içinde geçen köylü nefer birden bire bu dik yakalı sıkı elbise ile ülfet edemiyordu”. Bkz. Mehmet Nihat, a.g.e., C. 1, s.25.

²⁰¹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, K. 6, (Birinci Kitap), s.241-242.

Nazırı olarak deęiřtirmiřtir²⁰². Meşrutiyet döneminin nc Harbiye Nazırı olan²⁰³ Ali Rıza Paşa, yönettiği nezaretin yeniden yapılandırılması çalışmasını bařlatmıřtır²⁰⁴. Bunun için Harbiye Nezareti'nde çalışan sivil memurların kadrolarını ve ücretlerini yeniden belirlemek için özel bir komisyon kurmuştur. Yapılan çalışmalarda on yıllık memurların ikiyüz otuz guruş maaş almalarına karşın, “etek öpen” bir-iki yıllık memurların bin yüz guruş maaş aldıklarına tanık olunmuřtur²⁰⁵. Ancak siyasi istikrarsızlık sonucu çalışmalar istenilen lde geniřletilememiřtir²⁰⁶.

“31 Mart”tan sonra tüm dairelerde tensikat yapılması kararının alınması ve bunun için bir yasal düzenlemeye gidilmesi, çalışmaları tekrar bařlatılmıřtır²⁰⁷. Meclis-i Mebusan'dan bazı mebusların da yeraldığı “Tenkisat Komisyonu”, Harbiye Nezareti'nin çeşitli birimlerinde çalışan memur ve katipleri sıkı bir soruşturmaya tabi tutmuştur. Sayıları dokuz yüzü bulan memur ve katiplerin sicil dosyalarını tek tek elden geçirmiştir. Daire başkanlarından memur ve katiplere ilişkin gizli bilgiler almıştır. Bunun sonucunda altmış yaşını aşan yüz kişiye emekliye, yüz kişiye de açığa almıřtır²⁰⁸. Kalan yedi yüz kişinin kadro ve maaşlarını yeniden dzenlemiřtir²⁰⁹.

Mahmut şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi, yeniden yapılandırma çalışmalarını daha da yoğunlaştırmıştır. Mahmut şevket Paşa, diğer nezaretlerde olduğu gibi Harbiye Nezareti'nde de zaman kaybını önlemek için 22 şubat 1910'da “muamelat-ı cariyede nazıra muavenet” etmek üzere bir müsteşarlık makamı oluřturmuřtur²¹⁰. Bu düzenlemeden sonra, nezaretteki kalem daireleri ve şubeleri

²⁰²Y.a.g.e., s. 242; Fahri oker, “Seraskerler ve Harbiye Nazırları”, Hayat Tarih Mecmuası, S.1, (şubat 1968), s.22.

²⁰³Meřrutiyet'in ilk Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa, ikincisi ise Recep Paşa olmuştur.

²⁰⁴Tanin, 9 Teşrin-i Sani 1324, No: 112.

²⁰⁵Y.a.g.g., Bu dönemde basın dikkatini Harbiye Nezareti'ne yöneltmişti. Bir subayın Levazımat-ı Askeriyeye ait iki arabayla evine odun taşıtmasını haber yapmıştır. Sorumluların bulunarak cezalandırılmasını talep etmiştir. Bkz. Tanin, 7 Kanun-ı evvel 1324, No: 140. Abdülhamit döneminde Bab-ı Seraskeri'de yapılan yolsuzluk için bkz. Tanin, 9 Mart 1325, No: 230.

²⁰⁶Tanin, 23 Teşrin-i Sani 1324, No: 127.

²⁰⁷30 Haziran 1909 tarihli Tensikat Kanunu için bkz. Dştr, Tertib-i Sani, C.1, s.326-333.

²⁰⁸Tanin, 27 Ağustos 1325, No: 367.

²⁰⁹Yedi yüz kişinin kadro ve aldığı maaş için bkz. Tanin, 7 Eylül 1325, No: 378; Tanin, 8 Eylül 1325, No: 379.

²¹⁰B.O.A., M.V.M., 136/1; Dştr, Tertib-i Sani, C. 2, s.117.

arasındaki koordinasyon eksikliğini gidermek için örgütsel yapıyı değiştirmiştir. Piyade, topçu, süvari, levazım ve muhasebat daireleri ile evrak odalarını lağv etmiştir. Bunların tümünü tek bir evrak kaleminde toplamıştır²¹¹.

Bunlarla birlikte, Harbiye Nezareti içinde kurulan “Tensik Vezaif Komisyonu”, daha rahat çalışmak için dört şubeden oluşan bir daire-i merkeziye kurmuştur. Bu düzenlemeye göre şubeler şu çalışmaları yapacaklardı;

- Birinci Şube : Askeri teşkilatın uygulanmasını, kontrol edilmesini ve bütçe kanun layihalarının hazırlanmasını,
- İkinci Şube : Mirlivadan başlayarak üst düzey subayların özlük haklarının düzenlenmesini ve orduların kıdem defterlerinin tutulmasını,
- Üçüncü Şube : Harbiye Nazırının özel ve gizli işlerinin yürütülmesini, şifre, tercüme ve tüm ateşe militerliklere ait çalışmaların yapılmasını,
- Dördüncü Şube : Gelen ve giden evrakın kaydedilmesi gibi düzenlemeleri yapacaktı²¹².

Örgütsel çalışmayla birlikte Harbiye Nezareti’nde çalışan kadro geliştirilmiştir. Birçok memur tensikat sonucu işten atılmıştır. Bu uygulama işsiz kalan memurların üst üste şikayet dilekçeleri vermelerine yolaçmıştır²¹³. Fakat daha dinamik bir kadro oluşturmak için çalışmalar ısrarla sürdürülmüştür²¹⁴. Mahmut Şevket Paşa’nın yoğun mesaisi, Harbiye Nezareti’nin teşkilatını ve çalışanlarını daha verimli bir düzeye çıkartmıştır²¹⁵. Orduyu yönlendiren Harbiye Nezareti’ni hantallıktan kurtararak, askeri güçlerin daha hızlı organize edilmesi sağlanmıştır.

²¹¹Yeni Tasvir-i Efkâr, 12 Mart 1326, No: 924; Tanin, 12 Nisan 1326, No: 1326.

²¹²Tanin, 12 Nisan 1326, No: 1326.

²¹³B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Giden, No: 282216, 282853.

²¹⁴Sabah, 17 Mart 1327, No: 7730.

²¹⁵ Mahmut Şevket Paşa’nın uzun bir süre gece-gündüz Harbiye Nezareti’nde kaldığı söylenmektedir. Bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 17 Kanun-ı Sani 1326, No: 240.

2. Orduda Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi'nin Hazırlanması ve Uygulanması

a) Müfettişlik Teşkilatının Kurulması

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası boyut kazanan Makedonya ve Ermeni sorunlarının yerinde incelenmesi ve çözülmesi için müfettişler atanmıştı. Görevlendirilen müfettişler, kendi bölgelerinde siyasi, adli, malî, toplumsal ve asayiş konularında düzenlemeler de yapmışlardı²¹⁶. II.Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra orduda başlatılan yenileşme hareketlerine paralel olarak, çeşitli askeri sınıfların denetlenmesi, eksikliklerinin giderilmesi ve modern hale getirilmesi için müfettişler tayin edilmeye başlanmıştır. Nitekim 2 Şubat 1909'da süvarilerin eğitimlerini, araç ve gereçlerini, silahlarını, subayların yeteneklerini ve alayların muhasebe ve kayıt defterlerini incelemek üzere bu sınıfa, kıdemli ferik rütbesinde bir "Ordu Süvari Müfettişi" atanmıştır²¹⁷.

Mahmut Şevket Paşa'nın "31 Mart" Olayı'ndan sonra askeri ve politik nedenlerle Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Genel Müfettişliği'ne atanması²¹⁸, ordudaki ıslahat hareketlerini hızlandırmıştır. Süvaride olduğu gibi topçu sınıfının da "ıslah ve tensiki" için 30 Mayıs 1909'da Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Topçu Müfettişliği oluşturulmuştur²¹⁹. Bu uygulama 18 Temmuz 1909'da diğer ordulara da yaygınlaştırılmıştır²²⁰. Hazırlanan yönergeye göre; Umumi Topçu Müfettişleri, kendi bölgelerinde topçu sınıfının en büyük yöneticisi durumundaydılar. Bunlar, subayların sicillerini tutmak, özlük haklarını düzenlemek, eğitim seviyesini yükseltmek, topçu malzemesini savaşa hazır duruma getirmek ve "endaht"ı çağın koşullarına göre yaptırmaktan sorumluydular²²¹.

²¹⁶Zekeriya Türkmen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusu'nda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri - 1, Ankara: 1996, s.22-23.

²¹⁷B.O.A., İrâde-i Askeriye, no: 34, 11 Muharrem 1327; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 1, s. 110-113.

²¹⁸B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 35, 28 Rebiyülahir 1327.

²¹⁹B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 23, 10 Cemaziyevvel 1327. Mahmut Şevket Paşa, bu müfettişliğe yakın çalışma arkadaşı Miriliva Hasan Rıza Paşa'yı getirmiştir. Bkz. Y.a.g.b.

²²⁰B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 68, 1 Recep 1327.

²²¹Y.a.g.b., Topçu Müfettiş-i Umumilerin ve Ordu Topçu Müfettişlerinin Vezaifine Dair Talimat için bkz. Y.a.g.b.

Mahmut Şevket Paşa, ordunun modernize edilmesini askeri sınıflar arasında müfettişlik uygulamasını yaygınlaştırarak sürdürmüştür. Müfettişlikler eliyle önce durum tespiti yapmış ve daha sonra gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Bu amaçla 18 Temmuz 1909'da "Kıtaat-ı Fenniye ve Mevâki-i Müstahkeme Müfettişliği"²²², 20 Temmuz 1909'da "Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriyye Müfettiş-i Umumiliği"²²³, 12 Ağustos 1909'da "Kal'a Topçu Müfettişliği"²²⁴ ve 19 Ağustos 1909'da "Piyade Mekâtibi Müfettişliği"²²⁵ kurmuştur. Ancak bu müfettişlikler kurumsal olmaktan çok olağanüstü koşullar gözönüne alınarak oluşturulmuştur.

Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığı'na atandıktan sonra, 9 Temmuz 1910'da yayınladığı, "Ordu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi"yle Osmanlı Ordusu'nun yapısında önemli değişiklikler yapmıştır²²⁶. Bu nizamnamenin yürürlüğe sokulmasından sonra Ordu Komutanlıkları kaldırılarak, yerlerine ordu müfettişlikleri kurulmuştur. Ancak Ordu müfettişliklerine, yalnızca barış zamanlarında askeri güçlerin eğitilmesi, seferberliğe hazır hale getirilmesi ve araç ve gereçlerinin sağlanması sorumluluğu verilmiştir. Askeri birliklerin "muamelat-ı cariye" işlerinden muaf tutulmuşlardır²²⁷. Ordu müfettişlerine yardımcı olmak üzere birer erkan-ı harbiye heyeti görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, askeri güçlerin istenilen amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesi için, her birim için daha önce kurulan sınıf müfettişlikleri yeniden düzenlenmiştir. İhtiyaç duyulan başka sınıflarda da yeni müfettişlikler oluşturulmuştur. Son şeklini alan sınıf müfettişlikleri şunlardır:

1. Süvari Müfettişliği,
2. Sahra Topçu Müfettişliği,

²²²Bu müfettişlik, istihkam sınıfının "talim ve terbiyesini" yükseltmek ve gerekli donanımı sağlamak için kurulmuştur. Bkz. B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 2, 1 Ramazan 1327.

Bu müfettişliğin görevleri için bkz. Düstûr, Tertib-i Sani, C. 2, s. 112-117.

²²³Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriyye Müfettiş-i Umumiliği askeri okulları ıslah etmek için, "Mekatib-i Harbiye Nezareti" lağv edilerek oluşturulmuştur. Bkz. B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 12, 7 Recep 1327; Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Teşrin-i evvel 1325, No: 137.

²²⁴B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 65, 25 Recep 1327; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 1, s. 436-437.

²²⁵Küçük Zabitan ve Küçük Zabitan İptidai Mektepleri'nin eğitim işlerine bakacaktı. Bkz. B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 39, 3 Şaban 1327.

²²⁶Nizamnamenin tüm maddeleri için bkz. Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858.

²²⁷Y.a.g.g.; Mehmet Nihat, a.g.e., C.1, s.15.

3. Kal'a Topçu Müfettişliği,
4. İstihkam ve Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği,
5. Nakliye ve Menzil Müfettişliği,
6. Sıhhiye Müfettişliği²²⁸,

Bu idari yapı ışığında Osmanlı Ordusu dört müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Buna göre;

- Birinci Müfettişlik Bölgesi: İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gümülcine, Dedeoğlu, İzmit ve Batı Anadolu.
- İkinci Müfettişlik Bölgesi: Selanik, Üsküp, Manastır, Beyrut, Şam ve Halep.
- Üçüncü Müfettişlik Bölgesi: Erzurum, Bayburt, Erzincan, Elazığ, Van, Bitlis, Muş ve çevresi.
- Dördüncü Müfettişlik Bölgesi: Musul, Süleymaniye, Kerkük, Basra ve çevresinden oluşuyordu²²⁹.

Bununla birlikte, Yemen'deki Yedinci Kolordu, Asir'deki yirmi birinci ve Hicaz'daki yirmi ikinci tümenler de bağımsız kabul edilerek merkeze bağlanmıştır. Ordunun tüm redif birlikleri ise, altı redif müfettişliği olarak yeniden örgütlenmiştir²³⁰.

Osmanlı Ordusu'nda müfettişlik teşkilatının kurulması, daha az yetkili karargahlar meydana getirmiştir. Bu nedenle ordunun hareket yeteneğini azaltmıştır. Ayrıca redif müfettişliklerinin dağılımı ile ordu müfettişliklerinin dağılımının birbiriyle örtüşmemesi asker almada büyük sorunlar yaratmıştır²³¹. Özellikle bu sorun, Balkan Savaşı'nda kendisini göstermiş ve askerlerin yeni teşkilata uyumunu güçleştirmiştir. Ordunun yönlendirilmesinde uğranılan başarısızlık alınan yenilginin nedenlerinden biri sayılmıştır.

²²⁸Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858.

²²⁹Y.a.g.g.; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, K. 6, (Birinci Kitap), s.147 vd.

²³⁰Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858; Reşat Hallı, Balkan Harbi (1912-1913), C.1, Ankara: 1993, s.102-104.

²³¹A., a.g.e., s.57; Mehmet Nihat, a.g.e., C. 1, s. 15 vd.

b. Kolordu Teşkilatının Kurulması

Avrupa Ordularında vurucu gücün artması, savaşta cephelerin genişlemesi ve yardımcı sınıflara ihtiyaç duyulması ordu teşkilatında değişikliği gündeme getirmiştir. Aynı ayrı sevk ve idare edilen piyade, süvari ve topçu birliklerinin biraraya getirilmesinin, ordunun hareket kabiliyetini arttıracığı ve ateş gücünü yükselteceği öne sürülmüştür²³². Bunu gerçekleştirebilmek için ülkenin ihtiyaçlarına göre Avrupa’da olduğu gibi, ordunun kolordu teşkilatına göre yeniden biçimlendirilmesi istenmiştir²³³. Osmanlı Ordusu’nun yeniden yapılandırılması çalışmalarına aktif olarak katılan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Ahmet İzzet Paşa, kolordu teşkilatının kurulmasını şu gerekçelere dayandırmıştır: “Sultan Hamit döneminde sürekli ortaya çıkan gaileler yüzünden asker tabur tabur şuraya buraya gönderilerek taburlardan yukarı kıtalar aşağı yukarı ilga edilmiş bir halde bulunduğundan, bunların birleştirilmesi ve azaltılması ile muktedir kumanda heyetlerinin ehliyetli ellerinde büyük kıtalar teşkili, ordunun ıslahı bakımından gerekliydi”²³⁴. Bu nedenle nizamiye ve redif askerlerinin kendi içinde düzene sokularak yeni ve dinç bir ordunun oluşturulması yoluna gidilmeliydi²³⁵.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Von der Goltz’un ortaklaşa çalışması sonucu Osmanlı Ordusu’nda Kolordu Teşkilatına geçilmiştir²³⁶. Bu yeni örgütlenmenin ilkeleri 9 Temmuz 1910’da yayınlanan “Ordu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi”nde belirtilmiştir²³⁷. Buna göre, ordu ondört nizamiye kolordusu²³⁸ ve beş

²³²Hallı, a.g.e., s.124-125.

²³³Meşrutiyet döneminde orduda meydana gelen gelişmeleri yakından izleyen Hüseyin Cahit, “Memalik-i Osmaniye gibi vasi bir memleketin müdafaa-ı şan ve namusu, el-yevm mevcut altı ordu ile” sağlamanın olanaksızlığına dikkati çekmiştir.Bkz. Hüseyin Cahit, “Yeni Askeri Teşkilatı”, Tanin, 13 Kanun-ı evvel 1326, No: 829.

²³⁴Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C. 1, s.49.

²³⁵Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı evvel 1326, No: 446.

²³⁶Y.a.g.g.; Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., C. 1, s.49.

²³⁷Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858.

²³⁸Ondört Kolordunun merkezleri şunlardı: İstanbul, Tekfurdağı, Kırkkilisa, Edirne, Selanik, Manastır, Üsküp, Şam, Erzurum, Erzincan ve Van’dı. Bkz. Y.a.g.g.; Tanin, 18 Temmuz 1326, No: 687.

bağımsız fırkadan²³⁹ oluşacaktı. Bir kolorduda; üç nizamiye fırkası²⁴⁰, bir nişancı alayı, bir istihkam taburu, bir telgraf bölüğü ve bir nakliye taburu bulunacaktı²⁴¹.

Kolordu teşkilatının en önemli özelliği süvari, piyade ve topçu gibi sınıfların birarada bulunmasıydı²⁴². Yöntemle ordunun uyumlu bir şekilde hareket ettirilmesi amaçlanmıştır. Her kolordunun başına bir erkan-ı harp feriki getirilmiştir. Bölgedeki tüm askeri güçler, bu komutanın emri altına girmiştir. Kolordu komuta merkezi, kendisine bağlı alanda asayiş ve güvenliğin sağlanması, yerel ayaklanmaların bastırılması ve dış saldırılara karşı her türlü önlemin alınmasından sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte, askeri sınıfların eğitilmesi, tüm araç ve gereçlerin sağlanması, savaşa hazır duruma getirilmesi ve sonbahar manevralarının tertip edilmesi gibi askeri işleri yüklenmişlerdir. Bu sorumlulukları yerine getirmeleri için, kendilerine birer erkan-ı harbiye heyeti verilmiştir²⁴³.

Osmanlı Hükümeti, kolordu teşkilatını 1911 yılından itibaren uygulamaya sokmuştur²⁴⁴. Bunun için gerekli olan paranın 1327 yılı Harbiye bütçesine konması için çalışmalarda bulunmuştur²⁴⁵. Nitekim 8 Ocak 1911'de bir yasa çıkartarak üçyüz milyon guruşu, yeni kolorduların kurulmasına ayırmıştır²⁴⁶. Osmanlı maliyesini sıkıntıya sokan bu miktarla, yeni teşkilatın oluşturulması ve Almanya ile Avusturya'dan yeni top ve tüfek alınması kararlaştırılmıştır²⁴⁷.

²³⁹ Beş bağımsız fırka merkezi şunlardı: Kozana, Yanya, İşkodra, Trablusgarb ve Mekke idi. Bkz. Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858; Tanin, 18 Temmuz 1326, No: 686.

²⁴⁰ Bir nizamiye fırkasında şu sınıflar bulunmaktaydı: Üç piyade alayı, bir nişancı taburu, iki veya üç taburlu topçu alayı, bir atlı piyade bölüğü ve bir sıhhiye bölüğü. Bkz. Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858.

²⁴¹ Y.a.g.g.

²⁴² Tanin, 20 Temmuz 1326, No: 689.

²⁴³ Kolordu komutanlarının görev ve yetkileri için bkz. Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1327, No: 858.

²⁴⁴ Osmanlı Hükümeti, yeni teşkilat uyarınca oluşturulan kolordu, fırka vb. askeri yapıların sahip oldukları yetki ve sorumlulukları tüm vilayetlere tebligatla bildirmiştir. Bkz. Tanin, 14 Şubat 1326, No: 893.

²⁴⁵ B.O.A., M.V.M., 146/26.

²⁴⁶ Düstür, Tertib-i Sani, C.3, s. 30; Hüseyin Cahit, "Yeni Askeri Teşkilatı", Tanin, 13 Kanun-ı evvel 1326, No: 829.

²⁴⁷ Almanya'ya yüz elli top ve Avusturya'ya iki yüz bin tüfenk siparişi verilmiştir. Bkz. Tanin gazetesinden naklen: Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı evvel 1326, No: 446.

Kolordu teşkilatı sivil ve askeri çevrelerden destek almıştır. Tanin gazetesi, “Ordumuzun takarrür eden teşkilat-ı cedidesi milel ve akvamın tarih-i askeriyesinde bir teceddüd ve inkılabın mebde’i” olacağını ileri sürmüştür²⁴⁸.

c. Erkan-ı Harbiye Heyetinin Düzenlenmesi

Meşrutiyetin ilanından sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’nde idari düzenlemeler yapılmışsa da, erkan-ı harp subayları istenilen düzeye çıkartılamamıştır. Tüm askeri sınıflarda ve okullarda Alman subayları istihdam edilmesine karşın, “Erkan-ı Harbiye-i Umumiye büyük bir hod-binlikle kapılarını kapamış ve buraya Alman kabul etmemiştir”²⁴⁹. Buna bağlı olarak ordunun seferberlik işleri; yabancı dil bilmeyen, askerlik yaşamı “masa başında” geçen, teorik ve pratik tecrübesi olmayan kişilerce yönlendirilmiştir²⁵⁰. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanı Ahmet İzzet Paşa’nın çalışmalarına karşın, istenilen düzeye çıkarılamamıştır.

Orduya istediği şekli veren Mahmut Şevket Paşa, yeni teşkilatın en önemli unsurlarından biri olan erkan-ı harplik sınıfını geliştirmek ve askeri güçleri yönlendirebilecek düzeye getirtmek için çeşitlik düzenlemeler yapmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinin daha önce belirlenen yetki ve sorumluluklarını 9 Temmuz 1910 tarihli “Ordu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi”ne ayrı bir bölüm olarak koymuştur²⁵¹. Bu yaklaşıma göre, erkan-ı harbiye heyeti ordunun en önemli itici gücü idi. Barış zamanlarında orduyu her yönden geliştirmekle, savaşta da bilgi ve becerileriyle başkomutana ve diğer komutanlara yardımcı olmakla yükümlüydüler²⁵².

Yeni teşkilat, 1911 yılında yürürlüğe sokulmadan önce, 19 Aralık 1910’da “Erkan-ı Harbiye Heyeti’nin Teşvik ve Islahına Dair Bir Nizamname” yayınlanarak, bu sınıfın “ataletten” kurtarılması öngörülmüştür²⁵³. Bu düzenlemede, erkan-ı harp olarak

²⁴⁸“Ordumuzun Teşkilat-ı Cedidesi. Bu Teşkilat Alem-i Askeride Birincidir” adlı yazı için bkz. Tanin, 26 Temmuz 1326.

²⁴⁹Mehmet Nihat, a.g.e. C. 1, s.49.

²⁵⁰Y.a.g.e., s.49.

²⁵¹Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1326, No: 858.

²⁵²Y.a.g.g.

²⁵³B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 66, 17 Zilhicce 1328; Düstûr, Tertüb-i Sani, C. 3, s.18; Takvim-i Vekayi, 13 Kanun-ı Evvel 1326, No: 705.

okuldan mezun olanların kıta görevine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların bilgi ve becerilerinin sürekli geliştirilmesi için, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanlığı tarafından izlenmesi ve zaman zaman sınavlara tabi tutulması kuralı getirilmiştir. Bununla birlikte kolordu ve fırka komutanlıklarından da erkan-ı harplerin ahlaki tutumları ve davranışları hakkında raporlar düzenlemeleri istenmiştir²⁵⁴.

Osmanlı Ordusu'nda yeni teşkilatı uygulayacak kadro, bu düzenleme sonucu daha dinamik bir hale getirilmiştir. Çağın öngördüğü bir şekilde teorik ve pratik bilgileri arttırılmıştır. Bu erkan-ı harp kuşağı Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda yönlendirici olmuşlardır.

3. Ordunun Sağlık Teşkilatının Düzenlenmesi

Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar ihmâl edilmiş birimlerden biri sağlık teşkilatı olmuştur. Meşrutiyetin ilanından önce zaman zaman başgösteren kolera salgınları ve diğer bulaşıcı hastalıklar, orduda önemli sağlık sorunları yaratmıştır. Buna karşın, sağlık teşkilatında idari ve teknik açıdan iyileştirmeler yapılmamıştır. Askeri birliklerde yetişmiş personel ve sıhhi araç-gereç sıkıntısı çekilmiştir. Tutulan kayıtlar düzensiz ve hizmet veren personelin özlük hakları çok geri idi²⁵⁵.

1908 yılından sonra ordunun diğer birimlerinde olduğu gibi sağlıkta da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Orduya yeni sağlık araç ve gereçleri satın alınmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan askeri hastanelerin modern tıp ilkelerine göre yeniden yapılandırılması çalışmaları başlatılmıştır²⁵⁶.

Hükümet, askeri hastanelerde ve birliklerde istihdam edilecek eczacı, cerrah ve hasta bakıcıların görev ve ünvanlarını bir yasayla belirleme kararı almıştır²⁵⁷. Nitekim

²⁵⁴Düstür, Tertib-i Sani, C. 3, s.18; Takvim-i Vekayi, 13 Kanun-ı evvel 1326, No: 705.

²⁵⁵Binbaşı Elhaç, Rıza Tahsin, a.g.e., s. 55-60; İltter Uzel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusu'nda Sağlık Hizmetleri", Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara: 1989, s. 206-207.

²⁵⁶Tanin, 1 Haziran 1325, No: 281.

²⁵⁷B.O.A., M.V.M., 129/52.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, gelişmiş ülkelerin askeri sağlık teşkilatlarını örnek alarak, Harbiye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Dairesi Başkanlığı'nın ve Tıbbiye Fen Komisyonu'nun görev ve yetkilerini belirlemek için bir yasa hazırlığı içine girmiştir²⁵⁸. Bununla birlikte 14 Şubat 1910'da ordunun doktor ihtiyacını karşılayan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin daha nitelikli bir eğitim vermesi için iç yönetmenliği değiştirilmiştir²⁵⁹. Buna göre, okul eğitim ve öğretim açısından Tıp Fakültesi'ne, idarî olarak Harbiye Nezareti'nin Sıhhiye Dairesi'ne bağlı olacaktır²⁶⁰.

Osmanlı Ordusu'nun 9 Temmuz 1910'da yeniden örgütlenmesi çalışmaları sırasında, her askeri fırkada bir sıhhiye bölüğünün kurulmasına karar verilmiştir²⁶¹. Bu amaçla, kolorduların tüm sağlık hizmetlerini organize etmek için Sıhhiye Müfettişlikleri oluşturulmuştur²⁶². Bu düzenleme sonucu gittikçe genişleyen askeri sağlık teşkilatının yapısını, yukarıdan aşağıya doğru belirlemek ve işleyişini sağlamak için 8 Eylül 1910'da "Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi" yayınlanmıştır²⁶³. Bu nizamnamede; idari yapıya, askeri sağlık eğitimine, askeri doktorların görev ve ünvanlarına, sıhhiye erleri ile hastabakıcıların ordu içinde yetiştirilmesi gibi noktalara yer verilmiştir²⁶⁴. Ancak askeri sağlık teşkilatının modernleştirilmesine paralel olarak askeri sağlık personelinin özlük hakları düzeltilememiştir. Nitekim bu kesimin basın aracılığıyla Meclis-i Mebusan'a gönderdiği mesajda; diğer askeri sınıflarla talimlerde, manevralarda ve savaşlarda her an beraber oldukları halde, aynı özlük haklara sahip bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Hatta maaşlarının düşürüldüğünü ve tayinatlarının kesildiğini dile getirmişlerdir. Her türlü bulaşıcı hastalıklarla karşı karşıya bulunmalarına rağmen, kötü bir yaşam sürdüklerini açıklamışlardır. Bu nedenle konumlarının düzeltilmesini istemişlerdir²⁶⁵.

²⁵⁸B.O.A., M.V.M., 130/87.

²⁵⁹B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 4 Safer 1328; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 2, s. 89-107.

²⁶⁰B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 45, 4 Safer 1328.

²⁶¹Takvim-i Vekayi, 12 Haziran 1326, No: 858.

²⁶²Y.a.g.g.; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 3, s. 714-722. Birinci Sıhhiye Müfettişliği'ne Teftiş-i İnsani Komisyonu Azası Mirliva İsa Paşa, İkinci Sıhhiye Müfettişliği'ne Ferik Selâmi Paşa ve Üçüncü Sıhhiye Müfettişliği'ne Haydarpaşa Hastanesi Sertabibi Mirliva Mustafa Paşa atanmıştır. Bkz. B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 63, 15 Muharrem 1329.

²⁶³B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 197, 3 Ramazan 1328.

²⁶⁴Y.a.g.b.; B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 28, 14 Recep 1327; Düstûr, Tertib-i Sanî, C. 2, s.677-687.

²⁶⁵"Euba-yı Askeriye ve Kadroları. Memurin-i Sıhhiye-i Askeriyenin Meclis-i Milliye İsti'daları" adlı yazı için bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 9 Kanun-ı Evvel 1326, No: 216.

Ancak, diğer sınıflarla aralarındaki farklılıklar giderilememiştir. Bu nedenle, Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında sosyal ve ekonomik sıkıntıların getirdiği moral çöküntüsü içinde hizmet vermişlerdir.

4. Askeri Personelin Özlük Haklarının İyileştirilmesi

Osmanlı tarihinde yaşanan ekonomik krizler ve toplumsal hoşnutsuzluklar, ordu personelini derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, Abdülhamit döneminde maaşlarını zamanında alamayan askerler ufak çapta ayaklanmalara girişmişlerdir. Nitekim 1883 yılının mart ayında Van'da ücretlerin ödenmemesi nedeniyle Seraskerlik'e çok sayıda imzasız mektup göndermişlerdir²⁶⁶. Aydın ve çevresinde askeri hiyerarşiyi hiçe sayarak komutanları çeşitli şekillerde taciz etmişlerdir²⁶⁷. Bazı yerlerde ise, birlik komutanlarını rehin almışlardır²⁶⁸.

Bu "fili" durumlara tüm ordularda rastlanılmaktaydı. Ücretin azlığı ve çok düşük miktarlarda müteahhitlere "kırdırılması" yakınmaların ortak noktasını oluşturmuştu²⁶⁹. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini çok özlü bir şekilde kaleme alan Falih Rıfki Atay, "Aylıklar iki-üç ayda bir çıkar. Yalnız askerlere, rütbelerine göre, küfeli bir katır her sabah iki çift, üç çift, beş çift tayin ekmeği getirir. Fazlaca alanlar artanı dışarıya satarak katkı edinirlerdi" şeklinde yaşananlara parmak basmıştır²⁷⁰. Sıkıntıları "bizzat" yaşayan bir başka subay da, bazen maaşlara karşılık olarak dağıtılan arpa ve buğdayı, "zahire tüccarlarını dolaşır ve yalvararak (kendilerine) mal olan fiyattan çok eksisine" sattıklarından söz etmektedir²⁷¹. Emekli olan ve ölen subayların aileleri de, bu dramdan paylarını alıyorlardı. Bunlar, "tekaüd sandıkları önünde hakir ve mahsun dolaşırlar, o gün hiçbir para almaya muvaffak olamazlar, aç bi ilaç evlerine dönerlerdi. Onlar malul ve mahzun kapılar önünde bekledikleri sırada mabeyinden veya müteneffiz bir paşadan

²⁶⁶B.O.A., Y.A.Hus., 173/8.

²⁶⁷B.O.A., Y.E.E., M.Kamil Paşa Evrakı, 86-25/2448.

²⁶⁸B.O.A., Y.E.E., M.Kamil Paşa Evrakı, 86-22/2172. Üçüncü Ordu'nun sınırları içinde yer alan Debre'de, subaylar maaşlarını alamadıkları için postahaneyi işgal ederek İstanbul'la haberleşmeyi kesmişlerdir. Subaylar "grev" ilan etmişlerdir. Bkz. Yüzbaşı Cemal'in Anıları, s.9-11.

²⁶⁹Ahmet Refik, İnkılâb-ı Azim., s.5; Alkan, a.g.e., s.42.

²⁷⁰Falih Rıfki Atay, Batış Yılları, İstanbul: 1963, s. 16.

²⁷¹Nizamettin Delilbaşı, Hatıralarım, İstanbul: 1946, s.61.

tavsiyenâme alarak gelenler, birkaç maaşını birden alarak onların nazar-ı mahrumiyetleri önünden beşusâne çekip giderlerdi”²⁷².

Adaletsizlik ve iltimas ordunun tüm birimlerinde kendini göstermiştir. Maaşlarını düzenli alamayan subaylar, terfi işlemlerinde de haksızlığa uğramaktaydılar: “Terfi-i rütbe etmek için bir-iki vasıta mevcuttu. Yıldız’a intisab etmek, eshâb-ı nüfuzdan birine damat olmak... Bu vesaiti kemal-i muvafakiyetle tedarike muktedir olanlar, bir-iki rütbe almaya, sınıf refiklerini geçmeye muvaffak oluyorlardı. Vazifesini istikametle icra eden, mesleğinde sahib-i iktidar olan bir zâbit, hiçbir meziyet ve malumatı olmayan, sırf vesait-i zamane-i terfiyiyeyi istihsale muvaffak olan bir zâbitin kumandası altında bulunuyordu. Bu sebeple orduda âzim bir adem-i memnuniyet hüküm ferma oluyordu”²⁷³.

Orduda, bazı subayların ekonomik sıkıntı çekmesi ve terfi işlemlerinde engellerle karşılaşması, bu kesimin siyasete olan ilgisini arttırmıştır. Nitekim “10 Temmuz İnkılabı”nın arka planında bu olgunun payı büyük olmuştur. Bu nedenle, yeni rejimin aldığı ilk kararlardan biri, İstanbul ve taşrada bulunan bazı ayrıcalıklı subayların rütbe maaşlarının dışında aldıkları ek ücretleri kesmesi olmuştur²⁷⁴. Bu konuda hassas olan meşrutiyet hükümeti, Üçüncü Ordu Komutanlığına atanan Mahmut Şevket Paşa’nın Ordu Komutanlıklarına zam yapılması isteğini reddetmiştir²⁷⁵.

Yeni rejim bu düzenlemeden sonra ordu içinde geçmişte yapılan adaletsizlikleri ortadan kaldırmak, subaylar arasında dengeyi sağlamak ve askeri gücü arttırmak için “askeri tensikat” yapmıştır. Orduda bulunan, “gerek mektepli, gerek alaylı ümera ve zabitanın cismen ve ilmen ve ahlaken adem-i kifayetleri tebeyyün edenleri” kadro dışı

²⁷²Osman Nuri, *a.g.e.*, C.2, s.1125.

²⁷³*Y.a.g.e.*, s.1123-124. Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa, terfi sorununun saraydan hissedildiğini şöyle ifade etmektedir: “İstanbul’da ve gözönünde bulunan zabıtların sık sık terfi etmeleri bütçeyi ne derece haleldâr ediyorsa, memleketin uzak aksamında askerlik vazifesini yapan zabıtların terfi zamanları gelip geçtiği halde, bu haktan mahrum kalmaları, intizam-ı askeriyeyi o merteye ihlal etmekte idi.” Bkz. Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.99.

²⁷⁴*B.O.A., İrâde-i Askeriye*, No: 15, 12 Ramazan 1326. Her ay altmış dokuz kişiye, yüz altmış sekiz bin üç yüz yirmi beş gurus fazla ödeme yapılmaktaydı. Bkz. *Y.a.g.b.*

²⁷⁵*B.O.A., İrâde-i Askeriye*, No: 15, 14 Şevval 1326. Kosova Valiliğinde on yedi bin beş yüz gurus alan Mahmut Şevket Paşa, Üçüncü Ordu Komutanlığına getirilince on iki bin beş yüz gurus almaya başlamıştır. Aradaki farkı istemiştir. Bkz. *Y.a.g.b.*

bırakmıştır²⁷⁶. Bu subaylardan; binbaşidan miralaya kadar olanlarına maaşlarının üçte birini, miralivadan müşire kadar olanlarına ise yarısını ödemiştir²⁷⁷.

“31 Mart” Olayı’ndan sonra iktidarın en güçlü kişisi olan Mahmut Şevket Paşa, 2 Temmuz 1909’da ordunun terfi sistemine yeni bir düzenleme getirmiştir. “Berrî ve Bahri Erkân, Ümera ve Zabitanın Tekaüdü İçin Rütbe-i Askeriyelerine Göre Tayin Olunan Sinleri Mübeyyin” adlı yasa ile rütbelerde bekleme süresi ve çalışmada en üst yaş sınırı uygulamasını başlatmıştır²⁷⁸. Bununla birlikte orduyu gençleştirmek ve “haksız terfileri tashih” etmek için 7 Ağustos 1909’da “Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Layıha-ı Kanuniyesi”nin yasalaşmasına öncülük yapmıştır²⁷⁹. Buna göre, ordu personeli ikiye ayrılmıştır. Bunlardan bir kısmının rütbesi “tasfiye yoluyla” yeniden düzenlenmiş, diğerlerinin ise askerlikle ilişkileri kesilmiştir²⁸⁰. Bu yasa sonucu, Abdülhamit döneminde haksız bir şekilde terfi ve rütbe sahibi olan çok sayıda subayın rütbesi yeniden düzenlenmiştir. Dönemin en güçlü kişisi olan Mahmut Şevket Paşa da, bu uygulamadan payını almış ve rütbesi “birinci feriklikten” “ferikliğe” indirilmiştir²⁸¹.

“31 Mart”tan sonra askeri tensikat sonucu emekliye sevk edilmiş ya da kendiliğinden ordudan ayrılanların özlük haklarını düzenlemek için 24 Ağustos 1909’da “Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu” çıkartılmıştır²⁸². Kanun, dört kısım ve altmış bir maddeden meydana gelmiştir. Kanunun birinci kısmı emekliliğe ait genel esasları, ikinci kısmı emekliye ayrılacaklara verilecek maaşları, üçüncü kısmı dul ve yetimlere tahsis edilecek maaşları ve son kısmı da askerlikten istifaları ve istifa şartlarını kapsamıştır²⁸³. Emekliye ayrılanlara, dul ve yetim kalanlara maaşlarının düzenli

²⁷⁶M.M.Z.C., D.1, İç.Se. 1, C. 3, s.538-539.

²⁷⁷Alkan, a.g.e., s.117.

²⁷⁸Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s. 324-325.

²⁷⁹Y.a.g.e., s.421. vd. “31 Mart”tan hemen sonra Tasfiye-i Rütbe Kanunu gündeme getirilmişse de “Dersaadetin ahval-ı umumiyesi gayr-i müsaid” olduğundan ertelenmiştir. Bkz. B.O.A., M.V.M., 127/20.

²⁸⁰Ordudan atılanlara emekli maaşı dahi verilmemiştir. Bkz. Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s.425.

²⁸¹Ali Cevat, a.g.e., s.68; Tugay, a.g.e., C. 2, s. 34. “Tasfiye-i “Rütbe uygulaması daha sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. Örnek için bkz. B.O.A., M.V.M., 138/2.

²⁸²Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s.694.

²⁸³Y.a.g.e., s.694-720; Nejat Eralp, “İkinci Meşrutiyet’te Silahlı Kuvvetler ile ilgili Üç Önemli Kanun”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara: 1989, s.126.

ödenmesi için “Askeri Tekaüd Sandığı” idari ve mali olarak güçlendirilmiştir²⁸⁴. Maliye Nezareti’nden alınan ek ödeneklerle açıkları kapatılmış ve sandıktan yararlananların sosyal ve ekonomik düzeyleri iyileştirilmiştir²⁸⁵.

Ordu personelinin özlük haklarının düzeltilmesi bağlamında, asker ve sivillerin en fazla üzerinde durdukları konu, maaşların arttırılması olmuştur. Basın, “hürriyetin” ilan ettirilmesinde en önemli paya sahip olan küçük rütbedeki subayların, yeni dönemde de “sefalet ve zaruret” içinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Bundan dolayı, bu kesimin maaşlarının “şan-ı celile-i askeriyeğe layık bir surette tezyidi, hiç olmazsa... Bulgar ve Macar zabitlerinin maaşatı derecesine” yükseltilmesini talep etmiştir²⁸⁶. Bununla birlikte, 1909 yılının bütçesi yapılırken yabancı uzmanların “neferat-ı askeriye maaşatının on guruşa tenzili” önerisine de şiddetle karşı çıkmıştır²⁸⁷.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Ahmet İzzet Paşa, ordu içinden gelen “tazyik” ve İttihatçı basının ısrarlı yayını sonucu, 16 Nisan 1910’da ordu personelinin ekonomik durumunu içeren ve bunun iyileştirilmesinin yollarını öneren ayrıntılı bir raporu, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’ya sunmuştur²⁸⁸. Ahmet İzzet Paşa, eleştiri yüklü raporunda, hükümetin ordu personelinin çağdaş bir yaşam sürmesi için gereken ücreti vermediğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, “genç, faal ve mütemeyyiz kendi mekâtibimizde tahsil ettirdikten sonra kendilerini atiyen daha büyük hizmetler beklemek için devletce Avrupa’ya izam edilmiş olan bir takım lisana aşına ve güzide zabitanımız fazıla-ı muhassasatlarına tam’an mülkiye memuriyetlerine ve jandarma hizmetlerine rağbet göstermekte ve bir takımları da hakk-ı istifa veya tekaüdden bila-istifade terk-i meslek ederek la-akall otuzar ve hatta bazıları da ellişer-altmışar lira maaşlarla birtakım müessesat-ı ticariyeye veya hususi ecnebi şirketlere intisab” ettiğini

²⁸⁴Askeri Tekaüd Sandığı İdaresinin iç tüzüğünün değiştirilmesi için bkz. Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s.230-235.

²⁸⁵B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Gelen, No: 270762. Maliye Nezareti, 1909 yılının temmuz ayında yüz seksen bin liralık açığı kapatmıştır. Bkz. Y.a.g.b.

²⁸⁶Tanin, 9 Şubat 1324, No: 202.Mehmet Ali Nüzhet (Bandırma Redif Livası Kumandanı Erkân-ı Harp Miralayı), “Muhtacı Olduğumuz Islahat-ı Askeriye”, Asker, No: 9, s.478-487.

²⁸⁷Tanin, 24 Mart 1325, No: 245.

²⁸⁸B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Giden, No: 280840.

vurgulamıştır²⁸⁹. Nitelikli subayların ordudan ayrılmasından rahatsızlık duyan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanı Ahmet İzzet Paşa, bu kan kaybının durdurulması için hükümetin askeri personelin maaşlarına %10 dolayında zam yapmasını talep etmiştir. Böylece, binlerce, milyonlarca liralık askeri malzemenin teslim edildiği askeri personel, çağdaş bir yaşam içinde yeni bilgi ve teknolojik gelişmeleri izleme şansına sahip olabilecekti²⁹⁰. Bununla birlikte personele şu haklar da verilmeliydi:

1. Yüzbaşılıktan başlayarak ferikliğe kadar olan rütbelere birer binek hayvanı yem tayini verilmesi²⁹¹,
2. Erkan-ı harblerin ikişer binek hayvanı bulundurma zorunluluğunun kaldırılması,
3. Binek hayvanlarına belirlenen miktarın dışıda yem almak isteyenlere kolaylık sağlanması,
4. Erlere, et, ekmek ve bazı temel erzakın dışında yiyeceklerin verilmesi,
5. İki görevi birden yürüten subaylara, rütbe maaşının dışında yaptıkları ikinci memuriyetin makam ücretinin de yarısının verilmesi gibi²⁹².

Mahmut Şevket Paşa, ordunun etkili ismi olan Ahmet İzzet Paşa'dan gelen öneriyi, hiç değiştirmeden sadarete iletmiştir. Ancak, sadaret makamı bütçede yedi milyon açık olduğunu ve yeni zam teklifinin bir milyon kırkbeş bin liralık bir "gedik" daha yaratacağını ileri sürerek istekleri geri çevirmiştir²⁹³. Bununla birlikte, Mahmut Şevket Paşa da, Tanin gazetesine verdiği demeçte zam isteğine sıcak bakmadığını açıklamıştır: "Bütçemizde yedi milyon açık var, ne, ile kapatacağız, istikraz ile değil mi, böyle iken kalbinde muhabbet-i vataniye bulunan hangi bir zabıtdir ki maaşata zam hakkında talepte bulunsun" diyerek tavrını göstermiştir²⁹⁴. Bu nedenle meşrutiyetten önce olduğu gibi yeni dönemde de subaylar, "maişet darlığı ve parasızlık" içinde kıvranmışlardır²⁹⁵.

²⁸⁹ Y.a.g.b.

²⁹⁰ Y.a.g.b.

²⁹¹ Eskiden beri subaylara hayvan yem tayini veriliyordu. Fakat bu uygulama meşrutiyet döneminde kaldırılmıştır.

²⁹² Y.a.g.b.

²⁹³ Y.a.g.b.

²⁹⁴ Tanin, 29 Mayıs 1326, No: 638. Mahmut Şevket Paşa, zammı "dairelerde bulunan birtakım çapkınların" istediği inancındadır. Bkz. Y.a.g.g.

²⁹⁵ Mehmet Nihat, a.g.e., C. 1, s. 21.

Ancak, Mahmut Şevket Paşa, tüm askeri personelin yükselmelerini belli esaslara bağlayan “Terfi-i Rütbe Kanunnamesini”²⁹⁶, yurt içi ve dışı görevlendirmelerde karşılaşılan sorunları çözmek için “Askeri Harcırah Kanunu”nu²⁹⁷ ve Kolağalık rütbesinin kaldırılmasından sonra hak kaybına uğrayan subayların durumlarını iyileştirmek için “Zabitanın Suret-i Teehhülü Hakkında Nizamname”yi²⁹⁸ çıkartarak özlük hakları alanında önemli atılımlar yapmıştır. Fakat, bu çalışmalara rağmen ordu personelinin sosyal ve ekonomik hakları Avrupa Ordularının düzeyine çıkartılamamıştır. Karşılaşılan ekonomik sıkıntılar, tüm asker ailelerini derinden etkileyerek, iyi bir yaşam sürmelerini engellemiştir²⁹⁹.

5. Askeri Reformlara Maddi Kaynak Bulunması

Osmanlı Ordusunun idari ve teçizat açısından modernize edilmesi dışa bağımlı bir şekilde yürütülmüştür. 19. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa, Osmanlı Devleti’ne silah satan ülkelerin başında gelmekteydi³⁰⁰. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru Kaehler, Komphövener ve Von der Goltz gibi askeri uzmanların ordunun ıslahında kullanılması, Almanya’nın silah ticaretinde öne geçmesine yol açmıştır. Ordunun yeni model silah ve cephanesi, Alman fabrikalarından sipariş edilmeye başlanmıştır³⁰¹. Bu çalışmaların giderleri büyük ölçüde dış borçlanma yoluyla karşılanmıştır³⁰². Ancak çok az bir miktarı devletin bütçesinden ve halkın yardımlarıyla karşılanmıştır³⁰³.

²⁹⁶ B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Giden, No: 282015; B.O.A., M.V.M., 139/51; Meclis-i Mebusan, Levâiyih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, Sene: 1325-1326, D.1, İç. Se. 2, s. 335-342; Yeni Tasvir-i Efkâr, 1 Temmuz 1325, No: 45.

²⁹⁷ Meclis-i Mebusan, Levâiyih ve Tekâlif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, Sene: 1326-1327, D.1, İç. Se. 2, s. 14-38.

²⁹⁸ B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 282, 26 Şaban 1328; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 2, s. 667; B.O.A., M.V.M., 134/83.

²⁹⁹ Mehmet Nihat, a.g.e., C. 1, s. 21-22.

³⁰⁰ Rifat Önsoy, Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914), İstanbul: 1982, s. 96.

³⁰¹ Y.a.g.e., s. 96-97; Ortaylı, a.g.e., s. 79; Rothmann, a.g.e., s. 26 vd.

³⁰² Rothmann, a.g.e., s. 59.

³⁰³ Halkın yardımları Techizat-ı Askeriye Nezareti’nin bünyesinde kurulan Tesisat-ı Askeriye İlane Komisyonu aracılığıyla toplanıyordu. Bkz. Türkmen, “II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu’nun Modernizasyonu için Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri”, s. 480-481.

1908'de ordunun yeniden ıslah edilmesine karar verilmesi harcamaları daha da arttırmıştır. Silah altında tutulan ordunun bir aylık gideri şöyle hesaplanmıştı:

Maaş	: 5.527.942	
Tayinat	: 19.167.900	
Hayvan yemi bedeli	: <u>5.363.333</u>	
Toplam	: 30.059.176	guruştur ³⁰⁴ .

Bir yıllık yiyecek ve hayvan techizatı ise 56.305.282 guruş olarak belirlenmişti³⁰⁵.

Ordunun tüm birimlerinde ıslah çalışmalarına başlanması ciddi bir ekonomik sıkıntı yaratmıştır. Sadrazam Kamil Paşa, 4 Aralık 1908 tarihli kabine toplantısında, daha önce fişenkhane imal edilmesi kararlaştırılmış olan on milyon fişengin giderleri için, gereksinim duyulan dört yüz doksan bin liranın nereden bulunulacağını tartışmaya açmıştır³⁰⁶. Bir ay sonra da, İkinci Ordunun zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan kırk bin lirayı bulmaya çalışmıştır³⁰⁷.

Ordunun karşılaştığı parasal sıkıntılar "31 Mart"tan sonra kısmen giderilmiştir. Nitekim Harbiye Nezareti, 21 Haziran 1909'da hükümetten, orduya silah ve techizat alınması amacıyla Avusturya'nın Bosna-Hersek için ödediği tazminattan bir buçuk milyon lira ve "31 Mart" Olayından sonra Yıldız Sarayının araştırılması sırasında nakit ve tahvil olarak ele geçirilen bir milyon altı yüz bin liranın fevkalade harbiye bütçesine dahil edilmesini istemiştir³⁰⁸.

Ordunun ıslah edilmesi çalışmalarında çok yüksek miktarda paranın yurt dışına transfer edilmesi, dikkatleri bu noktaya çekmiştir. Tanin gazetesinde askeri nitelikli makaleler yazana Vicdani, paranın Türkiye'de kalması için tersanelerin onarımı,

³⁰⁴ B.O.A., Y.E.E., M. Kamil Paşa Evrakı, 86-32/3188.

³⁰⁵ Y.a.g.b.

³⁰⁶ B.O.A., M.V.M., 122-123/24.

³⁰⁷ B.O.A., M.V.M., 122-123/120.

³⁰⁸ B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Gelen, No: 268939; B.O.A., M.V.M., 129/10.

ordunun levazımatı ve personel giderlerinin tanzimi konularında yerli şirketler kurulmasını önermiştir. Kullanılacak yabancı şirketlerde de, Türk mühendis ve işçisinin çalıştırılma zorunluluğunun getirilmesini savunmuştur³⁰⁹. Ancak, 1909 yılının sonlarında Baruthane ve Tophane’de görülen yolsuzluklar, orduda yerli elemanların kullanılarak nitelikli ürünlerin üretilmesine olan inancı sarsmıştır³¹⁰. Bu nedenle, eskiden olduğu gibi dışarıdan silah, araç ve gereç alınması yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı hazırlanan Harbiye Nezareti bütçeleri yüksek rakamlara ulaşmıştır. Nitekim Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 1910 yılı bütçesini üç milyonu fevkalade, sekiz milyonu da “adı” olmak üzere toplam on bir milyon lira olarak Meclis-i Mebusan’a sevk etmiştir³¹¹.

Mahmut Şevket Paşa, 16 Haziran 1910’da Meclis-i Mebusan’da Harbiye Nezareti bütçesinin savunusunu yaparken, ordunun yalnızca sınırları korumakla yetinmediğini, Taşlıcadan Yemen’e kadar “memleketin her tarafında asayişe memur” olduğunu belirtmiştir³¹². Bundan dolayı orduya daha fazla para ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu isteğini komşu ülkelerin askeri harcamalarını sayarak güçlendirmiştir. Nüfusa ve ordu mevcuduna göre Osmanlı Devleti’nin en az harcama yaptığını iddia etmiştir³¹³. Orduya sağlanacak gelirlerin artırılması için Sırbistan’da olduğu gibi demiryollarından elde edilen paranın da Harbiye Nezareti’ne aktarılmasını önermiştir³¹⁴.

Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nezareti bütçesini diğer ülkelerin askeri ödenekleriyle karşılaştırması ve geleceğe ilişkin planları milletvekillerini ikna etmiştir. Bu nedenle, Meclis-i Mebusan, ordunun ıslahı ve bunun ekonomik boyutları konusunda askeri otoriteyle uzlaşmıştır: “ihtiyacat-ı askeriyenin bu zarureti, mübremiyeti ve müstaciliyeti karşısında bütün itirazlar kendiliğinden sakıt oldu. Sosyalist Varteks Efendi bile ordu için gömleğini satmağa razı oldu. Artas Efendi

³⁰⁹ Vicdanı, “Müessisat-ı Askeriye”, Tanin, 24 Haziran 1325, No: 304.

³¹⁰ Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Kanun-ı evvel 1325, No: 202.

³¹¹ M.M.Z.C., D. 1, İç.Se. 2, C. 6, s. 326-327; Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Temmuz 1325, No: 71.

³¹² M.M.Z.C., D. 1, İç.Se. 2, C. 6, s. 328. Mahmut Şevket Paşa, konuyu şöyle ifade etmiştir: “Bu ordu, tekmil bu memleketin içine dağılmıştır; nasıl bir halde, seyyar, sebükbâr, hiç muayyen bir noktası yok.” Bkz. Y.a.g.e., s. 328.

³¹³ Y.a.g.e., s. 331-333.

³¹⁴ Y.a.g.e., s. 332; Babanzade İsmail Hakkı, “Harbiye Bütçesi Münasebetiyle”, Tanin, 4 Haziran 1326, No: 644.

'hubbülvatan minel'imân' diyerek şayet mukavemet ve muhalefet arzusunda bulunanlar var ise onların bu arzusunu kırdı"³¹⁵.

Orduda yapısal değişiklikler öngören ve askeri teçizatın güçlendirilmesini hedefleyen 1910 yılı askeri bütçesi, yalnızca Maliye Nazırı Cavit Bey'in muhalefetine takılmıştır. Cavit Bey, Harbiye Nezareti ödeneğinin devlet bütçesinin üçte biri kadar olmasına, para yetersizliğini gerekçe göstererek karşı çıkmıştır. Orduyu yeni baştan düzenlemekte kararlı olan Mahmut Şevket Paşa, "ordudan hiçbir şey esirgemeyeceğiz" diyerek Maliye Nazırının direncini kırmıştır³¹⁶.

Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler sırasında bütçenin bazı kalemlerinde azalma, bazılarında da artışlar olmuştur. Nitekim yirmialtı milyon beşyüz bin liralık devlet bütçesinden Harbiye Nezareti'ne dokuz milyon lira ayrılmıştır. Bu bütçede, askeri harcamalar geçen yıla oranla yedi yüz yirmi bin lira arttırılmıştır³¹⁷. Bununla birlikte, 1910, 1911 ve 1912 yıllarını kapsamak üzere, orduya yalnızca silah, cephane ve araç-gereç alınması için dört milyon sekizyüz bin liralık bir fevkalade bütçe de onaylanarak yürürlüğe sokulmuştur³¹⁸.

Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis-i Mebusan'da askeri harcamalar konusunda güçlenerek çıkması Maliye Nazırı Cavit Bey'le olan gerginliğini arttırmıştır. Cavit Bey'in 1910 yılının Nisan ayında kabul edilen Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince diğer nazırlıklarda olduğu gibi Harbiye Nezareti'nin de hesaplarını incelemek istemesi ilişkileri kopma noktasına getirmişti³¹⁹. Zira Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nin harcamalarının "paçavra kanunu" olarak adlandırıldığı bu yasanın dışında tutulmasını istemiştir³²⁰. Sorun, İttihatçılar tarafından bir hükümet bunalımına

³¹⁵ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbiye Nezareti Bütçesi Münasebetiyle", Tanin, 4 Haziran 1326, No: 664. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks ve Selanik Mebusu Artas Yorgaki Efendi'lerin konuşmaları için bkz. M.M.Z.C., D. 1, İç. Se. 2, C. 6, s. 336-338.

³¹⁶ Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 129; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s. 111.

³¹⁷ M.M.Z.C., D.1, İç. Se. 2, C. 6, s. 328.

³¹⁸ Y.a.g.e., s. 409. Fevkalade bütçenin kırkaltı birim harcaması için bkz. Düstür, Tertib-i Sani, C. 2, s.261-262; Babanzade İsmail Hakkı, "Harbiye Bütçesi Münasebetiyle", Tanin, 4 Haziran 1326, No: 644.

³¹⁹ Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 131-132; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s. 111.

³²⁰ "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Hatıraları", Tanin, 19 Eylül 1943; Hüseyin Cahit, "Heyet-i Vükelâ'da İhtilaf", Tanin, 5 Teşrin-i evvel 1326, No: 764.

dönüştürülmeden çözülmüştür. Mahmut Şevket Paşa'nın ağırlığını koyması sonucu Harbiye Nezareti'nin bazı harcamaları bu yasanın kapsamı dışına çıkartılmıştır³²¹.

Ancak, Harbiye ve Maliye Nazırları arasında askeri harcamalara ilişkin görüş farklılıkları zaman zaman kriz şeklinde kendini göstermiştir. Cavit Bey'in kendi ekonomik politikaları uyarınca bazı kışla, askeri çiftlik ve arsaları satmak istemesi bunalımı derinleştirmiştir³²². Fakat Mahmut Şevket Paşa, güçlü siyasi ve askeri kişiliğini kullanarak bu gerginlikleri kendi lehine çözmüştür.

Bu politik çalkantılar içinde askeri yapı, 9 Temmuz 1910 tarihli "Ordu Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi" gereğince önemli değişikliklere uğramıştır. Yeni kurulan Kolordu Teşkilatı için üç milyon liranın harcanması planlanmıştır³²³. 1911 yılında iktidar ve muhalefet ilişkisinin giderek daha fazla gerginleşmesi, askeri harcamalar konusunda bir yıl önce varolan uzlaşma havasını yoketmiştir. Muhalifler, 1911 yılı Harbiye Nezareti bütçesinin görüşülmesi sırasında orduya ayrılan ödeneği azaltmak, hatta red etmek için çaba göstermişlerdir³²⁴. Bununla birlikte, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile yeni Maliye Nazırı Nail Bey arasında da askeri harcamalar konusunda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Muhaliflerin yakın ilgi gösterdikleri anlaşmazlık üç noktada düğümlenmiştir:

1. Harbiye Nezareti bütçesinde harcama kalemlerinin gösterilmemesi,
2. Harbiye Nezareti bütçesinin azaltılmaması, hatta arttırılması,
3. Mahmut Şevket Paşa'nın Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na uymaması³²⁵.

³²¹ "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Haturaları", Tanin, 22 Eylül 1943; Mehmetefendioğlu, a.g.e., s. 112.

³²² "Meşrutiyet Devrine Dair Cavit Bey'in Haturaları", Tanin, 21 Eylül 1943; Hüseyin Cahit, "Taksim Kışla ve Talimhanesi", Tanin, 31 Kanun-ı Sani 1326, No: 880.

³²³ B.O.A., M.V.M., 146/26; Düstûr, Tertib-i Sani, C.3, s.30; Hüseyin Cahit, "Yeni Askeri Teşkilatı", Tanin, 13 Kanun-ı evvel 1326, No: 829; Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Kanun-ı evvel 1326, No: 446.

³²⁴ Hüseyin Cahit, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne Yapı? - 4", Tanin, 22 Şubat 1327, No: 1261.

³²⁵ Teşisat, 23 Teşrin-i Sani 1327, No: 140; Teminat, 7 Şubat 1327, No: 216.

Bir yıl önceki krizin tekrarlanması anlamına gelen bu bunalım, Trablusgarb ve diğer dış sorunların yoğunlaşması üzerine dondurulmuştur³²⁶. Ancak Mahmut Şevket Paşa, ordunun modernleştirilmesi uğruna taviz vermemiştir. Dış borçlanmalarla, orduyu olası bir savaşa hazırlamıştır.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığından istifa etmesinden sonra, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için yeni arayışlar başlamıştır. Nitekim Sait Paşa Hükümeti'nin yerine işbaşına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Harbiye Nezareti'nin fevkalade bütçesine ilave edilmek üzere "Harp Vergisi" adında bir kanun çıkartmıştır³²⁷. Bu düzenleme sonucu, bazı temettü vergileri yüzde yirmi beş artırılmış ve maaşlardan yüzde üç oranında kesinti yapılmıştır. Elde edilen gelirin, Harbiye Nezareti'nin giderlerine harcanması kararlaştırılmıştır³²⁸.

Mahmut Şevket Paşa sadrazam olduktan sonra, ordunun ihtiyaç duyduğu iaşe sorunlarını çözmek için "Tekalif-i Harbiye" adında bir yasal düzenleme yapmıştır³²⁹. Buna göre, Balkan Savaşı boyunca oluşturulacak komisyonlar aracılığıyla tüccar, esnaf ve halkın elinde bulunan ihtiyaç fazlası "levazım-ı iaşe"ye el konulacaktı³³⁰. Hükümet bu yolla, ordunun iaşesinin büyük bölümünü karşılamayı düşünmüştür.

1913 yılına gelindiğinde askeri reformlara maddi kaynak sağlanması konusu iktidar ile muhalifet arasında politik bir malzeme olmaktan çıkmıştır. Özellikle savaşların yenilgiyle sonuçlanması askeri ihtiyaçların karşılanması için halkın desteğini gündeme getirmiştir.

³²⁶ Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 134.

³²⁷ Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 611-613; Tanin, 14 Haziran 1328, No: 1373. İ.T. kanunu desteklemekle birlikte, vergi miktarının azlığından şikayet etmiştir. Bkz. Hüseyin Cahit, "Harp Vergisi", Tanin, 8 Haziran 1328, No: 1368.

³²⁸ Düstûr, Tertib-i Sani, C.4, s. 611-612. Lütfi Fikri Bey, prensip olarak hükümetin düzenlemesine karşı olmadığını, fakat meşruti düzenin gereği meclise açıklama yapılmasını istemiştir. Bkz. Lütfi Fikri, "Harp Vergisi", İfham, 9 Haziran 1328, No: 282-98.

³²⁹ B.O.A., İrâde-i Meclis-i Mahsus, No: 11, 21 Safer 1331.

³³⁰ Y.a.g.b.

6. Yeni Bir alman Askeri Heyeti'nin Getirilmesi Çalışmaları

Osmanlı Ordusu, Balkan Savaşı'nda ağır bir yenilgi almıştı. Orduyu yönlendirmesi gereken erkan-ı harp subayları, birlikleri sevk ve idare edememişlerdi. Bunun sonucu olarak askerler, son model silahları yeterince kullanamamışlar ve Balkanlı müttefik orduları karşısında çözülmüşlerdir. Ordunun tüm birimlerinde yaşanan dağınıklık, tüm Rumeli'nin kaybına neden olmuştu³³¹.

Bu nedenle ordunun yeni baştan "ıslah ve tensik" edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Nitekim Mahmut Şevket Paşa, 1913 yılının ilk aylarında yeni bir Alman askeri ıslah heyetinin çağırılması çalışmalarını başlatmıştı³³². Bunun gerekçesini şöyle izah etmişti: "Biz artık Alman harb usulünden kendimizi kurtaramayız. Otuz seneyi aşkın bir zamandan beri ordumuzda Alman muallimler bulunmuş, zabitan heyetimiz kamilen Alman harb usulü ile terbiye edilmiş, velhasıl bizim ordumuz Alman askeri talim ve terbiyesinin ruhu ile ünsiyet peyda etmiştir. Şimdi bunu değiştirmek mümkün değildir"³³³.

Mahmut Şevket Paşa, tüm ordu birimlerinde planladığı ıslahatları bir Alman generalinin kontrolünde yapılmasını sağlamak için 24 Nisan 1913'te Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi von Wangenheim'le görüşmüştür³³⁴. Osmanlı Devleti'nde Alman nüfuzunu arttırmak için çalışan Alman Büyükelçisi, görüşmeyi, "orduyu kontrol eden kuvvet Türkiye'de en büyük kudret olacaktır. Hiç bir Alman düşmanı hükümet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe iktidar mevkiinde kalamayacaktır" şeklinde Berlin'e bildirmişti³³⁵. Ancak, Mahmut Şevket Paşa, resmi başvuruyu Balkanlı Müttefiklerle barış görüşmelerini sonuçlandırdıktan sonra, 22 Mayıs 1913'te yapmıştır³³⁶.

³³¹ Balkan Savaşı'nda uğranılan yenilginin nedenleri ve analizi için bkz. Mehmet Nihat, a.g.e., C.1, s. 15 vd.; Mahmut Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordunun İkinci Şark Ordusunun Muhârebatı, s. 335 vd.; A., a.g.e., s. 92 vd.

³³² Carl Mühlmann, Deutschland und die Turkei (1913-1914), Berlin: 1329, s. 8; Ulrich Trümpener, Germany and the Ottoman Empire (1914-1918), Princeton, New Jersey: 1968, s. 13-14.

³³³ Cemal Paşa, a.g.e., s. 79.

³³⁴ Mühlmann, a.g.e., s. 8.

³³⁵ Bayur, Türk İnkılap Tarihi, C. 2, K. 3, s. 281.

³³⁶ Mühlmann, a.g.e., s. 8.

Başvuruda kısaca şu noktalara yer vermiştir: Yunanistan ordusunu yeniden yapılandıran Fransız General Ey doux benzeri, tüm askeri-teknik sorunları çözebilecek bir generale gereksinim duyulmaktadır. Bu general, geniş yetkilerle donatılarak herhangi bir kolordunun komutanlığına getirilecektir. Ancak bu generalin sağlam bir karaktere ve sözünü dinletebilme yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Buna karşın, yerel gelenek ve görenekleri bilip bilmemesi önemli değildir³³⁷.

Bu isteğe, Alman İmparatoru II.Wilhelm olumlu yaklaşmıştır. Osmanlı Ordusu'nun Alman subayları öncülüğünde yeniden yapılandırmak için Kassel'deki 22. Tümen Komutanı General Liman Von Sanders'i görevlendirmiştir³³⁸. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesi nedeniyle, askeri heyetin getirilme işini Sait Halim Paşa Hükümeti sonuçlandırmıştır³³⁹. Liman von Sanders, resmen 4 Aralık 1913'te birinci ferik rütbesiyle Birinci Kolordu Komutanlığı ve Şura-yı Askeriye üyeliğine getirilerek Osmanlı Devleti hizmetine alınmıştır³⁴⁰. Böylece Liman von Sanders geniş yetkilerle Osmanlı Ordusu'nun yeniden "ıslah ve tensik"i işini üzerine almış oluyordu.

II. JANDARMADA YAPILAN REFORM HAREKETLERİ

A. II. Meşrutiyet'ten Önce Jandarmada Yapılan Reform Hareketleri

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde güvenlik ve asayiş sağlayacak özel bir birim bulunmuyordu. Bu görevi, ordunun en önemli unsurları olan yeniçeriler ve sipahiler üstlenmişlerdi³⁴¹. II. Mahmut döneminde yeniçerilerin ve sipahilerin tasfiye edilmesinden sonra da, uzmanlaşmış bir örgüt kurulmamış ve yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'ndan yararlanılmıştı³⁴². 1846'da başkent ve taşra

³³⁷ Y.a.g.e., s. 87-88; Swanson, a.g.m., s. 383.

³³⁸ Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, (Çev: M. Şevki Yazman), İstanbul: 1968, s. 11-12; Mühlmann, a.g.e., s. 8; Wallach, a.g.e., s. 112.

³³⁹ 26 Ekim 1913 tarihli kabine kararı için bkz. B.O.A., M.V.M., 230/33.

³⁴⁰ B.O.A., M.V.M., 323/9.

³⁴¹ Halim Alyot, Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum), Ankara: 1947, s. 54 vd.

³⁴² Y.a.g.e., s. 70 vd.; Hikmet Tongur, Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi, Ankara: 1946, s. 121 vd. Bu döneme ilişkin güvenlik sorunu için bkz. Musa Çadırıcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 13, S. 24, (1979-1980), s. 45-58.

vilayetlerinin güvenlik işlerini yürütmek üzere Zaptiye Müşiriyeti adlı bir kurum oluşturulmuştur. Bundan sonra halkın güvenliği bu makam tarafından sağlanmaya çalışılmıştır³⁴³. Ancak, devlet vatandaşların can ve mal güvenliğini tam anlamıyla sağlayamamıştır. Ülkenin bazı bölgelerinde kaos devam etmiştir. Katliamlar, soygunlar olağan hale gelmişti. Bu nedenle Zaptiye Müşiriyeti teşkilatı 1869 ve 1870 yıllarında çıkartılan nizamnamelerle yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Örgütün yapısı, görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir³⁴⁴. Ancak istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bunun üzerine 1879'da "asakir-i zaptiye"nin yönetimi Zaptiye Müşiriyeti'nden alınarak Seraskerlik'e verilmiştir³⁴⁵. Bu amaçla, Sait Paşa 20 Kasım 1879'da bir tezkire çıkartarak örgütsel değişikliğin ilkelerini tespit etmiştir. Bu tezkirede kısaca şu noktalara değinilmiştir:

1. Yeni kurulacak teşkilatın "jandarma" adıyla anılması,
2. Asakir-i zaptiyenin jandarma usulüne göre tertip ve teşkil edilmesi,
3. Bir jandarma nizamnamesinin hazırlanması,
4. Vilayetlerdeki zaptiye işlerinin Seraskerlik tarafından yürütülmesi,
5. Zaptiye müşiriyeti yerine Zaptiye Nezareti'nin kurularak, bu teşkilatın İstanbul ve çevresindeki güvenlik işlerinden sorumlu tutulması,
6. Güvenlik ve asayiş alanında yapılacak reformlar için bir jandarma meclisinin kurulması,
7. Yeni kurulacak jandarma erlerinin eğitilmesi için yabancı subayların istihdam edilmesi³⁴⁶.

Bu ilkeler çerçevesinde o dönemin koşulları uyarınca Osmanlı Devleti'nde de, diğer gelişmiş devletlerde olduğu gibi, güvenlik ve asayişin sağlanması ordunun görevleri arasına sokulmuştur³⁴⁷. Bunun organizeli bir şekilde yapılması için

³⁴³ Tongur, a.g.e., s. 153 vd.; Alyot, a.g.e., s. 80 vd.

³⁴⁴ Alyot, a.g.e., s. 99-109; Tongur, a.g.e., s. 171 vd.; Zafer Toprak, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul: 1985, s. 1270.

³⁴⁵ Alyot, a.g.e., s. 92. Zaptiye Müşiriyeti ilga edilerek Zaptiye Nezareti kurulmuştur. Polis Teşkilatı bu nezarete bağlanmıştır. Bkz. Y.a.g.e., s. 92. Zaptiye Müşiriyeti'nin faaliyet gösterdiği 1846-1879 yılları arasına "Tevhid-i Zabita Devresi" adı verilmektedir. Bkz. Y.a.g.e., s. 80.

³⁴⁶ Y.a.g.e., s. 113.

³⁴⁷ Y.a.g.e., s. 114.

Seraskerlik bünyesinde “Umum Jandarma Daire-i Merkeziyesi” adlı bir şube kurulmuştur³⁴⁸.

Yeni kurulan jandarma teşkilatının uzmanlaşmış kişilerce yönetilmesi için yabancı subaylar getirilmiştir. Nitekim 1880 yılında İngiltere’den çağırılan Ferik Baker paşa, Jandarma Dairesi’nin başkanlığına atanmıştır. Bir grup yabancı subay da, müfettişlik göreviyle çeşitli jandarma birliklerinde görevlendirilmiştir³⁴⁹. Asayişin sağlanması çalışmalarının belli kurallar çerçevesinde yapılması için bir Jandarma Nizamnamesi taslağı hazırlanmıştır. Fakat, bazı saray mensuplarının yeni jandarma örgütüne muhalefet etmeleri bu çabayı sonuçsuz bırakmıştır. Özellikle Jandarma Dairesini kuran Sait Paşa’nın Sadrazamlıktan alınması, çalışmaları durma noktasına getirmiştir³⁵⁰. Osmanlı yöneticileri uzun bir süre, jandarma örgütünün geliştirilmesi ve halkın can ve mal güvenliğini sağlama konusunda adım atmamışlardır. Vatandaşların güvenlik sorunlarına çözüm bulamamışlardır. Ancak, 19. yüzyılın sonlarında jandarmanın modernize edilmesi konusunda çalışmalar yeniden başlatılmıştır. 20 Şubat 1899’da İstanbul ve Makedonya jandarma kuvvetlerinin denetlenmesi amacıyla “Dersaadet ve Vilâyet-ı Şahane Jandarma Heyet-i Teftişiyesine” ilişkin bir talimat yayınlanmıştır³⁵¹. Bu talimata göre, oluşturulan heyetler şu görevleri yerine getireceklerdi³⁵²:

1. Her jandarma alayının subay ve erlerinin mevcudunun künye defterindeki kayıtlara uygun olup olmadığını incelemek,
2. Subay ve erlerin hal tercümelerine, yaşlarına, tavır ve ahlakına bakmak,
3. Yaşlı, hasta, yeteneksiz ve ahlaksız olan personeli tasfiye etmek,
4. Yeni istihdam edilecek jandarmaların uygun koşullara sahip olup olmadığını kontrol etmek,

³⁴⁸ Umum Jandarma Daire-i Merkeziyesi şu birimlerden oluşmuştur: jandarma meclisi, meclis kalemi, muhasebe kalemi, yoklama kalemi, jurnal kalemi, evrak kalemi ve vezne. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: 1296/1880, s. 180-181.

³⁴⁹ Yabancı Subaylar, Jandarma Dairesi’nin kurulmasından hemen sonra çağırılmışlardır. Bkz. Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: 1295/1879, s. 214. Osmanlı Hükümeti, 14 Aralık 1882’de taşraya on hesap emini, otuz beş bölük ağası, kırk dört bölük ağası yardımcısı ve elli dört jurnal emini göndermiştir. Bkz. B.O.A., Y.A. Res., 18/99.

³⁵⁰ Tongur, a.g.e., s. 220-221.

³⁵¹ Düstür, Birinci Tertip, C. 7, s. 142.

³⁵² Heyetler, şu kişilerden oluşacaktı: Bir erkan-ı harp subayı, bir yabancı subay ve ikişer jandarma eri. Bkz. Y.a.g.e., s. 142.

5. Tabur debboylarının hesaplarını kontrol etmek,
6. Jandarma alaylarının ıslahı için gerekli kanun ve tüzükleri hazırlamak,
7. Subayların ıslahat hareketlerine uygun hareket edip etmediklerini saptamak³⁵³.

Heyetlerin çalışmaları İstanbul ve Rumeli kentlerindeki jandarma örgütünü istenilen düzeye çıkartamamıştır. Özellikle Makedonya bölgesinde etnik unsurlar arasındaki çatışmalar sona erdirilememiştir. Bununla birlikte, Avrupalı büyük devletler uluslararası boyut kazanan Makedonya Sorunu nedeniyle tüm dikkatlerini bu bölgeye çevirmişlerdi. Nitekim, Avusturya ve Rusya Dışişleri Bakanları, 1903 yılında çeşitli ıslahat taleplerini içeren Mürzsteg Programını, Bab-ı aliye vermişlerdir³⁵⁴.

Mürzsteg programında tüm bölgenin ıslah edilmesinin yanısıra, bölgedeki jandarma güçlerinin de bir Avrupalı general denetiminde yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. Nitekim İtalyan Generali Degiorgis bu işte görevlendirilmişti³⁵⁵. Ayrıca General Degiorgis'in yanına dört büyük Avrupa devletine mensup birer subay verilmişti³⁵⁶.

Rumeli jandarmasının ıslah ve organize edilmesini sağlamak için yabancı bir heyetin görevlendirilmesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sarsmıştı. Bunun üzerine, Osmanlı Hükümeti yabancı subayların görev ve yetkilerini içeren bir notayı, 24 Mart 1904 tarihinde ilgili devletlerin büyükelçiliklerine vermiştir³⁵⁷. Bu notaya göre, Avrupalı subaylar yalnızca jandarmanın tensikinden ve nizamnamenin uygulanmasından sorumlu olacaklardı. Komuta tümüyle Osmanlı subaylarına ait bulunacaktı³⁵⁸. Egemenlik merkezli tartışmaların sürdüğü bir sırada İtalyan General

³⁵³ Y.a.g.e., s. 142-143.

³⁵⁴ Selanikli Şemsettin, a.g.e. s.42-44; Beydilli, "II.Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesine Dair", s. 95-96.

³⁵⁵ B.O.A., Y.A. Res., 123/90. İtalyan General Degiorgis, "feriklik" rütbesine ve bu rütbeye ilişkin özlük haklarına sahip olmuştur. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 255/126.

³⁵⁶ B.O.A., İrâde-i Hususiye, No: 58, 13 Zilkade 1321. Bu subayların maaşları ve giyecekleri üniformalar için bkz. B.O.A., Y.A.Hus., 466/31.

³⁵⁷ B.O.A., Y.A. Res., 124/84.

³⁵⁸ Y.a.g.b.

Degiorgis'in başkanlığındaki tensik heyeti, Rumeli vilayetlerinde birer tensikatı dairesi kurarak çalışmalarına başlamıştır. Her dairenin başına yabancı bir devletin subayı getirilmişti. Kurulan tensikat daireleri ve bu daireleri yönlendiren ülkeler şöyledir:

1. Selanik — Rusya
2. Serez — Fransa
3. Drama — İngiltere
4. Manastır — İtalya
5. Kosova — Avusturya³⁵⁹.

General Degiorgis, bu örgütsel yapının yanında jandarma erlerinin yetiştirilmesini, modern silah ve teçhizatla donatılmasını sağlayan ve halkla ilişkilerini düzenleyen layihalar hazırlamıştır³⁶⁰. Osmanlı Hükümeti, bu layihaların büyük kısmını yasalaştırarak yürürlüğe sokmuştur. Bunun sonucunda jandarma örgütü başarılı olmuş ve birçok etnik unsurun birarada yaşadığı bu bölgede, güvenlik ve asayiş kısmen sağlanmıştır. Bu nedenle, hükümet Anadolu vilayetlerinde bulunan jandarmaların ıslah edilmesi için Rumeli'de istihdam edilen yabancı subayların desteğini istemiştir³⁶¹. Bununla birlikte, 1880 yılında yürürlüğe sokulamayan Jandarma Nizamnamesini çağın koşullarına göre değiştirerek³⁶² yasalaştırmıştır³⁶³. Bu nizamnamede, teşkilatın yanısıra jandarmaların yetiştirilmesi ve diğer makamlarla olan ilişkileri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir³⁶⁴. Ancak, Fransız jandarma sistemi örnek alınarak hazırlanan bu nizamname, Anadolu vilayetlerinde uygulanabilmiştir. Rumeli'deki yabancı subaylar, kendi ilkeleri çerçevesinde ıslahat hareketlerine devam etmişlerdir.

³⁵⁹ B.O.A., Y.M.T.V., 260/103.

³⁶⁰ Ayrıntılar için bkz. B.O.A., Y.E.E., 14/88 - 62/88/13; B.O.A., Y.M.T.V., 295/124; B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 12, 14 Zilhicce 1324.

³⁶¹ B.O.A., Y.A.Hus., 485/76.

³⁶² Jandarma Nizamnamesinin çağın koşullarına göre değiştirilmesi için 8 Nisan 1902'de karar alınmıştır. Bkz. B.O.A., Y.M.T.V., 227/117, Jandarma Nizamnamesinin son şeklini alması için 11 Mayıs 1899 yılında bir komisyon kurulmuştu. Ancak bir ilerleme sağlanamamıştır. Bkz. B.O.A., Y.A.Res., 99/61.

³⁶³ B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 18, 14 Zilkade 1321; Alyot, a.g.e., s. 145; Tongur, a.g.e., s. 228.

³⁶⁴ Ayrıntılar için bkz. Jandarma Nizamname-i Hümayunu, İstanbul: 1324, s. 2 vd.

Böylece Osmanlı jandarma teşkilatı aynı merkezden, aynı ilkelerle yapılandırılmamıştır. Buna koşut olarak Rumeli dışındaki jandarma güçleri modern bir hale getirilememiştir. Meşrutiyet yönetimi bu yapıyı miras almıştır. Halka özgürlük, eşitlik ve kardeşlik vaat eden İttihatçılar, öncelikli olarak kitlelerin güvenliğini sağlamak zorundaydılar.

B- II. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi ve Jandarmada Yapılan Reform Hareketleri

1. Jandarma Tensikat Dairesinin Kurulması ve Çalışmaları

Osmanlı halkı, 23 Temmuz 1908'de ilan edilen "hürriyet"e çok farklı anlamlar yüklemiştir. Aydınlar, "hürriyet"le ülkenin tüm sorunlarının çözüleceğine inanıyorlardı. Sıradan yurttaşlar da, vergi verilmemesini, sevilmeyen yöneticilerin görevden alınmasını ve "her türlü" taşkınlığın yapılmasını anlıyorlardı. Bu nedenle, yeni düzenin ilk günlerinde istenmeyen olaylar meydana gelmişti³⁶⁵. İ.T.C. bu gidişatı önleyebilmek için 7 Ağustos 1908'de halkı sükûnete davet eden bir bildiri yayınlamıştır: "... Artık bütün bu nümayışlere son verelim. Herkes iş ve gücü ile meşgul olsun. Bilumûm tebaanın makam-ı muallây-ı hükümdariye doğru müteveccih bulunduğunu gösterdiğinden şâyan-ı şükrandır. Artık herkesin işi gücü ile meşgul olacağı zamanın hulûl ettiğini umûma hamiyetle ihtar ederiz..."³⁶⁶.

Bu bildiriden de anlaşıldığı gibi meşruti yönetimin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri halkın heyecanının yatıştırılması ve güvenliğin sağlanması olmuştur. Bunu gerçekleştirecek olan da polis ve jandarma idi. Nitekim, Kamil Paşa Hükümeti 1908 yılının ekim ayında jandarma teşkilatının "tensik" edilmesi kararını alarak zaman zaman olayların önüne geçmek istemiştir. Bunun için Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Ali Fethi Bey'in başkanlığında, bir komisyon oluşturmuştur. Ancak, bu komisyona yalnız Jandarma Nizamnamesinin değiştirilmesi ve İstanbul Vilayeti jandarma örgütünün ıslah edilmesi görevini vermiştir³⁶⁷. Jandarma ıslahatının boyutlarının sınırlı tutulması,

³⁶⁵ Türkgeldi, Görüp İsttiklerim, s. 4; Karal, a.g.e., C. 9, s. 42-43.

³⁶⁶ Bildiri metni için bkz. Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s. 28.

halka güven ve huzur vaat eden İ.T.'nin tepkisine yol açmıştır. Bu nedenle, İ.T.C. Merkez-i Umumisi Kamil Paşa'ya 5 Kasım 1908'de jandarma ıslahatının genel ilkelerini içeren bir muhtıra vermiştir³⁶⁸. Merkezi Umumi, muhtırasında İ.T.'nin “nazarında” jandarmanın ıslah edilmesinin çok önemli olduğunu belirtmiş ve “bu babda bidayetde tutulacak yanlış bir tarîk ile bu emr-i mühimin sektedar olmasına razı olmayacağı” açıklamıştır³⁶⁹. Bunun için ileride İ.T. ile hükümet arasında sorunlar yaşanmaması için şu önerilerin ışığında hareket edilmesini istemiştir.

1. Rumeli jandarması tensikatındaki esasların genişletilerek tümüyle kabul edilmesi,
2. Ülkenin coğrafyası gözönüne alınarak çeşitli tensikat dairelerinin açılması³⁷⁰,
3. Rumeli'de yararlı hizmetleriyle kendilerini kanıtlamış olan İtalyan, Fransız ve İngiliz zabitelerinin sözleşmelerinin uzatılması,
4. Jandarma tensikat dairelerini yönlendirmek üzere İstanbul'da bir “Daire-i Merkeziye-i Umumiye”nin kurulması ve başkanlığına Kont Robilan'ın getirilmesi³⁷¹.

İ.T.C.Merkez-i Umumisi'nin direktifleri hükümet üzerinde etkili olmuştur.

Nitekim, Harbiye Nezareti ülkedeki tüm jandarma alay ve taburlarının “ıslah ve tensik”

³⁶⁷ Tanin, 6 Teşrin-i evvel 1324, No: 80. İstanbul'daki jandarma karakollarını sık sık teftiş etmek üzere Aziz Bey, Binbaşı Mehmet Emin ve Kolağası Veysi Beyler müfettiş tayin olmuşlardır. Bkz. Tanin, 19 Teşrin-i Sani 1324, No: 122.

³⁶⁸ B.O.A., Y.E.E., M. Kamil Paşa Evrakına Ek, 86-33/3260.

³⁶⁹ İ.T.C. Merkezi Umumisi, Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra da “tensikatın” esaslı bir şekilde yapılması için ısrarda bulunulacağını belirtmiştir. Bkz. Y.a.g.b.

³⁷⁰ Tensikat dairelerine bağlı olacak iller şöyle önerilmiştir:

İstanbul Tensikat Dairesi : Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmit, Çatalca, Bursa ve Kastamonu.

İzmir Tensikat Dairesi : Konya, Ankara, İzmir, Bahr-i Sefit.

Beyrut Tensikat Dairesi : Şam, Halep, Beyrut, Adana ve Kudüs Mutasarrıflığı.

Trabzon Tensikat Dairesi : Vilayat-ı Sitte.

Bağdat Tensikat Dairesi : Bağdat, Musul ve Basra.

Bunun yanında Yanya ve İşkodra Vilayetlerinin Selanik Tensikat Dairesine bağlanması istenmiştir.

Bkz. Y.a.g.b.

³⁷¹ Y.a.g.b.

edilmesi için Rumeli jandarma ıslahatıyla görevlendirilen Kont Robilan Paşa'nın³⁷² başkanlığında bir komisyon oluşturulması kararını almıştır³⁷³. Sürdürülecek çalışmalar için de on bin altı yüz on yedi bin guruş ödenek ayırmıştır³⁷⁴. Ancak, bir sonuç elde edilememiştir.

Bir süre sonra "31 Mart" gibi acı bir deneyimin yaşanması, meşrutiyet hükümetini tekrar harekete geçirmiştir. Yeni rejimin taşrada ve İstanbul'da güçlendirilmesi ve tehlikelerden korunması için jandarma ıslahatı yeniden başlatılmıştır³⁷⁵. İ.T.C. Merkez-i Umumisi'nin arzuladığı gibi 1909 yılının haziran ayında düzenlemeleri organize etmek üzere "Jandarma Tensikat Dairesi" kurulmuş ve başkanlığına Kont Robilan Paşa getirilmiştir³⁷⁶. Bununla birlikte, Rumeli jandarma ıslahatında istihdam edilip, meşrutiyetin ilanından sonra ülkelerine gönderilen yirmi beş subay, devletin değişik bölgelerinde jandarma ıslahatında kullanılmak üzere tekrar çağırılmışlardır. Kendileriyle yeniden sözleşme imzalanmıştır³⁷⁷.

Kont Robilan Paşa'nın başkanı olduğu Tensikat Dairesi, ülkedeki tüm jandarma birliklerinin düzenli ve belli bir program doğrultusunda ıslah edilmesi için öncelikle Harbiye Nezareti'ne bağlı merkez jandarma örgütünü yeniden yapılandırmıştır. Merkez Jandarma Dairesi'nin diğer askeri sınıflar karşısında güçlü duruma gelmesi için, kurumun başına ferik rütbesinde bir başkan ve mirliva rütbesinde ikinci bir başkan atanması esasını getirmiştir. Bununla birlikte, iki bin beş yüz guruş maaşla bir başkatip ve iki bin guruş maaşla da bir başkatip muavini makamı oluşturmuştur. Jandarma Dairesi Meclisini lağv etmiş ve yoklama ile jurnal kalemlerini birinci şube, muhasebe

³⁷² Rumeli Vilayetleri jandarma ıslahatı için çağırılan İtalyan General Degiorgis'in 26 Mart 1908'de ölmesi üzerine Kont Robilan Paşa görevlendirilmiştir. Bkz. B.O.A., İrâde-i Hususiye, No: 91, 10 Safer 1326.

³⁷³ B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Gelen, No: 263778.

³⁷⁴ B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Gelen, No: 263412.

³⁷⁵ Harbiye Nezareti, jandarma ıslahatında kullanılmak üzere on bin liranın muvakkat bütçeye aktarılması için girişimlerde bulunmuştur. Bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Mayıs 1325, No: 3.

³⁷⁶ Tanin, 8 Haziran 1325, No: 288.

³⁷⁷ B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 74, 23 Cemaziyel evvel 1327. İtalya'dan dokuz, Fransa'dan on, İngiltere'den beş ve Almanya'dan bir subay geri çağırılmıştır. Bkz. Y.a.g.b., Hükümet, Kont Robilan Paşa'nın ve yirmi beş subayın dokuz aylık maaş tutarı olan bir milyon iki yüz otuz altı bir guruş Osmanlı Bankası şubelerine yatırmıştır. Bkz. Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Haziran 1325, No: 42.

kalemini de ikinci şube olarak isimlendirmiştir³⁷⁸. Birinci ve ikinci şubelere ait tüm kadroları ve bu kadrolara ödenecek ücreti yeniden belirlemiştir. Kadro fazlası memurları açığa almıştır³⁷⁹. Jandarma ıslahatının profesyonel bir şekilde yürütülmesi için, bu çalışmada görev alan subaylara rütbelerine bakılmaksızın ek ücret verilmesini talep etmiştir³⁸⁰. Jandarmaların ekonomik durumlarını düzeltmek için maaşlarını yüz seksen guruştan iki yüz guruşa yükseltmiştir³⁸¹.

Bu düzenlemeler sonucu Jandarma Tensikat Dairesi reform çalışmalarında önemli bir aşama kaydetmiştir. Bununla yetinilmemiştir. Nitekim ülkedeki jandarma birlikleri altı bölgeye ayrılmıştır. Buna göre; İstanbul, Selanik, Trabzon, İzmir, Beyrut ve Bağdat merkez olarak belirlenmiştir. Bu noktalara Osmanlı Devleti hizmetine alınmış yabancı subaylar, “tensikati” yönlendirmek üzere gönderilmiştir³⁸².

Bu idari değişiklikten sonra vilayetlerdeki güvenlik gücünün “ıslah ve tensik” edilmesi için yerel yöneticilerden sahip oldukları jandarmanın mevcudu istenmiştir. Fazlalıkların açığa alınması, eksikliklerin ise Tensikat Dairesi’ne bildirilmesi talep edilmiştir. Bu uygulama sonucu, Tensikat Dairesinin yöneticileri vilayetler arasında derin bir uçurum olduğunu görmüşlerdir. Bazı yerlerde çok miktarda jandarmaya ihtiyaç duyulurken, bazı yerlerde ise haddinden fazla jandarma istihdam edildiğini tespit etmişlerdir³⁸³. Bu bilgiler ışığında taşrada güvenlik ve asayişin sağlanması için jandarma sayısını nüfusa göre yeniden belirlemişlerdir. Rumeli kentlerinde olduğu gibi dört yüz ile beş yüz kişiye bir jandarma düşecek şekilde ayarlamalar yapmışlardır³⁸⁴.

³⁷⁸ Tanin, 20 Haziran 1325, No: 300. Jandarma Dairesi Başkanlığına Erkan-ı Harbiye Feriki Münir Paşa ve ikinci başkanlığına ise, Mirliva Sabri Paşa atanmışlardır. Bkz. Tanin, 11 Eylül 1325, No: 382.

³⁷⁹ Kadro ve ücretler için bkz. Tanin, 11 Eylül 1325, No: 382.

³⁸⁰ B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 31, 21 Şaban 1327; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 1, s. 734-735.

³⁸¹ Tanin, 30 Temmuz 1325, No: 339. Maaş artışı jandarma bütçesine üç bin lira yük getirmiş ve bütçesi on beş bin liradan on sekiz liraya çıkartmıştır. Bkz. Y.a.g.g.

³⁸² Kimilerin hangi tensikat dairelerine atandığına ilişkin bkz. B.O.A., İrâde-i Askeriye, No: 74, 23 Cemaziyel evvel 1327.

³⁸³ B.O.A., DH. M.U.İ., 1-8/15.

³⁸⁴ Y.a.g.b. 1909 yılının Haziran ayında yapılan hesaplamalara göre, Rumeli kentlerinde dört yüz ile beş yüz kişiye bir jandarma düşerken, Diyarbakır’da dokuz yüz sekiz kişiye bir, Elazığ’da ise bin iki yüz kırk sekiz kişiye bir jandarma düşmekteydi. Bkz. B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Gelen, No: 269159.

Bu çalışmalarla kısa bir süre içinde Osmanlı jandarmasının çehresi değişmiştir. Eski hantal yapısından kurtulmuştur. Bununla birlikte, düzenlemeler sonucu idari birtakım sorunlar da meydana gelmiştir.

2 . Jandarma Umum Komutanlığı'nın Kurulması

Jandarmanın “ıslah ve tensiki”nin Tensikat Dairesi tarafından yapılmasına karşın, diğer tüm işlemlerin Harbiye Nezareti'ne bağlı Jandarma Dairesi'nce yürütülmesi kurumsal birtakım rahatsızlıklar ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu iki başlılık, Tensikat Dairesi ile Jandarma Dairesi arasında “muhtelif cereyanlar hasıl eylemiştir”³⁸⁵. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti sorunların çözülmesi için Osmanlı Jandarması'nın İtalya Jandarma Teşkilatına göre yeniden örgütlenmesini gündeme getirmiştir. Hazırladığı projeye göre; Jandarma Dairesinin lağv edilerek “Harbiye Nezareti'ne merbut, nizamen kendisine tevdi' olunan muamelatta müstakil, inzibata müteallik hususatta Dahiliye Nezareti'yle münasebatdar” kolordu “sıfat ve selahiyetine malik” bir Umum Jandarma Komutanlığının kurulmasını önermiştir³⁸⁶. Hükümet, Dahiliye Nezareti'nin bu önerisini 9 Aralık 1909'da görüşmüştür. Ancak, Jandarma Dairesini lağv etmek yerine, Tensikat Dairesiyle birleştirilerek bir Umum Jandarma Komutanlığı kurulması kararını almıştır³⁸⁷. Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığına atandıktan sonra bu çalışmalarını hızlandırmıştır. Nitekim 27 Mart 1910 tarihli kabine toplantısında jandarma alanındaki örgütsel değişikliklerin belirlendiğini ve yeni jandarma teşkilatının daha da geliştirilmesi için Robilan Paşa'nın Jandarma Müfettiş-i Umumiliği'ne atanması gerektiğini açıklamıştır³⁸⁸. Kabinedeki tartışmalardan sonra Umum Jandarma Komutanlığı teşkilatı son şeklini almış ve 3 Nisan 1910'da konuya ilişkin iradesi yayınlanmıştır³⁸⁹. Buna göre, Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Umum Jandarma Komutanlığı Dairesi'nin başına Ferik ya da Mirliya rütbesinde bir kişi atanacaktı. Ferik Robilan Paşa ise, bu dairenin müşaviri olacaktı. Her türlü tensikatın

³⁸⁵ B.O.A., DH. M.U.İ., 1-5/41-3/1.

³⁸⁶ B.O.A., DH. M.U.İ., 1-5/41 - 4/2. Umum Jandarma Komutanlığına Robilan Paşa önerilmiştir.

Bkz. Y.a.g.b.

³⁸⁷ B.O.A., M.V.M., 134/83.

³⁸⁸ B.O.A., M.V.M., 134/48.

³⁸⁹ B.O.A., İrâde-i Harbiye, No: 181, 22 Rebiülevvel 1328; B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti - Giden, No: 279025; D.N., “Jandarma Tensikatı”, Sabah, 18 Mart 1326, No: 7372.

ve “muamelat-ı cariyenin” yapılması için üç şube kurulacaktı. Yeteri kadar katip kadrosu sağlanacaktı³⁹⁰.

Ancak, bu dairedeki şubelerin görevlerinin belirlenmemiş olması, görev alan subayların sık sık değiştirilmesi, bazı subayların çalışmaları ciddiye almaması ve Umum Jandarma Komutanlığı Dairesi'nin Jandarma Müfettiş-i Umumiliği ile ilişkisinin net bir şekilde tespit edilmemiş olması, uygulamada birtakım sorunlar yaratmıştır. Robilan Paşa, bunların giderilmesi için “Umum Jandarma Kumandanlığı Dairesi teşkilatıyla kadrosunu suret-i katiyede tayin ve tahdit etmek ve tahvil ve nakl hususlarında jandarma zabitanının hukukunu muhafaza eylemek üzere icrası zaruri ve nafi' görünen tedabiri ittihaz eylemek ve şimdiye kadar mechul kalan Müfettiş-i Umumiliğin selahiyetini tayin ve tevhiz etmek” üzere bir nizamname hazırlığına girişmiştir³⁹¹. Bu çalışma 16 Mart 1913'te sonuçlandırılarak yasalaştırılmıştır³⁹². Böylece, Umum Jandarma Komutanlığına bağlı şubelerin görevleri, Jandarma Müfettiş-i Umumiyesinin yetkileri ve bu iki örgütün birbirleriyle olan ilişkilerine açıklık kazandırılmıştır³⁹³.

Jandarma ıslahatına ilişkin çalışmaların belli ilkeler çerçevesinde yapılması ve kurumlar arası uyumun sağlanılmaya çalışılması olumlu sonuçlar vermiştir. Eskiden beri askeri unsurlar arasında önemsenmeyen jandarma örgütü, kendini kanıtlayabilme olanağına kavuşmuştur. Ancak, teşkilat olarak batı ülkelerinin standartlarına kavuşmamıştır.

3. Rumeli Jandarmasında Yeniden Düzenleme Yapılması

a - Rumeli Seyyar Jandarma Taburlarının Kurulması

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yüzyüze geldiği en önemli sorunlardan biri Makedonya sorunu olmuştur. Birçok Avrupa

³⁹⁰ B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 181, 22 Rebiülevvel 1328.

³⁹¹ B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 49, 7 Rebiülahir 1331.

³⁹² Y.a.g.b.; B.O.A., DH. H.MŞ., 21/83; Düstür, Tertib-i Sani, C. 5, s. 174-177.

³⁹³ “Umum Jandarma Kumandanlığı Dairesi'nin Teşkilatı ve Mezkûr Kumandanlık ile Jandarma Müfettiş-i Umumiliğinin Münasebeti Hakkında Nizamname” için bkz. B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 49, 7 Rebiülahir 1331; B.O.A., DH. H.MŞ., 21/83; Düstür, Tertib-i Sani, C. 5, s. 174-177.

devletinin bölgeye ilişkin proje üretmesi ve müdahalede bulunması, Osmanlı Hükümetinin egemenliğini ciddi bir şekilde zaafa uğratmıştı. Dönemin yöneticileri, Avrupa Hükümetlerinin baskısı sonucu bölgede etnik unsurlar arasında asayiş ve güvenliğin sağlanması için jandarma örgütünde ıslahat yapılması kararını almışlardır. Bu iş için İtalya'dan General Degiorgis'i ve değişik ülkelerden birçok subay çağırmışlardır. Kısa bir süre içinde bu yabancı kadronun öncülüğünde önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir³⁹⁴.

1908'de kardeşlik duygularını içeren sloganlar arasında "hürriyet" ilan edilmesine karşın, Rumeli jandarma ıslahatı önemini kaybetmemiştir. Rumeli Müfettişliği Umumiliğini vekâleten sürdüren Mahmut Şevket Paşa, eşkiya çetelerinin takip edilmesi için İtalya'dan yeni nizamnameler getirtmiştir³⁹⁵. Jandarmalara yazlık ve kışlık üniformalar sağlanması için kendisine verilen ödeneği sonuna kadar kullanmıştır³⁹⁶. Bunun yanında, Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti de, Osmanlı Jandarmasının gelişiminde özel bir yeri olan Rumeli Jandarmasının geliştirilmesi için birtakım yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri de 27 Eylül 1909'da Rumeli'de seyyar jandarma taburlarının kurulmasıdır³⁹⁷. Ancak, bu konuda önemli bir gelişme sağlayamamıştır. Meşrutiyet Hükümetleri, Rumeli'deki seyyar jandarma taburlarına işlerlik kazandırılması işini, 1912 yılının ocak ayında gündeme getirebilmişlerdir. Nitekim, Sait Paşa Hükümeti Umum Jandarma Komutanlığı Birinci Şube Müdürü Erkan-ı Harp Kaymakamı Halil Recai Bey'i yerinde incelemeler yapmak üzere Rumeli'ye göndermiştir. Hükümet, Halil Recai Bey'in elde ettiği bilgileri bir rapora dönüştürmek için Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında bir komisyon oluşturmuştur³⁹⁸. Komisyonun hazırladığı rapora göre; Rumeli'deki Seyyar Jandarma taburları, Selanik, Manastır ve Üsküp'te toplanmalıydı. Bu seyyar taburlara gerekli personel, silah ve cephane sağlanmalıydı. Bölgenin gereksinim duyduğu yetişmiş jandarmalar ise, İstanbul Jandarma Mektebi'nde eğitilmeliydi. Onbaşılara

³⁹⁴ Rumeli'de jandarmalar adlı yazı için bkz. Tanin, 12 Eylül 1328, No: 1451.

³⁹⁵ B.O.A., T.F.R. 1. M.K.M., 35/3455.

³⁹⁶ B.O.A., T.F.R. 1. M.K.M., 36/3532.

³⁹⁷ Düstür, Tertib-i Sani, C. 1, s. 757-765.

³⁹⁸ Komisyonunda, Mahmut Şevket Paşa'dan başka, Umum Jandarma Komutanı Ferik Hilmi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi İkinci Başkanı Mirliya Mahmut ve Halil Recai Bey yer almıştır. Bkz. B.O.A., M.V.M., 161/44-1.

ikiyüz yirmi, çavuşlara ikiyüz elli ve başçavuşlara ikiyüz doksan guruş maaş verilmeliydi. Stratejik önemi olan yerlere modern karakol binaları inşa edilerek, bunlar arasında telefon hatları döşenmeliydi³⁹⁹.

Sait Paşa Hükümeti, bu raporun ışığında Rumeli jandarmasında düşünülen reformları yapmak üzere harekete geçmiştir. Selanik, Manastır ve Üsküp'te çetelere karşı sürekli hareket halinde bulunacak seyyar jandarma taburları oluşturma kararı almıştır. Nitekim 24 Şubat 1912'de "Rumeli'de Seyyar Jandarma Taburlarının Teşkilâtı ve Vezaif ve Harekâtı Hakkında Bir Nizamname" çıkartarak, bu örgütün yasal çerçevesini belirlemiştir⁴⁰⁰. Bu yasal düzenleme uyarınca; merkezleri Selanik, Manastır ve Üsküp olmak üzere biner mevcutlu üç seyyar jandarma taburu teşkil edilecekti. Bu taburlar, buldukları bölgenin jandarma alaylarına bağlı bulunacaktı. Jandarmanın "vezaif-i adiyesi"nden olan işlerde istihdam edilemeyeceklerdi. Seyyar jandarma taburlarının komutanları, buldukları bölgede yer alan çetelerin sahip oldukları silahlı elemanların sayısını, gezdikleri yerleri ve yardım aldıkları kişileri tespit etmekle yükümlüydüler. Bu iş için "muhabirler" kullanacaklardı. Bunlara getirdikleri bilginin önemine göre parasal ödül vereceklerdi⁴⁰¹.

Seyyar Jandarma taburlarına ilişkin bu düzenlemelerin yanısıra, subayların ve jandarmaların özlük hakları ve birimler arası emir-komuta ilişkisi belirlenmiştir. Özellikle jandarmalar ile çete mensupları arasındaki çatışmalar ve evlerin aranması sırasında sivil halka darb ve işkence edilmesi yasaklanmıştır. Halktan sudan başka parasız yem ve yiyecek alanların ise cezalandırılacağı belirtilmiştir⁴⁰².

Sait Paşa Hükümeti, bu ayrıntılı nizamnamenin yürürlüğe sokulmasından kısa bir süre sonra, 5 Mart 1912'de Yanya, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde de aynı koşullarla biner mevcutlu birer seyyar jandarma taburu kurulmasını kararlaştırmıştır⁴⁰³. Hükümetin, son düzenlemesi sonucu Rumeli Seyyar jandarma taburları, çetelere karşı

³⁹⁹ Rumeli jandarma ıslahatını içeren raporun tam metni için bkz. Y.a.g.b.

⁴⁰⁰ B.O.A., DH. H.MŞ., 21/73; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 133-137.

⁴⁰¹ B.O.A., DH. H.MŞ., 21/73.

⁴⁰² Y.a.g.b.

⁴⁰³ Y.a.g.b.; Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 124.

mücadelede etkin hale gelmişlerdir. Hareket kabiliyetleri hem hukuksal olarak hem de lojistik olarak artırılmıştır.

b - Rumeli Jandarma Komutanlığının Kurulması

Rumeli’de Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde jandarma alayları bulunmaktaydı. Bununla yetinilmiyerek, çetelere karşı etkin mücadele yapılması için seyyar jandarma taburları kurulmuştur. Bu son düzenleme, 1912 yılında Rumeli’deki jandarma sayısının on altı bine yükseltmiş ve örgütsel yapısını genişletmiştir⁴⁰⁴. Bu nedenle jandarma güçleri dağınık bir görünüm sergilemeye başlamıştı. Rumeli Jandarma Teşkilatında yapılacak reformları belirlemek için, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın başkanlığında toplanan komisyon, 30 Ocak 1912’de bu dağınıklığı gidermek ve jandarma güçlerini bir merkezden yönlendirmek üzere, hükümete, Rumeli Jandarma Müfettişi ünvanıyla bir makamın oluşturulmasını önermiştir⁴⁰⁵. Sait Paşa Hükümeti, bu önerinin ışığında 2 Nisan 1912’de, Umum Jandarma Komutanlığı’na bağlı, merkezi Selanik’te olan Rumeli Jandarma Komutanlığı’nı kurmuştur⁴⁰⁶. Bu yeni komutanlık, “Selanik, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra Vilayetleri Jandarma Kıtaatıyla Selanik efrad-ı cedide mektebinin ve melbusat ve techizat deposunun emir ve kumanda ve idaresiyle” mükellef olacaktı. Bunları gerçekleştirmek için ayrı ayrı örgütlenmiş üç şubesi bulunacaktı. Birinci şube emir ve kumandayı, ikinci şube idare ve muhasebeyi ve üçüncü şube ise karşılaşılan hukuki sorunları çözmekle ilgilenecekti⁴⁰⁷. Osmanlı Jandarma Teşkilatında çalıştırılan üç yabancı subay da, Rumeli Jandarma Komutanlığına müşavir olarak atanacaktı. Bunlar, Rumeli’deki Jandarmaların eksikliklerinin tespit edilmesi ve ıslah edilmesiyle görevli olacaklardı⁴⁰⁸.

Rumeli Jandarma Komutanlığı Nizamnamesi’nde, bu teşkilatı yönlendirecek olan komutanın görev ve yetkileri en ince ayrıntısına kadar sıralanmıştır. Buna göre, Rumeli Jandarma Komutanlığı, firka komutanlığı yetkisine sahipti. Bu yetkiyle; şubeleri teftiş

⁴⁰⁴ B.O.A., M.V.M., 161/ 44-4.

⁴⁰⁵ Y.a.g.b.

⁴⁰⁶ B.O.A., M.V.M., 226/140; Düstûr, Tertib-i Sani, C.4, s.414.

⁴⁰⁷ Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 414.

⁴⁰⁸ Y.a.g.e., s. 415.

etmek, bunlar arasında koordinasyonu sağlamak, ihtiyaca göre kadroları tertip etmek, bütçeyi hazırlamak, bütçeyi teşkilat içinde verimli bir şekilde dağıtmak, subayların özlük haklarını düzenlemek, yeni karakollar inşa etmek, valilerle sürekli işbirliği içinde bulunarak jandarmaların sivil memurlarla ve halka olan ilişkilerini düzenlemekle sorumlu olacaktır⁴⁰⁹. Rumeli Jandarma komutanı yetkisi dışındaki işlerin yürütülmesi için de Umum Jandarma Komutanlığına başvuracaktı⁴¹⁰.

Sait Paşa Hükümeti, asayiş ve güvenliği sağlama konusunda umut beslediği Rumeli Jandarma Komutanlığına aylık otuz bin üç yüz guruş, yıllık ise üç yüz altmış ikibin dört yüz guruş ödenek ayırmıştır⁴¹¹. Hükümet, bu son düzenlemeler sonucu düzenli ve modern silah ve cephaneye donatılmış bir jandarma gücü oluşturmuştur. Ancak, kısa bir süre sonra Balkan coğrafyasında savaş rüzgarlarının esmesi, tüm çabaları boşa çıkartmıştır.

4. Jandarma İdari Teşkilatında Yeni Düzenlemeler Yapılması

a) Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiye'nin Kurulması

Osmanlı Jandarması meşrutiyetin ilk yıllarında İtalyan General Kont Robilan Paşa'nın denetiminde yeni bir şekil almıştı. Osmanlı Hükümeti, 1912 yılında Kont Robilan Paşa'nın İtalya'ya dönmesinden sonra, Jandarma birimlerinin düzeltilmesi işine, jandarma Müfettiş-i Umûmi Vekilliği görevini yürüten Fransız General Buman Paşa'yı getirmiştir⁴¹².

Bu atama, Osmanlı jandarma örgütünde yeni yapısal değişikliklerin başlangıcını oluşturmuştur. İtalyan ekolü azaltılarak Fransız nüfuzu yerleştirilmeye çalışılmıştır.

⁴⁰⁹ Y.a.g.e., s. 415-418.

⁴¹⁰ Y.a.g.e., s. 418.

⁴¹¹ B.O.A., M.V.M., 163/71.

⁴¹² B.O.A., İrade-i Harbiye, No: 62, 8 Safer 1330. Jandarma ıslahatına Fransız Bunam Paşa'nın getirilmesinin uluslararası dengelerin gözetilmesi sonucu olduğu iddiası için bkz. Cengiz Okman, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Oratmı ve Askeri Yapının Evrimi", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara: 1989, s. 27. Buman Paşa, Meşrutiyetten önce Rumeli Jandarma ıslahatında çalışmıştı. 1908'de meşrutiyetin ilanından sonra ülkesine geri dönmüştü. Osmanlı Hükümeti, "31 Mart" Olayı'ndan sonra Selanik Jandarma Teşkilatını ıslah etmek için tekrar çağırılmıştır. Bkz. B.O.A., İrade-i Askeriye, No: 74, 23 Cemaziyelevvel 1327.

Buman Paşa, bu amacın gerçekleştirilmesi için Anadolu jandarma örgütünü yeniden ıslah etme kararı almıştır. Bu alandaki çalışmaları organize etmek ve Anadolu coğrafyasında bulunan jandarma dairelerini kendi ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırmak için Fransa'dan yeni subaylar getirtmiştir. Bu subayları müsteşar sıfatıyla Anadolu'daki jandarma dairelerine göndermiştir⁴¹³. Buman Paşa, bu çalışmanın yanı sıra "teşkilat ve tensikata" ilişkin yeni düzenlemelerin yapılması için Umum Jandarma Kumandanlığı Dairesi içinde kendi başkanlığı altında "Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiyye" adlı bir kurulun oluşturulması girişiminde bulunmuştur⁴¹⁴.

Osmanlı jandarma örgütünün yeniden yapılandırılması konusunda ısrarlı olan hükümet, bu girişime sıcak yaklaşmış ve gerekli yasal çerçevenin oluşturulması için direktifler vermiştir.

Nitekim, Umum Jandarma Kumandanı Mirliya Halit Paşa, 21 Şubat 1913'te reformları yönlendirmek üzere oluşturulması düşünülen Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiyye adlı kurulan nizamnamesini hazırlayarak bu konuda önemli bir adım atmıştır⁴¹⁵. Hazırlanan nizamname 1913 yılının Mart ayında yürürlüğe sokularak, Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiye adlı kurul meydana getirilmiştir⁴¹⁶. Başkanlığını Jandarma Umumi müfettişinin yapacağı heyet, Umûm Jandarma Komutanlığı'nda bulunan birinci ve ikinci şube müdürleri, birinci şube kısım amirlerinden biri ve üç yabancı subaydan oluşacaktı⁴¹⁷.

Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiye şu görevleri yapmakla yükümlü kılınmıştır:

1. Jandarma örgütüne ilişkin nizamname ve talimatname projelerini hazırlamak ve incelemek,

⁴¹³Tanin, 22 Haziran 1328, No: 1382.

⁴¹⁴Y.a.g.g.

⁴¹⁵B.O.A., DH. H.M.S., 21/75.

⁴¹⁶Tongur, a.g.e., s. 273.

⁴¹⁷B.O.A., DH. H.M.S., 21/75.

2. Jandarmaya ait değişmesi gereken mülkî, adlî, malî vb. alanlara ilişkin kanunlar ve tüzükler hakkında görüş bildirmek,
3. Kadroların düzenlenmesi ve değiştirilmesine yönelik yöntemi belirlemek,
4. Jandarma bütçesini hazırlamak,
5. Jandarma örgütünde sürdürülen ıslahatı teftiş etmek,
6. Subayların, erlerin ve demirbaş eşyalarının durumları hakkında bilgi almak,
7. Jandarma örgütünde belirlediği eksiklikleri Umum Jandarma Komutanlığı'na bildirmek ve gerekli düzenlemeleri önermek,
8. Umum Jandarma Komutanlığı adına Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine jandarma ıslahatına ilişkin raporlar hazırlamak⁴¹⁸.

Jandarma örgütünü ileri bir düzeye ulaştırmakla sorumlu tutulan heyet, Türkçe ve Fransızca bilen kişilerden oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte, heyetin görüşme tutanaklarının ve hazırladığı raporların Türkçe ve Fransızca olarak ayrı ayrı düzenlenmesi uygun bulunmuştur. Çalışmalarda herhangi bir tıkanıklığın meydana gelmemesi için başkanlık görevini yürüten jandarma Müfettiş-i Umumisine heyetin birimlerini kontrol etme ve toplantılar öncesi gündemi belirleme hakkı tanınmıştır⁴¹⁹.

Jandarma Heyet-i Fenniye-i Tensikiyye kendisine yüklenen sorumluluk çerçevesinde "ıslah ve tensik" çalışmalarını hızlandırmıştır. Fakat jandarma Örgütündeki yerleşik değerleri Fransa'nın lehine değiştirmeye başlamıştır.

b) Anadolu Jandarma Teftiş Heyetlerinin Kurulması

Meşrutiyet Hükümetlerinin jandarma alanında en önemli uğraşlarından biri, Anadolu jandarma teşkilatının modernleştirilerek halkın asayiş ve güvenliğinin sağlanması olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra jandarma teşkilatını ıslah etmekle görevlendirilen Robilan Paşa, bu konuda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. O'nun yerine geçen Buman Paşa da, kendi ilkeleri doğrultusunda Anadolu Jandarmasını işlevselleştirmeye çalışmıştır. Nitekim, Buman Paşa, 19 Şubat 1913'te Umum Jandarma Komutan Vekili Rasim Bey'le birlikte Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'i ziyaret

⁴¹⁸Y.a.g.b.

⁴¹⁹Y.a.g.b.

ederek İstanbul vilayeti de dahil olmak üzere Anadolu Jandarmasına ilişkin ıslahat projelerini açıklamıştır⁴²⁰. Bu projelerden biri de, vilayetlerin gereksinim duyduğu jandarma miktarını belirlemek, nerelere, ne kadar karakol kurulacağını tesbit etmek ve karakollar arasında işbirliğini sağlamak için jandarma teftiş heyetlerinin kurulmasıydı⁴²¹.

Görüşme sonucunda İstanbul ve Anadolu vilayetlerinde planlanan teftiş işlemlerini gerçekleştirmek üzere dört teftiş heyeti oluşturulması kararı alınmıştır. Tüm Jandarma birimlerine dengeli bir şekilde ulaşabilmek için teftiş heyetlerinin merkezlerinin İstanbul'da, İzmir'de, Trabzon'da ve Beyrut'ta kurulması uygun bulunmuştur⁴²². Her teftiş heyeti; Rumeli jandarma teşkilatında görev almış iki Osmanlı jandarma subayından, bir yabancı subay ve bir mülkiye müfettişinden oluşacaktı. Teftiş heyetleri, görev yaptıkları yerlerde mülki yöneticinin ve jandarma komutanının görüşlerini dikkate alarak, jandarma erlerinin başka yerlere gönderilmesini ve yeni karakolların kurulmasını gerçekleştireceklerdi. Denetlenen yerler hakkında Umum Jandarma Komutanlığına sürekli raporlar göndereceklerdi⁴²³.

Dahiliye Nezareti ve Umum Jandarma Komutanlığı teftiş heyetlerinin çalışma alanlarını ve yetkilerini belirledikten sonra, bu heyetlerde görev yapacak kişileri tespit etmiştir. Teftiş heyetlerinde görevlendirilen kişiler şöyleydi:

Dersaadet Teftiş Heyeti

Miralay Tayyar Bey (Teftiş Heyeti Başkanı)

Yüzbaşı Rafet Efendi

Binbaşı Sarv (?) (Yabancı subay)

Raşit Bey (Mülkiye Müfettişi)

İzmir Teftiş Heyeti

Binbaşı Nuri Efendi (Teftiş Heyeti Başkanı)

Teftiş heyeti bölgesinden belirlenecek bir jandarma subayı

⁴²⁰Tanin, 7 Şubat 1328, No: 1517.

⁴²¹B.O.A., DH. H.M.Ş., 21/82.

⁴²²Y.a.g.b.

⁴²³Y.a.g.b.

Binbaşı Havkir Bey (Yabancı Subay)

Ali Naci Bey (Mülkiye Müfettişi)

Trabzon Teftiş Heyeti

Erkan-ı Harbiye Miralayı Osman Senai Bey (Teftiş Heyeti Başkanı)

Teftiş Heyeti bölgesinde belirlenecek bir jandarma subayı

Binbaşı Afşeri (?) Bey (Yabancı Subay)

Haraciya Bey (Mülkiye Müfettişi)

Beyrut Teftiş Heyeti

Binbaşı Ömer Naci Bey (Teftiş Heyeti Başkanı)

Teftiş Heyeti bölgesinden belirlenecek bir jandarma subayı

Binbaşı Nevjak Bey (Yabancı Subay)

Ali Seydi Bey (Mülkiye Müfettişi)⁴²⁴.

Mahmut Şevket Paşa Hükümeti döneminde oluşturulan teftiş heyetleri, Anadolu Jandarma örgütünün eksikliklerini yerinde tespit etmeye çaba göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sadarete getirilen Sait Halim Paşa, 11 Kasım 1913'te teftiş heyetlerinin çalışmaları için Jandarma bütçesine on yedi milyon dört yüz seksen dokuz bin beş yüz guruş ilave etmiştir⁴²⁵.

c) Jandarma Subaylığının Yeniden Düzenlenmesi

Meşrutiyet hükümetleri halkın asayiş ve güvenliğini sağlamak için jandarma örgütünü idarî, hukuki, iktisadi ve sosyal yönlerden geliştirmeye çalışmışlardır. Bu çabaları Mahmut Şevket Paşa Hükümeti de sürdürmüştür. Mahmut Şevket Paşa, jandarmayı örgütsel olarak güçlendirmekle birlikte jandarma subaylığını da modernleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla, 12 Nisan 1913'te "Jandarma Heyet-i Zabitanının Islâh ve Tensiki Hakkında Kararname" çıkartarak yeni gelişmelere göre jandarma subaylığına biçim vermiştir⁴²⁶. Yasal düzenleme sonucu, daha önce

⁴²⁴Y.a.g.b.; Tanin, 7 Şubat 1328, No: 1517.

⁴²⁵B.O.A., M.V.M., 230/54.

⁴²⁶B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 39, 5 Cemaziyelevvel 1331; Düstûr, Tertib-i Sani, C.5, s. 244-245.

jandarma örgütünde çalışıp, sonra nizamiyeye geçen ve Rumeli jandarma birliklerine mensup olan ve Balkan Savaşı'nda mevkileri Balkan devletleri eline geçen jandarma subayları, yeni eğitim sistemiyle eğitilerek tekrar Umum Jandarma Komutanlığı emrine verilecekti. Nizamiye birliklerinden jandarma teşkilatına subay nakilleri sınırlandırılacaktı. Transfer belli kurallar çerçevesinde yapılacaktı. Jandarma sınıfında bulunan mülâzım-ı sanilik rütbesine, yalnızca jandarma okullarında yetişmiş subaylar tayin olunacaktı⁴²⁷. Jandarma örgütünde bulunan bölük, tabur ve alay komutanlıklarına jandarma kökenli subaylar atanacaktı. Subayların terfileri ordudaki sürelerle aynı olacaktı⁴²⁸. Bununla birlikte jandarmaların daha iyi hizmet vermeleri için 3 Mayıs 1913'te "mıntka harcırahları" arttırılmıştır. Bunun için bütçeye dört bin lira ilave edilmiştir⁴²⁹.

Orduda profesyonelliğe ve disipline inanan Mahmut Şevket Paşa, asayiş ve güvenlikten sorumlu olan jandarmayı uzmanlaştırmaya çalışmıştır. Jandarma subaylarının yetiştirilmesini ve görevlendirilmesini, bu açıdan ele almıştır.

5. Jandarma Eğitiminin Yeniden Düzenlenmesi

a) Jandarma Erlerinin Silah Altına Alınması

Jandarma alanında birçok yeni düzenleme yapılmasına karşın, uzun yıllar jandarma erlerinin silah altına alınması konusunda çarpıcı bir atılım gerçekleştirilmemiştir. 1905 yılında yayınlanan Jandarma Nizamnamesine göre, jandarma erleri, bu mesleğe girmeye istekli kişiler arasından seçiliyordu. Bunların da askeri hizmetlerini bitirmiş ve ihtiyat sınıfına geçmiş olmaları gerekiyordu. Fakat bu yasal hükümlere rağmen, hükümet jandarma ihtiyacını karşılamak için zaman zaman nizamiye ve redif sınıflarında askeri görevlerini yerine getiren kişileri istihdam etmek zorunda kalıyordu. Özellikle Rumeli jandarma ıslahatı başladıktan sonra ayrılmaya

⁴²⁷Jandarma sınıfındaki mülâzım-ı sanilik rütbesine zorunlu kalınırsa ordudan subay alınacaktı. Ancak, bu oran jandarma mülâzım-ı sanilerinin üçte birini geçemeyecekti. Bkz. B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 39, 5 Cemayeziyelevvel 1331.

⁴²⁸Y.a.g.b.

⁴²⁹B.O.A. B.E.O. Harbiye Nezareti-Takrir, No: 314410.

başlanan bu erler, jandarma er mekteplerinde yetiştirildikten sonra hizmete alınıyorlardı⁴³⁰.

1908’de meşrutiyetin ilan edilmesi bu yaklaşımı değiştirmemiştir. Ancak, “31 Mart” Olayı’ndan sonra 26 Mayıs 1909’da sistemin özüne dokunulmadan jandarma seçiminde belli koşullar getirilmiştir. Buna göre jandarma olabilmek için;

1. Osmanlı Devleti tebasından olmak, 18-26 yaş arasında bulunmak,
2. Kuvvetli bir bedene sahip olmak, boyu 1.66 m. olmak,
3. Evli ve çocuk sahibi olmamak,
4. Hiç bir cürüm işlememiş olmak,
5. Babanın veya kardeşin cinayete mahkum olmaması.
6. Türkçe okuyup yazmak, (Türkçe’den başka yerel bir dilin konuşulmasının tercih edilmesi)
7. Kayıttan itibaren dörtyıl hizmette bulunmayı kabul etmek⁴³¹

Robilan Paşa’nın jandarma ıslahatıyla görevlendirilmesinden ve Jandarma Tensikat Dairesi’nin kurulmasından sonra tüm vilayetlerin jandarma ihtiyacı tesbit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan yazışmalar sonucu bir çok vilayetin jandarma erine ihtiyaç duyduğu görülmüştür⁴³². Özellikle Edirne Valiliği’nden 15 Ocak 1910’da gelen cevabi yazıda, vilayette jandarma eksikliğinin had safhada olduğu belirtilmiştir. Edirne Valiliği jandarma erlerine yüz yetmiş gurus maaş verilmesinin, yirmi altı yaşında olanlara yalnızca dört yıl ve yirmi dokuz yaşında olanlara iki yıl zorunlu hizmet getirilmesinin jandarma erine olan gereksinimi hergeçen arttırdığını vurgulamıştır⁴³³. Jandarma teşkilatından kaçıışı engellemek için de jandarma erlerinin maaşlarının arttırılmasını istemiştir. Fakat öncelikli olarak ihtiyacın karşılanması için nizamiyeden ya da ihtiyat sınıfından belli miktarda kişinin geçici bir süre jandarma olarak istihdamını önermiştir⁴³⁴. Buna karşın, Harbiye Nezareti ise, ordunun seferberlik planlarının bozulabileceğini gerekçe göstererek, bu yaklaşımı kabul etmemiştir. Ancak, ihtiyat

⁴³⁰Alyot, *a.g.e.*, s. 313-314.

⁴³¹Tanin, 14 Mayıs 1325, No: 263.

⁴³²B.O.A., *DH. M.U.İ.*, 1-8/15.

⁴³³B.O.A., *DH. M.U.İ.*, 1-8/32.

⁴³⁴Y.a.g.b.

durumundaki kişiler arasındaki gönüllülerden ve nizamiyeden her yıl beşyüz-altıyüz askerin vilayetlerde kurulacak jandarma mekteplerinde birinci sınıf jandarma olarak yetiştirilebileceğini belirtmiştir⁴³⁵.

Umum Jandarma Komutanlığı, jandarma erlerinin istihdamında karşılaşılan güçlükler üzerine “Jandarma Efradının Suret-i Tedarikine Dair” bir kanun layihası hazırlayarak 29 Ağustos 1912’de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti’ne sunmuştur⁴³⁶. Hükümet, 7 Eylül 1912 tarihli toplantısında kanun layihasını ele almış ve bazı küçük değişiklikler yapılması için Harbiye Nezareti’ne göndermiştir⁴³⁷.

Harbiye Nezareti, iç ve dış politikada yaşanan gerginlikler nedeniyle kanun layihasına son şeklini verememiştir. Ancak, Bab-ı Ali Baskını’ndan sonra iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa hükümeti döneminde ele alınabilinmiştir. Mahmut Şevket Paşa, toplumun çeşitli katmanlarıyla sürekli ilişki içinde bulunan ve hükümetin ülkenin en ücra köşesindeki tek temsilcisi durumunda olan jandarmanın seçilmesine ve eğitilmesine büyük özen göstermiştir. Bu anlayışla 17 Nisan 1913’te “Jandarma Efradının Suret-i Tedarikine Dair Nizamname”yi yasalaştırarak yürürlüğe sokmuştur⁴³⁸. Bu nizamnameye göre, jandarma er ihtiyacı, her yıl askerlik görevlerini yapmak üzere çağırılan kişiler arasından karşılanacaktı. Seçme işleminin düzenli yapılması için şu yolun izlenmesi gerekiyordu. Her yıl askerlik kur’ası çekilmeden önce, Umum Jandarma Komutanlığı ihtiyaç duyulan er miktarını Harbiye Nezaretine bildirecekti. Bu nezaret de istenilen sayıyı askerlik şubeleri arasında dağıtacaktı. Her askerlik şubesi de kendisine düşen er miktarını, bir jandarma subayının yardımıyla çekilecek kur’a sırasında belirleyecekti. Seçilenler, jandarmaya ayrılan erlerin künyesine yazılacaklardı. Jandarma sınıfına ayrılan bu erler, vilayetlerdeki jandarma mekteplerine eğitilmek üzere gönderileceklerdi⁴³⁹.

⁴³⁵B.O.A., DH. M.U.İ 1-7/33.

⁴³⁶B.O.A., M.V.M. 166/90.

⁴³⁷B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Takrir, No: 306166.

⁴³⁸B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 38, 10 Cemaziyelevvel 1331; B.O.A., DH. H.M.S. 21/85; Düstür, Tertib-i Sani, C.5, s. 309-311; Alyot, a.g.e., s. 314-315.

⁴³⁹B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 38, 10 Cemaziyelevvel 1331.

Nizamname başka kaynaklardan da jandarma sınıfına elemen alınmasını öngörmüştür. Bunlar;

1. Askerlik görevini aktif olarak tamamlamış olanlar,
2. Silah altında bulunmuş olup en az iki yıl hizmet etmiş olanlar,
3. 20 yaşına girmiş bulunmakla birlikte henüz sevkedilmemiş olanlar,
4. 26 yaşına kadar sağlık sorunları dışında herhangi bir nedenle askerliğini erteletmiş olanlar,
5. Askerlik hizmetini bitirdikten ya da yasal mazereti üzerine jandarmadan ayrıldıktan sonra dışarıda iki yıldan fazla zaman geçirmeksizin tekrar geri dönmeye istekli olanlar⁴⁴⁰.

Gerek bu yollardan istihdam edilenler, gerekse acemi er olarak vilayetlerdeki jandarma mekteplerine gönderilenler üç yıl jandarma olarak hizmet vermek zorundaydılar. Ancak, bu süreden sonra mazereti kabul edilenler ayrılabilirlerdi⁴⁴¹.

Nizamnamede jandarma olacakların taşınması gereken koşullara da yer verilmiştir. Jandarma adaylarının güçlü bir fiziğe sahip olması, Türkçe okuyup-yazma bilmesi, evli ya da çocuk sahibi olmaması⁴⁴² ve iyi hal sahibi bulunması gibi koşulları taşınması gerekiyordu⁴⁴³.

Mahmut Şevket Paşa Hükümeti, jandarma eri seçimine ilişkin yayınladığı nizamnameyi etkili bir şekilde yürürlüğe sokmak için, jandarma maaşlarını arttırmıştır. Eskiden beri jandarma sınıfından kaçışın en önemli nedeni olan ücreti⁴⁴⁴, hizmet yıllarına göre yeniden belirlemiştir. Yüz yetmiş ile iki yüz guruş arasında değişen, er, onbaşı, çavuş ve başçavuş maaşlarını %20 arttırmıştır⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰Y.a.g.b.

⁴⁴¹Y.a.g.b.

⁴⁴²Acemi erlerden seçilen jandarma adayları bu şartı taşımayabilirlerdi. Bkz. Y.a.g.b.

⁴⁴³Y.a.g.b., Bu koşullar, 26 Mayıs 1909'da yayınlananlarla aynıdır. Bkz. Tanin, 27 Mayıs 1325, No: 263.

⁴⁴⁴B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 38, 10 Cemaziyevvel 1331. Jandarma sınıfından emekli olan erlere aylık yirmi guruş maaş ödeniyordu. Bkz. Y.a.g.b.

⁴⁴⁵B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 13, 1 Cemaziyevvel 1331.

Jandarmaların ülkenin tüm bölgelerinde hükümetin tek temsilcisi konumunda olmaları ve halkla en fazla yüzyüze gelmeleri, nedeniyle silah altına alınırken belli esasların izlenmesini zorunlu kılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, jandarma sınıfının profesyonelliği anlamına gelen bu yaklaşımı kabul etmiş ve uzun süre çıkartılmayan nizamnameyi çıkartarak önemli bir aşama kaydetmiştir.

b) Jandarma Okullarının Yeniden Düzenlenmesi

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanına kadar jandarma subaylarını ve erlerini yetiştiren bir okul bulunmamaktaydı. Ordudan alınan subaylar ve erler bu alanda istihdam edilmekteydi⁴⁴⁶. Fakat Meşrutiyetten sonra jandarmanın "ıslah ve tensik" edilmeye başlanması üzerine jandarma okullarının eksikliği hissedilmeye başlanmıştır. Kamil Paşa Hükümeti, 1908 yılının Kasım ayında Kosova Vilayeti Jandarma Kumandanı Miralay Galip Bey'in başkanlığında oluşturduğu bir komisyona jandarma okullarının açılması için gerekli ön çalışmaların yapılması talimatını vermişti. Elde edilen bilgilerin İstanbul'a davet edilen Rumeli jandarma ıslahatıyla görevli Robilan Paşa ile değerlendirilmesini istemişti⁴⁴⁷. Ancak, iç politikanın gündemine girmesi ve İ.T.'nin siyasi rakipleriyle mücadeleye girişmesi, bu alandaki çalışmaların sonuçlanmamasına yol açmıştır. "31 Mart" Olayı'nın bastırılmasından sonra bir jandarma okulunun açılması fikri tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim 1909 yılının Haziran ayında Yıldız semtinde elli askerin kaydedildiği bir Jandarma Mektebi açılmıştır⁴⁴⁸. Bununla birlikte, bu okul çok amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Jandarma erlerinin eğitilmesinin yanı sıra ordudan jandarma subaylığına geçen kişilerin ve jandarma karakol komutanlarının eğitilmesi için de yararlanılmıştır⁴⁴⁹.

Hükümet, jandarma örgütünde yapısal değişiklikler yapmakla birlikte eğitim alanında da önemli aşamalar kaydetmeye devam etmiştir. Karma eğitim veren Jandarma

⁴⁴⁶Ergin, a.g.e., C. 3-4, s. 1389.

⁴⁴⁷B.O.A., M.V.M. 121/59.

⁴⁴⁸Tanin 8 Haziran 1325, No: 288.

⁴⁴⁹Jandarma Mektebi; jandarmaya geçen seksen subayı, seksen karakol kumandanını, altmış zabıt namzedini ve sekiz yüz efrad-ı cedide ile gönüllerini eğitmeyi hedef almıştır. Bkz. Y.a.g.g.

Mektebi'nin yanında 1909 yılının sonlarına doğru İstanbul, Trabzon, İzmir, Beyrut ve Bağdat'ta Jandarma Efrad Mektepleri açmıştır⁴⁵⁰.

Umum Jandarma Komutanlığı, halkla sürekli yüzyüze gelen jandarme erlerinin eğitimine özen gösterirken jandarma subaylarının yetiştirilmesine de eğilmiştir. 1910 yılının eylül ayında Jandarma Zabiti Namzedi Mektebi açmak için nizamname hazırlama girişimini başlatmıştır⁴⁵¹. Fakat, yalnızca Jandarma Zabiti Namzedi Mektebini açabilmiştir. Bu okul, jandarma subayı ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hergeçen gün jandarma subayına duyulan ihtiyacın artması üzerine, 8 Mayıs 1911'de "Mekâtib-i Aliye ve İdadiye Mezunlarından Yetiştirilecek Jandarma Zabitanı Hakkında Nizamname" çıkartarak eksikliği gidermeye çalışmıştır⁴⁵².

Bu yeni nizamnameye göre; yüksek okul ve idadi mezunları önce İstanbul Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi'nde, daha sonra da askeri kıtalarda eğitilerek mülazım-ı sani yapılacaklardı. İstanbul Jandarma Erad-ı Cedide Mektebi'nde eğitim süresi beş aydı. Üç ay sonunda yapılacak muayene ve teftişte yetenekli görülenler onbaşılığa terfi olunacaklardı. Onbaşı olarak iki ay eğitildikten sonra yapılacak sınav ve incelemede başarı gösterenler çavuşluğa yükseltilerek jandarma kıtalarına sevkedileceklerdi⁴⁵³. Adaylar, üç ay deneyim için kıtalarda jandarma küçük subaylığında çalıştırılacaklardı. Bu süre içinde kendini kanıtlayanlar başçavuşluğa yükseltileceklerdi. Bu aşamadan sonra başçavuşluk hakkını kazananlar, subaylık öğrenimi görmek üzere "Jandarma Zabiti Namzedi Mektebi"ne gönderilirdi. Bu okulun eğitim ve öğretim süresi bir yıldı. Bu süre sonunda yapılacak sınavda başarı gösterenler jandarma mülazım-ı sanisi olarak atanırlardı⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Giden, No: 279263. Beyrut'ta Jandarma Efradı Mektebi askeri kıışlanın içinde yapılmıştır. Fakat nizamiye askerleri, jandarmanın eğitimi için ayrılan üç koğuşu işgal ederek, jandarma öğrencilerini döverek bu yerlerden atmışlardır. Bkz. Y.a.g.b., Harbiye Nezareti, bu gerginlik üzerine 8 Aralık 1909'da Jandarma Efradı Mektebi'ni Şam'a taşımaya karar vermiştir. Bkz. B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 276656.

⁴⁵¹Şabah, 12 Eylül 1326, No: 7549. İleride bu iki okulun birleştirilmesi düşüncesi de mevcuttu. Bkz. Y.a.g.g.

⁴⁵²Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 488.

⁴⁵³Y.a.g.e., s. 488-489; Tongur, a.g.e., s. 286-287.

⁴⁵⁴Düstûr, Tertib-i Sani, C. 4, s. 489-490; Tongur, a.g.e., s. 287.

Orduda profesyonelliğe inanan Mahmut Şevket Paşa, sadrazam olduktan sonra, jandarma subayı ihtiyacını karşılamak için 1913 yılının şubat ayında jandarma alay merkezlerinde “Alay Mektepleri” ve “Karakol Kumandanı Mektepleri” açmıştır⁴⁵⁵. Bu okuldan mezun olanları jandarma teşkilatının çeşitli birimlerinde görevlendirilmiştir. Bununla yetinmeyen Mahmut Şevket Paşa, ölümünden kısa bir süre önce İstanbul’da bulunan Jandarma Zabiti Namzedi Mektebi’ni “ıslah ve tensik ile bir mekteb-i ali”ye dönüştürmeye çalışmıştır⁴⁵⁶. Açmayı planladığı okulun ders programını, eğitim ve öğretim kadrosunu, dahili nizamnamesini ve ödeneğini hazırlamıştı⁴⁵⁷. Ancak, 11 Haziran 1913’te öldürülünce okulun eğitim ve öğretime açılması işi Sait Halim Paşa Hükümeti’ne kalmıştır⁴⁵⁸.

Osmanlı Hükümetleri meşrutiyetten önce ve sonra Jandarma teşkilatını modernleştirmeyi arzulamalarına rağmen, jandarma eğitimine gereken önemi vermemişlerdir. Jandarma er ve subayının çağdaş ilkeler doğrultusunda yetiştirilmesi konusunda somut adımlar atmamışlardır. Ancak, “31 Mart” Olayı’ndan sonra Mahmut Şevket Paşa’nın orduda başlattığı reform çalışmalarına paralel olarak bazı okullar açılmaya başlamıştır. Özellikle, bu çalışmalar Mahmut Şevket Paşa’nın Harbiye Nazırlığı ve Sadrazamlığı sırasında artarak devam etmiştir.

6. Jandarmanın Yetkilerinin Düzenlenmesi

a) Jandarma ve Yönetici İlişkisi

Ülkede güvenlik sağlama amacıyla oluşturulan jandarma teşkilatı, bağımsız bir birim olarak kurulmamıştı. Harbiye Nezareti içinde bir daireden ibaretti. Subay ve er ihtiyacı ordudan karşılanıyordu. Bu örgütsel yapı çeşitli sorunlar doğurmakla birlikte, jandarmada yapılan reform hareketleri, bu yapı üzerine inşa ediliyordu. 1904 yılında jandarmanın idari yapısını, görev ve yetkilerini düzenleyen nizamname de sorunları çözememişti. Nizamnamede jandarma subaylarının ve posta komutanlarının, vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürünün yazılı olarak verecekleri emirleri yerine

⁴⁵⁵Tongur, a.g.e., s. 296.

⁴⁵⁶B.O.A., İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 25, 5 Şaban 1331.

⁴⁵⁷Y.a.g.b.

⁴⁵⁸Y.a.g.b.

getirmek zorunda oldukları belirtilmekle birlikte⁴⁵⁹ bu emrin nasıl uygulanacağı konusunda açıklık yoktu. Zira jandarmalar yönetsel olarak Jandarma Tensikat Dairesi'ne bağlı idiler. Bu yüzden eskiden olduğu gibi, jandarmaların sivil yöneticilerle olan ilişkilerine açıklık kazandırılmamıştı. Ancak, vali ve Jandarma Tensikat Dairesi'nin birlikte oluşturacağı bir komisyon tarafından jandarma subayları ile mülkiye memurları arasında yaşanacak sorunların inceleneceği belirtilmiştir⁴⁶⁰.

Mülki memurlar ve jandarmalar arasında yaşanan yetki sorunu meşrutiyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Bunun üzerine 10 Nisan 1909'da Merkezi Umum Jandarma Tensikat Dairesi ve hükümet birer talimat yayınlayarak jandarma komutanlarıyla sivil memurlar arasında yaşayan gerginliklere çözüm bulmaya çalışmıştır⁴⁶¹. Ancak, şikayetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Valiler, Dahiliye Nazırı aracılığıyla jandarma subaylarına verdikleri emirlerin yerine getirilmediğini ve bunun da asayişin sağlanmasını güçleştirdiğini Meclis-i Mebusan'a yansıtmışlardır⁴⁶². Harbiye Nezareti olayın siyasi platformda tartışılması üzerine 7 Kasım 1909'da Dahiliye Nezareti'ne başvurarak "valilerin jandarma umur ve muamelatına katiyen müdahale etmeyip bu gibi ahvalde jandarma tensikat-ı mahalliye daireleri ile icra-ı muhabere ve muamele eylemlerini" istemiştir⁴⁶³. Bu başvuru üzerine Dahiliye Nezareti 20 Kasım 1909'da tüm vilayetlere bir genelge yayınlayarak valilerin jandarmanın "umur ve muamelatına müdahale etmemesini" açıklamıştır⁴⁶⁴. Ancak, güvenlik ve asayişin sağlanması sırasında jandarmaların askeri disipline aykırı davranmaları halinde valilerin ilgili birimi uyarmaya yetkili bulunduğunu bildirmiştir⁴⁶⁵. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ise, aynı gün jandarma subayları ile mülki yöneticiler arasında yetki kullanımı konusunda yaşanan gerginliğin giderilmesi için, Dahaliye Nezaretine talimat vererek Jandarma Nizamnamesi'nin ilgili maddesinin açıklığa kavuşturulması gerekirse değiştirilmesi için bir komisyon oluşturulmasını istemiştir⁴⁶⁶.

⁴⁵⁹Jandarma Nizamname-i Hümayunu, s. 13 v.d.; Alyot, a.g.e. s. 281.

⁴⁶⁰Jandarma Nizamname-i Hümayunu, s. 17-18.

⁴⁶¹Alyot, a.g.e., s. 282.

⁴⁶²B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/70.

⁴⁶³B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/72-2.

⁴⁶⁴B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/72-1.

⁴⁶⁵Y.a.g.b.

⁴⁶⁶B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/70.

Dahiliye Nezareti'nin Harbiye Nezareti'nin baskısı üzerine genelge yayınlaması ve Sadrazamın Jandarma Nizamnamesi'nin ilgili bölümünü değiştirmeye yönelik tavır takınması, valiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Selanik Valisi Adil Bey, 12 Ocak 1910'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda "vilayet jandarma kısmına taalluk eden vazifesini jandarma tensik memuru Robilan Paşa'nın talimatından değil devletin kanunundan ahz ve telâki ederek icâbına icra ile mükellef olup vazifesi haricinde jandarma umuruna müdahale etmediğini" açıklamıştır⁴⁶⁷. Eğer valiler arasında yetkisini aşanlar varsa onların uyarılmasını, yoksa tüm valilerin "töhmət" altında bırakılmasının "güce gider ahvalden olduğunu" belirtmiştir⁴⁶⁸. Bitlis Valiliği ise aynı tarihlerde gönderdiği yazıda, valilerin jandarmanın faaliyetlerine karışmamasının istenmesinin kazalardaki jandarma zabitanının kaymakamları dinlemeyerek bağımsız hareket etmeye yönelttiğini bildirmiştir⁴⁶⁹.

Valilerin tepki göstermesi ve jandarma subaylarının mülki otoriteleri hiçe sayması üzerine Dahiliye Nezareti; 26 Ocak 1910'da vilayetlere yeni bir genelge göndererek valilerin ve jandarma subaylarının gerginlik yaratmamalarını ve yalnızca jandarma Nizamnamesi'nde belirtilen yetkilerini kullanmalarını istemiştir⁴⁷⁰. Bununla birlikte, Dahiliye Nezareti, Jandarma Dairesi Reisi Ferik Robilan Paşa'nın isteği üzerine aynı gün bir genelge daha yayınlarak, jandarmaların özel işlerde kullanılmasının yasak olduğunu açıklamıştır⁴⁷¹.

Hükümetin taşradaki sivil yöneticiler ve jandarma subayları arasında yaşanan yetki bunalımını genelgelerle aşmaya çalışması sonuç vermemiştir. Vilayetlerden

⁴⁶⁷B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/71-3.

⁴⁶⁸Y.a.g.b. Edirne vilayeti mektupcusu ise, mülki yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırılmasını tevsi-i mezuniyete aykırı bulmuştur. Bkz. B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 275-630.

⁴⁶⁹B.O.A., DH. M.U.İ., 1-6/71-5. İzmit Mutasarrıfı Cemal Bey, 25 Kasım 1909'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda hoşnutsuzluğunu şöyle belirtmiştir: "Jandarma heyetinin yolsuz ahvaline karşı yalnız merbut oldukları daire-i tensikiyeye şikayetle iktifa olunması bu yolda şikayete esasen umûm efrad-ı milletin hakk-ı kanuniyesi olması itibarıyla jandarmalara karşı buldukları mahallerin inzibat ve asayişinden me'sûl olan me'murin-i mülkiyeyi adeta her türlü selahiyetden mahkum edilmekte" olduğuna parmak basarak, bunu da yönetim açısından zararlı bulmuştur. Bkz. B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti- Gelen, No: 275630.

⁴⁷⁰B.O.A., DH. M.U.İ., 1-7/26.

⁴⁷¹B.O.A., DH. M.U.İ., 1-7/9.

Dahiliye Nezaretine şikayet yazıları gelmeye devam etmiştir. Selanik Valiliği, 2 Nisan 1910'da gönderdiği yazıda hoşnutsuzluğunu şöyle dile getirmiştir: “asayiş-i memleketi muhafaza için her türlü tedâbir-i icraya me’zun olması farz olunan ve hükûmet-i icraiyye reisi bulunan valinin vesait-i icraiye-i yegânesi olan jandarmanın vilayete karşı pek bi-gâne ve lâ-kaydata bir tarz alması... Muamelat-ı hükûmete ve asayiş-i memlekete cidden haiz-i te’sir olunacak bir mantıksızlıktan ibaret bulunacağı aşikardır”⁴⁷². Selanik Valiliği, memnuniyetsizliğini ortaya koyduktan sonra, hükümetin “kabil-i tatbik olmayan jandarma talimatını ta’dil ve ıslah” etmesini istemiştir⁴⁷³.

Sivil yöneticiler ve jandarma arasında yaşanan gerginliği en üst noktaya çıkaran olay ise, Sivas’a bağlı Gürün Kazası’nda meydana gelmiştir. Gürün Kaymakamı’nın kazaya yeni atanan jandarma subayı mülazım Tevfik’i istememesi ipleri kopartma noktasına getirmiştir. Bunun üzerine mülazım Tevfik’i atayan Sivas Jandarma Alay Komutanı Hüseyin Ragıp, 15 Mayıs 1910’da Sivas Valiliğine şöyle bir telgraf göndermiştir: “Jandarma zabitan ve efradının mahal-ı istihdamına ne vali ne mutasarrıf ve ne de kaim-makamlar karışamazlar. Bu babdaki emir katidir. Kaim-makamın ne demek olduğunu bilemedim. Eski usûlde yine jandarma zabitanı etek öpmek üzere kaim-makamların cenâh-ı himâyelerine iltica mecburiyetini der-hâtır etdiriyorsa onlar geçmiştir”⁴⁷⁴.

Devletin mülki ve jandarma birimleri arasında giderek tırmanan bu gerilim, Dahiliye Nezareti’ni endişelendirmiştir. Nitekim 29 Mayıs 1910’da Dahiliye Nezareti Müsteşarı Ali Fuat, vilayetlerden gelen şikayet yazılarını ve telgrafları Dahiliye Nazırı’na sunarak “mündericatına ve maruzat-ı sabıkaya nazaran me’murin-i mülkiyenin jandarmalar üzerindeki hakk-ı nezaret ve salahiyetlerinin tayin ve derecatı hakkında meclis-i mahsus-ı vükelaca acilen bir karar ittihaz ve tebliğ” edilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴⁷⁵.

⁴⁷²B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 275630-12.

⁴⁷³Y.a.g.b.

⁴⁷⁴B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 275630-9.

⁴⁷⁵B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti - Gelen, No: 275630-14.

Bu arada sivil yöneticiler ve jandarmalar arasında başgösteren anlaşmazlık Tanin gazetesinin sütunlarına da taşınarak kamuoyuna mal edilmiştir. Jandarmalar adına yayınlanan bir malakede, jandarmaların mülki memurlarca “uşak” olarak kullanıldığı ve bundan böyle buna izin verilmeyeceği belirtilmiştir⁴⁷⁶. Sivil yöneticiler adına yayınlanan yazıda ise, “Memurin-i mülkiye ile jandarma zabitanından hangisi diğerine tabi, diğerinin taht-ı idaresinde bulunacaktır?” sorusu sorularak, jandarmanın mülki memurlara bağlı olması gerektiği Avrupa ülkelerinden örnekler verilerek kanıtlanmaya çalışılmıştır⁴⁷⁷. Ayrıca, jandarma subay ve erlerinin bağımsız davranma isteklerinin mülki memurların yetki ve sorumluluklarına darbe vurduğu iddia edilmiştir⁴⁷⁸.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey, sorunu kökünden çözmek ve jandarmanın kime bağlı olduğunu belirlemek için 10 Şubat 1912’de Jandarma Muvakkat Kanunu’nu çıkartmışlardır⁴⁷⁹. Bu geçici yasaya göre; Umum Jandarma Komutanlığı askeri kanun ve nizamlarla belirlenmiş olan terfi ve askeri talim ve terbiye işleri bakımından Harbiye Nezareti’ne; ülkenin asayiş ve güvenliğiyle ilgili hizmet ve görevlerde, devlet kanunları, nizamları ve emirlerinin uygulanması bakımından da Dahiliye Nezareti’ne bağlı olacaktır⁴⁸⁰. Böylece, Jandarma güçleri bu yasayla buldukları bölgenin en yüksek mülki yöneticinin emri altına girmiştir. Bu bağlamda, valiler, jandarma güçlerini vilayet içinde istedikleri gibi dağıtma ve kullanma yetkisine kavuşmuşlardır.

Bu kanun, jandarma güçlerinin bir taraftan askeri diğer taraftan ise mülki yöneticilere bağlanması sorunlarını çözememiştir. Şikayetler devam etmiştir. Fakat, bu düzenleme cumhuriyet dönemi jandarma örgütüne de kaynaklık yapmıştır.

b) Jandarma ve Halk İlişkisi

Osmanlı yöneticileri, halkın güvenliğinin sağlanmasında ve devletin vatandaşıyla bütünleşmesinde jandarmayı araç olarak kullanmak istemişlerdir. Bu amaçlarına

⁴⁷⁶Tanin, 16 Teşrin-i evvel 1326, No: 775.

⁴⁷⁷Tanin, 27 Kanun-ı evvel 1326, No: 844.

⁴⁷⁸Y.a.g.g.

⁴⁷⁹Düstür, Tertib-i sani, C. 4, s. 90-91; Alyot, a.g.e., s. 282; Tongur, a.g.e., s. 269.

⁴⁸⁰Düstür, Tertib-i Sani, C.4, s. 90-91; Alyot, a.g.e., s. 283; Tongur, a.g.e., s. 270.

ulaşmak için de jandarma teşkilatını modernleştirip halkın asayiş ve güvenliğini sağlamak istemişlerdir. Fakat jandarma teşkilatı genişledikçe ve eğitimsiz kişiler jandarma yapıldıkça bu hedefe ulaşamamışlardır. Özellikle taşrada jandarma ve halk arasında istenmeyen olaylar meydana gelmiştir.

Devletin taşradaki temsilcisi sayılan jandarmalar, bazı yerlerde halktan zorla yem ve yiyecek almışlardır. Hatta kimi yerlerde halka dayak atmışlar ve çeşitli işkenceler yapmışlardır⁴⁸¹. Bu nedenle, halk jandarmadan ürkmeye başlamıştır.

Osmanlı Hükümeti, halkta, jandarmaya karşı oluşan bu kötü imajı değiştirebilmek için çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. 1904 yılında çıkarttığı Jandarma Nizamnamesi'nde jandarmanın görev ve yetkilerini tek tek sayarak, bunların dışına çıkılmasını yasaklamıştır⁴⁸². Ayrıca 11 Temmuz 1905 tarihinde vilayetlere bir genelge göndererek jandarma subaylarının ve erlerinin halktan yem ve yiyecek almamalarını istemiştir⁴⁸³. Ancak, bu yasal düzenlemeler de jandarmanın halk üzerindeki baskısını ortadan kaldıramamıştır.

1908 yılında meşrutiyetin ilan edilmesi jandarma-halk ilişkisini yeniden gündeme getirmiştir. Zira meşrutiyetin korunması herşeyden önce güvenlik ve asayişin tam olarak sağlanmasına bağlıydı. Bunun için de halkın devlete güvenmesi gerekiyordu. Meşrutiyeti ilan ettiren İ.T., bunu sağlamak için jandarma örgütünün modernleştirilmesini istiyordu. Nitekim, iş başına gelen hükümetler, jandarma teşkilatını modernleştirmeye çalışmışlardır. Fakat, jandarmanın halkla olan ilişkisini istenilen düzeye çıkartamamışlardır.

Yalnızca Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında 24 Şubat 1912'de çıkartılan "Rumeli Seyyar Jandarma Taburlarının Teşkilatı ve Vezai fi ve Harekâtı Hakkında Nizamname"de bu konuya değinilmiştir⁴⁸⁴. Nizamnamenin 24. maddesinde "esna-ı müsâdemât ve taharriyyâtda ahaliyi darb ve işkence edenler haklarında

⁴⁸¹ Alyot, a.g.e., s. 277.

⁴⁸² Jandarma Nizamname-i Hümayunu, s. 24 v.d.

⁴⁸³ B.O.A., DH. H.M.Ş., 21/44.

⁴⁸⁴ B.O.A., DH. H.M.Ş., 21/73.

mücâzât-ı kanuniye tamamıyla tatbik ve icra olunacağı gibi ahaliden sudan başka parasız yem ve yiyecek alanlara da ayrıca mücâzât edilecektir” denilerek temel bir düzenlemeye gidilmiştir⁴⁸⁵.

Bazı jandarmaların halka karşı olan kötü muamelesinin yasalarla önlenmeye çalışılması olumlu sonuçlar vermemiştir. İleriki dönemlerde de özellikle köylü kesiminin zihninde jandarma korkusu varlığını devam ettirmiştir.

III. ASKERİ HAVACILIĞIN KURULMASI

Dünyada modern havacılık, Amerikalı Orville ve Wilbur Wrigthe kardeşlerin ilk motorlu uçağı 17 Aralık 1903'te havalandırmasıyla başladığı kabul edilmektedir. Bu olağanüstü başarıdan sonra uçak denemeleri başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde de yapılmaya başlanmıştır⁴⁸⁶. Denemelerin başarılı olması ve Louis Bleriot adında bir Fransızın 25 Temmuz 1909'da uçakla Manş Denizi'ni geçmesi, havacılık sektörünü dünya kamuoyunun gündemine oturtmuştur⁴⁸⁷. Bu tarihten sonra uçaklar hızla geliştirilerek askeri keşif aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Havacılık sektöründeki bu gelişmeler, Osmanlı basını tarafından büyük bir ilgiyle izlenmiş ve Türk kamuoyuna aktarılmıştır⁴⁸⁸. Özellikle Baron de Catters adında Belçikalı bir amatör havacının 1909 yılının Ağustos ayında İstanbul'a gelerek gösteri yapmak istemesi halkı heyecanlandırmıştır. Baron'un uçuş izni almak için o tarihlerde Hareket Ordusu Komutanı olarak İstanbul'da bulunan Mahmut Şevket Paşa'yla görüşmesi Türk askeri havacılığı için bir dönüm noktası olmuştur. Zira, Mahmut Şevket Paşa bu görüşmeden sonra Avrupa ordularında keşif işlerinde kullanılmaya başlanan uçakların Osmanlı Ordusu'nda kullanılıp kullanılmayacağını araştırmaya başlamıştır⁴⁸⁹.

⁴⁸⁵Y.a.g.b.

⁴⁸⁶Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış”, Çağını Yakalayan Osmanlı, (Haz.: Ekmeleddin İhsanoğlu - Mustafa Kaçar), İstanbul: 1995, s. 524-525.

⁴⁸⁷Y.a.g.m., s. 525.

⁴⁸⁸Tanin, 19 Ağustos 1325, No:359, 20 Ağustos 1325, No: 360.

Mahmut Şevket Paşa'nın askeri havacılığa ilişkin ilgisi, uçağıyla havadan Manş'ı geçen Fransız pilotu Bleriot'un İstanbul'da gösteri yapmasıyla artmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın isteğıyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Kıtaat-ı Fenniye Şubesi'nde görevli bir binbaşı ve üç kolağası, 20 Aralık 1909'da uçaklar hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır⁴⁹⁰. Bu raporda, yakın zamanda uçakların savaş meydanlarında kullanılabileceğı belirtilmiş ve Osmanlı Ordusu'nun da bu araçtan yararlanması gerektiğı dile getirilmiştir. Ayrıca raporda ekonomik maliyeti yüksek olan bu teknolojik ürünün alınması için hükümetin halkın yardımlarına başvurması gerektiğı üzerinde de durulmuştur⁴⁹¹.

Bunun üzerine konuyla öteden beri ilgilenen Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığına getirildikten kısa bir süre sonra Meclis-i Vükela'ya bir layiha sunarak Osmanlı Ordusu'nda da askeri havacılığın kurulmasını istemiştir⁴⁹².

Mahmut Şevket Paşa, uçaklar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için Avrupa kentlerine ateşemiliter olarak gönderilmiş bulunan Enver ve Fethi Beylerden raporlar istemiştir. Paris'e gönderilen Fethi Bey, gönderdiği raporda Fransa'nın picardie askeri manevralarında uçak kullandığını ve başarılı olduğunu yazmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Ordusu'nda da uçağın kullanılması amacıyla ilk anda iki subayın uçuş eğitimi için Fransa'ya gönderilmesini ve Bleriot, R.E.P. ve Deperdessin marka uçaklardan satın alınmasını önermiştir⁴⁹³, Berlin'de bulunan Enver Bey ise, gönderdiği raporda Almanya'daki askeri balonculuk çalışmaları hakkında bilgi vermiştir⁴⁹⁴.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa elde ettiği bilgiler ışığında ordunun savaş gücünü arttırmak için 1910 yılı boyunca havacılık çalışmalarını desteklemiş ve bu

⁴⁸⁹Yavuz Kansu - Sermet Şenöz - Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler, Ankara: 1971, s. 114; İhsanoğlu, a.g.m., s. 527-528.

⁴⁹⁰Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913), Ankara: 1975, s. 9, Uçak sözcüğü ilk kez bu raporda kullanılmıştır. Bkz. Rifat Uçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987), İstanbul: 1988, s. 21.

⁴⁹¹Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri, s. 7-9.

⁴⁹²Lahiyanın tam metni bilinmemektedir. Bkz. İhsanoğlu, a.g.m., s. 531.

⁴⁹³Fethi Bey'in gönderdiği raporun tam metni için bkz. Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri, s. 21-22.

⁴⁹⁴Uçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, s. 21; İhsanoğlu, a.g.m., s. 530.

alandaki yeni adımlar atılmasını sağlamıştır. Nitekim, bu yılın ilk aylarında balon alımı için Avrupa'ya bir inceleme kurulu, Paris'te toplanan uluslararası havacılık konferansına da temsilci göndermiştir⁴⁹⁵.

Osmanlı Ordusu'nda havacılığın kurulması için girişilen çabalar, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanlığı'nın 13 Ekim 1910 tarihinde tüm ordu merkezlerine gönderdiği bir genelgeyle ivme kazanmıştır⁴⁹⁶. Bu genelgede havacılık eğitimi görmek üzere yurt dışına iki subayın gönderileceği belirtilmiştir. Genelgeye göre yurt dışına gönderilecek subayların, makineden anlamaları, sağlık durumlarının iyi olması ve Fransızca bilmeleri gerekiyordu. Bu koşulları taşıyan subayların Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanlığı'na başvurmaları istenmiştir⁴⁹⁷.

Yapılan başvurular içinde süvari yüzbaşı Fesa ve istihkâm mülâzımı Kenan Bey'lerin başvuruları uygun görülmüş ve bu iki subay 1911 yılının Temmuz ayında Fransa'daki Bleriot Tayyare Mektebi'ne gönderilmişlerdir⁴⁹⁸.

Askeri havacılığa yetişmiş eleman sağlamak üzere Fransa'ya öğrenci gönderilmesinin yanısıra Erkân-ı Harbiye Umumiye Dairesi Başkanlığı İkinci Şubesi'nde görevli Kaymakam Süreyya Bey de, Osmanlı Ordusu'nda ilk havacılık teşkilatını kurmakla görevlendirilmiştir⁴⁹⁹. Kaymakam Süreyya Bey, ilk iş olarak Osmanlı Ordusu'nda havacılık hakkında fazla bilgi bulunmaması nedeniyle Paris, Berlin ve Viyana ateşemiliterlerine yazılar yazarak havacılığa ilişkin yapılan yayınların gönderilmesini istemiştir. Ayrıca kısa bir incelemeden sonra, İstanbul'da bir Tayyare Mektebi ile bir tayyare merkezinin kurulmasının zorunlu olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Ancak, bu öneri parasal sıkıntılar nedeniyle kabul edilmedi⁵⁰⁰. Kaymakam Süreyya Bey, okul olmaksızın çalışmaların bir sonuç vermeyeceği inancındaydı. Bu

⁴⁹⁵Uçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, s. 22.

⁴⁹⁶Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri, s. 17.

⁴⁹⁷Y.a.g.e., s. 17-19; Türk Havacılık Tarihi (1912-1914), Birinci Kitap, Eskişehir: 1950, s. 14; Süreyya İlmen, Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi (Hatıralarım), Birinci Kitap, İstanbul: 1947, s. 19.

⁴⁹⁸Türk Havacılık Tarihi, C. I, s. 14; İlmen, a.g.e. s. 19.

⁴⁹⁹İlmen, a.g.e., s. 19.

⁵⁰⁰Y.a.g.e., s. 20.

nedenle Harbiye Nezareti nezdinde girişimlerini yoğunlaştırmış ve en sonunda bir Tayyare Mektebi'nin açılması için büyük bir ödenek almıştır⁵⁰¹.

Bu arada, havacılığa ait işlerin bir subayla yürütülmesinin olanaklı olmadığı ortaya çıkmıştı. Zira, Avrupa'da havacılık alanında önemli gelişmeler meydana geliyordu. Özellikle İtalya'nın 1 Kasım 1911'de uçaklarla Trablusgarb'ı havadan bombardıman etmesi⁵⁰² askeri yöneticileri harekete geçirmişti. Bunun üzerine, balon ve uçak satın alma, pilot yetiştirme ve hava tesisleri yaptırılmasını sağlamak üzere Harbiye Nezareti Kıtaat-ı Fenniye ve Mevakii Müstahkeme Müfettişi Umumiliğine bağlı bir "Tayyare Komisyonu"nun kurulmasına karar verilmiştir⁵⁰³. Osmanlı Ordusu'nun ilk resmi havacılık kuruluşu olan bu komisyonun başkanlığına, havacılık işleriyle ilk günlerden beri uğraşan Kaymakam Süreyya Bey, üyeliklerine ise Kaymakam Refik, Binbaşı Memet Ali, Binbaşı Sıtkı ve Binbaşı Ahmet Zeki Beyler getirilmişlerdir⁵⁰⁴.

Tayyare Komisyonunun ilk çalışması Tayyare Mektebi'nin kurulması olmuştur. Mahmut Şevket Paşa, Tayyare Mektebi'nin ve bu mektebe bağlı tesislerin Üsküdar civarında kurulmasını istiyordu. Ancak yapılan incelemelerde, bu bölgede uçak pisti yapmak için uygun bir yer olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Kaymakam Süreyya Bey başkanlığında bir heyet tarafından yapılan incelemeler sonucunda, Tayyare Mektebi'nin ve uçak karargahının tesisi için Ayatafenos bölgesinin daha uygun olduğuna karar verilmiştir⁵⁰⁵. Yapılan hesaplamalar sonucu Ayastefanos'ta yapımı kararlaştırılan Tayyare Mektebi, uçak karargâhı ve diğer binalar için 16-17 bin liraya gereksinim duyulacağı belirtilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, bu giderlerin Maliye Nezareti'nce karşılanmasını talep etmiştir⁵⁰⁶. Fakat olumlu bir yanıt alamamıştır.

⁵⁰¹Y.a.g.e., s. 20; Uçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, s. 23.

⁵⁰²Orhan Koloğlu, "Gözlem Uçuşundan Saldırıya: Dünyada İlk Hava Savaşı", Tarihi ve Toplum, C.9, S. 50, (Şubat 988), s. 16-17.

⁵⁰³İlmen, a.g.e., s. 21; Türk Havacılık Tarihi, C.I, s. 15.

⁵⁰⁴İlmen, a.g.e., s. 21; Türk Havacılık Tarihi, C.I, s. 15.

⁵⁰⁵İlmen, a.g.e., s. 21-22; Türk Havacılık Tarihi, C. 1, s. 16.

⁵⁰⁶Sabah, 4 Mart 1329, No: 8078.

Osmanlı hava gücünün oluşturulmasında karşılaşılan ekonomik güçlük, halkın yardımlarına başvurularak aşılmaya çalışılmıştır. İstanbul ve taşrada başlatılan “tayyare ianesi” kampanyasıyla devlet memurları ve halktan bağışlar toplandı⁵⁰⁷. Bu kampanyaya ilk olarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa yirmibeş altın lira ve altı ay boyunca maaşının dörtte birini vererek katıldı⁵⁰⁸. Padişah Mehmet Reşat da bin altın lira vererek kampanyaya güç vermiştir. Padişah alınacak ilk uçağa “Osmanlı” adının verilmesini ve cülûs yıldönümü törenlerinde uçurulmasını istemiştir⁵⁰⁹. Padişahın ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın ilk bağışları yapmaları halk arasında büyük bir memnuniyet yaratmış ve teşvik unsuru olmuştur. Kısa zamanda yardım miktarı büyük rakamlara ulaşmıştır⁵¹⁰.

Tayyare ianesi adıyla toplanan paraların bir kısmı, Tayyare Mektebi inşaatına, diğer kısmıyla da uçaklar satın alındı. Fransız R.E.P. fabrikasıyla yapılan sözleşme uyarınca satın alınan uçaklardan birinin 27 Nisan 1912 tarihindeki cülûs törenlerinde uçurulması istenmiştir. Nitekim, törenlerde gösteri uçuşu yapacak uçak, 26 Nisan 1912’de pilot Gordon Bell yönetiminde İstanbul’a getirilmiş ve ertesi gün Hürriyet-i Ebediye tepesi’nde Padişah Mehmet Reşat’ın da bulunduğu kalabalık bir kitle önünde havalandırılmıştır⁵¹¹. Böylece, bu gösteri sonucu tarihte ilk Türk uçağı kullanılmış oluyordu.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, cülûs töreninde havalanan ilk Türk uçağının başarısı üzerine Tayyare Komisyonu Başkanı Kaymakam Süreyya Bey ve İstihkam Binbaşısı Mehmet Ali Bey’i incelemelerde bulunmak üzere 7 Mayıs 1912’de bir heyetle Avrupa’ya göndermiştir⁵¹². Mahmut Şevket Paşa, heyetin Avrupa’da yapmakta olduğu geziye büyük önem veriyordu. Nitekim, 15 Mayıs 1912’de

⁵⁰⁷Sabah, 3 Mart 1329, No: 8077.

⁵⁰⁸Tanin, 6 Mart 1329, No: 1274; Rifat Uçarol, “Türk Havacılığını Güçlendirme Kampanyası İlk Defa 1912 Yılında Nasıl Başlamıştı?”, Hava Kuvvetleri Dergisi, Yıl: 55, S. 263, (Eylül 1977), s. 3-10.

⁵⁰⁹Sabah, 6 Mart 1329, No: 8080.

⁵¹⁰Bazı kurumlar, kendilerinin topladığı paralarla alınan uçaklara kendi isimlerinin verilmesini istemişlerdir. Örneğin, Rüsûmat müdür ve memurları “Gümrük”, Telgraf Dairesi memurları “Telgraf”, Maliye memurları “Maliye” adını taşıyacak uçakların alınmasını arzulamışlardır. Bkz. Sabah, 5 Mart 1329, No: 8079; Sabah, 7 Mart 1329, No: 8081.

⁵¹¹Türk Havacılık Tarihi, C. 1, s. 15; İlmen, a.g.e., s. 31 v.d.

⁵¹²İlmen, a.g.e., s. 38.

Kaymakam Süreyya Bey'e gönderdiği bir mektupta şu düşüncelere yer vermişti: "... Müteaddit tayyarelere malik olmalıyız. Bir Alman pilotu tutuldu. Fakat kifayet etmez zannedirim. ... Bir gün evvel tayyare mektebini tesis ile pilot yetiştirmeye ihtiyacı-ı şedidemiz vardır. Madem ki Trablus işi olmayacak şu mektebi bir gün evvel tesis etmeliğimize ve bir gün evvel tayyare uçurarak hiç olmazsa sevahile yakın mahalde istikşafat icra edebilmeliğimize imkan verecek surette hareket ediniz. ... İzmir ve Çanakkale'de âcilen tayyare uçurabilmeliğimiz için seyyar hangar da mübayaa etmelisiniz"⁵¹³.

Kaymakam Süreyya Bey ve arkadaşları, Mahmut Şevket Paşa'nın telgrafında belirtilen görüşler doğrultusunda hareket ettiler. Nitekim yaptıkları incelemelerde; Türk tayyareciliğinin ve Tayyare Mektebi'nin esas teşkilatının nasıl olması gerektiğini, bundan sonra alınacak uçakların bir veya iki kişilik mi olacağını, kabil-i sevk balonlarının savaş alanlarındaki yararlarını, uçaklardan atılacak bombaların modellerini ve havacı subayların maaş ve uniformalarının nasıl olması gerektiği konuları üzerinde durmuşlar ve bu noktalarda bilgi toplamışlardır⁵¹⁴.

Heyetin bu gezide elde ettiği bilgi ve deneyim Osmanlı askeri havacılığına yön vermiştir. Heyet, 5 Temmuz 1912'de yurda döndükten sonra Ayatefanos'ta yapımına başlanmış olan Tayyare Mektebi ve Tayyare Merkezi'nin inşaatının tamamlanmasına yardımcı olmuşlardır. Nitekim, Tayyare Mektebi ve tesisleri 1912 yılının Temmuz ayı sonlarında faaliyete geçirilmiştir. Tayyare Mektebi'nde öğretim süresi üç ay olarak düzenlenmiş ve her yıl üç devre öğrenci yetiştirilmesi planlanmıştır. Her devrede onbeş-yirmi pilot adayı alınacak, mezun olanlar bölükler halinde örgütlenecek ve birliklere sevkedilecekti⁵¹⁵.

Tayyare Mektebi'nin açılması, askeri havacılığın gelişmesinde ve güçlenmesinde önemli bir aşama oldu. Nitekim, bundan sonra ordudaki havacılık çalışmaları hızlanmış, personel sayısı çoğalmış ve kısa zaman içerisinde birliklerde havacı bölükleri kurulmaya başlandı. Mahmut Şevket Paşa'nın yoğun çabasıyla kurulan askeri havacılık, Osmanlı-İtalya Savaşı'nda ve Balkan Savaşları'nda önemli görevler üstlenmişlerdi⁵¹⁶.

⁵¹³Türk Havacılık Tarihi, C.1, s. 33.

⁵¹⁴Y.a.g.e., s. 39.

⁵¹⁵Uçarol, Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu, s. 29-30; İhsanoğlu, a.g.m., s. 536.

⁵¹⁶Türk Havacılık Tarihi, C.I, s. 73 v.d.; İlmen, a.g.e., s. 114 v.d.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan büyük bir değişim içindeydi. Bu yapısal değişim sürecinde batılı-liberal özgürlükçü düşüncenin ülkeye girmesi, çağdaşlaşma hareketlerine ivme kazandırmış ve aydınların sahip olduğu siyasi kültürü değiştirmiştir. Nitekim, modern eğitim kurumlarında yetişen aydınlar, anayasalı bir devlet sistemi arayışına yönelmişlerdir.

İşte, Mahmut Şevket Paşa, böyle bir süreç içerisinde devletin ve toplumun modernleştirilmesinden yana mücadele veren bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Babasının etkisiyle modern sivil ve askeri okullarda okudu. II.Abdülhamit döneminde Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak modernleştirilen Mekteb-i Harbiye ve Erkan-ı Harbiye'de aldığı askeri eğitim, O'nun düşünce dünyasını ve askerî disiplin anlayışını derinden etkiledi.

Mahmut Şevket Paşa, iyi bir eğitim süreci geçirmiş olmasından dolayı, mesleğe girdikten sonra üstlendiği ilk görevlerini başarıyla yerine getirmiştir. Bu yüzden zaman zaman ordu bürokrasisi içinde stratejik görevlere getirilmiştir. Bununla birlikte, Mahmut Şevket Paşa, II.Abdülhamit rejiminin en önemli dayanaklarından biri olan "jurnalcilik" uygulamasından da payını almış ve çok istemesine rağmen ordu komutanlığına getirilmemiştir. Avrupalı diplomatların biçim vermeye çalıştıkları Makedonya bölgesinde Kosova Valiliği'ne atanmıştır. Burada etnik ve dinsel çatışmaları engellemeye, Avrupalı devletlerin müdahalelerini önlemeye ve Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. Valilik görevi boyunca, vilayette "hürriyetin ilânı" için çalışan İttihatçıların siyasi çalışmalarından haberdar olmuş, fakat bu eylemleri engellememiştir. Bu tavır, İttihatçıların II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Mahmut Şevket Paşa'ya saygı duymalarına yol açmıştır. Özellikle, Mahmut Şevket Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanı olarak İttihat ve Terakki karşıtı eylemleri bastırması, iki gücü birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa, 1909 yılının ilk aylarında, eski yönetimle bağlarını koparmış ve meşrutî dönemin savunuculuğunu üstlenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli düşüncelerin örgütlenme olanağı bulması, basının canlanması ve özgürlüğün yanlış tanımlanmasından dolayı İstanbul ve taşrada meşruti sisteme ve İ.T.'ye karşı tepkiler artmıştı. Toplumun adım adım "31 Mart" Ayaklanması'na sürüklenmesi, meşruti sistemin büyük bir darbe almasına yol açmıştır. Mahmut Şevket Paşa, "31 Mart" Ayaklanması'nın bastırılması için İ.T.'yle birlikte hareket ederek siyasi ve askeri önlemlerin alınmasına yardımcı olmuştur. Nitekim, hazırlanan Hareket Ordusu'nun Komutanlığını üstlenerek İstanbul'a gelmiş ve ayaklanmayı bastırılmıştır. Yalnızca, Rumeli Bölgesi'nde tanınan Mahmut Şevket Paşa, bu tavrıyla tüm ülkede tanınmış ve "hürriyet mücahidi" ilan edilmiştir. Ancak, meşruti rejimin karşıtlarının yanısıra İ.T.'nin muhaliflerini de tasfiye etmesi siyasi çevrelerde büyük tartışmalar yaratmıştır. Hatta, Kanun-ı Esasi'ye ve siyasi kurumlara bağlı kalmadan askeri ve siyasi gelişmelere yön vermesi, kendisinin "diktatörlükle" suçlanmasına neden olmuştur. "31 Mart" Ayaklanması'nı bastıran kişi olarak, denetlenemeyen ve kontrol altına alınmayan bir güce kavuşmuştur. Ülkenin iç ve dış siyasetini belirlemeye başlamıştır. Bu durumdan İ.T.'nin sivil ve liberal unsurları rahatsızlık duymuşlardır. Yaşanan gerginliği aşmak için Mahmut Şevket Paşa, İbrahim Hakkı Paşa kabinesine Harbiye Nazırı olarak girmiştir. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın kabineye girmesi sorunları sona erdirememiştir. Eskiden olduğu gibi iç ve dış siyasetin belirlenmesinde Mahmut Şevket Paşa, etkili olmuştur. Hatta, hükümeti de kontrolü altına almaya çalışmıştır.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında Osmanlı Devleti, önemli dış sorunlarla karşılaştı. Bunların içinde en önemlisi Trablusgarb'ın işgaliydi. Mahmut Şevket Paşa'nın Trablusgarb'ın savunulmasında önemli hatalar yaptığı gözlenmiştir. Bu bölgeye İtalyan işgalinden önce yeterince asker, silah ve cephane göndermemiştir. İşgal başladıktan sonra da bölgenin savunulmasında strateji hataları yapmıştır.

Mahmut Şevket Paşa iç ayaklanmaların bastırılmasında sert askeri önlemler alınmasından yanaydı. Yemen ayaklanmasının bastırılmasında daha ılımlı olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanı Ahmet İzzet Paşa'yla zaman zaman ters düşmüştür. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın siyasi ve askeri çevrelerde en fazla eleştirildiği konu Arnavutluk ayaklanmasındaki tutumu olmuştur. Arnavutları sert askeri önlemlerle merkezi hükümete bağlamaya çalışan Mahmut Şevket Paşa, başarılı olamamıştır.

Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığı sırasında muhalif hareketlerin tasfiyesi için yoğun bir çaba harcamasına karşın, bu hareketlerin ortaya çıkışını engelleyememiştir. Cemiyet-i Hafiye Olayı'yla Rıza Nur'un tutuklanması, İ.T.'nin ünlü muhalifi Lütfi Fikri Bey'in tutuklanması girişiminde bulunulması ve Divan-ı Harb-i Örfilerin sorumluluk alanlarını aşması nedeniyle siyasi muhalefetin boy hedefi haline gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa, muhalefetin eleştirilerini siyasi ve askeri nüfuzunu kullanarak ve zaman zaman İ.T.'yle birlikte hareket ederek etkisizleştirmiştir. Bu süreçte, İ.T.'nin bazı unsurları da Mahmut Şevket Paşa'nın siyaseti yönlendirmesini onaylamamışlardır. Hükümetten uzaklaştırılmasını istemişlerdir. Ancak, İ.T. Merkez-i Umumi'si yönetimi ele geçirmek ve kontrol etmek için Mahmut Şevket Paşa'nın elinde bulundurduğu güçten yararlanmak istediğinden bu taleplere sıcak bakmamıştır.

II. Meşrutiyet döneminin siyasi ve askeri olayları içinde orduda yapılan reform hareketleri ve ordu-siyaset ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra iş başına gelen tüm hükümetler, ordunun yeniden yapılandırılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Reformların daha bilinçli ve sistemli yapılmasını sağlamak için yeni askeri örgütler oluşturmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanlığına ve Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişliği görevlerine getirilmesinden sonra bu çalışmalar daha da hızlanmıştır. Ayrıca, bu dönemde Mahmut Şevket Paşa'nın askeri reformları yönlendirmek üzere Von der Goltz'un çağırılmasına öncülük yapması, Osmanlı Ordusu'nun yeniden yapılandırılması çalışmalarında Almanya'nın tercih edildiğini göstermiştir. Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra, orduda "Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi"ni çıkartarak ordunun ülke coğrafyasındaki dağılımını, örgütsel yapısını ve savunma stratejisini değiştirerek, bu konuda önemli bir adım atmıştır. Ancak, böylesine kapsamlı bir reform yapılırken alt yapının hazırlanmaması, ordunun komuta anlayışında, örgütsel yapısında ve harekât düzeninde çeşitli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Balkan Savaşı'nın çıktığı tarihte bu sorunların halen çözülmemiş olması, savaşın yenilgiyle sonuçlanmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte, Mahmut Şevket Paşa'nın oluşturduğu yeni ordu örgütü uzun süre varlığını sürdürmüştür.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde orduyla bağlantılı olarak ele alınan bir başka konu ise ordu ve siyaset ilişkisi olmuştur. İ.T., meşrutiyetin ilanından sonra da orduyla iç içeliğini sürdürmüş ve iktidarın elde tutulmasında orduyu araç olarak kullanmıştır. Bu tutum, siyasi kültürün demokratikleşmesini engellemiştir. Bununla birlikte, batılı-liberal özgürlükçü bir düzen kurulması için mücadele verdiklerini ileri süren muhalifler de, siyasal iktidarın ele geçirilmesinde ordudan yararlanmak istemişlerdir. "Darbecilikle" suçladıkları İ.T.'nin yöntemlerini benimsemişlerdir. Nitekim, bazı İ.T. karşıtı subayların organize ettiği Manastır Olayı'na ve Halaskar Zabitan Grubu'na sıcak yaklaşmışlar ve bu hareketleri desteklediklerini dile getirmişlerdir. Mahmut Şevket Paşa, muhalif subaların iç siyaseti yönlendirmelerinden dolayı istifasını vermek zorunda kalmıştır. İ.T., 1912 seçimlerinde büyük bir seçim başarısı elde ederek muhalifleri safdışı etmesine rağmen iktidarını koruyamamıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın istifası da bu konuda etkili olmuştur.

İ.T.'nin muhalefette kaldığı aylarda, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa Hükümetlerinin siyasi baskılarına hedef olması, güç kaybetmesine yol açmıştır. Nitekim, İ.T. yeniden iktidar olmak ve ülkeyi ağır dış sorunlardan kurtarmak için yönetimi zorla ele geçirmenin planlarını yapmaya başlamıştır. Bu politikanın sonucunda İ.T., Kamil Paşa Hükümeti'ni 23 Ocak 1913'te askeri bir darbe sonucu iktidardan uzaklaştırmıştır.

İ.T., Mahmut Şevket Paşa'nın siyasi ve askeri nüfuzundan yararlanmak ve meşrutiyetin ilanından beri sürdürdüğü "denetleme iktidarını" "doğrudan iktidara" dönüştürmek için O'nu Sadrazamlığa getirmiştir. Buna rağmen, Mahmut Şevket Paşa, kabinesini tümüyle İttihatçılardan oluşturmamıştır. Bu nedenle, ilk günlerden itibaren belli bazı İttihatçılarla gerginlikler yaşamıştır. Nitekim, Mahmut Şevket Paşa'nın devam eden Balkan Savaşı'nda İ.T.'nin beklediği sonuçları alamaması gerginliği daha da arttırmıştır. İ.T.'nin Bab-ı ali Baskını'yla iktidarı ele geçirmesi siyasi muhalefeti sona erdirememiştir. Bazı muhalifler, İ.T.'nin yöntemlerini ve stratejisini izleyerek bir hükümet darbesi yapmaya girişmişlerse de İttihatçılar gibi iyi organize olamadıkları için başarılı olamamışlardır. Ancak, ikinci bir darbe girişiminden de geri durmamışlar ve İ.T. iktidarının sürdürülmesinde en önemli unsur olarak gördükleri Mahmut Şevket

Paşa'yı bir suikast sonucu öldürmüşlerdir. İ.T., Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra iktidar anlayışında bir değişiklik yapmış ve ilk defa ittihatçı olan bir kişiyi sadrazamlığa getirmiştir. İ.T., bu siyasal tercihi sonucu, kendisi gibi düşünmeyen örgütlü ve örgütsüz muhaliflerine yaşama şansı vermemiştir. İstanbul ve tüm taşra kentlerinde Mahmut Şevket Paşa'nın suikastiyle "ilgili" olduğunu düşündüğü birçok kişiyi Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk etmiştir. Bu uygulama sonucu çoğulcu ve özgürlükçü siyasal yaşama son verilmiş ve tek parti yönetimine geçilmiştir.

Bu çalışmanın en önemli yanı; Mahmut Şevket Paşa'nın biyografisi yanında O'nun Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olduğu idarî, siyasî, sosyal ve askerî olayların incelenmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin hızla güç kaybettiği ve adım adım çöküşe gittiği bir dönemde bazı kişiler tarafından ülkesine bağlı, namuslu ve başarılı bir asker-yönetici olarak nitelendirilen Mahmut Şevket Paşa'nın çalışmaları ve olaylar karşısındaki tavrı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

1- Yıldız Tasnifi

- a- Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.)
- b- Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
- c- Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek
- d- Sadaret Resmi Marûzat Evrakı (Y.A. Res.)
- e- Sadaret Hususi Marûzat Evrakı (Y.A. Hus)
- f- Mütenevvi Marûzat Evrakı (Y. M.T.V.)

2- İrâdeler Tasnifi

- a- 1310-1334 Yılları İrâdeleri

İrâde-Askeriye

- Bahriye
- Dahiliye
- Harbiye
- Hususiye
- Meclis-i Mahsus
- Taltifat

- b- Dosya Usulü İradeler (DUİT)

3- Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V.M.)

4-Bâbîâli Evrak Odası (B.E.O.)

- Dahiliye Nezareti - Gelen
- Dahiliye Nezareti - Giden
- Harbiye Nezareti - Gelen
- Harbiye Nezareti - Giden
- Harbiye Nezareti - Takrir

5- Rumeli Müfettişliği Evrakı

- a- Kosova Evrakı (T.F.R.1.K.V.)
- b- Makâmât Evrakı (T.F.R.1.M.K.M.)
- c- Umum Evrak (T.F.R.1.U.M.)

6- Dahiliye Nezareti Belgeleri

- a- Siyasî Kısım Belgeleri (DH. S.Y.S.)
- b- Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Kalemî (DH. M.U.İ.)
- c- Hukuk Müşavirliği (DH. H. MŞ.)

7- Ali Fuat Türkgeldi Evrakı

B- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (T.B.M.M. Arşivi)

Ayan Defteri

C- Özel Arşiv

Faruk Özerengin Özel Arşivi; Kazım Karabekir Belgeleri / Arnavutluk Dosyası

II-BELGESEL KAYNAKLAR**A- Salnameler**

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: 1287/1871; 1295/1879; 1296/1880.

B- Düstûr

Tertib-i Evvel, C. 6-7, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937-1941.

Tertib-i Sani, C. 1-5, Dersaadet: Matbaa-ı Amire, 1325-1332.

C- Meclis Zabıt Cerideleri

1- Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, (1908-1920), Ankara: TBMM Basımevi, 1982.

2- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1-4, Ankara: TBMM Basımevi, 1982-1991.

3-Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 1-2, Ankara: TBMM Basımevi, 1982.

4- Meclis-i Mebusan, Levâiyih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre: 1-2, Ankara: TBMM Basımevi, 1992.

III- GAZETE VE DERGİLER

Asker	Senin
Beyan-ül Hak	Sırat-ı Müstakim
Cenin	Şura-yı Ümmet
Fikir Hareketleri	Takdirat
Hak	Takvim-i Vekayi
İfham	Tanin
Matbuat	Tasvir-i Efkâr
Meram	Tazminat
Merih	Teminat
Meşveret	Tesisat
Nevrah	Vatan
Renin	Volkan
Resimli Kitap	Yeni Tanin
Sabah	Yeni Tasvir-i Efkâr
Sebilürreşat	Zühre

IV- KİTAPLAR VE MAKALELER

A.; Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?, İstanbul: Kütüphane-i İslâm ve Askeri, 1329.

Abdurrahman Şeref Efendi; Tarih Musahabeleri, (Sadeleştiren: Enver Koray), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

_____ ; Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi - II.

Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz: Bayram Kodaman - Mehmet Ali Ünal), Ankara: T.T.K., 1996.

Ahmad, Feroz; İttihat ve Terakki, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

_____ ; İttihatçılıktan Kemalizme, (Çev: Fatmagül Berktaş), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

- Ahmet Hamdi; Arnavutluk Hakkında Mutâlâa-ı Muhtasıra / Arnavut Hükümeti Nasıl Olmalıdır?, İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye, 1920.
- Ahmet İzzet Paşa; Feryadım, C.1, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.
- Ahmet Refik; İnkılâb-ı Azim, Dersaadet:1324.
 _____ ; 11 Nisan İnkılâbı, İstanbul: 1325.
- Ahmet Şevki; Yemen Muharebeleri Yahud Sergüzeşt Ali Cebeli, Dersaadet: Matbaa-yı Hayriye ve Şürekası, 1327.
- Akpınar, Alişan; Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Akşin, Sina; Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
 _____ ; Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
 _____ ; "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C.29, S.1-2, (Mart-Haziran).
 _____ ; "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan), C.27, No:3, Ankara:1972.
- Aktar, Yücel; İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Ali Cevat; İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, (Haz: Faik Reşit Unat), Ankara: T.T.K., 1985.
- Ali Şadi; Bosna - Hersek Yahud Osmanlıların Alsas - Loren'i, Dersaadet: Seha Matbaası, 1327.
- Alkan, Ahmet Turan; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara: Cedid Neşriyat, 1992.
- Alpan, Necip P.; Prizren Birliğı ve Arnavutlar, Ankara: Çağdaş Basımevi, 1978.
 _____ ; Tarihin Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlanyalı İsmail Kemal, Ankara: 1982.
- Alyot, Halim; Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum), Ankara: Kanaat Basımevi, 1947.
- Amca, Hasan; Doğmayan Hürriyet. Bir Devrin İçyüzü (1908-1918), İstanbul: Arba Yayınları, 1989.

- _____ ; Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal, İstanbul: Arba Yayınları, 1991.
- Apak, Rahmi; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara: T.T.K., 1988.
- Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık - Yüzbaşı Cemal'in Anıları, (Haz: Kudret Emiroğlu), Ankara: Kebikeç Yayınları, 1996.
- “Askeri Müze”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Atay, Falih Rıfkı; Çankaya, İstanbul: Kırıl Matbaası, 1984.
- _____ ; Batış Yılları, İstanbul: 1963.
- Aydemir, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908-1914), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.
- Aydın, Faruk; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Ayışığı, Metin; Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul:1991.
- Balioğlu, Zekeriya T.; “Meşrutiyet'in Meşruiyetten Düştüğü Gün: 31 Mart”, Tarih Medeniyeti, S.13, (Mart 1995).
- Bayar, Celal; Ben De Yazdım. Milli Mücadele'ye Gidiş, C.1-4, İstanbul: Baha Matbaası, 1966.
- Bayur, Hilmi Kamil; Sadrızam Kamil Paşa - Siyasi Hayatı, Ankara:1954.
- Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C.1, K.1-4; C.2, K.3, Ankara: T.T.K., 1983.
- Behram Lütfi; Kanlı Kitap - Rumeli'nin Derdleri, İstanbul: Çiftçi Kütüphanesi, ty.
- Beydilli, Kemal; “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), S.XXXII, (Mart 1979).
- _____ ; “II. Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair”, Osmanlı Araştırmaları, S.9, İstanbul:1989.
- Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin; Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye), C.1-2, (Haz: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Özel Yayınları, 1991.

- 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, (Haz: Genelkurmay Askeri Tarih ve Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- “Bir Suikast İhbarı”, Hayat Tarih Mecmuası, C.1, S.1, (1 Şubat 1965).
- Biren, Mehmet Tevfik; II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, C.1-2, İstanbul: Arma Yayınları, 1991.
- Birinci, Ali; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Bleda, Mithat Şükrü; İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Bostan, İdris; “II. Abdülhamid’in Selanik’te Korunması ve Alatini Köşkü”, Tarih ve Toplum, C.27, S.160, (Nisan 1997).
- Bozbora, Nuray; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk -Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- Bozdemir, Mevlüt; Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- British Documents on the Origins of the War (1898-1914), (Ed. g. P. Gooch- H. Temperley), Vol. V, The Near East, London: 1928.
- Castellan, Georges; Balkanların Tarihi, (Çev: Ayşegül Yaraman-Başbuğu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Cebesoy, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım Atatürk. Okul ve Genç Subaylık Hatıraları, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınları, 1981.
- Cemal Paşa; Hatıralar, (Haz: Behçet Cemal), İstanbul: Selek Yayınları, 1959.
- Clayer, Nathalie; “Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu”, (Çev: Orhan Koloğlu), Toplumsal Tarih, C.1, S.2, (Şubat 1994).
- Commins, David Dean; Osmanlı Suriye’sinde Islahat Hareketleri, (Çev: Selahaddin Ayaz), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Cullagh, Francis MC.; Abdülhamid’in Düşüşü, (Çev: Nihal Önal), İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1990.
- Çadırcı, Musa; “Tanzimat’ın İlânı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, Ankara Üniversitesi DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi, C.13, S.24, (1979-1980).
- _____ ; “Osmanlı Ordusu’nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, Birinci Askeri Tarih Semineri. Bildiriler II, Ankara: 1983.

- _____ ; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi-1846 Tarihli Askerlik Kanunu”, Askeri Tarih Bülteni, Yıl: 10, S.18, (Şubat 1985).
- _____ ; “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler, Ankara: 1989.
- Çavdar, Tevfik; Talat Paşa. Bir Örgüt Ustasının Öyküsü, Ankara: Dost Kitapevi, 1984.
- Çelik, Hüseyin; Ali Suavî ve Dönemi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Çoker, Fahri; “Seraskerler ve Harbiye Nazırları”, Hayat Tarih Mecmuası, S.1, (Şubat 1968).
- Çulcu, Murat; Marjinal Tarih Tezleri, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 1995.
- Danişment, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- _____ ; 31 Mart Vak’ası, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1986.
- Darkot, Besim; “Asîr”, İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Delilbaşı, Nizamettin; Hatıralarım, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.
- Demirbaş, Bülent; Musul Kerkük Olayı, İstanbul: Arba Yayınları, 1991.
- Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü “Daima Muhalefet”, (Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel), İstanbul: Arma Yayınları, 1991.
- Dölen, Emre; “Mühendislik Eğitimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Duru, Kazım Nami; İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.
- _____ ; Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1959.
- Earle, Edward Mead; Bağdat Demiryolu Savaşı, (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Emil, Birol; Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Emre, Ahmet Cevat; İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı?, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1960.

- Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), (Haz: Halil Erdoğan Cengiz), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Eralp, Tahir Nejat; "Askeri Müze", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- _____ ; "İkinci Meşrutiyet'te Silahlı Kuvvetler İle İlgili Üç Önemli Kanun", Dördüncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler, Ankara: 1989.
- Erdem, Tarhan; Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1982.
- Erdinç, Erol Şadi; " 'Halâskâran-ı Zâbitân' mı 'Halâskâr Zâbitân' mı?", Tarih ve Toplum, C.20, S.117, (Eylül 1993).
- Eren, A. Cevat; "Tanzimat", İslâm Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Ergin, Osman; Türkiye Maarif Tarihi, C.1-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erim, Nihat; Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1, Ankara: T.T.K., 1953.
- Erol, Mine; "Amerikan Trablusgarb İlişkileri", A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XIII, S.24, (1979-1980), Ankara: 1980.
- Ertürk, Hüsamettin; İki Devrin Perde Arkası, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964.
- Esatlı, Mustafa Ragıp; İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975.
- Fethi Okyar'ın Anıları. Atatürk-Okyar ve çok Partili Türkiye, (Haz: Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 1997.
- Fuat Talat; 31 Mart İrticaî, İstanbul: Türk Matbaası, 1327.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa; Anılar. Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli, (Haz: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Girid İhtilâli, Hanya: Mekâtib-i İslâmiye Matbaası, 1314.
- Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli?, Dersaadet: Tanin Matbaası, 1326.
- Gökaçtı, Mehmet Ali; "Selânik ve Makedonya Sorunu", Tarih ve Toplum, C.27, S.157, (Ocak 1997).
- Gövsa, İbrahim Alâettin; Meşhur Adamlar- Hayatları-Eserleri, C.3, (Haz: Sedat Simavi), İstanbul: Suhulet Kütüphanesi, 1933-1935.

- Grohmann, Adolf; “Kuveyt, Al-Kuvayt”, İslâm Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Güçlü, Muhammet; “Trablusgarb (Libya) Savaşı’nı Hazırlayan Sebepler ve Draç Mebusu Esad Paşa’nın Önergisi”, Tarih ve Toplum, C.26, S.156, (Aralık 1996).
- Gülsoy, Ufuk; Hicaz Demiryolu, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.
- Günay, Selçuk; “Colmar Von Der Goltz’un Gözüyle Osmanlı Devleti ve Geleceği”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.5, 1991 Yıllığı.
- Güneş, İhsan; Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, C.1, Ankara: 1996.
- _____ ; “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları”, OTAM, Yıl:1, S.1, (Haziran 1990).
- Güresin, Ecvet; 31 Mart İsyanı, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.
- Hafız Kemal; Cemiyet-i Hafiyye İşkenceleri Yahud Bir Sergüzeşt-i Hûnin, (Haz: Muhammed Safi), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Hakkı; Osmanlı Ordusu Ahval-ı Tensikat-ı Askeriyyesi, İstanbul: Mekteb-i Fünûn Harbiye Matbaası, 1325.
- Hale, William; Türkiye’de Ordu ve Siyaset. 1789’dan Günümüze, (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayın, 1996.
- Halil Paşa; İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş- Kütülamere Kahramanı Halil Paşa’nın Anıları, (M. Taylan Sorgun), İstanbul: 7 Gün Yayınları, 1972.
- Hallı, Reşat; Balkan Harbi (1912-1913), C.1, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Hamza, Yusuf; “1908-1912 Yılları Arasında Makedonya’da Kurulan Ayrılkçı Örgütler ve Osmanlı, Balkan ve Doğu Federasyonu Kurma Fikri”, XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (5-9 Eylül 1990), C.7, Ankara: 1944.
- Hasan Basri; Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî, İstanbul: 1329.
- Haydaroğlu, İlknur Polat; Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

- Hezarfen, Ahmet; "Bir Çavuşun Yemen Anıları I-II", Tarih ve Toplum, C.4, S.19, (Temmuz 1985); C.4, S.20, (Ağustos 1985).
- Hürşit Paşa; "Hürşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, S.15, (Ocak 1964).
- Hün, İhsan; Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar, İstanbul: Genelkurmay Basımevi, 1952.
- Hüseyin Hıfzı; Girid Vekayi, Dersaadet: Matbaa-yı Jirayer, 1326.
- Hüseyin Kazım; Arnavutlar Ne Yaptılar?, İstanbul: Yeni Turan Matbaası, 1330.
- İlgar, İhsan; "31 Mart ve Hareket Ordusu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No:6, (Mart 1968).
- İlkan, Faruk; "31 Mart Olaylarında Mahmut Şevket Paşa'nın Bir Bildirisi", Tarih ve Toplum, C.18, S.103, (Temmuz 1992).
- İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayınları, 1987.
- İğdemir, Uluğ; Atatürk'ün Yaşamı, C.1, Ankara: T.T.K., 1988.
- İhsan Adli; Meşâil-i Mahmud Şevket. Hürriyet Kurbanları, Edirne: Vilayet Matbaası, 1335.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin; "Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış", Çağını Yakalayan Osmanlı, (Haz: Ekmeleddin İhsanoğlu- Mustafa Kaçar), İstanbul: İslâm tarih, Sanat ve Kültür Araştırma merkezi (RCICA), Yayınları, 1995.
- İlmen, Süreyya, Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi (Hatıralarım), Birinci Kitap, İstanbul: Hilmi Kitabevi. 1947.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C.2-3-4, İstanbul: Maarif Basımevi, 1964.
- İnönü, İsmet; Hatıralar, Birinci Kitap, (Haz: Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- İskora, M. Mazlum; Türk Ordusu Kurmaylık (Erkan-ı Harbiye Tarihçesi), Ankara: Harp Akademisi Matbaası, 1944.
- Jandarma Nizamname-i Hümayunu, İstanbul: Matbaa-yı Askeriyye, 1324.
- Kabacalı, Alpay; Türkiye'de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1993.

- Kadri, Hüseyin Kazım; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, (Haz: İsmail Kara), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Kandemir, Feridun; "Bab-ı ali Vakası", Tarih Dünyası, C.4, S.35, (26 Kasım 1952).
- Kansu, Aykut; 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kansu, Yavuz, Şenöz, Sermet, Öztuna, Yılmaz, Havacılık Tarihinde Türkler, Ankara: 1971.
- Karabekir, Kazım; İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909), İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Karaca, Ali; Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1889-1899), İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- _____ ; "Hamidiye Hafif Süvari Alayları Hakkında Bazı Tespitler (1890-1900)", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Ankara: Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C.5-6-7-8-9, Ankara: T.T.K., 1983, 1988, 1996.
- _____ ; "Nizam-ı Cedide Dair Layihalar", Tarih Vesikaları, I, (1942); II, (1942-1943).
- Karasapan, Celal Tefik; Libya, Trablusgarb, Bingazi ve Fizan, Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.
- Karay, Refik Halit; Bir Ömür Boyunca, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Kayalı, Kurtuluş; "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Kayıran, Mehmet; "III. Selim'e Sunulan Islahat Layihalarında Askeri Eğitim", Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.1, S.1, (Kasım 1988).
- Kendi Mektuplarında Enver Paşa, (Haz: M. Şükrü Hanioglu), İstanbul: Der Yayınları, 1989.
- Kızıldoğan, Hüsrev Sami; "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", Belleten, C.1, S.3-4, (1937).
- Kocabaş, Süleyman; Osmanlı İhtilâllerinde Yabancı Parmağı, İstanbul: Vatan Yayınları, 1993.
- Koçu, Reşat Ekrem; "Türkiye'de Seçimin Tarihi. 1877-1950", Tarih Dünyası, Yıl: 1, S.5, (15 Haziran 1950).

- Kodaman, Bayram; Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Politikası, İstanbul: Orkun Yayınevi, 1983.
- Koloğlu, Orhan; "Reval'de Osmanlı Devleti Gerçekten Paylaşıldı mı?", Tarih ve Toplum, C.4, S.24, (Aralık: 1985).
- _____ ; "Gözlem Uçuşundan Saldırıya: Dünyada İlk Hava Savaşı", Tarih ve Toplum, C.9, S.50, (Şubat: 1988).
- Kuran, Ahmet Bedevi; Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İstanbul: Çeltüt Mabaası, ty.
- _____ ; İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Tan Matbaası, 1948.
- _____ ; Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri, İstanbul: Baha Matbaası, 1950.
- _____ ; "Bab-ı ali Vakası", Tarih Dünyası, C.4, S.35, (26 Kasım 1952).
- _____ ; "31 Mart Hadisesi Nasıl Oldu?", Tarih Dünyası, C.2, S.13, (15 Ekim 1950).
- _____ ; "İttihat ve Terakki Hükümeti Nasıl Devrilecekti?", Tarih Dünyası, C.2, S.15, (15 Kasım 1950).
- Kurdakul, Necdet; "81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa", Toplumsal Tarih, C.1, S.6, (Haziran 1994).
- Kurşun, Zekeriya; Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1992.
- Kurtcephe, İsrail; Türk - İtalyan İlişkileri (1911-1916), Ankara: T.T.K., 1995
- Kurtcephe, İsrail - Mustafa Balcıoğlu; Kara Harp Okulu, Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1992.
- Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913), Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1975.
- Kuveyt Meselesi; İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1334.
- Küçük, Cevdet; "İran - Irak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Külçe, Süleyman; Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, İzmir: 1944.
- _____ ; Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, İzmir: 1944.

- Kütükoğlu, Mübahat S.; “Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu. Redif-i Asâkir-i Mansûre”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı, S.12, Yıl:1981-1982.
- Lewis, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev: Metin Kıratlı), Ankara: T.T.K., 1988.
- Lütfi Simavi; Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, C.1-2, İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye, 1340.
- M. A.; Hûn-în Sahifeler, İstanbul: Çiftçi Kütüphanesi, ty.
- M. D.; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Matem, Dersaadet: 1328.
- Mahmut Muhtar Paşa; Üçüncü Kolordunun İkinci Şark Ordusunun Muhârebatı, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1331.
- _____ ; Maziye Bir Nazar - Berlin Muahedesinden Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye - Almanya Münasebeti, İstanbul: Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1341.
- Mahmut Şevket Paşa; Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, C.2, Dersaadet: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325.
- Mahmut Şevket Paşa'nın Esbab-ı İstifası, İstanbul: Şems Matbaası, 1330.
- Makedonya, Mazi - Hal - İstikbal, (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti), Cenevre: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 1316.
- Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, (Yayınlayan: Bülent Demirbaş), İstanbul: Arba Yayınları, 1988.
- Mehmed Salâhi; Girit Meselesi (1866-1889), (Haz: Münir Aktepe), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Mehmed Selâhaddin; İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, (Sadeleştiren: Ahmed Varol), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1989.
- Mehmet Asaf; 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: T.T.K., 1986.
- Mehmet Esat; Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul: Artin Asadoryan Şirket Mürettebiye Matbaası, 1320.

- Mehmet Memduh; Yemen Islahatı, Dersaadet: Numûne-i Tabaat, 1325.
- Mehmet Nihat; Balkan Harbi Trakya Seferi, C.1, Dersaadet: Matbaa-yı Askeriye, 1340.
- Mehmet Rüşti; Devlet-i Aliyenin Ordu Teşkilâtı, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 1311.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet; İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: 1996.
- _____ ; “Refik Halit Karay’ın II. Meşrutiyet Dönemindeki Sürgün Yıllarına Ait Bir Mektubu”, Tarih ve Toplum, C.20, S.119, (Kasım 1993).
- Mert, Özcan; “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma’nın Trablusgarb’taki Faaliyetleri”, Bellekten, C.51, S.200.
- Mevlânzâde Rıfat; Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendi’ye Açık Layiha, Kahire: 1326.
- Mevlânzâde Rıfat’ın Anıları; (Haz: Metin Martı), İstanbul: Arma Yayınları, 1992.
- Mir’at-ı Sicill-i Me’murîn He’yet-i Tahririyesi; Mücâhid-i Hürriyet Mahmud Şevket Paşa ve Hareket Ordusu, İstanbul: Matbaa-yı Artin Asaduryan ve Mahdumları, 1327.
- Mithat, Ali Haydar; Hatıralarım - 1872-1946, İstanbul: Güler Basımevi, 1946.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, C.6, İstanbul: Şehir Matbaası, 1972.
- Mumcu, Ahmet; “Türk Tarihinde Ordu ve Siyaset”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, No: 240, (1971).
- Mutluçay, Hayri; “Mahmut Şevket Paşa’nın Bir Uyarması”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No:2, (Kasım 1967).
- Müfid Şemsi; Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad - Terakki (El Hakku Ya’lû velâ Yu’lâ Aleyh), (Haz: Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.
- Mühlmann, Carl; Deutschland Und die Turkei (1913-1914), Berlin: 1329.
- Okman, Cengiz; “İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Ortamı ve Askeri Yapının Evrimi”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989.
- Orhun, Alpaslan; “Erzurum ve Erzincan’da ‘31 Mart Olayı’ İle İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları”, İkinci Askeri Tarih Semineri, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.

- Ortaylı İber; Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- Osman Nuri; Abdülhamit-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, C.2, İstanbul: 1327.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları; (Haz: İsmail Arar), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Osmanlı Ordusunun 1326 Sene-i Rumisinde İcra Eylediği Sonbahar Manevraları Hakkında Mütalaat; İstanbul: Matbaa-yı Askeriye, 1326.
- Osmanlılar Muharebelerini Nasıl Kayıp Etiler? Şimdi Nasıl Telâfi ve Terakki Edebilirler? Von der Goltz ve İmhof Paşalarının Mütalaatı; (Haz: Adil Nami), İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1331.
- Osmanoğlu, Ayşe; Babam Sultan Abdülhamid, Ankara: Selçuk Yayınları, 1994.
- Öge, Ali Rıza; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları, Bursa: Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, 1957.
- Önsoy, Rifat; Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914), İstanbul: Enderun Yayınları, 1982.
- Özdemir, Hikmet; Rejim ve Asker, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Pasinler, Galip; "Galip Paşa'nın Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, C.1, S.6, (Temmuz 1966).
- Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmî Müdafaaları, (Haz: Nezahet Nurettin Ege), İstanbul: Fakülteler Matbbası, 1977.
- Ramsaur, Ernest Edmondson; Jön Türkler ve 1908 İhtilali, (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: Sander Yayınları, 1982.
- Rasim Bey; "Sultan Hamid'in Selanik'teki Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları - Arnavutluk İsyanı", Hayat Tarih Mecmuası, C.2, S.10, (Kasım 1966).
- Raşid Bey; Tarih-i Yemen ve San'a, C.1-2, İstanbul: 1290-1291.
- Resneli.Ahmet Niyazi; Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları, (Haz: İhsan Ilgar), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.
- Rey, Ahmet Reşit; Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.
- Rıza Nur; Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu?, Nasıl Öldü?, İstanbul: Akşam Matbaası, 1335.

- _____ ; Hayat ve Hatıratım, (Haz: Abdurrahman Dilipak), C. 1, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- _____ ; Cemiyet-i Hafıye (Gizli Örgüt), (Haz: Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları, 1995.
- Rıza Paşa; Hulâsa-ı Hatırat, İstanbul: 1325.
- Rıza Tevfik; Biraz da Ben Konuşayım, (Haz: Abdullah Uçman), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Rothmann, Lothar; Berlin - Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, (Haz: Ragıp Zarakolu), İstanbul: Belge Yayınları, 1982.
- Rustow, Dank Wart A.; "Political Modernization and the Turkish Military Tradition", Political Modernization in Japon and Turkey, (Ed. Robert E. Ward and Dankwork, R. Rustow), Princeton New Jersey: Princeton University Press, 1964.
- Rüşdi; Yemen Hatırası, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye, 1325.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü; İstanbul: Arba Yayınları, 1988.
- Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, C.1-2 / Kısım-ı Sanî, Dersaadet: Sabah Matbaası, 1328.
- Salname-i Servet-i Fünûn, Dersaadet: 1326.
- Sanders, Liman von; Türkiye'de Beş Yıl, (Çev: M. Şevki Yazman), İstanbul: Baha Matbaası, 1968.
- Savcı, Bahri; "Türkiye'de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.XVI, No:3, (Eylül 1961).
- Selânikli Şems-al-din; Makedonya (Tarihçe-i Devr-i İnkılâb), İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1324.
- Show, Stanford J. / Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev: Mehmet Harmancı), C.1-2, İstanbul: E Yayınları, 1982.
- Sırma, İhsan Süreyya; Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları, Konya: Selâm Yayınevi, ty.
- _____ ; Birkaç Sahife Tarih, Konya: Esra Yayınları, 1991.

- _____ ; “Osmanlı Devleti’ne Karşı Yemen’de İsyân Çıkarmakla Görevli İngiliz Misyonerleri Hakkında”, Türk Kültürü, S.239, Yıl:21, (Mart 1983).
- Sırrı, Süleyman; Bekirağa Bölüğünde Neler Gördüm, (Çev: Günvar Otmanbölük), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Sir, İhsan Nuri; “Mahmut Şevket Paşa Nasıl Sadrazam Oldu?”, Tarih Dünyası, C.2, S.17, (15 Aralık 1950).
- _____ ; “23-24 Temmuz 1908 Gecesi Yıldız’daki Meclis’te Kimler Bulunuyordu”, Tarih Dünyası, C.1, S.1, (Kasım 1953).
- Skendi, Stavro; The Albanian National Awakening (1878-1912), New Jersey: Princeton University Press, 1967.
- Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri, (Haz: İsmet Bozdağ), İstanbul: Pınar Yayınevi, 1986.
- “Sultan Reşad’ın Başmabeyncisi Tevfik Bey’in Günlük Notları - Halaskaran Olayı”, Hayat Tarih Mecmuası, S.12, (Ocak 1971).
- Süleyman Nazif; Yıkılan Müesseseler, İstanbul: Fevzi Matbaası, 1927.
- Süssheim, Karl; “Arnavutluk”, İslâm Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Swanson, Glen W.; Mahmut Şevket Paşa And The Defense Of The Ottoman Empire: A Study Of War And Revolution During The Young Türk Period, (Unpublished Doctora Thesis), Indiana University: 1970.
- _____ ; “War, Technology, and Society in the Ottoman Empire from the Reign of Abdülhamid II to 1913: Mahmut Şevket and the German Military Mission”, War, Technology, and Society in the Middle East, (Ed: V. J. Parry and M. E. Yapp), Oxford University Press, N. Y., Toronto: 1975.
- Şahin, Mustafa; “Irak Mektupları, Kuveyt ve Muhammere”, Tarih ve Toplum, C.15, S.86, (Şubat 1991).
- _____ ; “Cemiyet mi , Eşkiya Çetesi mi?”, Tarih ve Toplum, C.18, S.107, (Kasım 1992).
- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi; Muhalefetin İflâsı, Kostantiniye: Matbaa-yı İslâmiye, 1331.
- Şehsuvaroğlu, Bedî N.; “İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey”, Bellekten, C.23, S.90, (1959).

- Şerif Paşa; Meşrutiyete Doğru. Ben ve Hayatım, Dersaadet: Nefaset Matbaası, 1911.
- Şeyhülislâm Esbak Cemaletdin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyyesi, Dersaadet: Hovagimiyân Matbaası, 1336.
- Şıvgın, Hale; Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Tahsin Paşa; Sultan Abdülhamid - Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Tekeli, İlhan - Selim İlkin; "İttihat ve Terakki Hareketi'nin Oluşumunda Selânik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), (Editörler: Osman Okyar - Halil İnalcık), Ankara: Meteksan Limited Şirketi, 1980.
- Tekeli, Sadık; "Astsubay Okulları Tarihçesi", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:17, S.32, (Şubat 1992).
- Tengirşek, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Tevfik; Şanlı. Hürriyet Ordusunun Dersaadet'e Muzafferin Duhûlu ve İstibdadın Külliyyen İzmihlâli, 1. Cüz, Dersaadet: Servet-i Fünûn Matbaası, 1325.
- Timur, Taner; "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", Tarih ve Toplum, C.12, S.72, (Aralık 1989).
- Tokay, Gül; Makedonya Sorunu. Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908), İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Tokgöz, Ahmed İhsan; Matbuat Hatıralarım, (Haz: Alpay Kabacalı), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Tongur, Hikmet; Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi, Ankara: Kanaat Basımevi, 1946.
- Toprak, Zafer; "Tanzimat'tan Sonra Kolluk Kuvvetleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Toros, Taha; Ali Münif Bey'in Hatıraları, İstanbul: İsis Yayıncılık, 1996.
- Trumpener, Ulrich; Germany and the Ottoman Empire (1914-1918), Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1968.

Tugay, Asaf; İbret, C.2, İstanbul: Okat Yayınevi, 1962.

Tuğlacı, Pars; “Çırağan Sarayı Olayı (Çırağan Vak’ası)”, Tarih ve Toplum, C.14, S.82, (Ekim 1990).

Tukin, Cemal; “Girit”, İslâm Ansiklopedisi, C.4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Tunaya, Tarık Zafer; Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960.

_____ ; İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, İstanbul: Arba Yayınları, 1988.

_____ ; Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1-3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

_____ ; “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci ‘Jön Türk’ Hareketi’nin Fikri Esasları”, Tahir Taner’e Armağan, İstanbul: 1956.

Turan, Şerafettin; “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu - Yönetim İlişkileri”, İkinci Askeri Tarih Semineri - Bildiriler, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908), C.3, K.5, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, 1978.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C.3, K.6, (Birinci Kitap), Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, 1971.

Türk Havacılık Tarihi (1912-1914), (Birinci Kitap), Eskişehir: Uçuş Okulları Basımevi, 1950.

Türkgeldi, Ali Fuat; Görüp İşittiklerim, Ankara: T.T.K., 1987.

_____ ; Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, C.II, (Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: T.T.K., 1987.

Türklerin Altın Kitabı: Gazinin Hayatı, (Yayınlayan: Türk Neşriyat Yurdu), Ankara: 1928.

Türkmen, Zekeriya; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu - Siyaset Çatışması, İstanbul: 1993.

_____ ; “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu’nun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri”, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995.

- _____ ; “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, Beşinci Askeri Tarih Semineri. Bildiriler-I, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996.
- Uçarol, Rıfat; Gazi Ahmet Muhtar Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı (1839-1919), İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- _____ ; Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987), İstanbul: Hava Harp Okulu Komutanlığı, 1988.
- _____ ; “Türk Havacılığın Güçlendirme Kampanyası İlk Defa 1912 Yılında Nasıl Başlamıştı?”, Hava Kuvvetleri Dergisi, Yıl: 55, S.263, (Eylül 1977).
- Uçman, Abdullah; “Başkım Kulübü’nde Bir Konferans”, Tarih ve Toplum, C.24, S.139, (Temmuz 1995).
- Uşaklıgil, Halit Ziya; Saray ve Ötesi - Son Hatıralar, C.1-3, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1940-1941.
- Uzel, İlder; “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Osmanlı Ordusu’nda Sağlık Hizmetleri”, Dördüncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.3, K.1, Ankara: T.T.K., 1983.
- _____ ; “Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, Bellekten, C.VIII, S.29, Ankara: 1944.
- _____ ; “1908 Yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar”, Bellekten, C.20, S.77, (1956).
- Ülman, A. Halûk; Birinci Dünya Savaşına Giden Yol, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Vakkasoğlu, A. Vehbi; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Alimleri, İstanbul: Anahtar Yayıncılık, 1994.
- Vardar, Galip; İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, (Yazan: Samih Rıfat Tansu), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1960.
- Yalçın, Hüseyin Cahit; Talat Paşa, İstanbul: 1943.
- _____ ; “31 Mart’ın Provası ve Kendisi”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.1, S.4, (22 Mart 1962).

- _____ ; “Deniz Kuvvetlerinin Zoruyla Çekilen Sadrazam”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.2, S.15, (7 Haziran 1962).
- _____ ; “Büyükler ve Sorumluluk”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.2, S.21, (19 Temmuz 1962).
- _____ ; “Matbuatın Dalkavukluk İsteği”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.2, S.22, (26 Temmuz 1962).
- Yalman, Ahmet Emin; Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922), C.1, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1943.
- Yazıcı, Nesimi; “Layihalar Işığında II. Abdülhamid Dönemi’nde Libya Üzerine Bazı Gözlemler”, Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992) Bildiriler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1994.
- Yemen Lâyihası. Yemen Ahvalinin İslahı Hakkında Siverek Mebusu Nurettin Bey Tarafından Meclis-i Mebusan-ı Osmaniyeye Takdim Kılınan Lâyihadır, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1325.
- Yemen Vilâyeti’nin Suret-i İdaresi Hakkında Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Teklif-i Kanun Lâyihası, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1326.
- Yeniay, İ. Hakkı; Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Yöntem, Ali Canip; “Bab-1 Âli Baskını’nın Bilinmeyen Tarafları”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.2, S.26, (23 Ağustos 1962).
- _____ ; “Her Yönü İle Abdülhamid”, Yakın Tarihimiz. Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar, C.3, S.29, (13 Eylül 1962).
- Yunus Nadi; İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî, Dersaadet: Matbaa-yı Cihan, 1325.
- Wallach, Jehuda L., Bir Askeri Yardımın Anatomisi, (Çev: Fahri Çeliker), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Ziya Şakir; Mahmut Şevket Paşa, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, Tarihsiz.
- _____ ; Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı. Talat, Enver, Cemal Paşalar, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943.
- _____ ; Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1957.

EKLER

Mahmut Şevket Paşa'nın Yazdığı Kitaplar ve Yaptığı Çeviriler

Yazdığı Kitaplar:

Usul-i Hendese, C.1-2, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1302 1304. (İkinci cilt Hasan Fuat Bey ile birlikte yazılmıştır.)

Binicilik Talimnamesi- Hayvan Terbiyesi, Kısım: 2, İstanbul: Daire-i Askeriye Matbaası, 1311.

Fenn-i Esliha, İstanbul: Mekteb-i Fûnun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 1302.

Mükerrer Ateşli Tüfenkler, İstanbul: Karabet Matbaası, 1308.

Küçük Çaplı Mavzer Tüfenkleri, İstanbul: Matbaa-ı Askeriye, 1311.

Devlet-i Osmaniye'nin Bidayeti Te'sisinden Şimdiye Kadar Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyafeti Askeriyesi, C.1-3, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325.

Asâkir-i Şahâne'nin Piyade Sınıfına Mahsus 87 Modeli Mükerrer, Ateşli Mavzer Tüfengi, İstanbul: 1887.

9,5 Milimetrelilik Mavzer Tüfenkleri Risalesi,

Hendese-i Mücesseme,

Çevirdiği Kitaplar:

Von der Goltz, Seferber Zabitanı Mahsus Muhtıra, (Çev: Mahmut Şevket Paşa), İstanbul: Mekteb-i Fûnun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, 1301.

Jean Dupuis, Logaritma Cedâvili Risalesi, (Çev: Mahmut Şevket Paşa), İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1301.

Alphonse Karr, Ihlamurlar Altı, (Çev: Mahmut Şevket Paşa), İstanbul: 1298.

Alexandre Dumas Fils, La Dame Kamelya-Beş Perdelik Dram, İstanbul: A. Asadoryan Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1316.

Mahmut Şevket Paşa'nın Aldığı Nişanlar ve Madalyalar

Osmanlı Nişan ve Madalyalar:

Birinci Rütbeden Nişan-1 Osmanî

Mürassa' Mecidi Nişanı

Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyası

Altın Liyakat Madalyası

Sanayi' Madalyası

Yunan Muharebesi Madalyası

11 Nisan 1325 Madalyaları

Yabancı Nişan ve Madalyaları:

Almanya'nın Birinci Rütbeden Kırmızı Kartal Nişanı

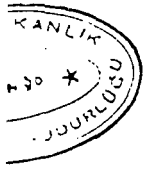
İtalya'nın Birinci Rütbeden Kuron Ditali Nişanı

Avusturya'nın Birinci Rütbeden Ayjerne Krone Nişanı

Sırbistan'ın Birinci Rütbeden Sen Sava Nişanı

Fransa'nın Birinci Rütbeden Gran Karduva Nişanı

Bulgaristan'ın Murassa' Merriyet Militeri Madalyası

بدر کورکچون

بانر کتات رازو سی

مردود صدارت کتات رازو
طریقخانه عمارت مجلسی تجریم اوصافه رازوکی رئیس وکیل تانبی اکتاد جبهه میدل رازو سعادت و سعادت بستان عید نه فیضیله رتبہ سی بزوی
طریقخانه عمارت مشیرت جلیلین عمارت و انتقاری اوزرین شرف و در بوی بولده اراره سیه جناب خلیفہ تانبی اقسای علی سید اولفند
اولیج اوروزمانه فریاد ولی اراکت سارا بولیم صلاح
سکا سکا
متم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دردنجی شریفی
منزده الشجر قول اردو قمانده و کلب جاوید یا شاد و مورود و عرر که

نارنج شرفی تفرقه ندمع صورتی

مهر

زارس بوز به چار و قاصد کور و شک اوز - کوندر بیلو خایه ننده منازک انذار
مرکز بوز قمانده بوز به سلیمان اقدیر طرفه ویریلده ایورده فرایدی قولون
واشاره سنده کما بالغانده ملاح اوله قدر و جبارک مع لایانک ابروده براعت
مطلقه تا سید حق معلا و سور اسمالانک رفعه ، فایز نک بنیل ، ابروده سور
استقلالانک امرکانه عبارت اصوب کند و سنک قول اردو طرفه فروجه ملک ابرده بیلو
قبول حالتی بفر برادعالر اولوب ویریلدیک تا صبات اوزرینه عودته عذر اوله قدر
افاده ایلدی بیلدی بیلدی اوله براده حکمت حاضره حقیق موجود اولانه جبارک بیلدی
فرارین نزهت انیمه مصلحت اکلوشد یفر و بیلدی احوال موافقه نایر انما و نضره کور طور ایلدی
مردود

Altıncı Kolordu Komutanı Vekili Cavit Paşa'nın Manastır Ayaklanmasına ilişkin yazısı.

BOA, B.E.O. Harbiye Nezareti, Takrir, No: 314269

طرف شاهانه دله برادر ایشده

مکتب حرم دیلیجا توفیقی رکن
آرزوی شاهانیم بالعموم ارکان و امر و ضالیان و تقاضای عکبر مملکت
فرویه بیستم دله بیج برینه صنویا اولملری مرکزده اولاندقدن وار اولورک
انتظارده مملکتک معارف دلاوتی بونی احباب المکتب کورمانده
میرزا محمد علی ابراهیم

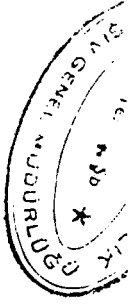
۱۳۳۹

Padişah Mehmet Reşat'ın ordunun siyasetle ilgilenmemesine ilişkin Mekteb-i Harbiye'de diploma töreninde yaptığı konuşma. B.O.A., Ali Fuat Türkgeldi Evrakı, 5/63.

تأثیر به افندی حضرت

سنگین بر قیام و اختلال عمومی صورت گرفته است که با نتیجه حکومت ما خنده بی و ساختن جدیدی که
 دین مرسوم ایام اسقاط ائمه و بویابنده افعال و تدبیریه ده نوسان ایده رک نمود موقوفه باش
 مقرریم بادی ایا هم بکلی قتل و ذات عالیله همای بانی و بنده گزی و نسیم روضو و نعلان فریه صوا فدیتری
 قنده نسبت ائمه و تحفه ایلدکلی بک و غنچه بیده نمود سوفا غنچه کل کند و لرینا در و سینه نسبت ایده نظیره
 عدلیه اوزرین آتیه ایدرک انضاط ضابطه نظیره یوزرینا طهر افندی بی قتل و سول افندی بی صورت نهاده
 جرح ایلدی بی جرمه اجناسا ایده یوزرینا باطمینان و رفقای حقده اجرا ایدینه تحقیقاته حال اولاً نتیجه به
 کوره و قعدتک صورت جریانی و نظورونه هرینک جرم و قعد درجه انتزاعی حقده علمه معلومات اولونه
 برسدت ترکی برنی صباح الیه به طرفتده در رسا و تده سوچه و اداره ایدینه نسبت اختلالی یکجده
 یرنی صباح الیه بکله کاتب فضلی سطره لطفی به و رفقا سیک در دست ایدرک اوزرین بر و جرمیه قعد
 کتب عهده ایدرک حتی بوجه تک اعضاء علامتیه بولنا و وقتور نهاد بک صباح الیه به طرفتده آتیه ده
 ابر ضابطه نه اخبار افکاری حتمه مسلم بر باره ایده او طرفتده کوندریسه و بورتسبات تایجه تحقیقات
 بورا دی نسبت اختلالیه ده برتوقوعه بکله غلایوان سوفا غنچه کی مدافعه بیده جمعی ختمه کی اداره
 خانه سیک بولندین آبار نمائنده آره حره اجتماع ائمه و بویابنده آره اگر یا کومایه استمال به رضائیک
 ایلده ایدی بوفعالیته انقلابیه اسدی قیامتوزب عقدنده آیروجه تحقیقات اجرائیه بر هیوس
 کسانه استراک ایدوب بوجمله و نه اولونه اوزره بر آره کوه بوجمعه محب ، باطمینان ، ضیا ، حقیر ، نظیر
 طریقال توفیق و قره احمد و سائر کی بولونکی و قایمک کسهم سائرینه بولنا کسانه رضائیک ائمه
 صباح الیه بکله صرف ایدرک یک بیدی یوزرینا قعد بر باره تک کویا سیک سیاسی الحاقده طریقال
 اولاً هذارتیه هیوقعد طرفتده ایزان ایدرک و با فضلی احمد بدوی و سائر نه بوفضرسده برنک
 یاره لرینک صرفه صورت قوه العاده ده چالشقادی و بوقعد مسلم و کله رعنا سطره لطفی
 و احمد بدوی و سائر تک در دست اولونه و وقتور نهاد بکله رضائیک اوزرینا کوندریسه اولونه
 و بویولده ده بر هیوسه مصارف اختیار ایدرک طریقالیه صباح الیه بکله ساینه اولونه خلوصه
 اولونه رضائیک باطمینان محب و بالافره نظیریک صباح الیه به ایده تکای و سناستنده بومقیف باطمینان

۱ - صدر اعظم و حربیہ ناظرى محمود شوکت باشا حضرت لری شہداء رحلت ایلدکارتندن مرحوم مشارالیه حق فرمده بروجه آنی احکامات ایله مراسم دینیہ ایضا قلمه جقدر.

۲ - جنازه حربیہ نظارتندن یارینیکی [بوکونکی] پنجهنبه کونی قبل الزوال ساعت اون بچقده قالدیریه جق و حریت ابدیه تپه سنه نقل اوله جقدر.

۳ - جنازه آلاینه بولنه جق قطعات عسکریه و رجال حکومت حربیه نظارتی داره سنک بایزید جبه سنده کی قبو ایله بایزید میدانه جبقان نظامیه قیوسی آره سنده طوره رق بروجه آنی تشریفات صر سیه حرکت ایده جکدر.

جنازه بولنه جق عسکری قوماندان .

میت سذیه سواری بلو کندن بر مفرزه .

خنیف سواری آلاینک نصفی .

مرتب پیاده طاپوری .

ژاندارمه ، پولیس و بلدیہ چاوشلری .

درویشان و دتکان .

محافظلریه برابر جنازه نی حامل اولان نابوت .

محافظلر صوف نلهدن اوله جق ، پیاده لر تفشکی ، طوبچی و سواریلر قلمجلی تابوتی نقل ایده جکلر .

سلاحمز پیاده افرادی .

مرحومک اقربا و تعلقانی .

بری و بحری هیئتلر ، محارب اردودن کان هیئت .

وکلا ، سفراء ، آتشمیلترلر ، رجال حکومت و هیئت عسکریه .

بحریه عسکری ، نصف سواری آلابی .

طوبچی بطاریه سی .

اهالی .

۴ - جنازه الانی تشریفات عسکری باشانک امریه حرکت ایده جت و بایزید میدان ، دیوان بولی طریقیه ایاصوفیه به مواصنت ایلدکدر .

۵ - جنازه نمازی اوکله نمازنی متعاقب ایاصوفیه جامع شریفنده ادا قلمه جقدر .

جامع شریفه کیرازدن اول آلابک باشنده بولندان سواری آلابی و پیاده طاپوری طوب قبو سر ایله صغوق چشمه قپوسنه قدر اینه رک

بول قولنده توقف ایده جکلر و آلابک آرقه سندن کلکده اولان طاپور و سلطان احمد میدانه کی باغچه نیک اوکند . تراموای بولی اوزرنده طوره جقدر . اسکی ضابطیه نظارتیه سلطان احمد میداندن کان بوللرک ایاصوفیه میدانه جبقان محله لری انضباط بلوکی مفرزه سنه بله طوبیه رق ازدهام منبع ایدیه جت ، ژاندارمه ، پولیس و بلدیہ چاوشی مفرزه لری ایاصوفیه میدانه کی مناسب اقسامده توقف ایده جکلدر .

۶ - نماز قلمدقندن سوکره آلابی کلبرکن اولدی کی تراموای جاده سی طریقیه سرکه چی به کلرک اوراده قسماً حاضرلکان و اپورلره بیلندیر . یله جکدر . آلابک باش طرفنده کی سواری آلابه نه ایتمده کی طوبچی بطاریه سی تراموای بولی تعقیباً کوبری به و اورادن ریختم و طوبیخه طریقیه طوله باغچه به کیده جکلدر .

۷ - واپورلره طوله باغچه اسکله سنه جیقیه جق و بوراده حاضرلکان دیکر قطعات ایله تشکیل اولنه جق آلابی طوله باغچه ، غاز خانه ، طشاش قشله طریقیه بک اوغلی جاده کبرینه جیقیه رق مکتب حربیه اوکندن حریت ابدیه تپه سنه کیدیه جکلدر . طوله باغچه ده کی قطعات مکتب حربیه مدیری قوماندان ایده جت و قضااتک اوراده کی وضیعی واپورک یناشه جنی اسکله به نظر آ مومی الیه طرفندن ترتیب ایدیه جکلدر .

۸ - طوله باغچه دن حریت تپه سنه قدر آلابی یوقاریده ذکر اولندان ترتیبده حرکت ایده جکلدر .

۹ - آلابک حریت ابدیه تپه سنه وصولنده قطعات کاغذخانه طریقنی و آلابه اشتراک ایده جت ارایلر داراله جزه طریقنی تعقیب ایده جکلر ، آیده حریت ایله بول آره سنده مکتب حربیه طاپوریه پولیس ، ژاندارمه ، بلدیہ چاوشلری ، انضباط عسکری و معیت سذیه پیاده بلوکی مفرزه لری قارشو اولی اوله رق توقف ایده جکلدر .

۱۰ - ضابطان خاکی البسه کیه جتک و قطعاتک قیافتی یکی داخلیه قانوننامه سنده و صرح اولدینی و جهله اوله جقدر .

